

Erdős László

Böllérbicskák éjszakája

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 1984

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

TARTALOM

I.

Történelem előtti korom

II.

Hogyan maradtam meg a Kommunista Ifjómunkás Szövetségben?

III.

Tanulóéveim I.

IV.

Tanulóéveim II.

V.

Pártmunka pártszervezetek nélkül

VI.

A hosszú kések árnyékában

VII.

Az 1942 márciusához vezető út

VIII.

Felszabadulásaim története

I. Történelem előtti korom

1913-ban születtem, Budapesten, a Csikágóban, azaz a Thököly út, Aréna út, Damjanich és Rottenbiller utca által határolt területen, annak is a kellős közepén. A Murányi utca 30. egyik második emeleti lakásában jöttem a világra, mivel akkor otthon születtek még a közép-osztálybeli nők is. Egyszer találkoztunk az utcán a *gólyanénivel*, s anyám bemutatott neki. Én még túlságosan kicsi voltam ahhoz, hogy megértsem ezt a kifejezést. Nem is tudom, miért nem feledkeztem el az egésztől és jöttem rá később, hogy a bábaasszony volt az a fürge kis öregasszony, aki akkor anyámnak arról panaszkodott, hogy az embere eltűnt a fronton, s most nem tudja, özvegyasszony-e már vagy még férjezett. Úgy látszik, ez a gyermeki tapasztalatszerzés egy módja. Ez a szerencsém, másként életemnek e korai, de döntő szakaszáról nem sokat tudnék elmondani, hiszen apám erről az időről nekem soha nem beszélt.

A Csikágó ma előregedett terület, pedig egy évszázaddal ezelőtt még földrajzilag sem létezett. Mocsár terjengett a helyén. A millennium idején feltöltötték, hogy az érdeklődők száraz lábbal közelíthessék meg a Városligetet. Azután engedélyt adtak a beépítésére is, s a spekuláció olyan tempóban huzatta föl a házakat, ami a kor legdinamikusabban fejlődő városára, Chicagóra emlékeztetett. Innen kapta a nevét. Az egész országban ismert terület volt akkoron, híre a Franzstadttal vetekedett. Talán ezért számították hozzá sokan a Verseny utca által a Thököly út túlsó oldalán levágott kis háromszöget is, ennek azonban egész más jellege volt. Ott már akkor is kiérdemesült prostituáltak éltek alja bűnözők között, míg a Csikágó a nehéz fiúk tanyája volt. Híres bicskások, mackósok, betörők laktak. Ezek azután lassanként elköltöztek innen, de hátrahagyták a hírüket, úgyhogy a Csikágó még akkor is veszélyes helynek számított, amikor már csak a Garay tér környékén és a Nefelejts utca egyes részein maradt némi nyoma a hajdani vagányságnak. A háború utánra kispolgári negyeddé változott, amely azonban paradox módon munkásmozgalmáról volt nevezetes. Jelentősége természetesen nem volt Angyalföldéhez vagy Csepeléhez mérhető, de azt joggal állíthatom, hogy egy négyzetkilométerre átszámítva a főváros egyetlen részén sem élt annyi kommunista, mint ezen a szűk területen. Itt állt az építőmunkások székháza s a pékek szakszervezetének rozzant épülete is, de ez alig befolyásolta a lakosság hangulatát. Házunkba évente egyszer eljött a MÉMOSZ dalárdája, hogy Rucskóék földszinti lakásának ablaka előtt énekkel köszöntse régi tagtársuknak nevenapját, a Ligetben pedig, szemben a MÉMOSZ-szal, volt egy kis téglalap alakú tér, amit a népnyelv Marx-placcként emlegetett az ott vitatkozó kőművesekről, ez azonban a felnőttek szemében csak kedves vagy komikus színfoltnak számított. Viszont rengeteg kettétört egzisztenciájú, reményét vesztett ember élt erre, aki azonban mérhetetlen erőfeszítéssel a felszínen tartotta családját és magát, a tisztos szegénység szintje alá soha nem került. Én azt hiszem, az ő példájukon okulva tanulták meg a gyerekeik, hogy így ugyan lehet élni, de nem érdemes.

Szüleim véletlenül kerültek a Csikágóba, és születésem idején még nem is illettek oda. Azért költöztek át az Ilka utcából, mert közelebb volt a 70. postahivatalhoz, melyben apám mint első osztályú posta-főfelügyelő az utalványosztály vezetője volt. Beosztottjai - úgy látszik - szerették, mert három család is odaköltözött mellénk, az utcai front két felső emeletén csak postatiszt lakott. A négy szomszéd csak egymással érintkezett, a ház többi lakójával csupán köszönő viszonyban állt. Ezt nem saját emlékeimből tudom, meglepő bizonyítékom van rá. Engem legalábbis meglepett, mikor Molnár Gábornak, a brazil útleírások népszerű szerzőjének önéletrajzi regényéből kiderült, hogy Rucskóék lakásában ők laktak korábban. Könyvében az egész házról beszél, csupán a postatiszteket nem említi meg: ezekhez nem volt köze. A gazdag Policzerné, a Rákóczi mozi tulajdonosa beillett a képbe, mi nem. (A Csikágó

akkoriban a mozik negyede is volt. Itt állt a Chicago, a Damjanich, az Imperiál, a Rákóczi és az Odeon - ma már egyik sem létezik.)

Különben érdemes idéznem életrajzának legalább első néhány sorát, mivel a Csikágónak ezt a korszakát én is csak onnét ismerem. Apám el tudta mondani, hogyan gondolkodott, mit érzett a múlt század végén az antiszemita Somogyban egy zsidó fiú, de sejtelve sem lehetett arról, miképpen élt születésem idején egy csikágói utcagyerek.

„1912. május 1. Első tudatos eszmélésem ideje. Pest, hetedik kerület, Erzsébetváros, másik nevén Csikágó. A Murányi utca és az István út sarkán, a gyümölcsáros dorongján sárguló banánfűrtökre, amelyekből apám szegénységünk miatt sohasem vett, jól emlékszem. Az árus szomszédságában az üzletekre, köztük a cipőboltos Reinhardt tüntető munkásoktól bevert üvegű, összerombolt kirakatára ugyancsak emlékezem. Nem merül feledésbe a kenyeret, munkát követelő munkásoktól felszedett, szerte heverő bazaltkövek sokasága sem, amelyek a Murányi utca járdáját, mély kocsiútját borították. Murányi utca 30. A ház, ahol hátul, a jobb oldali udvari, földszinti lakásban apám, anyám, Karcsi kisöcsém mellett, ha lehet így mondani, rosszkodom.”¹

Hogy a mi utcánkban banánt árultak a háború előtt, arról csak Molnár Gábor könyvéből tudok, holott a narancsra és amerikai mogyoróra - melyek később ugyancsak eltűntek a fővárosból - emlékezem. Arról is tőle hallottam először, hogy a munkások fölszedték az utca köveit. Csak a cipőkereskedő kirakatait törték-e be velük, vagy megdobálták a rendőröket is - nem tudom. Utóbbi sem lett volna lehetetlen, 1912. május elseje jeles napja a magyar munkásmozgalomnak. A Reinhardtot még a környék legelegánsabb kereskedőjének ismertem én is, mindenki más, akiről beszél, az én időmre felismerhetetlenül megváltozott. Sok szeretettel emlegeti például Grósz urat, az örökké mosolygó púpos kis szabót, aki vasalót lóbál az ajtajuk előtt, filozofálgat, és reggeltől estig dolgozik, hogy kiházasíthassa csinos nővéreit. Nyolc évvel később Grósz úr már mogorva férfi, nővérei változtathatatlanul vénkisasszonyok. A gazdag Policzernétől a háború a férjét, a kormány pedig - mivel zsidó volt - a moziengedélyét vette el, s már jómódúnak sem volt mondható. Molnár Gábor leánypajtásai közül az egyiket tüdőbaj vitte el, a másikat elmeógyógyintézetbe kellett szállítani. Ez utóbbi aligha az idők változásának következménye volt.

Hogy a Csikágóban születtem s ott éltem huszonegy éves koromig, legnagyobb szerencsém közé számítom, bár születésem idejénél nehéz lett volna rosszabbat „választanom”. Ha valaki meglepődik, hogy koromhoz képest fiatalnak látszom, azzal szoktam tréfásan dicsekedni, hogy engem még békebeli anyagból szőttek, s ez igaz is, mivel már elmúltam egyesztendő, mikor meggyilkolták a trónörökösöt, de ettől függetlenül sem békebeli, sem háborús gyerek nem vagyok. Engem az ellenforradalom korszaka nevelt. Én nem fölszedett kockakövekkel eszmélkedtem. Első élményem, ami után már folyamatosan emlékezem, a félelemé.

1919 végén vagy a következő év elején történt. Az utca már vaksötét volt, de még nem éjszaka, hiszen minket már kilenc órakor ágyba zavart a szülői szigor. Az asztalnál ültünk, és vacsoráztunk. Némán, mert „magyar ember evés közben nem beszél”. Egyszerre hátborzongató kiáltás hallatszott az utcáról:

- Segítség! Elhurcolnak! Gyilkosok!

Apám felugrott, letépte nyakából az asztalkendő, és az ablakhoz futott, hanem azután nem merte kinyitni, pedig máskülönben az esztelenségig vakmerő volt. Sápadtan fordult hátra, és azt mondta anyámnak:

¹ A ház különben ma - nem tudom, miért - a 32. számot viseli.

- Különítményesek!

Szükséges elmondanom, kik voltak a különítményesek? Talán igen. Az ellenforradalom hivatásos gyilkosai, akik végigpusztították az egész országot, de különösen hírhedtté tették Siófokot és Orgoványt. Az egyiken Prónay, a másikon Héjjas Iván uralkodott, míg Ostenburg főképpen Pesten működött. Akasztattak is mind a hárman - hogyan akasztana az ellenforradalom? A kivégzésnek azt a módját kedvelték, hogy nyakig földbe ásatták áldozataikat. De leghírhedtebb fegyverük a herélőkés volt, és a bikacsök. És hiába konszolidálódtak azután néhány évig a viszonyok, illik a böllérbicskák éjszakája elnevezés az egész korra, amely avval kezdődött, hogy legyilkolták a kommunistákat és a zsidókat, s avval végződött, hogy legyilkolták a zsidókat és a kommunistákat, velük együtt a nem németbarát politikusokat, a főváros lakosságát s még előttük a II. magyar hadsereget. Különítményeseknek hívták a gyilkosok első seregét, akik büntetlenül lebunkózhattak bárkit zsidóságaért, kommunistagyanúságaért, vagy egyszerűen azért, mert ki akarták fosztani. Én persze már hallottam emlegetni őket, de hogy mit csinálnak, azt még nem tudhattam pontosan, annyit azonban éreztem, hogy mindenki retteg tőlük. Pedig azt elhallgatták előlünk, gyerekek elől, hogy családunk ősi fészkeben, Somogy-Csurgón agyonverték egy unokabátyámat, és felakasztották egy távolabbi rokonomat. A Somogyi-Bacsó-gyilkosságról is akkor hallottam először, amikor jó tíz évvel később Az Újság megírta, hogy mit vallott a legitimista Beniczky Ödön a gyilkosság előkészítéséről. Hogy Horthy főhadiszállásán a tisztek arról beszélgettek, a Népszava főszerkesztője. Somogyi Béla már egészen elszemtelenedik, és támadja a fehérterror intézkedéseit. Ekkor a főméltóságú úr azt mondta nekik:

- Nem beszélni kell itt, hanem cselekedni!

Cselekedtek. Ennek következményeképpen néhány nappal később a Dunából húzták ki dróttal összekötözött kezű holttestét. Viszont sokszor hallottam elbeszélni Szakasits Árpádtól, milyen véletlen, hogy a nagyon tehetséges novellistát. Bacsó Bélát ölték meg Somogyival, s nem őt. Megegyezés szerint ugyanis esténként fölváltva kísérték haza a főszerkesztőjüket, s azon az éjszakán tulajdonképpen ő lett volna a soros, csak barátja kérésére cserélték el a napjukat. Amikor pedig a főméltóságú úr híveitől halálba üldözött Beniczky agyonlőtte magát egy utcai padon, már nem is voltam gyerek.

Ismétlem, nem tudtam pontosan, kik a különítményesek, mégsem a segélykiáltás, hanem az ő nevük elhangzására ijedtem meg igazán azon az estén. Annyit ugyanis éreztem, hogy összefüggésben állnak azokkal, akik miatt apám is veszélyben van. Őt az őszirózsás forradalom után kinevezték a Nyugati pályaudvar mellett működő 62. postahivatal főnökévé, állását tizenkilencben sem hagyta el, ezért azután - s mert zsidó volt - néhány hasonló sorsú kollégájával együtt fegyelmi elé állították, és rendkívül rosszul állott a helyzetük. Barátai egyszer-kétszer összegyültek nálunk, hogy védekezésükről tanácskozzanak. Bátyám ilyenkor nem volt velünk, alighanem kiküldték a szobából, nehogy el találjon kotyogni valamit. Hanem rólam, kis első elemistáról azt hitték, úgysem értem a beszédüket, tehát bent maradhattam. Rosszul hitték. A gyermek tévedhetetlenül megérzi a felnőttek hangulatát. Tudtam, hogy apám és társai félelemben élnek, sőt, mint később kiderül, megjegyeztem ennél többet is. És azt is tudtam, hogy megkönnyebbült, mikor nagyon súlyos ítélettel, de elbocsátás nélkül szabadult. Degradálták - első osztályú posta-főfelügyelőből másodosztályú postafelügyelővé -, és a nyugdíjaztatását kellett kérnie. Ezután kétszáz pengő alatti összegből kellett volna élnünk (hogy koronában mennyiből, azt nem tudom), ami négytagú család eltartására, legalábbis az értelmiségtől elvárt színvonalon, nem volt elég. Kettőnket biztosan nem lehetett volna belőle érettségiig taníttatnia.

Ettől kezdve ő, valamint azok a barátai is, akik nem költöztek máshova, beilleszkedtek a Csikágó tipikus lakosai közé. Kettétört egzisztenciák, akik azonban nem adták meg magukat. Fölöttünk lakott például Bodor bácsi, apámnak utalványosztály-vezető korából helyettese. Ő nyugdíjaztatása helyett végkielégítését kérte, s a kapott csekélyke összeggel a nagy tőzsdekonjunkktúra idején tőzsdeügynöknek állt. Mivel semmit sem értett hozzá, természetesen hamar kitörték a nyakát a tőzsdehiénák. Maradék pénzéből kiadóvállalatot „alapított”. Ehhez sem értett többet, mint a tőzsdéhez. Emlékszem első és egyetlen megjelentetett könyvére, az volt a címe: „Aki kitalálta a szerelmet”. Előzetesen közölte velem is, hogy szakértők biztosították: a világ legjobb kéziratát sikerült megszereznie, iszonyatos sikere lesz. Az is volt: iszonyatos. Az még nem lett volna baj, hogy utolsó giccsét sikerült kifognia. De nem abból a fajtából való volt, melyből bestseller születhetik, hanem elviselhetetlen unalom. Természetesen majdnem az egész a nyakán maradt. És mégsem adta meg magát. Kiállt a Nagycsarnok elé, és egy asztalon magkereskedést nyitott. Ebből végre sikerült eltartania, taníttatnia és kistafiroztatnia lányait.

Apám előbb egy földbirtokos irodáját vezette, nem tudom, hogy onnan miért kellett eljönnie. Utána a szaktudásából élt. Valamikor szenvedélyes bélyeggyűjtő volt - bélyegek vételéből és eladásából egészítette ki fizetését. Helyisége nem volt, nagy gyűjtőknek és viszonteladóknak dolgozott. A hibás nyomatok egyik legnagyobb szakértőjének számított, de dolgozott tömegbélyegekkel is. Ez utóbbival olthatatlan gyűlöletet táplált belém a bélyeggyűjtés iránt. Ha egy tízéves gyereknek rendszeresen részt kell vennie mondjuk tízezer boríték leáztatásában, bélyegeinek vízjelezésében és szortírozásában, végül százas kötegekbe való bündlizésében - de egyenesek legyenek a csomagok, mint a sakktábla! -, az nem örökölheti apja szenvedélyét. Bátyám is, én is több mindent gyűjtöttünk később, de bélyeget soha.

Apám élete különben, ahogy ezt mondani szokták, kész regény - nem is fér bele könyvembe. Mérlege: sokat ígérő pálya után teljes csőd, mégpedig olyan okokból, melyeket én, az ellenforradalom koravén gyermeke komikusaknak láttam, annak ellenére, hogy roppant szomorúak voltak s országos katasztrófákhoz kapcsolódtak. Mivel azonban többek között éppen az ő példája indított el az övével ellentétes úton, legalább az első és utolsó csalódását elmesélem, abban a reményben, hogy elég jól körvonalazzák, amit közrefognak, az egész életét. Az első még születése előtt érte, a másik húsz évvel halála előtt. De ez a húsz év lényegében már nem volt számára élet, csak létezés.

Avval kell kezdenem, hogy mérhetetlenül büszke volt somogyi és mindenekelőtt csurgai származására, őslakos voltára, s ha jól meggondoljuk, nem is alaptalanul. Anyja ükszülei a Sárgátya nevű patakocska partján vannak eltemetve, ott, ahol a zsidó temető kertje végződik. A temető a századfordulóra már száz méterrel hátrább s mintegy hússzal magasabbra költözött, ott temették el a meghaltakat. De odalent, kaszálatlan fű között, két öreg, töredezett sírkő süppedt a földbe, fölíratukból éppen annyi látszott, hogy aki amúgy is tudta, megsejthette, hogy Aron Fuchs és felesége nyugosznak alattuk. Mindenki tudta, hogy az egész csurgói járásban ezek a legöregebb ismert sírok, régebbiek, mint a felső-csurgai jobbágyoké vagy a szentai báróké. A család mint valami öreg tölgyfa gyökerezett a dél-dunántúli földben, rokonságban élve a barcsi Pichlerektől a berzencei Kasztelekig szinte minden zsidó családdal.

Ennek a kivételes származásnak megvoltak az előnyei. Az emancipáció után neki nem kellett asszimilálnia. Odahaza még német szó járta náluk, de már kettős anyanyelvű volt, gyönyörű somogyi kiejtéssel beszélt magyarul. Csurgón végezte el a gimnáziumot, s ott már akkor is előfordult, hogy gazdag parasztyerek letették az érettségét, s azután folytatták a gazdálkodást. Közülük kerültek ki nagy számmal a barátai. Szokásaiban békésen megfért egymással a paraszti és a zsidó. Ő volt az első zsidó gyerek, aki Csurgóról a fővárosba

költözött, Arnold öccsére hagyva a biztos megélhetést nyújtó anyai vegyeskereskedést. Pesten azután őt is megalázások érték, de nem zsidó, hanem paraszti volta miatt. Még nekünk is csak fehérre sápadva tudta elbeszélni, hogy az első éjszakát valami olcsó szállodában töltötte, melyben azért a pissoir kagylói porcelánból voltak. Ő pedig reggel nem merte a csillogó jószágba végezni a szükségét, hanem a piszkos bádognosdóba vizelt, s emiatt az éppen akkor betévedt pincér a fenébe küldte a hülye, gusztustalan parasztját. A gazdag parasztok konok fukarságát mindvégig megőrizte: aranygalléros postatiszt korában is mindent maga csinált meg otthon, ahogyan Csurgón a szomszédaiktól tanulta. Maga nyírta nullás géppel a hajunkat, maga vágta be gyémántkővel a kitört ablakba az üveget, és maga talpalta, kaptafán, árral és faszeggel, ahogyan dukál, mégpedig kitűnően, a cipőinket is. Pedig úr voltára egyébként nagyon büszke volt.

A szomorúan komikus pedig az, hogy ő, aki oly büszke volt csurgói származására, még csak nem is Somogyban született. Hat testvére volt, s mind ott látta meg a napvilágot az ősi házban, az ő anyakönyvi kivonatában azonban a Molve nevű falu szerepelt Belovár-Körös vármegyéből. Nagyanyámnak már előrehaladott terhesen a Dráva túlsó partjára kellett menekülnie egy vérváddal kapcsolatos és az életét fenyegető pogrom elől.

Minthogy ő maga nem beszélt soha horvátországi születése titkáról, csak másoktól hallottam róla, mindmostanig azt hittem, hogy anyjának Tiszaeszlár miatt kellett menekülnie. Most, mikor adatszerűen kell ellenőriznem hiedelmeimet, jöttem rá, hogy Solymosi Eszterrel körülbelül egykorú volt. Esete annál jellemzőbb a korra, amelyből vétetett: Tiszaeszlár nem az első, csak a leghíresebb vérvád volt Magyarországon.

Közbevetőleg megjegyezve, apám molvai születése önmagában nem indokolná, hogy megemlítsek a Dráva-vidékről még két rokon családot. Csakhogy a két sírkőhöz a történelem még nekem is juttatott egy poént, mégpedig olyan rendkívülit, amelyet csak az élet produkálhat, író nem merhet kitalálni, ha nem akarja, hogy hazugnak higgyék. Mivel azonban ezt a poént csak sokára fogom elmondani, kérem, jegyezzék meg a berzencei Kasztelek nevét, történetem hozzájuk fog kapcsolódni.

Apám második csalódása éppen arra az időre esik, melytől eszmélésemet számítom, vagyis a proletárdiktatúra bukására. Tragikus időszak ez az egész ország számára, de apám egyéni tragédiája az általánostól lényegesen különbözik. Nem kétséges, változatos életpálya után, melynek során még aktív katonatiszt is volt, végül az akkori értelemben véve következetes és harcos demokratává fejlődött - már amennyire egyáltalában következetes lehetett az akkori Magyarországon egy demokrata. Ő például, akit vallása és származása miatt üldöztek, ezt jól össze tudta egyeztetni avval, hogy helyeselje más nemzetiségek üldözését azért, mert élni akartak törvény adta jogukkal, és a levelezésben anyanyelvüket használták. Ennek ellenére biztos, hogy, bár kitűnően értette szakmáját, mégsem elsősorban szakmai érdemeiért nevezte ki az őszirózsás forradalom a Nyugati pályaudvar mellett működő nagy postahivatal főnökévé, hanem politikaiakért. És valóban mindvégig Károlyi hívének vallotta magát. Hanem a proletárdiktatúrát már nem fogadta el. Ebből az időből vannak szórványos emlékeim, egy kivételével mind apám ellenszenvéről tanúskodnak. Az az egy a gólyanényszerű történetkék közé tartozik: apám anyámnak meg nekem mutatott egy vöröskatonát a Damjanich utcán, mondván, hogy nő - én azonban nem értettem, hogyan lehetne nő, amikor nadrágot visel. A többi is apróság. Így például, hogy apám félig bosszankodva, félig diadalmasan meséli anyámnak, bejöttek irodájába a bizalmiak, és elvtársnak szólították, de ő ezt visszautasította, és kitanította őket, hogy a szaktárs titulus illeti. Még furcsábbnak kellene találnom, hogy megjegyeztem a Vörös Újságban megjelent egy rendeletet, amely megtiltotta, hogy három személynél több menjen egymás mellett az utcán. Ezt apám a Baross téren, séta közben

olvasta. Bodor bácsi, a bátyám meg én voltam vele, és hirtelen dühében engem, kezéről leválasztva, azonnal maguk elé küldött, mélyen megsértve igazságérzetemet. Ha bátyámat is mellém rendeli, nyilván elfelejtem az egészet.

Hogy ezeknél és ehhez hasonló apró mormogásoknál többet is tehetett a kommün ellen, azt már a fegyelmi tárgyalásából tudom. Említettem, hogy többet jegyeztem meg a szavaikból, mint azt sejtették. Egy rövid időre úgy látszott, kedvezőre fordul a helyzete, szüleim felléleg-zettek, és én megkönnyebbülésüket természetesen azonnal éreztem. Majd eljöttek hozzánk apám barátai, és ő elmondta nekik, hogy tanúskodott mellette egy őrnagy. Azt vallotta, felkereste hivatalában Erdős Miksa urat, adatokat kért tőle a Vörös Hadseregről, s ő becsületes magyar ember módjára viselkedett. Az őrnagy úr ugyanis a tábori posta után érdeklődött, melyből bizonyos következtetéseket lehetett volna levonni és a román királyi hadsereggel közölni a magyar csapattestek elhelyezkedéséről. A 62. posta azonban nem kezelt tábori levelezést, de apám megmondta, melyik kollégája tudhat az őrnagy úrnak segíteni. A sorstársak pedig végighallgatták a történetet, és nagyon remélték, ha nekik nem is, legalább apámnak sikerül tisztáznia magát.

Egyszer azután ellátogatott hozzánk apám legjobb barátja, Rudas Ármin is, az egyetlen a kollégák közül, aki nem demokrata volt, hanem szocialista - különben öccse annak a Rudas Lászlónak, akiről utca van elnevezve a fővárosban, s aki akkor már emigrációban élt. Rudas bácsi aligha lépett be a kommunista pártba, az egyesült munkáspártnak viszont biztosan a tagja volt, s az ellenforradalmárok ennek megfelelően bántak vele. Én erről részleteket nem tudok, csak azt, hogy végül sikerült öngyilkossági kísérletbe kergetniük. Nos, ő is végighallgatta a mentő tanú történetét, de ő nem gratulált a szerencséhez, hanem valami nagyon furcsát mondott apámnak:

- Egy hazaárulási kísérletért még nem fognak neked megbocsátani!

Avval felugrott a székéről, és köszönés nélkül elrohant. Apám pedig megdöbbenve, remegő szájjal nézett utána...

Nekem, szegény kicsike magamnak rengeteg megoldhatatlan problémát adott ez a kiáltás: Honnan volt apámnak árulni való háza? Miért akarta eladni? Miért haragudott ezért Rudas bácsi, és miért haragudott ezután apám Rudas bácsira, mikor annyira szerették egymást egyébként? Mivel pedig azt pontosan éreztem, hogy ha megkérdezném tőle, magyarázat helyett akkora verést kapnék, amekkorát még soha, s ráadásul még a szobából is kikergetne, amikor a kollégáival beszélget, magamra hagyatva sokáig törtem a fejem, hogy valami megoldást találjak, s így jó ideig tartott, amíg az izgalmam elenyészett. De teljesen nem felejtettem el. Körülbelül kilenc év telt el, mikor egy megrázó élmény hatására ismét eszembe idéződött, ezúttal természetesen már helyes értelmével.

A gimnázium hatodik osztályába jártam; ismét nálunk jártak Rudasék, akikkel apám már régen kibékült. A két férfi elment valahová, s míg visszatértek. Rudas néni elbeszélte anyámnak öngyilkossági kísérletük részletes történetét. Rudas bácsi ugyanis nem egyedül akart megválni az életétől, hanem vele akart tartani az egész családja. Kivittek egy pamlagot a konyhába, s arra fektették a kisebbik fiút, Imrét, aki akkor még nem sokat érthetett az egészszözl, hogy a nagyobbik fiú mit csinált, arra már nem emlékszem. A két nagylány egy sámlira ült a pamlag elé, betakarta a vállát egyazon kendővel, és egyazon könyvből verseket olvasott. Rudas néni és Rudas bácsi egy-egy kényelmes karszékbe telepedett, utóbbi csak azután, hogy kinyitotta a gázcsapot.

Egy idő múlva a szerencsétlen család tagjai elvesztették az eszméletüket, egyik a másik után, végül már csak az asszony tudott magáról. Ő azonban még felkelt a helyéről, eligazította

kisfián a takarót, lányai vállán a kendőt, s csak mikor mindent elrendezett, ült vissza férje mellé, ahol végre ő is elájult. A szomszédok, szerencsére, megéreztek a gázszagot, rájuk törték az ablakot, és sikerült mindegyikük életét megmenteni.

Szerencsére, mondom, hiszen a legkisebb gyermekből például később az egyik legkitűnőbb magyar fagottművész lett, de nem tudom, ők ennek a szerencsének akkor örültek-e. Ha már egyszer mindenen túl voltak, nem lehetett könnyű a böllérbicskák éjszakájába visszatérni. Én, amikor hallottam, hogyan gondoskodott még utoljára az anya a már semmit sem érző gyermekeiről, alig bírtam visszatartani a könnyeimet. A történet hátborzongatóan szép volt. Ekkor váratlanul eszembe jutott a már elfeledettnek látszó párbeszéd, ráébredve, hogy alighanem az öngyilkossági kísérlet után békültek ki egymással.

Akkor felálltam a helyemről, észrevétlenül átmentem a másik szobánkba, arcomat két kezembe takarva az ágyamra hasaltam, és szégyelltem magamat apám miatt.

Ne értsenek félre. Tizenhat éves koromban még nem tudtam, hogy a Vörös Hadsereg ellen kémkedni egyértelmű hazaárulás volt. Engem az ellenforradalom korszaka nevelt, az ellenforradalom iskoláiban tanítottak a történelemre, és tanúm a világtörténelem, hogy nem volt könnyű átlátni a fasizmus propagandáján. Hogy szégyellni kezdtem magamat, azaz habozás nélkül Rudas bácsi pártjára álltam apám ellenében, az abból következett, hogy már addig is rendkívül rossz viszonyban voltunk egymással. Számos, jól megalapozott okból az volt a véleményem, hogy szégyellni való módon viselkedik a családjával.

Degradálása és nyugdíjaztatása megfosztotta élete értelmétől, társadalmi tevékenységétől és főképpen nagyszámú beosztottjának irányításától, amit - erre hitelt érdemlő tanúim vannak - nagy hozzáértéssel és szeretetreméltóan csinált, legalábbis amíg ellenkezéssel nem találkozott - mert ha valaki szembeszállt vele, akkor meglehetősen brutális volt. Nyugdíjaztatása után egész tevékenységi vágyát és minden erőszakosságát a még rendelkezésére álló néhány emberen, háromtagú családján élte ki. Nem írok neorealista filmet, viselkedését nem részletezem. Tulajdonképpen apróságokról volt szó, amiket megalázó voltak ellenére is el lehetett volna felejtetni, ha nem csatlakozik mindehhez valami elviselhetetlen, már alig emberi borzalom. Apám leszerelése után reumás lázat kapott, s ez a szívére ment. Komoly beteg lehetett, mivel a háború alatt is felmentették az orvosok, de az életét nem fenyegette közvetlen veszély. Egyetlen esetben azonban aneurysmát véltek találni nála, azaz a koszorúér kiöblösödését, s az ilyen betegnek akkoriban legfeljebb egy évet adott a tudomány. Soha többé nem ismételte meg senki ezt a diagnózist, strúmának minősítették azt az árnyat, melyet a röntgen a szíve fölött kimutatott. Ő azonban ragaszkodott az aneurysmájához, s ennek ürügyén valahányszor igazságtalan volt hozzánk, ő lett rosszul, szívrohamot kapott, vizesruhával kellett borogatni a mellét, nyögött, sőt jajgatott, s nem hagyott kétséget afelől, hogy ha utoléri a hirtelen halál, ennek mi leszünk az okai. A megaláztatás után jött a lelkipurdalás, az elviselhetetlen aggodalom, a véget nem érő félórák, amelyek után végre megnyugodott, s mi meg mertük törölni nedves homlokunkat. Hogy hirtelen haragjában az irrigátor gumicsövével vert minket, sőt bátyámba egyszer még bele is rúgott, meg tudtuk volna bocsátani. A rosszulleteit nem, természetesen már akkor, amikor megértettük, hogy csak zsarol bennünket velük. Jelzem, én elég idős voltam, mire ezt felismertem, hogy bátyám mikor értette meg a helyzetet, nem tudom. Közben ő letette az érettségit, s mert Pesten nem vették fel az egyetemre, Brűnnbe utazott, s így kikerült apám keze alól. Gyermektelen nagybátyánk, annak a bizonyos családi boltnak az örököse, fedezte taníttatásának költségeit. Én itthon maradtam egyedül, s egyre nőtt bennem a lázadás apám ellen. Azt hiszem, szüleim és az ellenforradalom melletti harmadik nevelőm, a Csikágó kölcsönzött ehhez elegendő erőt.

Természetesen polgári nevelést kaptam. Korán megtanultam, hogy hazudni nem szabad, de muszáj. Körzetileg a Murányi utcai elemihez tartoztunk, de oda szinte kizárólag „utcagyerek” jártak. Ezért egy kegyes csalás segítségével az Aréna úti iskolába írtattak, azt állítván, hogy az István utca 86. számban lakunk. Nekünk pedig megparancsolták, hogy ha a tanító nénik megkérdeznék a címünket, ezt kell mondanunk. Szerencsére erre soha nem került sor.

Persze a mi eleminkben is több volt az utcagyerek, mint az úrifíú, de nem annyival, mint másutt, s ezért jobbak voltak a pedagógusai is. Mi, természetesen, az úrigyerekekhez tartoztunk, és részesültünk a nekik kijáró kivételezésben. Én annyira éreztem ennek a jelentőségét, hogy mikor, már gimnáziumba járva, véletlenül találkoztam három volt iskolatársammal, aki még mindig mezítláb hancúrozott a pocsolyában, hangosan rájuk köszöntem, mert biztos voltam, hogy ez kedves és szép cselekedet a részemről. A hazafias nevelés is eléggé hatással volt rám. Már elsős koromban önként megtanultam a „magyar fiú (kislány) vagyok én” refrénű dalt, noha az csak a könyvünkben szerepelt, a tananyagunkban nem, és örömmel fújtam, bár nem értettem egészen, miért vagyok egyszerre fiú is meg lány is. Drága játékokat ugyan nem kaptam, de karikát, csigát és labdát igen, s én voltaképpen még most sem értem, hogyan élhetnek csiga nélkül a fiúk. Bátyámat esetenként veréssel serkentette jobb tanulásra apám, engem azonban soha. Jóval később tudtam meg, azért, mert rólam valamiért elhatározták a szüleim, hogy kis buta vagyok, a gimnáziumot úgysem fogom bírni, s csak azért írtattak mégis oda, hogy utólag ne tehessen nekik szemrehányást, amiért nem adtak alkalmat a tanulásra.

Szóval amíg az elemibe jártam, előkelő idegen voltam a bennszülöttek között, s a csikágói gyerekekkel tulajdonképpen csak egyetlenegyszer találkoztam, amikor még bátyámmal jártam haza, s az István út sarkán belénk kötöttek a Cserhát utcai fiúk. Akkor meg kellett verekednünk velük. Azaz, én nem verekedtem, csak tartottam a két iskolatársát, helyettem is bátyám állt ki a gátra. De ő sem verekedett, szó sem volt durvaságról. A fiúk egymás után megbirkóztak vele, türelmesen kivárva, amíg következnek erőssorrend szerint, mégpedig úgy, hogy a gyengébbek jöttek előbb. Péter pedig lebirkózta egyiket a másik után. Amikor már teljes volt a vereségük, sem támadtak neki együttesen, hanem elszaladtak egy barátjukért, akit a leg-erősebbnek tartottak az utcában. Én azonban eddigre eluntam a várakozást, s kezemben a két táskával, hazaszaladtam anyámért, aki nyomban elindult a Cserhát utca sarkára, s még a döntő küzdelem előtt hazahozta a bátyámat. Ezért az árulásért azután Péter úgy nézett rám, ahogyan Ézsau nézhetett Jákobra, amikor az elorozta előle apjuk áldását.

Ezután a Szent István Gimnáziumba kerültem, amely szinte szimbolikusan a ligeti Fáskör szomszédságában állott, s amely több szempontból is különleges iskola volt. Elsősorban is egy kivételesen érzéketlen és kegyetlenül reakciós igazgató vezette, aki egyszer így fogalmazta meg a követeléseit az egyik nyolcadik osztályban, ahová szünet után, nagy zajt hallva, belépett:

- Én tudom, hogy az év végén kilépnek az életbe, és ezért nagyfiúknak hiszik magukat! De ameddig ebbe a gimnáziumba járnak, és én vagyok az igazgatójuk, addig - most nagyon drasztikusat fogok mondani - úgy táncolnak, ahogyan én füttyölök!

Kevésbé „drasztikusan” kifejezve ez azt jelentette, hogy a fiúk az iskola szabályait, ide érve a felsőbb szervek esetleges utasításait is, történjék bármi, szó szerint betartják, Bocskai-sapkát hordanak a fejükön, ünnepélyes alkalmakkor lúdtollal a pajzsában, az igazgató előtt remegnek félelmükben, a tanárokat mély meghajlással köszöntik, és följelentik náluk egymást. Hiteles értesülésünk szerint érettségi biztосként egy leányiskolában, amikor az egyik maturandus izgalomában összeesett, nem tartatott szünetet, hogy a lányok kissé összeszedjék magukat, hanem behívatta a tartalék vizsgázót. S bár ez az eset a zsidó leánygimnáziumban történt, meggyőződésem, hogy ez nem befolyásolta határozatában, egyszerűen a szabályt akarta

betartani és betartatni. Ennek érdekében különösen kedvelte azokat a beosztottjait, akiket a diákok utáltak.

A diákok viszont, akik főleg a Csikágóból és a hozzá sokban hasonlító Zuglóból jártak az iskolába, konokul elhatározták, hogy nem fognak táncolni az igazgató úr füttyszavára. Inkább télvíz idején is hajadonfőtt jártak, semhogy a Bocskai-sapkát föltegyék. Lúdtollat március 15-én is csak elvétele lehetett látni, a tanárokat pedig saját mércéjük szerint utáltak vagy szerették, és nem volt könnyű közöttük fegyelmet tartani. Meg kell vallanom, nem nagyon értettünk ahhoz, hogy felismerjük tanáraink valódi értékét. Például hallatlanul tiszteltük Vörös Béla történelem-latin szakos tanárt, az eleven anakronizmust, aki egyedül hordott keménykalapot a tanárok közül, s aki sovínystább volt a minisztériumnál is. Saját kényéből elrendelte, hogy negyedik osztályban a történelem mellett még a Magyar Nemzeti Kátét is megtanuljuk, mégpedig szó szerint.

Hogy mi a Magyar Nemzeti Káté? Evvel a kérdéssel kezdődött a könyv is, hogy aki belelapoz, azonnal tudja mihez tartani magát:

„A Magyar Nemzeti Káté a Trianonban kifosztott és megcsúfolt magyarság tiltakozó szava. Célja egyesíteni a magyar szíveket abban a szent törekvésben...” - még ma is el tudom mondani. Vörös tanár úr közölte, hogy a szövegen egy szót nem változtathatunk, s aki megakad, az nem is folytathatja már a felelést. Ilyen körülmények között én voltam az osztályban az első, aki nem négyest kapott tőle, hanem jelest. Olyan nagy jelest, hogy még bátyámnak is elmondta eredményemet, akinek osztályfőnöke volt. Ám ez a teljesítmény nekem is csak azért sikerült, mert észrevettem, hogy a tanár úr fejből ellenőrzi a szövegűségeket, nem hittem el, hogy ő is bemagolta a Kátét, s ezért nem is a pontosságra törekedtem, hanem a hadarásra, amihez határozottan volt némi tehetségem. A fiúk haragudtak is rám a meg nem érdemelt jelesemért, pedig nem volt igazuk, mert módszeremet azután ők is átvették, s ettől fogva nekik sem okozott nagy nehézséget a normát teljesíteni. És ezt az embert mi mégis tiszteltük, mert ilyenformán tanított:

- A syracusaiak megsértették a rómaiak követét. Férfiak vagyunk, megmondhatom: egyikük fölemelte a tógáját, és levizelte őt.

Evvel szemben lenéztük Privári tanár urat, aki, míg ezért fejmosást nem kapott, a francia forradalomról tartott óráján gramofonnal jelent meg, és lejátszotta rajta a Marseillaise-t, és nyíltan vallotta, hogy Cromwellt tartja a történelem legnagyobb alakjának - tehát feltűnően haladó szellem lehetett. De nem tévedtünk túl sokat, értékeléseink többségével ma is egyetértünk. Szerettük például osztályfőnökünket, Wojchieovszki tanár urat, akinek az igazgató szemével nézve vérlázító nézetei voltak arról, hogy egy osztály, bizonyos keretek között, maga is el tudja igazítani a saját ügyeit; ezért ha valakit verekedésen kapott, arra ráparancsolt, hogy máskor nála tegyen ellenfele ellen panaszt, aki azonban panaszt tett nála, azt avval intézte el:

- Ne árulkodj!

Mi pedig nemcsak hittük, hogy el tudunk bánni azokkal, akik nem tisztelik az osztály szellemét, hanem volt is rá elegendő bizonyítékunk. Osztálytársaim között sem szervezők nem voltak, sem különlegesen tekintélyes gyerekek. Mintegy magától alakult ki, mire negyedikesek lettünk, egy íratlan hagyomány, amit nem volt tanácsos be nem tartani. Az is árulónak számított, ha az nevezte meg valamelyik diákcsíny tettesét, akit meg akartak büntetni helyette. Viszont ha komoly volt a dolog, okosabb volt a tettesnek önként jelentkeznie, mint szembenéznie az osztály haragjával. Nem csináltunk mi semmi különöset, nem voltak bíróságaink, de könyörtelenek voltunk, és kegyetlenek. A hetedik osztály elején egyik társunkat

avval gyanúsítottuk, hogy spiclikedik. Meg sem vertük. Csak éppen az év vége előtt ideggyógyintézetbe kellett vinni.

Ismétlem: senki nem szervezte meg ezt a szellemet. A fiúk a Csikágóból hozták magukkal a drill utálatát, és ösztönösen szegültek ellene a fasizálási kísérleteknek. Még Dingfeldernek, az igazgatónak, is meg kellett tanulnia, hogy nekünk ugyan úgy kell táncolnunk, ahogyan ő füttyöl, ő viszont nem füttyülhet úgy, ahogyan akar. Én a B-be jártam, amely a két párhuzamos osztály közül a renitensebbnek számított. De az A-ban tanították meg a regulára. Hetedikesek voltunk, amikor egy alkalommal berobbant hozzánk rendet csinálni. Kiszúrta és kihívta magához a legjobb tanulót. Enyhén pofonra emelt karral várt, amíg odaérkezik.

A fiú apja jó módú kisiparos volt, ő pedig nem azért tanult, hogy diplomát szerezzen, hanem hogy művelt emberként vegye át apja műhelyét. Az erős, jóképű legényke az osztálytársaitól sem tűrte el, hogy üssék, felnőtől pedig semmiképpen nem akart eltérni pofont. Mi történhetett vele? Legfeljebb kizárhatták az ország összes középiskolájából - egzisztenciáját egy ilyen ítélet nem vehette el. Ugyanolyan módon tartott karral ment az igazgató felé, amilyenell az várta. A katedra szélén azután megállott, és farkasszemet néztek egymással.

Dingfeldernek is gyors számvetést kellett csinálnia. Egy fiú, aki nyilvánosság előtt megüti igazgatóját, nem kerülhet egyetemre. Egy igazgató, akit visszaütnek a nyilvánosság előtt, soha többé nem lehet főgimnáziumban igazgató... Nem volt ostoba ember, csak rosszindulatú. Engedett. Magyarázat nélkül helyére küldte a fiút, és ettől kezdve elővigyázatosabban válogatta meg a dallamait.

Nem tudom, hányszor fogom még kérni, hogy ne értsenek félre. Az emlék ugyanis az időben nemcsak halványul, hanem ki is terebélyesedik, magába szíva mindazt, amit jelentőségéről utólag megtudunk. Az emlékezés éppen ezért bonyolult és ellentmondásos folyamat, állandóan önmagunk becsapására és mások megtévesztésére törekszik, akarattunktól függetlenül. Részint legendákat szül, részint generációk közötti meg nem értéshez vezet annak fel nem ismerése, hogy a kortárs különféleképpen láthatta az eseményeket, csak éppen olyanoknak nem, mint majd későbbi korok emberei. Annyira nem, hogy ha sikerült e későbbi kort megérnie, már neki is nehéz kortársi érzéseit rekonstruálnia.

Nekünk persze sejtelmünk sem volt arról, hogy amikor nyelvet öltünk a dirire, a fasizmus bizonyos megnyilvánulásai ellen is harcolunk. Még kevésbé, hogy egy olyan osztályréteg gondolkodását képviseljük, melynek a Csikágóban erős gyökere van. Öt évvel később, amikor a világhelyzet megváltozásával - ebben nincs semmi túlzás - összeomlott a diákok harca is a Bocskai-sapka ellen, és látnom kellett, hogy a lúdtollak szaporodásával párhuzamosan növekszik az árulkodók száma is, gondoltam először arra, hogy még a diákcínyek jellegében is fel lehet fedezni bizonyos világnézeti elemeket. Arra pedig csak most jöttem rá, amikor megpróbáltam gondosan kielemezni, hogyan is jutottam el az illegális mozgalomig, hogy az iskola tett lázadóvá. Nem forradalmárrá, mert az egészen mást jelent. A kettő közötti sok különbségből most csak egyet említenék, azt, hogy a lázadó hisztériás is lehet, s én ebben az időben nem voltam valami jó idegállapotban. A fiúgyermek legnehezebb időszakát, a pubertást mélységes magányban kínlódtam át. Úgy hozta a véletlen, hogy a negyedik osztály után mindhárom közeli barátom elhagyta a gimnáziumot, s a kapcsolatom is megszakadt velük. Új barátokra pedig sehogy sem tudtam szert tenni, és nagyon nehezen viseltem el, hogy senkivel nem beszélhetek bizalmasan. Azelőtt jelesen vagy ahhoz közel álló eredménnyel végeztem az osztályokat, most akkor sem bírtam tanulni, ha nagyon akartam. Eleinte otthon töltöttem minden szabad időmet, de azután szégyellni kezdtem szüleim előtt, hogy nincsen társaságom, és arra kaptam rá, hogy magányosan csavarogjak a városban. Sok mindent láttam és nagyon keveset értettem órákig tartó sétáim alatt. Ennek köszönhetően átéltem egy olyan

délután, amilyent addig csak filmburleszkeken láttam, melyekben a hős, a rémálom logikáját követve, egyik kalandból a másikba sodródik - persze az én odisszeám egészen kisméretű volt.

A VIII. kerületben történt, a Nagyuvaros utca valamelyik szűkebb mellékutcájában, hogy az árnyékos oldalon sétálva, az egyik napfényes házban megpillantottam egy piszkos kis kocsmát, s az ajtajában egy férfit, aki valamiért felkeltette érdeklődésemet. Amikor meglátta, hogy nézem, ujjával intett, menjek közelebb, mikor pedig tettem feléje néhány lépést, kidugta a nyelvét, és jobbra-balra mozgatni kezdte ajkai között. Erre megálltam. Akkor újra intett, majd megint kidugta a nyelvét. Egy szót sem értve az egészből, szinte megbabonázva mentem egyre közelebb. Az elhagyott úttesten átérve, már éppen a járdára léptem, amikor valaki hátulról megragadta a vállamat:

- Hé, fiú! Buzikurva vagy, vagy nem tudod, mit csinálsz?

Megfordultam. Magas, meglehetősen durva arcú férfi állt mögöttem, és dühösen meresztette rám a szemét. Elpirultam.

- Mért lennék buzeráns?

Összecsapta a kezét:

- Szent Isten! Mire tanított apád, ha azt sem tudod, hogyan jeleznek egymásnak a buzik?

Őszintén megvallva, kissé meglepődtem. Mert ezt éppen olyan hangon kérdezte, mint néhány nappal korábban egy öregúr, akit későn vettem észre a villamoson:

- Mire tanított az apád, hogy nem adod át az idősebbnek a helyedet?

Az idegen pedig körülnézett, és látott valamit, amit én nem, mert azt mondta:

- Legjobb lesz, ha elkísérlek. Úgyis dolgom van odaát.

Mint kiderült, ez az odaát a Rákóczi út túlsó oldalát jelentette. Különben komoly eleganciával volt öltözve, látszott rajta, hogy jobb cégnél dolgoztat, mint az említett öregúr vagy apám. Csupán dupla talpú cipője nyikorgott olyan hangosan, mint a csurgai legények csizmája, melynek talpába csikorgót tett a cipész. No meg az aranylánca volt vastagabb az ízlésesnél.

- Igen - mondta hosszú évekkal később a börtönben egy nemzetközi zsebes, akinek említést tettem róla -, tulajdonképpen minden mackós bunkó. A rendőröket átejtik az öltözködésükkel, de egy szálloda portását nem tudnák megfélemlíteni...

Szakmai hiúság *is* van a világon, és az igazán nagyhírű Herzog úr tagadta, hogy a mackósok elitebb bűnözők volnának, mint ők. Hanem belőlem is tűrhető szállodaportás lett volna, mert éreztem valami bizonytalanságot kísérem öltözködése körül, bár arról sejtelmem sem volt, minek kellene tartanom. Hanem helyzetismeretével és filozófiájával az alatt a rövid idő alatt is elkápráztatott, amíg a Munkás utcába értünk.

- Az úri buzeráns arra való, hogy fejjék. Annál veszélyesebb az ilyen kocsmatöltelék. Mindig keze ügyében van a kése. Ismertem egyet, aki a legyet is föl tudta szúrni a bicskájára, ha rácsapott. Hanem a boxertől az is félt. Igaz, az nem buzi volt, hanem strici. De az teljesen mindegy. Mind a kettő ganaj.

Hallgatott egy darabig, aztán rábólintott a saját szavára.

- Nekem elhiheted. Én helyesen gondolkodom!

Aztán kérdezősködni kezdett, mit csinálok, mi az apám. Érdeklődve nézett rám, amikor hallotta, hogy postatiszt:

- Mindig kíváncsi voltam rá, mit érezhet egy olyan, mikor a kasszába nyúl, akinek joga van hozzá. Azt hiszem, semmit. Az úristen nagyon unatkozhatik, amióta minden szabad neki. Boldogabb lehetett, amíg a világot csinálta.

Én legfeljebb bólogatással vettem ki a részemet a beszélgetésből, ő pedig ezt méltányolta.

- Tudod, mikor lennél okos emberré? Ha apád megtaníthatna arra, amit ő tud, én pedig arra, amit én. Csakhogy ez nem lehetséges. Az ember vagy bakacsin, vagy tikszar. Nem lehet mind a kettő...

Közben megérkeztünk útja céljához, egy pinceműhelyhez a Munkás utcába. De az is lehet, hogy nem a Munkás utcában voltunk, hanem egy másik kis közben a szomszédban. Akkor még nem ismertem eléggé a Szegényház tér környékét. Tény, hogy három ember állott a műhely bejáratában: egy gyerek és két felnőtt. Az idősebbiknek fehér kecskeszakálla volt, és pápaszemet hordott.

- Kész van? - kérdezte vezetőm, és igenlő válaszára karon fogta, s azonnal lement vele a lépcsőn. Közben még visszafordult hozzám:

- Szóval vigyázz magadra! Megértettél?

Hanem a burleszkem folytatódott tovább. A gyerek hozzám lépett, megfogta a vállamat, és lelkesen megrázott:

- Te ismered *Őt*? - kérdezte áhítattal.

Emlékeznek még a három utcakölyökre, akikre ráköszöntem? Kettőjüket akkor láttam utoljára. Hanem a harmadikkal többször is összeakadtam, és legközelebb már ő üdvözölt elsőként. Így köszönő viszonyban maradtunk egymással, bár egyszer sem beszélünk. Nos, ez a fiú kezdte most rázni a vállamat. Különböen elég régen nem láttam, azóta természetesen ő is megnőtt. Mi tagadás, nemcsak csinosabbnak, de értelmesebb arcúnak is látszott nálam. Csak azt nem értettem, mitől hatódott meg annyira.

- Na és? - dünnyögtem tehát. - Mi van abban, hogy ismerem?

Mert a lelkem üdvösségéért el nem árultam volna, hogy akkor láttam először az illetőt.

- Ember! - csodálkozott el Pista. - A világ legnagyobb kasszafűróját?

Meghökkenem. Ha igaz, ez mégsem utolsó dolog!

- De hiszen te is ismered! - mondtam unottan.

Keserűen legyintett:

- Rám sem néz! A főnök megfenyegette, nem készít neki több szerszámot, ha engem nem hagy békibe!

A másik felnőtt kivette a szájából a pipa szárát.

- És igaza van! Arany a kezed, nem arra való, hogy zárat nyitogassál vele!

Azután hozzám fordult:

- A bátyám azt szokta mondani, nem a tábornok az igazi úr, hanem aki a fegyvert szállítja neki...

Pista félrehúzott:

- Te! Meghálálom! Nem beszélnél rólam neki?

- Olyannak ismered, mint akivel ezt megtehetem? - kérdeztem némi dölyffel, azután elköszöntem tőle, mielőtt kiderülne, hogy én a világ legnagyobb mackósának még a nevét sem tudom.

Hazamentem, vagy inkább hazaszédelegtem. Később többször is kerültem többé-kevésbé intim kapcsolatba bűnözőkkel, de most volt az első alkalom, hogy az alvilág mintegy kitárult előttem. A következő ötven év alatt regényhőst írtam mind a három figurából, a mackósból, a fiúból meg a szakállasból, de akkor még félelmet keltett bennem ez a találkozás. Nem valamiféle bünténytől féltem, hanem kényelmetlen volt, hogy a világ olyan furcsán kitágult. Pedig még nem is ért véget a nap.

Odahaza egy idegent találtam a lakásban. Köszöntöttem, s az apám bemutatott neki. De ő nem nyújtott kezét.

- Államrendőrség! - közölte bemutatkozás helyett.

Kiküldtek a konyhába anyáért. Mikor bejött, apám megkérdezte:

- Anyu! Te sem találkoztál Karcsival?

Karcsi valamiféle unokatestvérem volt, nálam több mint tíz évvel idősebb. Azelőtt Nagykanizsán élt, nagyanyám házában, futballista volt, s engem, négy-öt éves kölyköt, tréfából „trenírozott”, azaz körbeszaladgált velem a virágágy körül. Mintegy fél éve Pestre költözött, mert itt kapott állást.

- A múlt héten itt járt! - mondta anyám. - Itt hagyott valami csomagot, s megkért, hogy vigyázzunk rá néhány napig, mert félti a főbélőjétől...

A detektív egyszerre barátságosabb lett. Közölte, hogy Karcsi betört a főnökéhez, szökésben van, és a szajrét keresik. Meg is találtak a csomagjában mindent, hiánytalanul.

Mikor a detektív elment, leültem egy székre, és hűledezve néztem a világba. Kezdett sok lenni a meglepetésből. Azután rájöttem, hogy Károly bátyám körül van egyéb titok is.

- Anyuska! - kérdeztem. - Milyen rokonunk tulajdonképpen a Karcsi?

Anyám elpirult, és kiment a szobából. Apám felelt helyette a kérdésemre.

- Juliska nénéd törvénytelen gyereke...

Szent ég! Anyámnak volt három süketnéma testvére: két fiú és egy leány. A férfiak egyébként szerencsétlen, de értelmes emberek, mindketten tanultak mesterséget is. Hanem Juliska néni nemcsak néma volt, hanem kissé gügye is.

- Mit csodálkozol? Egy gazember visszaélt a gyengeelméjűségével. A világ előtt persze eltitkolták a család szégyenét. Károlyt örökbe fogadta a nagyanyád!

Apámra néztem, hirtelen eszembe jutott a józsefvárosi kalandom, és idegesen fölnevettem.

- Mulatságosnak találod? - kérdezte sértődötten az öreg.

- Ma valaki azt kérdezte tőlem: mire tanított egyáltalán az apám, ha nem tudom, hogyan jeleznek a buzik egymásnak!

Nem szoktunk mi odahaza ilyen szavakat használni. Még a kaki helyett is miki-makit mondattak velünk a szüleink. Ha nem hangzik olyan félelmetesen a bejelentésem, összeszid a mocskos beszéd miatt. Így azonban levette szemüvegét, és aggódva pislogott felém. Mikor azonban részletesen elmondtam kalandomat, megnyugodott.

- Nem lehet eléggé vigyázni. Annak a kasszafürónak tulajdonképpen igaza van. Sajnos, eddig én sem tudtam, hogyan adnak jelt egymásnak a homoszexuálisok.

Erről jutott az eszébe:

- Mondd, fiam! Átlépted már a Rubicont?

Szégyelltem bevallani, hogy még szűz vagyok. Igennel feleltem kérdésére.

- Mert ha valami betegséget szednél össze, azonnal szólj nekem, hogy orvoshoz vihesselek!

Hát ez ilyen egyszerű? - képedtem el. - Be kell számítani az életbe az efféle baleseteket?

Előtte való nyáron bátyám megkapta a lehető legenyhébb nemi betegséget, azt, amit huszárszírral egy nap alatt lehet gyógyítani. És valóban, apám akkor szemrehányás nélkül, sőt némi érezhető jókedvvel ment be vele a gyógyszerárba, hogy segítse a szükséges ír megvásárlását. Most azonban, homlokát ráncolva, visszatért az ügyére.

- Tartok tőle - mondotta -, hogy a szálloda költségét az a cselédlány fizette ki. Szeretnélek figyelmeztetni, hogy úriember, ha megveszik is a nőért, sem megy el vele, ha nem tudja ő viselni az összes költséget!

Így tanultam egy napon bakacsint meg tikszart. De hogy miért éppen ez a két dolog különbözik olyan mélységesen egymástól, azt ma sem tudom.

Odüsszeusz is csak az alvilág széléig látogatott el, én is, mégis mindketten megváltoztunk egy kicsit. Én annyiban, hogy engedtem egy vitában, melyet már hosszabb ideje folytattak velem a szüleim. Anyám testvéreit sértette, hogy mindig apám családjánál töltjük a nyarat, de én, korábbi tapasztalataim alapján, nem akartam elfogadni meghívásukat. Nem őket szerettem kevésbé, mint a csurгаiakat, hanem a helyet, ahol laktak. Nagykanizsát. Kanizsa ugyanis kisváros volt, nem is akármilyen, hanem egy a legálmosabbak, legunalmasabbak közül. Míg egészen piciny voltam, elég volt szórakozásnak, hogy elvittek az Egyletkertbe játszani, vagy kirándultunk az ottani méreteken már a világ végének számító Sétátérre. De már tízéves koromban úgy éreztem, hogy a várost valami keserű füst szállta meg. És igazam volt. Mert a megszokott szegénységet egész jól el lehet viselni, az elnyomorodást viszont roppant nehezen. Mint apámék mesélték, a háború előtt a legelevenebb helyek egyike volt, mozgékony és vagyonos. Muraközön kívül fekvő Muraköz fővárosa, kereskedelmi központja és mulatóhelye. Trianon levágta hátszágát, s azóta bénán gubbasztott, funkciótlanul, és polgárai úgy látták, sorsuk megjavítására két reményük maradt. Egyik, hogy sikerül Egerszegtől elperelniük a megyeszékhelységet, és megkapják legalább a megyei hivatalokat, másik, hogy jön a revízió, s visszakapván Muraközt, ismét a mennyekbe emelkedik.

Hogy miért írom itt le Nagykanizsa rövid történetét, az a későbbiekből majd kiderül. Egyelőre ennyi a lényeges: annyira megdöbbenett, hogy Juliska néném igazában bukott lány, hogy szerettem volna újra megnézni, és nem törődve a várható unalommal, elfogadtam egy kéthetes meghívást anyám legidősebb nővérétől, Róza nénitől, ki gabonakereskedő férjével egy igen szép kis házban élt. Nagybátyámról viszont az a hír járta, hogy fiatal korában a város legkedvesebb lumpjai közé tartozott. Most súlyos asztma kínozza, azonkívül prosztatamegnagyobbodás, sokat kínlódott, nem viselte el a zajt, s míg náluk laktam, elvárták, hogy szellemként járjak a lakásban.

Korábban unokafivéreim, a Deutsch-gyerekek jelentették Kanizsán számomra az egyetlen menedéket, különösen Jóska, aki alig volt nálam idősebb, s akivel egyszer-egyszer még a Principális csatornára is elengedtek fürödni. Lényegében most is a kedvükért jöttem ide, mert nagyanyám halála után ők tartották el Juliska nénit - akiről persze rögtön kiderült, hogy nincs rajta semmi néznivaló, mióta tudtam, hogy Károly az ő fia, semmivel sem lett érdekesebb személy, mint azelőtt. A fiúk viszont már mind dolgoztak, nem értek rá játszani. Átkoztam

volna ostoba kíváncsiságomat, amelyről úgyis sejtettem, hogy semmi értelme nincs, ha nem ismerkedem össze egy nálam lényegesen idősebb unokabátyámmal, aki Bécsben élt, és történetesen éppen akkor érkezett Nagykanizsára, amikor én. A valóságban is figyelemre méltó ember lehetett, nemcsak az én szememben, de sokkal kevesebb élettapasztalatom volt annál, hogy utólag valami elfogadható képet tudjak róla kialakítani. Kétségtelenül okos volt, jó képességű és cinikus, továbbá, Bécsből érkezvén, sokkal kevésbé beszűkült látókörű nálam, budapestinél. Magyarországgal nem akart közösséget vállalni, hogy miért, azt nem értettem pontosan, de bizonyára az ellenforradalom miatt. Különállását avval is jelezte, hogy míg családja Árvaira magyarosított, ő megtartotta az Amslberg nevet. Forradalmár nem volt, azt bizonyosra veszem. És bizonyára nem volt annyira kiváló sem, hogy ötnapi ismeretségünk alatt több tekintetben is megváltoztassa az életemet. Én értem meg arra, hogy a legkisebb lökés is kinyissa a szememet.

Tulajdonképp csak annyi történt, hogy sakkozni kezdtünk, s ő királycsellel nyitott.

A dolgok megértéséhez tudni kell, hogy én apámtól nagyon sok mindent tanultam, többnyire mindent helytelenül. Például a természet szeretetét, különösképpen a budai hegyekét. Csakhogy ezen csupán a Zugligetet, a Sváb- és a Jánoshegyet kellett érteni, továbbá a Hűvös-völgyet, s hogy ez utóbbi villamos-végállomáson leszállva jobbra is lehet fordulni, az eszébe sem jutott, és rosszat gondolt arról, aki mégsem a Nagyrét felé ment, mert arról feltételezte, hogy csupán a Balázs-féle vendéglőbe fog beülni sörözni.

Azt is tőle tanultam, hol lehet gyöngyvirágot szedni, madárberkenyét, szelídgesztenyét gyűjteni, hol terem árvalányhaj, hogyan kell megtalálni a számóca termőhelyét, sőt, hogy hol terem a csodálatos illatú boszorkányfű, de az utóbbiról azt hitte, valamilyen orchideafaj, pedig a citromfélékhez tartozik. És tőle tanultam sakkozni is. Nemcsak a lépéseket, hanem azt is, miképpen kell helyesen vezetni a bábukat, mert azt hitte, ő e tudás birtokában van. Először a király előtti gyaloggal kell lépni kettőt, azután kihozni mindkét huszárt, majd a vezérhuszár elé tenni a királyfutót, végül egy hellyel előre tolni a vezérgyalogot. Isten óvjon, dehogyis akarok én a sakkról beszélni! Elég annyit tudni, van egy ilyen nyitás, legalább másfél száz éve ismerik, s már akkor az volt a neve: a leglassúbb játék. Apámnak azonban hallatlan önbizalma volt, én pedig még mindig hittem abban, amire tanított.

Így történt, hogy mikor Jenő bátyám második lépésében azt a gyalogot mozdította meg, melyhez apám szerint a játék vége előtt nem lett volna szabad nyúlnia, majd leestem a székről, és bizonyosra vettem, hogy ellenfelemnek sejtelve sincs a sakkozásról. Mikor pedig ezt közöltem is vele, finoman mosolygott, s örömét fejezte ki, amiért tanulhat tőlem játszani. Azt azonban, hogy egy bécsi egyesület első csapatában sakkozik, csak akkor közölte velem, amikor az első két partit rekordrövidséggel vesztettem el.

- Ezek szerint apám nem ért a sakkhoz! - mondtam teljes megdöbbenéssel.

- Ezek szerint nem. Előfordulnak ehhez hasonló dolgok az apáknál!

Alighanem saját apjára gondolt, Zsiga bácsira, aki semmiképpen nem tartozott az okos emberek közé. Egyedül az alsósban számított kiválónak, s avval szokta tölteni vasárnapjait. Hétköznapiakon a környék vásárait járta fazekaival. Abból éltek, eléggé nyomorúságosan. Mikor másodszor meglátogattam Jenőt, vasárnap volt, és Zsiga bátyám a fia kedvéért feláldozta a kártyapartiját. Vele beszélgetett. Úgy látszik, akkor tudta meg ő is, hogy Jenő már csak a holmijaiért utazik vissza Bécsbe, onnan, Kanizsa érintése nélkül, véglegesen Horvátországba utazik. Jó állást sikerült szereznie.

- Horvátország! - sóhajtott az öreg. - Annak köszönhetjük, hogy ilyen nyomorúságosan élünk!

És kezdte elsorolni az öregek panaszát Muraköz elszakadásáról, s hogy csak a békeszerződés segíthet a sorsukon.

Jenő arcán megjelent ugyanaz a finom mosoly, mellyel tudomásul vette, hogy pancser sakkozónak tartom.

- Én inkább a muraközieket sajnálom - mondta. - Zágráb messze van. Mióta Kanizsát elvesztették, nincs hol vásárolniuk...

Zsiga bácsi nem értette meg a tréfát. Közölte, hogy Csáktornya - a vidék központja - nagyon kifejlődött a háború óta. Legalábbis ezt mondják, akik arra jártak.

- Márpedig ha Muraköz csoda folytán vissza is kerülne Magyarországhoz, Csáktornyát nem fogják lebontani a kedvetekért! Nyugodj bele, Kanizsa nem lesz többé Nagy, és Magyarország menthetetlenül elmaradt Európától.

Fölállt, szeretettel átölelte apja vállát:

- Menjél alsózni, apa. Várnak a partnereid. Mi majd elbeszélgetünk Lackóval.

Kiballagtunk az Egylet kertbe, s leültünk egy padra. Egész úton sötéten hallgatott.

- Bohócot csinálnak magukból - mondta szomorúan. - Úgy bánnak velük, mint a kutyával, ők pedig sovínistábbak az Ébredő Magyaroknál!

Legyintett:

- Az Abendblatt leköszölte Klebelsberg beszédét a magyar kultúrfölénnyről. A bécsiek a gyomrukat fogták a röhögéstől...

Aligha mondott éppen Abendblattot. Csak a beszédje hangulatát akartam tükrözni, hiszen biztosan nem úgy kezdte: az egyik lap leköszölte Klebelsberg beszédét. Én pedig vállat vontam:

- Apám gyűlöli Klebelsberget. Hanem azt mondja, a kultúrfölényben azért van valami igaza.

- Miért? Hülyének tartja a bátyádat? - kérdezte élesen.

Zavarba jöttem.

- Dehogy. Nagyon okos fiúnak.

- És elhiszi, hogy kultúrfölénnyről beszélhet egy országban, amelyik nem engedi tanulni egy tehetséges fiát, csak azért, mert zsidó? Jellemző!

Tulajdonképpen nem nagy zsákmánnyal érkeztem aztán haza: a sakk iránti hirtelen föltámadt kíváncsisággal, egy valóban kitűnő megfigyeléssel, mely nem is sok idő múlva, a Felvidék visszacsatolásakor beigazolódott, s néhány félig megértett kifejezéssel, mint sovinizmus, Minderwertigkeitsgefühl, pánpoezia, de mindennél fontosabbként avval a sejtéssel, hogy minden más, mint amilyennek hiszem, és a bakacsinról bármelyik pillanatban kiderülhet, hogy tikszar. És mivel erre voltam ráhangolva, valóban egyik felfedezést tettem a másik után. Nyilván nem a világ változott meg körülöttem, hanem én ismertem föl olyan apróságok jelentőségét, melyek mellett eddig vakon és gyanútlanul mentem el. Például, hogy anyám azt hiszi, apám szeretőt tart, s ebben valószínűleg igaza van. Persze nem ezen veszem össze az öreggel, ilyen „szörnyűség” szóba sem kerülhetett közöttünk. Hanem egy este váratlanul rájött a beszélhetnék - ami különben ritkán fordult vele elő -, és rendkívül elégedetten, kellemes emlékeként elmesélte, hogy fiatal postatiszt korában valamelyik erdélyi szász városban szolgálva, hogyan toltak ki azokkal, akik német nyelven címezték leveleiket.

Gondolom, nélkülem is tudják, hogy az osztrákok nemcsak Budát hívták Ofennek, hanem egy sereg más városunknak is a magyartól eltérő német neve volt; Brassóé például Kronstadt, Szebené Hermannstadt. Hogy Erdélyen kívül Oroszországban is volt Kronstadt, azt ma már minden gyerek tudja, akkor, azt hiszem, még nem. Hanem a postásoknak volt valami útmutatójuk, melyben feltalálható volt a világ valamennyi városa, és Hermannstadtról is meg tudták állapítani, hol van azonos nevű társa külföldön. Ilyenkor azután a brassói levelet Oroszországba küldték, a szebenit oda, ahol a másik Hermannstadt állt, s csak akkor kézbesítették helyesen, amikor már visszatért „címezett ismeretlen” jelzéssel a levél, avval a tanáccsal, próbálkozzanak talán az erdélyi Hermannstadttal. Sőt, amikor valamelyik szász polgártárs „Hier”, azaz helyben feliratot tett a borítékra, apám tanácsára utánanéztek mindentudó könyvükben, és Belgiumban találtak egy Hier nevű várost, úgyhogy még ezt a levelet is sikerült rossz címre irányítaniuk.

Apám jókedvűen felnevetett, én pedig dühösen megjegyeztem, nem értem, hogy egy ember, akit vallása miatt elűldöztek a postáról, akinek a fiát nem vették fel az egyetemre, hogy érthet még mindig egyet hajdani, otrombán nacionalista csínytevéseivel? Vajon ez is klebelsbergi kultúrfölény?

Különben természetesen nem ezt kérdeztem. Akinek füle van hozzá, hallhatja, hogy az egész megfogalmazás hamis. Így csak az beszélhet, akinek már komoly politikai ismerete van, nem egy hisztériásan felizgult gyerek. De hát sejtelmem sincsen róla, milyen fogalmakban gondolkodtam akkor, csak annyit tudok, hogy durva voltam, kategorikus és sértő. Kaptam két kemény pofont, s azután megdöbbenve meredtünk egymásra.

Ismétlem: sokszor megvert, de arcul eddig még nem ütött. Ha jól emlékszem, pofont a bátyámnak sem adott. Mert az irrigátorgumi ütése ugyan nagyobb fájdalom, de kisebb megaláztatás.

Most nem lett rosszul. Állt, és nézett rám. Meglepetésemre, inkább kínlódva, mint dühösen. Én pedig lassan arcomhoz emeltem a kezem, aztán sarkon fordultam, és kimentem a szobából. Lefeküdtem vacsora nélkül.

Később utánam jött. Nem bírta elviselni, hogy csak az utolsó ütés volt az övé, nem az utolsó szó.

- Még te dacoskodsz? - kérdezte.

Hideg dühöt éreztem, s mint ettől fogva mindig, amikor valóban nagyon haragudtam, rendkívül csendesén beszéltem. Közöltem vele, hogy elegendem van ebből az életből. Kimaradok az iskolából. Keresek valami állást, és eltartom magam. Ha ebben segít nekem, nagyon hálás leszek. De életemben többé mást nem fogadok el tőle. Mert megalázni még apámtól sem hagyom magamat.

Gyerekes viselkedés volt? Abban az értelemben igen, hogy nem számoltam a valósággal: hacsak egy pékségbe nem megyek bentlakó tanoncnak, még ágyrajáróként sem tarthattam el önállóan magam. Én mégis innét számítom gyermekkorom végét, ifjúságom kezdetét. Volt valami a viselkedésemben, ami még vele is megértette, hogy nemcsak a levegőbe beszélek, de szándékomat konokul keresztülviszem. Otthagynom az iskolát, kifutóskodom vagy alkalmi munkát vállallok, hogy legalább egy csekélységet fizethessek kosztomért-kvártélyomért, ruháimat majd anyám foltozza meg, de tőle egy fillért el nem fogadok erre sem. Gyorsan tudott dönteni, azonnal engedett. Bocsánatot kért, azt javasolta, kezdjünk új életet. Én pedig elképedve bámultam rá. Egy percig sem hittem, hogy képes lesz megtartani a szavát, még ha igazán akarja is. De az a tény, hogy meghátrált előttem, hallatlan elégtételt adott. Emlékszem, kinéztem az ablakon. Odakint zuhogott az eső. Én elmosolyodtam, ő kezét nyújtotta felém.

Hát kezet fogtunk, mint férfi a férfival. Valóban úgy. És hamarosan meggyőződhettem arról, hogy az ember sokkal komplikáltabb lény, mint gondolnánk. Soha többé nem bántott meg, jóban voltunk egymással, amíg élt.

Apámmal való megbirkózásom valószínűleg első jele volt annak, hogy túljutottam a pubertáson. A félévben csak annak köszönhettem, hogy szégyenszemre nem buktam egy tárgyból, hogy Rhédei tanár úr fia feleségül vette apám barátjának, Kovács Gergelynek a lányát, s Gergely bácsi még az esküvői lakomán szólt érdekemben a nászának, ő pedig megígérte, hogy eredeti szándéka ellenére még egyszer felhív javítani, s a legnagyobb jóakarattal fogja tudásomat elbírálni. És valóban felhívott az utolsó órán, s akkor - mindkettőnk legnagyobb meglepetésére - kiderült, hogy egyéb jóakarataira már nincs is szükségem, mert, mintha hirtelen valami rozsdapattant volna le róla, újra tudtam az eszemet használni, s nagyobb megerőltetés nélkül formás kis előadást tartottam néhány témáról, amit két héttel azelőtt dadogva sem tudtam elmagyarázni. Prelegációm végén némi csodálkozással meredtem Rhédei elégedett arcára, ő pedig, negyvenévi tanári tapasztalattal a háta mögött, evvel a költői kérdéssel fejezte be vizsgáztatásomat:

- Tudja, hogy maga jelesen fog érettségizni, Erdős?

A tanár úr próféciaja bevált. Kiderült, hogy szerencsés természetem van, úgynevezett vizsgázó típus vagyok, azaz minél nehezebb helyzetbe kerülök, annál gyorsabban reagálok. Nem sokkal később egy másik erőpróba elé kerültem, amelyet szintén sikeresen megálltam, ez jellemem egy másik vonását tárta fel előttem, és hozzájárult ahhoz, hogy kezdtem megbékélni a világgal.

1930. március 15-ét a munkásság nagygyűléssel ünnepelte a Petőfi-szobornál. Mi is ünnepélyt tartottunk az iskolában, s mert ezen a napon a szokottnál is nagyobb volt a nyomás, ha lúdtollat nem is tűztünk rája, a Bocskai-sapkát azért feltettük a fejünkre. Mivel pedig kellemes idő volt, ragyogó napfénnel, az ünnepély után sétálni mentem Glazgall Andor barátommal. Végigmentünk a Rákóczi úton, befordultunk az Erzsébet körútra, s ott találkoztunk azokkal a munkásokkal, akik a Petőfi-szobortól tüntetve jöttek, s a rendőrség, nem sokkal korábban, a Nemzeti Színház előtt megtámadta és szétverte őket. A menekülők nagyobbik része előttünk haladt a Körúton.

Már nem alkottak menetet, s mi nem vettük észre őket. Csak azt láttuk, hogy feltűnően sok a járókelő, s hogy lovas rendőrök haladnak az úttest szélén. Kettő közülük, ott, ahol ma a Sörcearnok van, váratlanul fölléptetett a járdára, lovát táncoltatva hátrább nyomta a tömeget, majd kardot rántva, a kapuban szorongó néhány emberre támadt. Mivel pedig mintegy fél-méternyire egy vaskos ló izzadt feneke táncolt az arcom előtt, sietve visszaléptem, azután a barátomra néztem. Hanem ő már nem állt mellettem. Néhány gyors ugrással, mint a nyúl, az úttestre futott, s fölugrott az éppen arra haladó hatos villamosra, visszafordult, s onnan integetett felém. Bérlete volt, ő megtehetette. Nekem tizenhat fillérembe került volna, ha követem példáját. Az akkoriban nem volt kis összeg. De nem is éreztem kedvet a meneküléshez. Körülöttem a járókelők hátrább húzódva helyet csináltak a lovaknak, de nem szaladtak széjjel. Néztük, mi történik. Láttuk, hogy a fiatalemberek ügyesen eliszkolnak a rendőrök elől, és elrejtőznek az emberek között. Az egyik rendőr, szem elől veszítve őket, felágaskodott a nyergében, hogy újabb célpont után nézzen. Rám pillantott, s észrevettem, hogy Bocskai-sapkám láttán undorodva elfordítja a tekintetét. Ekkor valahonnét előlről ütemes kiáltás hallatszott: „Munkát, kenyeret! Munkát, kenyeret!”, s a két emeletes zsaru, leléptetve a járdáról, arrafelé fordította a lova fejét.

Most már szégyen nélkül visszafordulhattam volna. A Dohány utcán át érhettem leggyorsabban haza, s elhatároztam, hogy elmegyek odáig, bár arrafelé zavaros képet mutatott az utca. Mindegy, a sarok már nem volt messze. Befordultam a Dohány utcába - és váratlanul földbe gyökerezett a lábam.

Soha nem voltam bátor ember, olyan, akit nem rettent a veszély. Apám határozottan gyávának tartott, s azt hiszem, ezt gondoltam magamról én is. De apám csak azt tudta, hogy nem merek fára mászni, én azt is, ha barátaim hívnak, akkor velük tartok, és nem látszik rajtam, hogy félek. Ha ott, a Dohány utcában velem van egy barátom, s azt javasolja, forduljunk vissza, és nézzük, mi történik, bár kedvem ellenére, de habozás nélkül elkísérem. De most szál egyedül álltam, nem volt ki előtt szégyenkeznem, még magam előtt sem, hiszen azzal, ami az utcán történt, nem volt semmi dolgom. Isten bizony, még csak kedvem sem volt kitenni magam a veszélynek. Csak éppen ellenállhatatlanul húzott vissza valamilyen érzés, amit azzal tudnék leginkább jellemezni, hogy én ilyet még nem láttam, meg nem tudnám magamnak bocsátani, ha végig nem nézném. Így tehát visszafordultam a Körútra, ahol már nemcsak előttem, hanem mögöttem is ropogtak a jelszavak a tömegből, és ordítottak a rendőrök: „Oszoljanak! Oszoljanak, kérem!”

Elmentem a Wesselényi utcáig, és háromszor láttam a lovasokat a járdára léptetni, mindháromszor a túlsó oldalon és messze tőlem, nem kerültem újabb közvetlen veszélybe. A rendőrségnek ezúttal nem volt egyszerű dolga: a Körúton kétségtelenül úri közönség hullámozott, akarata ellenére jó fedezéket adva a tüntetőknek, és a karhatalom egyelőre nem mert frontális támadást indítani. Végül, valahol a Király utca táján, találtak egy nagy tüntető csoportot, mely még menetben vonult az úttesten, megadva a rendőrségnek az annyira óhajtott célt. Hátról reájuk törtek, kardlappal hajtották őket maguk előtt, oly gyors menekülésre kényszerítve őket, hogy kénytelenek voltak szétlökdösní maguk előtt a sétálókat, ahelyett hogy elrejtőztek volna közöttük. Egyik csoportjuk a Wesselényi utcába rohant be a Liget felé, magukkal sodorva engem és másokat is, de mi megálltunk a házaknak simulva, s láttuk, hogyan robognak felemelt kardokkal a lovas rendőrök, láttuk, hogyan vágnak kardlappal egy fiatalember fejére, olyan erővel, hogy lezuhan az utcaőre, és hasztalan próbál újból lábra állni, láttuk, hogyan rohannak be a kapualjakba a többiek, kihasználva, hogy a lovak nem tudnak lépcsőn járni, s hogy fordulnak vissza az üldözők, mikor már nem látnak maguk előtt rohanókat. A lovasság az ellenség szétverésére való, és nem foglyul ejtésére.

Mikor az utolsó is eltűnt a Körúton, a csoportunkból kilépett két ember, a sebesülthöz szaladt, fölemelték a földről, és magukkal vitték. Rájöttem, hogy ezek is közülük valók voltak, csupán megálltak velünk együtt a sarkon, s így megszabadultak az üldözőktől. Szerettem volna utánuk menni, hogy segítsék nekik a mentésben, de eltűntek, mire magamhoz tértem. És már a Körúton is csend volt. Hazamentem tehát, és elmondtam apámnak, mit láttam. Ő pedig azt mondta:

- Szép dolog a bátorság, fiam, de ezt nem kellett volna csinálnod. Ha lefognak, kicsapnak az iskolából, és ráadásul meg is vernek a rendőrségen.

Ami a lényegre illette, abban tulajdonképpen egyetértettem apámmal, csak éppen egy percig nem éreztem veszedelemben magamat. Egy kardcsapást a fejemre talán még vállaltam volna, azt, hogy kicsapjanak, semmiképpen. Ezt megtehetette egy jó módú kisiparos gyereke, én nem. Az én feladatomban az volt, hogy leérettségizzek, és megpróbáljak bekerülni az egyetemre, s ennek érdekében bizonyosan eltűrttem volna egy pofont az igazgatótól. Nemcsak én gondolkoztam így, hanem az egész osztály. Hét éven át voltunk a gimnázium réme, minden osztály közül a legféltetlenebbül vagány, a nyolcadikban azonban minden megváltozott. Pedig ez az év is úgy kezdődött, mint a többi, elképesztő és vakmerő csínytevással. Amikor még

csak kezdett hűlni az idő, s csupán egy-két fiú járt nagykabátban, szépen kiürítettük a hátsó fogassort, csak a közepén hagytunk egyetlen kabátot. Annak az ujjába bekötöttünk két cipőkanalat, hogy csilingeljen, majd rákötöttünk még egy hosszú zsineget, átvettük a ruhaakasztó kampón, s azután végighúztuk az egész középső padsor alatt. Privári tanár úr órájára készülünk ezen a módon. Mikor a tanár úr leültette az osztályt, s maga is elfoglalta helyét a katedra mögötti széken, az egész középső padsor meghúzta a zsinórt, mire a kabát ujjá csengve felemelkedett, és csúnyákat mutogatott a levegőben. Privári rámeredt a kabátra, és elsápadt; a középső padsor pedig leejtette a spárgát, nem merte meghúzni még egyszer. Mindnyájan éreztük, hogy ezúttal túlmentünk a határon, s ha nem Privári tanár úrral van dolgunk, drágán fizetjük meg a tréfát. Privári egy darabig nézett a levegőbe, azután felsóhajtott, és feleltetni kezdte az osztályt. Még csak nem is szekundáztatott.

Csöngetés után pedig felállt az egyik legnagyobb tréfacsináló, és azt mondta:

- Gyerekek, ebből elég volt! Kimulattuk magunkat hét évig!

Mindenki érezte, hogy valóban elég volt, hogy aki ebben az évben a normálisnál nagyobb disznóságot csinál, annak az osztállyal kell számolnia. Így azután hét jeles érettségivel zártuk az évet, és Wojchieovszki tanár úr büszkén konstatálhatta, hogy nevelési elvei teljes sikert arattak.

Ezzel szemben az „A” osztály megalondult nyolcadikos korára, pedig idáig mintaképül állították elénk. Fantasztikus dolgokat csináltak. Tanított az iskolában egy Elek Oszkár nevű franciatanár, egészen kiváló ember, de nagyon szerencsétlen. Nem lett volna szabad pedagógusnak mennie, mert iszonytatóan kancsal volt, pókhasú és lúdtalpú, s ennyi elég volt ahhoz, hogy a kamaszok megkeserítsék az életét. De végtelen hidegvérrel tűrte az ugratásokat, s csak egyetlen esetről tudok, amikor elvesztette a fejét. Párhuzamos osztályunknak sikerült ezt elérni nála, avval, hogy nemcsak a kilincset kenték be lekvárral, hanem még dióhéjat is helyeztek el a széke alá, mely nagy reccsenéssel tört össze, mikor kétségbeesetten belevetette magát. Ekkor felugrott, és ordítani kezdett, de az osztály hidegen, merev arccal nézett rá.

Az egész osztály - kivéve egyetlen fiút, egy bizonyos Hacker Andrást, ő volt ugyanis az egyetlen, aki nem tudott a készülő disznóságról, és naiv tudatlanságában, gyanútlanosságában elmosolyogta magát. Elek Oszkár pedig oroszánordítással rárohant és pofon vágta, mégpedig kétszer egymás után. Ez volt az első két pofon, melyet Elek Oszkár kiosztott pályája folyamán, s azt is az egyetlen fiú kapta, aki nem szolgált rá. Mi pedig, óra után, betegre röhögtük magunkat, olyan pompásan illett Hacker Andrásnak ez az eset.

Néhány nap múlva azt mondta az egyik osztálytársunk, amikor néhányadmagammal mentem hazafelé:

- Hallottátok? A Hacker Bandi igazgatói megrovást kapott!

- A Hacker?! Ne hülyülj! Miért?

Kiderült, hogy, tizennyolcra tanítva, a tanárunk gazembernek nevezte Kunfi Zsigmondot, Hacker pedig engedély nélkül felállt, és kijelentette, az a gazember, aki Kunfit gazembernek nevezi...

Leesett az állunk.

Senkitől sem vártuk volna, hogy csak úgy ukmukfukk vállalja a kicsapás veszélyét, de legkevésbé tőle. És kiért? Egy Kunfiért? Hát ki volt az a Kunfi?

Én annyit tudtam róla, hogy fiatal korában Nagykanizsán lakott, és komolyan udvarolt anyámnak, anyám pedig még kétgyermekes anyá korában is szemmel láthatóan büszke volt

erre - tehát mégiscsak lehetett valaki. Azután pedig azt, amit az iskolában tanultunk róla, vagyis a szokványos rágalmakat: hogy kommunista volt, és csirkefogó. Hogy nem volt kommunista, akkor még nem tudtam, hogy csirkefogó lett volna, nem hittem el. Apám ugyan nem szerette a kommunistákat, de rosszat sem tudott mondani róluk. Két rokonomat meggyilkolták, mert közéjük tartozott, egy harmadikról pedig, Kovács Miklósról - arról, akiről kis Kovács néven olyan szépen ír emlékirataiban Tamás Aladár - tudtam, hogy megkínózták kommunista volta miatt a rendőrségen. Sőt arról is hallottam közös barátainktól fél füllel, hogy a bátyám a kommunistákhoz csatlakozott Brünmben - bár erről nekem nem beszélt. És akkor az iskola egyik legszórakozottabbnak tartott gyerekéről váratlanul kiderül, hogy a kommunisták védelmében kész megkockáztatni, hogy kicsapják - meg kell vallanom, nemcsak meglepett, hanem imponált is. Elhatároztam, hogy összebarátkozom vele.

Délután éppen önképzőkori ülés volt az iskolában. Az utcán találkoztam Hacker Bandival, és teljes tudatlanságom ellenére megpróbáltam minél kommunistább módra beszélni vele. Roppant kíváncsi lennék, milyennek képzeltem el akkor egy kommunista beszédét, de sajnos egyetlen szavamra sem emlékszem. Viszont sikerrel jártam, mert Bandi kijelentette, nem hitte volna, hogy rajta kívül más kommunista is van ebben a rothadt iskolában. Meg hogy ő természetesen tudja, hogy Kunfi csirkefogó volt, hiszen elárulta a kommünt, de a tanár természetesen nem Kunfit támadta, hanem rajta keresztül a kommunistákat, s így azt hiszi, jól tette, hogy megvédte. Én pedig egyetértettem vele, de roppant zavarban, hiszen sejtelmem sem volt róla, miről beszél. Örültem tehát, hogy megnyitották az önképzőkör gyűlését, s így nem vehette észre arcomon a csodálkozást.

Ami ezután történt, azt tulajdonképpen magam sem értem teljesen. Tény, hogy evvel az önképzőkör előtti beszélgetéssel véget ért előtörténetem. Ettől kezdve 1942 tavaszáig részt vettem az illegális mozgalomban, utána pedig 1945 tavaszáig börtönben ültem, illetve az egyik koncentrációs táborban Németországban. Ha ifjúmunkások között erről beszélek, általában azt szoktam mondani, kizárólag felvágásból kerültem az illegális mozgalomba. Azt hiszem, ez azért mégsem egészen pontos megállapítás. A következő résznek éppen ezért olyan címet adok, amit viszont már tökéletesen értek.

II. Hogyan maradtam meg a Kommunista Ifjómunkás Szövetségben?

Önképzőkör után folytattuk a beszélgetést. Bandi mondta, le kellene járnom a MOSZ-ista diákcsoportba, mert ott most a Justus és a Pártos *grasszálnak*. Én pedig mondtam, hogy aha, meg hogy akkor valóban ott lenne a helyem, bár nem tudtam, eszik vagy isszák a Pártosakat, és hogy mi a fene lehet az a MOSZ. Ő viszont javasolta, hogy a következő találkozásukra menjek el vele. Én örömmel fogadtam el ajánlatát. Kijelentettem, ha így állnak a dolgok, akkor ennek éppen itt az ideje.

A Magántisztviselők Országos Szövetsége egy nagy, ha jól emlékszem, egyemeletes villában székel az Andrássy úton. A villa padlásterében egy kis tanácskozótermet képeztek ki, az adott otthont a szociáldemokrata középiskolás diákok csoportjának, melyben csak néhány szociáldemokrata volt, a többiek részint oppozíciósok (ezen az összefoglaló néven emlegették akkor a kommunista párt ultrabaloldali ellenfeleit, mivel kismillió frakcióra oszlottak, s másképpen nem lehetett volna őket számon tartani), részint kommunisták voltak, továbbá olyanok, akik még ingadoztak a két irányzat között, és kemény harc folyt megnyerésükért. A helyiségről csak annyi emlékem maradt, hogy feltűnően barna volt - talán megtartották a padlás eredeti deszkafalait -, s hogy szélesebbik oldalán egy apró katedra állt egy asztallal és két székkal az előadó s az elnök részére. A bejárat másik oldaláról egy picinyke, keskeny szoba nyílt, innenső oldalán egy hasas szekrény állt, csaknem üresen: az volt a csoport könyvtára. A könyvtárost Kepes Ferinek hívták, mint Hacker mondotta, rendes kommunista gyerek, ajánlatában megbízhatók. Kértem tőle könyvet, ő gyanakvóan rám nézett, azután odaadott egy vastag kötetet, hogy azt olvassam el. Haza is vittem, el is olvastam egy hét alatt - s ezt ma is életem egyik legnagyobb teljesítményének tartom, mert a külsőleg is ódon könyvből csak úgy áradt az unalom. Valami katedraszocialista írta, az a fajta, akit Engels intézett el az Anti-Dühringben, és kizárólag Marx és Engels megcáfolásával foglalkozott. Csikorgó nyelve már önmagában is elvette volna minden értelmes ember kedvét az olvasástól, ráadásul én egyetlen sorát sem ismertem azoknak, akik ellen hadakozott. Viszont bíztam Kepesben, mert megbíztam Hackerban, és vártam, hogy valahol csak lesz benne valami érdekesség, közben pedig csodálkoztam, mert annyit azért tudtam, hogy „mi, kommunisták” Marx és Engels hívei vagyunk. Mikor azután a következő héten felhívtam Kepes figyelmét a kölcsönzött könyv furcsaságaira, csak búsan legyintett, s azt ajánlotta, ne is próbálkozzam egyelőre nála, mert minden érdekesebb könyv kézben van.

Ebből az apróságból is láthattam volna, hogy Hacker Bandinak nincs nagy tekintélye az elvtársak között. De hamarosan rá is jöttem, mert látnom kellett, hogy nem túlságosan örülnek nekem azok, akiknek bemutatott. Szó sincs arról, hogy a kommunisták tőlem várták volna megváltásukat. Ezt sajnáltam is: tettvágyam kielégítésére egyelőre nem sok alkalom ígérkezett. Csupán három emberre emlékszem az első nap bemutatottak közül. Az elsőt különben régebből ismertem, mint Bandi. Krausz Kittynek hívták, s egy iskolatársam nővére volt, ő mutatott be neki az Abonyi utcai jégpályán, de azóta nem beszéltem vele. Pedig nagyon tetszett, s nemcsak nekem: Pali öccsének minden osztálytársa szerelmes volt bele.

A második, akire emlékszem, szintén leány volt, és szintén gyönyörű - bizonyára nem véletlenül maradt ismerkedésünk emlékezetes. Kaudersz Évának hívták, és nagyon tehetséges matematikusnak számított. Ő aztán, két év múlva, Angliába ment férjhez, és eltűnt szemünk elől. A Krausz lányt 1944-ben a Dunába lőtték a nyilasok, mert hamis papírokat gyártó csoport tagja volt.

Harmadik ismerősöm fiú volt, és csúnya. Krammernek hívták, Krammer Imrének. Aznap vele beszélgettem a legtöbbet, s ezért Bandi figyelmeztetett, hogy egyike a csoport legérdektelenebb tagjainak, nem érdemes vele foglalkozni, úgysem lesz belőle semmi sem. Később meggyőződhettem, hogy általában ez róla a vélemény. Úgy látszik, nem voltunk teljesen előítélet-mentesek, mert mikor legközelebb találkoztam vele, Krammer Imrét már Keszinek hívták, és a Szabad Nép vezető kritikusa volt. Sohasem volt kevesebb ellensége, mint barátja, de sem ellensége, sem barátja nem vonta kétségbe, hogy a legokosabb emberek közé tartozik.

Persze látásból megismerkedtem Justusszal és Pártossal is. Előbbi eléggé csinos, sőt rokon-szenves arcú fiú volt. Pártos azonban lófejű, gusztustalan külsejű. Isten bocsássa meg a szó-kimondásomat, de azt hiszem, ilyennek látta a többi fiú is. A lányok azonban szerették. Mint később megtudtam, akkor éppen Kitty járt vele. Mivel pedig ezt magától Kittytól hallottam, amikor egy sötét este az erdőben a tarkójára tettem a kezem, s ő tiltakozott ez ellen, mondván, hogy Pártos szokta így vezetni maga mellett, örültem, hogy sötét van, s nem látszik arcomon a borzalom.

A csoport gyűléseinek két programja volt: az első órában beszélgettünk, a második órát előadás és vita töltötte ki. Első alkalommal Ágoston Péterné beszélt az óvodai nevelés nagy reformátoráról, Montessori Máriáról, s amit mondott, engem meglehetősen érdekelt. A többség azonban mélységesen megvetette az egész problémát, s az elnöknek nem is sikerült vitát szerveznie. Hosszas kapacitálás után felállt egy fiú, és megkérdezte, miért tartja az elvtársnő különbnak a Montessori-módszert, mint a szocialista nevelést. Az elvtársnő csodálkozott, és bővebb felvilágosítást kért, hogy a kérdés mit takar. A fiú lenézően mosolygott, s nem válaszolt. Én akkor azt hittem, többet tud, mint az előadó. Ma inkább azt, sejtelve sem volt, miről beszél.

A második előadás viszont engem untatott. Riesz István beszélt valamit a jogrendszeréről, s ez engem már akkor sem érdekelt, noha fél évvel később beiratkoztam a Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karára. Hanem az oppozíciósokat lázba hozta egy bizonyos „reb Szabó”, megkérdezvén az előadót, lehet-e a Szovjetunióban szocializmus, hiszen ott létezik örökösödési jog. Riesz egyértelmű nemmel válaszolt, s a kommunistáknak, úgy látszik, nem voltak érveik e kérdésben. Én ostobaságnak éreztem az egész ügyet, de csak azért, mert még nem ismertem a dörgést.

Vasárnap azután kezdtem egyet s mást megérteni.

Ezen a második estén ugyanis bátyámmal találkoztam a csoportban, aki talán a húsvét alkalmából tartózkodott odahaza. Meglepődött látásomon. Jelzem, én is az övén, noha róla tudtam, hogy olyan kommunistaféle lett.

- Nem hittem, hogy ilyen helyekre jársz! - mondta.

- Most láthatod! - feleltem.

A pusztta tény, hogy a bátyám öccse vagyok, felhívta rám a fiúk figyelmét, mert a brünni diákoknak jó hírük volt a pesti kommunisták között. Fontosabb volt ennél, hogy vasárnap magával vitt egy túrára, melyen oppozíciósok közé keveredtünk, nyilván nem szándékosan, hanem véletlenül. Én már az első percekben megzavarodtam, s azután csodának tartottam, ami természetes volt, és természetesnek, ami kivételes. Avval kezdődtek a meglepetések, hogy a hűvösvölgyi végállomáson leszállva, nem balra fordultunk, a Nagyrét irányába, amerre addigi ismereteim szerint a kirándulóknak indulniuk *kellett*, hanem jobbra le, bementünk a Balázs-vendéglő melletti kis úton, és soha nem látott tájakon találtam magam. Utólag pontosan meg tudnék nevezni minden helyet a Vadaskert és a Kálvária között, de akkor csak egy éppen zöldülni kezdő tágas mezőt láttam, majd mély vízmosásokat, melyek sugarasan futottak egy

gemeskút felé, egy meredek és poros ösvényt, mely egy nem túl magas hegyre vezetett, utána jött a Kálvária, s amögött utunk célja, egy tágasabb kis fennsík, melyen szikla nagyságú odvas kövek álltak a ritkás fű között. Az útvonal minden megállóhelye - Csordakút, Csúcshegy, Kálvária - alkalmas találkozóhelye volt a munkásturistáknak: kopár, kényelmetlen, ezért polgároktól kevéssé látogatott, s a csendőr járőrök nem közelíthették meg észrevétlenül. Viszont lehetett rajtuk játszani, forradalmi nótákat énekelni, s ami a legfontosabb, előadásokat tartani, melyekről a rendőrség legföljebb spiclik jelentéseiből kaphatott értesüléseket, de rájuk törniük csak nagyon ritkán sikerült.

Előadás helyett ezúttal hatalmas vitát hallgattam végig. Az oppozíciósok - szokásuk szerint - a Szovjetuniót kezdték gúnyolni, bátyám pedig, hátát az egyik kőnek vetve, vitézül védelmébe vette a rágalmak ellen. Legalább egy órán át csattogtak az érvek, s bátyám engem most a hajdani gyerekekre emlékeztetett, aki kettőnk helyett is megverekedett a Cserhát utcai fiúkkal. Nem is sejtettem, mekkora lehetősége volt annak, hogy hasonlatom valósággá váljon: a szélsőbaloldali csoportok közül volt nem is egy, melytől, ha érveiből kifogyott, könnyen ruhát szakíthattunk. A justusistáktól soha, a deményistáktól esetleg, a harsteinistáktól szinte biztosan. Ezek viszonylag jámborabb csoporthoz tartoztak, eltűrték, hogy bátyám gyorsabb gondolkodású és szavakészebb náluk, sarokba szorítja őket érveivel, s vereségükért nem veréssel, hanem azzal álltak bosszút, hogy véget vetvén a vitáknak, rákezdek a pattogó gúnydalra a Szovjetunióról, mely akkor nagyon népszerű volt, de két év alatt feledésbe ment:

*Ó tökgyalú, ó tökgyalú
korunk jelképe vagy!
Az ötéves terv keretén
megsokszorozod magad...*

Engem azonban nem bátyám kitartása és felkészültsége kápráztatott el, hanem elsősorban az, hogy ezek a velem körülbelül egyidős, nehéz beszédű s önmagukat makacsul ismételtető fiúk mennyivel tájékozottabbak a Szovjetunióról, mint én, pedig nyilván tanulatlanabbak és rosszul használják az idegen szavakat. Becsületemre mondván, pirulva ismertem el magamban, hogy gyalázatosan ostoba vagyok. Alig egy évvel korábban például még elhittem Az Újság című napilap állítólag Nyugatról átvett cikkét a szovjet pedagógiáról, amely szerint a szovjet középiskolákba együtt járnak a lányok és a fiúk, s nyáron, ha jó az idő, a szabadban tanulnak, teljesen ruhátlanul. „A vezetők szerint a szociális érzék legyőzi bennük a szexuális vágyakat, de a tanárok bevallják, hogy sokan válnak apákká és anyákká tanítványaik közül.” Ezek a srácok viszont sértődötten utasították vissza, hogy a polgári sajtó rágalmainak hatása alá kerültek volna. „Melyik polgári lap írta meg, hogy az oroszok támogatják Kemált, aki nacionalista és vérpadra küldi a török kommunistákat?” - kérdezték.

A következő pénteken Justus Pál háromrészes előadásba kezdett a Szovjetunióról, és én újból végighallgattam ugyanazokat a vádakát, amelyeket ezek a gyerekek mondtak el, bizonyára sokkal szellemesebb és összefogottabb érvek kíséretében, mivel Justus nemcsak kulturált elme volt, hanem hatásos stílusza is. Mégsem véletlen, hogy egyetlen új tényt nem hallottam tőle. A szovjetellenes propaganda már akkor is nagy kampányokban folyt, s az egyik kampány érvanyaga gyakran merőben ellentétes volt a következőével. Amíg azonban egy vádcsoport életben maradt, ugyanazt ismételtette a polgár, a szociáldemokrata és az ultrabaloldali ellenzék, legfeljebb más-más részét hangsúlyozta ki. Honnét emlékezhetnék rá, hogy pont 1931-ben mi volt a szovjetellenesség legújabb divatja?

Egy-két részletet persze rekonstruálhatok. A forradalom exportjának a vádja például nem lehetett időszerű, mert éppen akkor vált vitathatatlanná, hogy az az állítólagos Litvinov-levél, melyet a londoni szovjet kereskedelmi képviselőt meggyőzően találtak, az Intelligence

Service hamisítása volt. Az első ötéves terv sikerei azonban megteremtették azt a vádat, hogy a szovjet funkcionáriusokból egy új uralkodó osztály szerveződött, tehát a Szovjetunióban a kapitalizmus nem szűnt meg, csak átalakult. Ez volt minden támadás központi érve mindaddig, míg ki nem derült, hogy a szovjet gazdaságra nem terjed át Nyugatról a munkanélküliség. Akkor elhallgattak vele, hogy azután újból feltámadjon a fellendülés idején. Ha jól emlékszem, végleg eltűnt viszont a másik divatos jelszó: a hírhedt szovjet dömping ügye. Vagyis, hogy náluk kényszermunka van, s erre támaszkodva az előállítás költségeinél alacsonyabb áron exportálják a szovjet gabonát. Természetesen azért, hogy megrendítsék a fejlett államok gazdaságát, s evvel a munkások életszínvonalát is csökkentse.

Nekem az előadó kitűnő szolgálatot tett avval, hogy a szokásos vádakát ismételte meg. Remek auditív memóriám van, szó szerint emlékeztem bátyám ezekre adott válaszaire, és égtem a vágytól, hogy csillogtassam jártasságomat. Mikor a harmadik előadás befejeztével kezdetét vette a vita, villámgyorsan nyújtottam fel a kezem, nehogy megelőzzenek. Meg is kaptam a szót. Különbösen akkor is megkaptam volna, ha sokkal lassabban nyújtózkodom: mikor felálltam, láttam, hogy senki más nem jelentkezett. Alighanem én voltam az egyetlen a teremben, aki nem sejtette, hogy a Szovjetuniót nyilvánosan védeni van olyan veszedelmes vállalkozás, mint egy áruházi betörés. A jelenlevő kommunisták el voltak tökévelve, hogy visszautasítsák az előadó vádjait - de tudták, hogy felszólalásuk tartalma minden bizonnyal néhány óra múlva már Schweinitzer rendőr-főtanácsos asztalára kerül. Nem csoda, hogy ódzkodtak, hogy jelentkezés előtt még egyszer átgondolták, mit fognak mondani, esetleg, hogy meg akarták várni, amíg egy-két örök felszólaló semmitmondó frázisokkal megindítja a vitát. Akkora bolondságra, mint én, egyik sem gondolhatott: hogy egy ülésteremben elismételje, amit a bátyja egy félreeső s ezért az effajta vitákra nagyon alkalmas túrázóhelyen előadhatott. Én azonban szó szerint felmondtam a tananyagot, s mivel senki nem sejtette, hogy egy fiú, aki a mozgalom legfontosabb problémájában ennyire járatos, éppúgy nem tudja, mit csinál, mint az anekdotából ismeretes hályogkovács, azt kellett hinniük, hogy eszeveszetten bátor vagyok. Márpedig a bátorságnak nagy hatása van.

Ha nem én beszélek elsőnek, nyilvánvalóan elhúzódik a vita. Egyetlen felszólaló sem vállalkozott volna összefoglaló cáfolatra: egyik ezt, másik azt az állítást cáfolta volna meg, joggal számítva arra, hogy ha elhallgat, folytatni fogja egy másik elvtárs, míg végül egyetlen vád sem marad válaszolatlanul, de senkinek sem kell magát túlságosan kompromittálnia. Én azonban elbeszéltem előlük a levegőt, és hamarosan be lehetett rekeszteni a vitát. Justus nem élt a válasz jogával - hogy miért, azt nem tudom. Valószínűleg a házigazdák szóltak közbe (a MOSZ), akik amúgy is gyanakvással figyelték a csoport dolgait. Hanem a véletlen úgy hozta, hogy az én felszólalásom lett az a szilárd pont, amely körül a kommunista frakció kikristályosodott.

A vezetőség akkor még a Hacker által is említett két frakció, a Justusék és Pártosék szövetségének kezében volt. Úgy mesélték, hogy kezdetben Justus *grasszált* egyedül, azután Pártos hazaérkezett Berlinből, magával hozta Korsch professzor tanait, s annak egy tézisével hirtelen annyi hívet sikerült toboroznia, hogy Justus, ha nem akart egyszál magára maradni, kénytelen volt szövetséget kötni vele. A professzor ugyanis azt tanította, hogy ellenforradalmi időkben minden szervezet - ide értve a kommunista pártot is -, akarva-akaratlanul az ellenforradalom eszközévé válik. Mivel pedig ellenforradalmi időket élünk, a forradalmároknak pártok helyett laza csoportokat kell alkotniuk, melyek megőrizhetik a forradalom igényét.

Egyszer magát Pártost kérdeztem meg, miért kötelező, hogy az ellenforradalmárok támadása idején a kommunista pártok is az ő eszközükké váljanak.

- Hát ez csak természetes! Nem? - válaszolta.

- Én nem találom természetesnek!

Fölényesen elmosolyodott, s egy gúnydallal felelt, amely különben ugyanolyan rövid ideig volt divatos, mint az, amit a túránál idéztem.

*Pártból a Sztálin
lejött hozzatok,
muzsikok, muzsikok...*

Világosan emlékszem, fulladozni kezdtem a dühtől, annyira elképesztett ez a pimasz fölényeskedés. Akkor tapasztaltam először, hogy azok a legeredményesebb ellenforradalmi tézisek - különösen, ha a baloldal megzavarására szánják -, amelyeket sem bizonyítani, sem cáfolni nem lehet, hanem csak hinni vagy tagadni. Persze még nem értettem a jelentőségét. Zavarba jöttem. Kiábrándított, hogy a híres Pártos, aki nem tartozott a gyakori felszólalók közé, s akivel akkor beszéltem először és utoljára, ennyire nivótlan fickó. A valóságban persze éppen nem ez bizonyosodott be. Nem voltunk négyszemközt, s akik körülálltak minket, azok csak azt láthatták, hogy vezetőjük rendkívül elegánsan belém fojtotta a szót. És utólag el kell ismernem, a maga módján határozottan zseniális volt a jelszava. Nem tudom, mire ment vele Korsch a saját hazájában, ahol akkor még legális volt a kommunista párt. Nálunk fontos szükségletet elégített ki. A csoportunk egy része ugyanis olyan kitűnő képességű gyerekekből állt, akikben két egyformán erős és őszinte vágy élt: egyik, hogy bátor forradalmárrá váljanak, másik, hogy sikeresen fejezhessék be tanulmányaikat. Márpedig ezt a két kívánságot Magyarországon csak olyan ideológia alapján lehetett összeegyeztetni, amely szerint az illegális munka elutasítása nem a kicsapartás elkerülésének követelménye, hanem a forradalom érdeke. S mert az öncsalás vágya korlátlan csodákra képes, minél értelmesebb volt valaki ellenfeleim közül, annál őszintébben hitte, hogy ő forradalmár, mi pedig osztályárulók vagyunk. Nem becstelenségből lettünk azzá, hanem ostobaságból, romantikus forradalmiságunkkal visszaéltek cinikus politikusok.

Nyomatékosan szeretném hangsúlyozni: tévednek, akik azt hiszik, hogy a mi fiatalságunk idején ugyan veszélyesebb, de könnyebb is volt valakinek megtalálnia a helyét, mert a frontvonal oly egyenesen húzódott a két tábor között, mint a vasúti sín. A valóságban legalább olyan zavarosan kuszálódott össze, mint ma, annyira, hogy egy fiatalembernek, aki az értelmiségből közeledett a mozgalomhoz, jóformán könnyebb volt eltévednie, mint megtalálnia a helyes utat.

Ennek megfelelően nemcsak olyanok voltak ellenfeleink között, akiket az öncsalás kényszere vezetett, hanem olyanok is, akiket a jobban vitatkozó, a tapasztaltabbak tekintélye sodort a Szovjetunió ellenségei közé. A csoport többségét olyanok tették ki, akikért érdemes volt harcolni. Mikor engem Hacker Bandi odavitt, már volt is közöttük néhány ember, aki kommunistának vallotta magát, s tekintélyük meglehetősen gyorsan nőtt, de szervezetlenségük miatt még mindig nagy hátrányban voltak az oppozíciókkal szemben. De nem is volt komoly szervezési gyakorlatuk, és egyikük sem volt még tagja a KIMSZ-nek, bár biztos, hogy többek keresték vele a kapcsolatot - de azt a konspirációs körülmények között nem volt könnyű megtalálni. Viszont már napirenden volt a frakció megteremtése, dolgoztak köztük bizonyos erők ennek érdekében. Először is egy Kellermann Zoli nevű ifjúmunkás², akit nyilván a KIMSZ küldött hozzánk - legalábbis ő lett azután az összekötőnk -, s másodszor „a” Brió, aki ilyen ügyekben nem is szokott utasítást várni.

² Azóta megtudtam, hogy Kellermann korábban a Madách Gimnáziumba járt, s a csoport alapítói közé tartozott. Hanem az én időmben már ifjúmunkásként dolgozott, s én nem ismertem a múltját.

A Brió nem valami szervezet rövidítése volt, hanem egy fiatal férfié, aki a pártmunkások egy különleges típusához tartozott. Eredetileg Fried Sándornak hívták, de Ember Sándor néven cikkeket írogatott. Ebből csinált a baráti ugratás előbb Embriót, majd ez kopott tovább Brióvá. Kivételes képessége volt ahhoz, hogy pillanatok alatt elnyerje a fiatalok bizalmát, sőt szeretetét, s így nemcsak közeli környezetében, hanem igen széles területen tudott dolgozni. Számtalanszor láttam, hogy ragyog fel egy fiatalokból álló egész túrázó csoport arca - köztük az enyém is -, ha a hegyek között valahol vele találkozott. Ő pedig élt a lehetőségével, váltogatta társaságát, óriási utakat tett meg velük, pedig fél lába bokától hiányzott, de ezt csak baráti közlésekből lehetett tudni, észrevenni nem, mert még csak nem is sántított. Titkolt, de közismert testi hibája tovább növelte népszerűségét, mert csodáltuk kitartását, akaraterejét. Különben valóban fáradhatatlan volt. Kilométereken át nem szűnt meg kérdezősködni, érdeklődni, tanácsot adni, agitálni, s ha végül leültünk, mindig kész volt, hogy kérésre vagy akár anélkül is, előadásba kezdjen.

Több ilyen képességgel megáldott elvtársat ismertem, de éppen nem sokat. Én másoknál is jobban vonzódtam hozzájuk, talán azért, mert belőlem teljesen hiányzott ez a tehetség. Hatásuk titkát nem is nagyon tudtam megfejteni. Szívesen mondanám, hogy mindegyikből különleges nyugalom sugárzott, türelem a náluk rosszabbul képzett elvtársak iránt, fejlett humorérzékük volt, mégpedig abban az értelemben, hogy nemcsak értették, állták is a tréfát, ha nem találkoztam volna eggyel, aki tökéletesen híjával volt mindennek - a később még sokat emlegetendő Vértes Györggyel. Briónak a humora volt egészen kiemelkedő, szóviccei, vitákat eldöntő közbekiáltásai szájról szájra jártak. Például mikor egy türelmét vesztett szocdem vezető a kommunistákra kiáltott: „Mozgalmi fenegyerek vagytok!”, ő pedig vissza: „Ti mozgalmi gyerekfenekek!”, vagy az a másik, mellyel egy kultúrdélután szünetét végigkiáltozó opposíciósokat így intette le az előadás folytatásakor: „Maul halten, und weiter destruieren!” Már évek óta nem láttuk egymást, amikor a híres kis művészpresszóban, a Mokkaiban összehozott vele a véletlen. Ő is társasággal volt, én is, nem volt közös ismerősünk, és egész este nem is szóltunk egymáshoz. Kivéve azt az egyetlen alkalmat, mikor székében hátrafordulva rám nézett, majd orra nyergére mutatva, azt kérdezte:

- Mi van ott neked?

- Semmi! - feleltem. - A szemüvegem.

- Felső Erdős-orr! - mondta, avval visszafordult, arra sem kíváncsian, elmosolyodom-e.

Különben, ha valaki nem értené a tréfát, csupán annyit kell tudnia, hogy akkor még a Felsőerdősor ismert és hosszú utca volt.

Szóval Brió és a KIMSZ megbízottja ekkor már régen ügködött a kommunista frakció megszervezése ügyében, létrehozása nyilván nélkülem is megtörtént volna. Felszólalásom azonban meggyorsította a folyamatot. A vita bezárása után körülfogtak, szorongatták a kezemet, s arról beszéltek, itt az ideje, hogy átvegyük a vezetést, kiszorítsuk belőle az opportunistákat. És hogy természetesen nekem is részt kellennem a szervezésben, amivel egyet is értettem.

Két hét alatt létrejött a Vörös Diákszövetség középiskolás tagozatának vezetősége (az egyetemistáké akkor már dolgozott), és megkezdte a tagság kiépítését. Heten voltunk, de csak négynek emlékszem a nevére, magamon kívül a már említett Kepes Ferire és a csoport két tényleges vezetőjére, Ádám Györgyre és Tömpe Bandira. Ők ketten fejjel emelkedtek ki közülünk - termetre és képességekre is -, készséggel követtük őket, ők pedig enyhén rivalizáltak egymással. Mindkettőnek saját csoportja volt, amit már kívülről hozott magával. Nézeteltérés azonban nem volt közöttük, csupán a tekintélyért vetélkedtek, úgyhogy az egészet meg sem említeném, ha később ennek számomra nem lett volna egy igen fontos és szerencsés követ-

kezménye. Én különben inkább Ádámot kedveltem, de ezt semlegesítette, hogy Tömpének is postafelügyelő volt az apja, ismerték egymást apámmal, s ezért ő többször is fenn járt nálam, míg Gyurit én szoktam felkeresni a lakásán. Én mindkettőjüknek sokat köszönhettem. Ádám Gyuri rendkívül sokféleképpen foglalkozott - valószínűleg mindennel felületesen, de tágította érdeklődési körömet -, Bandi pedig fékezhetetlenül, ragyogóan fiatal volt, és megtanított arra, hogyan lehet tündéri bolondságokat csinálni. Egyszer például a mi lakásunkról, a Murányi utcából elindultunk Ádámhoz, a Bálvány utcába, gyalog. Mikor az utcára értünk, elkezdett az eső cseperegni, és Bandi elmesélte, mennyire szeretett ő valamikor zuhogó esőben járni. Én mondtam, hogy ezt még nem próbáltam, de nagyon jó lehet. Mire a Fásorhoz értünk, már ömlött a zápor, mi ketten pedig, karunkra téve zakónkat, az úttest közepén kezdtünk sétálni a zuhogó vízben, míg a kapuk alól szeretettel mosolyogtak ránk az odabújó emberek. Mire a Bálvány utcába értünk, teljesen eláztunk. Csuromvizesen ültünk Ádámnál jó három órán keresztül és jóízűen beszélgettünk az égvilágon mindenről, miközben én enyhén dideregtem, s végül még Bandi is azt mondta, hogy fázik. Akkor elindultunk haza. Bandi úgy, ahogyan jött, én pedig kaptam egy pulóvert Gyuritól, hogy legalább egy száraz darab legyen rajtam.

Szervezetten dolgozva most mi hódítottuk el olyan gyorsan a tagságot Pártostól, mint korábban ő Justustól. A nemrég még fölényes opposíciósok egyezkedni kezdtek velünk. Azt javasolták, szervezzünk közös szemináriumokat, mindegyiknek két vezetője legyen: egy közülük, egy közülünk, azután győzzön az, aki jobban tud tanítani. Elfogadtuk az ajánlatukat.

- Természetesen te is vállalsz előadást? - mondták barátaim, én pedig azt feleltem:

- Természetesen.

Hanem ez azért aggasztott egy kicsit. Az még nem hökkentett meg, hogy részt veszek egy marxista csoport vezetésében anélkül, hogy akár csak egyetlen könyvet is olvastam volna Marxtól, de azt már én is sokalltam, hogy még szemináriumot is vezessek arról, amit nem tudok. Szerencsére, ismét itthon volt a bátyám, kölcsönadta Marx *Bér, ár, profit* című könyvét, s én nyomban a tanulmányozásához kezdtem, azzal az elképzeléssel, hogy amit egy hétig így tanulok, azt majd a kitűzött este leadom. És nem is vagyok meggyőződve arról, hogy ez rossz módja lett volna a tanulásnak, ha sikerül. De a szemináriumok végül nem jöttek létre, mégpedig két okból: először is az opposíciósok nem tudtak oktatókat adni, másodszor, nem találtunk megfelelő helyiséget, ahol összejöhetnénk volna. Mivel azonban kifelé az első ok látszott a fontosabbnak, Pártosék végleg elszigetelődtek, bennünket pedig értesítettek, hogy jó munkánkért megkapjuk jutalmunkat: a vezetőség tagjai mostantól kezdve KIMSZ-tagoknak is számítanak, anélkül hogy sejtekben kellene dolgozniuk.

Már mondtam, a szó közönséges értelmében inkább gyáva voltam, mint bátor. Rettentően tudtam félni minden rám váró veszélytől. Meg kellett volna tehát ijednem a közléstől, de nem izgatott. Azt hiszem, még mindig nem értettem, mi történik velem. Mentem a többiekkel, szédült boldogságban, és nagyon élveztem az életet. Megismerkedtem a mozgalmi kirándulások rejtjelmeivel és szertartásaival. A kollájával, amiről már annyian beszéltek, hogy én juszt sem magyarázom el újra, mi volt. A felújult gyermekjátékokkal, a „hátulsó pár előre fuss”-sal, meg „az üsd a harmadikat”-tal, melyeket éppoly szenvedéllyel játszottunk, mint a gyermekek; hanem a legnagyobb slágerünk az „óra” volt.

Ennél a résztvevők, szorosan egymás mellé ülve, kört alkotnak, ez az óra számlapja, egy pedig beáll a kör közepébe, ő a mutató. A játék avval kezdődik, hogy a mutató, testét lehetőleg mereven tartva, rádől a körben ülőkre, ők pedig elkapják, s aztán körbe-körbe dobálják mindaddig, amíg valaki le nem ejti. Ekkor helyet cserélnek, és kezdődik minden előlről.

Az „óra” kevesebb ügyességet kíván, s ezért kevésbé szórakoztató is a „hátsó pár”-nál vagy az „üsd a harmadikat”-nál, nem is emlékszem, hogy később bárhol is játszottuk volna. Ezen a nyáron azonban mi, diákok, egy másik baloldali szervezettel, a Bőrös MTE-vel együtt túráztunk, velük pedig minden vasárnap kijött egy magas, testes, bölényfejű férfi is, s az ő kedvéért szerettünk bele az „óra”-ba, részint mint játékba, részint mint köralakítási lehetőségbe. A férfi ugyanis minden alkalommal leült közénk, teljes erőbevetéssel dobta tovább, ha ráesett, a mutatót, és hangos kiáltozással buzdított mindenkit kitartásra. Imádott játszani. A mutatónak pedig, lett légyen bárki, az volt a fő ambíciója, hogy nem máshol, hanem a bölényfejűnél szakítsa szét a láncot, őt küldje be a középre. Ez nem volt éppen egyszerű dolog, rendszerint eltartott egy félórát. Ha aztán végül sikerült, felhangzott a kiáltás: „Segítség! A doktor a körben!” Ilyenkor azok a fiúk is a körhöz futottak, akik addig nem játszottak velünk, letérdeltek mögénk, kettes-hármas sorokban próbáltuk föltartani a különös képességekkel megáldott mutatót. A jó isten tudja, hogy csinálta: ötszörös emberi súllyal vetette rá magát karjainkra, recsegve hajoltunk össze, mielőtt továbbdobtuk volna, fogcsikorgatva, két-három soronként csúszattunk tovább, s így is kimerültünk egy-két kör után, ha pedig valamelyik bokor könnyelműen keresztüldobta a körön, mindent pocskká zúzott maga alatt, ahol leesett. Evvel azután véget is ért a játék. A doktor ott maradt ülve, ahol földet ért, és elkezdte aznapi előadását. Az „óra” ugyanis elsősorban konspiráció volt, s csak másodsorban játék, bár a doktor jóvoltából annak is nagyon élveztük. Konspirációként kitűnőnek bizonyult, egyszer kipróbáltuk. Mivel a doktor nem ült be középre, egy szempillantás alatt folytathattuk a dobálást, ha gyanús jelenséget láttunk. Erre végül is csak egyszer került sor: két csendőr jött táborhelyünkhöz, és gyanakodva nézett felénk, de nem mi voltunk az egyetlen önfeledten játszó csoport a Julianna-major környékén. Nem volt mibe belekössenek. Végül tehát tovább mentek, dr. Schönstein Sándor pedig folytatta előadását.

Ő volt az első ember, akin megéreztem a nagyság levegőjét. Ma nem tartozik az illegalitás korának nevezetesebb személyiségei közé. Főként a Schönstein-füzetek őrzik a nevét - melyeket mi mellesleg MASCH-füzetekként ismertünk, mert a Marxistische Arbeiter-Schulung kiadványait fordította magyarra. Ez éppenséggel nem mutatja, mit jelentett ő nekünk. Nemcsak okos ember volt, hanem bölcs is, ami rendkívüli ritkaság. Sokunk számára ő jelentette a biztonságot. Bőrgyógyász volt, de elsősorban kozmetikusként tevékenykedett - bizonyára kitűnően, mert a rendelője mindig tele volt. Ha már végleg nem értettünk valamit, felvettük legjobb ruhánkat, és beültünk várószobájába a hölgyek közé. A sorunkat természetesen ki kellett várnunk. Ha bejutottunk, mondtunk valami panaszt, azután előadtuk bánatunkat, s ő vizsgálat közben talált időt, hogy kétségeinkre válaszoljon. Az illegalitásban olykor előfordult, hogy különböző okokból elvesztettük felső kapcsolatunkat. Ha ilyenkor hallottunk valamiről, amit a párt tudomására akartunk hozni, akkor is Schönsteint kerestük fel, és neki mondtuk el az információt - s a világért sem tettünk megjegyzést arról, hogy szeretnénk, ha továbbítaná. Ha újból megtaláltuk kapcsolatunkat, meggyőződhattunk róla, hogy üzenetünk mindig a megfelelő helyre jutott. Nekem fixa ideám volt, hogy ő a párt legális támasza, annyira fontosnak tartják, hogy nem engedik részt venni az illegális mozgalomban, de lebukások után ő segít minden új vezetőségnek a kapcsolatok megteremtésében. A felszabadulás után azonban hallottam és olvastam róla egy-két - nagyon kevés - visszaemlékezést, s ezekben nem találtam utalást arra, hogy valóban lett volna ilyen szerepe. De ez engem nem az ellenkezőjéről győzt meg, csak arról, hogy ez esetben hivatalos megbízás nélkül végezte ezt a feladatot, melyet utólag is rendkívül fontosnak talállok.

Humora különben neki is volt, de nem hasonlított Brióéhoz. Ő nem mondott vicceket, és nem szokta ugratni a nála fiatalabbakat. De mikor egyszer nem kitalált, hanem valódi panasszal vettem igénybe orvosi segítségét: nyaki mirigyeim annyira megdagadtak, hogy alig bírtam

elfordítani a fejemet, megállapította, hogy felvakartam a fejbőrömet, kezelésre nem szorulok, de jól tenném, ha nullás géppel levágnám a hajamat. Mikor két hét múlva, immár kopaszon ellenőrzésre mentem hozzá, óriásit nevetett:

- Maga megfogadta a tanácsomat? - kérdezte. - Én a maga helyében nem tettem volna!

Schönsteinről még beszélni fogok később, amikor komolyabbá vált vele a kapcsolat. Ideje viszont, hogy elbúcsúzzam Hacker Bandi barátomtól, akit ősszel felvettek orvostanhallgatónak Pécsre, majd a kaposvári kórházba került gyakornoknak, úgyhogy attól kezdve legfeljebb véletlenül találkoztam vele. Ő egészen különleges figurája volt a mozgalomnak - egyébként hadd mondjam meg itt: ismerőseim általában rendkívül erős s egymástól különböző egyéniségek voltak, legfeljebb a brosúrákból lehet összetéveszteni őket, már akikről írtak ilyent. Ezekben ugyanis az egyik éppen olyan, mint a másik, ásítani kell, olvasván jó tulajdonságaikat.

Hacker rendkívül büszke volt sikereimre, hiszen ő vitt magával a diákcsoportba, a kommunisták erősítésére. Sejtelve sem volt arról, hogy kettőnk közül még mindig ő a képzetebb marxista, nem vette észre, hányszor tudom meg tőle a helyes álláspontot, amit azután nagy lendülettel adok elő. A diákcsoportbeli eredményeimet látva, segítségemet kérte egy másik nehéz feladat megoldásában is. Összeismertetett egy bizonyos Alpár Lacival, akit különben névről már ismertem mint kitűnő matematikust. Őt szerette volna bevonni a mozgalomba, de egyelőre nehezen állt kötélnék. Hárman azután összebarátkoztunk, és lehetőleg együtt töltöttük szabad időnket. Óriásiakat sétáltunk a Ligetben, beszélgettünk mindenféléről, ami fiatal emberek között szokásos. Én közben agitáltam is derekasan, de sikertelenül. Azután közel egy évig nem láttam. A rákövetkező tavasszal pedig már egy kis kommunista diákcsoport vezetőjeként találkoztam vele egy túrán, újabb pár év múlva pedig a KIMSZ egyik titkára lett. Ősztől tavaszig egyikünk sem foglalkozott vele, lassan és megfontoltan, ahogyan az mindig is jellemző volt rája rága át magát beszélgetéseink anyagán, és önállóan határozott csatlakozásáról. Nekem pedig már akkor is az volt a meggyőződése, hogy kettőnk közül nem én voltam nagyobb hatással rá, hanem Bandi, aki mindig nyíltan megmondta, hogy ő csak agitál a kommunisták nevében de gyávább annál, semhogy vállalni merné az illegális munkát. Ez mutatja, hogy a félénkséget korántsem volt kötelező megideologizálni, mint azt a korschisták tették, bevallásáért senkit nem ítétek el. Még három emberről tudok Alpáron és rajtam kívül, akit Bandi indított el az illegális útján, de csak ketten maradtunk életben.

Azt hiszem, valamennyien meg voltunk győződve arról, hogy nemcsak neki, az illegális munkának is jobb, ha Bandi kimarad belőle. Nem attól féltünk, hogy a börtönben áruulóvá válhat. Később enyhén belekeveredett egy pécsi diáklebukásba, és semmi jel nem mutatta, hogy bármit elmondott volna kihallgatásakor. De alapvetően gyakorlatias természete mellett volt benne valami holdkórosság is, ami a legelképesztőbb kalandokba keverte, és akarata ellenére bajba vihetett volna másokat is. Azt már elmeséltem, hogyan kapott pofont Elek tanár úrtól, aki soha senkit meg nem ütött.

Tulajdonképpen már szüleit is rosszul „választotta meg”. Apja self-made man volt: árvaházban nevelkedett és saját erejéből emelkedett bankpénztárossá. Eközben „szerezte meg” üldözési mániáját, mely aztán klinikai esetté fajult. Egyszer a fia egy ismerősével találkozott a Jávor utcában, ahol laktak, s az elmondotta neki, hogy nemrégén költözött a környékre, de fél erre járni, mert tegnap este nekitámadt egy örült az utcán, hogy miért követi, miért leselkedik utána. Szegény Bandi, gyanút fogván, ártatlan hangerővel elmesélte beszélgetésüket apjának, aki azt felelte rá: „Úgy látszik, ezúttal tévedtem!” Mikor pedig fiát bevitték a rendőrségre, azt mondta a detektíveknek, hogy alighanem én vittem rossz útra, mivel egy évvel korábban néhányszor fent jártam a lakásukon. Amikor pedig Bandi kérdőre vonta, miért mondott ilyent

rólam, kijelentette, hogy első találkozásunk óta gyűlöl, mert a bemutatkozásnál én nyújtottam először a kezemet.

Bandi zokszó nélkül viselte el az élet megpróbáltatásait, folyton törte valamin a fejét, folyton hallott olyan információkat, melyekről más nem tudott, s a tanév befejezése után, amikor diákcsoportunk munkája egy kissé formálissá változott, ő hozta el a híret, hogy a párt fedőszervvel, Szocialista Munkásblokk néven indul a választásokon, menjünk el a választási apparátusba segíteni. Ez a kísérlet kimaradt a párttörténetből,³ nem tudom, miért, mindig a következő cikluson induló fedőszervvel foglalkoznak. Pedig létezett a Szocialista Munkásblokk is, sőt, listavezetője is ugyanaz volt, mint a későbbin, majd az OTI-választáson: Palotás Imre építőmunkás és író. Én gyűjtöttem számára aláírásokat, ragasztottam plakátjait, sőt, ezek közül egy a következő nyáron még külön örömet is szerzett, mivel egy olyan pince ajtajára ragasztottuk, melynek gazdája azon a napon bezárt, s mikor a következő tulajdonos kinyitotta műhelyét, ott virított az általános tisztogatást ilyenformán túlélő vörös papír a Szocialista Munkásblokk felirattal.

Szóval Bandi vitt el bennünket a nagy múltú Balázs-vendéglőbe, mely az István út és Aréna út sarkán főleg az építőmunkásokból élt, s ezért olcsón adta bérbe a különtermét. Itt kettenként kaptunk egy-egy ajánló ívet, és elindultunk megszerezni az aláírásokat. Én egy rabbinövendékkal mentem együtt, s az Ó utca környékét kaptuk „megdolgozásra”. Nem volt könnyű munka. Reggeltől késő estig szaladgáltunk, s mindössze öt aláírást sikerült gyűjtenünk. Négyel ezek közül is joggal voltunk elégedetlenek: kétségtelenül azért írták alá a listát, hogy gyorsabban szabaduljanak tőlünk. Hanem az ötödik kárpótolt a balsikerekért: ő hosszas vita után akkor adta kézjegyét, amikor a Blokk követeléseai között a Szovjetunióval való kereskedelmi kapcsolat felvételét olvasta.

Nagy örömmünkben, bár halálosan fáradtak voltunk, még bementünk egy kis földszintes ház kapuján. Valami öregasszony jött elénk, és megkérdezte, mit keresünk ott, mert a lányok még alusznak. Nem értettük, mit beszél. Én próbáltam megmagyarázni jövetelünk célját, barátom pedig közben oldalt lépett, hogy beszélhasson a nyitott ablakon. Visszaugrott, megfogta a karom, és kifelé indulva magával húzott.

- Kupleráj! - mondta odakint. - A szobában egy teljesen mezítelen lány áll a tükör előtt!

Rendkívül irigyeltem a szerencséjéért - mert addig én még nem láttam mezítelen nőt, csak képen.

Visszamentünk a Balázs-vendéglőbe, leadtuk sovány eredményünket, s kiderült, hogy nálunk jobb eredményeket csak a Csikágóban, az Angyalföldön és a Marx-placcon - az építőmunkások között - dolgozó brigádok értek el. Emlékszem, reggel még milyen csalódást okoztak

³ Pintér István személyes közléséből tudom, hogy ez tévedés, de nem változtatok rajta, mivel jelzi, mennyire elfeledkeztek a kísérletről még a kortársak is. Különben itt jegyzem meg, hogy lehetőleg csak arról írok, amit saját tapasztalataimból ismerek. De - eltekintve attól, hogy ez amúgy sem valósítható meg szélsőséges szigorral - még a saját történetem minden részletét sem érthetném meg teljesen, ha párttörténeszek azóta fáradságos munkával föl nem derítették volna azokat az összefüggéseket, melyeket kortársként nem ismertem, esetleg nem is lett volna szabad ismernem. Én elsősorban Pintér István munkáira támaszkodom, s ezúton köszönöm, hogy beleegyezésével közvetlen utalások nélkül fölhasználhatom eredményeit. Abban ugyanis, amiről azt hiszem, helyesen értem és tudom, általában egyet értünk, így azokban a kérdésekben is az ő véleményét fogadom el, melyekről elegendő ismeret híján önállóan nem foglalhatok állást. Nevét tehát csak abban a néhány esetben említem, melyben úgy érzem, mégiscsak vitatkoznom kell vele.

nekem ezek az emberek: maga Palotás gyürkőzött közülük eggyel, aki ahhoz ragaszkodott, hogy az aláírásáért legalább egy féldecit fizessenek neki.

A Blokknak különben minden nehézsége ellenére sikerült megszereznie a szükséges ötezer aláírást, de a választási nem tudom micsoda kihúzta a nevek felét. Mi másnap már nem vettünk részt az aláírásgyűjtésben. Reggel ugyanis a rabbinövendékkal és Bandival ballagtunk a Balázs-vendéglő Aréna úti bejárata felé, mikor láttuk, hogy az István úti kapunál rendőrségi kocsi áll meg, és detektívek rohannak be a választási helyiségbe. Hacker „természetesen” semmit nem látott, s gyanútlanul be akart lépni a kerti kapun. Ekkor egy hatalmas rendőr termett előtte, és durván lökdöste kifelé, hogy mit keres ott, menjen a pokolba. Eddigre más érdeklődők gyűrüje is állt az Aréna úton, és izgatottan lesett befelé. A csikágóiak előtt nem volt ismeretlen a rendőrkocsi. Bandi még vitatkozott volna a rendőrrel, hogy eressze be, mert neki bent dolga van, de mi hátulról megfogtuk a kabátját, és elhúztuk onnét. Csak bent a Ligetben értette meg nagy nehezen, hogy csupán egy rendőr öntelt ostobasága mentette meg attól, hogy a detektívek elvigyék őt is.

Palotásékat különben még aznap szabadon eresztették, mivel minden magyar állampolgárnak joga volt aláírásokat gyűjtenie arra, hogy indulhasson a választáson, az iroda folytathatta munkáját, de minket, diákokat figyelmeztettek, tartsuk magunkat távol egy olyan munkától, melyet elegendő ember végezhet minden kockázat nélkül, míg bennünket kicsaphatnak miatta az iskolából. Szomorúan engedelmeskedtünk a tilalomnak, és a kicsapatást megpróbáltuk kockáztatni másként.

Most azt akartam leírni, hogy Hacker Bandi vitt el arra az illegális tüntetésre is, melyet Czár Andrea kiszabadításáért szervezett az Ifjúmunkás Szövetség, de hirtelen megálltam. E régi ügynek éppen ötven éve, s én legalább ötszázszor meséltem már el, milyen humorosan végződött, s mennyire fontos volt számomra mégis, mert ennek köszönhettem, hogy mesteremként foglalkozott velem közel egy évig irodalmunk egyik óriása. De most írok róla először. Márpedig az írás komoly dolog. Ösztönöm azonnal figyelmeztetett, hogy barátaim közül bárki lehetett a kísérőm, csak ő nem. Pontosan emlékszem ugyanis, hogy az illető elvitt a későbbi Új-Lipótváros helyére, s egy hatalmas tenispálya árnyékában rábízott egy lányra, s aztán eltűnt előlem - ez nem vall Bandira. Ő vigyázott volna rám egész este, abban a hiszemben, hogy ő érzi magát biztonságban mellettem.

Ez az aprócska felismerés azután sok mindent átrendezett emlékeim között. Már amikor a Vörös Diákszövetség vezetőségéről írtam, éreztem, hogy a halavány, ötvenéves árnyak közül még valakinek elő kéne lépnie ismerősként, de abbahagytam a gondolkodást, mert nem lépett elő, akárhogy hívtam is. Most azonban végre előlépett a homályból. A kis Kepesnél talán magasabb volt, de sokkal vékonyabb, arcán fölényes, néha mefisztószerű mosoly, természete hideg, néha közönyös: Weisz, keresztnévére nem emlékezem, de arra igen, hogy rendkívül jó képességű, tehetséges gyerek volt, nekem nem túl szimpatikus, de az ifjúság könnyedségével mégis szoros barátságot kötöttem vele, csak azért, mert egy sakkparti nyomán rájöttem, hogy előtte való nyáron már barátok lehettünk volna Balatonberényben. Ott meséltek ugyanis egy Weiszről, aki megérkezésem előtt két nappal utazott el, de addig éppúgy ripityára vert mindenkit sakkban, mint megérkezésem után én.

Biztos, hogy ő vitt el a Czár-féle tüntetésre. Ezek szerint mégis volt közöttünk legalább egy, aki ténylegesen is tagja volt a KIMSZ-nek. (Hakker tudhatott volna a tüntetésről másképpen is, mert volt egy bátyja, Hacker Keér Dezső, a költő, aki párttag volt, s akiről szívesebben nem írtam volna, mert ez ugyanaz a Hacker, aki később D. G. Hackett néven reakciós tudósításokat küldött a Mai Napnak Vichyből.) S ha volt egy, akkor esetleg több is lehetett. Mégsem változtatom meg korábban leírt soraimat. Nem történelmet írok ugyanis, hanem az én

történetemet, ha úgy tetszik, tényregényt, melynek szokatlanul szorosak dokumentáris meghatározottságai, a magam fejéből semmit hozzájuk nem költhetek. De nem is annyira a tényeket szeretném egészen pontosan megmutatni, hanem azt, milyenek voltunk mi, mikor bekerültünk a mozgalomba, s hogyan változtunk a harcok alatt, továbbá, hogy milyenek voltak az illegalitás viszonyai, melyeknek rendkívül bonyolult voltát azoknak, akik nem ismerték, olyan nehéz megérteni. Ennek érdekében néha talán kicsit fecsegni is fogok.

Itt például elmondom, hogy természetesen Weisz is végig részt vett a tüntetésen, voltaképpen nem ő hagyott magamra, hanem a lány foglalt le magának. Konspirációs partnerének választott, azaz belém karolt és hozzám simult. Ennek célja annyira egyszerű volt, hogy magyarázat nélkül sikerült megértenem. Aztán „megbeszéltük”, honnét ismerjük egymást - a valóságban ő mondta meg. Azt javasolta, ha letartóztatnak, és megkérdezik, mondjam, hogy este szólítottam le a Vígszínház előtt, s azért sétáltam vele a buckák és pályák közé, hátha „sikerül valami”. Az ő érveivel ne törődjem, azt majd elmondja ő. Azután közölte, hogy az ügyészség előtt fogunk tüntetni, és kezembe nyomott egy kőkemény körtét, avval verjem be az ügyészség ablakát.

Határtalan izgalomba ejtett első találkozásom a konspirációval, és alaposan megnéztem a lányt. Láttam kissé ideges vidámságát, keskeny orrát s bőre halvány színét. Úgy megfigyeltem, hogy mikor hosszabb idő múlva egyszer csak találkoztam vele mint új összekötőmmel az ifjúmunkás sejtben, rögtön rádöbbsentem, hol láttam először. Akkor Pék elvtársnőnek ismertem meg, illegális fedőnevén. Ez jó volt, mert ugyan nem tartottam attól, hogy elárulnám, ha lebuknék és verni kezdenek, mégis megnyugtató volt a tudat, hogy akkor sem nevezhetném meg, ha nem állanám meg a helyemet. Igen ám, de röviddel később túrán voltam valamelyik barátommal, jött szembe velünk egy másik társaság, közöttük Pék elvtársnő, s mikor már majdnem túljutottunk egymáson, barátom könyökével meglökött:

- Nicsak! A Nussbaum Lili!

Vagy egy pillanatra elfelejtette, vagy soha nem is vette komolyan, hogy egy kommunistának soha nem szabad vezetéknevén szólítania a másikat (legfeljebb négy szemközt), mert nem tudhatja, nem lesz-e az akaratlanul is dekonspiráció. Engem pedig igazán kellemetlen helyzetbe hozott.

No, szóval a Nussbaum Lili karján sokáig kerülgettem mindenféle telkeket és pályákat - ez a vidék már túlesett a város általam akkor ismert határán -, végül átszeltük a Lipót körutat, s egy mellékutcában megálltunk valami előkelő és magas ház előtt, melynek sok fényes tükörablaka volt. Eddigre lehattunk körülbelül húszan. Valaki elkezdte kiabálni, hogy gyilkosok, meg hogy szabadságot Czár Andreának, mi vele kiabáltuk lehetőleg hangosan, azután Lili sürgett, dobjam a körtét. Én dobtam, s noha nem szoktam jól célozni, ezúttal eltaláltam az egyik első emeleti ablakot. A fényes üveg meghasadt, néhány darabkája a kövezetre hullt. Mivel már, tisztas távolból, úgyis elegenden fogtak körül, ideje volt, hogy táguljunk. A lányba karolva elmentem az első sarokig, s ott elváltunk egymástól. Én sietni kezdtem, ahogy csak bírták a lábaim. Ekkor valaki hátulról megfogta a karomat. Megijedtem, azt hittem, hekus tette rám a kezét. De nem.

- Ne szaladj, ostoba! Csak gyanússá teszed magad!

Hátrafordultam. József Attila volt.

Hogy honnét ismertem, rövidesen elmesélem. Most csak annyit, véletlenül tévedt arra, s csak a végét látta a tüntetésnek. De ő is megismert, s ezért követett. Megkérdezte, mit csináltunk. Mondtam, hogy Czár Andrea kiszabadításáért vertük be az ügyészség ablakait. Csodálkozva nézett rám, azután óriásit nevetett:

- De hiszen az ügyészség közelében sem voltak!

Roppantul elszontyolodtam a feleslegesen eldobott körte miatt, de ő rendkívül kedvesen vigasztalt. Megmagyarázta, hogy akinek ilyen csillogó ablaka van, azét soha nem lehet hiába beverni, meg hogy az ügyészség ellen bizonyára nemcsak húsz embert mozgósítottak, csak a többiek nem tévedtek el. Mint később megtudtam, ebben igaza is volt. Én pedig, látva a tekintetét, tőle végre meg mertem kérdezni, amit szégyelltem Weisz és a Nussbaum Lili előtt:

- Tulajdonképpen ki az a Czár Andrea?

Rám mosolygott. Tetszett neki, hogy elmentem tüntetni valaki mellett, akiről azt sem tudtam, kicsoda, de csak a szívemről volt jó véleménnyel emiatt, az eszemről nem. Azután elmagyarázta, hogy a jugoszláv kommunisták egyik vezetője, aki innét irányította a párt ügyeit, de Schweinitzerék kezébe került, s ki akarjuk szolgáltatni Jugoszláviának, ahol pedig biztos halál vár rá. Mivel azonban nemcsak mi tüntettünk ellene, hanem külföldön is nagy kampány indult megmentése érdekében, remélhetőleg el fogják engedni.

- Czár Andrea! - ismételtem én némi csodálkozással. - Azt hittem, nő... Magyarul legfeljebb Andrának hívhatnák. Mint a Gyurát vagy a Misát.

- Jó füled van! - dicsért meg. - De most már menjünk tovább!

Tovább mentünk, s hogy szép nyugodtan sétáltunk egymás mellett, láttam, hogy valóban senkinek nem tűnhetünk fel a velünk szembe jövő vagy mögöttünk haladó emberek között. Legfeljebb Attila fejét csodálhatták volna meg. Petőfi-bajusza volt, és kefefrizurája. Ebben a korszakában mindent elkövetett, hogy külsőleg is hasonlítson mintaképéhez.

- Hallottalak a vasasoknál! - jutott eszembe hirtelen. - Nagyon szépen mondtad a versedet.

S mert mindent felhasználtam, hogy jó emlékezetemmel dicsekedhessem, mindjárt el is mondtam az első négy sorát. Sajnos, ma már csak háromra emlékszem közülük, pedig volna egy parányi irodalomtörténeti értéke, ha nem felejttem el a negyediket.

*Forgolódnak a tőkés birodalmak
nyalják földünk, mely kerek és zömök,
lány Ázsiát, borzolt Afrikát falnak
.....*

Attila pedig hirtelen feldühödött, ami nem ment nehezen nála.

- Csakhogy a költőnek írni kell tudnia, nem szavalni! Egyébként azóta megváltoztattam ezt a négy sort.

*Forgolódnak a tőkés birodalmak,
Csattog világot szaggató foguk.
Lány Ázsiát, borzolt Afrikát falnak
S mint fészket ütik le a kis falut.*

Jobb így?

- Sokkal jobb! - feleltem örömmel és meggyőződéssel, bár azt hiszem, akkor is ugyanezt mondom, ha az ellenkezőjét kérdi. Megállapítottam, hogy az élet rendkívül érdekes. Először egy lányhoz simulva kanyarogtam véget nem érő telkek labirintusában, azután egy női nevet viselő férfi kiszabadításáért tüntetve betörtem egy tükörablakot (szegény Czár Andrea nem sokkal később titokban visszament hazájába, de a csendőrség felfedezte illegális lakását, és tűzharcban végezte életét), most pedig egy költővel beszélgetek a verséről.

Közben kiértünk a Körútra, s elváltunk egymástól. Akkor vettem észre, hogy szemben velem, a sarkon, egy detektív külsejű férfi áll keménykalappal, dupla talpú cipővel, és rám mereszti dülledt tekintetét. Megborzongtam az ijedségtől, s nagyon kellett vigyáznom, nehogy újra sietni kezdjek.

A férfi természetesen nem volt detektív, nem szólított meg, s ha egyáltalán rám meresztette, véletlenül meresztette rám a szemét. Még borzonganom is jólesett. Felnevettem, és meggyorsítottam lépteimet, hogy idejében - vacsorára - hazaérjek.

József Attilával onnan ismertük egymást, hogy illegális szemináriumot tartott nekünk, igaz, csak egyetlen alkalommal. A KIMSZ küldte hozzánk, hogy az imperializmusról tartson előadás-sorozatot. Nem is tudtuk, kit kapunk, míg Ádám Gyuri lakására meg nem érkezett. Nem örültünk neki. Én is olvastam öreg munkások visszaemlékezését arról, milyen nagyszerű szemináriumvezető volt - lehet, nem tudom. De attól tartok, csak a kegyelet szépítő hatása láttatja utólag annak. Később a költészetén kívül is sok különleges képességet fedeztem fel benne, de a marxi elmélet világos ismertetése nem tartozott ezek közé. Rögtön más előadót kértünk helyette, és teljesítették is kérésünket. Két hét múlva Madzsar József érkezett hozzánk, akivel nem is találkoztam többször. Úgy emlékszem, alacsony, sovány, ráncos arcú és nagyon szigorú ember volt, de csak ez az utolsó bizonyos. Nem tudom, miből fogott gyanút, de előadása előtt apró és könnyű kérdéseket intézett hozzánk, például olyanokat, hogy mi az áru értéke. Például, mondom, pedig a többi kérdésre nem emlékezem, erre is csak azért, mert a *Bér, ár, profit* ismeretében erre az egyre válaszolni tudtam, s erre is csak én egyedül. Kérem mindazokat, akik nem pont 1931-ben csatlakoztak a mozgalomhoz, ne mondják, hogy ez lehetetlen. Hogy egy évvel korábban mi volt, arról sejtelmem sincsen. Egy évvel később viszont már létezett a csodálatos szemináriumnóta, melynek így hangzott az első szakasza:

*Minden áru értéke
bummsztará, bummsztará
annyi, mint a beléje
bummsztarattatá
fektetett munkaerő;
hát a profit honnan jó?*

- tehát Madzsar kérdésére a legfiatalabb mozgalmi gyerek is tudott volna válaszolni. Akkor azonban csak az derült ki, hogy nemcsak én, hanem barátaim is meglehetősen nagyképűek vagyunk. Madzsar finom mosollyal azt ajánlotta, hogy mielőtt az imperializmust tanulmányoznánk, előbb végezzünk el egy alapfokú szemináriumot. Én halálosan szégyelltem magam - azt hiszem, még mindig nem tudatlanságom miatt, hanem csak azért, mert kitudódott -, és attól kezdve komolyan nekiláttam a tanulásnak. Az alapfokú szeminárium azonban nem jött létre. Azt hiszem, sem Madzsar nem vállalta vezetését, sem nekünk nem volt módunk már lebonyolítanunk.

Valamivel korábban Hacker Bandival készítettünk egy házi újságot a Népszava kivágott betűiből és fotómontázsokból. A szövege nem lehetett szellemtelen, mert a vezetőség tagjai nagy élvezettel olvasták. Ádám Gyuri be is dugta ócska aktatáskájába, hogy a többieknek is megmutathassa vasárnap a túrán. Hogy miért ő, s miért nem én, azt már nem tudom pontosan, de valószínűleg konspirációból: nem kellett mindenkinek az orrára kötni, kik voltak a szerzők. Mert azt persze már mi is tudtuk, hogy konspirálni akkor sem fölösleges, amikor nem okvetlenül muszáj. Sikerült is, de nagyon.

Emlékszem, a Vígszínház háta mögött volt a találkozónk. Gyuri a kapu melletti kötömbre tette a lábát, s mert a társaság egy kicsit késett, odarakta az aktatáskáját is. Azután elindultunk, s ő csak fent, az Árpád-pihenőnél vette észre, hogy a táska nem jött velünk. Még nevetett is a feledékenységén. Engem vigasztalt, akit persze evett a fene elveszett remekművéért, hogy csinálunk egy másik újságot, ő is fog segíteni. Hanem aztán egyszerre lehervadt arcáról a mosoly. Elféledett.

- Szent isten! Ha az aktatáskám a rendőrség kezébe kerül...!

Kiderült, hogy a házi újság mellett még két, hozzá címzett levél is feküdt, nehogy a rendőrségnek gondot okozzon a tulajdonos megtalálása. Márpedig az nem volt valószínű, hogy egy Vígszínház környéki lakos eltitkoljon a rendőrség előtt egy kommunista propagandaanyagot. Erre figyelmeztettük is a fiút, küldtük haza, hogy gondosan tüntessen el a lakásáról minden kompromittáló anyagot. Ő azonban úgy gondolta, erre ráér este is.

Nem látszott túlságosan komolynak a helyzete. A házi újságoknak nagy divatjuk volt, nem kellett kommunista szervezkedést keresni egy véletlenül kézbe került példány mögött. Arra számíthatott, hogy beviszik, felpofozzák, s vagy megússza ennyivel, vagy kap hatheti fogház-büntetést. Én tehát nemcsak magam miatt nem izgultam, de őt sem féltettem nagyon. Azon a héten be sem néztem a csoportba, így csak a következő vasárnap tudtam meg, hogy nem egyedül Ádámot tartóztatták le, hanem kedd estig elvitték a társait is.

- Miféle társait? - nyögtem.

Persze nem tudták pontosan, hiszen az illegális vezetőség létét a csoport kommunista tagjai előtt is titkoltuk. Azt hitték, egy illegális sejt dolgozott a csoportunkban, és Ádám annak minden tagját beköpte.

- Mindet azért nem! - gondoltam. - Én itt vagyok.

Később rájöttem, hogy a lebukásból ugyan biztosan kimaradtam, de azért lehetséges, hogy a rendőrség már ismeri a nevemet. Esetleg csak azért hagytak szabadlábon, hogy megfigyelhesse. A következő héten apja kíséretében felkeresett Tömpe Bandi a lakásomon, azzal az ürüggyel, hogy saját tapasztalata nyomán le akar beszélni az illegális mozgalomban való részvételről. Míg a két öreg, aki már régen nem látta egymást, emlékeit elevenítette fel, sikerült velem közölnie, hogy Ádám két ember ellen nem tett vallomást. Nekem kell tehát továbbvinnem a mozgalmat. Keressem meg valahogyan Kellermann Zolit, és kérjem felsőbb szerveink utasításait. A csoportból a kádereket majd magamnak kell kiválasztanom. Ő mindenestre figyelmembe ajánlja Preiser Karcsit és Kallóst, akikben feltétlenül megbízik. Mondtam, hogy én is elsősorban rájuk gondoltam volna. Azt nem tettük hozzá, hiszen mindketten tudtuk, hogy az első a Kereskedelmi Bank egyik igazgatójának, a második a Schmoll és Kallós cég társtulajdonosának a fia.

Csak hogy én addigra már nem is voltam diák. Apám már ősszel megkérdezte, mi a szándékom érettségi után. Mondtam, természetesen szeretnék továbbtanulni, mégpedig jogot, mert annak elvégzése mellett dolgozni is lehet. Nem mintha szikrányt is érdekelt volna a jogtudomány vagy az ügyvédi pálya, de akkoriban még úgy éreztem, az ember egyszerűen nem lehet meg valamiféle felsőiskolai végzettség nélkül. Másképpen nincsen társadalmi rangja.

Akkor persze még úgy gondoltam, valamiféle tisztviselői állást keresek magamnak, s apámnak volt is annyi összeköttetése, hogy ez nem látszott túl nehéznek. A bátyám azonban azt javasolta, hogy ha már kommunista vagyok és állásba megyek, csatlakozzam társadalmilag is a munkásosztályhoz, s ezzel én egyet is értettem. Sőt apám is - természetesen neki nem így indokoltam, hogy ipari tanulónak mennék. De ő, bár a marxizmusról nem volt fogalma sem,

ezerszer jobban ismerte az ország gazdasági helyzetét, mint a bátyám és én együtt, és valahonnét rájött, hogy ez még jobb is lehet, mint ha bankfiúnak sikerülne bejuttatnia. Első feleségének ugyanis volt egy azóta szintén meghalt húga, aki egy bizonyos Havas Mór nevű mettőrnek volt az első felesége. Havasból a Globus Nyomda üzemigazgatója lett, és készségesen vállalta, hogy oda beszerez tanoncnak. De akkor azonnal, már a következő héten alá kell írnom a szerződést, mert a válság miatt egyre több nyomdász válik munkanélkülivé, és most készülnek a szakszervezettel aláírni egy megállapodást, ami a nyomdáknak elrendeli a tanonczárlatot.

Meg kell vallanom, romantikus csacsiság volt az elképzelés, hogy a kommunistának fizikailag is a munkásosztályhoz kell csatlakoznia. Én mégis tiszta szívvel, önkéntes elhatározásból léptem a munkásosztály tagjai sorába, s csak évekkel később tudtam meg, hogy jó szándékomat anyagiakkal is gazdagon jutalmazza az ég. Első éves segédként többet kerestem, mint egy ügyvédbojtár, egy további évvel később lehagytam a bankfiúkat, és harminckilencre már, mint éjjeli lapszedő, jövedelmi adót is fizettem keresetem után, mivel túlhaladta negyedévre az ezerkettőszázötven pengőt. Sőt még divatot is csináltam, mert - persze nem az én példámat követve - később sok kispolgárgyerek végezte a nyomdai szakképzettség megszerzésével párhuzamosan a jogot. Én magam négyet ismertem ilyen. Ennek a két szakképzettségnek az összekapcsolása olyan sikeresnek ígérkezett, hogy egy jelentős középnyomda tulajdonosa megüzente, nem lenne kedve ellenére, ha tiszteletemet tenném náluk, és kölcsönös megfelelés esetén eljegyezném egyetlen lányát. Ki tudja? Talán kísértésbe is esem, ha akkorra nem lettem volna már nő.

Mint mindebből kitűnik, természetesen az egyetemre is beadtam felvételi kérvényemet, de az nem látszott valószínűnek, hogy a kérésemet teljesítik is. A numerus clausus mellett egy zsidó gyerekek erre igen kevés reménye volt. Végül nem színjeles érettségi bizonyítványomnak, hanem apám zseniális ötletének köszönhettem, hogy vágyam teljesült. Ő ugyanis kihallgatást kért a rektortól, és azt mondta neki:

- Bocsánatát kérem, méltóságos uram, amiért zavarom, de kétségbe vagyok esve. A fiam kitűnő tanuló, mély hajlamot érez magában a jogi pálya iránt, de nekünk semmiféle protekciónk nincs. Márpedig azt mondják, anélkül nem lehet bekerülni az egyetemre...

- Úgy?! - felelte a rektor. - Hát én majd bebizonyítom, hogy lehet!

És bebizonyította.

Így azután ősszel, az eskü letétele után én is megszoríthattam fehér kesztyűs kezét. Az előadásokat azonban nem látogathattam, s így nem kerültem kapcsolatba az egyetem hallgatóival sem. Tömpének tett ígéretemet tehát csak annyiban válthattam be, hogy, bár nagyon lecsökkenő számú résztvevővel, tovább folytattuk a túrázást. De ez már a szó szorosabb értelmében nem volt mozgalmi tevékenység. Egyszerűen szeretünk együtt lenni, s ezért a következő tavaszig jártuk együtt a hegyeket. Nekem minden emlékem valamiféle belső képhez kötődik: ha a barátaim lebukása előtti időkre gondolok, magas fűvű réteket látok magam előtt, melyeken nyüzsögnek a turisták, és mindenféle előadásokat tartanak. Ebből az időből hóból kiálló sziklákon látom magunkat, amint élvezettel fogyasztjuk Jóska barátunk csodálatos kövesztett szalonnáját. Kellermann Zolit nem tudtam megtalálni - soha többé nem találkoztam vele. Ugyanígy jártam Kallóssal is. Hanem Preiser Karcsi megítélésében nem tévedtünk. Annyira nem, hogy az év decemberében vagy 1932 januárjában megkérdezett, nem akarok-e belépni a KIMSZ-be. Engem őszintén szólva meglepett a fordulat - tudniillik, hogy ő szervez engem, nem én szervezem őt -, de a válasszal egy pillanatig sem haboztam. Ha már megkérdeztek, föltétlenül be akartam lépni a KIMSZ-be, bár azelőtt még nem gondolkoztam rajta.

Úgy érzem, igenlő válaszütemben jelentős szerepe volt annak, hogy nem akartam szégyenben maradni a kérdező előtt, de azért mégsem volt annyira egyszerű a dolog. A következő hétre beszélünk meg találkozót, mégpedig nem az illegális mozgalomban szokásos módon, ismeretőjellel és jelszóval, mert úgy volt, hogy egy sejtben fogok dolgozni vele. Tehát egyszerűen elmegyek szokásos találkozásukra, valahol a külső Váci úton, és ő majd bemutat a többieknek. Igen, de szombaton aztán olvastam az újságban, hogy a rendőrség diákok kommunista mozgalmát leplezte le, s a letartóztatottak között van a barátom is. Annyira kicsiny eset volt, hogy aligha foglalkoznak vele a lapok, ha nem látnak némi szenzációt abban, hogy egy bankigazgató fia is a felforgatók közé állt.

Nem tudtam, mit tegyek. Ha valóban akkora szerepe lett volna a választásban hiúságomnak, mint néha hiszem, egyszerűen beletörődöm a végzetbe, és otthon maradok. De én megvesztem a vágtyót, hogy ismét csinálhassak valamit, s ezért addig törtem a fejemet, míg végre a lehető legnagyobb ostobaságra szántam el magamat. Volt akkoriban az ifjúkommunistáknak valami egyenruhaféléjük, amiről legalábbis gyanúsakká válhattak a szokásaikat ismerők szemében - ide számítva természetesen a rendőrség embereit is. Télen sem hordtak sem fejfedőt, sem nyakkendőt. Nos - gondoltam -, elmegyek a megbeszélt helyre, s ha látok ott néhány így öltözött fiút, megszólítom őket, s megmondom, én vagyok az, akit Preisernek oda kellett volna hoznia. És elmentem, és megtaláltam őket, és megmondtam nekik - ők pedig sajnálkoztak Karcsin, és befogadtak maguk közé, ahelyett hogy seggbe rúgtak, összeverték, sárba tiportak volna, mint valószínű provokátort, aki a rendőrségtől kapta meg találkozóhelyüket. Szörnyen primitív társaság voltunk akkoriban.

Igaz, a lebukottak rendszerint nem váltak árulóvá. De nekik arra kellett volna gondolniuk, hogy aki úgy cselekszik, mint én, az lehet ugyan örült is, de sokkal valószínűbben provokátor, akit a rendőrség küldött hozzájuk, hogy megpróbáljon beépülni és károkat okozni a Szövetségnek. Ráadásul nemcsak ők nem kergettek el, hanem felvételembe a felsőbb szerv is beleegyezett, s ettől kezdve részt vehettem az illegális mozgalomban.

Igaz, a körzeti bizottságban lehetett olyan is, aki tudta, kinek kell lennem, ha az vagyok, akinek kiadom magam, és személyazonosságomat módja volt ellenőrizni is. Ezt nem tudhatom, mert az angyal földi körzeti bizottság tagjai közül saját összekötőnkön kívül nem ismerkedtem meg senkivel.

Egy úgynevezett „utcai” sejtbe kerültem, ami azt jelentette, hogy tagjait véletlenül válogatták össze, tehát nem dolgoztak egy üzemben, s még csak a szakmájuk sem volt közös. Erre a kérdésre a későbbiekben még visszatérek, itt csak annyit bocsátok előre, hogy az akkori körülmények között ez a szervezet nem nyújthatott a munkájukhoz komoly segítséget a tagjainak. Én például a nyomdában még teljesen idegen voltam, nem tudtam, hol kellene megfognom a dolgot, rászorultam volna egy tapasztalt elvtárs tanácsaira, de más szakmákban dolgozó társaim természetesen még nálam is kevésbé ismerték szakszervezetünk helyzetét. Ehelyett rendszeresen kaptam politikai beszámolókat, és olyan illegális feladatokat, melyeket rutinszerűen is meg lehetett oldani. Túlértékelve az 1930. szeptember elsejei tüntetést, a párt akciópárttá akarta fejleszteni magát, s ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy szinte minden héten rendeztünk valami rövid kis tüntetést. Ezek, ha ügyesen szervezték őket, jóformán semmi veszéllyel nem jártak és - mint erről gyakran meggyőződhattunk - nagyon tetszettek a munkásoknak, akik csodáltak, hogy mindenütt ott vagyunk, s aztán nyom nélkül eltűnünk. Ennél nagyobb hatást nem is értek el, kivéve azt az egyet-kettőt, amit ott rendeztek meg és akkor, ahol és amikor valóban szükség volt rá. Ezek közé tartozott az első akció is, amelyen a sejt tagjaként részt vettem. A híres újpesti Jutában sztrájkhangulat volt. Ezt akarta a párt egy nagyobb arányú röpgyűléssel kívülről is támogatni, és meglehetősen nagy erőket vonultatott

fel. Megmondták, hogy valaki majd beszélni fog a gyárból kijövő dolgozókhöz, mi többiek pedig csatlakozzunk egy-egy munkáshoz, és agitáljunk külön-külön a sztrájk érdekében. Azt az egyet sajnos elfelejtették megmondani, milyen problémák okozzák az üzemben a sztrájk-hangulatot.

Ez a röpgyűlés a maradandó emlékeim közé tartozik. A Juta egy feltűnően nagy, füves térség szélén állt (a térségnek a történetemben majd még egyszer szerepe lesz), s mivel akkor még a létszámbecslésben nem volt gyakorlatom, nem is sejtem, mennyien állhattuk körül a gyárkaput, csak azt tudom, hogy még a nagy téren sem látszottunk lézengő csoportnak. Mikor már elegendő dolgozó jött ki a gyárból, egy fiatalember felállt egy kerékpár nyergére, s az így rögtönzött szószékről formás kis beszédet mondott nekik, azután eltűnt a tömegben. Én kinéztem magamnak egy egyedül bandukoló idősebb munkásnőt (bár a fene tudja, hogy akit én tizenkilenc évesen idősnek láttam, nem volt-e fiatal?), hozzácsatlakoztam, és megkérdeztem:

- Elvtársnő, miért nem lépnek sztrájkba?!

Ott, tőle hallottam először dicsérni ügyességünket, hogy mindenütt megjelenünk, aztán eltűnünk. Különben szívesen fogadta társaságomat, hazáig kísért, és igen érdekesen beszélgettünk róla, a férjéről, a hároméves kislányáról, a keresetükről és arról, hogy hála istennek, végre sikerült száraz lakást találniuk. A sztrájk többet szóba sem került. Nem voltak mellette érveim.

Elválva az elvtársnőtől, hazafelé menet újból végiggondoltam a történeteket. Kissé irigyeltem a szónokot, amiért olyan hidegvérűen és gyakorlottan beszélt (a hatvanas években egy visszaemlékezésből tudtam meg, hogy neki is ez volt az első illegális megbízása, s hogy Kádár Jánosnak hívták), hanem utólag határozottan úgy éreztem, hogy a beszéd elhangzása után a résztvevők többsége hazafelé indult, ahelyett hogy beszélgetni kezdett volna a munkásokkal. Azt hiszem, ennek sokkal inkább a gyakorlottságuk volt az oka, mint a szónok nyugalmanak, látták, amit én nem, hogy információ híján nem tudnak sokat mondani, de akkor én - és ezt szégyenkezve kellene bevallanom - örömet éreztem, amiért csak kevesedmagammal teljesítettem az utasítást. Az illegális mozgalom egyelőre nem sokat változtatott jellememen, még mindig a kitűnni vágyás volt a legfőbb mozgóerő. Az év kezdetekor például, megismervén az angyalfüldi körzetnek azt a tervét, hogy az év végére száz fölé kell emelni a KIMSZ-tagok számát, boldog voltam, mert még a nagy növekedés kezdete előtt kerültem be a szervezetbe.

Sajnos, evvel párhuzamosan, azt is tapasztalnom kellett, hogy egyre nagyobb ellenállást kell legyőznöm, valahányszor illegális találkozóra indulok. Félttem, mégpedig annyira, hogy néha feltettem magamnak a kérdést, megéri-e az egész, hogy ilyen kínoknak tegyem ki magam. Volt ebben valami furcsa: addig dideregtem, amíg nem voltam veszélyben, amíg csak mentem a találkozó felé, mihelyt megérkeztem, izgalmam elszállt, mint a füst, és újból kész voltam vállalni mindent, amivel megbíznak.

Beszélgetésem az elvtársnővel nemcsak dicséretet szerzett, hanem újabb feladatot is. Megkérdezték, vállalnám-e, hogy én legyek a „gép” sajtója - majd elfelejtettem mondani, egy héttel előbb közölték velünk, hogy az utcai sejtek elnevezése megváltozott, ezentúl „gép”-nek fognak bennünket hívni, ennek pedig később még jelentősége lesz -, én könnyű szívvvel mondtam igent, noha tudtam, hogy ez a beosztás a közönséges sejtagságnál valamivel veszélyesebbnek számít. Az illegális lapokat és röpcédulákat ugyanis külön vonalon osztották széjjel, s ezt a hálózatot a rendőrség mindennél inkább szerette volna felgöngyölíteni. Nekem kellett tehát átvennem az írásos anyagot, és a sejt - a gép - tagjainak külön-külön találkozókra szétosztani.

Az első alkalom azonban különleges nehézséget is okozott. A találkozót szombatra hozták, s nekem még aznap tüntetésre is kellett volna mennem, tehát az illegális anyag nem maradhatott a lakásomon. Megbeszéltük az összekötőmmel, hogy röviddel az újság átvétele után vele is összejövök, s neki adom át a csomagot.

Volt ebben az egész ügyben néhány furcsaság, közte olyan, ami még nekem is feltűnt, pedig nem volt illegális gyakorlatom. Például csodálkoztam, hogy nem én, hanem partnerem fogja az ismertetőjelet tartani - hiszen találkozásunk *előtt* nálam semmi nem volt, amiért lebukástól kellett volna tartanom, nála pedig igen. Viszont szellemesnek tartottam magát a jelet: egy zöld és egy fehér újság lesz a zsebében (csupán a Nemzeti Sport papírjának volt zöld színe). Akkor még nem tudtam, hogy ezekben a hónapokban kilenc találkozó közül tízben kellett a partnereknek erről felismerni egymást és megkérdezni, hogy merre van a Keleti. Az én esetemben az emberemnek azt kellett felelnie: Bécsben, de esetleg mondhatta volna azt is: a Nyugatinál.

Szóval kimentem a Reitter Ferenc utca nem tudom hány számú ház elé, ahol egy alacsony emberke álldogált egy villanylámpa fénye alatt. Én megkérdeztem a Keletit, ő pedig a megbeszéléssel nem egészen egyezően ezt kiáltotta rám: „Bécsben, elvtárs, Bécsben, és ha még egyszer késik az elvtárs, lebüntetem!”

Zavarba jöttem. Többek között azért, mert percnyi pontosan érkeztem. Mutattam is az órát a kicsi embernek, mire megnyugodott, és átadott egy csomagot avval, hogy a jövő héten ugyanitt és ugyanakkor találkozunk. És most magamról kell ugyanazt elmondanom, amit azokról, akik Preiser lebukása ellenére szóba álltak velem: megértettem, hogy az elvtárs szót nem szabadna kiabálnia, láttam, hogy az utca túloldalán néhány sötét alak álldogál a sötétben, csodálkoztam, hogy éppen a lámpa fényében adja át az anyagot, nem jön velem tovább, de nem vágtam szájon, nem küldtem az édesanyjába, nem tapostam a földbe, nem fenyegettem meg, hogy rendőrt hívok, hanem engedelmesen átvettem és táskámba süllyesztettem a csomagot, és elindultam vele az újabb találkozómrá.

Közönséges kis bőrönd volt nálam, olyan, amiben a munkások szokták az üzembe bevinni az ebédjüket. Nagy zsírfolt volt a fenekén, éppen délben béleltem ki újból, kettétépvé egy csomagolópapírt, melyben valami küldemény érkezett számunkra apám vidéki rokonaitól. Kis táskámat vígan lóbálva értem a Reitter Ferenc utca egy távolabbi részére, ahol ugyan nem a fejünk fölött égett a lámpa, de azért az összekötőm még mindig túl világosnak találta a helyet csomagom átvételéhez. Befordultunk egy szűk mellékutcába, és néhány sarokra távolodva éppen ki akartam nyitni a bőröndömet, mikor véletlenül hátrapillantva észrevettem, hogy az úttesten egy kerékpáros jön mögöttünk. Miből vettem észre, hogy ez miutánunk jön, nem tudnám megmondani.

- Követnek! - sűgtam összekötőnknek elfúló hangon. - Egy kerékpáros.

- Rémeket látsz! - sűgta vissza. - De hát Angyalföld elég nagy. Megnézzük.

Megnéztük. Üres telkeken vágtunk keresztül, hóbuckák között, alig járható ösvényeken. A pasas sehol sem tágitott a nyomunkból. Kétség nem lehetett kiléte felől.

Így, hármasban értünk el a Hungária körútig, egy sarokkal azelőtt, ahol egy másik főúttal, alighanem a Lehel úttal találkozik, s ahol közlekedési rendőr irányította a forgalmat. Lerázhatatlan kísérőnk ott beletaposott biciklijébe, és a rendőr felé száguldott, kétségtelenül segítségért. Mi ketten egymásra néztünk, és abban a pillanatban elváltunk. Ő visszafordult, én átsiettem az úton, hogy megpróbáljak eltűnni a mellékutcában. Szemem sarkából láttam, hogy üldözőm visszafordul a kereszteződés előtt. Most már csak az volt a kérdés, melyikünket ér utol. Engem választott. Hallottam, amint mögöttem lestoppol, s ennek következtében még

évek múlva is rosszul lettem, ha mögöttem kerékpár fékezett hirtelen. Vállamra tette a kezét. Visszafordultam, és az arcába néztem. Velem körülbelül egykorú fiú lehetett, vagy nem sokkal idősebb. Alighanem próbaidős detektív, mert eléggé bizonytalanul - bár azért fölényeskedve - viselkedett.

- Jöjjön velem! - mondta.

- Hova? - kérdeztem én.

- Ahhoz semmi köze...

- Akkor nem megyek.

Vállat vont:

- A rendőrhöz!

- Ja? - feleltem, s iparkodtam minél közönyösebbnek látszani. - Oda megyek.

Vissza akartam fordulni a forgalmas Hungária körútra, bár akkor még nem tudtam, hogy külvárosban éppen az ilyen helyeken lehetett a leginkább meglógni a detektívek elől, mivel a menekülő számíthatott a járókelők segítségére. Ő, úgy látszik, tudta, mert visszafordított a mellékutcába, melyben rajtunk kívül egy lélek sem járt. Arra nem gondolt, hogy ez viszont bármelyik városrészben reményt ad a menekülésre.

- Nyissa ki a táskáját! - mondta közben.

Szó nélkül nyújtottam feléje a bőröndömet. Nem vette el.

- Mi az, már sikerült eldobnia az újságot? - kérdezte csalódottan. - Akkor mondja meg, milyen gépek járnak erre?

Most ijedtem meg. Eddig olyan nyugodt voltam, mint Old Shatterhand, ha elfogták az indiánok. Hanem az, hogy ez a pacák a rendőrségről már tudja azt, amit nekem még csak egy héttel korábban mondtak a Szövetségben, teljesen összetört. És egész biztosan engedelmesen követem a mészárszékre, ha a következő pillanatban nem követ el egy döntő hibát: megígérte, hogy ha nem próbálok megszökni, nem fognak odabent bántani.

Szent isten! - esett le a húszfilléres. - Hiszen én meg is szökhetem!

Eléggé furcsán voltam öltözve. Az iskola utolsó három esztendejében alsóbb osztályosokat korrepetáltam, ebből összegyűjtöttem vagy száz pengőt, és fényképezőgépet akartam vásárolni. Szüleim tudtak a tervemről, nem is ellenezték. Ám a tél előtt elémbe állt apám, s nagy szégyenkezve azt mondta, ő megérti, hogy fényképezőgépet szeretnék, de nincs pénze, hogy új télikabátot vehessen nekem, márpedig a régi... Egy hang ellenvetés nélkül mondtam le az álomról, de soha úgy még nem utáltam ruhadarabomat, mint ezt az egyet. Bizonyára azért választottam egy rozsdavörös színű posztót, amivel bikát lehetett vadítani. Ebben a lehetetlen kabátban, micisapkával a fejemen. Angyalföldön, félelmetes vagánynak látszhattam, s nem csodálom, hogy az ipse egy kicsit nyugtalankodott. Nem tudhatta, hogy már gyerekkoromban sem szerettem verekedni. Most azonban rögtön kigondoltam, hogy ha sikerül a kerékpárját felborítanom, meglóghatok előle. És valóban, ismét felszólított, nyissam ki a táskámat, én megint odaadtam neki, ezúttal elvette, s így fél kezével elengedte a kormányt, én pedig nekiugrottam, végigdöntöttem a földön, és nyakam közé szedtem a lábamat.

Néhány hét múlva megpróbáltam megállapítani, merre menekültem. Nem sikerült. Nem ismertem ezt a környéket, s így tiszta véletlen, hogy kijutottam a városligeti kettős sorompóig. Az első le volt eresztve. Én átugrottam rajta, átszaladtam a közeledő gyorsvonat előtt - legalábbis én nagyon gyorsnak láttam, de azért lehetett személy is -, átléptem a második rúdon

is, és rohantam a második sorompó felé, amit éppen az orrom előtt lezártak. Eddigre szerencsémre eszembe jutott, hogy a felüljárón is átfuthatok, kerékpárral a lépcsőn sem tud feljönni utánam. A Ligetbe érve még futottam egy darabig, azután elkezdtem felszabadultan, boldogan sétálni. Megmenekültem!...

Különb en azt az egyet nem tudom, egyáltalán üldözött-e a kerékpáros, vagy pedig feladta a harcot.

Amint ott sétáltam nagy nyugalomban, egyszerre belém hasított a rémület. Most jöttem rá, nem tudom, hogy a csomagolópapír melyik felét raktam a táskámba: azt-e, amelyiken a címzés van, vagy a másikat? Mert ha nem a másikat, akkor könnyen megtalálhatnak, sőt, ha nagyon akarják, még meg is előzhetnek a lakásomon...

Persze rohantam haza. Sajnos, anyám már elégette a papír megmaradt felét, kérdésemre nem tudtam választ találni. Ráadásul szombat este volt, minden üzlet zárva - hol tudok egy új bőrdöböt találni?

- Anyám! - mondtam. - Elvesztettem a táskámat. Ne kérdezd, miért, de azonnal szükségem van egy ugyanolyanra...

Erős lelkű asszony volt. Semmit nem kért. Volt egy Feldmann nevű bőrdíszműves az István utca sarkán, felment hozzá, kinyitatta az üzletét, és mehozta a táskát. Be is zsíroztuk alaposan, hogy hibát ne lehessen benne találni. Azután lefeküdtem, mert rosszul éreztem magam. Az izgalomtól harminckilenc fokra ment fel a lázam.

- Nem! - mondtam magamnak. - Hát ezt én többet nem csinálom!

Reggelre elmúlt a rosszullétem, de azért három napon át szorongó izgalomban lestem, jönnek-e értem, vagy sem. Nem jöttek. Hanem azért én nem mentem el sem a rendes, sem a biztosító találkozóra, a hét végére az összekötőmmel a szokásos módon már nem is vehettem fel a kapcsolatot. Voltaképpen helyesen is cselekedtem. Ha nem tudhattam, nem figyelnek-e, nem kockáztathattam meg, hogy az elvtársakra viszem a detektíveket. Csak én nem azért lapultam. Ott akartam hagyni az illegális szervezetet.

Aztán egyszerre, váratlanul, egységbe állt össze az a sok apró, gyanús jel, amiről már menet közben beszéltem, és vitathatatlanul rájöttem, hogy nem valami véletlen hozta ránk a detektíveket, hanem a sajtós a rendőrségnek dolgozik. Akkor pedig figyelmeztetnem kell az elvtársakat a veszélyre, mielőtt jóvátéhetetlen károkat okoz.

Nyomban fölkeltem, hogy megkeressem a KIMSZ-et, ami nem volt sem egyszerű, sem veszélytelen dolog. Tudtam a lakcímét egy lánynak, aki néha eljött a diákcsoportba, de nem közöttünk dolgozott, s akiről némi joggal tételezhettem föl, hogy vannak illegális kapcsolatai. Felkerestem a lakását, és megkockáztatva, hogy kidob, elmondtam neki a gondomat. Figyelmesen nézett rám - aztán hitt nekem. Adott egy illegális találkozót (legyen egy zöld és egy fehér újság a zsebemben, és ha valaki megkérdi, merre van a Keleti, feleljem azt, hogy a Nyugatinál), oda menjek el egy héten át minden este, s ha az elvtársak úgy döntenek, ott felveszik velem a kapcsolatot. Szerencsére már a második napon jött valaki, meghallgatott, azután adott egy újabb kapcsolatot (zöld és fehér újság. Keleti), majd az egy másikat, és így tovább. Egy hét múlva találkoztam egy leánnyal, aki már nem kért, hanem felelt: elmondta, hogy az összekötőm jelentése után úgy gondolták, lebuktam, hogy véletlen szerencsére időben kiderült, hogy a sajtós provokátor, és csupán engem nem sikerült értesíteniük, ne menjek el a találkozóra. Dicséretet kaptam a kerületi bizottságtól, és az egész KIMSZ-ben elmondják történetemet, bizonyítékául, hogy valóban meg lehet szökni a detektívektől, mivel erre már jó ideje nem történt kísérlet. Ami a továbbiakat illeti, nem kerülök vissza Angyal-

földre, melyhez lakóhelyem szerint sincs semmi közöm, hanem az északi belső körzetben fogok dolgozni (a VI. és a VII. kerület tartozott ide), és ő lesz az összekötőm.

Határtalanul boldog voltam. Persze örültem a dicséretnek is és még inkább, hogy példának állítottak az elvtársak elé, de nem ez volt a lényeges. Hanem az, hogy most, amikor első ízben nem saját dicsőségem öregbítésére vállaltam veszélyeket (öt nap egymás után megjelenni ugyanazon a helyen egy zöld és egy fehér újsággal a zsebemben, bizony isten nem lett volna valami jó dobás), hanem kötelességet akartam teljesíteni, elfelejtettem félni. Az alvajáró biztonságával mentem találkozóról találkozóra, s ha tőlem függ, siettetem egymásutánjukat, hogy minél előbb eljusson illetékes helyére a jelentésem (nem gondolva arra, hogy más, szervezettebb utakon az, engem megelőzve, már előre szállt). És megkönnyebbült a szívem a gondolatra, hogy tovább dolgozhatom.

Később ettől kezdve számítottam kommunistának magamat. Soha többet nem gondoltam arra, hogy a munkámat abbahagyhatom. Mert bekerülni sokféleképpen lehetett az illegális mozgalmába, esetleg a legkülönösebb utakon is. Bent maradni csak egyféleképpen. Úgy, hogy az ember elvállalta, hogy valami nála nagyobb ügyért szolgálatot teljesít.

Ami nem jelenti azt, hogy a mozgalomnak nem volt más, ezerféle öröme is. Ezekről majd máshol beszélek.

III. Tanulóéveim I.

A munkásosztály cseppet sem látszott meghiúsulni azért, amiért én önként csatlakoztam hozzá. Sőt mintha inkább azon a véleményen lett volna, nélkülem is elég tagot számlál. Be kell vallanom, nem mindent értettem magam körül. 1931-ben félelmetes agrárválság pusztított az országban. Óriási termés volt. A parasztok reggel szekérrel hordták a Garay téri piacra a dinnyét, este pedig egyenként törték darabokra az utcaköveken, hogy legalább ingyen ne jusson a csavargók kezébe, és jórészt földre szórták az eladatlan szilvát is. A filléres árak látványa eltakarta előlem az ipari válságot: mivel apám nyugdíja változatlan maradt, mi odahaza jobban éltünk, mint bármikor eddig. A két nagy német bank, a Danstatter és a Dresdener bukása után megkezdődött a magyar gazdasági élet széthullása is. Az üzemek kapkodó sietséggel kezdték bevezetni a bedót s az egyéb izzasztó módszereket, a munkások pedig elkeseredett sztrájkokkal próbáltak védekezni bérük csökkenése ellen. Hanem a nyomdászok béréhez nem lehetett hozzányúlni, s mikor én bekerültem a Globusba, nem éltek rosszul a dolgozók. Az ijesztően nagy munkanélküliségről még nem tudtam, pedig emiatt kötött tanonczárlati szerződést a szakszervezet a főnökegyesülettel. Mekkora volt már a létszámcsökkenés a nyomdában odakerülésem előtt, nem tudom. Mikor odaszerződtem, a szedőteremben mintegy száz ember dolgozott. Ősszel azután kitört a pestis, és kiirtotta az üzemből a munkások körülbelül kétharmadát. Mivel pedig a szervezet ereje lehetetlenné tette általános bércsökkentés végrehajtását, elsőik között éppen a legjobb szakmunkásokat küldték el, mivel nekik volt a legmagasabb fizetésük. Hogy a munkanélküliség további növekedését megállítsák, a szakszervezet kívánságára hat órára szállították le a dolgozók munkaidejét - természetesen egynegyedével kevesebb bérrel, mint azelőtt -, s a dolgozók fegyelmezetten követték a szakszervezet utasítását. Bár olyan jóslatokat hallottam, hogy ez az intézkedés szét fogja robbantani a szakma egységét, ugrásszerűen növekedni fog a „blokált” nyomdáknak⁴ dolgozók száma, de semmi ilyen nem történt. Pedig a szakmában eluralkodott a félelem. Ebben a helyzetben a még egyébként irigyelt, nehéz harcok árán kivívott jogaikból is ellenük fordult egy-kettő. Például, egyedül az iparban, a nyomdászoknál fizetett ünnep volt a karácsony. Az igazgatóságok a válság óta, hogy megtakarítsák a munka nélkül kifizetett bért, minden karácsony előtt elbocsátottak a nyomdákból egy csomó embert, és kétséges volt, hogy az ünnep után visszaveszik-e őket. Márpedig aki munkanélkülivé vált, az a komolyan vett közvetítési módszer miatt két-három év munkanélküliségre biztosan számíthatott.

Ez a helyzet azután nem egy helyen ferde, sőt undok gondolatokat szült velünk, tanoncokkal kapcsolatban. A tanonciskolában hallottam, hogy néhány helyen - konkrétan az Arany János Nyomdára emlékszem - ezt a feliratot ragasztották a gépekre: „Ahány tanulót megtanítasz a szakmára, annyi szaktársat teszel munkanélkülivé.”

Hogy azután maguk a segédek mennyire vették komolyan a jelszót, nem tudom. De biztos, hogy a Globusban sem tapsikoltak, amikor egy reggel Havas bevitt a szedőterembe, és az egyik idősebb szedő gondjaira bízott. De ott még tartották magukat a régi hagyományok, és senki nem érezte, hogy nem örül nekem.

Csak hogy engem éppen ezek a hagyományok keserítettek el, melyek részint a középkorból, részint a békeidőkből származtak át. Tartok tőle, akkor még volt olyan kollégám, aki büszke

⁴ A nyomdaiparban a főnökök nem alkalmazhattak szervezetlen dolgozót. Ahol egyetlen ilyet felvettek, onnét a szakszervezeti tagoknak ki kellett lépniük. A nem blokált nyomdáknak pedig a szakszervezettől kellett munkást kérni.

volt arra, hogy a nemes szakma képviselői valamikor karddal az oldalukon járkáltak a szedőszekrények között. Avval pedig minduntalan dicsekedtek, hogy még egy-két évvel korábban is, hétfőnként ezek mögött szoktak aludni a részegen bejött szedők. A legmegingathatatlanabb hagyomány azonban az volt, hogy a tanonc valamivel kevesebb az embernél. Ha köszön, lehet neki jó reggelt mondani, de kezet nyújtani nem. Jó reggelt is csak nekem, mert én érettségi után lettem ipari tanuló, többi társamnak csak a szervusz járt ki. Nekem kezdetben fel sem tűnt, hogy mellőznek a kézfogásnál, hiszen ez a tanároknál sem volt szokás. Hanem amikor a lehúzó - az az ember, aki a nagyobb munkákról kefelevonatot csinált, tehát szakmailag csaknem segéd munkásnak számított - egy reggel odanyújtotta a kezét, fülem hallatára szidták össze, amiért egy tanoncnak ilyen hallatlan szabadságot engedélyez, s a bizalmi még külön is beszélt vele. Mérhetetlenül elkeserített ez a viselkedés. Már hozzászoktam ahhoz, hogy egyéb körülmények között náluk nagyobb emberek is felnőttként kezeljenek. Később sikerült bosszút is állnom ezért. Mondanom sem kell talán: nemes bosszút.

A szokás azt is megkövetelte ugyanis, hogy az újonnan felszabadult segéd egy levelet körözzön, melyben a bizalmi bejelentette, hogy a fiatalember belépett a szaktársak közé. Ezt a levelet mindenki aláírta, s utána nagy grandezzával kezet szorított az illetővel, mint a rektor szokta, mikor valakit doktorrá fogad az egyetemen. Mikor rám került a sor, éppen valamiféle sztrájk volt valamelyik pesti üzemben. Én a kézszorítás után minden segéd elébe tettem a sztrájkolók gyűjtőívét is, hogy írja alá. Mindegyik elképedve meredt rám - de a rendkívüli körülményre való tekintettel egyiknek sem volt erkölcsi bátorsága, hogy megtagadja az adakozást. Két napig feszült volt közöttünk a viszony, s nem tudták eldönteni, szentségtörésnek vegyék-e tréfámat. A kérdést vénséges vén és púpos bizalmink döntötte el, akit én nagyon tiszteltem, s aki engem, azt hiszem, szeretett, s aki egyedül tegezett a kollégák közül: odajött hozzám, megszorította a kezem, s hangosan azt mondta:

- Azért derék pacák vagy te, Laci!

A bizalmi döntését pedig minden kollégának illetett elfogadnia.

Ilyen körülmények között a segédek között politikai munkát én akkor sem végezhettem volna, ha mozgalmi zseni vagyok. Tanonc pedig rajtam kívül még volt három, közülük kettő olyan buzgó, hogy ebédjét is segédje térdénél költötte el. A harmadikkal, a legfiatalabbal próbáltam foglalkozni, nem nagy sikerrel, de nem is teljesen sikertelenül. Különben félig névrokonom volt. Erdős Pistának hívták, és évekkel később kérésemre a Budapesti Pártbizottság rendelkezésére bocsátotta lakását.

Több lehetőségem lett volna ennél a tanonciskolában, ahol néhány értelmes gyerekkel is összeismerkedtem, de ott csak felületes beszélgetésekre futotta az időből az egyetlen szünet alatt. Megtehettem volna, és meg is kellett volna próbálnom, hogy néhányukkal kirándulásokat szervezzek és megbarátkozzam velük a hegyek között. Csakhogy akkor én még diákokkal túráztam. Hogy miért, annak már leírtam a fele indokát. Most hozzáteszem a másik felét is. Azért nem korábban, mert most kívánczok ide.

Még nyáron az a rendkívül kellemes meglepetés ért, hogy az egyik túránkra eljött Krausz Kitty is, aki eddig az oppozícióshoz tartozott. Hogy ki hozta el, nem tudom, de azt mondták, csalódott eddigi barátaiban. Már régóta a legszebb lánynak tartottam, akit valaha is láttam, de nem voltam nagyon bátor a nőknél, üdvözöltem, s azután otthagytam, nem tudtam, mit beszéljek vele. De a szerencse segítségemre sietett.

Természetesen sokat énekeltünk az úton, többek között az akkor nagyon népszerű Vörös tartalékosok dalát, melynek így szólt a refrénje:

*Mi tartalékosok,
szegény robotosok,
dalos örömmel harcolunk,
míg a világon
s Magyarországon
szovjetrendet nem alkotunk.*

Nagyon szép szöveg. Egyetlen hibája, hogy énekelve így hallatszott:

*mi a világon
s Magyarországon,
szovjetrendet nem alkotunk.*

Kitty rendkívül csodálkozott, hogy mi szovjetrendszer-ellenes szöveget énekelünk, de félvén a kinevetéstől, nem merte megkérdezni kevésbé ismert társaitól, mivel magyarázzuk ezt, s ezért ismét hozzám csatlakozott. Én felvilágosítottam tévedéséről, jót nevettünk, s ettől feloldódtak a gátlásaim. Egész délután beszélgettünk, s ez megismétlődött a későbbi túrákon is. Rövidesen meghívott lakásukra is, ahol meglehetősen nagy élet folyt. Effajta társaságot én még nem ismertem. Anyja egy közös hadseregbeli őrnagy özvegye volt, azé, aki a monarchia Szerbia elleni kémhálózatát vezette, s mikor menekülniük kellett Horvátországból, a mozdonyon melegítették meg a kis Kati tejbegrízét.

Szerelmemet azonban csak nagy sokára s rendkívül furcsán tudtam neki megvallani. Mint az a nagyon szép és mégis okos lányokkal gyakorta megesik, azt hitte magáról, hogy őt senki sem szereti. Mikor ezt elpanaszolta nekem, én kitörtem, hogy ne legyen ostoba, én is szerelmes vagyok bele. Megmondta, hogy ezt már kitalálta, de ne ringassam magam hiú reményekbe: nem viszonozza a szerelmemet.

Nos, két ok miatt nem akartam otthagyni diáktársaim túráit: az egyik Tömpe Bandinak tett ígéretem volt, a másik Krausz Kitty. Ha gondosan megvizsgálom szívemet, ő volt a fontosabb.

Szóval különböző okokból, de ebben az időben én semminemű mozgalmi munkát nem végeztem a nyomdászoknál, és emiatt nem éreztem lelkipurdalást. Ellenkezőleg: elégedett voltam a viselkedésemmel, sőt, ami különösebb, felsőbb szerveim ugyanígy ítélték meg tevékenységemet, annyira, hogy viszonylag rövid idő alatt bevontak abba a körzeti bizottságba, melynek feladata a VI-VII. kerületben dolgozó ifjúmunkás sejtek irányítása volt. Ezt a meglepő félreértést a párt akkori politikájának két vonása tette lehetővé; később mindkettőért keményen megbírálták.

Ismétlem: nem párttörténetet írok, s így nem érzem kötelességemnek, hogy folyamatosan ismertessem a párt irányvonalának változásait, és különösen nem, hogy még értékeljem is azokat. Ezt a feladatot nem is tudnám megoldani. Csupán akkor fogok ilyen kérdéseket érinteni, ha személyes sorsom velük valamiképpen összefügg. Az első tévedés nagyon ismert: a kongresszus a demokratikus rend helyreállítása helyett a második magyar proletárdiktatúra közvetlen megvalósítását tűzte ki céljául, a másodikról, azt hiszem, kevés ember tud: a pártvezetőség, túlértékelve⁵ az 1930. évi nagy tüntetésen elért kétségtelen sikerét, tudniillik, hogy az utcára vonult tömegek a szocdemek jelszavai helyett az övét követték, azt a következtetést vonta le, hogy mozgósítani is tudja őket saját erejéből, s ezért a párt akciópárttá

⁵ Pintér István kimutatta, hogy a szóban forgó határozat megelőzte a tüntetést. A tévedésem azonban onnan ered, hogy az itthoni szervek később előttem többször ezzel akarták igazolni a döntés helyességét.

fejlesztését adta ki jelszóként. Hallomásból tudom, hogy rövidesen éhségtüntetést próbált szervezni, de sikertelenül, ez azonban csak annyit változtatott a helyzeten, hogy ettől fogva olyan akciókat szervezett, melyeket a párt erejével is meg lehetett valósítani.

A történelem később fényesen igazolta, hogy mindkét irányvonal helytelen volt, és károsnak bizonyult. Csakhogy ez még 1931-1932-ben nem volt annyira világos. Hogy Magyarország forradalom előtt áll, az nemcsak a kommunisták vágyálma és a kormányzat rémképe volt, hanem így tudta a széles közvélemény is.

Véletlenül éppen ma, amikor ezt írom, 1982. február 18-án volt ötven éve, hogy a pacsai vásáron a csendőrök rálóttek a parasztokra, akik meg akarták akadályozni, hogy adóhátralék fejében elkótyavetyéljék barmaikat, és hármat megöltek közülük. Az esetből interpellációk hangzottak el a Házban, és a belügyminiszter hisztériásan válaszolt: „Ha az urak úgy tudnák, mi van vidéken, mint én, nem tennének fel ilyen kérdéseket!” De ezt a félelmet mutatta a statárium bevezetése is - a közvéleményt pedig nézetem szerint kitűnően jellemzi egy jelentéktelen apróság, amiről véletlenül tudok. Volt a bátyámnak egy kis szerelme, mint akkor mondták, egy afféle házmesterleány, akinek apáca volt a nagynénje. Egy délután a nénike meglátogatta a hűgát, és azt kérdezte:

- Ugye, ha a kommunisták győznek, hozzátok költözhettek?

Ha egy öreg apáca ilyen gondolatokkal vívódott, akkor érthető, hogy mi viszont a forradalom várásának lázában égtünk. Boldogan fogadtuk a párt hívó szavát, és büszkén jártunk akcióról akcióra. Egymást érték a röpgyűlések a gyárak előtt és a házak udvarában, házi agitációk, kilakoltatottak bútorainak visszahordása a lakásukba, jelszavak festése és rajzolása a házak falára. Mindehhez komoly bátorság kellett, hiszen a résztvevő nem tudhatta, nem fogja-e a kapitányságon végezni, azonban az utcai tüntetések kivételével nem jelentettek *tűlságos* kockázatot, mert ha kellő szakértelemmel és a konspirációs szabályok betartásával szervezték őket, alig fordult elő rajtuk lebukás. A szakértelem pedig gyorsan javult. Szívós munkával először is sikerült az ifjúmunkásokat leszoktatni arról, hogy hajadonfőtt és nyakkendő nélkül járjanak, nem sokkal később pedig már az a tréfa járta, hogy aki jól öltözött munkásokat akar látni, az jöjjön a kommunisták valamelyik akciójára. 1941-ben, mikor bevontak az illegális Budapesti Területi Bizottságba, első feladatként azt az utasítást kaptam, hogy meglehetősen ócska kalapom helyett vásároljak újat, mert a funkcionáriusoknak meg kell tanulniuk öltözni és viselkedni, hogy minél kevésbé látsszanak gyanúsak. Akitől az utasítást kaptam, Gács László, a budapesti bizottság titkára, a viselkedés egyik legnagyobb mestere volt, s ez adott esetben hallatlanul eredményes lehetett. Egy ízben például, egy tüntetés után a meglepetés-szerűen érkező rendőrök elől többedmagával egy épület kapualjába menekült. Egyéb lehetőség híján ez nem volt elvetendő kísérlet. Idő kellett ahhoz, hogy a rendőrség átkutassa a folyosókat, s addigra sikerülhetett bekéredzkedni egy lakásba, esetleg elbújni valamilyen pincelejáróban. Gács rövid gondolkodás után úgy döntött, hogy kijön a kapu alól, s megpróbál úgy viselkedni, mintha valami házbeli előkelőség volna. Nyugodtan kilépett hát az utcára, és szép lassan elindult az időközben megérkezett tolonckocsi felé. Pár perc múlva egy rendőr hátulról a vállára tette a kezét. Ő visszanézett, rácsodálkozott a közegre, aztán undorodva elvonta vállát. A rendőr, akit az úriemberek tiszteletére neveltek, csákójához emelte a kezét, barátunk pedig, mint ez egy úriemberhez illik, megenyhűlten biccentett, és elsétált.

A sikerhez természetesen a helyzet felismerése és az ember saját lehetőségeinek kellő mérlegelése kellett - meg persze szerencse is. Én például, aki huszonnyolc éves koromban sem látszottam idősebbnek huszonkettőnél, Gács helyében csak egy fölösleges pofonra számíhattam volna, míg egy barátom, kitűnően öltözött mérnök, aki egy züllött külsejű egyének részvételével lezajlott munkanélküli-tüntetésen került rendőrkézre, azért bukott le, mert nem

az ellen tiltakozott, hogy rongyos emberek társának nézzék, hanem arra hivatkozott, jogállamban élünk.

- Jogállam!? - mondta a rend őre, és úgy rúgott bele hátulról, hogy majdnem a rendőrautóig repült. - Nesze neked jogállam!

A kezdeti nehézségek után mindenfajta akciónak kialakultak a szabályai és a szakértői, akik tudták, hogy mihez mire van szükség. A tűrhető utcai ruházat például valamennyinél előnyös volt - kivéve a visszaköltöztetéseket, mert ezeknél az lett volna feltűnő, ha az ágyakat fényesen öltözött egyének cipelik. Rajzolást akár egy magányos ember is végezhetett, festéshez öt ember alkothatott legalkalmasabban egy munkacsoportot: két lány, három fiú. Ebből két pár, szerelmeseket játszva, úgy ment a festéket és ecsetet cipelő fiú előtt-után, hogy a két sarkon állva, mindenfelől megfigyelés alatt tarthassák az utakat, amíg az dolgozik. Házi gyűléshez tizennégy-tizenöt ember kellett, visszaköltöztetéshez valamivel több, mert azt a lehető leggyorsabban kellett lebonyolítani.

Én különben ezt a munkát szerettem a legjobban, mert a lakosság körében is ez volt a legnépszerűbb. Az őszi és a téli lakbérnegyedekben szoktuk végezni, mert tavasszal és nyáron a kilakoltatottak helyzete kevésbé volt megrendítő. Ebben a két negyedben a háziurak az esőbe és a fagyba rakatták ki fizetésektelen lakóik bútorát az udvarra vagy a ház elé, s a szerencsétleneknek napokon át ott kellett az utcán hálgniuk - legfeljebb a kicsiny gyerekeket fogadták be éjszakára a szomszédok. Ez a látvány lényegében mindenkit felháborított, tulajdonképpen még a kilakoltatást biztosító rendőröket is. Mi rendszerint olyan családokat néztünk ki magunknak, melyeknél kisgyerekek is voltak. Tervünkről nem értesítettük őket előre. Egyszerűen odamentünk hozzájuk késő délután, a házmestert kényszerítettük, nyissa ki a kiürített lakás ajtaját, mi pedig visszavittük a bútorokat. A házmester természetesen tiltakozott és rendőrséggel fenyegetőzött - ezt meg kellett tennie, ha nem akarta elveszíteni az állását. Mi viszont megüzentük vele a háziúrnak, hogy ha megint utcára rakja a szerencsétleneket, meglessük, és beverjük a pofáját. Előfordult, hogy az érdekelt férj is könnyögött, hagyjuk a bútorait az utcán, mert félt a megtorlástól. Asszony - legalábbis amikor ott voltam - soha. Az anyákat oroszlánokká tették gyermekeik.

A férfiakat megnyugtattuk, nem ők az elsők, akiket visszaköltöztetünk, s még egyiküknek sem lett baja. Ha tetszik, nyugodtan hivatkozzanak arra, hogy akaratuk ellenére szegtük meg a törvényt. A házmester majd igazolja őket. Egy olyan esetről sem tudok, hogy a háziúr meg merte volna ismételni az eljárást - bár nem hinném, hogy ne fordult volna elő.

Egyszer az én javaslatomra költöztettünk vissza egy családot. A férfit ismertem egy barátom révén, szabócska volt a Dob utcában - ha jól tudom, foltozószabó, különben lakhelye és foglalkozása ellenére sem zsidó, hanem rajongó katolikus. Istene és felesége iránti szerelmének köszönhetően huszonnyolc éves korára öt gyermeke volt, halálos bűnnek tartotta volna, ha feleségével egyszer is gyermeknemzés szándéka nélkül közösül. Számomra már akkor rejtély volt, hogyan érintkezhet valaki nemzési szándékkal egy terhes nővel, de csak azt a választ kaptam tőle, hogy ennek megítélése isten bölcsességére tartozik. A picinyek eltartásának gondja leette amúgy is vékony testéről a húst, s ezért ha jó volt az idő, esténként egy negyed-órára leszökött a Klauzál térre, hogy egy kissé kipihenje magát. Itt szoktunk találkozni vele. Görnyedten üldögélt a padon, és ránk mosolygott, ha melléje telepedtünk. Örült nekünk, mert vallásossága mellett határtalan térítési szenvedély is élt benne, és mindent elkövetett, hogy segítsen lelkünket megmenteni. Minket, gonoszokat pedig az vonzott hozzá, hogy mulatságosnak találtuk buzgalmat, és iparkodtunk minél jobban megbotránkoztatni. Egyszer például azt találtam mondani neki, hogy számára tulajdonképpen a péntek a hét legboldogabb napja,

mert azon a napon nem *szabad*, míg a többen nem *tud* húst adni gyermekeinek. De egyáltalán nem volt érzéke a humorhoz. Aggódva emelte rám irigylésre méltóan ártatlan tekintetét:

- Ezen még soha nem gondolkoztam, uram!

Nem vagyok benne szakértő, de úgy gondolom, rajongása inkább eretnek volt, mint katolikus. Oly mértékig hitte, hogy Isten ezen a világon sem hagyhatja cserben azokat, akik parancsolatait megtartják, hogy ez inkább illett volna egy szombatos prédikátorhoz, mint egy apát-plébánoshoz. De szüksége is volt erre a bizakodásra, egyre nagyobb veszély fenyegette egzisztenciáját. A válság a foltozó szabókat sem kímélte. Egyre inkább csak áltatta magát, hogy a munkától lopja az időt, valójában otthon sem volt mit csinálnia. Már a házbért sem tudta fizetni, annyira „leromlott az ipara”.

- De Ő nem hagyhat cserben! - mondogatta dacosan.

És már-már úgy látszott, igaza is lesz, mert sugárzó becsületessége megnyerte egy nagymenő tetszését, és kipróbálta, mennyire válnék be bedolgozónak. Kordbársonyból kellett dzsekiket készítenie, és az első szállítmánya megfelelt a megrendelő kívánságainak. Úszott a boldogságtól.

- Na, látják!

Már nem emlékszem, mikor történtek az őszi kilakoltatások, szeptemberben-e vagy október elején. Tény, hogy kellemes volt az idő. A téren találtuk, szokott helyén. Már nem is hajlottan, hanem összeomolva ült, és könnyek peregtek az arcán. A háziúr az utcára rakatta bútorait. Hasztalan erősítette, hogy ha maradhat, éppen rendbe szedhetné magát, és kifizethetné tartozását, de ha el kell hagynia műhelyét, a háziúr is elveszti a pénzét. A megrendelőnek nem készítheti el a dzsekiket, és elveszíti maradék ügyfeleit is. „Már eddig is szokatlan kedvezményben részesült, nem negyedévi, hanem félévi bérrel tartozik, igazán nem tehet panaszt” - mondotta a háziúr. Néhány lakó is megpróbált az érdekében közbenjárni, de arra már nem vállalkozott, hogy összeadja legalább kéthavi bérét. A becsületességében bíztak. Abban nem föltétlenül, hogy nem megy-e tönkre új megrendelője is. Kis híján megkérdeztem, hogyan engedheti az Úr, hogy utcára rakják azokat a gyerekeket, akiket az ő dicsőségére nemzettek, de erőt vettem magamon, s csak azt kérdeztem: most mi lesz?

Dacosan felkapta a fejét:

- Csodát fog csinálni, meglássák!

Mivel ez nem látszott valószínűnek, elhatároztuk, segítünk Istennek. Ennek eredményeként néhány nap múlva egy tucat markos fiatalember fölkapta a szabó bútorait, és visszahordta a lakásába. Utána három napig hasztalan kerestük őt a téren. Negyednap kifáradva, de boldogan fogadott bennünket. A közbeeső időben lázas gyorsasággal le is szállította a maradék dzsekiket, s íme, harmadszor is kapott anyagot. Mikor pedig ezt megmutatta a háziúrnak, az kijelentette, még egy ideig várni fog.

- Csodát tett! - közölte velünk, amikor meglátott.

- Hogyan? - kérdeztük. - Angyalok repültek vissza a vasalódeszkájával?

Mélységesen megbotránkozott:

- Hallják, evvel ne tréfálkozzanak! Ismeretlen emberek jöttek, hogy teljesítsék az akaratát!

Barátom összeráncolta a homlokát:

- Magyarországon ilyesmivel csak a kommunisták foglalkoznak! Istennek ehhez nem lehet köze!

- Azt csak úgy hiszik! Isten jóra használhatja az ördögöt is!

Most én „sértődtem” meg.

- Szóval maga szerint nem volt Isten áldása azok munkáján? Nem szégyenli magát?

Vörös rózsák nyílottak ki az arcán. Lehet, hogy tüdőbaja is volt, bár nem szokott köhögni:

- Semmit nem értenek! - kiabálta szinte sírva. - Imádkozni fogok, hogy Isten áldása legyen rajtuk.

Elrohant, mi pedig ott ültünk Isten áldásával a fejünkön, és egy kicsit furcsán éreztük magunkat. Ez már abból is kiderült, hogy néhány feltűnően idétlen megjegyzést tettünk a szabócskára, s hogy többé nem mentünk el hozzá. Hanem a történetnek később jelentős szerepe lett íróvá válásomban.

Emlék emléket vonz, válogatás nélkül tolonganak elő, és nem tudok közöttük rendet teremteni. Nem tudom, mi történt előbb, mi később, mi a fontos és mi a mellékes. Visszaköltöztetés persze kevés volt: egy házbérnegyedben kerületenként legfeljebb négy-öt, vagy talán még annyi sem. De hány házi agitáción vettem részt? Százharmincon? Százon? A Népszava-agitációkat is hozzászámítva, az első szám látszik valószínűbbnek. Kopogtunk be lakásokba, ahova be sem engedtek, és lakásokba, ahol előbb beengedtek, azután kinéztek. De többnyire nehéz életű munkásemberekkel jártunk, akik szívesen láttak, elpanaszolták bajaikat, és érdeklődéssel hallgatták mondanivalónkat. Száz lakásból kilencvenkilenc lehetett ilyen, s ezekre persze homályosan sem emlékszem, csupán beszélgetéseink hangulatára, no meg egy-két alakra, akik felkeltették érdeklődésemet. Egy asszony fadézsában áztatta visszeres lábát, míg a férjével beszéltem, s ahogy előrehajolva ült, majdnem a melléig lógott a golyvája. Egy gyönyörű ifjú pár, néhány napos házasság, jólelkűen marasztalt, de mi hamar elkészöntünk, mert úgy éreztük, zavarjuk őket... Inkább különlegességekre emlékszem, az elképzelhetetlen esetekre, melyek jobban jellemezték a kort, mint azok, melyeket mindennap láttunk - s melyek tulajdonképpen mind regénybe kíváncsoznának. Találkoztam én házi agitáción olyan emberrel is, akit alig egy hete a tűzoltók hoztak le a Turulmadárról! Még mindig reszketett a félelemtől, s még mindig nem tudta magának megbocsátani, hogy a végső ugrás előtt megbénult a lába. Fia pedig sírva vigasztalta, hogy nem fogja tönkretenni, hogy abba kellett hagynia iskolai tanulmányait. (Gimnáziumba járt, és apja ügyvédnek szánta.) Csengettem be tévedésből rendőr őrmesterhez is, ahol biztosan elvesztem a fejem, ha nem egy sokkal tapasztaltabb elvtárssal járok, aki megmutatta, hogyan lehet kihúzni magát az embernek ilyen esetben a bajból. Azt a képtelen históriát pedig egyszer már meg is akartam írni, amivel a Tripoliszban találkoztam. Egy földszinti lakásba tévedtünk be egy barátommal, ahol a három gyermeket ágyban tartották a szülők, mert nem volt felsőruhájuk. A férfi régóta munkanélküli volt, és nemrég összeismerkedett egy divatáru-kereskedővel, aki hajlandó volt kifutóként alkalmazni, ha le tud tenni valamelyes óvadékot. Ennek megszerzéséért vágták zálogba a gyermekek kabátját és ruháját - azután pedig kiderült, hogy az illető nem divatáru-kereskedő, hanem szélhámos. A legrémesebb történetek egyike, amit békeidőben láttam.

A rendőr őrmesterről azért is szívesen írnék, mert a vállalkozásunk teljesen szabályellenes volt, előzménye pedig - legalábbis számomra - rendkívül mulatságos. Abban az időben az jött a szokásba, hogy a területen dolgozó felnőttsejt elvállalta egy-egy ifjúmunkássejt patronálását, és képviselőjét elküldte hozzájuk. Tőlünk engem küldtek el a kapcsolat felvételére (kétszínű újság, Keleti pályaudvar), és a tethelyen már említett rokonomat. Kovács Miklóst találtam. Én is majd leestem a meglepetéstől, pedig én sokat tudtam róla, ő pedig, aki semmit nem hallott rólam, kidülledt szemekkel bámult. Azután összeszedte magát, és azt mondta:

- Legalább nem kell a konspirációt kitalálnunk!

Mellékesen szólva „a” konspiráció nem volt azonos a *konspirációval*, hanem annak csupán egy része. Így azt a mulhatatlanul szükséges eljárást neveztük, melyben egymás nevét sem tudó emberek, akiknek az utcán kellett bizonyos kérdéseket megbeszélniük, minden eshetőségre számítva, kitaláltak egy mesét arról, honnan ismerik egymást és mit csináltak együtt. Két embernek ez éppen nem volt lehetetlen, de egy négytagú utcai sejt aligha tudott olyan ürügyet kigondolni, ami ne lett volna nevetséges. Ez azonban nem jelentett túl nagy problémát. Ha véletlenül rajtaütöttek a detektívek egy ilyen társaságon, külön-külön megkérdezték ezt tőlük, s ha nem egyformán válaszoltak, az bizonyos mértékig bizonyítéknak számított ellenük, de ha kitartottak egyazon történet mellett, annak ócskasága nem jelentett bizonyítékot. A mozgalomban volt néhány aprócska újításom, ezek közé tartozott az is, hogy éppen ezért komplikált magyarázkodás helyett legjobb valami egészen egyszerű ürügyet kitalálni. Például:

- A Feri azt mondta, ilyenkor remek csajokat lehet fogni a Kissalétrom utcában!

Szóval ebben az esetben nem kellett konspirációt keresnünk, rögtön rátérhettünk arra, mikor és hogyan fogom elvinni a sejtülésünkre. Mivel pedig evvel hamar végeztünk, azt javasolta, menjünk el egy családi agitációra, ilyenén még úgysem volt. Elmentünk tehát, s mikor bementünk a kiválasztott házba, Miklós először a lakók névjegyzékéhez lépett, kikeresett taláalomra egy címet, és megtanulta. Nem véletlenül emlékszem rá: Leif Rudolf, negyedik emelet hét. Figyelmeztetett, ezt soha ne felejtsem el megcsinálni: az ember nem tudhatja, mikor lesz rá szüksége. Ha úgy érezné, rossz helyre csengetett be, egyszerűen megkérdi, ez a Leif lakás-e. És valóban, ezt kérdeztük a törzsőrtől is, amikor megláttuk, és ő barátságosan útbaigazított, hogy egy emelettel lejjebb járunk. Ez alkalommal tehát bevált a trükk, s én gondosan meg is tartottam Miklós tanácsát, bár soha többé nem kellett használnom. Tudok viszont olyan esetről, melyben a legjobb ötlet sem segíthetett volna: két barátomat törbe csalták egy lakásban. Az egyik szobában karszékbe ültették őket, míg a másiktól telefonon nyakukra hozták a rendőrséget.

De a házi agitáció szokványos eseteire nem is emlékszem, emlékszem viszont egy tizenkilenc éves pestújhelyi fiúra, aki elmesélte, hogy tizenhárom éves volt, amikor jártak náluk agitáló kommunisták. Arra akarták őket rábeszélni, szervezzék meg, hogy a házban egyszerre tagadják meg a házbérfizetést elsején. Apja nem állt kötélnek, de amikor az agitátorok elmentek, azt mondta neki:

- Látod, fiam, ezek emberek! Kár, hogy az ilyenek azután nem sokáig élnek.

Mindezzel azonban nem azt akarom sub rosa bizonygatni, hogy az akciópárt jelszava elfogadható lett volna. Ellenkezőleg: életem egyik nagy tapasztalata, hogy pusztán azért, mert valami szép, bátor, sőt hatásos, nem bizonyos, hogy okos és jó is. Mi azonban büszkék voltunk magunkra, és én voltaképpen irigylem a régi fiatalembert a gyanútlanágáért, a munkájába vetett hitéért, az örömeért, melyet egy-egy akcióból visszatérve érzett, amiért ismét sikerült a rendőrséget kijátszva egy picinyke téglát raknia a készülő új proletárdiktatúra alapjához. Néhány héttel azután, hogy Krausz Kitty visszautasította a szerelmemet, váratlanul találkozót adott a Ligetben, melyet én azzal fogadtam el, hogy csak rövid ideig fogok ráérni, mert mozgalmi munkám van. A Közlekedési Múzeumhoz vezető úton sétálva elmondta, hogy rosszul ítélte meg érzelmeit, mégis szeret. Hallatlan boldogsággal csókoltam meg az ajkát - mellel ez volt az első csók az életemben, de azért olyan sokáig tartott, hogy utána, megnézvén az órámat, közöltem, hogy már rohannom is kell a találkozómra. Ő büszke volt arra, hogy én ennyire rendes kommunista vagyok, én pedig örültem, hogy ő, rendes kommunista lévén, természetesnek találja, hogy a boldogság nem tarthat vissza a kötelességtől.

Legnagyobb élményem azonban ebből a korból a Karikás Frigyes kiszabadításáért szervezett két, rendhagyó lefolyású tüntetés. Sallai és Fürst letartóztatásakor a kerületi bizottság azonnal arra utasította a KIMSZ-tagokat, készítsenek és ragasszanak ki statárium elé állításuk ellen tiltakozó ragasztócédulákat, de ezt a felettes szervek leállították, nehogy mi adjunk a hatóságoknak tippet a statárium alkalmazására. Mire pedig kiderült, hogy valóban rögtönítélő bíróság elé kerülnek, az akciókról mi már lekéstünk. Mások kezdték meg a harcot értük: a magyar értelmiség és az egész világ. Mindez azonban ismert, s én nem akarok róla beszélni. Inkább arról, hogy az első kivégzések után még nem tisztázódott minden: még a rendőrségen ült Karikás Frigyes, és nem tudhattuk, milyen sorsot szántak neki. Most tehát az ő élete megmentéséért indult meg a harc, és röpcédulák meg falragaszok százait helyeztük el: „Szabadítsátok ki Karikás Frigyes vasmunkást!” Egész váratlan helyről is kaptunk ehhez a munkához segítséget: a pártnak volt ekkoriban egy picinyke illegális pionírcsoportja is, tíztizenkét éves gyermekekből. Egyik nap feltűnt egyikük apjának, hogy fia meg barátai sügnakbúgnak egymással, és fölöttébb későn kezdenek hazajárni. Vizsgálatot tartott, s kiderült, hogy egyiküknek van egy játéknymódja, ehhez összeadott filléreikből iskolai füzetre való címkéket vásároltak, kinyomtatták rá az ismert szöveget, s ők maguk is ragasztották ki az utcán. Ezt a „vonalat” az apa nyomban megszüntette, minden felső utasítás megvárása nélkül, de ez nem látszott meg a kiragasztott felhívások mennyiségén. Valamikor szeptemberben közölte az Északi Kerületi Bizottság, hogy tüntetést rendez Karikás mellett, mégpedig olyant, melyen el kell érünk, hogy a résztvevők ne szaladjanak szét a rendőrök megpillantásakor, hanem próbáljanak meg szembeszállni velük. Ennek érdekében a szokással ellentétben a körzeti bizottságok tagjainak - tehát nekem is - nem a menet élén kell haladniuk, hanem a végén, hogy bátorságot öntsenek azokba, akik menekülnének. Ha pedig provokátor lépne fel, azt véresre kell vernünk.

Minden világos volt előttem, kivéve a provokátort, nem tudtam elképzelni, mivel lehetne egy tüntetést provokálni. De azért elhatároztam, hogy nagyon fogok figyelni, s ha valóban „működésbe” lépne, nyomban megtámadom.

Nagyon sok tüntetésen vettem részt, kicsiken és nagyokon, sikereseken és sikerteleneken, olyanokon, melyek a párttörténetbe is bekerültek, s olyanokon, melyeknek az emléke is elmosódott. Különben a méret és az emlék maradandósága között nem látszik közvetlen összefüggés. Így például alig találtam olyant, aki emlékeznék arra a május elsejére, melyen mi, kommunisták a hegyek között gyülekeztünk, majd néma menetben átvonultunk az újpesti vasúti hídon, és a Váci úton hangos tüntetéssel eljutottunk - nem is tudom, pontosan meddig, de mindenesetre messzebb a tizenhárom háznál. A rendőrség közben többször is utunkat állta, de nem tudott megállítani, mert a Váci út két oldalán, a mellékutcákon mentünk tovább, és kisebb-nagyobb csoportokban a rendőrség háta mögött újrakezdtük a tüntetést, vagy pedig ellenkező irányban ott folytattuk, ahonnét már elvonultak a zsaruk. Volt az egészben valami tavaszi vidámság, a végére szinte olyanfajta játékká fajult, amilyennel a fecskék a heverő macskát bosszantják, oly sebesen repülve el a teste felett, hogy az ideges állat meg sem próbálja elkapni kínzóit. Az angyalföldi ifjú vagányok is bekapcsolódtak a nagyszerű balhéba, üvöltve és jelszavainkat kiabálva rohángáltak át az úton a rendőrök sorfalai között, mindaddig, míg rá nem jöttek, hogy az úttestet nem keresztben, hanem hosszában kell lezárnuk.

De vettem részt olyan akciókon is, melyeknek éppen nem volt népünnepélyjellegük, s melyekről előre tudtuk, hogy tíz percig is csak nagy szerencsével tarthatjuk magunk. Ilyen volt például az a tüntetéssorozat, melyet Rákosi életének megmentéséért rendeztünk a Körút különböző részein. Ezek annyira veszélyesek voltak, hogy már néhány órával később biztosító találkozókat kellett tartanunk, megállapítandó, ki van közülünk szabadon, s mi magunk

lepödtünk meg a legjobban, amikor kiderült, hogy a rendőrségnek egy esetben sem sikerült a tömegből a tüntetőket kiemelniük.

És ott voltam akkor is, amikor az előző évi május elsejét megismétlendő, a Szépvölgyi úton ereszkedtünk lefelé, de a rendőrök lesállításokból ránk rontottak, és sikerült kézrekeríteniük a legtöbb résztvevőt - nekem sikerült kerekem oldanom Kiscell felé. A főkapitányság szerencsére kissé késve adott jelt a támadásra: nem bírta foglyaira rábizonyítani, hogy tüntetésre készültek, s csak azokat tudta toloncházba dugni, akik rendőri felügyelet alatt állottak - akkori szóhasználat *maccsuk* volt.

Különben, ha engem megkérdeznek, mit találtam legromantikusabbnak az illegális munkában, habozás nélkül azt felelném, a nagy tüntetések megszervezését. Ez általában azzal kezdődött, hogy egy vagy két sejt - öt-tíz ember - találkozott valamelyik homályos mellékutcában, adott esetben valahol az Angyalföld mélyén, de nem üdvözölték egymást, nem gyűltek egybe, legfeljebb párt választottak maguknak, akivel kellemesen lehetett sétálni - külső szemlélő nehezen vehette volna észre, hogy a közelében történik valami. Bennem azonban rendkívül erősen élt annak a tudata, hogy a környéken, olyan helyeken, melyet rajtuk kívül senki sem ismer, de okvetlenül ugyanebben a tíz percben, még számos hasonló csapat találkozik (tíz percben, mert a tízperces várakozást az illegalistáknak ekkor is be kellett tartani), majd ugyanabban az időben elindulnak néhány, csak az összekötő által ismert hely felé. A következő találkákon már negyvenen-ötvenen voltak egyazon utcában, s bár ekkor is igyekeztek minél inkább szétszóródni, a figyelmes szemlélő annyit észrevehetett, hogy szokatlanul népes a környék. Innét egy, csak az összekötők által ismert jelet viselő szervezőt követve jutottak el a tüntetés megkezdésének a helyére, s akármilyen óvatosan haladtak is, minden alkalommal akadt egy sereg ember, aki pusztán kíváncsiságból jött a felvonulókkal, megnézni, mi lehet ott, ahova annyian mennek. Ott azután a tüntetés főszervezője hangos kiáltással megadta a jelet a tüntetés megkezdésére - ez alkalommal azt kiáltotta: „Szabadítsátok ki Karikás Frigyes vasmunkást!” (kérem, ezúttal nem ironizálok, egyszerűen belém rögződött, hogy Karikás neve mellől az egész kampány alatt nem maradt el a vasmunkás megjelölés) - és megindult a menet kitűzött útvonalán. Itt aztán a kíváncsiak nagy része általában leszakadt, ez esetben azonban legalább a fele jött velünk.

A vezető jól ismerhette Angyalföldet, a menet összevissza kanyargott a szűk utcákon, és olyan sokáig haladt előre akadálytalanul, mint soha azelőtt. Angyalföld proletárai közül nyilván kevesebben próbálták a rendőrséget értesíteni, mint a belvárosi lakosok, azután pedig a riadókosci egyszerűen nem tudott nyomunkra jutni: helytelen irányba küldték a járőkezők. Háromnegyed óráig tartott a bújócska. Egyszer villamos állta el az utunkat, és nekiláttunk, hogy fölborítsuk. Nem hittem volna, hogy húsz-harminc ember könnyedén megbillentheti. Hanem azután elálltunk tervünktől, mert a benne ülők nem szálltak le, a vezető pedig könyörgött, ne bántsuk járművét, másképpen a BESZKÁRT el fogja bocsátani.

Innen már csak ötven-hatvan métert mehettünk tovább. A sok bolyongásnak az lett az eredménye, hogy végül hátulról csaptak le ránk a rendőrök, nem előlről, mint máskor volt szokás. Én észre sem vettem őket. Csak azt láttam, hogy elmegy mellettünk egy szénnel megterakott teherautó, valaki utánaszalad, és felkapaszkodik a tetejére, néhány másik pedig követi őt. A látottakból azt gondoltam, hogy az első ember volt az a bizonyos provokátor, a többi pedig az üldözője. Én is utánuk futottam tehát, hogy teljesítsem kötelességemet, de már nem értem el az autót.

Azután nem tudom pontosan, hogy mi történt. A többiek is futni kezdtek - én is. Egyszer csak befordultam egy mellékutca, láttam, hogy ketten rohanunk, én hátul, előttem egy elvtársnő, és szembe velünk, kardjával hadonászva egy rendőr. Mivel az elvtársnő volt hozzá közelebb,

őt kapta el, és kardlappal végighúzott a hátán. Ő felsikoltott: „Jaj, én nem...!”, mire én megzavarodva félreugrottam, megbotlottam, előrezuhanám, fejfel egyenesen a rendőr hasába. Roppant célszerűen sikerült esés volt. A zsarú összerogyott, és eleresztette a nőt. Mi ketten egy pillanatra egymásra néztünk, azután rohantunk tovább. Senki nem volt előttünk. Lelassítottam hát, majd elkezdtem sétálni. Mentem haza. Jó negyedóra múlva érkeztem a Rákos patakig...

Másnap, szokás szerint, biztosító találkozója volt a körzeti bizottságnak, hogy megtudjuk, nem került-e valaki közülünk rendőrkézre. Mindenki ott volt, így néhány perc múlva elváltunk. Egy hét múlva a kerületi összekötőnk közölte, hogy a tüntetésen egy elvtárs leütött egy rendőrt, kiszabadított egy elvtársnőt, s ezt az illetőt a területi bizottság ismeretlenül is megdicsérte.

Ezután nem mondtam el, hogyan zuhanám a rendőr hasába, s így jogtalanul és ismeretlenül bár, de már akkor is glóriát hordtam a fejem fölött.

Ha jól emlékszem, három héttel később közölte összekötőnk, hogy a felnőtt kerületi bizottság, sikerünkön fellelkesülve, megismétli a tüntetést. Természetesen mi is küldünk ki embereket. Nekem valamilyen okból megtiltották, hogy elmenjek rá.

Mozgósítottam az elvtársakat - alighanem csak egy sejtet tartottam átmenetileg, de abban dolgozott egy lány, akiről véletlenül tudtam, hogy kicsoda: az egyik nagy mozgalmi dinasztia tagja, a Heimereké, Nagykanizsáról. Azt ajánlotta, hogy addigra készíts vörös selyemből egy kis zászlót, s azt az egyik fiú vigye a tüntetésen. Nekem nagyon tetszett az indítványa. Annyira, hogy alighanem ennek is része volt a fegyelmezetlenségemben: elmentem a tüntetésre, kerülve minden feltűnést. A részleteket nem mondom el még egyszer - éppen olyanok voltak, mint a korábbié. Csak a befejezés történt másképp. Amikor ugyanis a Reitter Ferenc utcáról átfordultunk a Szent László útra, szembe jött velünk egy kerékpáros rendőr: Németh 12. János őrmester. Egyedül volt, az élen járók nem ijedtek meg tőle, mentek tovább. Ekkor ő letette fél lábát a földre, előhúzta revolverét, és az elvtársakra lőtt. A zászlóvivő mellett haladó Bauer Oszkár péksegédet találta el, aki azonnal összeesett, később, kórházba szállítás közben meg is halt. A többiek egyetlen ordítással a gyilkosra rohantak, aki nem merte még egyszer elsütni a fegyverét, hanem nyergébe billenve menekülni próbált. Aligha sikerült volna neki, de szerencséjére a szó szoros értelmében ebben a percben ért oda - szemközt jöve - a riadókosci, és megmentette az életét. Az elvtársaknak menekülni kellett. Néhányan megpróbálták az áldozatot felemelni és elvinni, de már erre sem volt idő.

Nekem a nagy kavargásban néhány társammal együtt egy kapualjba kellett menekülnöm a rohamozó rendőrök elől. Ebben az egyetlen esetben fordult ez velem elő. Mint már mondtam, ilyen helyzetből mindenki úgy menekült, ahogyan tudott. Én úgy, hogy volt velünk egy szúrós tekintetű, köpcös elvtárs - vagy kéményseprő, vagy építő, mert remekül ismerte a házak rejtelmét. Vezetésével felkapaszkodtunk a padlásra, be akartuk törni az ajtaját, de nem volt bezárva, végigmásztunk a tetőn, s a túlsó oldalon valahogy leereszkedtünk egy alacsonyabb épületre, melynek a kapuja már egy másik utcára nyílt. Azért mondom, hogy valahogyan, mert van egy kis mélységiszonyom. Elsőnek követtem vakmerő útján a köpcöst, de csak azért, hogy a hátán kívül semerre ne kelljen néznem, talán öntudatomnál sem voltam egészen - tulajdonképpen csak akkor tértem magamhoz, amikor az alacsony házból kiléptünk a csendes mellékutcára, ahol zavartalan béke volt.

Hogy az áldozatot Bauer Oszkárnak hívták, és a foglalkozása péksegéd, azt az újságok írták meg másnap. Zászlóvivővé a rendőrség léptette elő, hogy Németh 12. őrmester dicsőségét növelje, s a gyilkosság keltette felháborodást csökkentse általa. Azt az elvtársak mondták el,

hogy KIMSZ-tag sem volt még, csak szimpatizáns, s hogy néhány hete kezdtek foglalkozni a nevelésével. Élete első illegális megmozdulásán zuhant a halálba - vagy inkább a halhatatlanságba. Mivel pedig sejtettem, hogy az ilyen aprócska halhatatlanságot az emberiség könnyen elfelejti, már akkor elhatároztam, hogy ha a forradalom után vele is ez történék, valamiképpen megörökítem az emlékét. De a felszabadulás után a párt mártírjairól megjelent első brosrúba mégiscsak belekerült az ő neve is.

A két nagy tüntetésen Kitty nem volt velem, pedig szívesen magammal vittem volna. De nem sok idővel előtte, éppoly hirtelen s váratlanul, mint ahogyan előállt szerelmével, közölte, hogy kiábrándult belőlem, sőt hogy szeretné, ha ezután a lakására se járnék. Szerelme elmúltát szó nélkül vettem tudomásul - mi mást tehettem volna? De az meglepett, hogy a barátai közül is törölni akar - nem tudtam semmiről, amivel megbántottam volna. Mikor kérdeztem az okáról, kijelentette, hogy elege volt az egészből, nemcsak velem, de mással sem akar barátkozni, akinek valami köze van az illegalitáshoz. Mikor pedig megdöbbenve rámeredtem, kihívóan nézett rám vissza. Végül én sütöttem le a szememet, s én búcsúztam tőle egészen megzavarodva.

A kor követelményeinek megfelelően második közlése jobban fájt, mint az első. Tulajdonképpen segített szerelmi bánatom elviselésében. Szinte szégyelltem magam, amiért egy olyan lány után vágyakozom, aki képes volt elhagyni a pártot. Nyilván nem ez volt az egyetlen okom, hanem fiatalságom is állhatatlanságra készítetett, de meglepő gyorsan feledtem a hiányát. Amikor már nem is álmodtam róla, egyszer el akartam menni hazulról egy találkozóra, és néhány illegális lapot is elővettem a rejtkehelyéről - ahova nemcsak a detektívek, hanem szüleim elől is dugdostam őket. Váratlanul csöngettek az ajtónkon. Semmi rossz előérzetem nem volt, csupán már belém rögződött az óvatosság annyira, hogy a lapok elrejtése jutott először az eszembe. Arra nyilvánvalóan nem volt időm, hogy szokott helyükre tegyem őket, villámgyorsan kellett valami megoldást találnom. S mert az előszobában állt egy régi oromdíszes szekrényünk, melynek egyik ajtaja mögött ömlesztve rengeteg írott-nyomtatott cuccomat őriztem, a régi bútordarab párkánya mögé rejtettem csomagomat azzal, hogy ha detektívek jönnek, elsőnek ide vezetem őket, hátha ott kutatnak a legkevésbé.

Valóban a hekusok jöttek, házkutatásra.

- Akkor be sem kell mennünk a szobába - mondtam. - Itt van az én szekrényem.

Undorodva turkáltak a sok szemét között, melyben iskolai holmik voltak többségben, továbbá Szakasits Antal folyóiratának, a Munkásifjúságnak egy száma, melyet a héten kellett a nyomdász ificsoportba bevinnem, s amelyben olyan rózsaszínű cikkek voltak, mint a fiatal lányok lelke.

- Jaj, kérem, ez az egy! - suttogtam elhalóan.

Még az egyik detektív is megnyugtatóan, hogy az igazán nem jelent semmit, amit én éppúgy tudtam, mint ő. Ezzel azután meg is unták, hogy iskolásfüzeteim között motozzanak, és rámparancsoltak, vigyem őket a szobánkba. Megkönnyebbülten teljesítettem kívánságukat. Kajánul néztem, hogy minden szekrényt kinyitnak, és mindegyik tetejére felkapaszkodnak. Aztán hirtelen, hogy zavarba hozzanak, az egyik megkérdezte:

- Honnan ismeri a Krausz Katalint, és miért nem jár hozzájuk?!

Megdöbbsentem. Azután nagyot dobbant a szívem. Ez a kérdés csak azt jelenthette, hogy Kitty mégsem szakított a mozgalommal, s akkor velem is valószínűleg csak konspirációs okból, utasításra. Talán a sajtóhoz osztották be. Az ott dolgozóknak kellett ilyen áldozatokat is vállalni.

A detektívek kérdésére könnyen adhattam kielégítő választ. Senki nem kifogásolhatta, hogy az iskolatársam a jégpályán bemutatott a hűgának. Azt sem, hogy csalódott szerelmesként elhagytam a lányos házat. El is távoztak, szemmel láthatóan abban a biztos meggyőződésben, hogy én viszont csak szociáldemokrata vagyok.

Az azonban, ahogy az illegális anyagot eldugtam előlük, mutatta, mennyire megnőtt a gyakorlatom és a hidegvérem. Különböző ilyen ügyeskedéssel olykor-olykor sikerült fölénk kerekednünk - persze igen ritkán. Egy barátom például, aki rendőri felügyelet alatt állt, arra érkezett haza, hogy két ismerős hekus éppen átkutatja az albérleti lakását.

- No, ha itt vannak, már le sem vetkőzöm! - mondta mély belenyugvással. Azok pedig gúnyosan visszaszóltak, valóban jó lesz, ha magán hagyja a télikabátját. De mivel semmit sem találtak, mégsem vitték magukkal. Ő pedig kimerülten roskadt egy székre, s mint később mesélte, percekig csak a plafont bámulta.

Télikabátjának a zsebei tele voltak illegális röpcédulákkal.

Kittyvel egyébként az történt, amit gondoltam. A zuglóiaknak rövid ideig külön sajtójuk volt, és annak kezelésével bízták meg. Hogy engem valóban csak konspirációs okokból hagyott-e ott, azt már nem kérdeztem meg tőle, mivel nem találkoztunk több mint öt évig.

Ismétlem, Magyarországon 1931 és 1933 között forradalmi helyzet alakult ki, legalábbis így hittük mi, kommunisták, és ennek a bűvöletében helyeseltük a folyamatosan szervezett akciók politikáját, és vettünk részt óriási lelkesedéssel végrehajtásukban. Persze közben azt is mindenki érezte, hogy a magyar válság végül nem idehaza fog eldőlni, hanem Németországban, ahol a tőkés és a munkásosztály fő erői harcolnak egymással. Ott 1931 szeptemberétől 1932 novemberéig három országos és egy porosz választás zajlott le, mégpedig nem az általában divatos területi elv alapján, hanem a választók a pártok országos listáira adták le szavazataikat. Így a részeredmények nem áttételesen, hanem egy az egyben mutatták a pillanatnyi erőviszonyokat. Azt hiszem, reménytelen kísérlet lenne éreztetni az akkori idők hangulatát. A német szavazatszámlálás idején fél Budapest ébren töltötte az éjszakát, hogy gyenge teljesítményű rádióján csüggve, óráról órára hallja Berlinből az eredmények alakulását. Mikor az utolsó választáson a kommunista eredmények további javulása mellett a nácipárt kétmillió szavazatot veszített, az örömtől ittasan járkáltunk másnap. Mikor pedig, éppen ennek eredményeképpen, 1933 januárjában a nagytőke Hitlert juttatta hatalomra, tulajdonképpen tudni lehetett volna, hogy a hazai válság sem proletár, hanem tőkés módon fog megoldást nyerni. Az ember azonban úgy van megszerkesztve, hogy nem szívesen adja fel a reményt. Sokan voltunk, akik így vagy úgy áttettük magunkat, és a hitleráj gyors összeomlását vártuk. Hanem azután jött a Reichstag-pör és a deportálások, s egy év alatt világossá vált, hogy nincs forradalmi helyzet Magyarországon. Ezzel együtt elszállt az elvtársak lelkesedése is a csak propagandisztikus célú illegális akciók iránt.

Az akciópárt jelszót helytelennek minősítette az Internacionálé vagy a párt külföldi bizottsága. De az akciókat nem ez szüntette meg. Mielőtt a határozatot az itthoni vezetőség átvette volna, már lehetetlenné tette azokat a párttagok ellenkezése, aminek a legegyszerűbb módon adtak kifejezést: a kitűzött találkozókra nem jöttek el. Az utolsó röpgyűlés, melyen még részt akartam venni, ugyanott lett volna, ahol az első: az újpesti Jüta előtt. Akkor már a párt tagja voltam, nem a KIMSZ-é. Elvtársammal és barátommal, Szöllősi Ernővel együtt indultunk a megadott találkozóhelyre: két ismeretlen nevű utca sarkára. A Jüta előtt a már említett terjedelmes beépítetlen területen, afféle mezőn, csak gyalogösvények mentek keresztül. A távolabb álló alacsony házakon pedig hasztalanul kerestük a két utca nevét, egyiket sem találtuk. Nem volt egészen bizonyos, milyen tévedés történt. Ma sem tudnám, ha Szöllősi nem

olyan mérhetetlenül makacs: annyira, hogy illegális nevéről is a Konok szót választotta. Én már haza akartam menni, de ő még mindig nem adta fel a harcot. A beépítetlen terület szélén kis táblák voltak felállítva, s azok egyikén végül diadalmasan felfedezte az egyik megadott utca nevét. Nyíl mutatta, hogy a tövétől induló gyalogösvényt fogják majd ilyen utcának nevezni, ha megkezdik kiépítését. Végighaladva az ösvényen találtunk egy keresztező másik gyalogutat: ott lett volna a találkozó helye. Aki szervezte az akciót, nyilván ahhoz sem vett fáradságot, hogy kimenjen a helyszínre, hanem térképről intézkedett. Csodával határos módon még egy harmadik elvtársnak is sikerült a rejtélyt megfejtenie, röviddel utánunk ő is odaérkezett. Egyikünk sem ismerte. Egy darabig álldogáltunk, azután szomorúan egymásra néztünk, és elindultunk hárman kétfelé. De meg kell mondanom, már odafelé sem voltunk jókedvűek. Csak a kötelesség vitt oda bennünket, nem a lelkesedés.

IV. Tanulóéveim II.

Beilleszkedés

Ahogy a pályám elkezdtem, volt abban valami szokatlan is: az elvtársak általában valamelyik legális szervezetben kezdték meg az inaskodást, s onnan emelték ki őket azután maguknak a kommunisták. Esetem persze nem volt példa nélkül való, én magam is ismertem néhány értelmiségit, aki velem együtt ezen a fordított úton járt, de azt hiszem, ez egyiküknek sem vált az előnyére. Az illegális hálózat fő feladata még a legbalosabb elhajlások idején is abban állt, hogy koordinálja a kommunisták munkáját a tömegszervezetekben, tehát aki az utóbbiakat nem ismerte, az hiába tanulta meg a konspirációt és fújta a marxizmus elméletét, még nem végezte el a mozgalom elemi iskoláját. Én például, amikor 1933-ban, már mint fiatal segéd beléphettem a szakszervezetbe, nem tudtam róla mást, csak a fonákját, azt, amit sejtüléseken társaimtól hallottam, márpedig ezeken, az erényei ismertek lévén, a legális mozgalmaknak főképpen a hibáit emlegették. Felszabadulásomkor felsőbb kapcsolataimtól tudtam meg, hogy újból engedélyezték a nyomdász ifjómunkás csoportot (hogy miért tiltották be korábban, azt nem tudom), és utasítottak, kapcsolódjam be a munkájába. Azt vártam, hogy ott majd mindenféle kellemetlenségek várnak, s ezért örültem, hogy az első időre kalauzt is adtak mellém. Meg kellett keresnem egy Gerendás nevű elvtársat, aki már tudja, hogy jelentkezni fogok nála, s aki tulajdonképpen kommunista, csak nem való illegális munkára, mert sokat fecseg. Hanem az információiban megbízhatom.

Nos, azután több minden kiderült. Először is, hogy azt a bizonyos Gerendást nem is olyan könnyű megtalálni, mivel oly mértékig *Grafiként* ismeri mindenki, hogy eredeti vezetékneve már jóformán feledésbe merült, másodszor, hogy éppen nem hajlamos a fecsegésre, viszont sértődött, mogorva, s ezért senkiről sem szeret jót mondani - vagyis a jellemzéseit jobb volt kételkedve fogadni. De azért nem bántam, hogy vele mehettem el az első látogatásra.

Az ifjómunkáscsoport az épület legkisebb szobájában tartotta összejöveleteit. Tíz-tizenöten voltak, mikor először beléptem hozzájuk, egy hosszú, keskeny asztal egyik oldalán ültek, a másikon középen a szakszervezet által megbízott ellenőr, valamiféle Fuchs tata. Alacsony, széles vállú ember volt, mosolygós képpel és vastag bajusszal. Keményen szorította meg a kezemet, és magával szemben kínált nekem helyet. Gerendás a bal oldalamra került, jobb oldalamon pedig egy filigrán fiú ült, homlokán három mély forradással, Brandl Hugónak mutatkozott be - éppen az a gyerek volt, akiről Gerendás még a legjobb véleményt mondta. Mivel Fuchs tatáról semmit sem beszélt, egyelőre jobban érdekelt ő, mint Hugó. Megvallom, jobban tetszett, mint vártam. Feloldódtam a társaságában, de azért nem bíztam az első benyomásban. El is határoztam, hogy első alkalommal minél kevesebbet fogok beszélni, csak figyelek és kóstolgom a helyzetet. Hanem azután megérkezett az előadó is - egy bizonyos Csillag szaktárs -, és Fuchs bejelentette, hogy Kossuthról szeretne nekünk beszélni. Beszélt is, Kossuth apánk-modorban, hallatlan lelkesedéssel aprózva közhelyet közhely mögé - és én nem bírtam megtartani a fogadalmamat. Nemrég olvastam Marx és Engels válogatott műveinek a Szabó Ervin-féle kiadását, melyben több cikk is elítélte az emigráns Kossuth politikáját, de nem volt benne az a levél, melyben őt úgy aposztrofálták, mint aki egy személyben Dantonja, Robespierre-je, és Carnot-ja népének. Nem bírtam tehát elviselni mértéktelen dicsőítését, és mikor Fuchs tata gépiesen megkérdezte, kíván-e valaki hozzászólni az előadáshoz, szót kértem, és azt hiszem, az előadóénál igaztalanabb elfogultsággal úgy

leszedtem Kossuthról a keresztvizet, hogy abból azután az előadón sem maradt egy csepp sem. Meg is sértődött. Fuchs tata pedig rám mosolygott, és azt mondta:

- Szamuely!

Megdöbbsentem. Ekkora aljasságot még én sem tudtam elképzelni, hogy valaki, csupán azért, mert megbíráltam egy szakszervezeti funkcionáriust, Szamuelynek denunciáljon - akit egyébként, mint minden kommunista ifjómunkás, én is rendkívül tiszteltem -, vagyis annak a kommunistának, akit a kommün minden vezetőjénél jobban gyűlöltek az ellenforradalmárok.

- Mit mondott?! - riadtam rá sötéten.

Kissé csodálkozva nézett rám, azután megismételte szavait, valamivel bővebben, hogy jobban értsem:

- Szabó Ervin. Marx és Engels válogatott művei.

Mármint, hogy abból idéztem.

Azt hiszem, nem pirultam el. Ha így van, utólag sajnálom. Az a Fuchs tata kiváló ember volt, később jó barátom, rengeteget tanultam tőle. Tizenkilencben a párt küldte vissza Magyarországra a hadifogságból, az ellenforradalom alatt sokat szenvedett. Párttagságot többé nem mert vállalni, de élete céljának azt tartotta, hogy minél több nyomdászfiatalt neveljen igazi forradalmárrá. Tulajdonképpen sokáig nem értettem, miért éppen őt bízták meg ellenőrzésünkkel, hanem azután rájöttem, hogy ez a szakszervezet százéves tapasztalatának hasznosítása volt, az elődök megfizethetetlen örökségéé. Egy jottányit sem engedni a lényeges kérdésekben, de liberálisan kezelni a lényegtelennek vélt területeket. Tudták, hogy a fiatalok amúgy is robbanékonyak, nem ültettek hát olyan embert a fejükre, aki kicsinyes kocódásokkal még beléjük is próbálná fojtani a szót. Jöjjön csak a Fuchs, aki nyitva tartja a szelepeket. Nem féltek egy kis sistergéstől. Száz év alatt rengeteg lázongó fiatalt ismertek meg, aki azután lehiggadva besorolt a megfontolt vezetők közé. Ezt várták tőlünk is. Csakhogy alulértékelték Fuchs tata képességeit. Valóban hagyott bennünket sisteregni, de közben meggyőzött arról, hogy a forradalmiság nem azonos a hangoskodással. Hogy az esetleges jobboldali előadó sértegetésénél hasznosabb, ha a hallgatóságot meggyőzzük arról, hogy nincs neki igaza. Engem erősen kedvelt, és nagy szerepe volt abban, hogy hamarosan engem választottak a csoport titkárának. Nem biztos, hogy ebben is igaza volt. Kétségtől sokat tettem azért, hogy a csoport minden tagja baloldalivá lett. De amikor rájöttem, hogy a szakszervezet felügyelete alatt dolgozó másik két kulturális szervben, a Nyomdász Természetbarátoknál és a szavalókórusban sokkal jobb lehetőség van a fiatalok szervezésére, nem erőltettem az ificsoport létszámának az emelését. A későbbi években azonban létrejött egy igen erős ifjómunkásszervezet, amely sok kádert adott a forradalmi mozgalomnak is. Ekkor már nekem nem sok közöm volt hozzájuk, nem ismerem munkájukat - de azt bizonyosra veszem, hogy már az én időmben is az ő munkamódszerüket kellett volna követnünk. Mivel a későbbi vezetők közül néhányan már a mi mozgalmunkban is részt vettek, szeretném remélni, hogy a nálunk kialakult szellemnek is volt azért valami szerepe a későbbi sikereikben.

Hanem az elébb két-, majd háromtagú kommunista ifjómunkás-frakció a csoportban alakult meg. Előbb én és Brandl Hugó voltunk a tagjai, később egy ideig Weintraub Lajos is hozzánk tartozott. Ő azután eltűnt a szemem elől, s nincs róla sok mondanivalóm. De Brandl különlegény volt annál, hogysen hagyjam veszni az emlékét.

Különben senki sem hívta Brandlnak: alacsonyysága és főleg vékonysága miatt Nonpareille volt a beceneve, de látszólag törekeny testében fantasztikus szívósság lakozott. A bolond turisták közé tartozott, azok közé, akik bármikor készek voltak negyven kilométert leszaladni

egy nap alatt. Gyakran jártunk együtt öten, jó barátok: én, ő, az Iksi, a László és Blaszi Laci, a sógorom. Azért kezdem magammal a felsorolást, mert ez volt magasságunk rendje is, olyanok voltunk egymás mellett, mint az orgonasípok. Lehetőleg egy vonalban, mentünk, és egyforma nagyokat léptünk: már én sem kicsit, sógorom, magasságához mérve, egyenesen óriásiakat. Mindenki mosolygott rajtunk, de velünk tartani nem bírtak sokan. Később azután ők négyen, Vértés Laci, a Samu későbbi világhírű felfedezője vezetésével, áttértek a barlangászatra, s megpróbálták bebizonyítani, hogy a pilisi Leány- és Legény-barlang valahol összehalmozik. Mindezt úgy, hogy pártmunkáját soha nem hanyagolta el, mindenre maradt ideje. Nem volt jó vitatkozó, vonzó egyéniségével győzte meg igazáról az embereket. Mindig jókedvű volt. Vannak családok, melyek felett a görög tragédiák fátuma lebeg. Volt egy híres, felderítetlen bűntény: a Rumbach utcai gyilkosság, melynél az ismeretlennek maradt betörő baltával agyonverte a cselédlányt, súlyosan megsebesítette, és kisöccsével a szenesládába gyömöszölte az idősebbik fiút. Ezeknek a baltacsapásoknak a nyoma látszott Nonpareille homlokán. A bűntényről nem szívesen beszélt, sőt azt sem szerette, ha előtte emlegetik. Öccse is velünk járt, egy nála is alacsonyabb gyerek, de, nem lévén nyomdász, őt Noklinak becézték, nem Diamantnak vagy Perlnek.⁶ Nos, ez a gyerek tizenhét éves korában három nap alatt meghalt valamiféle agyhártyagyulladásban, édesanyjuk többé-kevésbé esztét vesztette bánatában. Nonpareille-t pedig elhurcolták Ukrajnába, ahol nyoma veszett.

Hogy Fuchs kiválasztása valóban nem volt véletlen, hanem tudatos politika, azt az is igazolja, hogy a másik két kultúrservezet titkára Gallai Lajos, meggyőződéses szociáldemokrata volt, aki Fuchstól mindenben különbözött - egyetlen dolog kivételével: ő sem kívánt a baloldaliaknak útjába állni, és a kommunistákkal szívesen dolgozott együtt. Én először a TTE-ben ismertem meg, ahova Nonpareille vitt magával. Vonzó társaság volt ez is - bár számomra kissé meglepő. Turista mozgalom tagjai voltak, nem pedig mozgalmi turisták: nem azért jártak a hegyek közé, hogy előadásokat tarthassanak. Ez engem zavart kissé. Pontosabban: egy ideig szégyelltem, hogy egy túrán pusztán a túra és a baráti beszélgetések okából is jól érzem magamat. Nehéz volt a szektázástól elkerülni annak, aki illegálisok között nevelkedett.

A szavalókórusba egyelőre nem jártam. Egyszer ugyan gondoltam erre, hanem azután nem lett belőle semmi. Egyik pihenőhelyünkön átjött hozzánk a szomszéd csoportból egy leány, akit soha azelőtt nem láttam, s az egyik jó ismerősöm felkiáltott:

- Nézzétek, ez az a kis hülye kommunista lány a kórusból!

Az illető szájából hallva a hülye persze inkább a kommunista, mint a lány jelzője volt, s nekem átfutott a fejemen, hogy ha ott kommunisták vannak, nem ártana terepszemlét tartanom. De azután jött a meleg, s a dunai élet végleg magával ragadott.

A nyomdászok harmadikként szereztek maguknak saját telket a gödi Fészek és a horányi TTE-telep után. A mi strandunk a Monostor-sziget csúcsán feküdt, közvetlenül a vízművek kútjai fölött, a Szilvás patak torkolatával szemben. A telepnek két csónakja volt: egy harminc-személyes bárka, melyre a legnagyobb látogatóidőben motort szereltek, máskor azonban evezőkkel lehetett hajtani, meg egy kis halászládik. Ezt az utóbbit imádtuk, mert egy villába helyezték meg egy szabad evezője volt, s ezzel úgy kellett evezni és kormányozni, mint ma a kenukon. Csodálatos érzés volt a tiszta, csillagos ég alatt evezni, és érezni, hogy engedelmeskedik akaratainknak a csónak és győzi le a folyó sodrát.

Micsoda kalandok tették számomra felejthetlenné ezt a helyet! Például egyszer ültünk a parton, és néztük a kivételesen magas, áradó folyót. Telepünk tulajdonképpen két részből állt:

⁶ A legkisebb betűk nevei.

a magas partból az út és a Duna között és egy lapályból az út mögött. Mivel látszott, hogy a víz nem tud áttörni, nyugodtan aludni tértünk, mikor eljött az ideje. Akkor valamennyien sátrak alatt laktunk, úgy, hogy körülbelül méter magas deszkaalapra húztuk a sátor vásznát, sőt ágyat is építettünk stáfnikból és deszkákból, az alaptól kb. fél méter magasan. Éjjel aztán arra ébredtünk, hogy a víz az ágyunk fölé emelkedett. Vaksötétben kapkodtuk össze a holminkat, és felkapaszkodtunk a partszegély ormára, ahova semmiféle ár el nem érhetett. Vacogtunk, mint az ázott kutyák, vártuk a hajnalt, s közben jóízűeket neveltünk.

Reggel láttuk, hogy a víz a sziget elején levő gátat törte át, s úgy jött középen fölfelé. Gyorsan felmelegedtünk, és kiteregettük száradni a ruhánkat.

Állt a part szélén egy négy ágba szakadó vénséges vén fűzfa, akkora, hogy egy jókora asztalt tudtunk elhelyezni a karjai közé. Én kényelmesen leültem mellé, az egyik törzsnek támasztva fejemet. Emlékszem, automatikusan balra néztem, a terasz szöglete felé, ahol rendszeresen egy fiatal párt lehetett látni: a lány a fiú ölében ült, és csókolóztak. Mi tulajdonképpen nem szerettük az efféle viselkedést. Nem voltunk prűdök, nem titkoltuk, ha egy fiú meg egy lány házasságkötés nélkül élt egymással, de ízlésünk tiltotta, hogy szerelmeskedjünk mások szeme láttára. Kivételesen azonban jólesett látnom a két gyereket: azt jelképezték, hogy minden rendbe jött a nehéz éjszaka után.

Ekkor halk duruzsolással egy páncélos őrhajó siklott végig a Duna túlsó partja mentén. Néhány perc múlva rettenetes csattanás hallatszott a fejem mögött, s azon nyomban ölemig csapott a víz. Hátrafordultam: harmincszemélyes bárkánk csapódott a naszád verte hullámoktól a fának, pár centivel a tarkóm mögött, mégpedig olyan erővel, hogy kettétörött másfél arasz széles hullámfogó deszkája. Ha engem talál, szilánkokra zúzza a koponyámat.

Meg kellett volna ijednem, de nem volt rá időm. Közvetlenül fölöttünk egy étkező állt a parton, telve ebédelő vendégekkel, s a hullám nemcsak az üres székeket sodorta el, hanem felemelte az asztalokról a teli tányérokat is. Annyira csendesen, hogy nem merültek el, hanem forogva, himbálózva úsztak felénk. Egy pillanatra meg kellett dermedni a látványtól, ahogyan gulyások, pörköltök és túróscsuszák lebegtek a vízen, azután hangos hahotával ugrottunk a vízbe menteni. Jöttek a felöltözött pincérek, élükön az étkező tulajdonosával, sőt a vendégek is, utóbbiak könnyebben, mert hozzánk hasonlóan ők is fürdőgatyában voltak.

Ugyanakkor a tőlünk lefelé levő parton egy motorcsónakot tépett le horgonyáról a hullám. Tulajdonosa és annak barátai utanasprinteltek. Sikerült is baj nélkül visszahozniuk. Csupán a horgony tűnt el szemük elől, órákig keresgélyték a víz alatt. Úgy találták meg végül, hogy a tulajdonos belelépett a fölfelé álló horgába. Lábát nyomban elöntötte a vér. Mentőladikánkból bekötöztük, s azután velünk együtt kacagott azon, hogy vajon szerencsésnek, vagy balszerencsésnek kell-e találnia az esetét.

Semmi kétség, ez az ifjúság nagy kalandja volt, korábban ismert sémáinkba nem egészen illeszkedő varázs. A víz és a nap csaltak el bennünket a messze áttekinthető, kényelmetlen szavannákról, a hosszú úszások, a végtelen kézilabdacsaták, és nem is mi, kommunisták vezettük az új ígéret földjére a népet, hanem mi jöttünk utánuk. Mintha egy kicsit megalkuvásnak tartottuk volna, hogy beletörődünk a kényelembe. Mintha Göd egy ideig azért lett volna kedveltebb a többi helynél, mert csak egyórai kényelmetlen gyaloglás után lehetett a forró országútról árnyas erdőbe érni. Mindenesetre azokban az években, aki oda vasúton járt, arról azt gondoltuk, „elnyamvadt” egy kisé.

Lehet persze, hogy tévedek. Ebben a kérdésben nem tartom magam teljesen illetékesnek, mivel, mint már mondtam, az elvtársak többsége a szakszervezetekben kezdte a munkát, a szociáldemokrata pártban, esetleg valamilyen polgári radikális csoportban, s ott fejlődött

kommunistává, sőt nem egy későbbi ifjómunkás-vezető a cserkészektől érkezett - lehet, hogy bennük nem is élt nosztalgia a Julianna-major és a Huszonnégyökrös után. Arra azonban esküdni merek, hogy egyikünk sem tudta, micsoda óriási jelentőségű munkát végzünk, mikor segítettük megalkotni a soroksári Duna-ágtól Gödög és Budakalásztól a Lupa-szigetig terjedő birodalmat, amely később az ifjómunkás-mozgalom egyik legerősebb fellegvárának bizonyult, s amely nélkül harminchat utáni nagy eredményeit sem érthette volna el. Csak jöttünk, építettünk, s aztán szétnéztünk, mint a biblia szerint Isten, mikor elválasztotta a sötétséget a világosságtól, s láttuk, hogy amit teremtettünk, az jó.

Nagyon jó volt. Nekünk és értünk való. Úgy éltünk, mintha nem is Magyarországon laktunk volna, holott a csendőrök ott járőröztek a kapunk előtt az úton, s ha úgy akarták, betörték kerítéseink mögé is, a későbbi időben pedig a nyilasok gyakran indítottak támadást ellenünk. Olyan erkölcsöket követtünk, melyekről azt hittük, hogy majd a forradalom után jön el az idejük, és amelyekről ma már látjuk, hogy végleges győzelmük annál is jóval odébb lesz. Csak unalmasan és közhelyekben tudnék róla részletesen beszélni, homályosan emlegetve barátságot és szolidaritást. Hadd jelképezsem inkább egy parányi részlettel, éppen olyan területről, melyen még nem érvényesülnek új szemléletek.

Az ifjú szerelmespárt, amelyikről beszéltem, végül utolérte az ismert sors: a lány fogant és szült, a férfi pediglen cserbenhagyta őt. Magyarország bármely más szögletében a nőnek kellett volna elbujdosnia szégyene elől - nálunk ő nyugodtan maradhatott, s a fiú menekült. Akkor jobban gyűlöltük az illetet, mint most azt, aki gázolás után hagyja cserben az áldozatát.

Ebben az évben pünkösöd vasárnapja június 4-ére esett. Már szombat este kimentem a szigetre, sátrunkban töltöttem az éjszakát. Másnap, szokásom szerint, korán keltem, megmosakodtam, s úsztam a Dunában egy jólesőt. Mire visszaérkeztem, már jöttek az első vendégek. Valamilyenüküktől elkértem a *Népszavát*-t, és leültem vele kedves helyemre, a vén fűzfá alá. Mikor végeztem az olvasással, sátramba akartam menni, de nem sikerült, mert kinyílt az ajtaja, s kilépett rajta egy lány.

- Tied a sátor? - kérdezte. - Sonnenschein mondta, hogy nem fogsz kidobni, ha nálad vetkőzöm...

- Annál kevésbé, mert én már ismerlek - feleltem. - Te vagy az a kis hülye a szavalókórusból...

Bizonytalanul nézett rám. Szép barna szeme volt, széles, jász arccsontja és dacos szája. Nem nőtt túl magasra, felülről lefelé néztem rá. Úgy véltem, ha vállára tenném a karom, feje éppen a vállamig érne. Szívesen megpróbáltam volna. Szerencsémre nem tettem. Mint később megmondta, ő első pillantásra főleg azt látta rajtam, mennyire tele van pattanással a hátam. Enyhén szólva, nem tartotta gusztusosnak. Csak a pimaszságom nyerte meg a tetszését, azt mondta, nagyon kedvesen csináltam.

- Melyik oldalra tetted a ruhádat? - kérdeztem szigorúan. Ő mutatta, hogy balra.

- Az a barátom fele. Gyere, bemutatlak neki is.

Megfogtam a kezét, és Brandlhoz vezettem, de őt már ismerte valahonnét.

- Miért mondta, hogy hülye vagyok? - kérdezte tőle, ő pedig továbbította a kérdést:

- Mért mondtad Magdiról, hogy hülye?

- Mert Marx nem nyilatkozott róla, s így kénytelem voltam F. L. véleményét idézni.

Mivel pedig F. L. szövegeinek szemünkben éppenséggel nem volt kanonikus értékük, sértésem megbocsátatott, később pedig az is, hogy hátam bőre nem olyan ragyogóan sima, mint egy tizenkilenc éves kölyökhöz illenék. Megismerkedésünktől letartóztatásunkig nem váltunk el egymástól. Három évvel voltam idősebb nála, de mint kommunista, alig valamivel. Volt akkoriban néhány híres elvtársdinasztia: ő azok egyikébe tartozott, Blaszczyk lány volt. Nyolc testvére közül hét vett részt a mozgalomban, illetve akkor még csak hat, mert a legfiatalabbik nem töltötte be tizenharmadik évét. Ő maga találkozásunkkor a kórusellenzék vezetésében dolgozott Hollós Korvin Lajossal, az íróval. Az ő hívására léptem be azután a Nyomdász-kórusba,⁷ s ezzel az általam olvasott összes emlékirat szerzője közül - ide érve természetesen Xenophont és Wittét is - én vagyok az egyetlen, akinek a sorsában a feleségével való találkozás jelentős fordulatot hozott.

Különben nem volt éppen logikus, hogy nekem ehhez külső ösztönzés kellett, hiszen nemcsak kedveltem a verseket, hanem effélét csinálni magam is próbáltam. Eleinte kedvenc költőm, Arany János modorában, majd egy bizonyos Fischer Károly hatására modernebbekkel is próbálkoztam. Így kezdtem például hozzá írt költeményemet:

*Az én barátom egy ócska köpönyeg,
kívül csupa szív, belül csupa ideg...*

Akkor sem tudtam jobban, mit akarok e két sorral mondani, mint most, pedig most egyáltalán nem értem. De ha barátomról nem is mond semmit, zavaromról annál ékeesebben beszél. Semmi kétség, nem bírtam a realizmusról a szimbolizmusra néhány hét alatt áttérni. Érthetően még nagyobb zavarban voltam, amikor a polgári verselésről az osztályharcos költészetre próbáltam átállni, keservesen találtam témát. Ennek ellenére nemcsak írtam néhány verset, hanem nyilván fel is olvastam barátaimnak, másképpen nem történhetett volna meg, hogy az egyik szavannán odajött hozzám egy vörös arcú, nem túlságosan csinos, dadogó fiatalember, és azt mondta:

- Szervusz. Lukács Imre vagyok. Hallom, hogy te is költő vagy!

Költő! Én! Micsoda megtiszteltetés! Boldogságomban nem is vallottam be, hogy bemutatkozásakor hallottam először a nevét, hanem motyogtam valamit, hogy eddig még egyetlen sor sem jelent meg tőlem.

Szegény Lukácsról, azt hiszem, ma már alig tud valaki, pedig több kötet verse jelent meg, és csak tavaly temették el. Az írogató munkásemberek közé tartozott, akik nemcsak tettel, hanem tollal is szolgálni kívánták az osztályharcot, de azt már nem értették meg, hogy ehhez nemcsak jóindulatra, sőt nem is csak tehetségre, hanem esztétikai műveltségre is szükségük lenne. A megjelenésig sokan eljutottak közülük, mert a nyomdára nem sajnálták a pénzt, hanem az irodalom messze elkerülte őket. Egy zuglói elvtársnak például ilyen „versekkel” volt tele a könyve:

*Erős a két karunk
Dolgozni akarunk...*

Voltaképpen csak két emberről tudok, akinek mégis sikerült áttörnie, az első a *Katonafiamhoz* költője, a másik ő. Várnai Zseniről persze szinte blaszfémianak tűnik egy ilyen állítás, de önéletrajza első kötetében ő maga igazolta gyanúmat. Világosan kiderült belőle, hogy még hatvanévesen is büszkébb volt Csizmadia Sándor dicséretére, mint arra, hogy Ady Endre is költőnek becsülte. Lukácsból sem híres ember nem lett, sem nagy író. De legjobb írásai nem rosszabbak a legendásan finom ízlésű kritikus, Gyulai Pál verseinél.

⁷ Kóruson itt és később is mindig szavalókórus értendő.

Kinn a téren szobor ásít.

- sár, lucsok -

Őszi eső veri, vásik.

- sár, lucsok -

Szürke minden, mint a tenger...

- Sár, lucsok -

Beszélget két munkásember

- sár, lucsok -

Fejből idézek, nem kötetből, mégpedig úgy, hogy legalább negyven éve nem hallottam ezt a versét. Lukácsnak vannak részletei, melyeket nem lehet elfelejteni. Lehet, hogy durván, erőszakosan ragadnak az ember emlékezetéhez, mint a bojtorján a szarvas szőréhez, de a marandóság szempontjából ez teljesen mindegy. A harmincas évek elején fellázadt a holland flotta egyik legkisebb hajója, a Héttartomány, és az admirális nyílt tengeren szétlövette cirkálóival. Akkoriban világszenzáció volt ez a történet, de vajon hányan emlékeznek még rá rajtam kívül Magyarországon? Hiszen valójában én sem a hajóra emlékezem, hanem a róla szóló Lukács-vers egy részletére:

Fekete, fehér proletár

- színek más, sorsotok egy.

Bosszúra álltak az urak:

színek immár egyre megy...

Ismétlem, találkozásunkkor hallottam először a nevét: nem hírével bűvölt el, hanem arca ragyogásával. Kétségkívül boldog volt, amiért a munkások között egy újabb költővel találkozhatott. Szerencsémre a kicsit is kétséges esetekben nem tudta eldönteni, hogy egy vers jó-e vagy rossz. Még emlékszem valamennyire akkori irományaimra, szerintem a tehetségnek nyomát sem lehetett bennük felfedezni. De ő elmondatta velem egyik versemet, azután izgatottan kérdezte:

- Írói neved van már?

- Miért? Az is kell? - csodálkoztam.

- Természetesen!

Mindjárt segített is álnevet találnom. Így lettem egy időre Salló László. És rögtön éreztem, hogy sokkal inkább költő vagyok, mint egy félórával előtte.

Ezután már le is másoltam néhány versemet, s valószínűleg ennek köszönhettem, hogy odajött hozzám egy másik költő is. Ez a Julianna-majorban történt. Ő is hátulról közeledett, s mikor hozzám ért, megkérdezte:

- Szóval te vagy az az Erdős László? Honnan ismerlek téged?

Mondtam, hogy én természetesen tudom, s emlékeztettem a Czár Andrea-tüntetésre. Még most is nevetett, amikor eszébe jutott, hova dobtam az ügyészség ablaka helyett a körtét. Azért keresett, mert azt hallotta, igen szépen mondom el az *Akasszátok föl a királyokat!* című verset, és újszerű az értelmezésem is. Ez igaz volt. Meghallgatta produkcióm, megdicsért, s azután megkérdezte, Petőfi-e a kedvenc költőm. Mondtam, egyáltalán nem, csak egy-két versét szeretem. Elkedvetlenedett:

- Petőfit minden épeszű embernek szeretnie kell!

Óvatosan elmosolyodtam.

Jó lehet annak, aki meg tudja tévesztetni az emlékezetét. Ha jövőjét nem is, legalább a múltját megszépítheti. Nekem ez nem megy. Én még nem JÓZSEF ATTILÁT ismertem, hanem csak József Attilát, egy igen tehetségesnek látszó fiatal költőt, akinek akkoriban jelent meg saját költségen *Dönts a tőkét!* című kötete, és mindjárt el is kobozták. Legnagyobb verseinek jó része még meg sem született. A *Munkások*-at megírta, de még nem láttam nyomtatásban. A *Tömeg*-ért szerettük. Az *Őt szegény*-ért, a *Nincsen apám*-ért, és persze rendszerint elszavaltuk a *Lebukott* című versét is, amikor a Vörös Segélyre akartunk gyűjteni. Amikor kizárták a pártból, és egy kis költőcske pamfletet írt róla: „Írj, csak írj - Attila szaktárs - hálóról, fákról - bús danát, hűvös halomba - gyűjtsd a pengőt - nyald fényesre - a burzsoát”, nem tudtuk, hogy egy, a Honderű lapjaira illő förmedvény született, legfeljebb úgy éreztük: ez azért erős. Így József Attilával való rövid barátságom korszaka sem azért felejthetetlen számomra, mert ismerhettem a harmincas évek legnagyobb költőjét, hanem mert embernek is varázslatos volt, nemcsak írónak. Csak később döbbsenem rá, hogy aligha csupán szavalótehetségem kedvéért keresett meg, hanem valaki megmutatta neki a verseimet is. Ezek nem nyerhették meg tetszését, és soha nem árulta el, hogy tud a próbálkozásaimról. Viszont, részvétből vagy felelősség-érzetből, elkezdett tanítani. Meghívott magához. No, nem a lakásába, hanem a szemináriumára. Hol is tartotta? Talán a Fásoknál, a Népszínház utcában. Iparkodtam a vita végére érkezni, s akkor sétált velem egy nagyot. S mert, kitűnő diagnosztika lévén, úgy látszik, megállapította legnagyobb bajomat, azt, hogy nem ismerem eléggé a valóságot, s mert - ez úgy igaz, ahogyan mesélik - eszeveszetten szeretett játszani, fáradhatatlanul versengett velem, melyikünk tudja a járókelőkről külsejük alapján megmondani, mi a foglalkozásuk. Azt kell hinnem, ezt a játékot számomra találta ki, senki barátjától nem hallottam, hogy vele is csinálta volna.

Akkoriban persze könnyebb volt külsejükről felismerni a munkások szakmáját, mint ma, olyan egyszerű feladatot, mint hogy válasszak el egy péket egy kovácstól, én is nehézség nélkül oldottam meg, de istenemre, nem tudtam volna megmondani, hogy két ember közül melyik ács és melyik tetőfedő, ő pedig hosszan sorolta fel a részleteket, amik a kettőt megkülönböztetik. Különös örömet szereztem neki, ha vitatkozni kezdtem: ilyenkor a legilletékesebbet, az illetőt kérdezte meg. Ritkán fordult elő, hogy ne neki lett volna igaza. Nekem jóformán soha. Ha tévedett, csak olyan foglalkozás kapcsán, amelyre egyikünk sem gondolt. Egyszer azután nagyon elgaloppozta magát. Egy úrformájú emberről kijelentette, hogy kéményseprő. Mikor hevesen tiltakoztam, hogy piszkos munkának nyoma sincsen sem az arcán, sem a kezén, leintett:

- Ez azért van, mert nem közönséges kéményseprő, hanem reáljogú kéményseprő mester.

Dühbe gurultam, s most én akartam megkérdezni az illetőtől a mesterségét.

- Fölösleges. Biztosan tudom!

- Honnan?

- Egy házban laktam vele...!

Felkacagtam. De ő élesen rám szólt:

- Ez nem vicc! Azóta pontosan felismerem a fajtáját. És figyelmeztetlek, hogy egy reáljogú kéményseprőt legfeljebb egy temetkezési vállalkozóval lehet összetévesztetni!

De ezt talán mégsem mondta komolyan.

Ismeretségünkről már többször beszéltem, s egyszer a Kritikában is megírtam. Minden alkalommal úgy hittem, hogy körülbelül egy évig tartott a barátságunk. Most, amikor ezt is gondosan egyeztetnem kell életem egyéb eseményeivel, rájöttem, hogy legfeljebb öt hónapig talál-

kozgattunk, semmiképpen nem télig. Ő szakított velem. Akkor nem értettem, mivel bántottam meg, későbbi sorsa ismeretében, sajnós, kezdem érteni.

Több barátja is megírta, hogy nem szeretett kölcsönt kérni. Tőlem többször fogadott el kisebb összeget, ha jól emlékszem, kizárólag villamosra. Ez nekem nem okozott gondot. Igaz, hogy csak heti tizennyolc pengő volt a fizetésem, de azt teljes egészében költőpénzként hagyták nálam a szüleim - még egy ilyen gazdag munkás nem lehetett az ismerősei között. Amit kért, szinte már bántó pontossággal adta meg, megsértődött, ha a megígért időben nem mentem el a húszfillérékért. Egyszer azonban úgy adódott, hogy nekem sem volt egyetlen fillér sem a zsebemben, s ő valamiért úgy gondolhatta, hogy meg akarom sérteni, azért tagadom meg nyilván nem szívesen kimondott kérését. Soha többet nem fogadta a köszöntésemet. Feleségét tőle függetlenül ismertem. Egyszer az utcán találkoztam velük. Elbámultam, nem vettem mindjárt észre őket. Judit előre köszönt, ő utólag sem biccentette meg a fejét.

Egyetlenegyszer mégis szóba állt velem. Tíz óra körül a hűvösvölgyi végállomáson találkoztunk véletlenül, ilyen késő időben rajtam kívül nem láthatott senki ismerőst. Ő pedig valamit olyan sürgősen el akart mondani, hogy még engem is megszólított:

- Szeretted Petőfit? - kérdezte, nyilván elfelejtve, hogy ismeretségünk elején egyszer már megadtam erre a választ.

- Nem szeretem! - feleltem dühösen.

- Hülye vagy. Hát azt a szakaszt: „Szellőüzött felhők között merengve jár a holdsugár, mint rom felett a képzelet”?

- Azt pláne nem!

- Még hülyébb vagy. Szerinted mi a gyakoribb? Az, hogy a holdsugár jár a felhők között, vagy a képzelet a romok felett?

A párbeszédnek szövege, kivéve a két hülyézést, természetesen nem hiteles. Akkorra már én is dühös voltam és sértődött, nem nagyon érdekelt, mit beszél - bár különösnek tartottam, hogy váratlanul ismét szóba állt velem. Akkor kezdtem csak figyelni, mikor azt magyarázta, hogy az ilyen fogás, mikor a ritkábbal magyarázzák a gyakoribbat, nem pedig fordítva, mint általában szokás, olyan oda-vissza hasonlatot teremt, mely a látszat ellenére inkább a képzelet romanticizmusáról vall, mintsem a holdsugár pillanatnyi helyzetéről.

- Én - mondta - ilyen hasonlatokat akarok írni, csak valamivel jobbakat.

Meg is csinálta!

„Úgy kellesz nekem (Flóra), mint parasztnak a föld...”

Ez persze még odébb volt. Egyelőre még az idősebb testvér méltóságával törődött velem. Belefeledkezve játszott, vigyázva, hogy úgy lássék, mintha kizárólag engem akarna szórakoztatni, és közbe-közbe okításomra használta fel a történeteket. Sajnos mindent összevéve sem találkoztunk sokszor. Hogy tolakodónak ne tűnjem, csak minden második szemináriumára mentem el. És ha egyszer-kétszer találkoztunk más okból is - például, mert csupán negyvennyolc órát szabott meg adóssága visszafizetésére -, tizenöt-nél többször biztosan nem voltam társaságában. Beszélgetéseink többségét teljesen elfeledtem, s a maradékról is csak kusza képek kerengtek fejemben, melyekkel egy cikk miatt nem volt kedvem törődni. Szerencsémre én is szeretek játszani - már bizonyos játékokat -, s ezért sokszor fordítottam hónapokat arra, hogy egy-két halványan megmaradt sorból emlékezetből formáljak teljessé olyan verset, amely különben karnyújtásnyira állt a könyvespolcomon, s ennek a gyakor-

latomnak köszönhetően most, mikor valóban szükségem volt rá, talán sikerült rekonstruálnom néhány beszélgetéstörödéket, mely valamilyen okból különösen érdekes volt a számomra.

Így játékunk egy apropójából előadást tartott arról, hogy a munka hatása nem fejeződik be és nem is fog befejeződni az ember emberré válásában. Közvetlen előtte bizonyította be valakiről, aki valami faragott nyelvű dikicsféleséget forgatott a kezében, hogy csak felsőrészkészítő lehet, mert a cipészek közül csupán nekik kell a szerszámukat a kezükhöz idomítaniuk. (Nem érvekkkel bizonyított: ő sem tudta, miért van így - megkérdeztük az illetőt.)

- Azt te is tudod, hogy a bőrösöknél a felsőrészkészítők a politikai hangadók. Mivel pedig a szerszámok kézhez idomítása voltaképpen nagyobb tudomány, mint a bőr szabása, vakság lenne nem észrevenni az összefüggéseket. Persze abban is van igazság, amit közbevetettél, hogy a nehezebb szakma vonzza az okosabb embereket, de ennél sokkal fontosabb, hogy a fokozott követelmény eszesebb munkásokat nevel.

Azzal kapcsolatban, hogy panaszkodtam, nem értem „Koromorrú bikát fejtem” kezdetű versét (*Regös ének*), kissé indignálódva felelt:

- Lehet, hogy nem érthető, de legalább pontos.

Következő találkozásunkkor, valószínűleg visszatérésképpen az előbbi témára, de nem utalva rá, és hirtelen fordulattal, a beszélgetésben sem előkészítve azt mondta:

A munkabér, a munkaerő ára cincog zsebünkben, úgy megyünk haza.

Harciasan nézett ránk:

- Cincog!... Nem kuncog, értitek? Cin-cog. Találjatok nekem egyetlen ideillőbb szót, és széttépem az egész költeményt! Nézzetek meg száz szinonimaszótárt, kérdezzetek húsz filológust, egyik sem tud mondani! A munkaerő ára ugyanis az a bömbölő oroszlán, ami kirobbantja a tőzsdepánikokat meg a háborúkat, de hogyha a mi zsebünkbe kerül, csupán cincogni tud. Ez a pontosság. Értitek?

Mint ebből kiderül, ezúttal egy harmadik is volt velünk. Homályosan két vastag, előreálló fület látok meg egy harciasan homlokba lógó hajfürtöt. Esküdni mernék, hogy nem volt ilyen arcú ismerősöm. Mindegy. Azt feleltük, értjük.

- Egy fenét! - nevetett fel ő. - Mert az égérnek viszont amikor a macska halálra harapja, nem szabad cincognia. Bármilyen más hangot használhat ez egyetlen helyett. Életében először sikerülhet kürtölnie. Esetleg néma maradhat, mert a macska hallani szeretné halálsikoltását. Szóval nem az a kifejezés pontos, amely akkurátusan passzol egy másik kifejezéshez, hanem ami semmikor máskor nem passzol hozzá, csupán abban a helyzetben, amelyben a versben áll.

A harmadik fiú felkapta fejét, és visszavágott. A vízfolttal, mely terjed a falon. Hogy annak mindig kenyér alakja van, vagy ha tetszik, Magyarország-alakja.

Szükséges idéznem?

*Hazánk határát penész jelzi körben
a máló falon. Nedves a lakás.*

Attila arca eltorzult keservében:

- El kéne tiltani a versolvasástól! - ordította. - Hülye vagy! Egy szót sem értesz!

Megragadta, és rángatni kezdte nyakamon a kabátot:

- Magyarázd meg neki! Követelem, magyarázd meg neki! Vagy te sem érted?

- Ereszd el a nyakamat, s akkor megmagyarázom...

Izgatottan hajolt az arcomhoz:

- Igazán?

- A vízfolt mindig Egésmagyarország képét ábrázolja, ami mennyország, és sohasem Csonkamagyarországét. Ez benne a pláne!

Felszisszent:

- Nem pláne! Nem pláne! Akármi, csak nem pláne!

Hanem azután felcsillant a szeme, és végre elengedte a galléromat:

- Látod? - mondta az előreálló fülűnek diadalmasan. - Néha mégis érzi az ember, hogy érdemes verset írnia!

- De igazán! - mondtam én. - Megfigyelted? Még Horvátország eleje is rajta szokott lenni. Délkeleten pedig valahol az Oltnál ér véget. Te tudod, miért?

- Én tudom! - felelte gőgösen. - Hogy megírhassam versben!

Hanem azután szégyenlősen elmosolyodott.

- Te viszont jutalmat érdemelsz. Kiviszlek a Millenárisra, és mutatok neked egy kesztyűst gatyában. A bal combján a bőr vastagabb, mint a másikon. Tudod, miért? Mert a combjukra téve puhítják a bőrt, sohasem asztalon. Egy nagy kövel verik, hogy elvékonyuljon.

Véletlenül van egy kesztyűs unokaöcsém. Valóban a combjukon puhítják a bőrt, de nem emlékszem, hogy ez látható lett volna a bőrén. Attila azonban elemében volt, s egyre-másra szülte a legvadabb ötleteket:

- Ostoba vagyok. Miért éppen a bal combja vastagabb? Meg kellett volna kérdeznem tőle. Azért-e, mert a dolgozó kézzel szemközti lábat használják, vagy pedig azért, mert személy szerint ő balkezes? Ez nagyon fontos. Én bízom a balkezesekben. Hogy a normálisokkal szemben bizonyítsanak, minden erejüket képesek megfeszíteni. Úgy, mint a púposok. Csak a púposok között sok a gonosz, ők pedig jók. Azért sok közöttük a kiváló sportoló...

Mióta a televízióban látom a közvetítéseket, tudom, hogy ez igaz. Azelőtt csak arról hallottam, hogy a vívásban előny a balkezesség, mert a jobbkezest szokatlan irányból támadja. Vajon Attila, akit tudtommal a futball sem érdekelt, honnan vette információját?

Közben fantomszerű barátunk megunta Attila igazságait, és elbúcsúzott. Magunkra maradván, Attila ismét megragadta kabátomat.

- Most elárulom neked a legnagyobb titkomat. Tudom, hogyan a legnagyobb élvezet megölni a macskát... Hurkot kell dobni a nyakába, s annál fogva addig verni a derekát az eperfához, míg eltörik. Ilyenkor úgy vijjog, mint a kánya, és holtan sem húzza vissza a karmát...

- Attila! - kérdeztem megborzongva. - Hol öltél te kötélén macskát? A Franzstadtban nem, mert nem engedik a felnőttek... Voltál te gyerekkorodban vidéken?

- Miért ne lettem volna? Voltam!

Aztán felháborodva nézett rám:

- De miből gondolod, hogy én öltem macskát? Még csak nem is láttam, amikor mások ölik!

Hát így. Két hét múlva ártatlan arccal fogadott:

- Szeretnék Juditnak ajándékozni egy kismacskát. Nem ismersz valakit, akinél kapható?

Azokon a beszélgetéseinken, melyekre egyáltalán nem emlékezem, mintha kellemetlenebb dolgokról lett volna szó. Számomra kellemetlenebbekről. Talán egyszer azt is fejtegette, hogy abból, aki rossz verseket firkál, még lehet jó prózaíró. Legalábbis hatása rám elsősorban abban mutatkozott, hogy most már barátaimnak sem mertem megmutatni verseimet, és még ritkábban írtam, mint azelőtt. Végül azonban csináltam valamit, amiről úgy gondoltam, el lehet mondani neki is. No, nem mint az én irományomat, hanem mint egy barátom epigrammáját, melyről nem tudom eldönteni, ér-e valamit vagy sem.

Kicsinynek is lehet lenni!

Kicsikét is lehet tenni,

hogy a világ mehessen,

egy helyben ne lehessen.

Hogy a vonat indulhasson,

száz országon átszaladjon,

olyan is kell, aki tolat.

Nem megy el, de nem is marad!

- Nocsak! - mondotta, vagy valami ilyesfélét, aztán sokáig hallgatott. Én pedig izgatottan vártam, megszólal-e még. Megszólalt:

- Még nem vers, de már lehetne. A „nem megy el, de nem is marad” például kész verssor. Kivéve, ha a fiú a költészetre gondolt, mert abban a közepszer még csak nem is szükséges rossz, hanem megengedhetetlen elkerülhetetlenség!

Kérem, e két részből álló szószörnyeteg betű szerinti pontosságáért felelősséget merek vállalni. Egyedül ezért. Olyan bohókásan ejtette ugyanis ki, hogy én nyomban rettenetesen megsértődtem, és bizonygatni kezdtem, hogy barátom kizárólagosan a mozgalmi munkára gondolhatott. Én ugyanis - természetesen - az irodalomra is céloztam.

A szerző tudja, hogy az irodalomtörténettel szemben tartozása van, de mindössze ennyire emlékszik a kor leendő legnagyobb költőjével való ismeretségéből.

Mikor Magdával megismerkedtem, már volt egy még használatlan írói álnevem, néhány tanácsom József Attilától, melyeket nem teljesen értettem, és nem föltétlenül vettem biztosra, hogy helyesek, és ráadásul már szerelmes voltam a kórusművészetbe, amelynek a varázsát aligha lehet megéreztetni azzal, aki nem ismerte. Annál kevésbé, mert ma is léteznek produkciók, melyek szavalókórusnak nevezik magukat, s esetenként még tetszenek is nekem, de ahhoz a műfajhoz, ami az egész munkásmozgalmat meghódította, nincs semmi közük. Az az énekkarokhoz hasonlóan szólamokra - női, továbbá magas és mély férfihangra - volt osztva, és még a zenei effektusokat elítélő karmesterek betanításaiban is bizonyos zenei hatásokat használt abban az esetben is, mikor unisono szavalt. Például a Nyomdászkar a *Föltámadott a tenger*-t egyetlen crescendóban adta elő, mely a „jegyezd fel az égre örök tanulságul: habár fölül a gálya, alul a víznek árja” sorokban érte el tetőfokát, hogy azután kurtán és mélyen, mennydörgő erővel vágja rá: „azért a víz az úr!” Az előadás Ascher Oszkár felejthetetlen egyéni produkcióját ismételte meg, még annál is nagyobb hatással. Különben ez az egyetlen eset, melyben kórus egyéni előadást ismételt: egészen más módszerekre volt szüksége, mint a szólóművésznek. Az énekhez hasonlóan bizonyos fokig szabadon bánt a szöveggel: megismételte, ha szükségesnek vélte a hatás kedvéért: a női szólót basszus karral, lassú előadású mondatot gyors, mormogó ráütéssel kísért, és mindent összevetve olyan mozgósító hatást tudott kelteni, amelynek párját nem ismerem. Voltak bizonyos versek, melyek tizedik hallásra is megborzongatták a hátamat, akár részt vettem a produkcióban, akár csak mint hallgató voltam jelen. Voltak olyanok is, akik tiltakoztak a sorok ilyen szabad felhasználása

ellen, s csak ritmusváltásokkal, a kiejtés tisztaságával érték el hatást. A kórusművészet ugyanis olyan magas fokra emelkedett, és olyan tömegessé vált, hogy már irányzatok is voltak benne, melyek hevesen, nemegyszer ellenségesen vitatkoztak, s a vita áterjedt a kórusok közönségére is, jó kórus esetében a betanítót megnevezése nélkül fel lehetett ismerni.

A Nyomdász-kórus azért is vonzott különösen, mert Ascher Oszkár, minden idők egyik legnagyobb szavalóművésze tanította. Többször megfordult fejemben, be kellene lépni hozzájuk, hogy a közelébe kerülhessek. Ő, szemben József Attilával, éppen ezekben az években érte el népszerűsége tetőfokát, Péchy Blankával kettesben megingathatatlanul uralkodtak területükön (bár Baló Elemér előadástjein is megtelt a Zeneakadémia). A felszabadulás után gyakran hallottam szidni a versmondó Ascher modorosságát, és igazat is kellett adnom bírálóinak (mint prózamondónak soha nem szűnt meg a varázsa), de Horváth Ferenc és gondolom, Major Tamás is, akik elsőként tették kétségessé egyeduralmát, s akik előkészítették a versmondás újabb forradalmát, még pontosan tudták, hogy Ascher tört utat számukra. Ő volt az egyszerűség és a póztalanság. Igaz, mint Péchy Blankán kívül alighanem mindenre, Moissirára is hatott valamennyire: ő is alkalmazott zenei hatásokat. Művészetének újdonsága azonban elsősorban abban állt, hogy a versek szerkezetét adta vissza, páratlan könnyedséggel mutatva fel a legbonyolultabb összefüggéseket is. Megemlíteni, hogy Ady egyik legnagyobb propagátora volt, igazán közhelyszámba megy. De nemcsak közhely: kevesebb is az igazságnál. Mikor tőle hallottam, már igazán nem kellett Adyt megkedveltetni velem. Tőle azt tanultam meg, hogy a kedvelés még nem okvetlen megértés. Többet lehetett tőle megtudni a költőkről, mint a kritikusoktól. József Attilát pedig ő népszerűsítette először.

Mint kórusvezető, egyike volt a legvitatottabbaknak, azért, mert a kórusnál nem a szerkezet kiemelésére, hanem a zenei hatásokra helyezte a hangsúlyt. Ezzel a módszerével elsőként bizonyította be, hogy nemcsak külön erre a célra írt költeményeket lehet elmondani a kórusokkal, hanem klasszikusokat is, mint Ady és Heine, vagy a kortársak közül Tucholski és József Attila, de azzal vádolták, hogy betanításaiban elmosódik a versek mondanivalója, és nem eléggé érthető a szöveg. - Az elsőben, úgy hiszem, nem volt igazuk, a másodikban igen - nem gyakoroltatta eléggé az egyszerre beszélést. A zenei effektusok felhasználásában pedig néha a szélsőségekig ment el - igaz, legemlékezetesebb sikerei is ezekhez fűződtek. Például a *Marsolás* című kínai vers elmondásához, amely így kezdődött:

*Kordélynyikorgás, nyihognak a lovak
íjjal és nyilakkal katonák menetelnek
port verve, sűrű felleg.
Apák, anyák és gyermekek csókolgatják
a katonákat, sírva simogatják a ruháikat.
Emberek jönnek az úton s kérdik:
Honnan? Hová? Miért ez a marsolás
bal-jobb, bal-jobb...*

a szöveget csak világos férfihanggal mondatta, a basszus a bal-jobb, bal-jobb szót ismételte az egész vers alatt, különböző ritmusokkal és hangsúllyal, míg a női kar bizonyos sorvégeknél felcsapott: „Ó jaj!” Ennek ellenére ez volt az a produkciónk, amely a kórus fennállása alatt mindig műsoron maradt, és vendégfellépéseinknél a legtöbbször ezt kérték. Mivel azonban én is nagyon kedveltem nem egy produkciót más kórusvezetők, Knopp Imre vagy Pajor kopogósabb betanításában, kísértésbe esnék, hogy azt mondjam, már akkor is észre kellett volna vennünk, hogy nem az irányzatoktól, hanem az egyes költemények mélyebb vagy kevésbé mély átélésétől függött az előadás sikere - ha nem tanultam volna már meg, hogy a kortárs mindig inkább a különbséget látja ott, ahol az utókor a hasonlóságot veszi észre.

A Nyomdászkorust sokan tartották a többinél jobboldalibbnak is, de ez, legalább műsoráról ítélve, nem volt igaz. József Attilától a *Munkások*-at és a *Szeptember 1-t* szavalta (ez utóbbit a *Tömeg* címmel, mert eredeti címén betiltották), s még ennél is jellemzőbb, hogy a szociáldemokrácia egyik fellegvárában Tucholski híres versét, a *Rend és nyugalom* tartotta műsorán.

*Ha milliók dolgoznak és éhen maradnak,
ha apák gyerekeknek tejes vizet adnak:
Ez rend!*

*Ha dolgozók kiáltják: gyerünk a napfényre!
Álljanak a rablók a törvény elébe:
Ez rendtelenség!*

*Ha tüdővészesek gépek mellé állnak,
hogyha tizenhárman egy szobában hálnak:
Ez rend!*

*Ha gazdagok nyaralnak a comói tavon
s télen szórakoznak a svájci havon,
akkor nyugalom uralkodik.*

*Mikor az utcára vonulnak a bátrak,
Mikor az öregek nyugdíjat reklamálnak,
akkor nyugtalanság uralkodik.*

*Fontos: lecsendesíteni az éhezőket!
Fontos, nem zavarni az utcaképet!
Csak nem kiabálni! És sietni se jó!
Meghoz majd mindent az evolúció!
Így határozta ezt a parlamentiünk!
S ha időközben mindnyájan megdöglünk?
Szép sírkövek alatt nyugosznak majd a holtak.
Felirat: Mindig rendesek, csendesek voltak!⁸*

A kórusba persze már nem érkeztem teljesen új emberként, a résztvevők többségét ismertem más szervezetből. Gallai Lajos bemutatott Aschernak, ő meghallgatott, és beosztott a *világos* szolamba. Pár hét múlva kipróbálta, hogy egy szóló elmondásához illik-e a hangom, és akkor felfedezte, hogy tulajdonképpen a kórus bal szárnyára kellett volna állítania. Hanem a cserét nem hajtotta végre, talán hogy velem példázza, ebben a mesterségben senki nem tévedhetetlen. Én pedig a kórusban egy egészen új dolgot ismertem meg: a hazaérkezés örömét. Találtam egy munkát, amiben semmi sem volt munka, csak élvezet, amelyben politikai szen-

⁸ Nem tudom megállapítani, kinek a fordítása. Az itt közölt, tehát a kórus által szavalt szöveg azonban két helyen eltér az eredetitől. Az első egy kedves tévedés: az adaptálók azt hitték, hogy a „meg van tiltva a telkekkel spekulálni” kifejezés nyomdahiba, s én azt hiszem, hogy, bár a németben valóban a „Boden” szó szerepel, itt mégis az adaptálók nyelvértékének volt igaza, magyarul a lelkekkel spekulálás az erősebb kifejezés. A második eltérés: az eredetiben úgy van:

Így határozta el ezt a képviselők,
S ha időközben mindnyájan megdöglöttek?

Ennyit kellett áldozni azért, hogy a verset előadhassuk. Szinte érthetetlen kívánság, hiszen a „megold majd mindent az evolúció” nélkül is vitathatatlanra teszi, hogy a vers a szociáldemokratizmust gúnyolja ki.

vedélyem harmonikusan ötvöződött minden más emberi szenvedélyemmel. És mivel engem erre a területre nem küldtek, csak hívtak, s ezért kötelességeimet máshol nem csökkentették, kezdtem megtanulni a munkámat percre beosztani. Ez az egyetlen, amire életemből maradéktalanul büszke vagyok: mindig sokat dolgoztam, és ennek ellenére mindig mindenre volt időm. A Kórusellenzék pedig nagyon sok munkát kért tőlem.

„Az igazat mondd, ne csak a valódit!” - kérte József Attila Thomas Mann-tól. Meggyőződéssel vallom, hogy a szavalókórusokról szólva ez az igazság, emlékeimnek ez a legkönnyebben aktivizálható része, amelyet nem tudott megszépíteni az idő, mert legjobb teljesítményeiben valóban ilyen volt a kórus, ez tette hihetetlenül rövid idő alatt tömegmozgalommá, ez adott neki a művészetben többé soha utol nem ért mozgósító erőt, és ezért tiltották be nemsokára, hogy így megfosszák a munkásmozgalmat egyik legfényesebb fegyverétől. Nem tréfálok: mikor leírtam, hogy a Kórusellenzék sok munkát adott, egy pillanatra el is bámultam: hol maradt itt az ellenzéki munkának helye?

A valóságban persze még a Nyomdász-kóruson belül sem ment minden rendben, örökös harc dúlt, melynek gyakran volt nagyobb a füstje, mint a lángja, s amely gyakran folyt jelentéktelenségek körül, de amely nélkül a műsorok helyes arányát mégsem lehetett volna fenntartani. Pedig mire én odakerültem, már sok minden eldőlt visszavonhatatlanul.

A kórust 1928-ban alapították, Simon Jolán, Kassák felesége volt a karmestere. Ez a valóban rendkívül tehetséges asszony egy évig tudott megmaradni, mert túl sok Kassák-verset szavaltatott, direkt kórusra írt költeményeket, mindenféle izmusok termékeit - melyeket különben nemcsak Kassák köre szeretett, hanem a 100 % kórusa is, de melyeket, ma már kideríthetetlen okokból, a Nyomdász-kórus nem tudott megkedvelni. Ekkor jött Ascher, és hozta az egész magyar és világirodalmat, nem utolsósorban József Attilát, akit ugyan rengetegen fedeztek fél, de ő rajzolta be a térképbe, felvéve előadásai műsorába, és beleverve a kemény pesti koponyákba, hogy a magyar irodalomnak új, nagy tehetsége jelentkezett. Művészete azonnal meghódította a kórust. Csakhogy művésznak sokkal nagyobb volt, mint politikusnak, nem mindjárt értette pontosan, mit kívánnak tőle. Az első időben volt valami botránya is, melynek részleteit nem tudom pontosan kideríteni, csak a lényegét: a kórus egy részét elvitte - részben e célra betanított versekkel, mint például *A tavaszi szél* - valamilyen polgári társaság estélyére, és - és itt kénytelen vagyok óvatosságra inteni az esetleges kutatót.

Megjelent ugyanis Ascher ellen egy pamflet, gyilkos erejű és tehetséges írás, mely azzal vádolta, hogy tönkreteszi a mozgalmat, prostituálja a kórust, kizárólag pénzkeresés céljából léptetve fel a társaságban. Csakhogy a szerzője gyanússá teszi az írást, híressé vált személy, a Riegler-nyomda egykor neves főbizalmija, a magát akkor még kommunistának valló Kassai-Sallmayer Ferenc, aki nyilasként végezte a hóhérvégelést.

A pamflet nehéz megítélhetőségével szemben azonban tény, hogy a kórustagok emlékezete is elítélte Ascher kiruccanását, és azt is, hogy Ascher csak alkalmazkodott kívánságukhoz, de nem ismerte el, hogy helytelenül cselekedett volna. *A tavaszi szelet* (bár emlékezném, ki volt a szerzője) mindvégig próbáltatta, bár a kórus soha nem adta elő. Ez egy jogos sértődöttségét is mutatta: bármilyen szűkösen élt is, a pénzkérdés egy percig sem jelenthetett komoly szerepet nála, és Sallmayer gyanúsítása ellen tulajdonképpen soha nem kapott védelmet. Jól emlékszem, még én is hittem ebben a rossz értelmű legendában. De időnként azért is megsértődött, mert a kórus nem értett egyet versajánlatával. A szuverén művész tiltakozott ellene, hogy ízlését politikai okokból megkérdőjelezzék.

A kórus mégis nagy hatással volt rá és sorsának további alakulására. Tanítványainak makacssága, amely fölött az övével, mégiscsak meggondolkoztatta. Annál is inkább, mert tudta és

érezte, hogy mint művészt feltétlen tisztelettel vesszük körül. Nekem a kórusban töltött két év alatt is határozottan az volt az érzésem, mindinkább érdekli a véleményünk, de nem szorulok pusztán szubjektív érzésekre vagy találgatásra. A felszabadulás után egy évig együtt tanítottunk a szakszervezeti filmiskolában, melynek Gertleráj volt az ismertebb neve, és ott sokszor beszélgettünk unalmas tanári értekezletek alatt. Természetesen ő nem ismert rám, én mondtam meg, hogy a kórus tagja voltam.

- Lukács Lacira emlékszel? - volt az első kérdése.

Lukács Lacira nem lehetett nem emlékezni annak, aki egyszer is találkozott vele. Én ugyan a kórusból már nem ismerhettem, mert valamilyen okból feleségével együtt már korábban kilépett, de azért később felületesen összebarátkoztunk. Jó költő volt, néhány kiváló verssel és ragyogó műfordítással - ő ültette át magyarra a *Marsolás*-t is, melynek egy szakaszát már idéztem, és szavaltunk tőle egy költeményt a békéről is.

Angyali ember volt, s tudtam róla, hogy Ascher egyik legjobb barátja. Annyira, hogy csupán azért a szívébe fogadott, mert jól emlékeztem rá. Akkor még létezett a Japán: abban fejeztük be, egy fekete mellett, az estét.

- Végül Laci békített ki veletek - mesélte ekkor. - Azt mondta: „Az estjeiden a kommunisták töltik meg az erkélyt és a karzatot, és te, aki szavalás közben mindig érzed a hallgatóságot, a kedvükért némileg megváltoztattad a műsorodat. Hosszú füled van: a Zeneakadémia karzatáig ér, meghallod az ott ülők sóhaját. Hanem amikor vezényelsz, háttal állsz a közönségnek, hagyd hát, hogy mi lássunk helyetted is. Mi a munkások szívéig hallgatunk.” - Váratlanul rám kiáltott, ami igazán nem volt szokása: „És azt ne hidd, hogy a kultúra neked fontosabb ügyed, mint nekik!”

Kért még egy duplát, majd némi kajánsággal megkérdezte tőlem:

- Te mit tanítasz? Filmpropagandát?

Mármint a Gertlerájban.

Azt tanítottam, s ennek természetesen semmi értelme sem volt. De az szükségesnek látszott, hogy a szakszervezeti iskola tanári karába bekerüljön egy kommunista is, s így bővült az utolsó évesek tananyaga heti egy órával. Mondtam tehát Aschernek:

- Az ember másról is beszélhet, mint amit tanít...

Roszkedvű volt:

- Laci azt mondta, az igazi művész mindenkitől tanulhat. Próbáljak meg töletek is.

Elnevettem magam:

- Sikerült?

- Mégpedig éppen nem a dirigálásban! - felelte, és azután másra terelte a beszélgetést.

Ebből is kitetszik, hogy kedve ellenére és sértődötten fogadta el igazságainkat, de ez szememben még inkább növeli emberi nagyságát.

Különben a kóruson belüli munka nem sok időt, legfeljebb tapintatot és diplomáciai érzéket kívánt. Sajnos, ez utóbbi kettő belőlem akkoriban eléggé hiányzott, úgyhogy nagy szerencse, hogy Ascherrel nem nekem kellett tartanom a kapcsolatot.

Gallai Lajos meséli, hogy egyszer megkérdeztem tőle:

- Mondd, Lajos, tudod te egyáltalán, mi a szocializmus?

Én erre ugyan egyáltalán nem elmékszem, de biztosan igaz. Néha még ma is elrémülök, ha eszembe jut egyik-másik nagyképűségem. A túl gyorsan és megszolgáltatlanul aratott sikerért, úgy látszik, fizetni kell, könnyen elkapathatják a fiatal embert. Pedig az a megbízatás, amely a legtöbb időmet vette igénybe, ugyancsak sok tapintatot követelt. Szerencsére már akkor is csak fölszéllel voltam bolond, s ha az alszél fúj, nem vesztettem el a fejemet. Nem tudom, használtam-e valamit a Kórusellenzék instruktoraként, ártani biztosan nem ártottam.

A kórusok munkáját a szocdemek részéről a Kórusközpontnak kellett volna irányítania. Úgy tudom, ezt a szervet is a kommunista párt kezdeményezésére hozták létre, legalábbis Fock Jenő javasolta Gallai Lajosnak a megszervezését. Elnöke Szakasits Árpád, titkára Szélpál Árpád lett, akik akkoriban a centrista balszárnyat képviselték. Mivel a központ többi tagjai a kórusok vezetői voltak, s mivel a kórusvezetők többsége baloldali volt, semmi akadály nem lehetett, hogy saját szakállukra olyan irányt adjanak, amilyent akarnak. Így a Kórusellenzék megalakítása nem teljesen logikus, inkább csak az akkori logikával megérthető elhatározás volt. Én leginkább kaptafalogikaként jellemezném. Ha a szakszervezetekben dolgozik és kitűnő eredményeket ér el a Szakszervezeti Ellenzék, akkor kell egy hasonlónak lennie a kórusmozgalomban is, ha hasonlít egymásra a két mozgalom helyzete, ha nem. Különben szó sincs arról, hogy a Kórusellenzék vezetősége károkat okozott volna. Csupán féllegálisan egy olyan munkával volt kénytelen foglalkozni, amit a Kórusközpont is csak helyeselhetett.

Egy adat szerint a Kórusközponthoz 1932-ben 22 kórus tartozott, körülbelül hétszáz taggal. Tegyük mindjárt hozzá, ekkor már vadul burjánzott a kórusok megalakulása, lehetőleg minden elképzelhető ifjúsági szervezet iparkodott megalakítani a sajátját, s egyáltalán nem tartották szükségesnek, hogy a Kórusközpontban lajstromoztassák magukat. De ha csak a hivatalos adatokkal számolunk: Pesten, legjobb emlékezetem szerint, a következő hozzáértő vezetők dolgoztak Ascheren kívül: Knopp Imre, Simon Jolán, Heimer Jenő és egy Pajor nevű elvtárs, akinek keresztnévére senki nem emlékszik az általam kérdezettek közül, de a munkásságára mindenki. Voltak, akik két kórus vezetését is vállalták. Akárhogy számoljuk is azonban, együttesen meg sem közelítik a huszonkettes számot. A kórusok többsége, hozzáértő vezető híján, főleg sikeres produkciókat utánczott gyengén, a legrosszabb esetekben pedig ízlésrontó tevékenységet végzett. A Kórusellenzék instruktorok kiküldésével iparkodott javítani munkájukon, ezzel foglalkoztam én is - és azt hiszem, munkánk nem is volt teljesen eredménytelen. Akkoriban azonban úgy éreztem, többet érne, ha inkább átvenném egy vagy két kórus vezetését - határozott képességet éreztem magamban erre, és valószínűleg nem indokolatlanul -, de nem vitt rá a lélek, hogy a vezetőségnek ilyen javaslatot tegyek. Nem tagadhattam magam előtt: rendkívül boldoggá tenne egy ilyen megbízatás, tehát - így érveltem magam ellen magamban - nincs biztosítékom, hogy valóban a nagyobb eredmény érdekében cserélném fel az instruktor terhes munkáját egy könnyebbre, nem pedig önös érdekből. Persze a központ segítsége nélkül sem lett volna nehéz elérnem, hogy meghívjanak valahova vezetőnek, csupán egy kis intrikálás kellett volna hozzá - ez azonban végképp nem volt a kenyerem. Így Magdáék megtisztelő megbízása végül is azt eredményezte, hogy eggyel több olyan vágya volt életemnek, melyet más irányú mozgalmi elfoglaltságom miatt nem volt módomban megvalósítani.

A kórusmozgalom 1933-ban érte el legnagyobb kiterjedését. Ugyanakkor bizonyos válságtünetek is kezdtek jelentkezni, melyeket az ellenzék szerintem nem véletlenül ismert fel éppen akkoriban. A számszerű fejlődés változatlanul tartott, de a műsorok nem fejlődtek. Már hosszabb ideje jóformán ugyanazok a versek szerepeltek a kórusok műsorán, ha emlékezetem nem csal, az utolsó évben mindössze a Nyomdász-kórus lépett be egyetlen újabb verssel, a *Nagy egér* című kínai költeménnyel, amely azonban műsorunk sikerületlenebb darabjai közé tartozott. Meg kell jegyeznem, túl széles volt ez a repertoár ahhoz, hogy unalmassá válhasson,

s a kultúresték közönsége nem is panaszkodott. Még arra sem, hogy a kórusesték kísérő műsorai teljesen jelentéktelenekké váltak: részben ugyanazokat a verseket szavalták, részben rendkívül gyenge jeleneteket játszottak. Új szint egyedül a Szalmás-kórus jelentett, nemcsak újszerű énekszámaival, hanem igényesen kidolgozott, szellemes pamfletjeivel is. A baloldali kórusok estjén szinte kivétel nélkül szavalták az *Öt szovjet hajó* című verset. Madarász Emil költeményét, amit, ha elmaradt, a közönség követelni kezdett, holott tudnunk kellett volna, hogy elmondása nem féllegális kultúrestekre való. A jobboldali rendezvényeken a közönség gyakran tüntetett a langyos műsor ellen, s az előadás nemegyszer botrányba fullt. Ezek a jelenségek végül is nem fejlődhettek ki, s így hiteles értékelésük meglehetősen nehéz, én azonban úgy vélem, hosszabb idő óta fennálló problémákról volt szó, melyeket a nemzetközi politika kiéleződése tett számunkra váratlanul észrevehetővé. Ebben az évben lett Hitler Németország kancellárjává, s az ottani heves harcok fényében tűnt fel, hogy a mi propaganda-munkánk elégtelen. Ezért a vezetőség úgy döntött, hogy nagy létszámú konferenciát rendez a kórusok baloldala számára, melyen a követendő út megvitatását ajánlotta napirendül. Mivel sokat jártam különböző szervezetek próbáira, eddigre már a kérdés egyik legjobb ismerőjének számítottam, s engem bíztak meg a bevezető megtartásával. A Csúcs-hegy és a Kálvária közötti mélyedésben tartottuk meg a találkozót, amely egyben monstre előadás is lett, mert az elhozható legjobb produkciókat a helyszínen be is mutattuk. A sort a mi kedves kis pionírjaink nyitották meg, akik ezúttal nem Karikás Frigyes vasmunkás kiszabadításáért adtak ki és terjesztettek röpcédulát, hanem a számukra a „Lánc, lánc, eszterlánc” zenéjére írt kis dalocskát énekelték el.

*A kis prolinak,
lyukas a cipője,
kilátszik a lábaujja
mind a tíz belőle.
Nem dolgozik az apja,
az anyja,
kifordul a kis hasa...
Úgy sincs szükség rája.*

*A kis prolinak
akkor lesz jó dolga,
hogya győz a proletárok
vörös egységfrontja.
Dolgozik majd az apja,
az anyja,
nem fordul ki kis hasa...
Lesz is szükség rája.*

Tulajdonképpen hosszabb vita előzte meg, hogy a bájos, ám kissé együgyű dalocskát felvegyük-e műsorunkra, végül azonban a pionírokra való tekintettel egyhangúan mellette döntöttünk. Én azonban nem csupán az előadók miatt ragaszkodtam szerepeltetésükhöz, hanem azért, mert a gálafölvonulás minden eddiginél jobban megmutatta, mennyire elsorvadtak a kórusok mellett az egyéb műfajok, s hogy különösen a színjátszás terén milyen nivótlanokká váltunk. Úgy véltem tehát, mindent be kell mutatnunk, ami nem kórusprodukció - ez utóbbiban különben hivatalos álláspontot képviseltem.

A versek közül ott is az *Öt szovjet hajó*-t adtuk elő.

Ezt azért hangsúlyozom, mert késő ősszel, a MÉMOSZ-kórus estjén ismét előadásra került, ugyanakkor pedig - ha helyesen mesélték - inkább személyi, mint politikai okokból vereke-

désben végződő botrány tört ki egy jobboldali s egy baloldali kórusvezető között, a rendőrség pedig a botrányra és a kommunista versek szavalására hivatkozva betiltotta a kórusok mozgalmát. Szalmás Piroskáék beléptek a Dalosszövetségbe, s ezáltal megmenekültek, mi, nyomdászok, még kétszer felléptünk illegálisan, de a kórusokat nem lehetett megmenteni, mivel pedig a többi műfaj igen alacsony nívón állt, a kultúrmunka egy ideig nem is tudott lábra állani.

Szeretném elmondani, hogy nem Lukács László volt az egyetlen költő a kórusunkban, hanem Kis Ferenc is ott dolgozott, akit a közvélemény éppúgy elfelejteni látszik, mint Lukácsot, csak még méltánytalanabban. Ő megérte a felszabadulást, és az Írószövetségben mint az írók egyik legkedvesebb költőjét tartották számon. Feri nyomdász volt, s bár nem tartozott a népiesek közé, a népdalok egyszerűsége és tisztasága jellemezte verseit. Egyik legjobb versét már azokban az időkben megírta, olvastam, sőt kedveltem is, de én sem ismertem fel írója jelentőségét. Annál nyugodtabban állíthatom, hogy utólag óriási veszteségként könyvelem el, mert a felszabadulás után igen-igen jó barátok lettünk. Jellemzésére hadd meséljem el, hogy egy ízben Vadász György, a Magvető akkori igazgatója nívódíjban részesítette *Csendes diadallal* című könyvét, de ezt meglepetésnek szánta. Kis ismeretében felmerült a probléma, hogyan lehet biztosítani, megjelenjék meghívásunkra, ha nem áruljuk el a célját. Felesége azt ajánlotta, hívjam meg a kiadóba sakkozni. Feri vidáman megjelent, felvette a nívódíjat - azután halálosan megsértődött, amikor megtudta, hogy sakkozásunk meghívásának csak ürügye volt. Annyira megbántódott, hogy végül igazgatói engedéllyel játszanom kellett vele munkaidő alatt.

Nos, mint ezt mindkét személytől külön-külön hallottam, Feri 1933-ban részt vett a Fogyasztási Szövetkezet kultúr csoportjának egy estjén, melyet a jelenlevő kommunisták megzavartak, majd pedig megjelent a rendőrség, és elvitte a résztvevők egy részét. Az esetet elmesélte a *Felelet* című könyvéhez adatokat gyűjtő Déry Tibornak, aki beépítette Köpe Bálint történetébe, de két évvel későbbre datálta, amikor a helyzet, a közvetlen forradalmi remények szertefoszlásával, teljesen megváltozott. Joggal mondhattam Dérynek, hogy ő valószínűleg nem látta a kultúrestet, de én ott voltam, és Köpe Bálint mellett ültem: erre az időre ugyanis - annak ellenére, hogy a Szövetkezet maga jobboldali maradt - kultúr csoportja igen elevenen dolgozott, és éveken át titokban én állítottam össze műsorait. Így azután nem valószínű, hogy ezt az előadást a kommunisták megzavarták volna.

A magyar munkásmozgalomban évnvi pontossággal kell vigyázni a dátumokra annak, aki hiteles képet akar rajzolni róla.

Engem persze elsősorban a versek bűvölete kötött a kórushoz. Költőnek szántam magam, de azért érdekelt a költészet maga is. Meg kell mondanom, rengeteget tanultam, többet, de legalább annyit, mint a középiskolában. Sajnálatos módon azonban az így szerzett tudás egy lépéssel sem vitt közelebb a lírához. Jelenetek írásával még csak értem el valami sikert, de a vers meghódítása sehogy sem sikerült. Különben elsőként egy *Mesélő bácsi* című kis jelenetet készítettem el - ez volt az első írásom, amely szakértő kritikushoz került. Magda mutatta meg: Hollós Korvin Lajosnak, aki szó szerint azt kérdezte tőlem, nincs-e közelebbi rokonom, mint az irodalom, mert akkor foglalkozzam avval, s mivel ezt az üzenetet egyikünk sem találta kielégítőnek, felvitte egy akkor jeles kritikusként számító elvtárshoz, akinek Csont volt az álneve, valódi nevére, bár ismertem, nem emlékszem. Ő azután felhívott a lakására, szép türelmesen elmagyarázta, hogy írásom egy ütet taplót sem ér - de van benne két aprócska kis jelenet - megmutatta, melyik kettő -, ha úgy tudnék írni, akkor érdemes próbálkozzom, akkor van tehetségem. Ez a bírálat viszont teljesen világos volt. A szerző maga is megállapította, miért más az a két aprócska rész a többinél, s ennek köszönhetően később sikerült olyan jelenetet is írnom, amit előadtak, s ami sem rosszabb, sem jobb nem volt a többi hasonló társánál.

Az idő azután később megmutatta, nekem ahhoz, hogy lírát tudjak írni, nem esztétikát kell tanulnom, hanem életet. Mert én pontosan tudtam, miféle rémségek ellen harcolok, de személy szerint nem ismertem egyiket sem. Soha életemben nem nyomorogtam. Engem József Attila sértődése felháborított, és nem az jutott eszembe, milyen iszonyúan sérthette, hogy kölcsönkérésre kényszerült. Még a híres két sora:

*Felesége a padlót mossa
s ő másolás után lohol*

is csak tetszett, de nem szorította el a torkomat. A szerelem, később a házasság tanított meg arra, hogy a magam ügyeként érezzem át mások baját. Negyven év távlatából persze sejtelmem sincs arról, mikor és hogyan vettem észre, hogy Magda mutatóujján egy kemény bütyök van - mestersége címere, varrólány volt. Tény, hogy rettentően megsajnáltam a mutatóujját, és írtam egy verset, ami úgy kezdődött:

*Ujjamon ott kemény bütyök,
a tű, a tű szurkálta meg,
Ne csókold, kedves...*

majd néhány nappal később, mintegy apropóra feljött hozzám Csömöri Jóska, később a munkásírók könyvkiadásának neves szervezője, egy igen meglepő ajánlattal: én is verset írok, ő is verset ír, Darvas József is verseket ír (!), próbáljunk meg hárman együtt egy vékony füzetet kiadni költeményeinkből. Kissé szkeptikus voltam az ügyben, de ilyen ötletet nem lehetett nem megpróbálni, felmentünk tehát Darvas Jóskához a Breitner-ház harmadik emeletére, a hátsó lépcsőn, ahol ő egy eredetileg alighanem mosókonyhának szánt kamrában lakott főbérletben (!), és este ingyen hallgathatta a híres tánciskolából áthallatszó zenét. Csömörit már ismerte, engem Csömöri mutatott be neki. Örömmel fogadott, engem hellyel kínált egyetlen székén (bizonyára mint új vendéget, hiszen új vendég a fogó), gondosan átolvasta kettőnk verseit, nekünk pedig odaadta az övéit. Mikor végzett, azt mondta:

- Nézd, Jóska, a *Ne csókoldj* című versed a legjobb mind közül, de még az sem való kiadásra!

- Az az Erdős Laci verse! - mondta kissé letörten Csömöri.

Én nem törtem le. Én feltörtem. Először, mert én is úgy hittem, hogy versem nem elég jó a kiadásra. Másodszor, mert mégsem volt utolsó érzés, hogy hármunk közül Darvas az én írásomnak ítéli a pálmát.

Persze akkor még nem tudtam, hogy neki könnyű objektívnek lennie, mert már nyomdában volt a *Fekete kenyér* kézírata, amely hamarosan hírnevet szerzett neki, s hogy ő a versírással véglegesen leszámolt. De összebarátkoztam vele, hacsak rövid időre is, s így tanúja voltam annak, amikor Móricz Zsigmondtól visszatért, aki olvasta a könyvét és rögtön magához hívatta a fiatal szerzőt. Ő - mármint Darvas - ezt a jelenetet később állítólag elfelejtette, s így én is csak habozva írom meg. Halálosan el volt keseredve. Móricz több mint egy óráig beszélgetett vele, kikérdezte mindenről, kifacsarta, mint egy citromot, s azután, anélkül hogy a regényről mondott volna valamit, azzal bocsátotta el:

- Nekem is kellene erről a témáról írnom valamit!

Azt hiszem, Darvas később megértette, hogy ennél nagyobb dicséretet nem is kaphatott volna, különösen, mikor *A boldog ember*-rel Móricz bebizonyította, hogy komolyan gondolta, amit mondott.

Engem közben az élet tanítgatott a költészet tudományára. Történt nemsokára, hogy felmentem Magdáért Blaszkéhoz, de csak az egyik bátyját találtam otthon, néhány más ember

társaságában, akik körülülték az asztalt. Pillanatnyi kétségem sem volt, hogy illegális megbeszélésbe cseppentem bele, s ezért rögtön távoztam. Harmadnap a báty meg is kért rá, egyelőre ne járjak hozzájuk. Kérését nem szívesen bár, de teljesítettem.

Gyűlésezése következményeképpen Magda néhány napig nem jött el találkáinkra, s mikor rászántam magam, hogy becsengessek hozzájuk, a harmadik testvért, Bélát találtam otthon. Rajta, súlyosan beteg apjukon és tizenkét éves húgukon kívül mindenkit letartóztattak, köztük idős édesanyjukat is.

- De - biztatott -, mivel csak Doli ügyéről van szó, Magdát rövidesen kieresztik.

Megnyugodva mentem haza. Biztosra vettem ugyanis, hogy a detektívek csupán pimaszkodásból vitték be az egész családot, s így Magdát sem fogják bántalmazni. Másnap délután azonban *Az Est* címlapján nagy kommunistaletartóztatásról tudósítottak. Természetesen megvettem az újságot, és megdöbbenve olvastam a rendőri jelentésben - egyéb nevek között - a Blaszc család minden tagját, kor szerinti felsorolásban, a legvégén Blaszc Magdolna tizenhét éves varrónőt.

Egy szót sem értettem az egészből, hiszen biztosan tudtam, hogy Blaszc néni nem foglalkozik politikával, mégis szerepelt a neve a tudósításban. Mindegy: tudomásul kellettennem, hogy Magdát bent tartották. Éppen Brandl Hugóval voltam valamiért, és megkértem, hogy aznap helyettesítsen. Vállalta, de ehhez haza kellett kísérnie, hogy átvegyen egy iratot. Az izgalomtól megnémulva siettünk hozzám. A kulcs a zárban, csengetnem kellett. Anyám helyett Magda nyitott ajtót. Amikor a cikk megjelent, már mindegyiküket szabadon is eresztették.

A továbbiakat egyformán beszélte el Brandl meg ő. Szerintük falfehér lettem örömben, és nekitántorodtam az ajtónak. Én erre nem emlékszem, de készséggel elhiszem. Azt éreztem, hogy a lábam elgyengül. Végtelenül örültem, amiért Nonpareille a változott körülmények között is vállalta helyettem a munkámat. Bent a szobában azután megsejtettem, hogy családom nem is olvasta az esti lapot, tehát nem tudják, hogy valami baj volt Magdával. Lassanként megnyugodtam, és vacsorakor már tudtam nevetni is.

Ez az eset arra készítetett, hogy minél hamarabb feleségül vegyem Magdát, mert az otthon lakás mindenképpen veszélyes lehetett számára. Felmentem tehát egy délután hozzájuk, hogy megkérjem a kezét. Édesanyját egyedül találtam, éppen mosott a fürdőszobában. Végtelenül kedves, egyszerű asszony volt, azt hiszem, mindenki szerette. Én mindenesetre nagyon. Mikor hallotta, hogy beszélni szeretnék vele, hellyel kínált az egyetlen lehetséges ülőalkalmatosságon. Így egy vécc lehajtott fedelén ücsörögve kértem meg Magda kezét, s anyuka csak akkor kezdett sápítozni, hogy erről inkább a szobában kellett volna beszélnünk, meg hogy kiskorú vagyok még, apám nélkül ezt úgysem lehet elintézni... Mondtam neki, hogy ha mi ketten megegyezünk, jön majd az erősítés is.

Így nősültem meg tehát huszonegy éves koromban, és soha nem bántam meg korai házasságomat. Iszonyatosan fiatalnak látszottunk mind a ketten, és még évekig játszottuk azt, ha megkérdezték, hány évesek vagyunk, hogy én nem egészen tizenhét, feleségem tizennégy, és belügyminiszteri engedéllyel keltünk össze. Életünk egyszerre nagyon szép lett, beleszámítva még azt is, hogy ekkor tanultam meg, mi a legnehezebb - legalábbis számomra - az illegális mozgalomban. A másikért aggódni. Akkorra már megszűnt a Kórusellenzék, s ahogyan ezt a konspiráció megkövetelte, egyikünk sem tudta a másiktól, mit dolgozik. Ha külön mentünk el hazulról, megmondottuk egymásnak, körülbelül mikor érkezünk vissza, de az ígéretet gyakran nem lehetett betartani. Kis késés nem számított. De egy-másfél óra múlva én elkezdtem fel és alá járkalni a lakásban, és ha megfeszültem, sem tudtam másra gondolni, mint: mi történhetett vele? A várakozás mindig jobban megviselt, mint a váratlanul lecsapó baj.

Az izgalom általában nem tartott túl sokáig. Egyszer azonban közölte Magda, hogy aznap szokatlanul későn érkezik haza egy meglehetősen veszélyes munkáról - utólag megtudtam, illegális összkörzeti értekezletet tartottak a hegyek között. Tízre, esetleg kapuzárás utánra várhattam. Bejelentése nem tett boldoggá, mert nálam bizonyos illegális jelentések voltak elrejtve, melyeket másnap kellett felfelé továbbítanom. Eltávolítani már nem tudtam őket, megsemmisíteni végszükség kivételével nem lehetett. Megegyeztünk tehát egy bizonyos csengetésben, amellyel biztonságos hazaérkezését jelzi, és azt tanácsoltam, ne vigyen magával kulcsot, hogy a detektívek baj esetén ne tudjanak csengetés nélkül ajtót nyitni.

Tizenegy órakor voltaképpen még nem izgultam, egy már eleve végtelennek tervezett találkozásonál egy óra késés könnyen előfordulhatott. Éjfél után villanyt gyújtottam, s kiültem az ágy szélére. Akkor még különösen a jelentések izgattak, úgy éreztem, nem a legbiztonságosabb a rejtekhelyük. Vakon meredtem az ablakra - és egyszerre a vékony, kis terjedelmű illegális anyagok ragyogónak látszó új elrejtési módja jutott eszembe. Előhalásztam a leveleket, cérnával, ritkásan felfélcéltem őket a roló vásznára, azután megrántottam a zsinórt. A vászon akadálytalanul fölgöngyölödött, s alulról nem látszott, hogy bele lenne csavarva valami. Kissé megnyugodva feküdtem vissza, s talán aludtam is néhány percet. Három órakor riadtam fel újra. Most már aligha lehettek kétségeim Magda sorsát illetően. Fel kellett készülnöm, hogy még hajnal előtt házkutatást tartanak nálunk. A rolómegoldás ugyan változatlanul tetszett, de ilyen körülmények között arra sem bízhattam magam. Felöltöztem, magamhoz vettem a jelentéseket, és megálltam az előszobában. Arra készültem, hogy ha nem a megbeszélt jellel csöngetnek, beosonok a mellékhelyiségbe, lehúszom a papírokat a vécékagylóba, s csak azután nyitok ajtót. A hekusoknak pedig azt mondom, azért öltöztem fel, mert érdeklődni kívántam a mentőknél, nem vitték-e be a feleségemet. Azután nekitámaszkodtam az előszobaszekrénynek, és mozdulatlanul vártam körülbelül még egy órát. Nem éreztem a fáradtságot. Hajnali négykor hangzott fel végre a megbeszélt csengetés - persze addigra már megismertem lépéseit is az ajtó előtt. Hanem a lábaimat csak nehezen tudtam mozdítani, annyira fájtak.

Szemrehányásnak persze nem lehetett helye. Megcsókoltuk egymást, s mert teljesen át volt fázva, főztem egy teát. Utána megmutattam az újonnan kitalált rejtekhelyet - neki is módfelett tetszett. Hogy valóban annyira észrevehetetlen volt-e, mint reméltem, persze nem tudhatom - később egy házkutatást mindenesetre sikerrel kiállt, de azt nem csinálták túlságosan komolyan. Aztán ágyba bújunk, s miután megegyeztünk, hogy aludni már nem érdemes, el is aludtunk nyomban, és percnyi pontossággal ébredtünk, amikor szoktunk. A fiatalság mindent kibírt.

Nem sokkal ezután megírtam az első olyan versemet, amit felvennék munkáim közé, ha verseim kiadására egyáltalán sor kerülne valamikor. Különböztetve szabályszerű szerelmes vers, nem hiszem, hogy érezni lehetne rajta, hogy hosszas aggodásaimnak bármi része is volna keletkezésében. Én azonban annyira éreztem ezt akkor, hogy - mit meg nem tenne egy író a fejlődéséért?! - hálás voltam, amiért átéltem ezt a rettenetes éjszakát. Mivel pedig nagyon rövid, azt hiszem, nem lesz baj belőle, ha ideiktatom.

Légy büszke rá: ismerlek egészen.

Tudom, változásodban nem volt soha részem.

Magad maradtál, más mint vártalak -

s most azt hiszem, hogy így kívántalak.

Szerelmünk, mint a büszke férfítést,

ma meztelen. Ismerlek, mint az est.

S mint önművén bátor botlást ki lát,

úgy nézek benned gáncsot és hibát.

Ismétlem, ez a rövid költeményem már tetszett nekem. Sajnos, lényeges változást ez sem hozott dolgaiban, sokáig nem született utóda. Igaz, én nem szabad időmben - ilyen ugyanis nem volt -, hanem munka közben törtem a fejem verseimen. Eddigre már az egyszerűbb szövegeket szinte teljesen automatikusan tudtam szedni, és különös tehetségem volt ahhoz, hogy különböző tevékenységek között osszam meg a figyelmemet. Hanem azért a múzsa és a szedőgép egyidejű szolgálata mégsem tartozott a legszerencsésebb kombinációk közé.

Akinek füle van hozzá, hallhatta, hogy eddig csupa örömteli dologról beszéltem, s ez ellentétben látszik lenni azzal a köztudatban álló hiedelemmel, hogy a kommunistáknak volt a legrosszabb soruk a fasiszmus idején. Ne értsenek félre: valóban istentelenül nehéz volt elviselni a kínzásokat, börtönöket, a feketelistákra kerülést. Azoknak nevében pedig nincs is jogom nyilatkozni, akiket kivégeztek, legyilkoltak, évtizedekig tartottak börtönben, vagy korábban szabadultak ugyan, de a cellákban szerzett tüdőbajuk miatt fiatalon kellett elpusztulniuk - nem próbáltam a sorsukat. Azt hiszem, az ő áldozataikért kellő, de keserű elégtételt csak az öntudatuk adhatott. De aki szerencsésebb volt, azt nemcsak a jövőbe vetett hite kárpótolta bőségesen a szenvedéseiért, hanem a mozgalmi életforma is, a jó lelkiismeret és a romantika. Mindaz, amiről megpróbáltam számot adni. Nincs abban egy szemernyi túlzás sem, hogy a társaira csak annak lehetett igazi hatása, aki *megtanult* boldognak lenni is. Márpedig ez a Horthy-korszakban - főleg az értelmiségiek számára - nem is volt olyan egyszerű.

Azt viszont hangsúlyoznom kell, hogy eddig főképpen a mozgalom ünnepnapjairól beszéltem, márpedig a forradalom sorsát is a hétköznapi munkája dönti el. Ezzel kapcsolatban azonban ismételnem kell, amit más vonatkozásban már említettem, hogy az akkori kommunisták munkája nem különbözött annyira a maiakétól, mint általában hiszik. Hétköznapijainkon nekünk is csömörlésig kellett újból és újból nekilátnunk olyan mellőzhetetlen feladatok megoldásának, melyekhez esetleg nem is volt elég erőnk, melyek mások szemében nem is látszottak föltétlenül rokonszenveseknek, s amelyekről esetleg csak évek múlva bizonyosodott be, hogy nekünk volt igazunk. A forradalmi tevékenységhez a favágómunka is hozzátartozik, sőt annak jelentős részét teszi ki, és a favágómunka soha nem romantikus. A továbbiakban főképpen ilyen dolgokról fogok írni. Különösen áll ez a következő részre, melyben illegális munkám két legnehezebb évét beszélem el.

Egy pengő története

Ez az idő különben a kommunista mozgalom egyik kiemelkedő korszaka. Az 1931-ben alakult Egyesült Szakszervezeti Ellenzék (ESZE) ekkor éli virágkorát, ekkor zajlanak az építők és bőrösök országos sztrájkjai, és a kisebb szakmák, mint a nemesfémesek és néhány textilgyár munkabeszüntetései, melyeknek nem lebecsülendő szerepük volt abban, hogy Gömbös végül elállt a fasiszta jellegű munkáskamarák felállításának a tervétől. Az ESZE szakmai csoportjait a kommunisták irányították, s ennek a munkának gyakorlati szükségletei egy látszólag kicsiny, valójában forradalmi jellegű változtatást hoztak létre a párt szervezeti felépítésében is: megszüntették a vegyes sejteket, s helyettük szakszervezeti frakciókat alakítottak a nem nagyüzemekben dolgozó kommunisták összefogására. Addig nem hittem volna, hogy a tisztán szervezeti változások jelentősen befolyásolhatják a politikai tevékenységet is. Jól emlékszem, hogy mikor - különben meglehetősen közömbösen - bejelentették, a jelentéktelen eseményeknek kijáró vállrándítással fogadtuk a hírt. De hamarosan látnunk kellett, hogy nagyon is fontos dologról van szó. A szakszervezetek szerinti szervezés szakszervezeti munkát követelt, s ez sokkal nehezebb volt, mint egy röpgyűlés megszervezése, bizonyos helyeken, mint például a rendszeres denunciaciók miatt a szabóknál, még veszélyesebb is. Az

új helyzetben a propagandáról mindinkább a szervezés irányába tolódott a munka súlypontja, s az egyszerű párttagok is rákényszerültek, hogy általános politikai szólamok ismételtetése helyett olyan célokat fedezzenek fel, amelyekért a munkásokat a siker reményében lehet mozgósítani. Az alapszervezetek tehát nagyobb önállóságra kényszerültek, mivel ezt a feladatot helyettük nem oldhatta meg senki. Ezzel párhuzamosan egyre nagyobb igényeket tápláltak a vezetés színvonalával kapcsolatban is, és még csak nem is mondható, hogy a vezetés ezt nagyobb részben ne tudta volna teljesíteni. Csak éppen nem minden kérdésben és főképpen nem minden frakció esetében.

Amennyire meg tudom állapítani, a felsőbb vezetők (a Budapesti Pártbizottság tagjai és az ESZE irányítói - a titkárság tagjairól semmit sem tudtam) általában a legharciasabb szakmákat képviselték, azok problémáival nagyon is tisztában voltak, és megértették egymást e szakszervezetek alapszervezeteivel. Sajnos, azt hitték, hogy más szakmákban azért érnek el kisebb sikereket a kommunisták, mert nem az ő módszereiket követik, s emiatt szenvedéllyel húztak mindent a náluk legalkalmasabbnak bizonyuló kaptafákra. Így a különlegesebb szakmákban utasításaik egy része komoly zavart, sőt károkat okozott. Márpedig a nyomdaiparban voltak leginkább rendhagyóak a viszonyok. Mivel ekkorra már, még húszéves korom előtt, a KIMSZ-ből átkért a pártfrakció, beszámolóm a visszajáról fogja ábrázolni a mozgalom egy fényes korszakát.

Úgy hiszem, helyes lesz a szakma bizonyos fokú bemutatásával kezdenem. Egyrészt, mert enélkül történetünk meg sem érthető, másrészt, mert ha ennek keretében őszintén kell szólnom szaktársaim hibáiról, egyben tisztázni szeretném őket azok alól a vádak alól, melyekkel olykor még utólag is méltatlanul illették őket.

Szakmailag sokféle nyomdász létezik: szedő, gépszedő (ilyet akkor csak a tanult kéziszedők-ből képezhettek), gépmester, nyomó, öntő, berakónő és segédmunkás elvtárs (a nagy nyomdászertekezteken ez volt a hivatalos megszólítás: „Szaktársak és szaktársnők, segédmunkás elvtársak!”), de gazdasági-politikai szempontból csak két csoport létezett: a nem lapmunkások és a lapmunkások, azzal a kiegészítéssel, hogy többé-kevésbé az alábbiakhoz tartoztak azok a gépszedők is, akik nem napilapoknál dolgoztak. A nem lapszedők - a legendákkal ellentétben - anyagilag sem tartoztak a munkásarisztokráciához. Megkeresték ugyan azt a bizonyos kettő-száz pengőt, de viccelni igazán nem volt okuk: ez volt az az összeg, melyből egy négytagú család elviselhető gondok közepette élhetett. Igaz, keresetük például a szövönökhöz képest csillagászati magasságúnak volt mondható - annyit, mint az utóbbiak, csaknem megkerestek az utolsó éves nyomdásztanoncok is -, de azért ez az összeg a munkások között sem számított különösebben magasnak, s minél inkább túljutottunk a válságon, az árak növekedésével annál kevesebbet ért.

Legrosszabb helyzetben a kéziszedők voltak közülünk, mert őket sújtotta legerősebben a munkanélküliség. A szakszervezeten belül az egyes szakmák körökben tömörültek: a kéziszedőkör tagjai voltak a legharciasabbak, ők próbálták balra tolni a szervezet vezetőségét, és ők harcoltak legtöbbit a munkanélküliekért, de nem nagy sikerrel, mert a hatalom gyakorlatilag a lapmunkások kezében volt. Akkor ezt úgy mondtuk: azért, mert őket védte egyedül a szakszervezet. Most, túljutva az elkeseredett harcok hatásán, az igazságnak megfelelőbben inkább azt mondanám: azért, mert ők tudták megvédeni a szakszervezetet.

Ha csak az anyagi viszonyokat tekintjük, illet rájuk a munkásarisztokrácia kifejezés. Én közbük tartoztam, s volt négy esztendőm, melyben nemcsak kereseti, de jövedelmi adót is fizettem munkabérem után, tehát rendszeresen elértem a negyedévi ezerkétszázötven pengőt. De ami a kifejezés politikai tartalmát illeti: nálunk szó sem lehetett arról, hogy a burzsoáziánk feláldozta volna a gyarmati extraprofit egy részét azért, hogy bizonyos mértékig érdekeltté

tegye reakciós politikájában a munkásosztály legfelső rétegét is. Ugyan miféle extraprofitról lehetett szó Magyarországon, és hol találtak munkásréteget, amely ne gyűlölte volna az ellenforradalmi rezsim politikáját? A nyomdaipar különben sem tartozott a legjövödelmezőbb iparágak közé. De politikailag fontos volt, hogy a lapok mindennap megjelenjenek, és - ami érzésem szerint ennél nagyobb súllyal esett latba - a lapok pusztán üzleti szempontból is rendkívül érzékenyek voltak a pontos megjelenésre. Kora hajnalban indultak el azok a vonatok, melyek vidékre szállították őket, s ha valamelyikük ezt az időpontot többször lekészte volna, feltétlenül elsodorja a konkurrencia. Történjék bármi, éjjel fél egykor el kellett indítani a gépeket, s ez a lapszemélyzetnek széles manővrirozó lehetőséget adott.

A kollektív szerződés kikötötte, hogy kéziszedőt csak egyévi gyakorlat után lehet gép mellé ültetni. Nálunk három olyan szedő volt, aki a szakma mellett egyetemen is tanult, és Szász Győző vezérigazgató (a Főnökegyesület közismerten reakciós főnöke) mindhármunkat gép mellé ültetett - rettenetes felháborodást keltve ezzel. Felháborodásra volt is a bizalmiaknak némi okuk, azelőtt gép mellé csak olyat tettek, akit erre méltónak tartott a szakszervezet is. Nem kétséges, Szász azt várta tőlünk, hogy fellazítsuk a gépszedők sorait. Az sem kérdés, hogy csalódnia kellett bennünk: a másik kettő ugyan nem volt kommunista, de nem is lett áruló. Meggyőződéssel vettünk részt a gépszedők harcaiban.

Állíthatom, hogy egyetlen szakma, ide értve az építőket és a cipőfelsőrész-készítőket is, nem harcolt annyiszor, mint a nappali gépszedők - csupán, mivel kevés ember vett bennük részt, rövid ideig tartottak, és minden esetben győzelemmel végződtek, munkabeszüntetések ismeretlenek maradtak a közvélemény előtt. A gépszedőknek többféle joguk volt: részint olyanok, melyeket a kollektív szerződés szabályozott - ezekhez nem nyúlt senki, ameddig érvényben voltak. Azután olyanok, melyeket a szokás szentesített, s végül olyanok, melyeknek megvédésekor igazságérzetükön kívül semmire nem hivatkozhattak. Ez utóbbi kettőt rendszeresen próbálták megszegni a főnökök, és megőrzésükért szinte kéthavonta folyt a harc. Hadd mondjak el rájuk egy példát.

Egy ízben egyik kollégánk az Újság hirdetési rovatában a masszázs szalon szót „m” helyett „b” betűvel szedte, s a pikáns sajtóhiba, a közönség nagy gaudiumára, meg is jelent. Az Újság kénytelen volt bevonni az újságárosoktól a számot, s amit nem adtak vissza, az a piacon öt pengőért cserélt gazdát. Híre járt, hogy a vezetőség a szedőt el akarja bocsátani, mert szerinte a tévedés valamiféle freudi aberráció, a szedők viszont tudták, hogy a gép taszterén egymás mellett van az m és b betű, s így a hiba közönséges elütés, tehát méltánytalannak tartották, hogy az illetőt megbüntessék. Így aztán, az effajta akciók forgatókönyvének megfelelően, telefonáltak a szakszervezetbe, ahonnét sürgősen kiküldték Radvánszky Rezsőt - akiről később még szó lesz -, aki azonban nem jött be az üzembe, hanem megfigyelőállást foglalt el a Kőművesben, a szemközti vendéglőben. Megérkezéséről valamilyen módon értesítette a bizalmi, aki nyomban összehívta a gépszedők értekezletét a szerkesztőségek korrektúraszobájába - természetesen munkaidőben -, s ott beszámolót tartott az esetről addig, míg az igazgatóság meg nem unta, hogy állnak a gépek, és nem küldött a bizalmiért. A bizalmi minden esetben azt közölte, hogy a tervezett (vagy megtörtént) igazságtalanság miatt a kollégák annyira izgatottak, hogy - sorozatos hibák ejtésétől félve - nem merik folytatni a szedést, s ő éppen most próbálja megnyugtatni őket, de nem nagyon sikerül. Ugyancsak minden esetben - már amiről én tudok - az volt a válasz, hogy a szedők csak térjenek vissza a munkájukhoz, az igazgatóság visszavonja - vagy ki sem adja - intézkedését, és kéri, lehetőleg hozzák be az elvesztett időt. Akkor mi visszaültünk a gépekhez, és lehetőleg behoztuk az elvesztett időt, Radvánszky pedig a jelentéssel hazatért.

A nappali gépszedők sztrájkja nem okozott volna legyőzhetetlen nehézséget a nyomdának, de ott állt mögöttük a félelmetes vastartalék, az éjjeli lapszedők tábora, melynek csodálatos szervezettsége szinte automatikusan biztosította, hogy a munkáltatók ne tudjanak és merjenek beléjük kötni. Én tulajdonképpen tőlük tanultam meg, miképpen kell a munkásosztály tagjának viselkednie. Mármost hogy tőkés viszonyok között. De tanítottak olyanra is, amit a mai munkásoknak is tudni illenék.

Én a Magyar Nemzet megalakulásakor mint az új lap személyzetének tagja kerültem közéjük. Harmadik nap hívatott a mettröm, és elem tette a lap tőzsdei rovatát. Óriási táblázatok voltak benne, melyeknek szedése soröntő gépen különlegesen komplikált. Éppen ezért az első két napon a délelőtti személyzet készítette el, nehogy éjjel „elússzunk” vele.

- Hallom, maga szereti a táblázatokat. Mától ez lesz a maga rovata. Ismerkedjen meg vele. Mindennap fél tízkor kell leadnia...

Hümmögtem.

A táblázatok szedése azért időrabló munka, mert mielőtt az ember hozzákezdhetne, el kell végeznie bizonyos bonyolult számításokat, melyeket nem szakembereknek el sem lehet magyarázni. A lényeg az, hogy ha a táblázatok állandóak, és a szedő már kívülről megtanulta a méreteket, akkor alig nehezebbek, mint a folyamatos szövegek. Én úgy gondoltam, két hét alatt jöhetnek bele a munkába, s akkor már a határidővel nem lesznek nehézségeim. Kinevetett:

- Azt maga csak gondolja! Ma is fél tízkor kell leadnia az anyagot.

Mi tagadás, megdöbbsentem. Mint mondtam, annak idején leendő kollégáim felháborodva vették tudomásul, hogy Szász Győző a gép mellé ültetett, s mert Szász szándékai valóban nem voltak túl tisztességesek, nem is mondhatom, hogy jogtalanul nem fogadtak szívesen. Mint később rájöttem, meg is próbálták akadályozni, hogy a szakmát kitanulhassam. Volt ott néhány keserves dolog is, amit néhányan a nyakam kitörésére megkíséreltek, de ezt nem részletezem. Mivel pedig a lapszedőkhöz bekerülni mindennél nehezebb volt, s hosszú tárgyalásokon dőlt el a névsor az igazgatók és a bizalmiak között, nem ok nélkül riadtam meg, hogy kollégáim most sem látnak szívesen, s ezt jelenti mettröm mondása, hogy már első nap fél tízre kell leadnom rovatomat. De épp az ellenkezőjéről volt szó: joggal nevette együgyűségemet. Tátva is maradt a szám, amikor átadta az anyagomat: összesen két sort. A tőzsde ugyanis akkor egy héten csak egyszer nyitott, s a többi napon a táblázatokat minimális változtatásokkal hozták, s a régi szedést vágták be a szövegbe a kéziszedők. Én viszont azokon a napokon sem „készülhettem el” fél tíz előtt. Közben persze úgy kellett tennem, mintha dolgoznék - pokoli unalom.

A vezetőség különben tudta, vagy legalábbis sejtette, hogy én a hét öt napján az első két órában semmit nem csinállok, de nem tehettem semmit ellene, mert azután jött a tőzsdenap, és a szedésem akkor is idejében ott volt az asztalon, ha megbolondultak az árfolyamok. Ilyenkor négy másik szedő együtt sem érte volna utol teljesítményemet, s ez nem az én nagyszerűségemből, hanem a munka természetéből fakadt: abból, hogy én már régen kiszámoltam, s fejből fűjtam, amit másoknak még számolgatniuk kellett volna. Persze jó szedőnek is kellett lennem - enélkül laphoz nem is kerülhettem volna -, mert óriási blamáznak számított volna, ha határidőmről akármilyen vészterhes tőzsdei napon is lemaradok.

Különben a nyomda vezetősége ki is próbálta, nemcsak afféle babona-e, hogy a rovatok begyakorlott személyzete sokkal többet tud másoknál produkálni. Csak nem az éjjeli személyzettel kísérletezett, hanem a nappali kisegítőkkal. Bizonyos anyagokat ugyanis, melyeket előre lehetett leadni, például az akkor igen terjedelmesen közölt rádióműsorokét, nem a törzsszemélyzettel szedettek, hanem nappal, de mindig ugyanazokkal az emberekkel, és

minthogy a lap számára készültek, magasabb órabérért. Mivel pedig az igazgató joggal gyanakodott arra, hogy a kiválasztott - ha jól emlékszem, négy - kolléga lassabban végez a szedéssel, mint ahogy képes volna, az egyik esetben, előzetes bejelentés nélkül, négy másik embernek adta oda a munkát, négy olyanak, akitől okkal elvárhatta, a valamivel nagyobb kereset reményében mindent el fog követni, hogy fölülmúlja kollégáit. A személyek cseréje egyébiránt az igazgatóság diszkrecionális joga volt, a bizalmiak nem tiltakozhattak ellene. Ám a kísérlet beavatkozásuk nélkül is csúfosan megbukott, a begyakorlottságot egyszerűen nem lehetett iparkodással pótolni.

És ami állt a rovatokra, állt az egész lapra is. Tizenkettőig tartott a munkaidőnk, de régi szokás szerint, ha fél tizenkettő után csak egyetlen sor új szedés is akadt, olybá vették, hogy zavaros az idő, lehet, hogy szükség lesz tizenkettő után is szedőre, s ezért különórán két úgynevezett várót ott kellett tartani. Ez a két gépszedő éjfél után két perccel rendszerint hazament, de a bérét egy óráig kapta meg. Így azután nehezen lehetett volna elképzelni olyan napot, melyen fél tizenkettő utánra ne maradt volna egy-két sor új szedés.

De ha véletlenül valóban voltak szenzációk, a tudósító irodák őrjöngtek, s a szerkesztőség ontotta és cserélte az újabb híreket, a nyomdának akkor sem kellett izgulnia. Ha nem is két különórával, hanem többel, fél egyre feltétlenül befejeződött a tördelés. Ez már a lapszemélyzet különös képessége és büszkeségének különös tárgya volt. Mellesleg: mivel a határidő lekésése esetén a nyomdának súlyos pönálét kellett volna fizetnie, ez volt az az ok, ami miatt az igazgatóságok a lapszemélyzetet nem nagyon próbálták háborítani.

Én egyetlen kísérletről tudok, a Magyar Nemzet személyzetének megalakulásakor, mindjárt az első napon. Szász Győző közölte a bizalmival, hogy a Magyar Nemzetnél, ha fél tizenkettő után még van új szedés, nem két várót, hanem csak egyet fognak ott tartani. Mivel pedig bölcsen tudták, hogy ezt a személyzet nem fogja egyszerűen lenyelni, a szokással ellentétben az egész igazgatóság ott maradt éjszakára is, sőt bejött a szedőterembe, és ott sétált a gépek között, figyelvén a matricákat, ömölnek-e.

Vérpezsdítő és szórakoztató éjszaka volt. A szedők taktikáját, gondolom, Utsi bácsi, Magyarország legjobb szedőgépszerelője dolgozta ki. Zseniális volt, bár némileg kényes is. Pontos kivitele jó fényt vet az akkori személyzet képességeire. Hogy a történet érthető legyen, kénytelen leszek kitérni az akkori soröntő gépek szerkezetének egy tulajdonságára is, nevezetesen arra, hogy nagyon érzékenyen reagáltak a kazánjukban olvadó ólom hőfokára, s hogy ez, mivel még nem voltak automatikus hőfokszabályzók, két tényezőtől függött: milyen magasra állította a segédmunkás a gázlángot, és milyen gyorsan dolgozott a szedő. Hogy ez utóbbi miért volt így, itt teljesen elhanyagolható. Az azonban nem, hogy amikor az öntőforma levált a már kiöntött sortól, egy halk kattanás hallatszott, s ennek a hangjából a jó szedő meg tudta állapítani, milyen az ólma: hideg, meleg vagy éppen megfelelő?

Ennyi szakmai ismerettel már az egész manőver könnyen megérthető. A lapszedőnek a kollektív szerződés pontosan előírta, milyen sebesen dolgozzék: óránként 4500 betűt kellett leütnie, ami egyáltalán nem volt túlzott követelés. Így azután, ha a segédmunkás úgy állította be a lángot, hogy a gépek normális sebesség mellett még éppen elfogadható hőfokon tartsák az ólmot, „könnyen előfordulhatott”, hogy a föl-alá sétáló vezetők tekintetében kereszttüzében dolgozó szaktársak szándéktalanul emelik tempójukat, s ezzel használhatatlanná teszik a szedést.

Most még csak annyit kell tudni, hogy ennek a tönkretevésnek két fokozata volt, az elsőnél lyukacsosakká váltak a sorok, s már semmire nem voltak használhatók - de ezt a károsodást szemmel is látni lehetett, s így a vezetők, akik különben maguk is jó szakemberek voltak,

észrevették volna, hogy a munka éppen nem folyik olyan rendben, mint ahogyan hiszik. De el lehetett érni azt is, hogy a betűk teste csak ritkább legyen, de ne lyukacsos; ebben az esetben pedig csak a szedő maga észlelhette a hibát. Az ilyen sorok még egészen jól használhatók a síknyomásnál, de egyáltalán nem a rotációs gépeken. Ezekre ugyanis a betördelt oldalakról magasnyomású préseken matricát kellett készíttetni, s a könnyebb sorok összeroppantak a nyomás alatt. A szedőknek tehát csak annyi dolguk volt, hogy az ólom hőfokát időről időre a tűrési határ fölé emeljék, majd engedjék újból alászállani, gondosan ügyelve, hogy egyetlen esetben se hevítsék a sorokat lyukacsossá. A személyzet a feladatát hiba nélkül oldotta meg. Ehhez persze óriási érzék kellett, de hát akiből ez hiányzott, napilaphoz nem is nagyon kerülhetett. Így azután a vezetőség körülbelül este tíz óráig rendkívül elégedett volt a helyzettel, s csak amikor az első oldal matricázásakor kiderült, hogy minden negyedik-ötödik sor összetört, jöttek rá, hogy túljártunk az eszükön. Ismétlem, valóban értették a szakmájukat. Mindent tudtak - azt is, hogy ha felelősségre vonnának, mivel védekezniük. Nem vesztegették hiába a drága időt. Közölték a bizalmival, ezután is két váró marad munkaidő után, minket pedig arra kérnek, lehetőleg biztosítsuk, hogy idejében készüljön el a lap.

Ezek után a lap időre elkészült, bár ennek érdekében mindenkit ott kellett tartani túlórában, másnap pedig Szász Győző kibékülési vacsorára látta vendégül az egész személyzetet munka után a híres Kőműves vendéglőben.

A szakszervezet megtörhetetlen ereje tehát a lapszedők állandó harcán alapult, melyet szakadatlanul folytattak pontosan leírt jogaik és kialakult normáik védelmében. Maradéktalanul kihasználták különleges helyzetüket, habozás nélkül készek voltak bármilyen harcot vállalni. Pedig nem is voltak különösen kiváló emberek. Nekem főleg az tetszett bennük, hogy éppen az ellenkezőjét lehetett elmondani róluk, mint a római szenátusról: „Senati boni viri, senatus mala bestia!” Ők együtt különbek voltak, mint külön-külön. A szakszervezet vezetősége pedig, felismerve, mit érnek nekik a lapszedők, odaadóan gondoskodott arról, hogy minden szükséges esetben kollektíván tudjanak fellépni. Személy szerint nem voltak túlságosan tehetségesek. De a szakszervezet közel százéves gyakorlata zseniális patentokat alakított ki, melyek közül már nem volt nehéz kiválasztani és alkalmazni a helyzethez illőt. Cserében a lapszedők végsőkéig támogatták a vezetőséget a nem privilegizált nyomdászrétegekkel szemben. Túlzás lenne azt állítani, hogy nagy népszerűségnek örvendtek volna az utóbbiak körében.

Azt is el kell mondanom, hogy a nyomdászok harciassága kizárólag szakmai kérdésekre szorítkozott, és legfeljebb még arra terjedt ki, hogy a Népszavát mindenképpen meg kell védeni. (Hogy a Népszava betiltása után nem léptek sztrájkba, az nem rajtuk múlt, hanem a szakszervezet vezetőin.) Politikailag egyébként primitívek voltak és közönyösek, nagy többségüket a marxizmusnak még csak a szellője sem érintette meg. Erről nézve a szakszervezet valóban a nyugati országok munkásarisztokrata szervezeteire hasonlított. Szerintem a tagság nem tudott arról, hogy a vezetőség rendszeresen megtagadta a más szakmabeliektől a kért segítséget - de nem hiszem, hogy ha tud róla, kész lett volna ez ellen küzdeni. Ami az üzemeken belüli viselkedést illette, büszkén vallom tanítványuknak magamat. Politikai fejlődésemet nem segítségükkel, hanem ellenükre kellett kiküzdenem.

Visszatérve a nyomdászok belső problémáihoz: A vezetőség tulajdonképpen a nem lapszedők kollektív szerződésben biztosított jogait is megvédte. Csak éppen nekik nem voltak pontosan megszabott mennyiségi kötelességeik. Hogy egy üzleti nyomtatvány kiszedéséhez mennyi idő kell, azt senki nem tudta megmondani. Így azután, a munkanélküliség állandó szorításában, a kéziszedők és társaik fokozatosan növelték munkateljesítményüket, úgyhogy a válság mélypontján túljutva, amikor már emelkedett a nyomdák munkaellátottsága, nem csökkent a

munkanélküliség, mert a főnökök ugyanannyi munkásból nagyobb teljesítményt hajszoltak ki. Mindennek ellenére, amíg valaki dolgozott, túlságos elkeseredésre nem volt oka. Most, több mint negyven év távlatából fedezem fel, kissé furcsálkodva, hogy mi, kommunisták sem próbáltunk meg kidolgozni olyan gazdasági követeléseket, amelyekért harcba mozgósíthattuk volna a nyomdászokat. Fel sem merült bennünk ilyen gondolat. Azt hiszem, azért, mert voltaképpen még a legrosszabbul kereső kategóriáknak is csak egy igazi problémájuk volt, a munkanélküliségtől való állandó félelem.

A munkanélküliség a nyomdászoknál tulajdonképpen nem jelentette azt, hogy egyáltalán nem jutnak pénzhez. Akit elbocsátottak, fél évig 21 pengő segélyben részesült, azután az év végéig ennek felét, végül pedig munkanélkülisége teljes időtartamára heti öt pengő úgynevezett rendkívüli segélyt kapott, tehát két pengővel kevesebbet, mint egy első éves tanonc. Ez az öt pengő azonban mégsem olyan hitványul kicsi összeg, mint amilyennek ma látszik: egy egyedülálló fiatalember éppen megélhetett belőle. Körülbelül két pengőért bérelhetett ágyat, a másik háromból beszerezhetette élelmét, némi koplalással, hóeltakarításból, egyéb alkalmi munkák megragadásából, tavasztól őszig sátor alatt élve az ágybérleti díj megtakarításából a legszükségesebb ruhákat is megszerezhetette. Családos embernek ez az összeg azonban csak lassított tempójú éhen halást, tüdőbajt, teljes lerongyolódást és elzülleszt jelenthetett. Elzülleszt persze nem bűnözést vagy iszákosságot értek, csupán azt, hogy kevés embert ismertem, akinek jellemét a tartós munkanélküliség ne rágta volna meg, aki ne vette volna fel a lumpenproletárok bizonyos jellemvonásait, a lázongás és gyáva meghunyászkodás közötti átmenet nélküli ingadozást, a lekenyerezhetőséget, az eldurvulást. A fiatalabb szaktársnők közül sokan nem tudtak ellenállni az alkalmi vagy nem is alkalmi prostituálódás csábításának. Erről nem illett hivatalosan beszélni, de a szakszervezet székházában tiltották, hogy a nők saját szobájukon kívül tartózkodjanak, s hogy a férfiak a nők szobájába látogassanak. Ezekben az években egyébként is különösen durva formákat öltött a prostitúció.

Kérem olvasóimat, ne mondják magukban, hogy a prostitúció ma is virágzik - természetesen tudom. De mégis más az, amikor valaki külföldi valutáért fekszik le méregdrágán, hogy luxus-életet élhessen, és más, amikor az éhségtől hajtva, a szó szoros értelmében fillérekért. Mi, éjjel hazajáró munkások, sokat találkoztunk a hivatásosokkal az Aradi utca és Körút sarkán, ismertek minket arcról, és nem tettek ajánlatokat. Gyakran megszólítottak ugyan, de nem üzleti célból, csak beszélgetési szándékkal, kipanaszkodták magukat. Ott vadászott vendégekre az egyik legcsinosabb lány, akit életemben láttam - egyszer elmondta nekem, hogy leginkább egy púpos ringyót irigyel, aki a Körúton strichel, mert annak mindig vannak vendégei.

- Miért? - kérdeztem. - Hány férfi szereti Pesten a púposokat?

- Kevés. De az mind ötet keresi. Én meg koslathatok a normálisok után!

És felfohászkodott fiatal lelke teljes melegével:

- Istenem! Ha nekem púpom nőhetne!

Még szörnyűbb volt, hogy a jó erkölcsű munkanélküli családapák irigyelték a rossz erkölcsű fiatal szaktársnőket, akiknek ezen a módon mégiscsak sikerült segíteni magukon, míg előttük semmi más kiút nem volt, csak ha a szervezet emeli a segélyeket.

A munkanélküliek helyzete egyébként minden tisztességes nyomdászt felháborított. Ebben a kérdésben készek voltak még a vezetőséggel is szembeszállni. Sajnos, pusztán emberieségből, azt nem teljesen értették meg, hogy éppen ezektől a nyomorult emberektől, akiktől a legnagyobb áldozatot követeljük, függ a szakszervezet jövője is. A Torony - így hívták a nyomdászok, nagyon találóan, a székházukat - ereje ugyanis nemcsak a lapszedők harcain múlott, hanem még inkább azon, hogy a kollektív szerződést aláíró munkáltatóknak nem volt

szabad szervezetlen munkásokat alkalmazniuk. Mindig volt ugyan néhány kisüzem, amely nem írta alá a szerződést, és néhány munkás - susztereknek gúnyolták őket -, aki ilyen nyomdákban dolgozott, de nem jelentettek komoly erőt. A válság ideje alatt, főleg vidéken nőtt a számuk és felszereltségük is, de ez még mindig nem jelentett sokat. Igen ám, de a munkanélkülieknek nemcsak a szenvedéseket kellett kiállniuk, hanem a „suszterek” csábítását is, akiknél igen sokan tudtak volna közülük munkát találni. Sokáig nem tették. Ebből a vezetőség, sőt a szaktársak többsége is arra következtetett, hogy a nyomdászkerölcs önmagában is képes elhárítani minden veszélyt, és soha nem lehet létrehozni szervezetlen munkásokkal élvonalbeli nagyüzemet. Pedig egy ilyen frontáttörés a szervezet létét veszélyeztette volna.

A kommunisták, az általuk vezetett ellenzékiekkel együtt, hosszú éveken át szívós harcot folytattak, hogy a rendkívüli segélyt heti egy pengővel felemeltessék. A párttagok már akkor foglalkoztak evvel, amikor én még a KIMSZ akcióira jártam és a szakszervezetben semmi munkát nem végeztem. Ez volt a nyomdászoknál akkor a legforradalmibb követelés, jöllehet éppen nem volt romantikus dolog. Én legalábbis még nem hallottam, hogy a harc két résztvevője azt mondta volna egymásnak: emlékszel, amikor még a rendkívüli segély felemeléséért verekedtünk? Nem is hiszem, hogy valamikor is sor kerülne rá. Véget nem érő csalódások és kudarcok sorozata volt, melyeket jobb lenne elfelejteni. A vezetőség oroszlátként harcolt a segélyemelés ellen - még ma sem értem pontosan, miért. S ezért, mikor már úgy látszott, semmi sem segít, bevetette az érvek érvét, az úgynevezett anyaegyesület vagyonát. Azt az alapot, melyből a nyomdászoknak nyugdíjat folyósítottak, ha sikerült ötszázhusz héten át befizetniük az egyesületi tagdíjukat. Ha azt mondták, hogy az akciónk az egyesület legalitását veszélyezteti, és a nyugdíjalap elkobzásával fenyeget, elsápadtak a bátrak is. S hogy miért hitték el ezt a fenyegetést? Többek között talán azért, mert a munkanélküli-gyűlésekre mindig Radvánszky Rezsőt küldték ki, aki a lapszemélyzet harcait vezette, s aki evvel meglehetősen tekintélyt vívott ki magának. Rendkívül erélyesen, helyel-közzel meglepően durván vezette a vitákat. Kitűnő debatter lévén, gyakran sikerült a mi kevésbé gyakorlott szónokainkat nevetségessé tennie. Mi akkoriban a vezetőség legszolgalelkűbb lakájának tartottuk, és mérhetetlenül gyűlöltük. Csakhogy az ember sokkal bonyolultabb képlet annál, semhogy előre készült sémákba lehetne szorítani. Később tettekkal bizonyította, hogy nem személyi érdekekből, hanem meggyőződésből szolgálta a vezetőség politikáját, s mihelyt felismerte alapvetően hibás voltát, a szociáldemokrata párt balszárnyának egyik vezetője lett.

Ráadásul a vezetőség, rendkívüli fölényben érezve magát az ellenzékkel szemben, gondosan ügyelt arra, hogy ne csináljon fölöslegesen mártírokat belőlünk.

Már a Glóbus Nyomda éjjeli szervező főbizalmija, s így a nagytekintélyű főbizalmi-testület tagja voltam, amikor a rendőrség letartóztatott. Ez alkalomból Gyürei Rudolf, a szervezet egyik vezetője fulmináns beszédet tartott ellenem a testületben, de nem sejthette, hogy ez nekem tudomásomra jutott. Így azután, amikor a nyilas hatalomátvétel után őt is elfogták, Németországba hurcolták, és Dachauban találkozott velem, kitárt karokkal közeledett felém:

- Lacikám! Tudod, hogy mindig szerettelek!

Elhárítottam ölelését:

- Tudom, Rudi bácsi! Csupa szeretetből mondtad, hogy szégyelled magadat, amiért egy olyan csirkefogó kommunista, mint én, bekerülhettem a főbizalmi-testületbe!

Hátrahőkölt meglepetésében. Nem értette, honnét tudom, mit mondott letartóztatásom után. Hanem aztán legyintett:

- Az csak politika volt! De segélyt szavaztunk meg a feleségednek!

És valóban segélyt szavaztak meg neki, pedig bizonyos, neki magának eszébe sem jutott, hogy kérjen tőlük. Tartok tőle, Rudi bácsi komolyan hitte is, amit mondott: ti., hogy a politika, az „csak”, és a pénz a lényeg. A kommunistákat és más elégedetlenkedőket nevetségessé tették, kicsúfolták, ha módjukban állt, durván megalázták akkor is, amikor nem álltak velük túlságosan kiélezett harcban. Amikor valóban veszélyeztetve érezték a hatalmukat, akkor megvonták a segélyüket.

És evvel már el is érkeztünk a nyomdászszakszervezet kommunista frakciójának hétköznapijaihoz, azaz a forradalmi munkának ahhoz a részéhez, amely már akkor is a legnehezebb és a legfontosabb volt a sejt életében. Mikor engem átkértek a KIMSZ-ből, rajtam kívül Weisz Samu, Kruzsálak Ferenc és Szöllősi Ernő voltak a tagjai, később csatlakozott még Földi László és Tóth András is. Négyen éltük meg a főlzabadulást, időnként találkoztunk is egymással, de nem hallottam, hogy valamelyikünk is mondta volna a másiknak: emlékszel, amikor még a rendkívüli segély fölemeltetéséért harcoltunk? Erre az egykor életbevágóan fontos munkánkra egyikünk sem gondol vissza szívesen. Ráadásul a hosszú, de egyáltalán nem vonzó hőskölteménynek nincsenek kiemelkedő eseményei - kivéve az utolsó, tragikus kimenetelű csatát. Mintegy három éven át tartott a harc, s ezalatt minden újból és újból egyformán ismétlődött, mintha valami régi, még kézzel működtetett nagy nyomógép lendkerekét kellett volna körbe hajtanunk.

Már utaltam rá, hogy a munkanélküliek többsége idegileg tönkrement, zavargásra és kétségbeesésre egyaránt hajló, mindenbe könnyen belevihető és mindentől könnyen elálló ember volt, s ennek legfeljebb az ellenkezője lett volna meglepő. Akinek módja volt rá, az elszegődött kifutónak, vagy más alkalmi munkákkal egészítette ki keresetét, de többségük arra a bizonyos heti öt pengőre szorult. Az örökös csalódás csodavárókká tette őket. Az ún. Weissshaus-frakciónak körülbelül akkora hatása volt közöttük, mint nekünk. Weissshausék akkor egy, a Pártoséhoz nagyon hasonló tant vallottak: hogy nincs szükség pártra, hanem helyette laza népmozgalmat kell fenntartani, amely szinte észrevétlenül hódítja meg az embereket. Volt egy lapjuk is, az Új Szó, egy évente tízszer megjelenő folyóirat, melyet tehetséges emberek szerkesztettek. Nekünk ezekkel a kollégákkal nem volt sok bajunk. Szívesen részt vettek a rendkívüli segély emeléséért folytatott harcban, de mindig avval a mellézköngével, hogy úgysem lesz belőle semmi. És látszólag nekik volt igazuk. Mindig azonos forgatókönyv szerint játszódott le a dolog. Nőtt az elkeseredés, akadt egy csomó ember, aki kész volt erőteljes szervezkedést folytatni egy munkanélküli-értekezlet összehívása érdekében, végül a szakszervezet vezetősége már nem tudott elzárkózni a követelés elől - de mielőtt még az összehívás megtörtént volna, néhányan a hangosabb szervezők közül átmeneti kiközvetítést kaptak, s az értekezletet a résztvevők afféle „el vagyunk árulva” hangulatban kezdték el. A gyűlésen pedig szó sem esett arról, amit különben más alkalmakkor szívesen hangoztatott a vezetőség, hogy a munkanélküliek hűségének nagy szerepe van a szakszervezeti jogok védelmében. A központi küldött - általában Radvánszky Rezső - a legdurvább módon avval érvelt, hogy a szaktársak a dolgozók könyöradományaként kapják heti öt pengőjüket, és több áldozatot már nem lehet elvárni tőlük. A már amúgy is kedvüket vesztett munkanélküliek közül azok, akik korábban vállalták, hogy részt vesznek a vitában, többnyire elálltak a felszólalástól, és ügyük védelme végül is rendszeresen a kommunistákra, Weisz Samura és Szöllősi Ernőre maradt.

Weisz Samu volt a frakció titkára, egy nálunk lényegesen idősebb, egyszerű, világosfejű, súlyosan tüdőbajos munkás, akire a vezetők különlegesen haragudtak, mivel két bátyja az ő köreikhez tartozott, s ha az ő tanácsukra hallgat, valóban gondmentes életre számíthatott volna. Ehelyett vállalta az örökös munkanélküliséget és a gyakran reménytelennek tűnő harcot az opportunizmus ellen. Ma már nehezen tudnám lemérni, mennyire volt képzett és okos,

akkor határtalanul tiszteltem odaadásáért, töretlen harci kedvéért, s ezt a véleményemet ma sem változtattam meg róla. Időnként kórházba kellett vonulnia kezelésre, s olyankor nehezebbnek éreztük feladatunkat, de mihelyt hazatért, azonnal jelentkezett, és átvette az irányítást.

Végül be kellett látnunk, hogy a munkanélküliekért semmit nem érhetünk el a dolgozók legalább egy részének segítségével. Ekkor kezdtük meg, mégpedig igen jó ómenekkel, a kéziszedőkör vezetői között az agitációt, hogy a maguk érdekében segítsenek a munkanélkülieknek. Mert ha nagyjából meg is védte a szervezet a nem lapszedők érdekeit is, ez csak nagyjából volt igaz. Például beleegyeztek egy-, két- és hároméves segédek fizetésének csökkentésébe - ezek a kategóriák pedig nem szerepeltek a gépszedők között. A kéziszedőket sújtotta elsősorban az is, hogy, főleg vidéken, egyre nőtt a blokált nyomdák száma. Az ott dolgozó munkások aránya a szervezett munkásokéhoz 1931-ben még mintegy hetven volt a kilencvenhez, 1934-ben azonban már majdnem egyenlő.

Növelte a kéziszedőkör harci kedvét az is, hogy a Ganz-gyáriak bedő elleni harca, továbbá az ESZE vezetése alatt kibontakozó sztrájkmozgalom bebizonyította, hogy szemben a jobboldali szakszervezeti vezetők állításával, a válság idején is lehet sikeres bérharcokat folytatni. Így végül a kör vezetősége is követelni kezdte a rendkívüli segély fölemelését, és ez teljesen új helyzetet teremtett. Ilyen körülmények között nem lehetett a dolgozókra hivatkozni a munkanélküliekkel szemben, s mikor sikerült kiharcolni egy újabb munkanélküli-értekezletet, mindenki úgy érezte, végre kiharcoljuk azt a bizonyos egy pengőt. Mi felajzva vártuk a kitűzött időt, melynek óriási mértékben meg kellett növelnie személyes presztízszámunkat.

És ekkor jött a hideg zuhany. Felsőbb szerveink utasítottak, hogy az értekezleten terjesszünk elő egységfrontjavaslatot a kommunisták és szociáldemokraták között. Elkeseredetten tiltakoztunk. Kétséges sem lehetett, hogy evvel a legnagyobb szívességet tennénk meg a vezetőségnek. Mi magunk segítenénk hozzá, hogy még egyszer megtagadja követelésünk teljesítését. Azt fogják mondani, a gyűlés kierőszakolóit nem is érdekli a munkanélküliek helyzete, csak azért ugrattak be egyébként nagyon tisztességes és józan szaktársakat ebbe a demagóg megmozdulásba, hogy kommunista propagandát folytathassanak.

Tiltakozásunknak csak annyi eredménye lett, hogy beleegyeztek, ne egy nyomdász tegye meg az egységfrontjavaslatot, hanem Sollner Sándor nemesfemes, az ESZE egyik legjobb szónoka, mi csak azt verekedjük ki, hogy szót kapjon. Végző kétségbeesésünkben azt javasoltuk, inkább ne tartsuk meg az értekezletet. Fegyelmivel fenyegetőztek. Engednünk kellett. Úgy éreztük, soha vissza nem térő alkalmat szalasztottunk el.

Mint dolgozó, természetesen nem vehettem részt a munkanélküliek értekezletén. A többiektől hallottam, hogy Radvánszky valósággal kivirult, amikor Sollner - akit szó szerint mindenki ismert - felemelte a kezét. Egyáltalán nem kellett harcolni érte, nyomban szót kapott. Azután mindaz bekövetkezett, amitől tartottunk. Az értekezlet fölött kiterjesztette szárnyait a bolsevik veszély, a kéziszedőkör visszakozott, a munkanélküliek úgy érezték, elárultuk őket, az öt pengő maradt öt pengő, munkanélküli-mozgalmunk egyik óráról a másikra összeomlott, a weiszhausisták tekintélye megnőtt. Bebizonyítottak látták, hogy a laza népmozgalom fölényben van a szilárd pártszervezet fölött. Barátaink egyszerűen nem értették, mi történt.

Még ez volt az egyetlen szerencsénk. Radvánszky örömeiben hibát követett el, amikor harc nélkül szót adott Sollnernak. Az emberek egy része azt mondta, a nyomdász szervezőket nem lehet felelőssé tenni azért, hogy egy nemesfemes szót kapott a gyűlésen, és bolsevik szölamokat hangoztatott. Mi nem igyekeztünk cáfolni ezt a vélekedést. Ennek köszönhattuk, hogy főleg a kéziszedőkörben, melynek vezetőségét nem érintette olyan tragikusan a már

zsebükben érzett egy pengő elvesztése, nem vesztettük el tekintélyünket, sőt sikerült kapcsolatunkat kiszélesíteni. Volt a szakszervezetben egy régi ellenzék, Engländer Ignác és társai, akik ezután kezdtek érdeklődni mozgalmunk iránt. Ők is örültek, hogy fegyvertársakat találtak, mi is. Kiderült, hogy egy véleményen vagyunk a szakszervezetet fenyegető veszélyek felől. Úgy láttuk, hogy a blokált nyomdák áttörését nem lehet megakadályozni, ha nem folytat a szakszervezet harciasabb politikát. Különösen kiélezte a helyzetet, hogy a szakszervezet főbizalmi-testület elé terjesztette elfogadásra a főnökök javaslatát a fizetett szabadságidő csökkentésére. A testület egyetlen ellenszavazattal elutasította az árszabály-módosítást, egyetlen egy főbizalmi mert a vezetőség mellé állni. Hallatlan arány! Wiesenmayerék azonban nem engedtek, hanem újból szavaztattak, másodszor már titkosan, s így javaslatukat kis szótöbbséggel elfogadták. Ismét hallatlan precedens: most fordult elő először, hogy nem a nyílt, hanem a titkos szavazás szolgálta a vezetőség érdekeit! Magyarán szólva: a bizalmiak először féltek jobban megbízóiktól, mint a szakszervezet uraitól. Mi jelentőségének megfelelően értékeltük az esetet, és úgy véltük, lesz elegendő erőnk egy ellenzéki újság kiadására.

Megkezdtuk tehát a lap szervezését. Az ESZE vállalta a költségeket, a felelős szerkesztő tisztségét pedig az Engländer-féle társaság egy tagja, Tanka Károly. Ez utóbbi igen fontos volt: csak egy valóban nagy tekintélyű szerkesztőnek lehetett esélye arra, hogy valamennyire is megbirkózzék a várható viharral. Tanka javasolta, hogy az újság címe Új Typographia legyen, hogy elnevezésében tartsuk magunkat a nyomdász hagyományhoz, mi pedig gyanútlanul elfogadtuk javaslatát.

Igen ám, de köztudomású, hogy akié a labda, az focizik. Az ESZE adta a pénzt, s az ESZE közölte, hogy az ellenzék egységét külsőleg is éreztetni kell, s ezért a szokásoknak megfelelően mi is csak két cím, Nyomdai Munkás vagy Nyomdász Ellenzék között választhatunk. A furcsa az, hogy talán igazuk is volt annyiban, hogy az Új Typographia elnevezés kihívóbb lett volna a kelleténél, jobb volt semlegesebb címnél maradni - csak éppen fordított okból tiltakoztak ellene: opportunistának hitték választásunkat. Nagy baj különben még nem történt. Mivel erre nem kaptunk ellenkező utasítást, avval védtük Tankával szemben a Nyomdai Munkás címet, hogy az kevésbé fogja a bürokratákat pukkasztani, s ő, vonakodva bár, de engedett az érveinknek. Csak éppen gyanakodni kezdett váratlan véleményváltoztatásunk miatt, szagot fogott, hogy a lap szerkesztésébe kívülünk még másnak is beleszólása van. Erre hamarosan cáfolhatatlan bizonyítékot is kapott. Kéziratainkat be kellett mutatnunk az ESZE vezetőségének is, és csak közel egyhónapi késéssel kaptuk tőlük vissza. Weisz Samu és Szöllősi tárgyaltak összekötőinkkel, de nem bírták őket gyorsabb munkára noszogatni - bár végül semmi jelentősebb változtatást nem javasoltak a szövegben. Tanka azonban nem volt bolond. Mikor nem tudtunk neki számot adni arról, hol nyaralnak kézirataink, habozás nélkül lemondott a szerkesztésről, és mi megoldhatatlan problémák elé kerültünk. Az ellenzék ismertebb vezetői nem álltak kötélnek. A párttagok közül Kruzlák Feri talán megfelelt volna a követelményeknek, de ahhoz viszont a párt ragaszkodott - szerintem jogosan -, hogy a szerkesztőnek pártonkívülinek kell lennie. Kétségbeesésünkben Kassai-Sallmayert próbáltuk felkérni, ki régebben szintén Engländerrel dolgozott, de ő is visszautasított bennünket. Mi persze akkor még nem tudtuk, hogy már az Új Szónak s a weisshausistáknak kötelezte el magát.

Ekkor valamelyikünk - ha jól emlékszem, Kruzlák - talált egy egészen fiatal segédet, Boncz Györgyöt, aki hajlandó volt vállalni a lap jegyzését. Mi többiek elkeseredetten tiltakoztunk. Bonczról mindenkinek tudnia kellett, hogy csak *stróman*, és úgy gondoltuk, hogy kollégáink többsége gyávaságnak fogja tartani, ha a Nyomdai Munkás tulajdonképpeni szerkesztője egy gyerkőc mögé rejtőzködik. Csakhogy megint nem volt irgalom: utasítást kaptunk, s a lapnak meg kellett jelennie. Tanka és Engländer nem vonult ki a szerkesztőségből, de nem is vett

részt a tényleges munkában. Az anyag jó volt, csak egy kicsit szakállas, az ellenőrzés elhúzódnása miatt. Én a megjelent számban két kis színest írtam - az egyikért öt-hat évi börtönt kaphatott volna a szerkesztő és a szerző, ha felfigyelnek rá. Ugyanis az új hadkötelezettségi törvénnyel foglalkozott, és az volt a címe: „Wiesenberget nem viszik katonának”. Nemcsak én, más sem vette észre, mit kockáztatunk. Pedig néhány hónap múlva hasonló cikkekért csendőrségre hurcolták az embereket.

De enélkül is megvolt a magunk baja. Mint várni lehetett, a szakszervezet vezetősége föl-hördült. Nem voltak közöttünk informátorai. Az első róluk szóló glossza tanúsága szerint még azt hitték, Tanka áll Boncz mögött, s így viszonylag kímélték személyét. De mihelyst frontális támadás indult ellenük, kiderült, hogy az udvariasabb modor mögött ugyanaz a szellem rejtezett, mint Peyéré. Azonnal elkezdtek ők is a denunciálást. Ezt írták a Typographiában:

„Az utóbbi időben kiadott sajtótermékek: az »Új Szó«, röpiratok és most a »Nyomdai Munkás« azonos tendenciájukkal és ideológiai beállítottságukkal azonosak a más szakszervezetekben osztogatott agitációs sajtótermékekkel. *Honnét veszik ehhez a szükséges anyagiakat?* Milyen pénzforrás áll rendelkezésükre, honnan *gurulnak* azok a kis ezüstkarak, amelyek ellenében lehetővé válik számukra ez a költséges, egységfrontért abajgó »ellenzéki« mozgolódás?” (Kiemelés mindkét helyen tőlem.)

Azután nekiesnek Boncznak. Elsőnek is megvonják tőle az öt pengő segélyt. Faggatják. Cikket írnak róla, s ebben leszálnak a személyes sértések fenekére.

„Mulatságos kis figura ez a Boncz Gyurika, ahogy előttünk áll színészkedő ábrázatával, és elhiteni igyekszik velünk azt, hogy nem tudja, kik írták az általa jegyzett lapot, és milyen pénzből fedezte az előállítási költségeket. Ám bizonyosnak látszik, hogy még ebben a szellemi felkészültségű társaságban is csak strohmanságig jutott el, de az is bizonyos, hogy jó strohmannak bizonyult, mert hazudozásban és konokságban egyenértékű társaival.”

Emlékszem, fogcsikorgatva olvastam ezt a förmedvényt. Pedig akkor még nem sejtettem, hogy már csak színjáték folyik, mert a vezetőség pontosan tudja, kiknek a nevét kell kiszedni Bonczból. A lap ugyan blokált nyomdában készült, s így a szakszervezet nem is próbálkozott a tulajdonos megdolgozásával, de a főnökegyesület készséggel állott a „jó ügy” mellé, és rákényszerítette kollégájukat, árulja el megrendelőit. A fiú vallomására már csak azért volt szükség, mert az ügyészség nem inkriminálta a Nyomdai Munkást, tehát a főnök jó híre érdekében tiltakozott az ellen, hogy közvetlenül használják fel az ügyfeléről adott információját. Miközben pedig folyt a huzakodás, az ellenzék beadvánnyal fordult a főbizalmi-testülethez, hívjon össze értekezletet az állami munkanélküli-segély követelése céljából, s ugyanazon tiltakozzanak a háború ellen is. A denunciálás ismét nem marad el:

„Egyébként milyen utasítások alapján kívánnak fenti kérdésekkel foglalkozni az egybehívók, azt mindannyian tudják, akiknek alkalmuk volt a moszkvai rádióadást meghallgatni. Onnan jött az utasítás, hogy mi az »elvtársak« teendője: mindenütt értekezleteket szorgalmazni és tiltakozni a háború ellen.” (Tiltakozni akarnak a háború ellen! Micsoda szörnyűség!)

Számomra nem egészen érthető, hogy ez a közjáték nem figyelmezteti a vezetőséget, hogy keményebb ellenféllel áll szemben, mint hiszi: olyanal, amelyiket nem ijeszt meg az ellene folyó hajsza, és egy percre sem hajlandó lemondani a kezdeményezéséről. Így azután, mikor végre elhárul az akadály a fegyelmi megindítása elől, minden addiginál gyalázóbb glosszát ereszt meg a Typographiában:

„No hiszen! Valóban sértés minden önérzetes nyomdai munkásra az a vakmerő feltételezés, hogy *ilyen* sajtótermékkel lehetséges a »szaktársak, a munkástársak, az elvtársak« zsebéhez

hozzáférközni!... Szegény pici férgek! Ha nem volnának olyan nevetségesen együgyűek, talán gonosznak lehetne nevezni őket...”

A ma már megfejthetetlen álnéven írt glossza útszéliségét nem lehet felülmúlni. Az ember azt hinné, ostobaságát sem, de ezt mégis megteszi az a nyilván igen magas személytől származó hivatalos magyarázat, amely a Nyomdai Munkás szerkesztői ellen hirdetett ítéletet kíséri. Megjegyzi, hogy a szakszervezetben már korábban is előfordult, hogy *független újságokat jelentettek meg*, csak hogy azokat menti, hogy bennük *nem elvi, hanem személyi ellentéteket vitattak meg...* (Kiemelés ismét tőlem.)

Weisz Samut kizárták a szakszervezetből. Szöllősit és Bonczot öt évre eltiltották minden funkció viselésétől, és egy évre megvonták tőlük a rendkívüli segélyt.

Az ítélet súlyos, a beteg Weisz Samu esetében talán halálos, de annak a nyavalyás öt pengőnek a megvonását Szöllősi és Boncz is keservesen meg fogja sínyleni. A lázadókat, akik biztosan nem a szakszervezet vagyonából lopták azt a titokzatos pénzt, amiből kollégáik jogainak védelmében lapot merészeltek kiadni, lényegében mint a sikkasztókat kártérítésre ítélték. Csak éppen Magyarországon ekkor tízezrek éltek, akik a szerkesztőkénél nem rövidebb munkanélküliséggel a hátuk mögött még soha semmilyen segélyt nem kaptak, és Weisz Samuék már eleve számoltak azzal, hogy ez a sors érheti őket. Sőt nemcsak őket, hanem a Nyomdai Munkás többi munkatársát is, és éppen itt érte Weisenbergeréket az első csalódás: ezekről semmit nem sikerült megtudniuk. Mint említettem, az első vezércikk egy mondatából, egy szándékos „sajtóhibából” - „a kérdést nem tankálja”, szedték, s melléje, hogy a gyengébbek is értsék, zárójelben a megjegyzés: „Talán tangálja? (- a szerk.)” - tudni lehetett, hogy Tankát is gyanúsítják. De mit nyertek vele, ha nem tudták rábizonyítani? Rólam nem is gyanították, hogy a szerkesztő bizottság tagja lennék - ezt bizonyosra veszem.

No de erre talán ugyanúgy számítottak, mint mi a büntetésre. Biztosan nem várták azonban, hogy a nyomdáknak nem sikerül pogromhangulatot kelteniük, márpedig ha egy csepp eszük volt, tudniuk kellett, hogy csak akkor szabad ennyire útszéli hangot megütniük, ha melléjük áll a közvélemény. Mint kiderült, mi helyesebben értékeltük a főbizalmi-testület viselkedését, mint ők. A kollégák nem siettek elítélni a szerkesztőket. Hallgattak, és megpróbálták megszerezni a lapot. Ha pedig olvasták, olyanokat mondtak, hogy sok igazság van azért abban, amit írnak. Az ellenzék tagjai pedig örömmel konstataáltak, hogy kimaradtak a szórásból, s ahelyett hogy megijedtek volna, még Boncz beállítását is megbocsátották nekünk. A vezetőség megértette, hogy jobb nem feszíteni tovább a húrt, s ezért bátyja útján üzentek Weisznek, hogy ha hajlandó nyilvánosan bűnbánást tanúsítani, neki is, két társának is megbocsátanak.

Ehelyett mi úgy határoztunk, hogy folytatjuk a lap kiadását, s már elkészítettük a teljes anyagot, amikor derült égből lecsapott a villám.

A nyomdászstrand Monostor-szigetről közben átköltözött Budakalászra. Ezen a nyáron (1934-ben) a telek útmenti felén, katonás rendben, legalább ötven sátor állt hatalmas négyszögben. Az enyém az első sorban, jobbról a második helyen. (Ekkor már nem közösködtünk Brandl-lal.) Augusztus 19-én, az ünnep előtti napon, szokásunk szerint már délután kiérkeztünk feleségemmel, és ott töltöttük az éjszakát. Reggel korán ébredtem, hat óra körül. Már kellemesen sütött a nap. Kinyitottam a sátor ajtaját, s felültem, hogy leszaladjak egyet fürdeni. Ekkor láttam, hogy az úton két csendőr kíséretében jön Weisz Samu. Ezt nem lehetett félreérteni.

Felköltöttem a feleségemet:

- Értem jönnek!

- Felöltözöl? - kérdezte.

- Visszafekszem! - feleltem csendesen.

Visszafeküdtem, hogy a meglepettet adhassam a csendőrök előtt, ha betörnek hozzánk.

Hogy féltem-e?

Egész biztosan nem - bár az ilyen pillanatokra utólag nem könnyű tárgyilagosan emlékezni. De való igaz: ameddig nem volt baj, többet féltem másoknál. Amikor azonban bajba kerültem, nem ijedtem meg soha. Magda - úgy emlékszem - gyengén reszketett. Én is azt tettem volna, ha őt fenyegeti a veszély.

Weisz Samu pedig a két csendőrrel belépett a tábor kapuján, és jött egyenesen felénk. De a sátrunk sarkánál elkanyarodott, befordult a keskeny utcán, és eltűnt a szemem elől. Azután hallottam, hogy éppen mögöttünk áll meg, ahol Bass Tibor barátom, a fényképész lakott. Őt keresték, nem engem. Ezt viszont nem lehetett megérteni. A felesége - aki szintén elvtárs volt, sőt egy híres kommunista dinasztiahoz tartozott - sem tudott semmit.

No, azután kiderült, hogy ugyanaznap Szöllősit is elvitték a lakásáról. Avval vádolták, hogy Basstól Weisz Samunak vitt el egy csomagot. Ezt ő nem is tagadta, csupán azt állította, sejtelve sem volt, mit tartalmaz a küldemény, s mivel ennek ellenkezőjét nem lehetett rábizonyítani, szabadon eresztették. Tőle hallottam, mi történt.

Az egyik váci vonaton, Göd után, egy fiatal fiú a padon felejtett egy összehajtogatott Typographiát. Padszomszédja, egy katonatiszt, felvette a lapot, és kíváncsiságból kinyitotta. Talált benne egy kommunista röpcédulát, s ezt természetesen átadta a csendőröknek. Azok megállapították, hogy egy idáig ismeretlen Vörös Segély-nyomtatványt tartanak a kezükben. Nem volt nehéz feladat kideríteni, hogy erről a rövid útszakasról honnét jár be egy egész fiatal ember nyomdába dolgozni, és ki az. Megtaláltak tehát egy inast, aki elmondta, hogy a röpcédula az ő nyomdájukban készült, a tulajdonos tudta nélkül. Boncz György, aki náluk tanulta meg a szakmát, hozta el a kliséjét, és Weisz Samu nyomta ki titokban. Letartóztatták Weisz Samut, kiverték belőle, hogy Bass Tibortól kapta a megbízatást. Ő elárulta a csendőrségen Révai Dezsőt, aki egy fotomontázscsoportnak volt a vezetője, egy olyan csoportnak, mely a pártnak alkalmanként grafikus vagy fotós röpcédulákat készített.

Hogy Weiszet vallomásra bírták, nagy meglepetés volt, nem először került rendőrkézre, s eddig még nem tört meg a kínzások alatt. Már a börtönben kizárták a pártból. Engem érthetően rettenetesen megrázott az eset: nem tudtam elképzelni, hogy barátomat valaha is meg lehessen rendíteni.

Kiszabadulása után azt mondta, hogy nem a verés törte meg. Már abba is hagyták a vallatását, és újból Bonczal kezdtek foglalkozni - nyilván „ha már itt van, ezt se hagyjuk ki” alapon -, a nyomdászellenzékről faggatták. Weisz megijedt, hogy Boncz nem fogja állni a kínzást, s akkor Rajk László is csendőrkézre kerül. Hogy erre ne kerülhessen sor, árulta el Basst, akit régről ismert, abban a reményben, hogy rajta úgysem jutnak tovább.

Nem mindenkinek hinném el a történetet, neki föltétlenül, és átérzem választása minden keservét. A becsületes élet és a gyalázat között kellett választania. Tudta, hogy a kizárást nem kerülheti el, ha bármilyen indokkal vall is. Szerintem nemcsak hibásan döntött, de hisztérikusan is. Ha nem is közvetlenül a kínzás hatására tört meg, de az ütlegetés okozta sokknak szerepe volt abban, hogy hibásan mérlegelte a körülményeket. Másként tudnia kellett volna, hogy most már Boncznak kell döntenie - neki az eseményekbe nem szabad beleavatkoznia. Hogy kizárása jogos volt, maga sem vonta kétségbe soha. Lényegében a szégyenbe halt bele.

De én utólag elítélni nem, csak sajnálni tudom. Jobb sorsot érdemelt volna, legalábbis szebb halált.

Már többször említettem, hogy letartóztatások után rendszerint a kint maradottaknak is helyes volt csökkenteniük a tevékenységüket. Néha azonban éppen az ellenkezőjére volt szükség. Könnyen belátható, hogy Weiszék helyzetét is megkönnyíthette, ha gyorsan megjelentetjük a lap második számát, hiszen akkor nem játszhattak a szerkesztésben olyan fontos szerepet, mint amilyennel a szakszervezet vezetősége vádolta őket. Kruzsák Ferencé volt az érdek, hogy ezt azonnal felismerte, és intézkedett. Ő azt is tudta, hogy Szöllősi őrizte a kéziratokat, tehát néhány nap múlva felment a lakására, hogy feleségétől, Hertától megpróbálja megszerezni azokat. Szerencsére olyan jól elrejtették a vécétartályban az anyagot, hogy a detektívek nem találták meg a házkutatáskor, s így sikerült időben nyomdába adnia. Mivel pedig közben Szöllősitől megtudtuk, hogy a kommunista frakció nem került veszélybe, ismét megjelentettük és elterjesztettük a Nyomdai Munkást, megörvendeztetve az ellenzéket és roppant kínos helyzetbe sodorva a szakszervezeti vezetőket. Az apró férgeknek titulált Weisz és Boncz letartóztatásban voltak, Szöllősi ugyan kiszabadult, de nyilván nem intézkedhetett a nyomdában, arról viszont, hogy kik hozták ki helyettük a lapot, nem sikerült semmit megtudniuk.

Nem azért idéztem a Typographia cikkeit, hogy közel fél évszázad elteltével felemlégessem a hajdani sérelmeket, hanem mert a véletlenek ilyen rendkívüli találkozása után a szidalmak visszaütöttek a szerzőkre. Nekünk, kommunistáknak persze okosabb volt egy ideig hallgatnunk, de annál hangosabban morogtak a nyomdában a kollégák, akik még nagyon élénken emlékeztek a névtelen glosszáírók gyalázkodásaira. Ellenzéki barátaink pedig, akik most veszélyen kívül érezték magukat, rendkívül felélénkültek. Ők, ha perrendszerűen nem is tudták volna bizonyítani, természetesen biztosra vették, hogy kommunisták vagyunk, s most ugyancsak megnőtt szemükben a becsületünk. Ők másképpen ítélték meg Weisz Samu viselkedését, mint mi. Tudták, hogy valami homályos ügyben csendőrkézzre került, megkínózták és mégsem árult el bennünket. Mi pedig, nyakunkon a rendőrségi veszéllyel, mégis megjelentettük a lapot. Ez óriási dolog volt a szemükben, s a legcsekélyebb mértékben sem törődtek avval, hogy Weisz egyébként nem viselkedett kifogástalanul. Talán nem is tudtak róla. Engländer mindenestre minél gyorsabban kívánt hiteles információkhoz jutni, s mert mindketten gépszedők voltunk, úgy gondolta, velem találkozhat a legkisebb kockázattal. Üzent hát, hogy vasárnap menjek ki a nagy nyomdászstrandra, ott nyugodtan beszélgethetünk.

A nyomdászoknak ugyanis azon a szerény kis telepen kívül, melyen általában a fiatalok - köztük én is - töltöttük a nyarat, volt egy akkori szemmel nézve kacsalábon forgó üdülőjük is a Római-parton, a gépszedőkör tulajdona, ahova azonban mindenki eljárt, aki a szakszervezetben számított. Valóban nem szűrhatott szemet, ha egy alkalommal én is oda megyek Budakalász helyett. Engländer megjelenése nagyobb feltűnést kelthetett, mert különleges emberfajtához tartozott: Wekerle-telepi lakos volt, s ami evvel gyakran együtt járt, Wekerle-telepi patrióta is, vasárnap is legszívesebben szűkebb hazájában tartózkodott. Egyébként lényegesen idősebb volt nálunk, s fel lehetett fedezni viselkedésében azokat az apró, nehezen megjelölhető sajátosságokat, melyek a mi nemzedékünkől megkülönböztették azokat, akik már a világháború előtt is aktívan részt vettek a szakszervezet harcaiban. Elsősorban azt emelném ki róla, hogy a fiatalabbakkal szemben rendkívül tartózkodó volt, nem bizalmaskodott velünk. Pedig nem volt szüksége külsőséges eszközökre, hogy fölényét hangsúlyozza: kortársai között valóban komoly tekintélye volt, éles nyelvét eléggé respektálták az ellenfelei. Vasárnap a strandon is egy nagyobb társaság közepén találtam, akik között szemmel láthatóan ő vitte a szót. Társai közül csak egyet ismertem, Radvánszky Rezsőt, de hogy ő is ott van, az igazán kellemetlen meglepetés volt, nem szerettem volna, ha rájön, hogy éppen Engländerrel van randevúm. Ezért gyors elhatározással őt üdvözöltem először, s megkérdeztem, nem látta-e

valahol Fuchs tatát, őt keresem. Így azután ő mutatott be Engländernek s a többieknek is. Közülük csupán egy bizonyos Klein bácsira emlékezem, s rá sem azért, mert Engländer barátja volt, hanem mert 1942-ben az erzsébeti kommunista bizottság tagjaként találkoztam vele újra, majd néhány napig egy teremben ültünk a kémelhárítón is. Azt hiszem, abban az időben ő volt a legidősebb az illegális mozgalom aktív tagjai között.

Engländer evvel nyújtotta a kezét:

- Örülök, hogy megismerhetem, kolléga, mert hallom, hogy Fuchs tanítványa, nem Radvánszkyé. Melyik nyomdában dolgozik?

Mondtam, hogy a Globusban.

- Kitűnő! És mit szólnak a Globusban a kollégák a csodalaphoz, amely szerkesztők nélkül is megjelenik?

- A Nyomdai Munkásra tetszik gondolni? - kérdeztem egy kissé zavarba jöve. - Talán mégsem Weisz Samu volt a szerkesztője.

- Maga honnét tudja, hogy a Weiszet letartóztatták? - kérdezte Radvánszky, és szemembe fürta tekintetét.

Rendkívül nehezen tudom pontos sorrendbe rakni ezeknek a napoknak a történetét, és ma már senki nincs, akitől segítséget kérhetnék. Radvánszky kérdése arra mutat, hogy korábban találkoztam Engländer Nácival, mint egyébként emlékezem, tehát mielőtt még a nyomdákban szóbeszéd tárgya lett volna a Weisz-ügy, s ezt valószínűsíti az is, hogy én azt feleltem, a mögöttem levő sátorból vitték el Bass Tibort, s így saját szememmel láttam a csendőrök kezén. De hogy miért tartóztatták le őket, azt nem tudom.

- Talán azért, mert Radvánszkyék azzal vádolták őket, hogy Moszkvából kapják a pénzt! - szólt közbe Klein bácsi, de valaki karjára tette a kezét:

- Én nem mondanék ilyeneket a gyerekek előtt...

- Azokat hagyjuk meg abban a hitben, hogy a gólya hozza az újságokat! - nevetett gúnyosan Engländer. - Nos, kolléga, mit beszélnek a kollégák a Globus Nyomdában?

És itt jön az a „másrészt”, amiért a *mikor* kérdésében mégsem tartom elegendő bizonyítéknak Radvánszky meglepődését. Én ugyanis hirtelen ihletet kapva előadtam, hogy egy bizonyos X. szerint - akiről tudtam, hogy igen széles körökben rendkívül gyűlölt egyéniség - annak is folyjon ki a szeme, aki egyetlen sort elolvas ebből a szennylapból, Gajárszki viszont kijelentette, hogy a fél szemét azért megreszkírozná, ha sikerülne a Nyomdai Munkást megszereznie. Neki a történetek után cseppet sem tetszik, hogy a Typographiában férgeknek nevezték a szerkesztőit. Én pedig Gajárszkit ezerszer többre tartom, mint X-et...

- Gajárszkit természetesen én is sokra becsülöm! - mondta Radvánszky -, s én személy szerint egy szót sem írtam le Weiszről. Hanem annyi most bebizonyosodott, hogy a lap szerkesztője kommunista volt.

- Honnét tudja? - kiáltottam rá. - Értesítést kapott a rendőrségtől?

Persze nyomban tudtam, hogy ostobaságot követtem el. Falfehéren nézett rám, én pedig próbáltam enyhíteni szavaimat:

- Bass Tibit nagyon szeretem. És kérdezze meg Gallai Lajost, ha tudni akarja, milyen gyerek.

- Értem! - felelte. - De azért uralkodjon az indulatain.

Felállt.

- Megkeresem a lányomat...

Nagyon haragudtam Nácira, amiért ilyen helyzetbe hozott. De azért nem tettem neki szemrehányást. Félrevontam, s közöltem vele, hogy a történetek után már nem lenne helyes, ha itt beszélgetnénk, mivel pedig nekem nincsen semmi közöm a Weisz Samu ügyéhez, felkeresem a lakásán a héten. Azután még lődörögtem egy kicsit, majd elindultam, hogy megkeressem Radvánszkyt. Ezúttal egy előkelőbb asztalnál ült, amit onnét tudtam, hogy Gyürei Rudi bácsi volt a társaság egyik tagja. A másik kettőt nem ismertem, őt azonban nagyon is jól. Nem annyira a szakszervezetből, mint inkább onnét, hogy a fiával együtt dolgoztam a nyomdában. Ezúttal tehát őt üdvözöltem először, ő pedig megkérdezte:

- Erdős Lacit nem ismeritek? Igen jó gyerek!

- Hogyne! - hördült fel Radvánszky. - Most például azért jött utánam, hogy kiengeszteljen...

- Ez igaz! - nevettem el magamat, mert szeretem a tiszta beszédet. - És mit gondolsz? Sikerülni fog?

- Ha rajtam múlik, igen! - készségeskedett Rudi bácsi.

A harmadik kolléga bemutatkozott. Kertész Jenőnek hívták, akkor hallottam először a nevét. A negyedik, úgy látszik, azt hitte, hogy tudom, kicsoda, mert bemutatkozás helyett megkérdezte Radvánszkyt, mi történt közöttünk, ő pedig meglepetésemre igazán világosan és tárgyilagosan ismertette az esetet.

- Nézd, Rezső - mondta az ismeretlen, de nagyon csendesen -, tudod, hogy elítéltem egy ellenzéki lap kiadását, és egyetértettem Weisz kizárásával is. De a történetek után a cikkek hangját nem lehet védeni. Az ember a saját kezét piszkítja be vele. A gyerekek pedig korántsem olyan tájékozatlanok, mint amilyennek olykor szeretnének látszani...

Radvánszky elmosolyodott, és békülésre nyújtotta a kezét:

- Feledjük el az egészet, kolléga! Lévai Sándornak, mint mindig, most is igaza van!

Nem valami jelentős beszélgetés, csupán azért mondom el, mert evvel a négy emberrel később még sokszor fognak találkozni könyvemben. Többször, mint például Engländer Nácival. Mert ezután még közel másfél esztendeig dolgozott együtt a nyomdászsejt; a kiesett Weisz Samu helyére hárman léptek: Földi László, Kormanik Béla és Tóth András, én azonban itt fejezem be ezt a részt, még azt sem írom meg, mit beszéltünk Engländer Nácival. Annyit persze igen, hogy megállapodtunk együttműködésünk folytatásában, s ezt meg is tartottuk. A Nyomdai Munkást nem adtuk ki többet, alighanem azért, mert a Komintern szakszervezeti politikájának változásával hamar megszűnt az ESZE többi lapja is. A munkanélkülieknél az időszak végéig nem sikerült visszanyernünk régi befolyásunkat, a dolgozók között erősödtek kapcsolataink és nőtt a tekintélyünk, de nem annyira, hogy komoly sikernek értékelhettük volna. Én itt, a strandon, a következő hetekben a nyomdában és a Toronyban éreztem, hogy valami komoly változást sikerült előidézniünk: mintha némiképpen megtört volna a velünk szemben állók egysége. Mindig rendíthetetlenül hittem abban, hogy a kommunista munka folyamatossága, melyet a rendőrség minden erőfeszítése és látványos sikerei ellenére sem tudott soha megszakítani, rendkívüli erkölcsi tőkét jelent, melynek anyagi erővé is kell válnia, de most láttam először kézzelfogható bizonyítékát is. Rendkívül büszke voltam arra - s azt hiszem, végre valóban jogosan -, hogy a párt tagja vagyok.

És valóban, hasztalan látszott úgy, mintha a következő másfél évben alig léptünk volna előre, nem sokkal később, egészen más környezetben, kiderült, hogy nem csaltak meg az érzéseim. Radvánszky, Lévai Sanyi bácsi és Kertész Jenő újra felbukkanó neve, azt hiszem, pontosan el

fogja igazítani az olvasót anélkül, hogy majd vissza kelljen utalnom ezekre az előzményekre. Persze közben a történelem is haladt tovább, és nagyobb érdeme volt az emberek alakításában, mint nekünk, de azért a mi szerepünket sem szabad lebecsülni.

Különben 1936 elején rendőrkézsre került Kiss Zsigmond és Sebes István, a párt Központi Bizottságának két tagja, valamint a Budapesti Pártbizottság, s mindez a történelem tanúsága szerint rendkívüli nehézségeket okozott az alapszervezetek munkájában is. Azért hivatkozom itt a történelemre, mert nekünk viszonylagos szerencsénk volt: már évek óta Bárd Ármin, a KEB főlsszabadulás utáni titkára tartotta velünk a felsőbb szervek részéről a kapcsolatot, ő szabadlábban maradt, és rendkívüli gyakorlatával úgy tudta irányítani munkánkat, hogy mi nem éreztük meg ezt a zavart. Ám nem sokkal később Földi Lászlóval együtt egy találkozón, vak véletlen következtében lebukott, s ezzel elvesztettük kapcsolatunkat a párttal, s nem is tudtuk helyreállítani hosszabb időn keresztül - hogy mennyin, azt ma már körülbelül sem tudjuk megmondani. Ekkor Szöllősi véletlenül találkozott egy régi ismerőseivel, akitől megtudta, hogy már nem is reménykedhetünk, mert közben az Internacionálé feloszlatta a párt itthoni szervezeteit, a népfrontpolitika meg nem értése és főleg a rendkívüli konspirációs hibák miatt. A kommunistáknak tilos egymással bármiféle konspiratív kapcsolatot tartaniok. Mindenki lépjen be valamilyen legális szervezetbe, és végezzen ott munkát saját felelősségére és a VII. kongresszus útmutatásai szerint. Ott meg kell várni, amíg a felsőbb szervek újra felveszik velük a kapcsolatot. Az utasítások be nem tartása pedig pártellenes cselekedetnek számít.

Mi tehát így, harmadkézből, nem egész pontosan ismertük meg a határozatot, de azóta sem találkoztam senkivel, aki hiteles szöveget látott volna. Nem meglepő, hogy sokfelé az a nézet terjedt el eleinte, hogy az egész csupán provokációs hamisítvány, így akarja a magyar rendőrség feloszlítani a szervezeteket. Időbe telt, amíg bebizonyosodott, hogy az üzenet valóban a Komintern vezető szerveitől érkezett. Szöllősi ismerőse azonban olyan jelentős ember volt, hogy mi annak ellenére nem kételkedtünk szavaiban, hogy nem volt vele hivatalos kapcsolatunk.

Éreztem, hogy fejemre szakadt az égbolt. Pártkapcsolat nélkül akkor már nem tudtam elképzelni az életemet.

Valamikor harminchárom után írtam egy *Lupuj* című elbeszélő költeményt egy kis tót fiú történetéről, amely bizonyította József Attila igazát, tudniillik, hogy irodalmi működésem legfontosabb akadálya a valóság nem ismerete. A verset először Darvas Józsefnek mutattam meg, aki azt mondta: látod, ez végre igazán nyomtatásba kívánczik. Soha nem nyomtatták ki.

Harmincöt után néhány évig kevésbé hajszoltan éltem, több időm maradt az írásra, és kezdtem rendszeresen megjelenni a Népszavában, továbbá kérészéletű baloldali folyóiratokban. Ezekről a verseimről természetesen csak az irodalomtörténetnek volna joga beszélni, másnak senkinek, kiváltképpen nem nekem. Hanem a *Lupuj*-ról elmondhatom, hogy különös - különben nem biztos, hogy irodalmi jellegű - hírnevet szerzett nekem, mivel Knopp Imre *Madridi plakát*-jával és *Pedro*-jával a három vers egyike lett, melyet az ifjúságmozgalom a leginkább magáénak érzett. Esztétikai értékét én már egyiknek sem tudom megítélni, hanem az kétségtelen, hogy pontosan eltalálták hallgatóságuk érzelmeit és hangulatát. Állandóan kérték őket, leginkább a szerzőktől szerették hallani, és minden alkalommal óriási lelkesedést keltettek. A *Lupuj* befejezésekor gyakran láttam felnőtteket könnyezni, bár a történet egyáltalán nem volt szomorú.

Őszintén bevallom, hogy itt eredetileg le akartam közölni az egész verset, s ha ez nem történt meg, annak az az oka, hogy erről mindenki lebeszélt. Én pedig első szóra engedtem, mert

komolyan vallottam, hogy a *Lupuj*-t én már nem tudom elválasztani a hozzá fűződő remiszenciáktól, s így értékének megítélésére tökéletesen képtelen vagyok. A befejező négy szakaszt azonban mégis ide kell iktatnom, jóllehet a szöveg megcsonkítása nem csökkenti, hanem növeli a vers szentimentalizmusát. De erre már korábban is utaltam, a Klauzál téri szabócska történetének elmondásakor. A *Lupuj*-ban egy hozzá hasonló alakot akartam teremteni, no nem vallásos vakbuzgóságában hasonlót, hanem abban, hogy semmit meg nem értve botorkál a világban.

*Másnap a kakasok szavára
jókor fölkel a kandi nap.
Lupujt mégis ébren találta.
Ott térdelt a kereszt alatt:*

*Istenkém, add, hogy soká éljen
- bár nem tudom, hogy mi - a párt...
És sohse hagyd hogy cserben hagyja
a proletár a proletárt.*

*

*Csendes történet, szimpla, gyengéd
és hihető is, úgy hiszem,
s ha megszokásból mégsem hinnéd,
győződj meg róla, idegen.*

*Lupujkát könnyű megtalálnod.
Csendőr mind útba igazít.
Lupujt, a disznó agitátort
Jól tudja mind, hogy hol lakik.*

V. Pártmunka pártszervezetek nélkül

A feloszlatast elrendelő határozat a KIMSZ-et külön nem említette meg, s ebből vezetőinek egy része arra következtetett, hogy megtarthatják szervezeteiket. Elsősorban azzal érveltek, hogy az ifjómunkás-mozgalomban nincs konspirációs válság, hiszen az utolsó nagy letartóztatás során, melynek Weil Emil, Kiss Zsigmond és Sebes István voltak a fővádlottjai, a rendőrségnek nem sikerült a KIMSZ-hez eljutnia. Én erről akkoriban csak annyit hallottam, hogy a KIMSZ-titkárság valamelyik tagja Csehszlovákiába utazott a további munka engedélyeztetése végett, de leintették, és figyelmeztették, hogy ha folytatni próbálja a konspirációs tevékenységet, a párt ellenségének fogják tekinteni. Ezután megszüntették a KIMSZ szervezeteit is. A párttagok már korábban és egységesen végrehajtották a határozatot, bár amennyire meg tudtam állapítani, őket éppúgy megrendítette, mint engem.

Ma vita folyik arról, helyes volt-e a szervezetek feloszlata, és a párttörténeszek többsége nemmel felel a kérdésre. Sőt olyan vélemény is van, hogy a Komintern csak a központi vezetőséget oszlatta fel, az itthoni szervezetekre félreértésből, mintegy a régi pártvezetés hibáinak megkoronázásaként terjesztették ki a határozatot. Szerintük a feloszlata volt az oka annak, hogy a KMP szervezete a függetlenségi mozgalom idejére nem volt eléggé erős és nem tudott a rendőrség nyomásának ellenállni.

Harmadszor is ismétlem: nem vagyok párttörténész, így nemcsak kötelességemnek nem érzem, hogy állást foglaljak a vitában, hanem megfelelő ismeretek hiányában megengedhetlen nagyképségnek is tartanám. Hanem amit láttam, azt jól láttam, s amit láttam, az kizárja, hogy a pártszervezetek 1942-es gyengeségének legfőbb oka a szervezetek 1936-os feloszlata lett volna. Aki a mi szemszögünkből nézi az eseményeket, nem hiheti, hogy idehaza bármi akadálya lett volna a hiba akármilyen korai kijavításának is. Ha a szervezetek újraépítése elkésett, abban az új vezetés szándékainak is bizonyára volt szerepe. Ha nem találják túlzott vakmerőségnek, elmondanám érzéseimet: én azt hiszem, a késésben - mert ilyen volt kétségtelenül - oroszlánrésze volt annak a pozitív meglepetésnek, amely bennünket, a résztvevőit is elképesztett egy kicsit. Mi azt vártuk, hogy a szervezetek feloszlata a szervezett kommunista munkát meg fogja bénítani. De a kommunisták folyamatos együttműködése annak ellenére nem szünetelt egyetlen percet sem, hogy a határozatot következetesen végrehajtották - bár, természetesen, némileg fellazult. Nem fizettünk pártadót, és nem dolgoztunk semmiféle kommunista szervezet irányítása alatt - tehát a párttagság három kritériuma közül kettőnek nem tettünk eleget. Viszont azokban a legális szervezetekben, melyekben a feloszlatakor már dolgoztunk, vagy amelyekbe a határozatot követve beléptünk, más kommunistákkal voltunk együtt, akiket ismertünk, vagy legalább voltak közös ismerőseink, s ha még az sem, úgy felismertük egymást nézeteinkről és munkastílusunkról. Az ideiglenes vezetőség határozatai, ha késve és elhalványodva is, de rendszeresen eljutottak hozzánk, bár legtöbbször nem tudtuk, hogy létezik központi bizottság s annak idehaza vezető kapcsolatai. A Dolgozók Lapjáról tudtunk, de én például egyetlen számát sem láttam, s ugyanígy volt évvel barátaim többsége is. Egyszerűen az egymást keresztező vélemények között felismertük a párt szavát, s amikor tévedtünk, a viták során meggyőzték erről kommunista társaink. Ennek bizonyos értelemben még kedvezett is a frakciók megszűnése: most már valóban csak meggyőzésről lehetett szó, és nem utasításról, és - hadd valljam be - egyszerre kiderült, jobban tudunk vitatkozni, ha tekintélyi érvekre nem hivatkozhatunk. Mivel pedig most már nem arról volt szó, hogy egy-egy jelszó kommunista-e, hanem hogy helyes vagy helytelen, a kérdéseket a nagy nyilvánosság előtt is el lehetett dönteni. Természetesen

előfordult az is, hogy két kommunista egymással négy szemközt vitatkozott, s ilyenkor azt próbálták vizsgálni, vajon álláspontjuk megfelel-e a VII. kongresszus határozatainak. Így azután a párt szervezete, amelyet feloszlattak, ezen a nehezen követhető módon mégis élt és dolgozott. Természetesen nem pótolhatta mindenben a központilag irányított szervezetek munkáját, s később én is több ízben próbálom majd meg kimutatni, hogy ez utóbbi kiépítése sok szempontból késik.

Közbevetőleg meg kell mondanom, hogy nem minden párttagnak sikerült az újfajta együttműködésbe bekapcsolódnia. Különösen azok bizonyultak alkalmatlanoknak az új viszonyok között, akik korábban csak egy érvet ismertek: azt, hogy a párt álláspontja ez vagy az. Egy részük elbizonytalanodva hosszabb időre passzivitásba vonult, de sokan, abban a szent meggyőződésben, hogy kommunista kötelességüket teljesítik, olyan nézeteket támogattak, melyek szemben álltak a párt álláspontjával.

Ami engem illet, mivel a szakszervezeti munkához sohasem volt igazán érzékem, s így kedvem se sok - leszámítva a Nyomdász TTE vezetőségét -, más területen folytattam a munkát.

Más területen, de éppen nem újon.

A pártszervezetek sohasem irányították tagjaik egész tevékenységét. A nyomdászellenzékben minden lépésemet ellenőrizték. De nem voltunk összeesküvő szervezet, melyben a tagok katonai fegyelem alatt állanak. Sohasem volt tilos, hogy tagjai egyéni hajlamaiknak megfelelően, spontán is dolgozzanak, s erről a munkájukról nem számoltak be senkinek. Én például sohasem hagytam abba a kulturális munkát. És most, amikor újra át kellett gondolnom egész pályámat, megértettem, hogy az a bizonyos spontán együttműködés a kommunisták között, melyről az imént beszéltem, ezeken a területeken már jóval korábban, a központi irányítással párhuzamosan létrejött. Így dolgoztam például éveken át Háy Károly Lászlóval és Csömöri Józseffel, hogy megszervezzük a Nyomdász TTE kultúrcsoportját, s ebben az első között kezdtük újra a színvonalas kultúrunkat a kórusok betiltása után. De hadd maradjak hű a hagyományokhoz: ha akkor nem kellett erről beszámolnom, hadd hallgassak róla most is, csak annyit mondva el belőle, amennyi nélkül a pártszervezetek feloszlata utáni sorsom sem érthető.

Egy komikus közjátékkal kell kezdenem. A Szocialista Képzőművészcsoporthat sikereit látva, valakik megpróbálták megszervezni a Szocialista Írócsoporthat is. Kik voltak a kezdeményezők, nem tudom. Engem Lukács Imre hívott meg alakuló gyűlésekre, a Népszava tanácsstermébe, ahol is Gárdos Mariskát választottuk elnökünkkel. Nyomban kiderült, hogy a megjelenetek többségét egyetlen lehetőség csábította oda: azt remélték, hogy az MSZDP vezetősége lehetővé teszi számukra egy irodalmi folyóirat megjelentetését. Mikor kiderült, hogy erről szó sem lehet - ha jól emlékszem, három ülés után -, a csoport sürgősen feloszlatta magát. Az egész ügy annyira jelentéktelen volt, hogy nem sikerült senkit találnom az írók közül, aki rajtam kívül emlékezne rá. Az én életemben azonban ez a hamvába holt kísérlet fordulópontot jelentett. Mindenekelőtt azért, mert itt hallotta meg egy előadásomat Major Máté, a képzőművészek képviselője, és hívott meg magukhoz, hogy tartsak náluk külpolitikai beszámolót, én pedig ezután, mint külső tag, éveken át részt vettem munkájukban, s olyan barátokra tettem szert, mint az említett Háy Károly László és a szobrász Goldmann György. Mivel azonban erről a *Valami készül* című, a csoport történetéről szóló könyvemben már beszámoltam, itt inkább arról beszélek, hogy itt ismerkedtem meg Vértes Györggyel, a párt legális lapjának, a Gondolatnak szerkesztőjével is, s vele azután egészen letartóztatásáig kapcsolatban maradtam, dolgoztunk együtt a legkülönbözőbb okokból és helyeken, többek között a Gondolatnál is.

Csak én nem a szerkesztőségben, hanem a nyomdában; mint nyomdász, sokszor csináltam meg helyette a lap korrektúráját.

De az írócsoportnak köszönhettem, hogy dolgozhattam szerkesztőségben is. A rosszul sikerült alapítási kísérletben részt vett a szocialista kultúrmozgalom egyik kiváló szervezője, Vértés Jenő is, akinek elfelejtése legkirívóbb hálátlanságaink közé tartozik. Ő azután megmutatta, hogy amit nem vállal a szociáldemokrata párt, azt saját erőből is meg lehet oldani. Világirodalmi Szemle címen lapot alapított. Személyi becsvágya nem volt, neve a címlapon sehol sem szerepelt. A lap párhuzamosan jelent meg a Gondolattal, és nem próbált - nem is tudott volna - versenyre kelni vele. Nem folyt benne önálló elemző munka a magyar problémákról, és nem dolgoztak benne a tudomány és publicisztika olyan nagyságai, mint Molnár Erik vagy Bálint György. Mégis megélt, minden támogatás nélkül, mintegy másfél esztendő, mert eltartotta a mozgalom. Nem maradéktalanul: a mecénásnak mintegy kétszáz pengőt kellett évente ráfordítania - ezt onnan tudom, mert a második évfolyamra én biztosítottam ezt az összeget. Terjesztőgárdáját a szerkesztőség tagjai szervezték meg, és Vértés Jenő tartotta össze - a továbbiakban azután önmaga szélesítette magát, egyik terjesztő hozta a másikat. Az MSZDP eltúrte szervezeteiben, ha nem is szívesen, mert szerkesztője, Reményi Árpád sokkal jelentősebb személyiség volt annál, semhogy bele lehetett volna kötniük: három igazán hatásos szemináriumvezetőjük volt akkoron, s ő volt az egyik. A másik Braun Soma volt, a harmadik pedig Keleti bácsi, újpesti tanár, szerintem a legjobb a három közül. Ők hárman nem politikai, gazdaságtani, hanem tudományos-filozófiai szemináriumokat vezettek, s ehhez valami csillogó színészi képesség is kellett akkoriban. Braun Soma a legnagyobb kóklerek egyike volt, akit valaha ismertem, s azt sem tartom egészen véletlennek, hogy a másik kettő leszármazottja a filmszakmában lett híres: Keleti fia Keleti Márton, Reményi lánya Máriássy Judit. Reményiben emellett volt valami naiv tisztaság is, amiért lehetetlen volt nem szeretni. Különben nagyon megsértődött volna, ha valaki ezt megmondja neki: nagy machiavellistának vallotta magát. De Jucó tizenöt-tizenhat éves volt, amikor szavalgatni kezdett különböző kultúresteken, s akkor sokáig hallottuk láttára összesűgni az embereket:

- Nézzétek! Az Árpád leánya!

Egyszer azonban Vértés Jenővel beszélgettünk egy ilyen kultúrest megnyitására várva, mikor hirtelen hozzánk rohant Árpád. Haja tövéig vörös volt, és a szeme örömtől csillogott:

- Tudjátok, mi történt? - dadogta. - Bejöttem a terembe, és egyik fiatal azt mondta a másiknak:

- Nézd! A Jucó apukája!

Biztosan ez volt élete legboldogabb pillanata. A mulatságos pedig az, hogy valóban Machiavellihez méltó ötletei voltak, és Machiavelliben bízva fantasztikus dolgot is merészelt. A Világirodalmi Szemlében az ő rovata volt a legnépszerűbb, s ha talán túlzás is volna állítani, hogy a lapot ez tartotta el, kétségtelen, hogy politikailag képzetlenebb olvasóink közül nem kevesen ezért hitték rólunk, hogy a Gondolatnál is forradalmibbak vagyunk. Ebben a rovatban idegen nyelvű könyveket ismertettünk, szinte kivétel nélkül német birodalom-beliéket, fasiszta geopolitikusokat, akik a német élettér szükségességét bizonyítva sok igazat elmondtak nyugati tőkés társaikról az olajjal, szénnel s ehhez hasonlókkal kapcsolatosan. Vértés György haragudott is ezért, s ami Reményit illeti, nem lehet tagadni, hogy volt benne parányi elfogultság a geopolitika lényegében reakciós „tudománya” iránt. Ám a lapban nem geopolitika, hanem machiavellizmus uralkodott. Árpád kiszámította, hogy a magyar hatóságok semmit nem fognak kifogásolni, ami a Német Birodalomban megjelenhetett, s ezért, bízván az illetékesek kulturátlanságában is, kitűnő szakemberek és még kitűnőbb szakkönyvek segítségével kissé megfejelték az ismertetett könyveket, kihagyva belőlük a

fasiszta érvelést, és beletéve egy sereg adatot, amit a hitleri cenzúra sem tűrt volna meg. Így a Világirodalmi Szemlében valóban megjelent néhány állítás, amit a Gondolat betiltás veszélye nélkül nem engedhetett volna meg magának.

A szerkesztőség különben, jóval mindenféle megállapodás előtt, teljesen egységfront-alapon állott, fele-fele arányban voltak benne a két párt képviselői. A kommunisták közül magamon kívül Tiszay Andorra és Csömöri Józsefre emlékezem, a szocdemek közül az említett kettőhöz még Enczi Endre csatlakozott. Mi persze tudtuk, hogy Vértes György a párt lapját szerkeszti, és teljesen megbíztunk benne, hanem a német könyvismertetésekről mégsem árultuk el neki az igazságot, nehogy véletlenül kiderüljön valami, inkább eltűrtük a szidalmait és azt a véleményét, hogy ha valóban kommunisták volnánk, már a geopolitika pártolása miatt is otthagynánk a lapot.

Nos, elsősorban a kultúrmunkában vettem részt, ahol széles körben szereztem ismerősöket, s nekem is többé-kevésbé ismertté vált a nevem. Később Vértes György hívására kezdtem lejárni a VII. kerületi pártszervezetbe is. Vértes akkor a Fasorban lakott, én az Elemér utcában, mindkét terület a 4. számú körzethez tartozott, melynek a MÉMOSZ székházában volt a helyisége, s erősen baloldalinak számított. Néha meglátogattam az ifjúmunkáscsoportot is a Dob utca 90-ben, de velük nem volt szorosabb kapcsolat, bár tartottam egyszer külpolitikai beszámolót náluk, és nekik olvastam fel először a *Lupuj*-t. Rendkívül meglepett tehát, amikor megkeresett a csoport titkára, Gárdos György, és megkérdezte, vállalnám-e az OIB szervező bizottságában a csoport képviselését. Gyanútlanul vállaltam, hiszen nem volt túl sok elfoglaltságom. Ekkor közölte, hogy a VII. kerület két képviselőt küld a bizottságba, az egyik Sipos Rezső lesz, aki majd a titkári posztot fogja betölteni. A második helyre is volt tulajdonképpen jelöltjük, a vörös Rozi, de újabban kétségek merültek fel a választás helyessége iránt: túlságosan fegyelmezetlen és balos. A szervezetben ugyan nagyon népszerű, de a vezetőség teljes támogatásával, ha csak néhány szavazattal is, meg fogom szerezni a többséget.

Siposról annyit tudtam, hogy börtönviselt kommunista, mégpedig hosszabb ítélete volt. A vörös Rozit csak látásból ismertem, így Vértes Györgyöt kérdeztem felőle - meglehetősen rossz véleményt adott. Akkor még nem tudtam, hogy Vértes az embereket szubjektíven ítéli meg, s így nem volt okom kételkedni, hogy a vezetőség jogosan állt el eredeti javaslatától. Hanem a választáskor rendkívül rosszul éreztem magam. Rozinak valóban erős tábora volt, és hívei avval vádolták Gárdosékat, hogy személyes okokból akarják kibuktatni a szervező bizottságból, s hogy rólam ugyan nem tudnak rosszat, de jót sem, nem értik, miért éppen engem javasolnak a csoport képviselőjének. Mindennek ellenére Gárdos jól mérte fel a helyzetet, megkaptam a többséget - csak éppen nem voltam benne teljesen bizonyos, nincs-e valami igazuk azoknak, akik személyi ellentétet emlegettek.

És megválasztásom után néhány nappal odajött hozzám régi barátom, Alpár Laci, akiről tudtam, az Országos Ifjúsági Bizottság titkára volt, és joggal gyanítottam, hogy vezető funkciót töltött be a KIMSZ-ben is. Megkérdezte, hajlandó volnék-e találkozni egy elvtárrsal, akit nem ismerek, s akiről nem tudja pontosan, miről akar velem beszélni, de akiért teljes felelősséget vállal. Habozás nélkül igent mondtam. Alpárban éppen úgy bíztam, mint magamban. Így kerültem össze Sebestyén Bandival, aki ma Bakonyi-Sebestyén Endre néven ismeretes, s aki közölte, engedélyt kapott a párttól, hogy velem és egy harmadik elvtárrsal kommunista szervezetet alakítson, amely megkezdi a munkát az ifjúmunkások között. Vállalom-e a feladatot?

Természetesen vállaltam. Büszke voltam rá, hogy az elsők között veszik föl velem a kapcsolatot, amikor az ifjúmunkás-mozgalom újraszervezése napirendre kerül. Ezután azonnal magyarázatot kaptam a megválasztásom körüli hercehurcákra, de engedelmeükkel ezt csak

később fogom elmondani. Az egész helyzet nem érthető annak, aki legalább vázlatosan nem ismeri az MSZDP ifjúsági mozgalma és a KIMSZ kapcsolatainak fejlődését. Én pedig erről eddig egy szót sem ejthettem, hiszen ezen a területen korábban nem dolgoztam soha. 1932-ben egyik első összekötőm, Szeszler Ottília így magyarázta el ebben a kérdésben a KIMSZ álláspontját:

- Ha van valamelyikteknek szimpatizánsa, ne hurcolja azokhoz a rohadt szociálfasisztákhoz, hanem vigye a Mozgáskórusba vagy a Börös MTE-be. Ott majd megfelelő elvtársak foglalkoznak velük.

A megfogalmazás - némi hazai ízekkel fűszerezve - megfelelt a Komintern és a Kommunista Ifjómunkás Internacionálé irányvonalának. Eszerint ugyanis a szociáldemokrácia szociálfasizmussá fajult, vele szemben egyetlen lehetséges politika van: bojkotálni kell, és megsemmisíteni befolyását a munkásosztályra. A szociálfasizmus fogalma körülbelül azt jelenti, hogy a szociáldemokrácia vált a tőkés társadalom fő bázisává. Mivel pedig a nyíltan áruló jobbszárny irányvonalát a munkásság nem követné, csupán a szocdemek sorában dolgozó áellenzék jelszavai teszik azt számára elfogadhatóvá, a fő csapást a balszárnyra kell mérni. Ha ezt sikerül szétzúzni, a szociáldemokrácia is elveszti befolyását.

A KMP vezetése alatt - amely köztudomás szerint a Komintern határozataitól legfeljebb bal felé tért el - a KIMSZ is híven követte a KII irányvonalát. A Mozgáskórus és a BMTE afféle önálló, legális fedőszerv volt, mely mögé megbújva a KIMSZ dolgozhatott. Előbbi a 100 % szavalókórusából alakult a lap betiltása után, és úgy próbálta folytatni működését, mintha mi sem történt volna közben. Fura módon a Hársfa utcában, a kapitányságtól alig kőhajításnyira bérelt egy helyiséget, a másik oldalon, úgyhogy a detektívek a rendőrségről akár távcsővel is figyelhették, mi történik odaát. És még ma is emlékszem, micsoda megdöbbenéssel vegyes felháborodást keltett, amikor végül nem egy bejelentetlen előadásukról vitték el őket közönségükkel együtt (ilyen ugyanis más kultúracsoporthoz is megesett), hanem egy, a tagság részére rendezett szilveszterről, melyet tulajdonképpen be sem kellett jelenteni. Utólag úgy tetszik, mintha még Schweinitzeréktől is elvártuk volna bizonyos normák betartását. Hogy a Börös MTE hogyan szűnt meg, nem tudom. Én egyikbe se küldtem soha szimpatizánst, hiszen ott volt a nyomdász ifjómunkáscsoport.

Svéd Lászlónak a Párttörténeti Közlemények 1981. évi 3. számában megjelent kitűnő cikkéből, *Az Országos Ifjúsági Bizottság helye a magyar munkásmozgalomban* címűből tudtam meg, hogy a szociáldemokrata ifjómunkáscsoportok felállítását az MSZDP 1929. évi kongresszusa határozta el, s ekkor még a KIMSZ is támogatta a kezdeményezést. A kongresszus elhatározta egy irányító szerv létrehozását is. Az előkészítésével megbízott elvtársak közül a baloldali szociáldemokrata Elkán Lászlót, a KIMSZ-ből disszidált Demény Pált és Rudas Bélát, valamint a KMP legális lapjával, a 100 %-kal közismerten kapcsolatban álló Keér Dezsőt emeli ki, akiről én hozzátehetem, hogy tagja volt a KIMSZ-nek is. Az összetétel rendkívül jellemző az MSZDP centrumának munkamódszerére, mind Mónus Illés, mind később Büchler József szívesen állította úgy össze a különböző bizottságokat, hogy tagjaik között kibékíthetetlen ellentétek legyenek, s így semlegesítsék egymást. Sajnos, 1931-ben, mire az OIB megalakult, már megváltozott a KIMSZ álláspontja, és Keér Dezső (az én Hacker Bandim bátyja) már nem vállalt benne tagságot.

Az ifjómunkáscsoportok bojkottja a lehető legrosszabb időben kezdődött, mert így az OIB lényegében a Demény-frakció kezére maradt. Titkára Klement Károly lett, a deményisták csepeli vezetője, de tagja a bizottságnak Demény Pál is, és mindenekelőtt az V. kerületi Hunwald Ákos, akinél kevés nagyobb hatású vezetője volt az ifjómunkásoknak, s akiből jelentős ember válhatott volna, ha már a következő évben nem követ el öngyilkosságot

gyógyíthatatlan betegsége miatt. Hármuk munkája nyomán sikerült a kerületek egész sorában monopolhelyzetbe jutniuk.

Márpedig Demény nem egyszerűen egyike volt a számtalan frakcióvezérnek, hanem közülük a legtehetségesebb és -sikeresebb. Elsősorban az különböztette meg a többiektől, hogy nem kommunistaellenesnek hirdette mozgalmát, hanem azt állította, nem a KMP, hanem ők folytatnak valóban kommunista politikát. Ebben odáig ment, hogy alkalomadtán engedte, egyes követői összetévesszék mozgalmát a KMP-vel. 1943-ban például az egyik legerősebb ellenállási szervezet, a Deák-Mayer-csoport vezetői azt hitték, rajta keresztül a párttal állnak összeköttetésben, s mikor a félreértés kiderült, leszámolásra került sor közte és Deák között. (Ezt velem Deák és Mayer közölték külön-külön, utóbbi még Dachauban, Deák a felszabadulás után idehaza.) Egyébként is remek propagandista volt. Szívesen használta fel mozgalmában az értelmiségieket, de ez nem akadályozta abban, hogy bizonyos mértékig értelmiségellenes nézeteket hirdessen. Ez megkönnyítette, hogy a munkáslakta elővárosokban, különösen Csepelen és Erzsébeten jelentős sikereket érjen el. Ő is összekötötte a legális és illegális munkát. Egyrészt iparkodott híveivel megszállni az ifjómunkáscsoportokat, másrészt lakásokon illegális szemináriumokat tartatott. Röpcédulákat is adtak ki. Mindkét tevékenység során voltak mozgalmából letartóztatások, ez azonban nem riasztotta el híveit, hiszen ők őszintén hitték magukat következetes forradalmároknak, sőt kommunistáknak. Így 1932 után is, amikor Deményt anyagi okok miatt kizárták a pártból, az őt védelmébe vevő Klementet pedig leváltották titkári funkciójából, frakciója zavartalanul folytatta működését.

Meglepetéssel olvastam Svédnél, hogy a KII 1931 és 1933 között rendszeresen azért kritizálta a KIMSZ-et, mert nem bojkottálja következetesen az ifjómunkáscsoportokat, s ennek okát abban látta, hogy a KIMSZ nem értette eléggé a szociálfasizmus lényegét. Ez a vád azonban bizonyosan tévedés, mely helyzetünk fel nem ismeréséből adódik. Meggyőződésem szerint szerepel az ugyanebben az időben keltezett, a lengyel és jugoszláv szövetséghez intézett bírálatokban is.

Nem az a tévedés ugyanis, hogy bizonyos számú KIMSZ-tag valóban állandóan részt vett az ifjómunkáscsoportok munkájában, ez - szerencsére - megfelelt a valóságnak. Csakhogy oka nem a szociálfasizmus lebecsülésében, hanem magában a KII határozatában volt keresendő.

Európa - némi leegyszerűsítéssel mondva - két nagy zónára oszlott: azokra az országokra, melyekben demokrácia volt, s azokra, melyekben a munkásmozgalom minden szerve illegálisba kényszerült. A kettő között azonban volt néhány ország, melyekben a kommunista pártot betiltották, a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek azonban több-kevesebb szabadságot élveztek. Az első két csoport számára az internacionálék határozatai, a helyesek úgy, mint a helytelenek, félreérthetetlenek voltak és követhetők. Nálunk és a hozzánk hasonló félfasiszta államokban azonban a szóban forgó KII-határozat két követelése, a szociáldemokrácia bojkottja és a szocdem baloldal elleni harc közül vagy az egyiket, vagy a másikat lehetett teljesíteni, mivel kölcsönösen kizárták egymást. Az illegalitás körülményei között a legális párt balszárnya ellen kívülről nem lehet rohamot indítani. Aki teljesíteni akarta ezt az utasítást, annak be kellett lépnie az MSZDP-be. Aki belépett, annak, mielőtt bomlasztani próbált, először tekintélyre kellett szert tennie, másként azok a munkások teszik ki a szűrét, akiket el akart hódítani a balszárny aktuális vezetőjétől, a „Kenő Jenőnek” becézett Kiss Jenőtől. Tehát dolgoznia kellett. Mivel pedig a már Szeszler Otília által is említett szimpatizánsokat sem lehetett szögre akasztani addig, míg megérték az illegális munkára, hanem neveltetésük befejezéséig valamilyen földi depóban kellett tartani, azokat is magával vitte az ifjómunkáscsoportba. Sőt, ha jól végezte munkáját, szerzett ott magának újakat is. A KIMSZ-tag valóban a későbbi robbantás gondolatával lépett be az MSZDP-be, de

kétségtelen, hogy ahol egy-két ügyesebb kommunista került valamelyik csoportba, ott javult a munka és a létszám gyorsan emelkedett.

Azután vagy sikerült a robbantás, vagy az illetőt már előbb kizárták a csoportból. Akkor eltávozott, és vagy magával vitte szimpatizánsait is, vagy otthagyták őket a munka folytatására. Ő maga vagy más munkaterületre ment át, vagy csak egy másik, lehetőleg messzebb fekvő kerületbe, s ott új néven újra belépett az MSZDP-be, és kezdett, mindent előről. Valóságos specialistái fejlődtek ki ennek a furcsa játéknak. Ismertem például egy elvtársat, aki kétszer járta meg a VII. kerületet. Újpestet és Óbudát, a második kört a baloldali szocialisták támogatásával. Volt, akit annyi néven ismertek, ahány helyen dolgozott, sőt alkalomadtán még az is megtörtént, hogy valamelyik helyén nem a megfelelő nevét használta, és leleplezték. Azok helyébe pedig, akik nem értettek ehhez a furfanghoz, mindig jöttek mások. A körhintának tulajdonképpen az sem vetett véget, hogy a KMP megszüntette a bojkottot, és a párttagoknak megengedte az ifjómunkáscsoportokban való tartós munkát. Akkor ugyanis a jobboldal vágott vissza, megpróbálva a vándormadarakat továbbra is szervezeten kívül rekeszteni, ők pedig most már juszta is be akarták bizonyítani, hogy őket nem lehet kiirtani.

Ez a botcsinálta honfoglalás a szociáldemokrata pártszervezetekben később hallatlanul jelentősnek bizonyult, és segítségével sikerült valamennyire csökkenteni azt a lépéshátrányt, amibe a párt a vezetés halogató taktikája miatt került. Mert a KMP, mintha csak igazamat akarná bizonyítani, az egész 1933-as esztendőben ragaszkodott az egységfront és a szociálfasizmus összeegyeztethetetlen jelszavához, s csak harmincnégyben jelentette ki, hogy az akcióegységnek nem előfeltétele a jobboldal eltávolítása a szociáldemokrata pártból. Más kérdés, hogy mi - tudniillik én és a hozzám hasonlóak - már akkor is helytelennek tartottuk-e a vezetőség álláspontját. Én erre határozott nemmel merek válaszolni. Megcsalatzkozva legszentebb reményeinkben, kifosztva és meggyalázva csak annál fanatikusabban ragaszkodtunk ahhoz, hogy a munkásosztály vereségének a német szociáldemokrata párt jobboldala volt az egyedüli oka, s így még inkább bizonyítva láttuk, hogy itthoni elvbarátaik is tudatos árulók, s mi nem foghatunk kezét olyanokkal, akik nem eresztik el az ő kezüket. Mikor József Attila egy cikkében kijelentette, hogy a fasizmus győzelmében a kommunista párt hibáinak is volt szerepe, evvel csak annyit ért el, hogy meggyűlöltük érte, s mikor kizárásának híre elterjedt, úgy véltük, megérdemelte.

Általában annak, aki meg akarja érteni akkori tetteinket, figyelembe kell vennie, hogy mi még nem tanultuk az iskolában Hitler győzelmének összes következményeit. Azt hamar megtudtuk, hogy evvel befejeződött a proletárforradalmak első korszaka, és stratégiánk központjába a demokrácia védelme került. Münchenről azonban még nem hallottunk, s így nem csoda, hogy új feladatunkkal kapcsolatban tápláltunk némi illúziót, melyet azután a történelem nem igazolt. Tegyük gyorsan hozzá: így jártak ellenfeleink is, csak nekik később kellett csalódniuk, mint nekünk. Kizárt dolog például, hogy Thiessenék már eredetileg is avval a perspektívával kötöttek Hitlerrel megegyezést, hogy kitartanak mellette a birodalom összeomlásáig. Bizonyára a „róka fogta csuka, csuka fogta róka” helyzetébe kerültek, s ebből nem sikerült szabadulniuk. Aminthogy bizonyíthatóan ez történt Münchenben a nyugati hatalmakkal is, akik végül a Szovjetunió szövetségeseiként kényszerültek végigharcolni a háborút, pedig nyilvánvaló, hogy ezt kívánták a legkevésbé. Mi csak azt hittük, sikerülni fog a fasizmust a háború kirobbantása előtt megállítani. Majd kiábrándít ebből is a spanyol be nem avatkozási politika és az Anschluss, de egyelőre még nem minden vigasztalan. A haladó Németországot koncentrációs táborokba zárták a Reichstag felgyújtása után. Csakhogy a Reichstag-tűzet már szeptember 21-én követte a Reichstag-per, a történelem és a jogtörténet példátlan eseménye, melyet elragadtatva szemlélte az egész világ. Mert sok vádlott viselkedett bátran a bíróság előtt Szókratészról Dantonig, és sok forradalmár változtatta át a vádlottak padját ügyészi asztallá

Adler Viktortól Rákosiig, de senki sem védekezett nehezebb körülmények között Dimitrovnál, és senki másnak nem sikerült a maga és társai felmentését kiküzdenie.

Mint ismeretes, a fasiszták provokációjára és segítségével Van de Lubbe, egy piromániás holland fiatalember megpróbálta felgyújtani a birodalmi gyűlés épületét. Mivel az épület minden berendezése éghetetlenítve volt, primitív eszközökkel végrehajtott kísérlete nem is sikerülhetett. Csakhogy a birodalmi kancelláriát, akkor már Göring székhelyét föld alatti folyosó kötötte össze a Reichstaggal, és Göring ezen át behatoló emberei Lubbéval egy időben valóban lángra lobbantották a palotát. Az ügyészség néhány nap múlva a gyűjtogatás vádjával letartóztatta és bíróság elé állította Van der Lubbét, továbbá a német kommunista párt egyik vezetőjét, Torglert, végül három Berlinben élő bolgár kommunistát, Tanevet, Popovot és az Internacionálé egyik titkárát, Dimitrovot. A fasiszták annyira biztosak voltak magukban, hogy a pert a legszélesebb nyilvánosság előtt folytatták. Ám a maga és társai védelmét ellátó Dimitrov, bár az adatgyűjtés lehetőségétől elzárták, nemcsak saját ártatlanságukat bizonyította be ellenállhatatlan erővel, hanem azt is, hogy az épületet csak maguknak a náciknak volt módjukban felgyújtaniuk. Minthogy az ügyész, a bírák és a tanúk sorra alulmaradtak Dimitrov éles logikájával és páratlan egyéniségével szemben, végül maga Göring vállalkozott rá, hogy megmérkőzik vele, és jó előre magabiztosan nyilatkoztatta ki, hogy Dimitrovot meg fogja semmisíteni. Márpedig Göring nem tehetségtelen ember, a nürnbergi perben végig ő vezette a vádlottak védekezését, nem csekély debatteri készségről és bátorságról téve tanúságot. Szembesítése Dimitrovvall mégis azzal végződött, hogy végül a miniszter, leleplezve magát, őrlöngve utasította a bírót, távolítsa el Dimitrovot a tárgyalóteremből, s így fojtsa belé a szót. Göring kudarcba fulladt vallomása után az ügyész Dimitrov és a másik két bolgár ellen elejtette a vádat. Dimitrov maga azonban nem fogadta el az ügyészség döntését, hanem azt követelte, mondja ki a bíróság határozatában, hogy a bűntényt Göring követte el bűntársaival.

Dimitrov védelmében megmozdult az egész világ, s végül sikerült is kiszabadítani. Ez kétségkívül a szolidaritás nagyszerű győzelme volt. De ne feledjük, hogy Európa haladó erői semmit nem értek volna el, ha maga Dimitrov saját erejéből le nem győzi vádlóit. Hiszen arról a faszizmusról van szó, mely röviddel később szemérmetlenül ellopta Ossietzki német író Nobel-díját, melynek odaítélésével a koncentrációs táborból remélték a neves író kiszabadítani, és magát Ossietzkit aggályoskodás nélkül meggyilkolta. Úgyhogy a Reichstag-per eredményét joggal fogtuk fel győzelmünként, mégpedig a kommunista szellem győzelmeként a fasiszta bestialitás fölött.

1934. február 6-án a fasiszták megpróbálták átvenni a hatalmat Párizsban is, de a két munkáspárt akcióegységet kötő tömegeinek megmozdulása, a Concorde téri tüntetés szétzúzta a fasisztákat, a szó szoros értelmében a Szajnába szórva parlamenti képviselőiket. Ez volt az akcióegység első nagy győzelme Európában a fasiszták fölött. Hat nappal később Bécsben kitört az úgynevezett Schutzbündler-fölkelés a fasiszta diktatúra bevezetésének egyre veszélyesebbé váló kísérlete ellen, s bár öt nap alatt vérbe fojtották Dolfuss kancellár katonái, mégis hatalmas lelkesedést kellett Európa-szerte, így idehaza is. Én magam a felkelés ideje alatt véletlenül Ausztriában tartózkodtam, s bár a harcokból semmit nem láttam, annyit azért tapasztaltam, hogy teljesen indokoltnak tartsam a lelkesedést.

1934 januárjában engedélyt kaptam a párttól, hogy az idegeimet is megtámadó súlyos betegségem miatt egy hónapra feleségemmel együtt Ausztriába utazzam. Egy Mönichkirchen nevezetű, kevésbé ismert, igazán olesó alsó-ausztriai üdülöhelyen reméltem visszanyerni egészségemet. Tudtunk az Ausztriára nehezedő fasiszta nyomásról, de még nem hittük veszedelmesnek, bár a kommunista pártot már betiltották. Dollfuss kancellár Heimwehr néven

alakította meg mozgalmát,⁹ mely legalizált fegyveres alakulatokkal is rendelkezett, s melybe azonban állítólag szociáldemokraták és horogkeresztesek is beléptek, hogy fegyverhez jussanak.

Megérkezésem estéjén már történt velem valami, ami miatt igaznak érzem ezt az állítást. Bátyámat ugyanis kommunista kapcsolatai miatt kiutasították Brünnből, és ezután Bécsben tanult. Egyik vezetője volt a Bécsi Magyar Diákok Egyesületének, mely teljesen a kommunisták vezetése alatt állott. Megérkezésem után azonnal elvezetett közéjük. A fiúk szeretettel fogadtak, és mindent elkövettek, hogy a Horthy-diktatúra sötétségéből érkező két elvtárs a szabad Bécsben minél jobban érezze magát. Midőn, már tíz óra után, szállásunkra indultunk, hónom alá nyomtak egy hatalmas csomagot. Hadd olvashassunk végre mi is kommunista anyagokat.

- Ilyen paksamétával menjek végig éjjel az utcán? Megbolondultatok?

Kinevettek.

- Nem kell begyulladni! Ez Bécs! Nem Budapest!

Hát ha Bécs, akkor Bécs! Elindultam szállásomra, csomaggal a karom alatt. Elöl mentem a feleségemmel, bátyám valamiért némileg lemaradva, mögöttünk a barátaival. Pár száz méternyire az egyesület házatól elénkbe állt két fegyveres heimwehrista, egy magas és egy alacsony, hogy mutassam a csomagomat. Én persze azonnal elfelejtettem németül (jelzem, nem is ment nehezen), és elővettem az útleveletem, azzal igazoltam magamat. A kisebbik nyomban azt mondta:

- Na, gehen Sie weiter...

Hanem a magasabbik megszólalt magyarul:

- Mi benne van?

A fene ette volna meg az Osztrák-Magyar Monarchiát, nem szerettem, hogy ebből kifolyólag olyan sokan értenek odakint magyarul! De hát mit tehettem? Mondtam, hogy ruhákat és könyveket viszek. Az alacsonyabb ingerülten küldött volna tovább, hanem a magasabb elvette tőlem és kinyitotta a csomagot. Kihúzott belőle egy orosz nyelvű Kommunista Kiáltványt, s abban osztrák Vörös Segély bélyegeket. Zavarba jött, és azon nyomban visszadugta a papírba a könyvemet.

- Gyorsan menjenek tovább! Náci röpcédulákat keresünk.

Ezek szerint valószínű, hogy az alacsony a nácikhoz tartozott, a magasabbik a szociáldemokratákhoz. Bátyámék némileg sápadtan csatlakoztak hozzám, és mondták, ilyen még soha nem fordult elő, és higgyem el, hogy végül is nem lett volna sok bajom, legfeljebb kiutasítanak, de semmi esetre sem adnának át Schweinitzeréknek. Otthoni tüzetesebb vizsgálat után azonban kiderült, hogy véletlenül az osztrák kommunista párt valamilyen jelentése is odakerült füzeim közé, amiért ott helyben is egy évre ítéltettek volna.

A sokarcú Heimwehr jóvoltából így megúszva a veszélyesnek ígérkező kalandot, továbbutaztam Aspagon át Mönichkirchenbe, mégpedig, szenzációs ösztönrel, vonaton. Mönichkirchen ugyanis éppen ezer méter magasban van, szerencsére nem a hegy lábától számítva, a vasúti állomás pedig odalent van, értelmes ember az üdülőhelyre autóbusszon utazott. Leszállva a kupéból a jeges pályára, elcsúsztam, s akkorát estem, hogy kabátomról minden gomb

⁹ A pontosság kedvéért: tulajdonképpen csak átvette Starhenberg hercegtől.

leszakadt. (Még mindig azt a vörös kabátot hordtam, mellyel feltehetően sikerült megijesztenem a detektívemet.) Bementünk hát az állomásfőnökhöz, részint, hogy gardróbba helyezük poggyásunkat, részben, hogy engedélyt kérjünk, irodájában felvarrassuk a gombjaimat. - Kann ich das aufschneiden? - érdeklődtem sajátos németiséggel, vagyis, hogy szabad-e a kabátomat felszabnom. Az állomásfőnök, egy kövérkés kis öregúr, aki eddig németül beszélgetett velem, nem bírta tovább cérnával, és kitűnő magyarsággal kérdezte, mit akarok tulajdonképpen. Most már helyükre kerülve a dolgok, megkönnyebbvedve másztuk meg a meredeket, és megszálltunk - tulajdonképpen nem is Mönichkirchenben, hanem a három házból álló Waldheimben, Herr Rois vendégfogadójában. Két nap múlva az állomásfőnök is megérkezett. Előtte való nap ment nyugdíjba, családja nem lévén, hátralévő életét a Gasthof Waldheimben kívánta eltölteni. Azonnal összebarátkoztunk. Kiderült, hogy a nagy békében az Osztrák-Magyar Dunahajózási Társaság kapitánya volt, ott tanult meg magyarul. Különböző meggyőződéses szociáldemokrata, a pártnak már a háború előtt is tagja volt.

Tőle értesültem a bécsi felkelésről is. Csodálatos, napfényes idő volt, reggel még azon borzadoztam, hogy a vendéglő fölötti gyönyörű lejtőn, ahol szánkózni szoktam, a szakadék szélén, most egy pad háta emelkedik ki a hóból - ha lassúbb az olvadás, és a ródli talpa megakad a fában, alighanem a szakadékba zuhanunk. Délben közölte az öreg a hírt a rádióból, de lelkiállapotunkon kívül semmi nem változott. A nap sütött, az üdülők vidáman szórakoztak, a Frau Doktor, aki minden ebéd után megjelent, hogy megigya napi Alpendudlerét (Ein Kracherln und ein achtel Wein gemischt - azaz egy málnaszörp egynolcad liter borral összekeverve), kijelentette, hogy ha ilyesmi történhet Ausztriában, akkor a világ vége közeledik, Herr Rois pedig azt, hogy ami Bécsben történik, ahhoz a Parasztszövetségnek semmi köze. Ebből feleséggel arra a következtetésre jutottunk, hogy a parasztprogram hiánya a szociáldemokrata pártok célkitűzéseiből legjobb szövetségeseiktől fosztja meg őket. Öreg barátunk viszont rosszállólag nyilatkozott az alsó-ausztriai parasztokról. Azután az újságokra kezdtünk várni, de csak az Aspangi Hírlap jött meg, a fővárosi sajtó nem. Így a rádió hírein lógtunk, és nehezen igazodtunk köztük el. Mindenesetre örültünk, hogy egyik nap azt jelentette, „ma már csak négy kerület van a felkelők kezén”, másnap pedig „a felkelők már *csak hat* kerületben harcolnak”. A rákövetkező reggel tankok jöttek a Brenner felől, az állomásfőnök szerint olaszok ültek rajtuk. Lehet, hogy ebben tévedett. Másnap azután jelentették, hogy Bécsben helyreállt a nyugalom.

Rohantunk oda. Aggódtam a bátyámért. Nem hittem, hogy egy fegyveres forradalomból kimarad. Pedig ez történt. A Schutzbund hallatlan hősiességgel és hallatlanul szociáldemokrata módon rendezte meg felkelését. Magánosan, szövetségest nem keresve, sőt visszautasítva az önként jelentkezőket. A Bécsben tanuló magyar diákokat is hazaküldték. Kiosztották maguk között a fegyvereket, azután bezárkóztak fellegvéraikba, és várták, hogy megtámadja őket az ellenség. Mivel nem is gondoltak támadásra, győzelemre egy percig sem volt reményük. Bátyámék elkéserevedve panaszkodtak el, hogy a belvárosokban majdnem olyan teljes volt a nyugalom a harcok egész ideje alatt, mint Mönichkirchenben nálunk, csak éppen oda elhallatszott az ágyúzás is. Annyit már tudni lehetett, hogy a fasizmus Ausztriában is hű maradt önmagához, kegyetlenül legyilkoltatta az ellenállókat. A túlélők menekülése még folyt a határon át, Csehszlovákia felé. A hősiesség nagyszerű példáinak híre még nem terjedt el Ausztriában sem, például a kilenc floridsdorfi védőőrre, akik a víztornyba zárkózva az utolsó emberig fedezték barátaik visszavonulását. Egyetlen kivétel volt: Wallisch Kálmáné, Bruck am Mur magyar származású polgármesteréé, aki, szemben a többi vezetővel, támadásra vezette embereit, persze a felkelés sorsát ezzel nem fordíthatta meg. Már akkor látszott, hogy ő válik a februári felkelés jelképévé. Már legendák is elterjedtek, melyekből ma sem tudom, mennyi volt igaz, tudniillik, hogy Bauer Ottó már az első napon megszökött, míg Julius

Deutsch, a Schutzbund főnöke kitartott végig, és az utolsók között lépte át a határt. De mindent összevetve is, Bécsben csak a sikertelenség hangulata uralkodott, nem a legyőzöttségé. Már ott hallottam a jelszót, hogy februárral a szociáldemokrácia visszaszerezte forradalmi becsületét.

Otthon megrohantak a barátaim, akik tudták, hogy Ausztriából érkezem. Főleg arra voltak kíváncsiak, odaát is nagyobb-e a csalódásnál a lelkesedés. Erre meggyőződéssel válaszoltam igennel, állíthatom, soha többé nem láttam, hogy egy veszített forradalmi megmozdulás ekkora lelkesedést okozott volna. Különböztetnem nemcsak barátaim érdeklődtek, hanem mindenki, akinek tudomására jutott, hogy láttam valamit a bécsiekből. Így például néhány nap múlva, a villamoson szórakozottságból bécsi jegyemet nyújtottam kezelésre a kalauznak. Ő lelkiismeretesen tett rá négy lyukat, s csak azután kért hozzá valamilyen magyar mellékletet is, mondván, hogy anélkül nem engedhet utazni. Közben azonban körülnézett, s mikor látta, hogy egyedül vagyunk a peronon, odahajolt a fülemhez:

- Látott valamit? Mi történt?

A kérdezgetések közben itt-ott érthetetlen megjegyzések ütöttek meg a fületem, s csak lassan derült ki, hogy én viszont odakint átaludtam a párizsi eseményeket, utólag és Pesten hallok róluk először. S így, együtt hallva a két eseményt, a helyzet nem is látszott rossznak. Különösen azután, hogy októberben Spanyolországban is kitört a különben szintén leverte barcelonai és asturiai felkelés.

Ismétlem, mi ezeket az eseményeket egy új föllendülés előjelének tartottuk, nem utóvédharcoknak. Figyelembe véve, hogy még csak azután győzött Franciaországban és Spanyolországban a népfront, nyilván nem is annyira jogtalanul, mint ahogyan az ma látszik. És meg kell mondanom, a szociáldemokrácia centruma és balszárnya valahogy gyorsabban vonta le a maga számára Berlin-Párizs-Bécs tapasztalatait, mint mi a magunk hasznára. Főleg az ifjúság között gyorsan nőtt az akcióegység híveinek a száma - persze egy olyan akcióegységé, amely a szociáldemokraták számára egyedül volt elfogadható: olyané, amelyik csak a gyakorlatban létezik, és nem alapul nyilvános megállapodáson.

És most érkeztem a munkásmozgalomnak ahhoz a szakaszához, melynek történetét annak ellenére sem mellőzhetem, hogy én magam nem éltem át. Látszólag nincsen semmi baj, hiszen könyvben is megírta Svéd László - csak hogy én a történész szövegét még engedélyével sem vehetném át, mert szükségszerűen éppen az hiányzik belőle, ami eddig figyelmem középpontjában állt: az átélők szubjektív érzelmeit.

Mint valószínűleg nélkülem is tudják, de mint már nálam is olvashatták, a KMP vezető szervei viszont azt követelték, hogy a legális párt nyilvánosan kössön szerződést az illegálissal, amit az előbbi nyilván nem vállalhatott. Mivel már tapasztaltam, hogy ha nem teszem, azt kockáztatom, hogy félreértenek, ismételnem kell, sejtelnem sincs arról, milyen elgondolások alapján hoztak határozatot a párt külföldi szervei s az itthoni vezetőség, nem ismerem a vonatkozó dokumentumokat, nem tudom, milyen információkkal rendelkeztek, sőt, azt kell mondanom, ez a kérdés engem is csak mint olvasót és nem mint szerzőt érdekel. Számunkra a határozat faktum volt, amit, akár egyetértettünk vele, akár nem, végre kellett hajtánunk. Nem merném állítani, hogy soha a gyanú árnyéka sem merült fel bennünk, hogy a párt követelése nem helyes. De amikor egy ránk erőszakolt egységfront-ajánlattevés tönkretette munkanélküli-mozgalmunkat, mint emlékezhetnek rá, csak azt kifogásoltuk, hogy a legalkalmatlanabb pillanatban követelték meg tőlünk az akció végrehajtását, s nem éreztük úgy, hogy a módszer önmagában sem volna helyes. S én csupán arra keresek magyarázatot, miért nem vettük észre

mi kortársak, a párt egyszerű tagjai azt, ami utólag, a középiskolai történelem anyagának ismeretében is olyan világos és kétségtelen.

És elbeszélésem folyamatosságát sem azért tartottam szükségesnek megszakítani, mintha azt hinném, hogy későbbi munkám megértéséhez valóban szükséges lenne az OIB teljes korábbi történetének ismerete. Annyi igen, hogy megalakulásakor a KIMSZ a szociáldemokrata ifjúsági munkások bojkottját követelte meg a tagjaitól, s így a csoportok többségében hosszú ideig a deményistáknak volt a legnagyobb befolyása. Az is, hogy ennek ellenére a kommunistáknak is kialakultak bizonyos támaszpontjai. Azt is tudni kell, hogy Hitler győzelme után a KIMSZ a bojkottot megszüntette - azt nem sikerült megtudnom, hogy pontosan mikor. De joggal sejtettem azt, hogy éppen ezen a területen mutatkozott meg a legvilágosabban az említett egységfront-politika hibás volta s ráadásul még az akciópárt jelszó kártékonyága is. Azt kívántam tehát megírni, mit látott és gondolt az a több éves illegális tapasztalattal bíró kommunista, akinek a bojkott feloldása után itt kellett dolgoznia. Az OIB politikai történetét megírta idézett tanulmányában Svéd László. Az elvtársak gondolatainak nem bukkantam nyomára még a számos elolvasott visszaemlékezésben sem. Ez persze lehet balszerencsés véletlen is: talán éppen az az írás nem került kezembe, amire éppen szükségem lett volna. Talán túl korán hagytam el ezt az utat, hogy másképpen érjek el eredményt. Van ugyanis egy olyan barátom, aki minden kritériumnak megfelel. Éppen ebben az időben kezdett dolgozni az egyik kerületben, mégpedig úgy, hogy átmenetileg elvesztette illegális kapcsolatát, az OIB feloszlásakor pedig már annak titkára és a KIMSZ Budapesti Bizottságának tagja volt. Belülről ismerte hát az eseményeket, melyeknek különben egyik mozgatója volt, és tudtam róla, hogy éppoly eltökélten igyekszik elkerülni a visszaemlékezés boldog csapdait, mint én. Talán még az is szerencsém, hogy átmenetileg neki is azt kellett feláldoznia a mozgalomért, ami az embernek a legdrágább az élete után: a hivatását. Még rosszabbul is járt, mint én, hiszen én csak költő szerettem volna lenni, amit nem az egyetemen kell megtanulni. Ő azonban matematikusnak készült, s az egyetemet csak a negyvenedik éve után végezhetette el, korábban megakadályozta ebben a történelem. Jelenleg a matematikai tudományok doktora és hivatásos kutató.

Alpár Lászlóról van szó, akit ketten nyertünk meg a mozgalomnak Hacker Bandival. Története önmagában is rendkívül izgalmas, de nem tartozik ide. Annyi, hogy mikor megnyerte az Eötvös József versenyt, felvették az egyetemre, s a Vörös Diákszövetségben dolgozott. Széll Jenő és társai bűnperében egy hónap fogházra ítélték. Mire ez jogerőre emelkedett, eltelt egy év, s az egyetem csak ekkor hozott ellene fegyelmi határozatot. Még akkor is csupán a Pázmány Péter „tud-egetemről” zárták ki, vidéken folytathatta volna tanulmányait. Erre azonban nem volt pénze. Magántisztviselőnek ment, de mozgalmi munkáját továbbra is a diákok között végezte, éppúgy, mint egykor én. Csak amikor Rajk László lett a diákok összekötője, ő javasolta, hogy a továbbiakban dolgozzon a MOSZ-ban. Kapcsolatát a KIMSZ-szel egyelőre elveszítette, Rajk mondta neki, várja meg, amíg felveszik a kapcsolatot.

Teljesítette az utasítást, dolgozni kezdett a MOSZ-ban, sőt, mivel ő is csikágói lakos volt, lejárt a VII/4. körzetbe is. A MOSZ-ban kommunisták közé került, beilleszkedett az ifjúsági csoport munkájába, de rövidesen társaival együtt eltanácsolták a szakszervezetből. Maradt tehát a pártszervezet, mindenekelőtt az ifik. A Dob utca 90-ben akkor még a jelentéktelen csoportok egyike működött. A MOSZ-ban a munkája sokkal izgalmasabb volt, minket azonban ez jobban érdekelt. Engem annyira, hogy saját szavaival adom tovább történetét, s én csak kommentárokra szorítkozom. Mert lehet, sőt valószínű, hogy a politikai események ismertetésénél követ el pontatlanságokat. De amit a résztvevőkről mond, teljesen hiteles. „Szerdánként volt az ifinap. Tízen-tízenötven jöttek el egy-egy este, többségükben szociáldemokraták. Én Szakasits Árpád gyerekeire emlékszem, Gyurira meg Klárira, akik ott voltak

minden alkalommal, és egy bizonyos Wittmanra, aki szociáldemokrata volt, továbbá Fried Bélára, aki a végrehajtó bizottság titkárának, Kertész Jenőnek volt a rokona. Egyedül Mandel Sanyira lettem figyelmes felszólalásai miatt, azt hittem róla, hogy a KIMSZ-szel kapcsolata lehet. Azután megtudtam, hogy nem volt.”

Nekem persze Alpárnak a tagok többségéről nem kell elmagyaráznia, kicsodák voltak, később ismertem őket magam is. Wittmannal már nem találkoztam, de Mandelból jó kommunista lett. Fél lábára sánta volt szegény, és újságárulással kereste kenyerét. A Wesselényi és Rottenbiller utca sarkán volt standja. Mivel a rikkancsoknak akkor még nem építettek bódét, hanem télen-nyáron az utcán kellett állniuk, igen keserves volt a mesterségük. Én különben végig úgy gondoltam, együtt jártunk elemi iskolába, de valahogy ezt sohasem tisztáztam vele. Szorosabb barátság nem fűzött hozzá. Az ifik általában sokra becsülték, de nem tartozott a csoport vezető egyéniségei közé.

„A nagyobbik baj nem az volt, hogy kevesen voltunk, hanem hogy olyan unalmas volt az egész. Meghallgattuk az előadást, olykor valaki kérdezett egy keveset, Mandel Sanyi vitatkozott egy percet, azután hazamentünk. No, én később elkezdtem vitatkozni az előadókkal. Nem azért, mintha nagy politikusnak éreztem volna magam, hanem mert úgy éreztem, kötelességem ellentmondani. Néhányszor kellemetlen meglepetések is értek. Például Vágvölgyi Tibornak szemére vettem, hogy Noske és Zörgiebel, a szociáldemokrata belügyminiszter és rendőrfőnöke lemeszárolták Karl Liebknechtet és Rosa Luxemburgot, ő pedig azt felelte, erre mindeddig nem találtak semmi bizonyítékot. Zavarba jöttem, mert erről idáig semmit nem hallottam. Máig sem tudom, mi az igazság. Mindenesetre én úgy tanultam, hogy Noske felelős a halálukért, tehát tovább vitatkoztam, s mert kellemes hangom volt, és nagyon értettem a szavak összeválogatásához, én voltam a szimpatikusabb a gyerekek előtt, és nekem adtak igazat.”

Szemmel láthatóan nem tudta, hogy a válasza másért is fel kellene kapnia a fejét. A leggyűlöltebb vádat vágta az előadó fejéhez, és az nem bolsevistázta le, nem mondta, hogy ha ez a véleménye a szociáldemokráciáról, akkor maradjon ki a csoportból, hanem érvre érvvel felelt. Vágvölgyiben és néhány hozzá hasonló előadótársában új jelenséggel találkozott: az ifjú szocialistával, aki tudomásul vette, hogy Bécsben és Párizsban a szocdemek és a kommunisták együtt harcoltak a barikádokon, mielőtt még tisztázták volna kölcsönös vádjait. De Alpár főleg diákok között dolgozott, és nem ismerte a korábban uralkodó szokásokat.

„Később, a tavasz folyamán egy sereg új elvtárs jött a csoportba, közöttük néhány brünni diák. Véletlenül ugyanakkor teljesült Rajk László ígérete: megkeresett a KIMSZ. Azt mondták, azért vették fel velem olyan sokára a kapcsolatot, mert nem volt elegendő káderük. Most azután megszerveztük a KIMSZ-frakciót a csoportban.”

Minden hangsúly nélkül, mint a világ legtermészetesebb dolgát mondja el ezt az egyik legfontosabb fordulatot a párt történetében. Egy ember, akinek rendkívüli problémalátó érzéke van, nem veszi észre, hogy rendkívüli jelenség tanúja volt. Rögtön rá is kérdeztem, és természetesen nyertem. Eddig olyan vonalon dolgozott, ahol nem tudhatott róla, és még 1982 májusában sem értesült arról, hogy korábban az ificsoportok bojkottálása volt a KIMSZ politikája, tehát szó sem lehetett arról, hogy ott is, mint a szakszervezetekben, frakciókba szervezve irányítsák a munkát. Újabb adalék ahhoz, milyen körültekintően kell értékelni a kortársak emlékezéseit!¹⁰

¹⁰ Meg kell mondanom, ebben a kérdésben Alpár utólag vitatkozik velem, arra hivatkozva, hogy még évekkel később is bírálták őket felsőbb kapcsolataik, mert részt vettek Népszava-agitációkon, és

Szóval létrejött a frakció, és természetesen dolgozni akart. Mivel kezdhette volna? Azzal, amihez értett: akciók szervezésével. A sorrendet nehéz volna megállapítani. A KIMSZ-tapasztalat azt kívánná, hogy először a legkevésbé veszélyes formákkal, mindenekelőtt a rajzolásal kísérletezzenek, de Alpár, kissé bizonytalanul, úgy emlékszik, egy drágaságellenes nyílt tüntetés volt az első megmozdulásuk, s én azt hiszem, igaza van. Hiszen ez a tüntetés nem követelt olyan bonyolult szervezést, mint a KIMSZ felvonulásai. A VII. kerületi csoport rendezte egyedül. Akkoriban nyáron, a Városligetben, az úgynevezett Rózsakertben, tehát körülbelül ott, ahol ma a hatszögletes pavilon áll, a Fővárosi Zenekar térzenét adott (Beethoven-hangversenyt is) Bor Dezső vezényletével, és igen sokan hallgatták. Akinek volt pénze, az széket bérelt magának, akinek nem volt, az állt, és ingyen élvezte a zenét. A hetes ifik egyszerűen elmentek a hangversenyre, és a szünetekben kiabálni kezdték, hogy állítsák meg a drágulást. Valaki rájuk szólt, fogják be a szájukat, de Szakasits Gyuri így felelt neki vissza:

- Miért? Magának mindegy, mennyibe kerül az ebéd?

Roppant naiv, de kitűnően illik egy szocdem ificsoport tüntetésére. A kezdőket tudvalevőleg a szerencse is segíti: senki sem hív rendőrt, senkit nem ér semmi baj, a hangverseny után szétoszolnak és szépen hazamennek. De ha hívnak is rendőrt, s ha igazoltatják őket, mit kezdenek Szakasits fiával és Kertész Jenő unokaöccsével? Cselekedetük rendzavarás volt ugyan, de nem kommunista tüntetés!

Természetesen vérszemet kaptak a sikertől, és áttértek a házi röpgyűlésekre. Úgy szervezték azokat is, ahogyan a KIMSZ-ben tanulták, s ahogyan én már elmeséltem. A résztvevők egy része bevonul a ház udvarára, összekolompolja a lakókat, és egyikük beszédet tart nekik, mások megállnak a kijáratnál, s figyelik, nem közeledik-e rendőr... Hanem azért a helyzetük több szempontból sem ugyanaz, mint a miénk volt annak idején. Először is a résztvevőket nem tanították meg az illegalitásra, nem figyelmeztették őket, hogy ha rendőrségre kerülnek, állniuk kell a verést is. Így azután az egyik esetben, mikor a ház valamelyik lakója véletlenül még ugyanazon az estén felismerte a Körúton az egyik gyereket, és átadta a rendőrnek, a fiú a főkapitányságon két pofon után elárulta a szervezők nevét. Azokat is bevitték. És most mutatkozott meg a második és fontosabbik különbség: evvel véget is ért a nyomozás, nem próbálták meg kiszedni belőlük a sejttagok találkozóhelyét. És nem vádolhatták őket lazítással vagy kommunista szervezkedéssel sem, legfeljebb engedély nélküli gyűlés tartásáért vagy közcsendháborításért állíthatták bíróság elé őket, ami a legrosszabb esetben néhány heti fogházbüntetéssel járhatott, vagy rendőri felügyelet alá helyezéssel, ha nagyon rosszindulatúak voltak a nyomozók. És így Alpár ugyanarra a következtetésre jutott, amire 1937 után én, tudniillik, hogy az effajta akciók most kerültek a megfelelő helyre, és végrehajtásuk már korábban sem a KIMSZ feladata lett volna. Az ificsoportok tagjai, a kommunista röpcédulák szórásának kivételével, mindazt a feladatot tudták és akarták teljesíteni, melyről „romantika” címszó alatt beszéltem, mégpedig nemcsak kisebb kockázatvállalással, hanem sokkal jobb hatásfokkal is. Mégpedig éppenséggel nem azért, mintha ügyesebbek lettek volna nálunk. Igen valószínű, hogy én a háziagitáción sokkal színesebben agitáltam, mint az az ifjómunkás, aki a helyembe lépett. Csakhogy én soha vissza nem mehettam oda, ahol egyszer jártam, hogy addig üssem a vasat, amíg meleg, ő pedig annyiszor, ahányszor akart. Elismerem, aki segített például egy kilakoltatottat visszaköltöztetni lakásába, annak akkor sem volt ajánlatos ott

munkát vállaltak az MSZDP-ben. Szerintem ez még inkább bizonyítja az igazamat. Az ifjómunkás csoportok erősítését ugyanis régen engedélyezték, amikor ezt még tiltották a felnőtt szocdem szervezetekben. Nem sejti, milyen kritikákat kapott volna két esztendővel korábban.

mutatkoznia, ha szocdem ificsoport tagjaként cselekedett. De elküldhetett maga helyett egy Népszava-agitátort, aki előfizetés-gyűjtés ürügyén beszélgethetett a többi lakóval, és segíthetett nekik levonni a látottakból a tanulságokat. Minket csodáltak, amiért mindenütt ott voltunk - őket nem csodálták, viszont hívásukra elmentek a csoportba, s egy idő múlva együtt dolgoztak velük. Annak, akinek nem volt különös hajlama az önáltatáshoz, ezt látván, meg kellett állapítania, hogy korábbi munkánkban volt egy adag donquijotizmus is. Kétségtelen hősiességgel hoztunk hatalmas áldozatokat látszateredményekért, és vettük el drága időnket azoktól a feladatoktól, melyeket helyettünk senki meg nem oldhatott.

S ezzel elérkeztem a tanúságtevő talán legnehezebb problémájához: mit kezdjen azokkal a hibákkal, melyekben különös büszkeséggel vett részt maga is, s melyek közül nem egy ifjúsága legszebb emlékeihez tartozik? Hunyja be a szemét és tegyen úgy, mintha nem tudná, hogy emlékei egyikének-másikának objektív értékét megkérdőjelezte az idő? Vagy szégyellje magát olyan erényekért, melyek ma is értékesek? Vitathatatlanul szükséges dolgokat próbáltunk megvalósítani helytelenül, s csak a magunk bőrét vittük vásárra, nem másokét. Nem ismertük eléggé a magyar viszonyokat. De hogy ismertük volna őket eléggé, hiszen még alig tíz éve konszolidálódott az ellenforradalom, mi pedig alig voltunk húszévesek!

Én azt hiszem, ilyen dolgokra gondolt Lenin, mikor azt írta, hogy a marxizmus megszerzéséért minden népnek magának kell megszenvednie.

A KIMSZ különben elég gyorsan ismerte fel az új munka jelentőségét.

1934-ben megszervezte az ifjómunkáscsoportokban dolgozó kommunisták munkájának összehangolására a frakciók közti bizottságot, tagjai Kiss Tibor Óbudáról, Tóth Lajos Zuglóból és Alpár. A következő évben tömegesen küldik az ifjómunkáscsoportokba a kommunistákat, sok közöttük a Brünnből hazatért diák. A VII. kerületben például - Gárdos Györgyön, a későbbi titkáron kívül - már mindenki ott van, akinek később a csoport irányításában szerepe lesz. A csoportok erősödését látva, Alpár 1935-ben javaslatot tett a kerületközi bizottságnak, hogy rendezzenek fasisztaellenes tüntetést a Német Birodalmi Iskola előtt. Javaslatát megvalósították. A demonstrációkat együtt szervezte az OIB és a KIMSZ, de úgy, hogy az OIB nem kommunista tagjai nem tudtak a KIMSZ szerepéről. Az ifjómunkáscsoportok tagjait saját embereik vezették föl az utolsó találkozóig, a VII. kerületieket például Alpár a Német Birodalmi Iskolához. A felvonulás legutolsó részét szervezte a KIMSZ. A végső találkozón, előre megbeszélt jellel - éppen úgy, mint a KIMSZ saját szervezésein volt szokásban -, újabb vezető vette át a csoportokat. Ez a legális szervezetekből jöttek részére a Rottenbiller utca sarkán történt, s vigyáztak arra, hogy itt az OIB-ben is ismert elvtárs vegye át az irányítást: Kiss Tibor. A KIMSZ azonban illegális csoportokat is mozgósított, ezek részére a Hernád utcában volt az utolsó gyülekezőhely, ahonnét Goldmann György vezette fel a tüntetőket.

Ezzel az akcióval egy időben tüntetést tartottak a Cunard Line olasz hajózási társaság székháza előtt is. A szervezés módszere ugyanaz volt, mint az iskolánál.

Így tehát egy nagy, jelentős és lebukást nem követelő akció bizonyította be, hogy a gyakorlati akcióegység megteremtésének nem nélkülözhetetlen feltétele a nyilvános megegyezés, sőt még az sem, hogy a legális fél minden tagja tudjon az együttműködésről. Ennek ellenére a KIMSZ - pártutasításra - az OIB mindkét küldöttgyűlésén, 1934-ben és 1935-ben, nyilvános egységfront-megállapodás megkötését követelte az OIB-től. Ezt első alkalommal a bizottság visszautasította, arra hivatkozva, hogy egy legális és egy illegális párt között ilyen megállapodás nem jöhet létre. Ehelyett új programot hirdetett meg, melyben - a proletárdiktatúra kivételével - lényegében a KIMSZ minden követelése benne volt, még a szocialista szovjetköztársaságok megvédése is. Volt továbbá egy írásban nem közölt pontja is a Wallisch

Kálmán-bélyegek kiadásáról, melynek bevételeit a politikai üldözöttek megsegítésére fordítják. A Wallisch-bélyegeket ki is nyomtatták, és egy rövid ideig gyűjtés is folyt segítségükkel.

A párt azonban a programot úgy értékelte, hogy a szocdemek csupán a szelet akarták általa kifogni a KIMSZ vitorlájából. Egységfront-követelésüket 1935-ben megismételték, és mivel a kommunisták többségbe kerültek a küldöttgyűlésen, meg is szavaztatták elfogadását. Válaszképpen Mónus felszólította az egységfront híveit, mondjanak le funkciójukról, mert az OIB-nek csak szociáldemokraták lehetnek tagjai. Ellenkező esetben az OIB-t feloszlatják. Mónus több órát tárgyalt Révész Ferencsel a kibontakozás útjáról, de elhárította magától, hogy a kommunistákat fogadja. Végül azonban Révész és egy társa kényszerült lemondásra, a csonka OIB pedig folytatta munkáját. Mivel pedig az OIB-nek nemcsak választott tagjai voltak, hanem különböző felnőtt organizációkból delegáltak is, például a fővárosi végrehajtó bizottság képviselője, Bechtler Péter, vagy Gárdos Mariska a nőbizottságból, most azok is eljöttek első ülésükre.

- Mi azonban gondosan készültünk - mondja Alpár. - Megállapítottuk, hogy idáig még egyszer sem vettek részt OIB-tanácskozáson, és megkérdeztük, hogy váratlan megjelenésük azt jelenti-e, hogy bennünk nem bíznak meg. Bechtler ekkor megígérte, hogy ők csak a tanácskozáson vesznek részt, a szavazástól tartózkodni fognak. Szemmel láthatóan azt várták, hogy amiként ez náluk volt szokásban, ezután mindegyikünk elmondja és megindokolja véleményét, ők is szóhoz jutnak, ajánlatokat tesznek, amelyeken majd alkudozunk, s végül valami kompromisszum születik. Nem így történt. Mi vita nélkül újból megszavaztuk az egységfronthoz való csatlakozást, és bezártuk az ülést.

Ezután Bechtler Péter a legnagyobb titokban mégiscsak elvitte Alpár Lászlót, mint a csonka OIB vezetőjét Mónus Illéshez, aki mindent megígért, ha az egységfronttól elállnak. Teljes önállóságot, sőt külön ifjúsági lapot is. Alpárnak azonban nem volt joga tárgyalni. Mindent visszautasított.

Ekkor különben Alpár már a KIMSZ fővárosi bizottságának tagja. A bizottság összetétele a következő volt: Turai József (a bizottság titkára) és Szegedi Andor, mindketten az IOB-ból, Sebestyén és Alpár az OIB-ből és a külföldről hazaküldött Tőke László, a bizottság összekötője. Mivel a bizottságot rendkívül fontosnak tartják, több szervvel is összeköttetésben állanak. A párt részéről Rózsa Ferenc, az ESZE-től felváltva Varga István, Házi Árpád, Papp Lajos, Rajk László, a párhuzamos felnőtt bizottságból Vértes György tartja velük a kapcsolatot. Mindenki az egységfront-javaslat fenntartását kívánja tőlük. Úgy vélik, hogy az MSZDP nem tudja végrehajtani fenyegetését az ifjúmunkás-szervezetek szétkergetéséről, mert Gömbös Gyula feloszlatta az országgyűlést, kiírta a választásokat, s ennek lebonyolítása során a pártszervezetek nem nélkülözhetik a fiatalok munkáját. Tulajdonképpen nem is számítanak rosszul. A feloszlatast lényegében csak formailag hajtják végre, mert felállítanak egy ifjúsági választási bizottságot, melynek jellemző módon Alpár is tagja, sőt vezetője lehet, s mely egyelőre helyettesíti az OIB-t. Munkájával a titkárság nagyon elégedett, mert számukra már külön megbízásokat is teljesít, mégpedig nem egészen veszélyteleneket. Így például a választás előtti utolsó héten a pártoknak be kellett szüntetni propagandájukat. Ezt Mónus nem akarta teljesíteni, s az ifjúsági bizottság a választás napján kolompoló házi gyűléseket szervezett, melyeken még egyszer felhívták a választópolgárokat, szavazzanak a szociáldemokratákra. Egyik helyen nyilasok lebuktatták az egyik csoportot, azzal vádolva őket, hogy a köztársaságot éljenezték. A csoportot ez alól a vád alól felmentették, de Alpárt, Mandel Sanyit és Wittmant szociáldemokrataként, rendzavarás miatt, rendőri felügyelet alá helyezték. Néhány szervezet megpróbálta feloszlalni ificsoportját, de nem tudta végrehajtani. A VII. kerületben az ifjúmunkások eddigre már feltűnően jóban voltak a felnőtt vezetőséggel, ami

nem csoda, hiszen három vezetője közül kettő, Lévai Sándor, az elnök és Körmendi Jenő, az író, az ellenzékhez tartozott. Kertész Jenőre, a titkárra pedig nagy hatással voltak.

Már megírtam, hogy egy rossz alkalomkor, kényszerből megtett egységfront-ajánlatunk milyen csapást jelentett a munkánkra. Ebből azonban nem azt a következtetést vontuk le, hogy a nyílt egységfrontajánlat megtétele helytelen politika, hanem csak azt, hogy nem szabad meggondolás nélkül minden más érdek fölé helyezni. Az évnek különben sem az OIB küzdelmei adták fő politikai eseményét, hanem a bőrösök, textilesek és kisebb szakmák tavaszi, valamint az építőmunkások nyár eleji sztrájkja, melynek támogatásában részt vettek az ifjúmunkáscsoportok is. Ilyen helyzetben, amikor a párt információiból értesültem, hogy az ifjúmunkások többsége a KIMSZ álláspontját fogadta el az egységfront kérdésében, nagyon büszke voltam rájuk. Nagy reményeket fűztünk ehhez a fejlődéshez.

Az ifjúmunkás-mozgalom története már azért is rendkívül érdekes, mert sok álláspontról éppen itt derült ki, hogy helytelen és káros. Mikor megkérdeztem Alpárt, neki mi volt a véleménye Mónus javaslatáról, ezt felelte:

- Hogy jó lett volna elfogadni azt is, és főképpen az OIB programját.

Valóban jó lett volna. Később bebizonyosodott, hogy a legkedvezőbb alkalmat szalasztottuk el. Soha többé nem került az MSZDP valamelyik szervezetének programjába a Szovjetunió megvédése, és nem ajánlottak olyan kedvező kompromisszumot, hogy az ifjúság külön sajtóorgánumot kap. És én nem hiszem, hogy a választások közeledése volt az engedékenységgel egyetlen oka. Mónus, akiből tulajdonképpen Peyer csinált vezetőt, átmenetileg szembekerült vele, és kivívta igen veszélyes gyűlöletét. Neki tehát személyes érdeke is fűződött ahhoz, hogy beváljon ifjúsági politikája, sikerüljön az MSZDP-n belül lehetséges feltételekkel megegyeznie a kommunistákkal. És valóban, a választások után megbuktatták. Bukásában - szerintem - szerepe volt a KIMSZ merev magatartásának is.

Svéd László kutatásai azt sejtetik, hogy Rózsa Ferenc felismerte az egységfront-politika hibáját, és az Internacionáléhoz intézett beadványában azt a nézetet vallotta, hogy nagy engedmények árán is létre kell hozni az akcióegységet. S mikor a választások után a választási bizottság feloszlásával az OIB megszűnése ténnyé vált, a KMP-ben már uralomra jutott az a vélemény, hogy az akcióegységet az OIB-n belül kell megvalósítani. Ugyanakkor a szociáldemokrata balszárny és a centrum az új főtitkárt, Büchler Józsefet ostromolta, hogy engedélyezze az OIB újjáválasztását. Büchler, aki ugyan keményebb ember Mónus Illésnél, de maga is a centrumhoz tartozik, szintén érdekelt az ifjúmunkáscsoportok munkájának felélénkítésében, de mindaddig kénytelen ellenállni, amíg a vezetőség jobbszárnyát nem tudja meggyőzni, hogy az új ifjúsági vezetés nem kommunistákból fog állni. 1936. július 10-re végül összehívják a párt ifjúsági csoportjainak küldöttgyűlését, mely megválasztja a héttagú OIB-t. A hét tagból három, az elnök, az alelnök és a pénztáros - Sebestyén Endre, Bartos István és Fock Jenő - kommunisták. Titkár Vágvölgyi Tibor, szervezési felelős Valachi Gyula, nőfelelős Botyánszki Mária, mindhárman a baloldalhoz tartoznak. A fővárosi vb Herczka Sándort delegálta az OIB-be, s mert tagja az Országos Oktatási Bizottságnak, ő vállalja az oktatási felelős tisztjét, de nem csinál semmit, hiszen szervezői tehetségnek soha nem adta jelét. Az előadók kiküldetéséről főképpen Vágvölgyi gondoskodik. A hetedik tag a trockista Varga Elek. Az ő feladata nyilván az, hogy ellensúlyozza a kommunistákat a bizottságban. Teljesen elképzelhetetlen ugyanis, hogy Büchler ne ismerje Sebestyén, Bartos és Fock pártállását. Az első kettő Brünnből jött haza - ez már önmagában is elég lenne kommunista voltuk bizonyosságához. Az egész konstrukció egyike Büchler sajátos műveinek. Az elnök, alelnök, pénztáros ugyanis csak cím, nem funkció, betöltőjének éppen annyi a szerepe, amennyit személyes tekintélyével magának megszerez. A tényleges irányítás - funkciószerűen

- a titkár, a szervezési felelős és az oktatási megbízott kezében van, ezekben pedig joggal megbízik. Mindennek tudatában dörgedelmes cikket ír a Népszavában, amely szerint az OIB-ben csak szociáldemokrata elveket lehet követni, s aki e tekintetben fenntartásokkal él, az tánguljon onnan. Az ifjómunkásokat sohasem a Népszavában szokták komolyan figyelmeztetni, hanem a titkári irodában, a cikk a jobboldalnak és esetleg a hatóságoknak szól, felelősséget vállalva előttük a helyzetért. A módszer szintén rendkívül jellemző Büchlerre.

Az új helyzet igen ígéretesnek látszott a KIMSZ számára, így például a három nagy belső kerületben, a VI.-ban, a VII.-ben és a VIII.-ban szilárdan megszerezte a vezetést. Az akcióegység a gyakorlatban megvalósult. Azt azonban nem lehet mondani, hogy a két oldal bármelyike is következetesen képviselte volna az egységfront szellemét. Büchleréknek jól működő ifjómunkáscsoportokra volt szükségük, s ezért megtúrte bennük a kommunistákat, de valahányszor alkalmasnak látta erre az időt, megpróbálta kiszorítani őket. A KIMSZ pedig azokban a kerületekben, melyekben többséghez jutott, ugyancsak nem egységfrontszellemben működött, nem vonta be a baloldali szocialistákat a vezetésbe. Úgy látszik, egyikünk koponyájában sem fordult meg az a gondolat, hogy amikor ők ellenünk megvédték az ifjómunkáscsoportokat a felrobbantástól, akkor nekünk is használtak.

Messzemenő következtetéseket azonban nem lehet levonni a helyzetből, mert az új módszer lényegében nem kerülhetett kipróbálásra. 1936 második felében, mint már megírtam, feloszlatták a KMP és a KIMSZ hazai szervezeteit. A Fővárosi Bizottság provokációnak hitte a hírt, és nem akarta végrehajtani. Végül Tőke László, Sebestyén Endre és Alpár a feloszlás mellett foglaltak állást, míg Szegedi és Turai folytatták a munkát. Ekkor Sebestyén Endrét, akinek néhány vizsgálja letételére úgylis Csehszlovákiába kellett utaznia, megbízták, hogy érdeklődjék személyesen a határozatról. Siroki elvtárssal sikerült tárgyalnia, aki megerősítette a feloszlás tényét, és közölte, hogy aki újabb megbízás nélkül illegális találkozókra vesz részt, azt pártárulóként fogják kezelni. Sebestyén viszont elmondta az érveket, amelyek miatt nem tartják helyesnek a KIMSZ feloszlását, és kérte, engedélyezzék a szervezet újjáépítését. Többszöri utazás után végül engedélyt kapott erre, s akkor fölvette a kapcsolatot Alpárral, Ságvárival és másokkal. Az Ideiglenes Titkárság azonban Klement Gottwalddal való konzultálás után úgy döntött, hogy egyelőre nem szabad illegális szervezet kiépítésével veszélyeztetni a munkát, hanem más módon kell megoldani a szervezést.

Ez volt a helyzet, amikor találkoztam Sebestyén Endrével. Beleegyezőm után közölte, hogy a harmadik elvtárs, akivel együtt fogunk dolgozni, Kulich Gyula, s hogy igen szigorú feltételek között kell végeznünk a munkát. Illegális szervezetet nem építhetünk ki, javaslatokról nyílt vitákban kell meggyőznünk a kommunistákat is, ezekben pedig nem érvelhetünk avval, hogy kommunista nézeteket képviselünk, sőt azt sem árulhatjuk el, hogy tudunkkal kommunista szervezet léteznék Magyarországon. A frakcióban csak olyanok dolgozhatnak, akik tagjai az OIB-nek. Ezért kellett engem küldeni a vörös Rozi helyett az OIB szervező bizottságába, és ezért kellett megbuktatását olyan színben feltüntetni, mintha az az ő hibái miatt történne, nem pedig az én érdekemben. Személy szerint nagyon sajnálta Sebestyén, hogy Rozit, akit rendkívül sokra tart, meg kellett bántania, de nem látott más lehetőséget.

Így tehát már a frakció megalakulása előtt tapasztaltuk, milyen nehéz lesz úgy végezni a dolgunkat, hogy a párt tekintélyével soha nem érvelhetünk. Rozit rendkívül bántotta a vezetőség eljárása, de fegyelmezett kommunista lévén, zokszó nélkül dolgozott tovább. Később vezető szerepet kapott a magyar önkéntesek toborzásában a Spanyol Köztársaság védelmére, s velük együtt ő is belépett a magyar brigádba. A harcokban azután elesett.

Én nem mondhatom, hogy semmi aggályom ne lett volna az újrászervezéssel kapcsolatban. Először is a feloszlítás óta szerzett tapasztalataim nem voltak egészen egyértelműek. Továbbra is vallottam, hogy szilárd központi vezetés nélkül nem létezhet kommunista párt, és felháborított volna, ha valaki azt állítja, hogy a szervezetek megszűnése bármi előnnyel is járt. Ezt azonban nagyon jól össze tudtam egyeztetni afölötti örömmel, hogy nem kell attól félnem, hozzá nem értők fogják eldönteni, hogy helyesek-e az elgondolásaim, vagy sem. A kapott utasítást igen ésszerűnek és megvalósíthatónak tartottam, de személyesen nem ismerem sem Sebestyént, sem Kulichot, s nem sejthettem, mennyire fogok tudni együtt dolgozni velük. Szerencsére már első találkozásunkkor kiderült, hogy aggályaim teljesen fölöslegesek. Bandi azt javasolta, hogy a Vasas Székházban jöjjünk össze, ahol Kulich is, ő is eléggé szabadon mozog. Megkérdezte, ismerem-e Gyuszt, mondtam, hogy nem tudom bizonyosan. Furcsa lenne ugyan, ha a VIII. kerület csoporttitkárát még nem láttam volna, de nem tudom magam elé képzelni az arcát. Akkor abban maradtunk, hogy ők ketten előbb találkoznak egymással, és öt órákor beszélgetni fognak az első emeleti pihenőn. Úgy is történt. Megállapíthattam, hogy avval a barna bőrű, szemű és hajú nyúlánk fiatalemberrel, aki Bandi mellett áll, soha azelőtt nem beszéltem. Fölmentünk még egy emeletet, ahol Bandi ismert egy használaton kívül álló, lomtárnak kezelt fürdőszobát, oda bementünk, és magunkra zártuk az ajtót.

- Javaslom, hogy háromnegyed óra alatt végezzünk - mondotta Sebestyén. - Felkészültetek?

Én felkészültem. Úgy gondoltam, nem arra van szükségünk, hogy politikai kérdésekről tárgyaljunk. Arra lesz időnk majd az OIB-ben is, addig pedig követjük a VII. kongresszus irányvonalait. Kaptunk egy soha nem próbált feladatot, melynek megoldásához - szerintem - egy csomó technikai problémát kellett tisztáznunk, olyan problémákat, melyekhez hármunkon kívül senkinek nincs köze. Az első az, hogy ha az OIB-n keresztül kell a kommunistákat irányítanunk, akkor azt a két pontot kell megszereznünk, melyben a legtöbb emberrel kell foglalkoznunk, vagyis a szervezési és az oktatási felelősét. Én ez utóbbihoz éreztem nagyobb kedvet, de úgy gondoltam, hogyha Kulichnak ugyanaz volna a szándéka, az előbbit is vállalom. A második az, hogy az OIB-t valódi vezető szervvé kell tennünk. Ugyanis nem volt az. Úgy látom, hogy ezt a kérdést a visszaemlékezések sehol sem említik. Soha nem láttam az OIB működési szabályzatát, nem tudom, volt-e egyáltalán? Valószínűleg volt joga, hogy utasítsa a kerületeket. Ha igen, kitűzhette a alapja mellé. Ne képzeljék el úgy, mint mondjuk a KISZ vagy akár egy lazább mai szervezet vezetőségét. A kerületek azt csináltak, amit akartak, illetve, amit a kerületi végrehajtó bizottság engedélyezett. Ha tetszett nekik, amit az OIB javasolt, elfogadták, ha nem, nem törődtek vele. Esetleg akkor sem csinálták meg, ha egyetértettek vele. Esetleg el sem jutott hozzájuk a javaslat, mert szóba sem álltak az OIB képviselőivel. Ahány kerület, annyiféle módon viselkedett. Ez persze túlzás, de volt néhány jellegzetes reakció. A VI., VII., és VIII. kerület támogatására mindig lehetett számítani, ugyanígy a kőbányaikéra is, a csepeliekére és erzsébetiekére viszont soha. Újpest, Rákospalota tartózkodóan viselkedett, Óbuda viszont aszerint foglalt állást, hogy éppen a kommunistáknak vagy a frakciónak volt-e benne többségük. A IX. kerület vagányokkal volt tele, Pestújhely jelentéktelen volt, Zugló időnként bolondokházaként viselkedett - de nincs értelme, hogy mindegyiket felsoroljam külön-külön. Én úgy véltem, hogy amíg az OIB-t nem tudjuk a csoportokkal elismertetni, addig mi sem juthatunk semmire. Viszont ez éppen rajtunk fog múlni, mert attól függ, hogy előadásban és szervezési segítségben többet tudunk-e nekik nyújtani, mint saját vezetőségük vagy a mögöttük álló frakció.

Harmadszor: biztosítani kellett, hogy az ifjúsági csoportok nagy részt vállaljanak a kerületi munkában, mert csak ez esetben számíhattunk arra, hogy a kerületi bizottságok szükség esetén melljük álljanak a párt jobboldali vezetőivel szemben.

Erősen eltökéltem magamat, hogy ha társaim más véleményen volnának, makacsul meg fogom védeni a technikai jellegű problémák megoldásának a prioritását. Erre azonban nem került sor. Lehet, hogy egy kissé praktikisták voltunk, de mindenesetre realisták. Tudtuk, hogy aprócska dolgokkal kell kezdenünk.

Ez persze nem jelenti azt, hogy javaslataink is tökéletesen fedték egymást. Bandi például, aki természetesen elsőnek mondta el a véleményét, ideológus hajlamainak megfelelően, de azt hiszem, azért is, mert ő Prágában kapott útbaigazításokat, egy OIB-program kidolgozását helyezte előtérbe (a harmincötös program ugyanis már nem volt sem érvényes, sem újra elérhető), de egyelőre ő nem a párton kívüli fiatalok mozgósítása miatt tartotta sürgősnek, hanem hogy legyen egy zászló, ami köré a különböző csoportokat tömöríteni lehet. Tőlem azt kívánta, szálljak be jobban a VII. kerületi csoport életébe - nekem ugyanez volt a véleményem, de avval a fenntartással, hogy vasárnapjaimat továbbra is a nyomdászstrandon kell töltenem, mert a szakszervezetben is tartanom kell kapcsolataimat.

Kulich beszélt utolsónak. Persze akkor még nem tudhattam, hogy általában is ez a szokása, sőt hogy emlékeimben éppen ezt fogom rá a legjellemzőbbnek tartani. Különbösen az arcát és alakját nem tudnám leírni, képtelen vagyok magamban felidézni. Nem a külsejére, az emberre emlékezem. Arra, hogy milyen fegyelmezetten, közbeszólás nélkül és határozott élvezettel hallgatta javaslatainkat. Tulajdonképpen nem is akart új javaslatokat tenni, csak az elhangzottakat részben kiegészíteni.

- Erdős elvtárs szerint - mondotta például - a két tisztséget nem lesz nehéz megszerezni, mert rengeteg munkával járnak, és töméntelen szekatúrának lesznek kitéve, akik vállalják. Márpedig az emberek jobban szeretnek bölcs tanácsokat adni, mint szekatúrát elviselni. Ez persze igaz. De nemcsak erről van szó. Az OIB tagjai. Erdős kivételével, nyakig vannak a kerületi munkában, s azt nem szeretnék otthagyni. Én sem. Mint titkár, nehezen is tehetném. Én tehát az oktatás helyett a szervezést választanám, pedig engem is az oktatás érdekelne jobban. De a szervezési felelős, ha sok munkája lesz is, mégiscsak maga fogja beosztani az idejét, míg az oktatási felelősnek mindig elérhetőnek kell lennie. Én is egyetértek avval, hogy kapcsolódjon be jobban a csoport életébe. De ne túlságosan. Legyen ő az közülünk, aki az OIB-ben lakik. Majdnem annyira, mint Vágvölgyi Tibi. Hadd szokják meg az elvtársak, hogy rajta kívül is van valaki, akivel mindig tanácskozni lehet.

Ebben például valóban nem mondott „sok újat” hozzám és Sebestyénhez képest. Csak éppen ettől a „nem sok újat” egy picit az egész képe megváltozott. Gyakorlatibb lett, és jobban egybeállt. Nekem tetszett, hogy egyéni hajlamaink helyett inkább egyéni helyzetünket vette figyelembe. Úgy éreztem, Bandi közelebb áll hozzám, de Gyula véleménye jobban segíti tisztázni nézeteimet.

Különbösen, bocsánat: mondott valami újat is. De azt már nem az ócska fürdőszobában, hanem az OIB első értekezletén, ahol megkérdezték, mivel akarja kezdeni a szervezést.

- Most az a legelső, hogy körülnézzünk a kerületekben, hol mit csinálnak, s ami jó, azt el kell terjeszteni máshol is.

Arra viszont egyáltalán nem emlékszem, hogyan kooptáltak bennünket az OIB-be és mikor. Azt sem tudom, egyáltalán kooptáltak-e, vagy minden külön értesítés helyett csak úgy elfoglaltuk a helyünket. Azt hiszem, az utóbbi történt. Valachi Gyula és Fock Jenő visszavonult a kerületébe, velük ebben az időben nem is találkoztam az OIB ülésein. Herczka teljesen alkalmatlan volt mindenféle szervezésre. Vágvölgyi nyilvánvalóan unta, hogy mindent neki magának kell csinálnia, és örült, hogy levesszük válláról a terheket. Valószínűleg az is kedvező volt számára, hogy az exponáltan kommunista Fock és Bartos helyett a homályosabb

helyzetű Kulichhal és Erdőssel dolgozhatott. Neki persze pontosan tudnia kellett, hogy mi ketten Sebestyén emberei vagyunk, s így nem lehettek felőlünk kétségei. Kulichról talán Büchlernek sem. Rólam talán - eleinte - igen. Ha a szakszervezettől kért információt, számára elfogadható választ kapott. Persze azért első perctől kezdve gyanakodott, mint mindenkire.

Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a szervező bizottság ülésén én soha részt nem vettem. Ehelyett leültem az OIB egyetlen asztala mellé, magam elé vettem az előadók listáját, és kétségbeestem. Ezt pozitív tevékenységeim közé sorolom. Mert amúgy a névsor nem is lett volna rövid, a címek száma pedig szinte elragadó. Hanem ami a témákat illette, azoknak többségét az ifjúmunkás-csoportoktól egyenesen távol kellett tartani. Ajánlataink láttán már csak azon csodálkoztam, hogy viszonylag kevesen váltak önellátókká a kerületek közül. Átmenetileg nem bántam volna, ha valamivel több kárt okoz a szervezés hanyagsága, és nem kell szétrepesztenem a fejemet, hogyan elégítem ki a jelentkezők igényeit. Egészségtelenül megnőtt a különben igen üdvös külpolitikai beszámolók mennyisége, mert viszonylag erre a témára lehetett legkönnyebben előadókat találni. Ismertem egy fél tucat embert, aki csökkent igények esetén a nap bármelyik órájában képes volt a világhelyzetről egy félórát csevegni - különben érdekesen. Én magam átmenetileg hetente háromszor is vállaltam előadást. Közben rábeszéltem barátaimat, dolgozzanak fel más témákat is. És megkértem Háy Karit, rajzoljon nekem három térképet, egyiken az egész világot, másikon az angol világbirodalom határait, harmadikon a befolyási szférákat tüntetve fel, hogy „A világpolitika alapvonalai” címen tarthassak előadást. Mikor az OIB-n eldicsekedtem a szép, színes rajzokkal, nyomban meghívást kaptam a VIII. kerületbe - érdekes módon Csepel mellett ez volt az egyetlen hely, ahol soha többé nem tartottam előadást. Szép számú hallgatóságom volt, és meglepve fedeztem fel az egyik padban Vágvölgyi Tibort. Csodálkoztam, hogy érdekli a fellépésem, de azért éreztem valami megfoghatatlan gyanút, s ezért valamennyit rövidítettem beszédemen, nem sokat, csak néhány mondatot. Vita után odajött hozzám Tibor, gratulált, azt mondta, valószínűleg én vagyok a legjobb előadó mindannyiuk közül, csupán azt javasolná, a címet változtassam meg „Az angol birodalom politikájá”-ra, mert inkább illik a szöveghez, melyben egyébként nem talál semmi kivetnivalót. Ekkor értettem meg, hogy Büchler utasítására ellenőrzött, s neki fogja véleményét jelenteni.

Az ifjúmunkás-mozgalomban különben végig folyt a vita arról, ki a legjobb előadó, s a vita hullámai az érdekeltekhez is eljutottak. Általában Ságvári Endre, Széll Jenő, Valachi Gyula és köztem oszlottak meg a szavazatok, úgyhogy a kérdés végül is eldöntetlen maradt, azzal a megkülönböztetéssel, hogy szemináriumvezetőként Ságvárit és Valachit, előadóként Szélit és engem értékelték többre. Ezt egyébként kizárólag dicsekvésből mondom, semmi más jelentősége nincs. Ami viszont a címváltozási javaslatot illeti, abban Vágvölgyinek annyira igaza volt, hogy azt hiszem, csodálkozott, miért nem fogadtam el. Nekem azonban éppen az ott elhallgatott néhány mondat miatt kellett a nem kissé nagyzó méjelölés, hogy ugyanis a bevezetőben elmondhassam, a világpolitikával két alapon lehet foglalkozni. Elsőként mint a munkásosztály és a burzsoázia közötti ellentétek következményével, s ez volna a mélyebb elemzés, csupán ezt az ismert körülmények miatt nem mondhatom el - így kénytelen vagyok az egyes tőkés országok közötti ellentétekből kiindulni. Evvel a megjegyzéssel a Szovjetunióról mondott igazán rövid bekezdésem mindjárt más színezetet nyert, és megérte, hogy a cím miatt néhányan csóválják a fejüket.

Mostanáig úgy emlékeztem rá, a „Világpolitika” sikere után magam határoztam el, megpróbálom a nagy ugrást: előadást tartok Pesterzsébeten. Töredelmesen be kell látnom, nem voltam azért akkora vagány. Vágvölgyi Tibor javasolta, kíséreljem meg, hátha nekem sikerül, az erzsébetiek ugyanis egyszerűen nem hallgatják meg az OIB küldöttjeit. Vállaltam. Mondtam, hogy a ponyváról fogok beszélni.

- Bolond vagy? - kérdezte jellegzetesen elnyújtott, magas hangján. - Megvernek. Nem tréfálok! Nem is te leszel az első. Maradj a külpolitikai beszámolónál. Az talán érdekelni fogja őket.

Megmakacsoltam magam. Vállaltam a veszélyt. Azaz - akkor én már kipróbáltam az előadásomat a néhai szocialista írócsoportban, és biztosra vettem, hogy némi taktikázással sikerülni fog elérnem, amit akarok. Tibi ijedtében először formálisan meg akarta tiltani, hogy ilyen hülye címmel jelentkezzem a viperafészekben, de végül a vállát vonogatta:

- Téged fenekelnek el!

Mégis enyhén remegő gyomorral indultam Erzsébetre. Nem az esetleges kék foltok miatt. Tudtam, hogy többet kockáztatok annál. Ez volt első lépésünk tervünk megvalósítása felé. Ha megbukom, az OIB tekintélye is tovább csökken a deményisták szemében.

Nem jelentettem be előre magam. Bementem hozzájuk, köszöntem, és megkerestem a titkárt. Mondtam, ki vagyok, és mit akarok. Egymásra néztek, azután a titkár azt felelte:

- Jól van, elvtárs. Üljön le. Most először *zingelni* fogunk, azután megbeszéljük, meghallgatjuk-e.

Egy kis asztal körül szétszórva székek álltak egy sarokban. Oda ültünk, és *zingeltünk*. Már akkor sem volt jó a hangom, s a hallásom is ingadozott, de kórusban azért tartani tudtam a dallamot. Ilyen szempontból tehát nagyobb botrány nem fenyegetett. De hiszen nem is a dalművészetemet akarták próbára tenni. Részint máskor is énekkel szerették kezdeni az ifínapot, részint engem akartak megbotránoztatni a szövegekkel. Egyik forradalmi dalt a másik után hozták elő, de csupa olyant, amit én is jól ismertem. Igaz, én nem a párthelyiségben szoktam énekelni ezeket, hanem a szabadban, de zavarba hozni igazán nem lehetett velük. Így énekeltünk békés egyetértésben addig, amíg valaki el nem kezdte az akkor nagyon népszerű Egységfront-dalt:

*Akár a más földjét túrod,
a gyárba jársz, vagy bankba,
akár mérges gránátot gyártsz,
a köpködőben sorban állsz:
az osztályod ne hagyjad!*

Az utolsó sor német eredetiben sokkal jobban hangzik:

vergiss nicht deine Klasse!

de történetesen én fordítottam a szöveget, és sehogyan sem találtam rá jobb kifejezést. No de nem is ezen a soron tört ki a vita.

Tudni kell, hogy a munkásdalok többségét németből vagy oroszról fordították, és a magyarok a népdalhoz illő szabadsággal bántak nemcsak szövegeikkel, hanem ritmusaikkal, sőt dallamaikkal is. Mivel én is a tömegektől tanultam az énekeket - természetesen hibásan -, csak később, a német változatok megismerésével tudtam meg, hogy főleg az ütemezésünk kívánnivalót hagy maga után. A leningrádi matrózok dalát például németül így énekelték (aláhúzza a hangsúlyos lábakat):

Es fließen die Na-achtstunden...

magyarul pedig így:

Nem titkosan, mint tegnap...

s a sor evvel nemcsak egy hangsúllyal, hanem egy lábbal is megrövidült, és természetesen dallama is megváltozott. Ugyanez volt a helyzet az Egységfront-dal utolsó sorával is. Én még ritmushíven így fordítottam:

hogy jöjjön és győzzön az új forradalom!

de már így énekelték:

Előre bátran a forradalomért!

- Álljon meg a menet! - mondtam itt. - Nem így van sem a szöveg, sem a dallam!

Ezen azután összevitakoztunk. Ők védték a maguk variánsát, és arra hivatkoztak, hogy többen vannak nálam, nekem azonban hathatósabb érvem volt:

- Más esetben talán meghajolnék a többség előtt. De hát ezt a szöveget éppen én fordítottam...

„Conticuerunt, omnes, in tentique ora tenebat...”

Egyszerre mind elhallgattak, és megdöbbenve bámultak rám. Ez a bejelentés hatott. A forma kedvéért elénekeltünk még egy dalt, azután közölték, úgy döntöttek, meghallgatják előadásomat. Átültünk egy másik, hosszú asztalhoz. Jelzem, nem voltunk sokan, tizenketten, tizenhárman. Az erzsébetieknek lényegében nem volt mire büszkének lenniük. No, azután szépen, lassan bejelentettem, hogy a ponyváról fogok beszélni. Egy kicsit hallgattam, hogy jobban kiélvezzem megdöbbenésüket, majd így folytattam:

- Tudom, hogy most állatian gyűlöltek. Nem baj. Én tulajdonképpen politikai beszámolókat szoktam tartani, és odabent azt mondták, meg fogtok verni, ha a ponyváról beszélek. Én azonban éppen azt akarom bizonyítani nektek, hogy ostobák vagytok. Erről a kérdésről ugyan általában ostobaságokat szoktak beszélni az előadók, de azért számunkra sokkal fontosabb annál, mint hogy mi történt Franciaországban. Már úgy értem, hogy a francia ügyekbe amúgy sem tudunk beavatkozni, míg a ponyva rendkívül veszélyes fegyver az ellenség kezében, s ezért jól meg kell ismernünk a természetét. Persze a veszélye nem az, hogy elvonja olvasóit a jó irodalomtól, úgyhogy ezt többet említeni sem fogom...

Ezzel meg is nyertem az első fordulót. Rám vigyorogtak, és kényelmesen helyezkedtek el a széjükön. Vitáink hangja általában is kevésbé emlékeztetett a tánciskolai társalgásra. Persze a feketeleves még hátravolt. De ma is meggyőződésem, hogy a ponyváról szóló volt életem legjobb előadása, nemcsak formájában, hanem tartalmában is. Teljes egészében önálló kutatáson alapult, és igen fontos megállapításokat tartalmazott. A valóságnak megfelelően azzal kezdtem, hogy a véletlen vezetett a témához. Érettségiző diákként Balatonberényben nyaraltam a családommal, egy csendőr őrmesternél laktunk, s egyszer esős időben azt kérdeztem háziasszonyunktól, nincs-e valami olvasnivalója.

- Dehogynem, fiatalúr!

Hozott egy Színes Regényt. Megpróbáltam elolvasni, de mérhetetlenül untatott. Udvariasságra nevelt fiú lévén, nem árultam el neki véleményemet, de megkérdeztem tőle, neki tetszett-e a könyv.

- Hogyne, fiatalúr! Olyan jól lehet sírni rajta!

Magamban jól mulattam az idős asszonyságon. Hanem a sors később bosszút állt rajtam. Úgy adódott, hogy éveken át a nyomdában én szedtem egyedül mindkét paraszt-ponyvasorozatot, a Színes és a Tarka Regénytár minden kötetét. Mivel pedig a szedés szükségszerűen lelassítja az olvasás menetét, a megosztott figyelem csökkenti az értelmi kontrollt, azon kaptam magam, hogy az én torkom is összeszorul a meghatóbb fordulatoknál, s alig tudom visszatartani

könnyeimet. Így állván a dolog, elkezdtem tanulmányozni a szöveget, és rájöttem, hogy szemben minden más akkori ponyvával, a Regénytárakban szegény ember soha meg nem gazdagodhatik. Ehelyett valamilyen elszegényedett úr nyeri vissza a vagyonát. Mégpedig éppen olyan tulajdonságai jóvoltából, melyek nem lehetnek meg a szegény (főleg a paraszt-) embernek: tud viselkedni, jó fellépése van, előkelően beszél. Nincs ugyan kimondva, de számos történet félreérthetetlenül sugallja a felismerést, hogy a jómódot a szegény ember nem érdemli meg. Másfajta boldogságot persze igen. Minden történetben van egy hűséges férfi vagy női cseléd, aki könnyezve örülhet gazdája szerencséjének.

Így elkerülhetetlenül munkások is szerepelnek a regényekben. Jó emberek, tisztességes emberek. Kivéve azt az egy - és nem ritka - esetet, ha sztrájkolnak. Ilyenkor ugyanis részegen zavarognak az utcán, és abúzusokat követnek el. Például az egyik könyvben egy bizonyos elszegényedett gróf komornyikként szegődik Jolanta grófkisasszonyhoz, ki nagyon rendes, jószívű, végtelenül csinos és finom, de egy kicsit önfejű teremtes. Így egy alkalommal elmegy beteg nagynénikéjéhez, pedig figyelmeztetik, hogy veszélyes dologra készül, mert sztrájkoló munkások - mint már említettem - részegen zavarognak az utcán. No de meg is járná fejessé-gével, találkozik a sztrájkolókkal, molesztálni kezdik, és vezetőjük meg is becstelenítené egy csók erejéig, ha hűséges komornyikja, György gróf, titokban el nem kísérné és ki nem szabadítaná karjai közül. Szabadítás közben a komornyik gróf súlyosan megsebesül, és mire a hálás grófkisasszony életre ápolja, bele is szeret és férjül veszi. „Voilà” - mondaná az Ördög Molnár Ferenc darabjából.

E felfedezés után komolyan tanulmányozni kezdtem az egész kérdéskomplexumot, és megdöbbenett az a finom pszichológia, mellyel a ponyvát aprólékos gonddal felparcellázták, és a reakciós propaganda szolgálatába állították. Azt a rafinált munkamegosztást persze, mellyel az ötpengős ponyvától a filléres regényekig szinte az egész társadalmat átfonták, az egyes kiadók nem láthatták át, sőt talán saját „műfajuk”-ban sem tudatosan terjesztettek kártékony gondolatokat, és igazán nem tudnám megmondani, hogyan teremtődött meg ez a kitűnő rendszer. Gondolom, félig tudatosan, félig ösztönösen alakultak ki a szabályok, s utánzás révén terjedtek tovább, de precízen ki lehetett mutatni - a krimitől a füzetes regényig - a mérgezésnek azt a sajátos módszerét, amely az adott csoport egyetlen példányából sem hiányzott. Persze krimiről szólva valóban a ponyvára, és nem a legjobb detektívregény-írók műveire gondolok, arra a tömegtermelésre, melybe ma például a James Bond-kalandok tartoznak, s melyet annak idején a Buldogg Drummond-sorozat helyettesített. A nyílt szovjet-ellenesség mellett a krimi a faji gyűlölet szításának szolgálatában állt. Az egyes nemzetek bűnügyi történeteiben a gonosztevők abból a nemzetiségből kerültek ki, mely ellen az illető országban a szociális indulatokat más irányba terelendő, pogromokat szoktak vezetni, vagy legalábbis a gyűlöletet felszítani. Ne tessék félreérteni: az USA-ban például a bűnözők jelentős része valóban olasz volt, hiszen az olaszok a legszegényebbekhez tartoztak. De a krimik határozottan mint fajtát mutatták őket bűnözőknek. Az egyik regényben például olasz bandatagok megverték egy kis pincért, aki félig sírva így átkozódott:

- Dögöljete meg! De én bosszút állok rajtatok! Elhozom én a fajom bandáit! Zsidó bandákat az East Endről...

Komolyan meg szoktam kérni hallgatóimat, próbáljanak magukba tekinteni, s ha sikerül, rájönnek, hogy ez a módszer nemcsak a politikailag járatlan emberek esetében hatásos. Én például a kínaiakról első szociológiai adataimat May Károlytól szereztem a kínai sárkányfiak között játszódó kalandjaiból, a továbbiakat krimikből, s mert az embernek valamilyen elkép-zelése okvetlen kell hogy legyen egy népről, én nem őket tartom a világ legmegbízhatóbb embereinek. Hiába olvastam azóta Pearl S. Buckot is, meg tudok a forradalom különböző

eseményeiről, mivel Kínában valóban sok bandita garázdálkodik, azt hiszem, félnék, ha egy kínai nagyvárosban este ki kellene mennem az utcára.

Persze vázlatosan sem akarom egy több mint másfél órás előadás tartalmát elmondani. Én magam legjobban a cselédponyvát kedveltem, s az erről szóló résszel arattam legnagyobb sikereimet is. Ezt inkább füzetes regények néven ismerték, aki előjegyzett egy sorozatot, az ötvenedik füzet után kapott egy vekkerórát, amely annyira ócska volt, hogy a kiadó akkor is megtalálta volna a számítását, legalább szűken, ha az előfizető megáll az ötvenedik kötet után. De gondoskodott róla, hogy ne akarjon visszalépni. Az egyik ilyen sorozatban például egy kis családot, melynek tagjai közül ma már csak az anya nevére emlékszem és az idősebbik fiáéra (Éva grófnő és Béla gróf), de a boldogtalan anyának volt egy másik fia meg egy leánya is, akiket egy bűnbanda keresztülhajszott az egész világon, évtizedekre elszakítva őket egymástól. A szerencsétlen anya annyira elkeseredett, hogy az egyik füzet végén például öngyilkossági szándékból leugrott az Eiffel-torony tetejéről, de egy vas zászlórúdon fennakadt, és ott lógott ég és föld között, míg csak meg nem jelent a következő füzet. Akkor éppen arra járt Béla gróf, észrevette anyukáját a zászlórúdon, felmászott érte, kiakasztotta, és levitte a földre, de persze nem ismerte fel, különben nem lehetett volna folytatni a regényt.

Mivel pedig ennek a sorozatnak főként városban lakó vidékiek voltak az olvasói, cselédlányok és hasonló állásúak, tehát olyanok, akik néha olvastak újságot is, egy egészen sajtós szokást alakítottak ki benne a szerkesztői. Azt ugyan soha nem mondták, hogy a banda tagjai baloldali politikusok lennének, de különös módon többségükben baloldali politikusok nevét viselték. Spanyolországban egy bizonyos Caballero volt az ügynökük, Franciaországban Blum Leó. Mivel pedig az, amelyikről beszélek, éppen az abesszin háború idején jelengetett meg, Éva grófnő vagy a leánykája - igazán nem emlékszem már, melyikük - Abesszíniába is eljutott, mégpedig az öreg császár, Menelik életében. Hát az valóban nyájas úriember volt, elragadó. Hanem élt udvarában egy unokaöccse, bizonyos Hailé Szelasszié - ahhoz hasonló gazember kevés akadt a világon. Nem részletezem a bűneit. Elég tudni, hogy Éva grófnőt - esetleg a lányát - is ő becstelenítette meg Abesszíniában. Egészen kivételes módon ugyanis az erőszaktevési kísérlet, amely minden más ponyva pozitív hősnőin eredménytelen szokott maradni, a füzetes regényekben minden esetben sikerült. Nyilván ugyanabból az elgondolásból, melyből a híres régi anekdota született arról, ki hogyan hal meg, s melyben rendkívül hosszú felsorolás után evvel végződik a lista: „A házmester beadja a kulcsot, a kertész fübe harap, a cselédleányt pedig magához szólítja az úr...”

Szóval óriási sikerem volt, talán egy picit nagyobb is, mint éppen kívántam volna. Nyomban meghívtak ugyanis, hogy már a következő héten jöjjenek el megint, és tartsak előadást az élő magyar irodalomról. Akkor majd vitatkozni is fogunk.

Tudtam, hogy ez nem volna helyes. Mert a ponyváról én százszor annyit tudtam, mint ők, az élő magyar irodalomról viszont nem voltak megalapozott nézeteim. Sokat olvastam, és azt hiszem, leszámítva, hogy átmenetileg túlértékeltem Sándor Pál regényét, a *Raszkolnyikov Szibériában*-t, s hogy ugyancsak átmenetileg a kulákság írójának képzeltem Móriczot, nem is volt nagyon rossz az ízlésem. De nem tudtam annyit a tárgyról, hogy előadást vállaljak róla, s főleg, hogy növeljem vele azt az érzést, hogy az OIB előadói megbízhatóbbak, színvonala-sabbak, mint a frakció emberei. Persze eszem ágában sem volt visszautasítani meghívásukat. Rögtön megmondtam, nem tanulhatnak tőlem sokat. De érdekel a véleményük, s ha őket is az enyém, egyszer, vitatkozni, szívesen eljövök. Nem is sokára. Hanem a következő két hétre már elígérkeztem másfelé. Kiküldöm Ág Endrét magam helyett. Ha akarnak, nyugodtan zingeljenek előadás előtt. Ő is énekelni fog velük. Hanem azt ne tárgyalják meg, hogy meghallgatják-e. Most én küldöm ki az előadókat, és értük felelősséget vállalok. Kérés nélkül

is minden héten küldeni fogok egyet. Persze ha ők akarnak inkább meghívni valakit, tegyék. Csak olyankor üzenjenek be nekem.

Megegyeztünk, s azután be is tartottuk a megállapodást.

Az is lehet különben, hogy nem Ág Endrét ígértem nekik, hanem Vári Endrét. Lényegtelen különbség, mert mindkét név alatt Ságvári Endre rejtőzködött.

Mert Endri addigra már megérkezett az ifjúnunkás-mozgalomba. Nem éppen akkor jött, de nem is sokkal előbb. Úgy érkezett, hogy rohammal szállta meg a VII. kerületet. Valószínűleg Sebestyén Bandi vitte le először, akivel régi és igen jó barátok voltak. Bemutatni már maga mutatta be magát, mégpedig olyan sikerrel, hogy vannak, akik azt hiszik, ő volt a csoport titkára. Szó nem igaz belőle. Mi volt korábban, azt nem tudom, de mióta én lejártam, Gárdos György maradt a titkár. Ez azonban nem jelenti azt, hogy amíg ott tartotta főhadiszállását, ne az történt volna a Dob utca 90-ben, amit Ságvári akart. Gyuri is különleges egyéniség volt: szívós, makacs és végtelenül korrekt. Sötét ruhákban járt, s a zakóját mindig nyitva hordta. Kivéve, ha beszélnie kellett. Mielőtt megszólalt, begombolta. Aztán úgy is maradt. Begombolkozva. Hűvösen, szárazon, de azért érdekesen beszélt. Ő igazán nem a hódítók fajtájához tartozott; inkább tiszteletet parancsolt tárgyilagosságával. Azt hiszem, rendkívül nagy része volt abban, hogy a hetesek vezetősége a szokottnál jobb barátságban volt egymással. Határozottan jó érzéke volt a kapcsolatok teremtéséhez. Lehet, hogy Endrét már korábbról is ismerte - nem tudom. Mindenesetre végig jó barátságban voltak, kapcsolatukban nem voltak zökkenők. Gárdost igazán nem zavarta, hogy Ságvári befolyása percek alatt felülmúlta az övét. Mert Ságvárinak olyan volt a varázsa, hogy ahol megjelent, akaratlanul is megszerezte a vezetést. Bocsánat: ne értsenek félre. Akarta is, hogy az első legyen. Természetesen ismerte az értékeit.

Ságvári sokoldalú képességéhez tartozott az is, hogy akinek bemutatkozott, az úgy érezte, mintha régről ismerné. Biztosan nem volt még kettőnél többször a csoportban, mikor nekem már izgatott fiatalok jelentették, hogy egy kivételesen stramm srác jár a csoportba, valami Ág Endre nevű elvtárs. Mivel soha nem hallottam róla, meglepett jelentkezése, és elhatároztam, megnézem magamnak a fiút. De nem volt mindjárt érkezésem, s mikor néhány hét múlva ellátogattam a Dob utcába, már úgy látszott, mintha öröktől fogva odajárna. Olyan bizalmas viszonyban volt az egész társasággal.

Örömmel szorítottam meg a kezét.

- Ág Endre? - kérdeztem aztán. - Mi ez a név?

- Bemegyek hozzád az OIB-be. Megmagyarázom. Jó?

Ságvárit ugyanis - szemben például Sebestyénnel vagy Kulichhal - már régen ismertem, noha ismeretségünk nem volt valami túl szoros. Első ízben egy fiatal mérnök barátomnál találkoztam vele, amikor még egy egyetemi szervezet titkára volt vagy mije. Én ugyan titkáraként emlékszem rája, de lehet, hogy én is úgy jártam ezzel, mint a többiek, akik bármely szervben is találkoztak vele, mindjárt a titkárának hitték. Ő viszont pontosan tudta, ki vagyok, és kérdésekkel árasztott el a mozgalomról délutántól kapuzárásig. Akkor ugyanis siettünk haza, hogy megspóroljuk a húsz fillért, amit a házmesternek át kell nyújtanunk. Ám Endre még csaknem hazáig kísért minket - engem és Magdát -, mert, mint kissé bosszús nevetéssel közölte, az ő családjában az számít rossz befektetésnek, ha pont tízre hazasiet. Apja ügyvéd, s egy ügyvéd hírének árt, ha filléres gondjai vannak.

Nekem nagyon tetszett a fiú, remekül kérdezett, s ehhez nekem soha nem volt tehetségem. Mivel pedig későbbi találkozásainkon is rendkívül értelmesnek találtam, most az OIB-ben

csodálkozva kérdeztem, miféle ostobaság, hogy álnevet használ egy legális csoportban. Csak az lehet az eredménye, hogy felkelti maga iránt a gyanút, hiszen nem nehéz kideríteni, hogy hívják. Ő azonban közölte, hogy félreértem. Az Ág nem álnév, hanem neve második és harmadik betűje, s ha egyszer kérdőre vonnák miatta, azt állítaná, ő mindig Ságvárinak mutatkozott be, de hadar és halkán beszél, s ezért, mint annyi más embernek, neki is rosszul értik a nevét. Sőt, mivel nevének vége alkalmasabb erre a célra, máris Várinak kezdte nevezni magát.

Titokban megmosolyogtam ezt az egész marhaságot, de ellenvetésem nem lehetett ellene, mert így felvetve a kérdést, csak naivság volt, nem pedig hiba. Hanem később rájöttem, hogy ez az odüsszeusi óvatosság egyéniségének egyik legjellemzőbb vonása, és megtanultam becsülni az értékét. Nem anekdotaként mondtam el két álneve történetét, hanem nemsokára fontos dologban fogok hivatkozni rá. Egyelőre csak annyit, hogy lebukásáig Vári Endrének hívatta magát, és tiszteletben tartva kívánságát, én is e néven ajánlottam az erzsébetieknek előadónak. Ő pedig elvállalta megbízásomat, és megkérdezte:

- Nincs szükséged előadókra? Szerezzek?

- Mennyit tudsz? - kérdeztem szinte megdöbbenve. - Ötöt? Tízet? Mert még annyi is kevés!

Legalább kétszer annyit szerzett, s köztük olyan neveket, mint Széll Jenő és később Orbán László. Hol őrizte őket addig, nem tudom. De azt mondhatom, hogy nélküle sokkal lassabban tudtuk volna megoldani azt a feladatunkat, hogy minden kerület tőlünk kérje az előadókat. Hogy pontos legyek: egy kivétel még így is akadt: Csepel. Csepellel nem tudtunk zöldágra vergődni soha.

Közben Kulich is kitartóan dolgozott. Munkája nemcsak jellegében különbözött az enyémtől, hanem - legalábbis eleinte - földrajzi megoszlásban is. Az erősebb kerületekbe főleg az előadásokon keresztül lehetett betörni, a gyengébbekbe inkább a szervezés eszközeivel. Ő elsősorban a kis létszámú csoportokkal foglalkozott, azokkal, amelyekben frakcióharcok dúltak, vagy amelyekben vagányszellem uralkodott. Munkájában főleg a belső kerületekre támaszkodhatott, mert - kialakulásuk idején ugyanis még ott húzódott a város széle - ezekben telepedtek meg a szakszervezetek. A VIII. kerület a vasasokat és fásokat is jelentette, a VII. a bőrösöket, építőket és szabókat. Ezek a kerületek tudták tartósan nélkülözni a legtöbb aktivistát - márpedig a szervezéshez a szakmákban járatos emberekre volt szükség, meg olyanokra, akik hosszú időre betelepelhettek egy-egy csoportba segítséget nyújtani. Így Kulich aktivistái szorosabb szervezetet képeztek, mint az enyéme - mondhatnám így is: szervezetszerűbbet. Ennek később igen nagy jelentősége lett. A különböző feladatok végzése során - úgy emlékszem - önmagától vált szét munkaterületünk, később, mikor ennek szüksége mutatkozott, formálisan is megosztottuk egymás között a kerületeket. Lényegében hozzám tartozott észak és nyugat, hozzá dél és kelet, leszámítva délről Erzsébetet, amely nekem, északról Angyalföldet, ami Gyulának jutott. A belső kerületeket másként osztottuk fel, és lényegében hozzá a VIII. és az V. kerület tartozott. És persze a IX., de az nem mint bázis, hanem mint hosszan tartó gondok forrása.

Hogy munkánk során hány csoportot hoztunk rendbe, azt senki nem tartotta nyilván. Elsősorban azon mérhettük le sikerünket, hogy az OIB képe teljesen átalakult.

Szeretném felhívni azok figyelmét, akik az OIB történetéhez kortársaktól gyűjtenek anyagot, hogy az OIB elnevezés akkor tulajdonképpen két fogalmat takart: először is a bizottságot, másodsorban a helyiséget, a kis irodáét, mely az ifjúmunkás-aktivisták kedvenc találkozási helyévé vált. Jó kis helyiség volt, némiképp különös. Érdekes módon a legritkábban volt benne annyi ember, amennyi még éppen kényelmesen dolgozhatott. Vagy kongott az ürességtől, vagy zsúfolásig tele volt. Akkor éreztük úgy, hogy sikerünk van, amikor már mindenki oda járt.

Kerületi titkárok, szervezők, oktatási felelősök, előadók, az OIB-tagok aktivistái, a Népszava fiatal szerkesztőségi tagjai, felnőtt kommunista aktivisták a kerületekből, akik szívükön viselték ifjómunkáscsoportjaik ügyét, elvtársak, akiknek beszélgetni támadt kedvük, fiatalok, akik személyesen akarták elmondani, hogy opportunistáknak tartanak minket. Jószerevel mindenki ismert mindenkit, de nem hiszem, hogy lett volna közöttük valaki, aki mindenkiről tudta volna, mit keres az OIB-ben: csinál-e ott valamit, vagy csak vendég? Mi mindenkinek örültünk. Igen, annak is, aki veszekedni jött, mert az ilyen is úgy látta már, hogy mi vagyunk felelősek az ifjómunkás-mozgalomért.

A nyár közepén, látva a kerületek erősödését és főleg hangulatát, elérkezettnek láttuk az időt arra, hogy nagyobb erőpróbát kíséreljünk meg. A legegyszerűbbnek az látszott, ha gyűléssorozatot rendezünk, mert ennek a demonstrációs formának voltak bizonyos előnyei. Legfőképpen az, hogy legkönnyebben ehhez lehetett megszerezni a titkárság hozzájárulását. Az ilyeneket ugyanis be kellett jelenteni a rendőrségen, tehát megtartásuk nem jelentett veszélyt, a vezetők nagyobbik része amúgy is szerette a közszereplést, az pedig még a mi fejünkben sem fordult meg akkor, hogy ifjúsági előadókat kérjünk. De hozzájárult választásunkhoz az is, hogy ezekkel vallhattunk a legkevésbé szégyent. Megszervezésükhöz elegendő egyetlen felbuzdulás - s a csoportok kitartásáról még nem volt elegendő tapasztalatunk -, az egyik helyen kevésbé sikerült felvonulást korrigálta a nagyobb sikerű másik, s végül tudtuk, hogy ha az előadó elég nagy tapsot kap, akkor is hajlandó nagy sikerűnek találni a gyűlést, ha nincsenek rajta rengetegen.

A gyűlésekre alkalmat adott, hogy ebben az évben a II. Internacionálé javaslatára a szociáldemokrata pártok is háborúellenes nappá nyilvánították augusztus 1-ét, melyet a kommunisták idáig is antimilitarista tüntetésekre használtak ki. Ságvári Endre azonban azt javasolta, hogy a világháború kitörésének 23. évfordulójáról való megemlékezés címén rendezzük meg a gyűléseket. Eleinte azt hittük, tréfál: azt a késést akarja kigúnyolni, mellyel az Internacionálé csatlakozott az antimilitarista naphoz. Ő azonban felfortyant:

- A 23. jubileum megünneplése ugyan tréfásan hangzik, de én nem viccelek. Már az egyetemen rájöttem, hogy a rendőrség könnyebben engedélyez megemlékezéseket, mint nem történelmi dátumhoz kapcsolódó gyűlést.

Engem érdekelt, mennyiben helytálló a megfigyelése. Megkérdeztem Büchlert, akinek ilyen irányú ismereteiben tökéletesen megbíztam. Azt hiszem, ebben az egyetlen esetben hallottam nevetni. Máskor csak mosolyogni szokott.

- A fiúnak egyébként igaza van. Erre a Várira érdemes lesz figyelni.

Mert ő természetesen Vári néven ismerte Endrét.

Elvi beleegyezését megszerezve, megszálltuk a kerületeket, és még jobban felpozícionáltuk a benti életet. Javaslatunk óriási lelkesedést keltett. Bizakodó ígéretek hangzottak el, de a legtöbben azt ajánlották, a végrehajtásba kapcsoljuk be az IOB¹¹-t is, a szakszervezeti fiatalok részvétele okvetlenül biztosítja a sikert. A gyöngye szervezetek többsége - igen önkritikusan - nem vállalta a feladatot, s ez engem akkor meglepett. Én azt hittem, nekünk kell majd lebeszelnünk őket. Azt azonban ígérték, hogy a szomszédos kerület részére ők is mozgósítanak. Végül a tizennégy kerületből kilencben rendeztünk gyűlést. A szónokokat a pártvezetés adta, de azt sikerült elérnünk, hogy a megnyitóban vagy a zárszóban az ifjúsági elnök felolvassa az OIB programtervezetét. Ismét csak Svéd tanulmányából tudom, hogy a következő tizennégy pontból állt:

¹¹ Ifjómunkások Országos Bizottsága, a szakszervezeti ifjómunkás-mozgalom központi szerve.

1. Igazi földreformot! 2. Demokratikus választójogot! 3. Országépítő közmunkákat! 4. Népegészségügyet! 5. Népoktatást! 6. A magyar dolgozó ifjúságot védő törvényeket! 7. Intézményes tanoncvédelmet! 8. A munkanélküliség likvidálását! 9. Tiszta közéletet! 10. Az ország demokratizálását! 11. 40 órás munkahetet és létminimumot! 12. Az ország újjáépítését lehetővé tevő békét! 13. A trianoni szerződés békés revízióját! 14. A Duna-medence népeinek összefogását!

Én a program előkészítésében nem vettem részt, ez Sebestyén reszortja volt. Nem is tudom, voltaképpen kik állították össze és terjesztették az OIB elé. Az OIB maga ritkán ülésezett, rendszerint megelégedtünk futó eszmecserékkel. A programról természetesen hivatalosan kellett döntenünk. A tervezet beterjesztésekor még eggyel több pontból állt. Az első tizennégy szilárd, végleges megfogalmazásban, az utolsó több változatban is, bizonytalanul. Ez lényegében a negyedévvel korábban zászlót bontott Márciusi Fronttal foglalkozott. A frontot az OIB kezdettől fogva támogatta a maga eszközeivel. Mint Sebestyén a szerkesztő bizottság álláspontját előadta, a Front megalakulása az egyetemi fiatalság olyan átrendeződésére mutat, melyet programunknak nem szabad figyelmen kívül hagynia. De a megfogalmazásban nem sikerült megegyezniük. Én már nem emlékszem pontosan a különböző alternatívákra, de körülbelül olyasmikről volt szó, hogy név szerint említsük-e meg a Frontot és a hozzá hasonló szervezeteket, mint amelyekkel együtt kívánunk dolgozni, vagy tágabb formában, népfront jellegű ifjúsági összefogásról tegyünk-e említést. Ez utóbbi esetben vitás volt továbbá, hogy milyen osztályrétegeket kell említenünk: csak a munkásságot és a parasztságot, vagy a kispolgári fiatalokat is.

Az első tizennégy pontról természetesen nem volt lényeges vita. A tizenötödikben hetünknek hétféle véleménye volt. Az alapelvvel lényegében egyetértettünk hatan. Varga Lexi, mint a trockisták általában, népfrontellenes volt, de kitűnő képességű debatter lévén, nemcsak saját csoportjának véleményét használta ellenérvként, hanem kommunistákat is felsorolt név szerint, akik szerinte ellene lesznek ennek a pontnak. Vágvölgyi kurtán kijelentette, ő maga a ponttal elvben egyetért, de Büchlerék egyik megfogalmazásba sem mennének bele. Feltevését nem indokolta meg. Bevallom, ez engem jobban meggyőzött, mint ha érvelni kezd. Hallgatását ugyanis nagyon ékesszólónak éreztem. Mintha azt mondta volna vele, hogy a párt ifjúsági titkáráként a titkárság várható indokait illendőbb nem elmondania. Mert egyébként engem meglepett az a nyilvánvaló ellentmondás, hogy miközben az MSZDP szemmel láthatóan szeretné a kispolgárság köréből megerősíteni szavazatait, ellenezné egy népfront jellegű programpont felvételét.

Utolsónak - immár tudjuk, hogy szokása szerint - Kulich Gyula kért szót. Előbb néhányat kiemelt az elhangzott érvek közül, azután ilyesféleképpen foglalta össze véleményét:

- Sebestyén Bandinak igaza van. Vágvölgyinek igaza van. Erdősnek igaza van. Varga Lexinek nincs igaza. De ha Tibinek igaza van, akkor egyéb sem hiányzik nekünk, mint hogy a gyűlésen az utolsó pont fölolvassák után közbekiabáljanak! Jobb lesz ezt a pontot a tervezetből kihagyni, és a vitáját a kész program megfogalmazására halasztani.

Javaslatával valamennyien egyetértettünk.

A Dolgozók Lapja, a KMP ideiglenes titkárságának Prágában megjelenő orgánuma azután, általában üdvözölve a program harckészségét, éppen azért bírálta, mert „nincs benne nyoma annak, hogy vajon a szocialista ifjómunkásság kész-e az egész demokratikus ifjúság tömörítésére, kész-e együtt haladni nemcsak a munkásiifjúsággal, hanem a demokratikus érzelmű paraszti, kispolgári és polgári ifjúsággal is a közös követelésekért”.

Az idézet Révai József tollából származik, s éppen annak a programpontnak megfogalmazását tartalmazza, melynek mi nem találtunk megfelelő formulát. Talán kellő alkalom ez annak leszögezésére, hogy az OIB politikáját nem a határozatai jelentik, hanem az, amit sikerült belőlük megvalósítani. Mi akkor még mindent abból a szempontból ítéltünk meg, hogy mennyire segíti az ifjmozgalom központi irányításának megszilárdítását. Ezért fontosabbnak tartottunk minél előbb nyilvánosságra hozni egy olyan programot, amely széles perspektívát adva, önmagában is szuggerálja az erők egyesítésének szükségességét, mint hogy tervezete mindenben kifogástalan legyen.

A gyűléssorozat végül is az optimistákat igazolta. Kitűnően sikerült. Hangulatukról leírást adni nem tudok, mert hosszas gondolkodás után, szinte sajnálkozással bár, de egyikre sem mentem el. Mindegyikünknek volt valami megrögzött szokása. Endre meglepő tanácsokat adott, Kulich lehetőleg utolsónak kért szót, én pedig eltökélten követtem továbbra is azt a konspirációs szabályt, hogy bármennyire érdekel is valami, ha azon konkrét dologom nincs, csupán pofafürdő céljából nem megyek el. Mint később kiderül, ez a szokás is aranyat ért.

Vágvölgyi Tiborról tudtuk, hogy kétségtől Büchler bizalmi embere. Eleinte voltak is fenntartásaink vele szemben, bár kedveltük vidámságáért, egyenességéért, gunyoros modoráért. Természetesnek vettük, hogy a főtitkár bizalmára bizonyos határok között rászolgál. Hogy vannak ilyen határok, azt láttuk. Hogy hol húzódnak, annak a megállapítása égetően fontos volt, hiszen egy szűk szobában összezárva éltünk, s dolgainkba a szó szoros értelmében belelátott. Tapasztalatunk azután igen kedvező volt, de hogy pontosan is megjelölhetem a kettejük nézetei közötti különbséget, azt Büchler szentenciagyártó szenvedélyének köszönhetem. Egyszer ugyanis hárman ültünk Büchlernél, és Vágvölgyi valamiért kifejtette, hogy szerinte a magyarországi helyzetben ésszerűségi kérdés, hogy a marxisták szociáldemokraták legyenek, mert a legalitást meg kell őrizni, ameddig lehet. Ha - mondta - olyan helyzet állna elő itt is, mint most Ausztriában (a februári felkelés leverése után), akkor természetesen én is kommunistává lennék.

Itt Büchler, aki eddig szemmel látható egyetértéssel hallgatta, kiigazította a szavait:

- Te akkor sem kommunistává lennél, hanem forradalmi szocialistává...

Vágvölgyi erre a közbeszólásra nem mondott igent. Igaz, a helyzet nem volt olyan, hogy okvetlen válaszolnia kellett volna, de... Hallgatásából azonban érezni lehetett, hogy ennek a hipotetikus alternatívának az eldöntését magának kívánja fenntartani. És valóban, míg Büchler elvi ellensége volt a kommunistáknak, Vágvölgyinek csak gyakorlati kérdésekben volt vitája velünk. Különbözik egyszer sem arról, hogy amire készülünk, veszélyeztetni-e a párt legalitását. Mi magunk sem kedveltük a kalandorkodást, ő pedig kevésbé volt aggodalmaskodó, mint a főnöke. Elsősorban azt próbálta folyamatosan tisztázni, mi az, amit még el tud viselni a titkárság, és mi az, amit már nem. Mi mindig figyeltünk a szavára, csak éppen jobban bízunk abban, hogy a kerületek mellénk állnak, mint ő. Hogy meddig számíthatunk a haladóbb vb-k támogatására, és milyen eredményes lehet az - főleg ebben a kérdésben voltak nézeteltéréseink. Hogy pedig ki milyen álláspontot vallott a vitákban, azt nem mondta el Vágvölgyi. Nyilván ennek köszönhettem, hogy Büchler velem szemben aránylag későn fogott gyanút. Legalábbis a hivatalos jelölőlistán beválasztottak a VII. kerületi végrehajtó bizottságba, és rám bízta az ifjúnunkáscsoport ellenőrzését. Igaz, a régi felelőst, Kocsárd elvtársat sem mentették fel tisztsége alól, de főként velem beszéltek meg az ifik ügyeit.

Vágvölgyinek egyébként igaza volt, amikor óvatosságra intett. A titkárság bizalmának elnyeréséhez nemcsak a gyűlések sikere nem volt elég, hanem még az sem, hogy az új Népszava-előfizetők legalább egyharmad részét ifjúnunkás agitátorok szervezték. Az is kevés

volt, hogy a kerületi végrehajtó bizottságok kezdték megbecsülni ifjúnunkáscsoportjaikat. A nagy élénkség az OIB-ben, amire mi annyira büszkék voltunk, felkeltette a gyanújukat. Büchler veszélyt szimatolt, és egyre jobban figyelt ránk. Mi pedig ennek nem örültünk túlságosan.

Sokszor kérdezték tőlem, honnan lehetett tudni valakiről, hogy kommunista volt. Engem eleinte meglepett ez a kérdés, de azután megszoktam. Megpróbáltam megmagyarázni, hogy minket éppen az ellenkezője izgatott, vagyis az, hogy az ördögbe lehetne eltitkolni, hogy kommunisták vagyunk. Hiszen már egy olyan csekélység is, mint az az elevenség, mely az OIB-ben volt tapasztalható, gyanúra adott okot a hozzáértőknek, mert a kommunisták munkamódszerére volt jellemző. Azt, amit a felszabadulás utáni fiatalság a fényes szelek szellemének ismert, mi hoztuk magunkkal, egyenest az illegalitásból: a közvetlenséget, a kezdeményezőkézség támogatását, a formalitások lenézését. Pajor Rudolf, az MSZDP főtitkárhelyettese egyszer véletlenül tanúja volt, mikor egy egészen fiatal fiú azt mondta Vágvölgyinek és nekem: „Akkor hülye az egész OIB!”, és nagyon felháborodott, amiért mi nem háborodtunk fel, és nem „tömtük be a pofáját”. A fegyelmet féltette attól, hogy az ilyenek ellen nem akarunk fegyelmet indítani. Büchler más okokból háborgott.

Egyszer együtt vacsoráztam vele a Simplon kávéházban, a szociáldemokraták kedvenc találkozóhelyén. Ezen az igazán alkalmatlan helyen váratlanul megkérdezte, de jó hangosan:

- Mondd, miért vagy te tulajdonképpen kommunista?

Úgy megdöbbsentem, hogy nem találtam választ. Hallgatásomat beleegyezésnek vehette, mert nem ismételte meg kérdését. Másnap Szakasits Árpád szobájában voltam, amikor Büchler is bejött hozzá, s én, felhasználva a kedvező alkalmat, hevesen nekitámadtam, amiért nyilvános helyen ilyen furcsa kérdéseket intéz hozzám, és „egyébként is miből gondolja, hogy kommunista lennék”. Abban az időben engem és feleségemet szoros barátság fűzött két másik fiatal házaspárhoz: Radvánszky Rózsihoz és férjéhez, továbbá Szakasits Klárhoz és Schiffer Pálhoz. Lánya révén Árpáddal is jóban voltam, gyakran jártam a lakásán. Szakasitsot meglepte Büchler véleménye, és védelmébe vett. - Lacit ne bánts! - mondta. - Tényleg: miből gondolsz, hogy kommunista?

Büchler megvakarta az orrát. Nem szívesen vitatkozott Szakasitscsal - legalábbis harmadik jelenlétében.

- Tudod - felelte tréfásan -, afelől, hogy sokat jár a kerületekbe, még lehetne csak szorgalmas is. De nagyon sokan járnak be hozzá. Csak kommunista lehet!

Szakasits nem mindig vette észre, ha tréfáltak vele. Most is így volt. Döbbenve kérdezte Büchlertől, mire alapozza ezt a véleményét. Büchler pedig halálkomolyan felelte:

- Ismerem a fiatalokat.

Valóban túlságosan sokat tudott rólunk - de mindenki másról is. Nem volt olyan eszes, mint Mónus Illés, nem volt olyan áttekintése a munkásmozgalomról, mint Buchinger Manónak, de mérhetetlenül ravasz volt; én sohase tudtam gondolatainak mélyére tekinteni. Már az arca is különös volt. Orrát alighanem betörték, mert a bulldogéra emlékeztetett, s egyébként is valami kutyaszerű jelleget kölcsönzött kifejezésének. No, nem a ragaszkodó, hanem a fürkésző kutyaét. Elképesztő információi voltak az emberekről, és csodálatra méltó eszközökkel szerezte be őket. Biztosan voltak besúgói is, de erről tapasztalatból semmit nem tudok. Viszont, amikor még három hete sem dolgozhattam a központban, egyszer szobájába csődítette az OIB-t. Voltunk tízen-tizenöten. Ő pedig, miután befejezte közlendőjét, rám nézett, és azt mondta:

- Szóval te vagy az Erdős!
- Honnét tudja? - kérdeztem meglepődve.
- Kiszámítottam - felelte, de nem magyarázta meg.

Jóval később, amikor Justus Pál hazatért Franciaországból, s itthon a POUM szemszögéből tartott a spanyol polgárháborúról eléggé méltatlan előadásokat, s ezt többen közölték föl-háborodva az OIB-vel, szóvá tettem Büchlernek. Felkapta a fejét:

- Tudod, miért tartom én a Justus-féléket? Mert ahol megjelenik, támadni kezdik a kommunisták, s ebből megtudom, kik tartoznak hozzájuk!

Nem vettem elég komolyan figyelmeztetését, és a következő OIB-választásnál, a jelölések megbeszélésénél követeltem Varga Lexi kihagyását a bizottságból. Büchler ebbe minden további nélkül belement, cserében viszont ahhoz kötötte az OIB további működését, hogy engem sem választanak újjá.

Egyébként általában is ismerte az embereket, és szerette aforizmákká formálni megfigyeléseit. Sokat tanultam tőle. Egyszer megemlítettem jelenlétében, hogy valamire szükségem lenne, szerencsére van egy barátom, aki el tudja intézni.

- Az ember nem a barátaitól kér szívességet - jelentette ki -, hanem az ellenségeitől. Mert a barát, ha nem csinált semmit, azt mondhatja, tudod, hogy neked megtettem volna, ha egyáltalán el lehetne intézni, és még csak megsértődni sem lehet rá. De egyetlen magára valamit adó ember sem tagadhatja meg, hogy az ellensége kérését teljesítse.

Példaképpen mindjárt el is mesélte, hogy a lánya éppen akkor jelentkezett az egyetemre, amikor ő elvesztette képviselői mandátumát. Felkereste tehát a minisztert, hogy szíveskedjék a lányát protezsálni. Megmondta, azért fordult hozzá, mert miatta nem került be a Házba. A miniszter pedig készséggel intézkedett.

Mikor kivettem az OIB-ből, Pajor Rudolf betiltotta a VII. kerületben tartott szemináriumomat is. Rendkívül bosszantott a dolog, de nem Pajornál protestáltam, hanem Büchlernél: mondtam, azért, mert ő követelte eltávolításomat. Összeráncolta az orrát:

- Ez kicsit perverz indokolás!

- Az - feleltem. - De egyszer hallottam valakitől, hogyan került be Büchler lánya az egyetem-re...

Szó nélkül felvette a telefont, és tárcsázta Pajort. Öt perc múlva megkaptam az engedélyt a szeminárium folytatására. Élni már nem tudtam vele, mert akkor kerültem a nyomdában nappali műszakról éjszakaiba.

Szóval felkeltettük Büchler gyanúját, ő pedig mégsem ismert bennünket annyira, mint szeretne volna. A nyári békegyűlés-sorozat bebizonyította, hogy az ifjúmunkás-mozgalom fellendülőben van, Büchler azt hitte, megpróbálhatja a kommunisták befolyását már most visszaszorítani, anélkül hogy evvel a mozgalom visszaesését is kockáztatná. Vágvölgyi egyre több figyelmeztetést kapott tőle, ő pedig megpróbált bennünket rábeszélni, csökkentsük helyiségünkben a nyüzsgést. Ez voltaképpen nem volt helytelen javaslat, s mi meg is próbáltuk a jövő-menők számát ésszerű korlátok közé szorítani. Csakhogy a mozgalom gyors növekedésével az ésszerű korlátok is mind tágabbakká váltak, és Vágvölgyi sokkal jobban értette munkánk lényegét, semhogy kellő eréllyel képviselte volna megbízója kívánságait. Ekkor Büchler mind többet hívatta Sebestyén Endrét. Eleinte nyilvánvaló zsaroláshoz folyamodott, hogy kiverekedje tőle kívánságainak teljesítését: arra figyelmeztette, hogy ha válogatás nélkül

mindenkit beengedünk az OIB helyiségébe, nem tudjuk megakadályozni, hogy provokátorok is behatoljanak közénk, s ez például személy szerint Sebestyénre is nagy veszélyt jelent, bármikor letartóztathatják, hiszen mint refesnek (rendőri felügyelet alatt állónak) nem is szabadna oda bejárnia. Mikor azonban célozgatásai nem hoztak eredményt, nyíltan felszólította, mondjon le elnöki tisztségéről, mert veszélyezteti az egész bizottságot, ha elnöke politikailag megbízhatatlannak minősül. Szerintem nyomban ezután az OIB-ből is ki akarta tiltani, de a megváltozott politikai helyzetben ezt nem merte megtenni. Úgyhogy Sebestyén még egy ideig részt vehetett a munkában, jöllehet, választott tisztségét elveszítette.

Közben ugyanis az új miniszterelnök, Darányi Kálmán kiszivárogtatta választójogi törvényjavaslatának részleteit, s ebből kiderült, hogy a titkos választásért cserében olyan jogfosztásokra készül, melyek a baloldal és főként a szociáldemokraták helyzetét a korábbihoz képest is rontják. A legsúlyosabb intézkedések az ifjúságot sújtották volna. A lajstromos választókerületekben a férfiaknál 26, a nőknél 30 évre emelték az aktív választók korhatárát, de az érettségizettek már 24 évtől szavazhattak, az egyetem vagy a főiskola elvégzése pedig automatikusan a választójog megszerzését is jelentette. Az MSZDP kénytelen volt - történelmi hagyományaihoz híven - fő erejét a választójogi harcra összpontosítani, s ebben az ifjúságnak különleges szerepet biztosítani. Indulásként a Tattersaalban szerveztek tömeggyűlést, s ezt nagy gyűléssorozat követte a kerületekben is. Az OIB külön ifjúsági gyűléseket követelt, és azt, hogy ezeken a gyűléseken a felnőtt szónokok mellett ifjúmunkások is beszéljenek. A legtöbb kerületben sikerült is az ifjúsági gyűlések megtartását engedélyeztetni, ezenkívül néhány kerületben elérték a csoportok, hogy a felnőttek gyűlésén léptessenek fel ifjúsági szónokot is. Svéd László Fock Jenőt, Hazai Jenőt, Kulich Gyulát, Radvánszky Rózsát, Valachi Gyulát és engem sorol fel a fiatalok közül, emlékezetem szerint azonban beszélt Botyánszki Margit és talán Széll Jenő is, Valachit pedig több helyre is meghívták. Én két helyen szerepeltem. Először a VII. kerületi ifik gyűlésén, melyet a MÉMOSZ-ban tartottunk meg. Hogy mennyien lehettünk, nem tudom, de a nagyterem zsúfolásig megtelt. A gyűlés helyszínének megfelelően a felnőtt szónok Szakasits Árpád volt. Ő is, én is jóval kezdés előtt érkeztünk, és beszélgettünk az érkező hallgatókkal. Egyszer csak Árpád félrehúzott, és megkérdezte, miről akarok beszélni:

- Nem szeretném, ha mindketten ugyanazt mondanánk. Azért kérdezem én a te terveidet, mert én gyakorlottabb szónok vagyok, könnyebben alkalmazkodhatom hozzád...

Ésszerű javaslat volt, el is mondtam neki beszédem vázlatát. Azután megtelt a terem, leültünk az asztal mellé, az elnök - már nem emlékszem, ki volt - üdvözölte a közönséget, majd átadta Árpádnak a szót, ő pedig megtartotta előadását - pontról pontra az én vázlatom alapján. Úgy látszik, egyáltalán nem készült. Jelzem, nagy sikere volt, valószínűleg nagyobb, mint nekem lett volna, mert én nem tudtam a hangomat a döntő fordulatoknál olyan csodálatosan mélyíteni, mint ő. Mikor pedig befejezte, és a taps véget ért, csúfondárosan rám nézett, és azt mondta:

- Most pedig fogadják szeretettel a gyűlés másik szónokát, kedves fiatal barátomat, Erdős Lászlót!

Én persze, ahogyan a beszéd előrehaladt, egyre sápadtabb lettem. Tulajdonképpen szerettem és tudtam rögtönözni, de hogy életem első választási beszédét az első szótól az utolsóig a helyszínen találjam ki, kivált, mikor az első szónok már elbeszélte előlem eredeti gondolataimat, arra nem tartottam képesnek magamat. Mindössze két reményem maradt: először, volt egyetlen pontom, ami Szakasitsra nem illett, nem mondhatott el előlem - avval tehát szabadon rendelkeztem. A megnyitást kezddhettem avval, hogy „mint az előttem szóló már mondotta...”. E két gondolat azonban még nem volt beszéd. Ekkor észrevettem, hogy közvetlen előttem egy fiatal házaspár ül, egy gyönyörű, két év körüli kislánnyal az ölében. Ez az utolsó pillanatban

mentő gondolatot adott. Megkértem az elnököt, bármilyen sután hangzik is, konferáljon be ő is, és míg beszélt, megkértem a szülőket, engedjék meg, hogy beszédem végén magasra emeljem a gyerekeket. Mikor megkaptam beleegyezésüket, felálltam, és némileg remegő hangon arról kezdtem beszélni, hogy mi fiatalok, akik most itt ülünk, a háborúban születünk, vagy a nagy éhség idején, és az egész nemzet osztatlan érdeke azt kívánja, hogy minél nagyobb számban hallattathassuk szavunkat a parlamentben, mert nálunk senki nem gyűlöli jobban a vérontást és a kenyértelenséget. A szemmel látható tetszés ezután megerősítette ön-bizalmamat, egyre bátrabban szakadtam el eredeti terveimtől, ötlet szült ötletet, és rövidesen már elhűlve figyeltem, mekkora képességem van arra, hogy lényegében igaz gondolatokat a demagógia magas fokán juttassak kifejezésre. Mikor azután azt mondtam, azért akarunk harcolni, hogy ezeknek már ne kelljen szenvedniük, és fejem fölé emeltem a gyönyörű gyereket, teljesen lejátszottam Szakárt a katedráról. A hallgatóság állva tapsolt, én megcsókoltam a kicsit, és visszaadtam az anyjának (szerencsére bátor kis kölyök volt, nem fakadt sírva a váratlan merénylettől), Szakasits gratulált, és bosszúsan mondta:

- A gyereket persze elhallgattad előttem!

Különben ez volt az általános meggyőződés: barátaim sem akarták elhinni, hogy a kislány odahozatalát nem beszéltem meg előre, hanem a helyszínen találtam ki a csattanót. Bevallom, roppant büszke voltam a teljesítményemre.

- Mondja, Szakár! - kérdeztem dölyfösen. - Érdemes volt?

- Nevelni kell a gyermekeket! - felelte. - Nevelni!

Hanem amire még ma is legbüszkébb vagyok egész életemből, az a másik gyűlésem előkészítése közben történt. Bejött ugyanis a kelenföldi ifjómunkáscsoport titkára, és örömmel újságolta, hogy végre az ő - különben hírhedten ifiellenes - végrehajtó bizottságuk is engedélyezte, hogy Kéthly Anna mellett egy fiatalot is felleptessenek a választójogi gyűlésen, és előadót kért.

- De ne küldjétek valami zsidó entellektüelt. Küldjétek az Erdős Lacit!

Az OIB teljesítette kérésüket, és nem egy zsidó entellektüelt küldött ki, hanem engem, ki akkorra már abszolváltam a Pázmány Péter tudományegyetem jogi karán, s még nem határoztam el véglegesen, hogy a doktorátus letételére nem áldozok se pénzt, se időt.

Különben eddigre már úgy megnőtt az önbizalmunk, hogy a gyűléssorozat mellett petíció beadására is vállalkoztunk. Ez az akció is sikerrel járt. Több tízezer aláírást gyűjtöttünk beadványunkra, s ami ennél fontosabb volt, az aláírók jó részével hosszasan beszéltünk a politikai helyzetről és mozgalmunk céljairól, nem egyet sikerült közülük beszervezni a csoportokba is. Ezúttal olyan nagy volt a sikerünk, hogy átmenetileg legnagyobb ellenségeink is felhagytak a támadásunkkal, mégpedig a legjobbkor, hiszen a választójogi kampány előtt az egyik legnagyobb megrázkódtatással kellett szembenéznie az ifjómunkás-mozgalomnak. Ekkor volt a Tompa utcai nyilashelyiség emlékezetes megtámadása és a rendőrség erre következő visszaütése, mely után Peyerek támadására is számítanunk lehetett.

Az év tavaszán a budai hegyekben, a Pösinger-majornál doronggal és fokossal felfegyverkezett nyilasok támadtak hazafelé tartó munkásturistákra, és sokat véresre vertek közülük. Két hét múlva megismétlődött a támadás, de kisebb lévén a meglepetés, a munkások ellenálltak, s a verekedésnek a rendőrség megérkezése vetett véget. A rendőrök azonban a megtámadottakat tartóztatták le, és ellenük indítottak eljárást. Sor került egy harmadik támadásra is, de ennek a helyére nem emlékszem.

Június 27-én nagy találkozót rendezett az MSZDP a hűvösvölgyi Nagyréten, melyen a szocialista képzőművészcsoporthoz is kiállítást rendezett egy sátorban. A műtárgyak őrzésére egész éjjel kint maradt a rendező gárda. Egy nyilascsoport rájuk támadt, és a sötétség leple alatt rálőttek Litzmann Jenő ifjómunkásra. A golyó a fiatal embert a szíve fölött találta, de gellert kapott az iratain, s végül hasába fúródva, csak könnyebb sérülést okozott. A mentők kórházba szállították, azonnal megoperálták, és néhány hét múlva gyógyultan távozott. A merényletet a rendőrség nem találta meg. Valószínűleg nem is iparkodott.

Bár nem járt lövöldözéssel, még nagyobb veszélyt jelentett a mozgalomra a nyilasok következő támadása a Hunyadi téren. A belső kerületek terei ugyanis az ifjómunkás-mozgalom szilárd támaszpontjai voltak, befolyása megingathatatlanul látszott, és tervszerű mozgósítással szervezték róluk az utánpótlásukat. A nyilasok azonban jól választották meg támadásuk célját: a Hunyadi tér többé-kevésbé kimaradt a mozgalom vonzásából, mert a VI. kerületnek fontosabb volt a Lehel tér, viszont a nyilasszékház, az Andrássy út 60. szomszédságában feküdt. A váratlan támadásnak a téren tartózkodók nem tudtak ellenállni, összeverve kellett menekülniük. Az elvtársak szerencséjére a támadás korábban történt, mint ahogyan ők ki szoktak járni, a nyilasok csaknem kizárólagosan vagányokat vertek el.

A tendenciát azonban nem lehetett félreérteni. Nem kérdéses, hogy valamiképpen választ kellett adni a provokációkra, a nyilasoknak kedvüket kellett venni a támadásoktól. Az MSZDP nagyarányú akciósorozatot javasolt, gyűlésekkel, tüntetésekkel, parlamenti tiltakozásokkal. Ezt a programot a Fővárosi Pártbizottság nem tartotta elegendőnek, és kiszélesítését követelte. A MÉMOSZ általános sztrájk meghirdetését tartotta szükségesnek. Ez ellen Peyerék a leghevesebben léptek fel, de sikertelenül. A szakszervezet baloldala kitartott javaslata mellett, és látszott, hogy az építőmunkások őket fogják követni. Ilyen helyzetben szeptember 3-án végül a szaktanács sem ellenezte a sztrájkot, mivel félt, hogy ellenkező esetben elveszti a munkások bizalmát. Az OIB-nek ekkor még nem volt saját elképzelése arról, hogyan vegye ki részét a harcból, de szorgalmazta az FVB követeléseinek teljesítését.

Ekkor a már említett Sipos Rezső, az OIB szervező bizottságának titkára javaslatot tett az OIB-nek, hogy megfelelő számú ifjómunkáscsoporttal rohamozza meg a Tompa utcai nyilas-helyiséget, és verje szét a nyilasokat. Az OIB határozatának megvárása nélkül pedig az OIB nevében utasította Ságvári Endrét, szervezze meg az akciót. Mivel Sipos kommunistaként volt ismeretes - nemrég szabadult a börtönből -, Endrének nem volt oka, hogy kételkedjen a szavában. Az utasítással azonban nem értett egyet, hanem - az előkészületek egyidejű megtétele mellett - kérte a határozat megváltoztatását.

„Az OIB megvitatta a javaslatot” - írtam le teljesen gyanútlanul már többször is, jóllehet teljesen bizonyos, hogy sohasem került a teljes bizottság elé. Szokás szerint azok ültek le megbeszélni a kérdést, akik éppen a helyiségben tartózkodtak, emlékezetem szerint Vágvölgyi, Kulich, Sebestyén és én. Sipos indoklásában elmondotta, hogy a Tompa utca a Kémeri-féle irányzat, tehát a tulajdonképpeni terroristák helyisége, ha őket szétverik, az nemcsak a polgári közvéleményben fog egyetértésre találni, hanem még a kormánypárt józanabb köreiben is. A kockázat tehát kicsiny, és egyébként is vállalnunk kell, máskülönben még az ifjómunkásokkal is szembekerülünk, akik egyre türelmetlenebbül követelnek ellenük megtorló akciókat. Mi nem vontuk kétségbe, hogy érveiben van valamelyes igazság. Egyértelműen az volt a véleményünk, hogy egy ilyen akciót nem lehet úgy megszervezni, hogy a rendőrség ne tudjon róla.¹² Ez nem egyszerű fasisztaellenes tüntetés lesz, mint volt a német birodalmi iskola előtt,

¹² Pintér *A szociáldemokrata párt története 1933-44.* című könyvében ismerteti a kinti pártvezetés utólagos aggályait az akcióval kapcsolatban: „Helyes-e egyedi akciókkal - a nyilasellenes kampány

ahol a pontos célt elég volt egy-két vezetőnek tudnia, hanem verekedés, és csak olyanokat lehet rá elvinni, akik azt önként vállalják. Afelől nem voltak kétségeink, hogy lesz elegendő jelentkező. Schweinitzerék viszont vagy csapdát állítanak a helyszínen, s akkor a vállalkozás eleve kudarcba fullad, vagy - és ezt tartottuk valószínűbbnek - nem fogja megakadályozni, mert a nyilasverés ellen lényegében semmi kifogása nincs, viszont két legyet fog majd ütni egy csapásra, és az ifjúnunkás-mozgalom ellen rendkívül súlyos retorziót fog alkalmazni, amely egész mozgalmunkat visszavetheti. Mivel egyedül maradt véleményével, Sipos megígérte, hogy a mozgósítást le fogja állítani.

Közben Ságvári konzultált a VII. kerületi ifjezetőséggel, és az is az akció ellen foglalt állást. Ekkor sürgette Sipost az OIB válaszáért. A szervező bizottság titkára közölte vele, hogy az OIB fenntartotta utasítását.

Mivel Sipos megbízhatóságában egyik fél sem kételkedhetett, a véletlen úgy hozta magával, hogy a szervezkedésről egyik OIB-tag sem szerzett tudomást. Ságvári szükségből is a VII. kerületből mozgósította a legtöbb résztvevőt, de azért az nem teljesen helyes állítás, mintha kizárólag ők látták volna el a vezetés feladatát. Nyilvánvaló is, hogy miként Ságvárinak elsősorban rájuk kellett támaszkodnia, földrajzi helyzete miatt viszont a IX. kerületet nem lehetett a területén fekvő helyiség elleni támadásból kihagyni, annak ifjúnunkásait teljes létszámmal mozgósították. De voltak ott más kerületekből, mindenekelőtt a testi adottságaiknál fogva igen fontos vasas tornászokból is. (A könyv írása közben meggyőződtem: még legalább három kerület képviselői hiszik, hogy az eseményekben övék volt a főszerep.)

Utolsó este feljött az OIB-be Ságvári, hogy még egyszer közölje egyet nem értését, elsősorban a kommunista tagokkal. A véletlen úgy hozta, hogy egyedül én tartózkodtam a helyiségben. Elképzelhető mindkettőnk megdöbbenése, mikor Sipos csalásáról értesültünk. Szeretném hangsúlyozni, nem kérdeztem Endrét, miért van a tüntetés ellen, s ő nem is fejtette ki véleményét, hiszen nyomban kiderült, hogy azonos állásponton vagyunk. Sokkal fontosabbnak tartottuk annak eldöntését, hogy mit tegyünk. Vágvölgyit megtalálhattuk volna, de az adott helyzetben már nem tartottuk helyesnek tárgyalni vele, Kulichot, Sebestyént nem is keríthettük elő. Egy darabig mind a ketten hallgattunk - úgy éreztem, mind a ketten eléggé kétségbeesetten, de lehet persze, hogy ő nem esett kétségbe, csak én. Mindenesetre ő jutott először arra a gondolatra, hogy a jelen helyzetben már nem lehet leállítani a támadást, mert a csalódás jobban lefegyverezné a csoportokat, mint bármilyen rendőrségi visszacsapás. Így azután elindult, hogy valóban olyan hősiesen és elszántan irányítsa a támadást, ahogyan ezt általában tudják róla. Sőt még annál is elszántabban, mert nem ismert okokból közben kimaradt a visszaemlékezésekből, hogy a védekezők létszáma nagyobb volt a támadókénál, és jobbak voltak a fegyvereik. Kémeri köztudomás szerint is mindig fokossal járt, de soknak volt töre és fokosa hívei közül is. Akkor azt mondták, valaki pisztollyal is lőtt, de ez nem bizonyos. Tény, hogy kétszer sikerült az ajtók védelmében a nyilasoknak visszaverni az ifjúnunkások rohamát, harmadszorra azonban áttörtek. Akkor a nyilasok értesítették a rendőrséget, mely példátlanul gyorsan megjelent. Nyilván már várta az értesítést. A helyszínen - tudtommal - azonban csak két sebesültet „sikerült” letartóztatni. Ha ez igaz, ez sem

előestéjén - a mozgalom ellen fordítani a rendőrséget, a nyilasokat és a polgári közvélemény egy részét?” Nála szokatlan módon azonban nem veszi észre, hogy a nyilasok megemlézése nyilvánvaló logikátlanság, a polgári közvéleményre való utalás pedig annak a jele, milyen nehéz az emigrációból naprakészen megítélni az ország hangulatát. Az események igazolták, hogy a polgárság várható reakcióját mi ismertük fel helyesen.

történhetett véletlenül. Csak akkor menekülhettek el egytől egyig a támadók, ha a rendőrség indokot akart találni a VII. kerületi ifik ellen intézett következő támadásához.

Endrét még visszahívtam az ajtóból. Valami eszembe jutott:

- De mi lesz velem? - kérdeztem. - Holnap éppen a kilencedik kerületben tartok előadást. Gyávának fognak hinni, ha nem megyek velük!

- Le fogod nyelni a békát, öregem! Az OIB egyetlen tagjának sem szabad rendőrkézre kerülnie!

A béka azután nem bizonyult olyan kövérnek, mint vártam. Bass kérdezte, velük megyek-e, ő pedig jó barátom volt, s nem hitte rólam, hogy gyáva lennék. Viszont az illegalitásban volt némi tapasztalata.

- Persze! - mondta. - Igazatok van!

Ő is arra gondolt, amire Endri: az OIB tagjai nem lehetnek ott az akción, nehogy erre hivatkozva, akár a rendőrség, akár a pártvezetőség követelhesse a bizottság feloszlatását. Én azonban láttam, milyen könnyedén és fecsegve vonulnak el a többiek, mennyire nem hasonlít viselkedésük egy illegális megmozdulás résztvevőéhez, és elszorult a szívem. Nem hihettem, hogy éppen a politikai rendőrség besúgói ne szereztek volna tudomást a készülődésről.

Különben szeptember tizenhatodika nagy nap volt a magyar fasizmus elleni harc történetében. Ugyanezen a napon kezdődött a MÉMOSZ általános sztrájkja is. 30 000 építőmunkás rakta le egyszerre a szerszámot, s ezúttal a polgárság jelentős rétegei is rokonszenvvel fogadták elhatározásukat.

A következő napra nem talállok magyarázatot. A frakció tagjainak azonnal keresniük kellett volna egymást. Ellencsapástól féltünk - meg kellett volna beszélnünk, milyen óvintézkedéseket tegyünk, de nem tettük. Tulajdonképpen Vágvölgyivel, sőt Büchlerrel is kellett volna beszélnünk - eszünkbe se jutott. Legalábbis nekem nem. Kulichról nem tudom, mit csinált, de mivel a VIII. kerületi ifik legfeljebb annyiban voltak érdekelve a dologban, hogy elég szoros kapcsolatban állottak a Vasas-tornászokkal, talán kevésbé is érezte nálunk a veszélyt. Sebestyén érezhetett valamit, mert Alpártól kért tanácsot, hogy rendőri felügyeletes lévén, lemenjen-e a hetesek következő ifinapjára, vagy maradjon távol, majd Alpár tanácsára mindketten az OIB-ben töltötték az estét. Én azt vártam, hogy a rendőrség provokátorai útján összegyűjtötte a résztvevők nevét, és letartóztatásokat fog indítani, de arra álmomban sem gondoltam, ami történt. Kulich és Sebestyén helyett Vértés Györgyöt kerestem, hogy tanácsot kérjek tőle. Nekem úgy tűnik, utólag már az ismerősei is elfelejtették, micsoda páratlan tekintélye volt abban az időben. Kétségtelenül benne láttuk a kommunisták legális vezetőjét. Hihetetlen munkabírással, lendülettel és agresszivitással dolgozott; mindenütt ott volt és mindenben kinyilvánította véleményét. A legkülönbébb ügyekbe beleszólt, mégpedig elképesztő hozzáértéssel, informáltsággal és gyors észjárással. Általában akkor is meggyőzte vitapartnereit, amikor nem volt igaza, de ritkán tévedett. Ő maga tévedhetetlennek tartotta magát, és a legcsekélyebb kritika is vérig sértette. Soha nem felejttem el: egyszer hármasan Darvas Józseffel sétáltunk az Andrassy út valamelyik sétányán, és egyesült erővel arról próbáltuk meggyőzni, hogy a Gondolat egy rövid és eléggé jelentéktelen cikkekcskéjét nem volt helyes megjelentetnie. Negyedórás vita után hirtelen megállt, kihúzta magát, és ránk kiáltott:

- Úgy? Akkor végeztünk egymással. Nem dolgozom veletek!

A következő pillanatban átszaladt az úttesten, és eltűnt. Mi pedig Darvassal egymásra néztünk, egyforma mozdulattal tártuk szét a karunkat. Azután nagyot nevtünk, és másnap,

mintha semmi nem történt volna, folytattuk Vértessel a munkánkat: ő a szerkesztőségben, én a nyomdában. A nézeteltérés többé szóba sem került, de ha belelovalta magát, voltak ennél veszedelmesebb dolgai is. Sebestyéntől beszámolót követelt volna az ifjúmunkás-mozgalomról, és elképedt, amikor visszautasításban részesült. Velem örökké veszekedett, amiért az OIB dr. Vida Ferenc segítségét igénybe veszi, bár soha nem tudta ellenérzését megindokolni, és az idő sem igazolta azt. A szocialista képzőművészeknél pedig több hetes vitát produkált arról a kérdésről, hogy melyik inkább szocialista realista alkotás: Berda Ernő „Építőmunkás” vagy Fenyő A. Endre „Valami készül” című képe, és áradó szuggesztivitásával sikerült mindenkivel elhitetnie, hogy egy ilyen összehasonlításnak objektív mércéje lehetséges.

Hogy a külföldi elvtársakkal hogyan működött együtt, azt nem tudhatom. Azt azonban igen, hogy egy ember mégiscsak volt az országban, akit magánál is okosabbnak tartott: Schönstein Sándor, s ha makacsságával már tűrhetetlen gondokat okozott, hozzá lehetett fordulni segítségért, beszéljen vele.

Nos, ezúttal is ő talált meg engem, nem én őt: mert ő nyomban intézkedni próbált. Én tanácsot vártam tőle, ő le akarta harapni a fejemet. Hogy dőlhattünk be ilyen provokációnak? Ragaszkodott ahhoz, hogy a legközelebbi szerdán ő tartson előadást a hetes ifiknél arról, miért volt helytelen terror alkalmazása az adott pillanatban. Csak a rendőrség dolgát könnyítettük meg, amely nem bánja, hogy a nyilasmozgalom leckét kapott, de örül annak, hogy ezért majd rajtunk állhat bosszút.

Mivel őt tartottam az egyetlen embernek, aki az ifiket meggyőzheti arról, hogy a Tompa utca ugyan hősies cselekedet volt, de nem feltétlenül bölcs, örömmel fogadtam ajánlatát. Annyi eszem már volt, hogy tervemet megbeszéltem a VII. kerületi vb elnökével és titkárával is, s ők egyetértettek velem. Annyira fontosnak tartották az előadást, hogy bár ugyanakkor vb-ülés volt, engem felmentettek a részvétel alól, és beküldtek a terembe, hogy szükség esetén segítsek az előadónak. Erre azonban nem került sor, mert a gyűlés megnyitása után, Vértés első mondatai alatt hirtelen ránk törték az ajtót, és berohantak a politikai rendőrség detektívjei. Hain Péter vezette őket személyesen. Egy fiatalabb detektív, nagy bajusszal, melyről később felismertem benne Wayandot, Hain Péter utódját a detektívfőnöki posztton, székre állva figyelte a társaságot, és dirigált bennünket, mit tegyünk, egy másik pedig botjával az ajtó mellett álló szekrény alá kotort, és felkiáltott:

- Nézzétek a bitangokat! Egy revolver!

Felmutatta az állítólag a szekrény alól kihúzott fegyvert, melyről azonban a későbbiekben szó nem esett. Nagy buzgóságukban ugyanis elkerülte figyelmüket, hogy a szekrény alá egy revolver forgórésze be sem fért.

A detektívek mögött bejöttek a terembe a vb tagjai, tiltakoztak a támadás ellen és engem, mint a vb megbízottját, külön is megpróbáltak kiszabadítani. Hain Péter először el akart engedni, hanem azután meggondolta magát. Az őrizetbe vettek nagy száma miatt a főkapitányság helyett a Toloncba hurcoltak bennünket, ahol két nagy teremben helyeztek el. A két helyiség közt a folyosón egy asztalt állítottak fel, oda ültek a nyomozók, és egyenként szólították maguk elé a letartóztatottakat. Először a másik szobában levőkkel kezdték, alighanem azért, mert közéjük került Ságvári Endre is. Nekem tehát maradt elég időm körülnézni és beszélgetni a gyerekekkel. Láttam, hogy meglehetősen nyugodtak. Lehet, hogy ebben része volt Kőműves Frici barátomnak is, ki nálam négy évvel idősebb öreg legény volt, egykori brünni diák, akkor már állásban levő mérnök - nem tudom pontosan, hogy került közénk, mert az ificsoporthoz nem volt tagja -, de jó volt, hogy közénk került. Neki a letartóztatásokban már komoly gyakorlata volt. A kora őszi idő ellenére átmeneti kabátot hordott, ezt azonnal

lerakta az egyik sarokba, ráült, keresztbe tette karját, lábát, s arca olyan nyugalmat sugárzott, hogy aki ránézett, megnyugodott maga is.

- Vicceket tudsz? - kérdezte. - Tartok tőle, most egy kicsinyég unatkozni fogunk.

Egy izgulós kisfiú megbökött hátulról:

- Ki ez a bácsi?

Látszott, nagyon tetszik neki a viselkedése. Különben még nem volt tizenöt éves. A szobában volt a kistestvére is. Másnap, amikor hozzátartozóink megtudták, hol vagyunk, és megpróbáltak bejutni hozzánk, apjuk azt mondta a feleségemnek:

- Itt van a tizenhárom éves fiam is, mert megverte a Kémerit...

Kőműves megszervezte a fiúk szórakozását, én pedig egyikkel a másik után négyszemközt beszéltem, hogy ha a detektívek kérdezik, mondja azt, hogy a verekedésről csak az újságban olvasott, s a Tompa utcának a környékén sem járt még.

Ránk egy jó óra múlva került sor. Sorban szólították az embereket, névről, de látszólag nem terv szerint. (Érdekes, arra nem emlékszem, mikor s hol írták össze a nevünk.) Mindenkinek felvették a személyi adatait, megkérdezték, részt vett-e a verekedésben, de nem erősködtek, jegyzőkönyvbe vették a válaszát, és visszaküldték a szobába. Csak egy nem érkezett vissza, de hogy Zimmermann Imre-e, vagy pedig Friedmann Tibor, azt nem tudom. Mindenesetre lehetett egy titkos névsoruk is: azokat, akik később bíróság elé kerültek, egy külön szobába vitték, és nyomban meg is verték. Mutatja ez is, hogy nem ott és akkor szerezték az információkat.

Engem az utolsó négy közt hallgattak ki. Már én is visszakerültem a terembe, amikor még nyitott ajtó mellett, a vallatószobából visszakísérték valahová a csoport egyik legfiatalabb tagját, egyik kedvencét, a kerek arcú kis Ráczy Gyurit. A fiú menet közben hirtelen - sírva - ordítani kezdett:

- Bitangok! Gazemberek! Hiába vertek! Akkor sem leszek árulóvá!

Nem volt ez okos szöveg: voltaképpen bevallotta vele, hogy ha akarna, tudna beszélni. De ebből a síró fiúhangból hallatlan erő és tisztaság áradt. Felvillanyozta az elvtársakat. A detektívek is érezhették hatását, mert káromkodva ránk vágták az ajtót.

Később adtak vacsorát. Valami mocskos levest, de mi ragaszkodtunk hozzá, hogy mindenki egye meg az adagját. Azután megparancsolták, nyissuk ki a fal mellett egymásra stószolt vaságyakat, és feküdjünk le aludni. Még szalmazsák sem volt a teremben, de a sodronyok rugózata nem volt rossz. Két emberre jutott egy fekhely. Még nem fejeztük be az ágyak felállítását, mikor újabb sírás verte fel a zárkát, de ez más volt, mint a kis Ráczy, olyasféle vinnyogás, mint mikor a kutya a holdra vonít. Az egyik fiatal gyerek idegrohamot kapott. Pokoli rossz volt hallgatni, rettentően felabajgatta az elvtársakat. Nekem kellett volna megnyugtatom a fiút, de eléggé nehezen sikerült. Hiába beszéltem hozzá szép nyugodtan, hiába adtam neki magam mellett helyet, csak akkor hallgatott el, mikor végre álomba sírt magát. Szabadulásunk után megtudtam, hogy a másik teremben is kitört valakin az idegroham, de Ságvári adott neki két hatalmas pofont, mire nyomban elhallgatott. Együttműködésünk egész ideje alatt ez a két pofon volt az egyetlen siker, amit irigyeltem tőle.

Másnap kiengedtek bennünket, kivéve azokat akik ellen vádat emeltek később. Az MSZDP ezúttal kiállt az ifjúmunkások mellett. A Népszava, bár leszögezte, hogy a terrorral elvben nem ért egyet, lényegében a kormányt tette felelőssé a történetekért, mondván, hogy nem is került volna sor rájuk, ha megtorolták volna a nyilas orvtámadásokat. Ságvári Endre mellett is

kiállt, és mikor szabadulása után elbocsátották állásából, a pártban alkalmazták. A polgári lapok is rokonszenvvel írtak a letartóztatottokról. Pintér István idézett könyvében kétségtelennek tartja, hogy ezért elégedtek meg végül csupán négy ember elítélésével, és a támadás retorziójaként Svéd is csak a bírói ítéleteket említi meg. Pedig a rendőri visszavágásnak nem a néhány ítélet volt a lényege, hanem az, hogy minden ifjúnunkást rendőri felügyelet alá helyeztek, aki a toloncban volt. Schweinitzerék szemmel láthatóan azt várták, hogy ez az intézkedés széttöltse a VII. kerületet, hiszen a refések nemcsak politikai gyűlésekre nem járhattak, hanem egyáltalán nem látogathattak nyilvános helyeket. A toloncház pedig, ahová a felügyelet megszegőit csukták, a Conti utcán kívül a legrosszabb volt az összes büntetőintézet között. Az elvtársak azt tartották, hogy könnyebb a Markóban vagy a Pestvidékiben lehúzni három hónapot, mint ott két hetet. Mi egy percre nem hittük, hogy egy akármilyen súlyos kimenetelű per képes lett volna az ifjúnunkáscsoportokat megriasztani. Éppen ez az indokolás nélküli tömegítélet látszott veszélyesnek, meg az olyan lehetőség, hogy a párt jobbszárnya a verekedés ürügyén ismét rohamot indít az ifjúnunkáscsoportok feloszlására.

Nos, azután minden másképpen történt, mint ahogyan mi vagy Vértess György és feltehetően a rendőrség is várta.

Engem először Büchler József lepett meg. Mintegy két héttel később szobájába hívatta az OIB-t és legfontosabb aktíváit, leültette őket - és nem tett szemrehányást. Ehelyett egy Ady-idézzel kezdte beszédét:

*Óh, az élet nem nagy vigalom
Sehol, de ámulni lehet
Szép ámulások szent városa
Páris, isten veled...*

Szépen hangsúlyozott, és szomorúan beszélt. Én azt hiszem, kivételesen őszinte volt, amikor azt mondta, sajnál minket, amiért meg kell tanulnunk alkalmazkodnunk az élet realitásaihoz. De értsük meg, nem tehetjük azt, amit szeretnénk: ő sem, mi sem...

Nem fenyegetőzött, és nem kért ígéreteket. De engem és Vágvölgyit ott tartott magánál, és nekem támadt. Nagyon haragudott rám. Egész ismeretségünk alatt kétszer magázott. Ez volt az első eset.

- Magát egyáltalán nem értem. Hogy jutott eszébe Vértess meghívni előadónak? Elment a józan esze?

Dühös lettem, és ilyen esetben mindig élesebben szoktam beszélni a kelleténél.

- Ó, az élet sehol sem nagy vigalom, de ámulni lehet... - idéztem gúnyosan. - Lévai Sándor viszont egyetértett Vértess szerepeltetésével. Tessék. Most ámulhat.

Lévai sokkal nagyobb tekintély volt annál, semhogy Büchler ne vegye figyelembe a véleményét. Egyszerre lecsillapodott, és kikérdezett indokaim felől. Mikor megértette, hogy Vértess a Tompa utcai kaland ellen akart beszélni, megnyugodott:

- Értem! Kutyaharapást szőrével!

Így tehát Ságvárától Vértessig és Büchlertől Schweinitzerig mindenki úgy hitte, a munkásmozgalom hibát követett el a Tompa utcai nyilasház, megrohanásával. Utólag azonban kétségtelen, hogy a várakozással ellentétben az egyik legnagyobb sikeres akciónak bizonyult, jelentősen növelte az ifjúnunkás-mozgalom erejét. Ebben több ok is közrejátszott. Egyik, hogy ugyanazon a napon kezdődött az építőmunkások általános sztrájkja a fasiszmus ellen és gazdasági követeléseikért. Másik, hogy ezzel párhuzamosan az MSZDP is megrendezte

antifasiszta gyűléseit, s ezek mindegyikén tüntettek a Tompa utcai támadás mellett. De legfontosabb volt a harmadik: alaposan alábecsültük az ifjúmunkás-mozgalom erejét. Megtörtént, amit senki sem várt: a rendőri felügyelet alá helyezett hetesek továbbra is minden héten bejártak a Dob utca 90-be, s ha nem mehettek fel a terembe, találkoztak az épület udvarán. Az sem ijesztette el őket, hogy mintegy fél év múlva a rendőrség megismételte akcióját és a Toloncba hurcolta a reféseket. Erre a második razziára kevesen emlékeznek, számomra azonban emlékezetes maradt, mert feleségem akkor már előrehaladott állapotban volt, mégis az ablakon át menekült a detektívek elől. Nem sokkal később pedig, az MSZDP-nek sikerült is feloldatnia azoknak a rendőri felügyeletét, akik ellen szociáldemokrata akciókban való részvétel miatt indítottak eljárást. Ilyen értelemben véve a Tompa utca még akkor is a VII. kerületi ifik nevéhez kapcsolódik, ha más csoportok is részt vettek benne, mert az ő kitartásuk és bátorságuk változtatta át véglegesen győzelemmé.

Azt azonban hozzá kell tennem, hogy a nyilasok támadókedvének megfékezésében a Tompa utca korántsem játszott akkora szerepet, mint utólag tűnhetik. A harc még sokáig tartott, csak ezután nem támadás formájában, hanem aktív védekezésben. Még az év vége előtt az OIB kezdeményezte, és a kerületek megszervezték a téri srácok riadószolgálatát. Célja az volt, hogy nyilas rajtaütés esetén segítségül hozzák a szomszédos terekről az elvtársakat, és ne csak megvédjék magukat, hanem üldözzék és verjék teljesen szét a támadókat. Már amennyiben volt hozzá erejük. Mert az új rendszer még nem jelentette azt, hogy a nyilasok ezután sehol és soha nem maradtak felül. Az olyan tenger pusztaságot, mint a Tisza Kálmán tér, melyen többféle csoportosulás, sőt banda tanyázott egyszerre, amelyeknek tagjai még látásból sem ismerték jól egymást, s melyen a támadók észrevétlenül gyűjthették össze erőiket, nehezebb volt védeni, mint például a közel fekvő Teleki teret, melynek fiatalsága zárt társaságot képezett. De általában még a Tisza Kálmán téren is a nyilasok húzták a verekedésekben a rövidebbet, s a következő évben sikerült őket távol tartani bázisainktól.

Közben jövök rá, hogy azért ez a térügy azok előtt, akik nem ismerték eléggé a korabeli életet, nem lehet túlságosan világos. Már tudniillik az, hogy mi közülük volt a tereknek és az ifjúmunkáscsoportoknak egymáshoz? Hiszen ma a terek elsősorban galerik székhelyei. Valljuk mindjárt be, akkor sem tanyázott kevesebb vagány rajtuk, sőt talán több is valamivel, mint ma, de rajtuk kívül ott voltak a munka nélküli fiatalok is, akik nem tudták máshol agyonütni az idejüket, köztük nagyon sok olyan, aki nem elvesztette munkahelyét, hanem még soha nem is dolgozhatott. Ezek előtt objektíve is csak három út állt: vagy a vagányoknak, vagy a baloldálnak, vagy a nyilasoknak szolgálhattak utánpótlásul. Mivel a nyilasok elkéstek, a baloldal és a vagányok között folyt állandó harc a megnyerésükért. A harcot nem szabad szó szerint venni: általában nem jelentett ellenségeskedést; a két tábor egészen jól megfért egymással. Én ezt a folyamatot nem követhettem kezdetétől a kifejlődésig, de úgy gondolom, kezdetben egészen spontán volt: a munkanélküliek között voltak a baloldaliak is, és nem tervszerűen, hanem azért agitáltak közöttük, mert az agitáció volt az életformájuk. Később, különösen a belső kerületekben, melyekben kevés üzem lévén, a munkásutánpótlást elsősorban a munkanélküliek között lehetett megnyerni, rendkívül sok időt szenteltek ennek a tevékenységnek, és egészen ravasz dolgokat is kezdtek csinálni. A hetes ifik például a legcsinosabb lányokból küldtek brigádokat a terekre, akik hagyták magukat leszólítani, összeismerkedtek a fiúkkal, majd később meghívták őket a csoportba, melyben külön az ő részükre egy fogadó bizottság dolgozott, az élén Németi Valériával, akinél erőszakosabb szervező alig létezett az országban. Egyszer ezt már megírtam róla egy regényemben (saját nevét használva), s akkor kicsit meg is sértődött - lehet, hogy most újra ezt teszi. Csakhogy nem véletlenül választottuk mindig őt erre a posztra: ezt másként nem is lehetett csinálni. Túlzás nélkül mondhatom, az életünk függött attól, hogy az újonnan bejöttekkel személy szerint

törődjenek, foglalkozzanak velük, és szórakoztassák őket: nemcsak azért, mert egyik fő forrását képezték a csoportok növekedésének, hanem mert állandó gondot is jelentettek, akaratlanul is terjesztvén vagányszellemüket, melyről minél gyorsabban le kellett szoktatni őket. Hiszen nemcsak munkanélküliek jöttek közöttük, hanem kezdő bűnözők is, akikből később, jó, egyes esetekben vezető elvtársak lettek. Volt, aki tizennégy évesen kezdett lejárni hozzánk, de tízéves korában már szőnyegneppereknek segített a hiszékeny emberek kifosztásában (ma egyetemi tanár), és volt, bár nem a heteseknél, olyan is, aki előbb járta ki Aszód, mint a politikai börtönök iskoláját, mert rendszeresen járt koldulni jobb házakhoz, s koldulás közben adatokat gyűjtött egy jőnevű betörőnek.

A terekről természetesen kizárólag fiúk jöttek hozzánk, és eléggé mulatságos volt figyelni, hogy ezek a férfiaságukra büszke, kakaskodó kamaszok hogyan zavarodtak meg a mi leányaink között. Engem gimnazista koromban arra tanítottak tapasztaltabb barátaim, hogy a lányoknak az ember nem a vezetéke-, hanem a keresztnévén mutatkozik be, és hogy milyen témákról beszél velük, hogy felkeltse érdeklődésüket - hát ezek a patentok a mieinknél nemcsak használhatatlanok voltak, de nevetségesek is. Egy jó fél év múlva, amikor már hozzánk szoktak, sőt jó kedvvel és hozzáértéssel részt vettek a terek lehalászásában is, szerettem kérdezgetni őket első benyomásaik felől. Volt, aki azt mondotta, elsősorban azon csodálkozott, hogy lányok, akik olyan tudományokban voltak járatosak, melyekről ő nem is hallott azelőtt, miképpen tudnak mégis kíváncsiak maradni, egy másik azt mondotta, hogy valami enyhe részegségfélét érzett közöttük az első időben. A szavak persze tőlem származnak, az ő kifejezéseikkel kissé hosszadalmas volna a lényegyet elmondanom, de én a csodálkozást is, a részegséget is teljesen megértem. A Horthy-rendszer éppen nem mámorító légkörében a pokol egy külön bugyrát alkotta a munkanélküliség, segítség nélkül nehezen lehetett a hatását valamiféle lelki elferdülés nélkül elkerülni. Nem is annyira a nyomor züllesztett, mint inkább a kitartottság érzete, a feleslegességé. Fiatal, egészséges emberek egyszerűen nem tudtak magukkal mit kezdeni, és mindennek örültek, ami ebből az állapotból kiszabadította őket. Háromféle mámor csalogathatta őket csupán: a törvényenkívüliségé, amire a vagányok készséggel kitanították, a gátlástalan erőszakosságé, amit a különböző fasiszták kínáltak, és végül a kötelességekkel körülbástyázott erkölcsi szabadságé, a miénk, amelyik azt tanította, csupán magunkon múlik, hogy a poklokon át egy értelmes életbe vezessen az út. Meg kell mondani, könnyebb volt tovább zülleni a szadizmus felé, mint felemelkedni az értelem világába; a nyomor és különösen a munkanélküliség mindig is legjobb talaja volt a fasiszta demagógiának. Nem tudom, ha nem lettünk volna lépéselőnyben, akkor is megőrizzük-e kiváltságos helyzetünket a tereken, így azonban a nyilasok csak erőszakkal törhettek volna be hozzánk, mi pedig erőszakkal erőszakot helyeztünk szembe. A csatáknak volt némi, a homéroszi időkre emlékeztető íze. Egy alkalommal például, nyilván elégtelen felderítés eredményeképpen, a nyilasok a gödi Duna-partra támadtak igen nagy erővel, és nagyon csodálkoztak, amikor a ritkás erdők mindenfelől ontották rájuk az elszánt harcosokat. Én ennek az órákon át elhúzódó küzdelemnek nem voltam tanúja, de Brió barátom mesélte például, hogy egy bizonyos Kakukk bácsi vicsorogva rontott egy óriási rézkondérral hadakozó nyilasra, kitépte kezéből a súlyos edényt, leütötte vele a gazdáját, majd morogva vonult vissza a sátrába, hogy mielőtt tovább folytatná a harcot, biztonságba helyezze zsákmányát. És még hetek múlva is dicsérte ellenfelét, amiért egy olyan edényhez juttatta hozzá, ami után már régen vágyott a szíve. Hektor mutogathatta ilyen büszkén barátainak Akhilleusznek Patroklosz holttestéről lehúzott fegyverzetét. Az ütközetek megkezdése előtt pedig olyan szavakkal „feleltek fel egymásnak görbén” a harcolni készülő felek, melyek nemcsak akkor nem bírták a nyomdafestéket, de ma sem.

Mivel a harc a terekért elsősorban a belső kerületek ügye volt, a figyelőszolgálattal az OIB-ben nem a szervezési felelős, azaz Kulich foglalkozott, hanem én. A feladat különben nem volt különösebben bonyolult, s csak egyetlen kérdésben kellett vitatkoznom a gyerekekkel: miféle embert szalasztassanak támadás esetén segítségért: egy harcban nem használható, vagy pedig a legjobbak egyikét? Én természetesen az utóbbit javasoltam, és elég könnyen meg lehetett győzni a kerületi felelősöket, hogy minden attól függhet, hogy a küldött, történjék bármi, megoldja-e a feladatát. A legjobban működő szervezet az Almássy, Klauzál és Hunyadi tér szövetsége volt, melynek a két Farkovits fivér volt a mozgató ereje. Én személy szerint jól ismertem őket, mégis sajnálatosan keveset tudok róluk: nem értem, mivel tettek szert vitathatatlan tekintélyre a vagányok között is. Az egyik magas volt, a másik alacsony, mind a kettő sovány, szemre inkább gyenge, mint erős, de ez nem zárja ki, hogy testük rendkívül inas lehetett. De inkább szellemükkel hathattak a nehéz fiúkra; állítólag rettenthetetlenségükkel imponáltak nekik. A csoportban fegyelmezettségükkel és higgadságukkal tűntek ki, de önbizalmuk sem volt csekély. Elegendő garanciának érezték személyüket, hogy megvédjék a rájuk bízott területet, és nem kértek tanácsokat. Különben én is tökéletesen megbíztam bennük. És valóban, mikor a nyilasok másodszor is rárontottak a Hunyadi térre, ezúttal számukra alkalmasabb időben és nagyobb erővel is, tüneményesen rövid idő alatt hoztak segítséget, és megsemmisítő vereséget mértek a támadókra. Hanem a hosszabbik Fara csak ennyit mondott, mikor részleteket kérdeztem tőle:

- Hát azok hülyék! Azt hiszik, fokossal is lehet verekedni!

Egy VI. kerületi résztvevő mesélte el azután, hogy a nyilasok ismét az Andrássy út felől támadtak, és percek alatt a tér túlsó szélére sodorták az elvtársakat. A tartós ellenállás reménytelennek látszott velük szemben, viszont reményt nyújtott, hogy egy teljes erejéből rohanó fiú negyedóra alatt akár az Almássy, akár a Klauzál térről segítséget hozhatott. És valóban, kellő időben érkeztek a Klauzál tériek. Átugrottak a kerítésen, állítólag még röptükben kihúzták a drótot tartó karókat, és kétfelé oszolva, egyik részük a hatosok segítségére ment, a másik a nyilasok hátának esett. A csata evvel véget is ért volna, a fasiszták menekülni próbáltak. De ez csak keveseknek sikerült. A többiek nem tudtak kitörni a bekerítésből, tehetetlenül túrték az ütlegetek.

És ekkor történt az, amit informátorom (aki nem volt jellegzetesen téri srác) a legjobban csodált:

- Hirtelen éles fütty hallatszott a csarnok felől, amit azután többen megismételtek a téren is. Erre a Klauzál tériek a legnagyobb sebességgel szétszaladtak, magukkal ragadva minket is. Percek múlva betörték a térre a rendőrök, és kardlapozni kezdték a még ott maradottakat, elsősorban nyilasokat. Még arra is volt gondjuk, hogy biztosítsák a *hesszelést*¹³ a verekedés alatt!...

Hogy voltak-e letartóztatások, azt nem tudom. Elvtársat nem vittek be, az bizonyos. Különben ezzel a csatával egy időre véget értek a nyilastámadások is. Azt azonban nem hinném, hogy a vereség riasztotta el őket. A közben lezajlott parlamenti választásokon elért váratlan sikerük és Peyerék megalkuvó politikája nagyobb eredményekkel kecsegtető utakat nyitott meg előttük, s ettől fogva egy ideig bérharcok szervezésével kezdtek foglalkozni.

Visszatérve az OIB-hez, Sebestyén leváltását az OIB szokásos évi újraválasztása követte, s ez olyan problémákat vetett fel, hogy a frakciónak újabb formális ülést kellett tartania. Ez volt megalakulásunk óta a második. Arról kellett döntenünk, a kommunisták milyen részvételét s a

¹³ Vagányszó azoknak a megjelölésére, akik az utcán biztosítják az „akciót”.

funkciók milyen elosztását tartjuk kedvezőnek a bizottságban. Ez a kérdés természetesen csak ránk tartozott. De jellemző akkori feladatainkra, hogy politikánk minden más kérdését a nem párttagok részvételével is tisztázhattuk. Sebestyén ekkor már azzal számolhatott, hogy idehaza minden mozgalmi munkából ki fogják szorítani, mert a helyzete, Vértés György közben történt letartóztatásával, véglegesen megromlott. S itt nem tudom megállni, hogy ne gondolkozzam hangosan egy kicsit. Vértés a párt legális folyóiratának volt a szerkesztője, továbbá tagja egy bizottságnak, melynek az itthoni szervezést kellett újra elkezdenie. Mint a Gondolat szerkesztőjéről, a politikai rendőrség természetesen pontosan tudta, hogy a külfölddel nyilván kapcsolatban áll, de ahhoz, hogy ezért letartóztathassa, ezt még be is kellett volna bizonyítania. Nem lehetett kétséges tehát, hogy minden módon és folyamatosan megfigyelés alatt tartják. Így tehát már azt is kétségesnek tartom, hogy szabad volt-e az illegális bizottságba bevonni, még abban az esetben is, ha nála megfelelőbb embert pillanatnyilag nem lehetett találni erre a posztra. Úgy kell hinnem, akik nem érezték saját bőrükön az itthoni viszonyokat, az úgynevezett konspirációs válságot szívesen egyszerűsítették arra a megállapításra, hogy a párt rendőrspiclikkel van szaturálva - holott a felszabadulás után világosan kiderült, hogy ez nem is volt igaz -, és nem vizsgálták meg, hogy a gyakori lebukások mennyire következnek helytelen szervezési módszerekből. Pedig már legalább két esetben fizettek rá arra, hogy rendkívül fontos legális feladatokkal megbízott elvtársakat illegális munkával is megbíztak: az MSZDP idején, mikor Vági Istvánt a párt titkárságába is bevonták, és a 100 % ügyében, mikor a szerkesztőnek, Tamás Aladárnak ugyancsak veszélyes illegális szervezési feladatot is adtak. Vértés lebukásának azonban sem az egyik, sem a másik feladata nem volt az oka, hanem volt még egy harmadik megbízása is: neki kellett megszerveznie a Dolgozók Lapja becsempészésének az egyik útját. Ezt sikerült a rendőrségnek földerítenie, s így a bizottság munkáját megbénítania.

Köztudomású, hogy a lap kollektív agitátor és szervező. Ehhez azonban én még szeretnék valamit hozzátenni, ami annyira magától értetődő, hogy Lenin nyilván ezért nem említette meg: nem minden esetben, elrendeltetésszerűen az, hanem csak akkor, ha megfelelően működtetik. A Dolgozók Lapja esetében ezt tudtommal még senki nem vizsgálta meg. Nem a cikkek minőségét illetően, hanem ismertségének mértéke szerint. Ez utóbbira jellemzőként mondhatom, hogy bár a csempészés egy másik útját Sebestyén szervezte meg - ő valószínűleg azért nem bukott le, mert a határ mentén lakó elvtársakra bízta az ügyet, míg Vértés hivatásos csempészekkel dolgozott -, én, közvetlen munkatársa, egy példányt sem láttam a lapból soha. De eltekintve ettől, ha az újság - feladata miatt - föltétlenül szükséges volt is, akkor is külön szervezetre kellett volna bízni a becsempészését, melyhez a Gondolat szerkesztőjének nem lett volna semmi köze.

Vértés letartóztatása után Büchler nyilván attól félt, hogy Sebestyén is hasonló helyzetbe kerülhet, s akkor, mint az OIB elnöke, az MSZDP-t is kompromittálni fogja. Annyira nyilvánvaló volt, hogy meg fogják bénítani, hogy felsőbb szerveitől engedélyt kapott az ország elhagyására. Ugyanígy állt a helyzet Bartos Istvánnal is, akinek részvétele a bizottságban már amúgy is csak formális volt. Tehát az OIB-be két új tagot kellett választani. Mind a hárman úgy gondoltuk, bárkit választanak Sebestyén helyébe, magára fogja vonni a főtitkár gyanúját, s ahogy eddigi tapasztalataink bebizonyították, igazunk volt, amikor a szervezési és az oktatási felelős pozícióját többre tartottuk az elnökénél. Nincs tehát értelme annak, hogy valamelyik kommunistát nehéz helyzetbe hozzuk azzal, hogy Sebestyén helyére ültetjük. Inkább egy megbízható baloldali szociáldemokratát kell az OIB látszólagos vezetőjévé tenni. Legalkalmasabbnak a rákospalotai titkárt, Valachi Gyulát tartottuk, már az is mellette szólt, hogy - az ifik közül ritka kivételképpen - többször dicsérte Peyert a nyilvánosság előtt, de nem azért, mintha oportunizmusában osztozott volna, hanem mert beugrott Peyér híres demagógiájának,

és tisztességes forradalmárnak, a proletariátus egyik legjobb képviselőjének hitte. Mint ebből kitűnik, volt benne némi értelmiségellenesség, de az adott körülmények között ennek nem volt semmi jelentősége. Gondot okozott viszont, hogy Valachi a rákospalotai csoport miatt egyszer már visszavonult az OIB-ből, és úgy hírlett, nem is szívesen vállalna benne munkát. Mód Aladárt kértük meg tehát, beszéljen vele. Móddal mi szorosán együtt dolgoztunk, neki pedig mindenütt nagy tekintélye volt, de Újpesten és környékén különösen. Mint Valachi egy felszabadulás utáni visszaemlékezéséből kiderül, Mód azzal győzte meg, hogy „az Erdős meg a Kulich rendőri felügyelet alatt áll, tehát nem vállalhatja az elnöki funkciót, viszont szükséges, hogy azt megbízható munkásfiatal töltsse be”. Rendőri felügyelet alatt ugyan nem álltunk, de állhattunk volna, s így Valachi gyanakvás nélkül állt kötélnek, és azután valóban kiváló munkatársnak bizonyult. Lendületes szervező volt, jó szónok és keresett szemináriumvezető. Ő vezette be azt a módszert, hogy a szeminárium vezetője előadás tartása helyett kérdéseket tett fel hallgatóinak, s így vezette rá őket a helyes megoldásra. Különben a választás már a választójogi gyűlések előtt lezajlott, s így Gyuszi ezek előkészítésében is derekasan kivette a részét.

A másik új tagról csak azt tudom, hogy szintén az elővárosok valamelyikéből választottuk, hogy csökkentsük a belső kerületek gyakran kifogásolt túlsúlyát. Talán Kispestről jött, s akkor feltehetően kommunista meggyőződésű volt. Egyébként homályban van előttem. Úgy látszik, nem végzett lényeges munkát az OIB-ben, ezért nem emlékszem rá.

A választójogi gyűlések lezajlása után Sebestyén külföldre utazott, majd váratlanul ismét visszatért. Csak a felszabadulás után tudtam meg, hogy azzal az utasítással, hogy kösse össze Kulichot az ideiglenes titkársággal. Ennek lebonyolítása után újból, most már véglegesen távozott, sógorától - jó barátom volt - megtudtam, hogy Dél-Amerikába utazott. Nekem arról, hogy ezentúl Kulich tartja a külfölddel a kapcsolatot, s hogy ő lett a frakció új titkára, senki nem szólt. Különben arról sem, hogy korábban Sebestyén az ideiglenes titkársággal rendszeres összeköttetésben állt. Annyira elképzelhetetlen lett volna azonban az ellenkezője, hogy a pusztá tényből, hogy nem én vettem át tőle az ügyeket, tudtam: Kulich lett kettőnk közül az utóda.

A választás helyes volt: Kulich jobban megfelelt titkárnak, mint én. Én egyébként a mozgalomban, bárhová kerültem is, jobban szerettem második lenni, mint első. Perspektivikus tervek kidolgozása helyett szívesebben törtem a fejem végrehajtásuk mikéntjén, ehhez értettem igazán. Ő viszont arra született, hogy módszeresen átgondolja a helyzetet, és megkeresse a legfontosabb lépést. Tulajdonképpen már akkor is ő volt közöttünk a vezető egyéniség, amikor még Sebestyén volt a frakciótitkár. Különös módon azonban csak azok tudták képességeit igazán méltányolni, akik közről látták dolgozni, vagy egyébként nagyon közel álltak hozzá. Tudtam, vita folyik arról, hogy ki az OIB legjobb előadója - de arról nem, hogy ki tulajdonképpen a kommunisták vezetője. Csak jóval később, a börtönben mondta el egy fiatal elvtárs, mennyire meglepte őket, mikor negyvenben, Kulich lebukása után, számukra is eldőlt a kérdés: mindenki tippeltek, csak rá nem. Szerintem ennek különleges egyénisége volt az oka, az, hogy ő volt egyedül olyan, amilyennek ma a hajdani ifjúmunkásvezetőket divatos elképzelni.

Nem tudom megérteni, miért gondolják különböző megemlékezések tartói, hogy dicsérik ifjúkommunista hőüket, ha azt állítják róla, annyira szerény volt, hogy soha nem érezte magát tehetségesebbnek társainál, és soha nem gondolt arra, hogyha elesne a küzdelemben, hálával fogják őrizni emlékét. Hogy nem vált elkapotottá? Nem képzelte, hogy mindig neki van igaza, s nemcsak udvariasságból kérdezte mások véleményét? Természetesen! Az isten csapása volt minden vezető, akit nem lehetett tévedéseiről meggyőzni! De az olyan is, aki nem hitte

magáról, hogy éppen őrá vár a problémák megoldása! Nem lehet hivatott vezető, aki nem érez magában elhivatottságot! Mikor Kulichról azt mondom, ő volt az általam ismert egyetlen kivétel, róla sem hiszem, hogy ne becsülte volna sokra saját képességeit. Csak éppen kisvárosban nevelkedett, Békéscsabán, és szabósegéd lett belőle - nem tehetett szert túlságosan nagy műveltségre. Mikor azután a fővárosba került, vad elszánással vetette magát a tanulásra, és igen gyorsan szerezte meg a korbelinek megfelelő marxista képzettséget - amely persze nem volt túlságosan magasnak mondható. Megdöbbenéssel tapasztaltam most, amikor írásom közben néhány kérdésnek utánanéztem, hogy ma sem kapja meg minden visszaemlékezésben azt a helyet, amit megérdemel - éppen néhány, környezetében felnőtt egykori munkásgyerek beszél fanyalogva róla, és hűvösségét meg az aktatáskáját emlegeti. Istenem, az az aktatáska! Számomra az egyik legkedvesebb emlék! Volt abban mindenféle: ebédje és följegyzései, tornacipője és előadása. Tartalma időnként változott, de egyvalami soha nem hiányzott belőle: francia szöveg, nyelvtankönyv és szótár. Igazi autodidakta naivsággal, idegen nyelvek ismerete nélkül látott neki, hogy megtanulja ezt a nem könnyű nyelvet, és némi baráti segítséggel sikerült is neki: igaz, azon az áron, hogy ha volt néhány szabad perce, egy téri padon vagy az OIB helyiségében, rögtön félreült, és se hallva, se látva, belemerült tanulmányozásába. Félelmetes gyorsasággal haladt előre minden tudományban, mert azt hitte, hogy akik körülötte vannak, azoknak sokkal nagyobb az anyagismeretük az övéénél.

Már említettem, hogy utolsónak szeretett felszólalni. Most hozzáteszem, hogy feszülten figyelte a többiek véleményét, minden szavukra emlékezett, és valósággal élvezte, hogy annyi okos ember között él. Mikor aztán szót kért, voltaképpen akkor sem csinált mást, „csak” összefoglalta a többiek javaslatait, szétválasztva azt, amit helytelenít attól, amivel egyetért. „Csak” éppen ettől az összefoglalástól minden rendbe tevődött, megnőtt, és új értelmet kapott. Már idéztem erre példát, de következtetések levonása nélkül hadd mondjak el még egyet, mégpedig egy olyat, melynek éppen az volt a lényege, hogy ez az összefoglalása kivételesen nem sikerült.

A szociáldemokrata párt 1939-ben kongresszusra készült. Ennek egy napirendjét előre kiszivárogtatták: meg kívánták változtatni a párt nevét, Magyarországi Szociáldemokrata Pártból Szociáldemokrata Pártra. A kérdésről magáról részletesen majd a kongresszus kapcsán beszélek; itt csak annyit, tisztázni kellett, mi legyen evvel kapcsolatban az álláspontunk, és egyébként is, milyen stratégiát folytassunk az értekezleten. Összehoztunk hát egy olyan megbeszélést, amilyent nagyon kedveltünk: látszólag véletlenül verődött össze, s így bizonyosan nem vett rajta részt az OIB minden tagja, viszont feltétlenül ott volt néhány titkár és más tekintélyes aktivistánk a kommunisták közül. Határozatokat ugyan nem hozhattunk az ilyen tanácskozásokon, viszont ha egyetértettünk valamiben, azt meg tudtuk valósítani.

Nem tudom, kik vettek részt éppen ezen a megbeszélésen, de nem is érdekes. Annyi bizonyos, mindnyájan elutasítottuk a névváltoztatást - ha jól emlékszem, vita nélkül. Azután sorban elmondottuk, milyen javaslatokat tartanánk célszerűnek a kongresszus elé terjeszteni. Rengeteg okos és időszerű intézkedést javasoltunk, Kulichnak ezután - látszólag - valóban nem maradt más hátra, mint hogy vagy még néhányal szaporítja a javaslataink számát, vagy megpróbálja rendbe szedni az addig elhangzottakat. Ez utóbbit kísérelte meg, de már az elején megakadt.

- Túl bonyolult és áttekinthetetlen - mondta bosszúsan. - Egyébként sem kapunk annyi időt, hogy a fele javaslatunkat is alkalmunk lenne elmondani!

Egy ideig panaszosan nézett ránk. Azután felcsillant a szeme:

- Készítsünk belőlük akciótervezetet a párt számára, és azt terjesszük a kongresszus elé!

Mellbevágó fordulat volt. Már máskor is készítettünk hasonló programot, nem is egyet, de csak az ifjúság számára, ebben már volt gyakorlatunk. De hogy mi dolgozzuk ki az MSZDP programját, az eddig még eszünkbe sem jutott. Hanem amikor már hozzászoktunk a gondolathoz, el kellett ismernünk, értekezletünknek ez az egyetlen logikus eredménye. Vagy vállaljuk, hogy összefüggő tervezettel állunk a küldöttek elé, vagy le kell mondanunk a kongresszus befolyásolásáról. Részjavaslatokkal nem mehetünk semmire.

Hogy azután mi lett a tervezet sorsa, szintén később beszélem el. Itt csak azt akartam megmutatni, miképpen tudta Gyula magasabb szintre emelni vitáinkat összefoglalásaival.

Harminchét végére különben már bebizonyosodott, hogy a frakció helyesen határozta meg első célkitűzését, az ifjúmunkás-mozgalom centrális vezetésének megerősítését. Ezzel kapcsolatban mondtuk ki egyetlen olyan határozatunkat is, amit maradéktalanul bölcsnek lehet mondani: azt ugyanis, hogy mi hárman nem tudhatunk annyit, mint az a számos kerületi vezető, aki általában régebben is dolgozik az ifjúmunkás-mozgalomban, mint mi, tehát tőlük kell tanulnunk. Ezt a megállapítást konkretizálta Kulich, mikor azt adta a szervezési reszort programjának, hogy nézze meg, mi jót találtak ki a különböző csoportokban, s azokat ültessék át a többi csoport munkájába is. Éppen ekkoriban - 37 végén és 38 elején - terjedt el a kerületekben a munkacsoportok megszervezésének a módszere, s majdnem helyesen úgy tudják, hogy a VIII. kerületben vezették be először. Ez a tény csak arra a lényegtelen helyesbítésre szorul, hogy tulajdonképpen fölfedezője egy jelentéktelen elővárosi csoport önjelölt, de ügyes frakcióvezetője volt, aki azért hozott létre ott munkacsoportot, hogy azt saját tekintélyének növelésére használja fel. Kulichnak nem az volt a különleges teljesítménye, hogy ottjártakor fölfedezte a csoport létezését - ez az én figyelmemet is aligha kerülte volna el -, hanem a következtetés, amit levont belőle. Ha én vagyok a helyében, valószínűleg azon gondolkodom, miképpen lehet a frakció megalakulását csírájában elfojtani, ő viszont azt vette észre, hogy ez a módszer számunkra is hatalmas eredményeket hozhat - akár a frakciót, akár az OIB-t értjük a számunkra kifejezésen. Ő telepítette át a VIII. kerületbe - hogy személy szerint ő javasolta-e, azt nem tudom. Még egy bölcs szokásuk volt a frakció tagjainak. Tudatosan arra törekedtünk, hogy lehetőleg mondjunk le a kerületekben a kezdeményezés dicsőségéről, inkább másokat bírjunk rá, hogy az általunk kitalált javaslatokat megtegyék.

Hogy a VIII. kerületből azután milyen viharos gyorsasággal terjedt tova az új módszer, azt mutatja az a Svéd László által feltárt adat, hogy a fővárosi vb 1938. május 6-i ülésének jegyzőkönyvében a következő szerepel: „Az ifjúsági mozgalomban munkaközösségi alakulatokat akarnak szervezni. Ellenezzük.” Mivel az OIB-nek több esze volt annál, semhogy központi szervekhez forduljon olyan kérésekkel, melyeket a kerületekkel is lehetett intézni, az ügy csak az ifjúmunkásmozgalom valamelyik ellenségének bejelentésére kerülhetett a vb napirendjére. Olyan ember, akinek ez nemcsak beleillett a jellemébe, hanem módjában is volt megtennie, több is akadt a pártban. Példaképpen csak egyet említek meg, akivel még úgyis foglalkoznom kell, Szepesi „Bercit”, az északi választókerület lajstromos titkárát. (Különben a vb május 20-i ülésén megváltoztatta határozatát, és engedélyezte az - egyébként már virágzó - munkacsoportok alakítását.)

A munkacsoportok megerősödésével a frakció meg is valósította első programját, az OIB a fővárosi ifjúmunkás-szervezetek elismert vezetőjévé vált. Az ezért folyó harcban kezdetben az oktatási szervezet viselte a legnagyobb terhet, és érte el az első sikereket mert a központi előadógárdának könnyű volt a helyi erők fölé kerekednie. Nem sokkal később felzárkóztak munkájához a szervezési csoport aktivistái is, akik a helyszínen komoly segítséget tudtak adni a kerületi vezetőségeknek. Mikor az OIB tekintélye megnőtt, és megkezdhetette nagy kampányait, a szervezőké lett a fontosabb feladat. Az olyan akciók, mint a békegyűlések, a

választójogi harc, sőt a Tompa utcai is, melyet ugyan nem az OIB szervezett, de több kerület összefogásával jött létre, s melytől a hetes ifik lebukása után az OIB szolidaritásból utólag már nem is határolta el magát, majd az önvédelmi harcok megszervezése, véglegesen bebizonyították a centrális vezetés fölényét nemcsak az elszigetelt vezetőségekkel, hanem még a frakciók által biztosított, de szűk területekre korlátozódott együttműködéssel szemben is. A munkacsoportok megalakulása olyan fegyvert adott a kerületi vezetőségek kezébe, mely eddig nem ismert aktiválóképességével biztosította számunkra végrehajtó bizottságaik támogatását. Mint a munkacsoportok felső szintű irányítója, Kulich egyszerre az OIB kulcsemberévé vált, abban az értelemben, ahogyan oktatási felelősként én voltam az a munkánk kezdetén: most neki kellett a Conti utca bentlakójává válnia, s nekem lett egyre több időm, hogy végre bekapcsolódhassam a kerületem munkájába is. Emberileg érthető, hogy Kulich nem szívesen törődött bele a változásba. 1938-ban, egy időben azzal, hogy a küldöttgyűlés megerősítette funkciójában, még beleegyezett, hogy a VIII. kerületben is titkárrá válasszák. Nem sokkal később le kellett mondania, utóda előbb Bíró László, majd Levin Tibor lett. Ez az „apróska” technikai szükség azután munkájában óriási változást hozott. Nekem pedig nemcsak a munkámban, hanem egész sorsomban is.

A munkacsoportok megszervezésével a frakció elérte megalakulásakor maga elé tűzött célját: az OIB az ifjúmunkás-mozgalom elismert gazdája lett. Munkáját, személyi összetételét most már rossznak tartották vagy jónak, megfelelőnek vagy megváltoztatandónak, de a központi vezetés szükségességét már nem vitatták sem a pesti, sem az elővárosi csoportok (csak a pontosság kedvéért ismétlem: Csepel kivételével). Anélkül hogy erről külön határozatot hoztunk volna, világos volt, hogy most a vidék szervezésének kell következnie. Valami kapcsolatunk persze eddig is volt a vidékiekkel, de ezzel a munkával lényegében Vágvölgyi foglalkozott, s a mi részünkről Sebestyén konzultált vele. A kerületi titkárságtól - kedve ellenére - megszabadulva, Kulich Gyula vette kezébe a feladatot. Azzal kezdte, hogy az OIB-tagok két vagy három vidéki szervezetet kaptak meg instruktorként, főleg azzal a megbízással, hogy ismerkedjenek meg a helyzetükkel, munkamódszereikkel, a városi vezetők politikájával, vagyis szerezzék meg azokat a szükséges információkat, melyeknek ismeretében azután majd egy-kettőt lépnünk lehet. Nekem Miskolc és Eger jutott, nem Miskolc fontossága miatt, hanem mert feleségem egri lány volt, élt ott egy sereg rokona, s így anélkül járhattam le az érseki városba, hogy magamra vontam volna a csendőrök, sőt a nem éppen haladónak számító megyei titkár, Okos gyanúját. Hogy meddig tartott ez a megbízatásom, nem tudom. A felmérést még elvégeztem, és tájékoztattam róla Kulichot. Hanem azután egy olyan feladat szükségessége merült fel Pesten, melynek elvégzésére korábbi munkám engem predesztinált, s így Kulich azt bízta rám. Ez a munka pedig következetesen, ha nem is szükségszerűen odavezetett, hogy miután Kulichot az OIB titkárává választották, engem Büchler onnét eltávolított. Mire az a szervezkedés elkezdődött, amely miatt 1940 tavaszán Kulich lebukott, én abban már nem vehettem részt, s így elkerültem a letartóztatást.

Azt hiszem, általában ismert, hogy a vidéki munka következő két nagy állomása az 1938. és az 1939. évi augusztus huszadikán megrendezett munkás-paraszt találkozó volt. Nekem ezek szervezésében már csak technikai szerepem volt, a dolog lényegi részéről oly keveset tudok, hogy még csak részt sem vettem az első napi tanácskozásokon (az éjszakát a sportünnepély színhelyén, Gödön kellett töltenem). A fentmaradt iratokból kitűnik, hogy a két találkozó fő szervezője Kulich, így azok, akik a társaitól annyira elütő munkastílusa miatt nehezen tudták elképzelni, hogy elsősorban tehetségének köszönhette vezető szerepét, azt gyanították, hogy közben megválasztották az OIB titkárának, s mint ilyen szerepelt mindenütt az első helyen. A tények azonban nemcsak kemény, hanem ravasz dolgok is, könnyen megtréfálhatják azt, aki nem ismeri kellően összefüggéseiket. Az adott időszakban azért volt Kulich az ifjúmunkás-

mozgalom irányító egyénisége, mert az ő tehetsége felelt meg leginkább a korszak követelményének, annak, hogy megismerjük és elterjesszük a már elért eredményeket. Mire pedig titkárrá választották, a tényleges irányítás egyre inkább egy másik vezető kezébe került át, aki akkor még nem volt tagja sem az OIB-nek, sem a frakciónak, csupán függetlenített munkatársa az MSZDP titkárságának. Meggyőződésem, hogy ha Kulich szabadlábbon marad, akkor is Ságvári veszi át tőle a szellemi irányítást.

VI. A hosszú kések árnyékában

1938. március 12-én a német csapatok bevonultak Ausztriába, és ezzel egyik napról a másikra világossá vált előttünk, hogy Hitler sokáig nem fog megbukni, s így tartósan a szomszédunk marad. A megszállás ténye nem volt meglepetés, hetek óta tudni lehetett, hogy Hitler erre készül. A Ruhr-vidék, Abesszínia és a Spanyol Köztársaság elárulása óta a nyugati hatalmak viselkedése nem okozhatott volna meglepetést - mégis meglepetést keltett az a vérlázító közöny, amivel a Nyugat beengedte a nácizmust Közép-Európába. Ausztria esete mégis más volt, mint az eddigiek. Nem Afrikában feküdt, hanem Európában, nem az ellenforradalmat kellett benne győzedelemhez segíteni, mint Spanyolországban, évszázadok óta független ország volt, nemrég még a nagyhatalmak egyike, és tudni lehetett azt is, hogy Hitler nem véletlenül tiltakozott az ellen, hogy Schuschnigg népszavazást rendeztesen a csatlakozásról. Különösen a baloldali polgárság volt kétségbeesve, de nem sokkal volt kisebb a szociáldemokraták csalódása sem, elvégre ez a két csoport valóban hitt a demokráciában, és most egyszerre kellett felriadnia a szép álmokból.

Mi, kommunisták, természetesen nem hittük, hogy a burzsoá Nyugatot saját imperialista érdekeinek védelmének kívül bármi is szembefordíthatná a fasisztákkal, de azért az Anschluss nekünk is lélegzetelállító meglepetést okozott. Teljes bizonyossággal természetesen csak magamról mondhatom ezt el, de meggyőződésem, hogy ha némi késéssel, de társaimat is megrázta az a megfigyelés, melyet nekem a bátyám szinte a megszállás másnapján hozott haza. Ő a Schutzbündler-felkelés után is Bécsben élt, s mert annak tanulságain mindkét fél sokat okult, már a szociálforradalmárokkal is sikerült kapcsolatot találnia. Azokban az években fedezték fel az ultrarövid hullámú rádiózást, s akkor még nem találták meg azokat az eszközöket, melyekkel az ilyen hullámsávban dolgozó adókat lokalizálni lehet. A Schutzbund illegálisan fenntartotta szervezetét, és - a magyar Duczynska Ilona irányításával - ultrarövid hullámú adó-vevő hálózatot épített ki a kapcsolatok megteremtésére. Ebben a szervezetben dolgozott a bátyám is, és az osztrák rendőrségnek nem sikerült hálózatukhoz férkőznie. A német bevonulás után a bátyámat letartóztatták, de úgy látszik, bizonyíték nélkül, csak általános gyanú alapján, mert megelégedtek egyszerű kiutasításával. Igen komor hangulatban érkezett haza, a tapasztaltak rettenetesen megrázták. S hogy ebben letartóztatásának nem volt része, azt sokkal nehezebb körülmények között igazolta később itthon. Az a hihetetlenül gyors változás döbbsentette meg, melyet a bécsiekben a bevonulás pusztája okozott. Hogy olyanok is éljeneztek a német katonákat, akik a népszavazáson bizonyosan a csatlakozás ellen voksoltak volna.

- De nem félelemből tapsoltak, vagy másféle alakoskodásból - próbálta megmagyarázni az elhihetetlent -, hanem meggyőződésből. Maga a tény, hogy Hitlernek sikerült, meggyőzte őket arról, hogy neki volt igaza. Érted ezt?

Nem értettem. És őszintén megvallva, ma sem értem, bár később, sok más esetben magamnak is volt alkalmam tapasztalni a sikernek azt az utólagos, de azonnali igazoló hatását. Nem értettem, és nem is hittem el egészen, legalábbis reméltem, hogy a bátyám többé-kevésbé tévesen ítélte meg az embereket. Azóta bebizonyosodott, hogy ez igaz, s olyan jelenség, melyre a forradalmároknak nagyon is figyelniük kell.

A különböző nyilaspártok természetesen azonnal támadásba lendültek a munkásmozgalom ellen, és különösen vidéken terrorizálni próbálták a szocialista funkcionáriusokat. Megtámadták a gyűléseket, bántalmazták a nevesebb vezetőket, főleg a Népszava terjesztőit, és a védtelen emberektől panaszos levelek kezdtek áramlani a pártközpontba, nem egyben a

mozgalom küszöbönálló végromlását jósolták, amennyiben nem sikerül a terrort azonnal megállítani. Ennél is veszélyesebb volt, hogy a nyilasok maguk kezdtek el bérharcokat szervezni, mégpedig olyan időben, melyben Peyerék mindent elkövettek, hogy nyugalomra bírják a munkásokat.

Ez utóbbi azonban nem mindjárt következett be. Megijedve a jobboldal támadásaitól, a magyar uralkodó osztályban, ritka kivételként, fölébredt az önvédelem ösztöne, és eltávolította az egyre inkább németbaráttá váló Darányit a kormány éléről. Imrédyt nevezték ki a helyére, de akkor még korántsem lehetett tudni róla, hogy később akasztófán fog lakolni áruló politikájáért. Egy pillanatra úgy látszott, mintha a német terjeszkedés veszélye a Duna menti államok összefogásához vezetne: a kisantant ennek érdekében elismerte Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát. A kedvező helyzetben nemcsak a baloldal, hanem még a jobboldali szociáldemokraták is erőteljesebb fasisztaellenes politikával akartak próbálkozni, s ezért május elsején, amely ebben az évben vasárnapra esett, tehát amúgy is munkaszüneti nap volt, harcos tüntetést szerveztek a Nagyréten. Mintegy harmincezren jelentek meg, és ez a nap volt egyben a munkacsoportok főpróbája is. Az OIB elhatározta, hogy a gyűlés után a városba vezeti a fiatalokat, és a Körúton rendez felvonulást. De tanultunk a Tompa utca tapasztalataiból, és nem akartuk széles körű előzetes szervezéssel a rendőrség tudomására hozni, mire készülünk. A gyakorlati végrehajtással Kulich és Valachi voltak megbízva. Természetesen nekik is, már előzetesen létre kellett hozniuk egy jól informált kis gárdát, de ezeket megbízható és hallgatni jól tudó elvtársakból válogathatták össze, s azzal a megbízással, hogy az új szervezeti forma segítségével a helyszínen mozgósítsanak a tüntetésre. A munkacsoportok beváltották a hozzájuk fűzött reményeket. Az ifjómunkások a Hűvösvölgyi úton, a Margit körúton és a Margit-hídon keresztül egészen a Royal Apollóig jutottak el, fasisztaellenes jelszavakat kiabálva és mozgalmi dalokat énekelve. Csak ott szórta szét őket a rendőrség. A jobboldali sajtó másnap persze tüzet okádott, de magára maradt, még a kormánylapok sem fűjték föl az eseményt.

Én nem emlékeztem arra, hogy a fővárosi vb ez év május 6-án foglalkozott az ifjúsági munkacsoportok kérdésével, s föl akarta azokat oszlatni. (Talán akkor sem tudtam róla. Ha igen, akkor bizonyára rettenetesen felháborított határozatuk.) Most, utólag mosolyra késztet, hogy a bizottság tagjai megpróbálták eljátszani az ordító egér szerepét. A sikeres tüntetés után csak teljesen begyepesedett bürokrata hihették magukról, hogy megpróbálhatják visszafordítani az idő kerekét. Az adott pillanatban az országos vezetőség jobbszárnya sem gondolt támadásra, pedig ők a szakszervezetekre támaszkodtak, s így a párttagságtól független, külön hatalmuk is volt, míg a fővárosi vb főként a budapesti kerületek állásfoglalásától függött. A következő fővárosi küldöttközgyűlésen le is váltották az egész társaságot.

Különben a Tompa utca után egyébként is megnőtt az ifjómunkáscsoportok tekintélye a kerületi vb-k szemében. A klasszikus, peyeri jobboldal ugyan egy percre sem szüntette be támadásait ellenük, és egy percre sem képviseltek lebecsülhető erőt, de a kerületi szervek a legkülönbözőbb, néha szinte szórakoztató módszerekkel védték meg fiataljaikat ellenük. Én persze főképpen a VII. kerületi harcokat ismerem, mert azokban vettem részt személyesen, s mert a VII. kerületi vb híresen ifjúsági párti volt, lehet, hogy kissé túlbecsülöm az akkori enyhülés mértékét, de azt hiszem, az ottani események többé-kevésbé jellemzőnek voltak mondhatók már csak azért is, mert a két szárny egy-egy jelentős képviselőjét állították szembe egymással.

Peyeréket itt Szepesi „Berci”, az északi választókerület úgynevezett lajstromos titkára képviselte, az egész párt egyik legkorlátoltabb, legdurvább és legengesztelhetlenebb opportunistája, aki semmitől sem riadt vissza. Egyszer például nem átgondolta kijelenteni a

kerületi vb tagjai előtt, hogy neki teljesen mindegy, a kommunisták győznek-e, vagy a fasiszták, mert őt így is, úgy is fel fogják akasztani. Hogy pozíciója milyen jogokkal járt, az nem volt pontosan tisztázott. A közelgő választások miatt hozták létre a lajstromos titkári rendszert, s a titkároknak kellett volna az egész választókerületben a párt érdekében szervezni a választók mozgósítását. Szerintem Szepesi tevékenysége elég sok választót idegenített el a párttól. Úgy látszik, megbízatásuk folytán bizonyos mértékig ellenőrizniük kellett volna a kerületi bizottságok munkáját is, gyűléseiken részt vettek, hozzászólhattak, de nem volt szavazati, még kevésbé utasítási joguk. E jog híján is sokat árthattak összeköttetések révén - már említettem. Szepesit például azok közé számítom, akik az ifjúsági munkacsoportok ügyét a fővárosi vb elé vihették.

Vele szemben a vb elnöke, Lévai Sándor, a mozgalom egyik legkedvesebb nagy öregje állt. Öreg - mondom, de voltaképpen sejtelmem sincs arról, hány éves lehetett, a magam huszonhat évével nagyon öregnek láthattam már ötvenéves fővel is, mégis azt hiszem, sokkal öregebb volt ennél. Nyomdász volt, és a legkülönbözőbb funkciókat töltötte be a főváros vezetésében, különösen az OTI és a képviselő-testület ügyeiben. Tagja volt a fővárosi tanács ama bizottságának, melynek a BESZKÁRT-ot kellett ellenőriznie - ezt onnan tudom, hogy rendkívül büszke volt szabadjegyére, amely a kisszakasszal utazóknak fenntartott részre is bejárást engedett neki. Aki még emlékszik, hogy ez volt a legrosszabb hely a villamoson belül - mert az első peron és a mögötte levő negyedszakasz állandóan túlszűfolt volt -, az sejtheti, mifélek voltak a büszkeségei. Hogy az OTI-ban mit segített a hozzá fordulóknak, azt akkor tapasztaltam, amikor az arra rászoruló, de a körzeti orvos által elutasított feleségemnek öt perc alatt terhességi fűzőt íratott. Nemcsak segítőkészsége, hanem emberi tulajdonságai miatt is rendkívül népszerű volt, sokat mosolygott, nyugodtsága soha nem hagyta el, s nemcsak eszes volt, hanem - bármilyen furcsán hangozzék is ez az összetétel - rendkívül és bájosan ravasz. Valahol azt olvastam, hogy a kerület titkára. Kertész Jenő nem volt baloldali - ez azonban szinte sértő tévedés Lévaire nézve. Kertész is nyomdász volt, fiatalabb Sanyi bácsinál, teljesen a hatása alatt állt, s az öreg rá mindenben számíthatott. Nos, ez ellen az ember ellen kellett volna Szepesinek harcolnia, s nekem ez a harc örökké tanulságos maradt. Nemcsak maradt: fel is használtam néha, megértve, mennyire hasznos, ha az ember szükség esetén ravaszkodni is tud, nemcsak erőt mutat. Mellesleg szólva, erre is gondoltam, mikor azt írtam, nehéz lehet párttörténetet írni csupán okmányok alapján. Ha a VII. kerületi vb jegyzőkönyvei fennmaradtak volna, ugyancsak furcsa képet alkothatna magában az öregről, aki olvassa, hogy minden második-harmadik ülésen hevesen támadta a fiatalokat.

Pedig ezt minden esetben egy azonos módon folyó szertartás előzte meg. A vb ülése előtt félrevont Sanyi bácsi, és azt mondta:

- Baj van, Laci fiam!

Ilyenkor nekem meg kellett ijednem, mert illetéktelenül tartanom a büszkeségeit.

- Mi baj van, Sanyi bácsi?

- Ez a bitang Szepesi. Megint meg akarja támadni az ifiket. De annyi anyagot gyűjtött össze ellenük, hogy rossz hallani! Követelni fogja a feloszlátásukat!

Az is készséggel teljesített illendőségeimhez tartozott, hogy teljesen tanácstalan legyek:

- Mit csináljunk, Sanyi bácsi?

- Azt bízd rám, fiam!

Azután pedig az történt, hogy összegyűlt a bizottság, körülültük az asztalt, Szepesi pedig, hogy vendég voltát hangsúlyozza, kissé oldalabb telepedett le, egy karosszékből, a fal mellett.

Lévai felállt, megnyitotta az ülést, s azonnal a tárgyra térve, még napirend előtt, tűrhetetlen viselkedésük miatt megtámadta a fiatalokat. Lángoló szavakkal ecsetelte mindazt, amivel Szepesi támadni akart, nem hagyva el egy „a”-betűt sem az érvei közül, azután pedig, szünetet sem tartva, azt mondta:

- Mindezekért pedig javaslom, szigorúan dorgáljuk meg a csoportot!

Mi többiek, mielőtt Szepesi lélegzetet vehetett volna, nagy lelkesedéssel megszavaztuk a dorgálást, s megbíztunk engem, közöljem velük a határozatot. Szepesi kipukkadt, de szóhoz nem jutott, én pedig vagy megmondtam a vb határozatát Gárdos Gyurinak, vagy meg sem mondtam neki. Inkább persze megmondtam, mert furcsa lett volna, ha Szepesi netalán egyszer érdeklődni kezd nála, és kiderül, még csak nem is tudja, hogy megdorgátnak kell éreznie magát.

Sajnos, a helyzet rövidesen alapvetően megváltozott. Az uralkodó osztályok kijózanodása nem tartott sokáig. Mihelyt Hitler követelni kezdte a Szudéta-vidéket, a kormány feladta a Duna menti népek egységének politikáját, és fősorakozott a fasiszták mögé. Azt remélte - mint később bebizonyosodott, joggal -, hogy így visszaszerezheti a volt Észak-Magyarországnak legalább egy részét. Hogy szalonképessé tegye magát a Birodalom előtt, a reakciós belpolitikai intézkedések egész sorát hozta meg, és varázslatos gyorsasággal szárnyalta túl a leváltott Darányi-kormány önkényuralomra törő politikáját. Innentől kezdve Imrédy már az volt, akinek az utókor ismeri: a fasiszmus egyik legkövetkezetesebb előkészítője Magyarországon. Meghozatta az első zsidótörvényt, a nyilas veszélyre hivatkozva kiadta a 3400-as rendeletet, mely megtiltotta, hogy aktív tisztviselő szélsőséges elveket valló szervezet tagja legyen, s azután a végrehajtási utasításban ezek közé soroltatta a szociáldemokrata pártot is. De a legsúlyosabb veszélyt a különböző munkásszervezetek ellen indított támadása jelentette.

A nyomdászszakszervezetben végzett munkánkról szólva elmondottam már, hogyan akadályozta meg a vezetősége, hogy heti egyetlen pengővel felemeljék a munkanélküliek rendkívüli segélyét, és hogyan vezetett politikájuk végül is oda, hogy nagy, lapelőállító nyomdát is lehetett szervezetlen nyomdászok alkalmazásával működtetni. Most bizonyosodott be kétségbevonhatatlant, hogy ez a munkanélkülieket számtalan jól hangzó érvvel semmibe vevő közöny a szociáldemokrata jobboldal egyik legsúlyosabb, az egész munkásmozgalmat veszélybe sodró bűne volt. Először is sikerült olyan nagy, blokált nyomdát létrehozniuk, amely lap előállítására is vállalkozhatott. Azután az Imrédy-kormány terveit elősegítendő, a szervezetlen nyomdászok vezetői önként megalakították az első munkáskamarát, s így a legelőbbben szervezett szakmának jutott az a „dicsőség”, hogy körükben alakították meg az első fasiszta munkásszervezetet. A kamara vezetősége nyomban feljelentette a szakszervezetet, hogy abban különféle, elsősorban anyagi természetű visszaélés folyik. A jobboldali és kormánysajtó heves támadást indított ezen a címen a szakszervezetek ellen, és vizsgálatot követelt. Imrédy ettől egyelőre tartózkodott, ehelyett nyilvánosságra hozatta, hogy az Általános Fogyasztási Szövetkezet csőd előtt áll, majd az ugyancsak szociáldemokrata érdekeltségű Magyar Rokkantsegélyző és Nyugdíj egyesület vezetői ellen indított vizsgálatot korrupció vádjával. Novemberben mondott két beszéde közül az elsőben követelte, hogy a munkásszervezeteket állítsák a nemzeti gondolat szolgálatába, és iktassák ki belőlük a pártszellemet, a másodikban pedig bejelentette, hogy a készülő második zsidótörvény egyik feladata éppen az lesz, hogy kivegyék a munkásság vezetését és a munkaközvetítést a zsidók kezéből. Olasz lapok kiszivárogtatták azt az információt, hogy a kormány az MSZDP betiltására készül.

Senki előtt nem volt kétséges, hogy ha a kormány valóban rászánja magát a munkásszervezetek betiltására, a munkásság ezt nem tudja megakadályozni. Ahhoz azonban még

lehetett elegendő ereje, hogy az uralkodó osztályok számára kívánatosabbá tegye helyzetük érintetlenül hagyását, mint a betiltásukat elkerülhetetlenül követő nehézségek vállalását. A munkásmozgalom mindkét szárnya ezt akarta elérni, csak éppen egymással homlokegyenest ellenkező úton. A baloldal logikusan úgy vélte, hogy minél nagyobb erőt mutat a munkásság, minél aktívabban lép fel jogai védelmében, annál nagyobb kockázatnak fog látszani megtámadása. A legbaloldalibb nagy szakszervezet, a MÉMOSZ például mozgalmat kezdeményezett a munkanélküliség ellen, a szakszervezetek védelmében, s mozgalmához több más szakma is csatlakozott. Sztrájkok robbantak ki a bányákban, téglagyárakban és a textiliparban is. Ezt a mozgalmat azonban rövidesen leállította a jobboldal, melynek egyelőre még túlságosan nagy hatalma volt.

Peyerék egyszerűen képtelenek voltak arra, hogy kudarcaikból bármit tanuljanak. Mivel én a baloldal, elsősorban a kommunisták gondolkodásának fejlődését próbálom ábrázolni, aránytalanul sokat foglalkozom saját tévedéseinkkel. Hadd jegyezzem meg legalább itt, hogy a kommunisták legsúlyosabb hibái sem közelítették meg káros következményeikben a jobboldal bűneit. Peyer az árulás valóban félelem nélküli lovagja volt. Nem hinném, hogy volna vezető, akit többször vertek el saját elvtársai. Ha a sorrendet jól tudom, elsőnek Malasits Gézáné esett neki esernyővel, amiért italozásra szoktatta a férjét, s azután következtek a többiek. És bár Malasitsné esete voltaképpen kivételes ügy, mégsem csak a pletyka kedvéért beszélek róla, hanem azért, mert emlegetése kedves népszokássá lett a mozgalomban. Amikor Peyer pöffeszkedése még az elbíráhatóság határain belül maradt, gyakran történt meg, hogy valaki odakiáltotta a sorok közül: „Karcsi, vigyázz, jön Malasitsné!”, mire a hallgatóság kórusban rá vágta: „Az esernyővel!” De a dolog gyakran nem maradt meg a fenyegetőzésnél. A kilencszázharmincas tüntetésekor például a tömegben a pécsi bányászsztrájk elárulását emlegették, mire Peyer, akit nem vettek észre, kiugrott, és rájuk támadt: „Ki beszél itt a pécsi sztrájkról?!” Véresre verték. Minthogy azonban a bányászsztrájkok elárulásában továbbra is szakértő maradt, több ízben kellett menekülnie fenyegető bányászok elől. Verték meg azért, mert védelmébe vette a kormánnyal történt nacionalista szellemű tárgyalásait (pár ütéssel szabadult, a rendező gárdisták kimentették), verték meg szovjetellenes előadásért a szovjet-finn háború idején és egyéb alkalmakkor is, de mindez nem tette óvatosabbá - határozottan nem volt gyáva fickó. Mégsem hiszem, hogy csupán a párt legalitását féltette volna, amikor mindig és mindenben a hátrálást ajánlotta óvó eszközül. Én soha nem jártam a lakásán, de több prolit ismertem, akinek ott - nem látogatóként, hanem valamit megjavítani - dolga volt, s mind elképedve mesélte azután, hogy a cseléd a családot kegyelmes úrékként emlegeti. Mint volt miniszternek, a címzés kétségtelenül járt neki, de ő élvezte is. Nagyszerű politika volt a mindenkori kormányok részéről, hogy a szocdemek közül egyedül őt ismerték el tárgyalási partnerükül - a tekintélynek ehhez a formájához ragaszkodott feltétlenül.

Különben az opportunizmus nem Peyer személyéhez kötődött. Fő támaszai olyan szakszervezeti vezetők voltak, mint Brumiller László és Gyürei Rudolf a nyomdászok közül, akik magánemberként mérhetetlenül utálták, viszont saját árnyékukon nem tudtak soha átlépni. Még az olyan emberek is, akik időnként fel mertek lépni Peyer ellen - mint Mónus Illés vagy Buchinger Manó -, megriadtak a harctól a döntő pillanatban, és követték azt az irányvonalat, amely szerint a felosztatást azzal lehet elkerülni, ha bebizonyítják az uralkodó osztálynak, hogy a szociáldemokraták tudják a legmegbízhatóbban biztosítani a munkásosztály nyugalomát, speciális érveik vannak a szovjetek ellen, és még a nacionalista politikát is tudják nyugati kapcsolataik révén segíteni. Akkor mi erről semmit nem tudtunk, s így nem is akarok erről részletesen beszélni, de még Buchingert is rá tudták venni arra, hogy a Szocialista Internacionálé kongresszusán támogatást próbáljon szerezni a magyar követeléseknek, amikor pedig - a müncheni döntés után - még a polgárság körében is megnőtt a Szovjetunió

tekintélye, Mónus azt írta a Népszavában: „a Szovjet voltaképpen örül, hogy Münchenből kimaradt, mert így módjában van magát a szabadság védelmezőjének feltüntetni”. Peyer oly eltökéltséggel iparkodott bebizonyítani, mennyire képesek kiszolgálni az ipari tőkét, hogy a sztrájkok vezetését átengedte a nyilasoknak, akik ezt átmenetileg lelkesen vállalták, a munkások ezáltal bekövetkezett megzavarodását pedig arra használták fel, hogy november 12-én az esti órákban megtámadták a kispesti, rákospalotai, óbudai, lágymányosi és erzsébeti munkásotthont, és összerombolták berendezésüket. 1940-ben pedig, a magyar szakszervezeti mozgalom talán legnagyobb szégyeneképpen, mivel a szakszervezet semmibe vette panaszait, a nógrádi és a dorogi bányavidéken sok ezer munkás a nyilasok vezetésével lépett sztrájkba, hogy kiharcolja követeléseit. Még ma sem lehet pirulás nélkül olvasni, hogy Peyerék erről azt állították, a bányászokat nem gazdasági helyzetük, hanem a nyilas demagógia készítette a munka beszüntetésére. Pedig a megmozdulás olyan méretű volt, hogy a kormány több mint ezer dorogit záratott egy szögesdróttal elkerített komáromi lágerbe. Nekem véletlenül sikerült beszélnem velük, mert egy vasútépítő munkásszázaddal Komáromban dolgoztunk a nagy pályaudvar gurulópályájának bővítésén, és szállásunk szomszédos volt az övékével. Elkéseredetten tiltakoztak, hogy nyilasok lennének, s ezért követték volna sztrájkfelhívásukat. „Csak éppen az a disznó Peyer a kisujját sem akarta értünk megmozdítani, s mi az ördögöt is kénytelenek lettünk volna követni, ha véletlenül ő vállalja a szervezést” - mondta az egyikük. Fogadkoztak, hogy kiszabadulásuk után is tagjai maradnak a szakszervezetnek, de figyelmeztettek, hogy már eddigre is sikerült a nyilasoknak egy sereg bányászt meggyőzniük, s ha ez így folytatódik, a szakszervezet össze fog omlani.

Peyer még szerencsésnek mondhatta magát, mert a nyilasokat ekkor már Németországból is leintették, s így a sztrájkot befejező tárgyalásokban a szakszervezet is szerepet kaphatott. Mert a kormány egyébként nem fizetett Peyerék hűségéért hűséggel, sőt öngyilkos ostobasággal olyan intézkedésekkel válaszolt, amely a szociáldemokrata jobboldal meggyöngyüléséhez vezetett. Ez azonban már egy későbbi korszakhoz tartozik. Egyelőre a Peyer-csoport, annak ellenére, hogy a tagság és a középszintű vezetőség egyre jobban kiábrándult belőle, nem veszített hatalmából, hanem tovább erősítette pozícióit. Ennek sok okát lehetne, sőt talán kellene is felsorolnom, én azonban, már csak a hangsúlyozás kedvéért is, csupán azt az egyet említem, hogy az MSZDP objektíven történetének egyik legnehezebb szakaszát élte át, mert a Felvidék visszacsatolása rendkívül népszerű volt a lakosság körében. S mert lényegében valóban magyar többségű területeket juttatott Magyarországnak a bécsi döntés, roppant nehéz vagy talán lehetetlen is volt olyan módszert találni, amellyel a pártélet szűk keretein kívül, a szélesebb nyilvánosság előtt, legálisan meg lehetett volna magyarázni, miért rosszabb a németek kezéből elfogadni jogos követeléseik teljesítését, mint arról átmenetileg lemondani. Én úgy látom - persze utólag -, hogy most mutatkozott meg először az a kár, melyet egy jól működő illegális szervezet hiánya jelentett. Ma sem tudom eldönteni, elkerülhető lett volna-e, hogy a Népszava üdvözlje nagy magyar népcsoportok visszatértét - azt hiszem, nem -, persze nem úgy, ahogyan megtette: kiemelve Horthy érdemeit és bölcsességét. Akkor viszont feltétlenül szükséges lett volna, hogy illegális röpcédulák tömegeivel magyarázzuk meg a lakosságnak, hogyan fizet a magyar nép a magyarság egy töredékének felszabadulásáért az egész magyar nép függetlenségének további gyengülésével és egyre növekvő háborús feszültséggel. Annál is inkább, mert tapasztalni kellett, hogy nemcsak nacionalizmusból helyeslik meglehetősen nagy rétegek a revíziót, hanem általános politikai tájékozatlanságból is, és mondhatom, ezekből a jelenségekből a kommunistáknak is volt mit tanulniuk.

Az első zsidótörvényt például a kormány elsősorban avval indokolta, hogy szociális nehézségeket óhajt kiküszöbölni általa - félig nyíltan utalva az értelmiségi-munkanélküliségre. Így azután megdöbbsentett, mikor a nyomdászok - tehát egy politikailag viszonylag fejlett társaság

- körében azt kellett tapasztalnom, hogy a közöttük elég nagy számban képviselt zsidók, de nemcsak zsidók, hanem tisztességes, magukat baloldalinak tartó nem zsidók is, most utólag elhitték ezt a magyarázatot, s a Felvidék visszacsatolásával megnyíló tisztviselői munkahelyektől azt várták, hogy visszavonják vagy legalábbis enyhítik a zsidótörvényt. De nemcsak magyar kollégáim politikai tájékoztatlansága képezte el: még nagyobb csalódást okozott a demokráciában felnőtt rétegek mérhetetlen politikai tudatlansága, amit rövidesen volt szerencsém személyesen tapasztalni. A következő tavaszon ugyanis feleségemmel s annak egy kecskeméti unokatestvérével, jó barátommal, Kertész Lacival hármasan túrára indultunk a Bükkbe, s onnét tovább északra Rozsnyóra, Krasznahorkára és Kassára. Néhány héttel később Kulich hivatalos utazáson végiglátogatta az ottani szociáldemokrata szervezeteket, és valamivel jobb tapasztalatokat szerzett, de azért neki is volt alkalmunka elképedni. Mi viszont, akik találomra tértünk be szállást keresve egy-egy házba, rémületes felfedezéseket tettünk. Egyik helyen például, egy már nem tudom milyen visszaélés ki nem vizsgálását elpanaszolva, azt mondta házigazdánk:

- De fel is utazom Horthyhoz, és kitálatom neki az egész gazemberséget!

- Ember! - mondtam megdöbbenve. - Horthyhoz nem lehet bejutni! Horthy nem fogad olyanokat, mint maga vagy én!

- Hogyhogy? - kérdezte az illető felháborodva. - Masarykhoz bejutottam. Horthyhoz ne jutnék be?

Ne értsenek félre: nem Horthy ellen háborgott, hanem ellenem, amiért ilyen otrombán hazudok neki. Mikor pedig kitarítottam állításom mellett, sőt a többiek is bizonygatták az igazamat, panaszosan nézett ránk:

- Maguk is magyarok, nem? Miért terjesztenek ilyen rágalmakat? Talán kommunisták?

Csak ebből következtethettünk arra, hogy a kommunisták még a Felvidéken is tudják, hogy ahova kerültek, minden, csak nem mennyország. Különben abba is hagytuk a téma fejtegetését, láttuk, hogy veszélyes vizekre tévedtünk. Mással azután nem is találkoztunk, aki éppen panaszra készült menni Horthyhoz. Annál többen kérdezték tőlünk, hogy kik a kormányban a szociáldemokrata miniszterek. Leesett az álluk, amikor válaszunkat hallották.

- De hát egy kormányban kellene szociáldemokrata miniszternek lennie, nem?

Mindenesetre gyönyörű vidéken jártunk, olyan szép volt, hogy feledtetni tudta még rossz érzéseinket is. Egyik nap azután felmentünk a Rozsnyó fölött uralkodó hegy, az 1200 méter magas Pozsálló tetejére. Eleinte minden a legjobban alakult, még önkéntes kalauzunk is akadt egy szlovák pásztor személyében, aki a vállán százkilós zsákkal sietett felfelé, hogy megsózza állatainak a legelőt. Oly könnyedén lépegetett fölfelé a nehéz teher alatt, hogy végül nem bírtuk vele tempót, pedig gyakorlott turisták voltunk mind a hárman. Elmagyarázta tehát, merre menjünk és merre ne menjünk, hogy át ne tévedjünk a határon Szlovákiába, mert az nem lenne kellemes, azután sebesen, eltávolodott tőlünk. Déltájra mi is felértünk a tetőre, ahol megtudtuk, hogy a Pozsálló nemcsak a legmagasabb hegy, amelyen eddig jártam, hanem a legcsodálatosabb is, mert egy kelet-nyugati hegyvonulatból magasodik ki, délen és északon közvetlenül a síkságból, és hihetetlen messzire lehet látni a csúcsán álló, mintegy tíz méteres átmérőjű, kör alakú szikláról. Hogy délen hol ért véget a szemhatárunk, arra már nem emlékszem. Északon a Magas-Tátránál, éppen ott, ahol a szepesi síkságból kimagasodik, tőlünk, messziről nézve, úgy látszott, derékszögű meredeken. Legmagasabb csúcsain látni véltük a szikrázó havat a június eleji napsütésben, de azt hiszem, becsaptak érzékeink. Némán néztük a fenséges jelenséget, és mintha hallgatott volna körülöttünk a természet is. Hanem azután hirtelen jókedvű lármá verte föl a környéket. Szlovák oldalról egy kis társaság kapaszkodott

fel hozzánk, és mit sem törődve a mintegy harminc méterre húzódó határral, ők is a sziklán táboroztak le. Tőlük tudtuk meg, hogy még óriási szerencsénk is volt, mert a Pozsalló teteje rendszerint ködbe burkolózik, s egy rozsnjóinak tízszer is fel kell ide jönnie, hogy egyszer zavartalan kilátást találjon. Különbözn könnyen megértettük egymást - pompásan beszéltek magyarul. Mi civil ruhába öltözött katonatiszteknek néztük őket viselkedésükről és tartásukról. Velünk nagyon barátságosak voltak. Viszont fellebbezést nem tűrő hangon közölték, hogy nemcsak itt, ahol állunk, hanem a régi magyar határtól egészen Budáig szinte kizárólag szlovákok élnek, s ezt a szlovák állam vissza is fogja szerezni tőlünk, ebben egészen biztosak lehetünk. Hogy katonatisztek voltak, abban esetleg tévedhettünk. Hogy fasiszták, abban semmiképpen.

A csúctól mintegy ötvenméternyiivel lejjebb egy kis menedékház állott, oda tértünk vissza, némileg megzavarodva, a találkozás után. Valami nagyon rossz érzés bujkált bennem, de nem tudtam volna pontosan megmondani, miért. Reggel azután szürkületkor keltem, mert úgy határoztunk, visszamegyünk a sziklára, és onnan nézzük végig a napfelkeltét. Mivel azonban feleségem és Kertész Laci túlságosan fáradtak voltak, végül egyedül indultam a tetőre. Ott azután meggyőződhettem róla, hogy előző napi vendégeink jól ismerték a helyi viszonyokat. A gerinc felénk eső oldalán szép, tiszta idő volt, de a szikla átláthatatlan ködben úszott, annyira, hogy a széléig sem láttam el. Vártam egy keveset, hátha mégis fölszáll a köd, de azután reménytelenül visszafordultam, s lemászva, meglepődve tapasztaltam, hogy a hegy déli lejtőjét már süti a nap. Egy kis kerülőt tettem a gerinc mentén, s egyszerre egy vízmosásszerű sekély mélyedéshez értem, melynek két partján harminc-negyven vipera feküdt négyesével-ötösével laza csomókba csavarodva, és melegítette vérét a napsugárral. Tisztes távolban megállva, elképedve nézegettem a gyilkos társaságot (az Állatkerten kívül eddig még nem találkoztam mérgeskígyóval), és közben különös gondolataim támadtak, melyeket, ha ebből a történetből regényt kerekítettem volna, okvetlenül elhallgatnék. Hanem az életnek, mint már mondtam, joga van művészietlen dolgokat produkálni. Én azoktól az állatoktól nem undorodtam, nem féltem, és mégis az előző napi társaság jutott az eszembe róluk, amely bizonyára mindent megtenne Hitlernek, amit csak kér, ha cserébe a torkunknak ugorhatna. Azután egy pillanatra elmosolyodtam: érthető gondolatársítás útján eszembe jutott Büchler, aki szerette a deményistákat a kommunistákra, a kommunistákat a deményistákra uszítani, s akkor érezte jól magát, ha az általa létrehozott bizottságokban teljes egyet nem értés uralkodott. De nem akartam Büchlerre gondolni. Inkább leültem egy nagyobbacska kőre, és kíváncsian figyeltem, hogy a meleg növekedésével a csúszómászók szétválnak-e, vagy továbbra is együtt maradnak. Ám rövidesen elfeledkeztem a környezetemről, s valami révületfélébe esve hazaszálltak a gondolataim. Nem tudom, miért éppen mindentől távol, itt, de hirtelenül rájöttem, hogy néhány apróságnak látszó, ám valójában nagyon is fontos jelenséget nem vettünk eléggé komolyan.

Ha elutazásom előtt megkérdezi valaki a véleményemet az OIB helyzetéről, valós adatokkal kimutattam volna, hogy az ifjúmunkás-mozgalom minden korábbinál aktívabb, nagyobb feladatokat tud megoldani, tehát az OIB is tevékenysége eddigi csúcsára érkezett. Most váratlanul megértettem, hogy azért ebben a formában nem lehet egyenlőségi jelet tenni a két dolog közé. A csoportok, éppen a mi segítségünkkel, megerősödtek, önállókká váltak, és nem szorultak többé gyámkodásunkra. Központi vezetésre persze igen, s egyelőre még el is fogadták intézkedéseinket, de egyre kevésbé voltak elégedettek velünk. Azokat a mind gyakrabban elhangzó s egyelőre tréfás kérdéseket, vajon én is Büchler járószalagjára kerültem-e, vagy hogy miért gyávult el Kulich Gyuszi, nagyon is komolyan kell vennünk. Valójában azt mutatják, hogy csökkent az OIB tekintélye, s ezzel párhuzamosan a fiatalok egy részében kissé megrendült a Kulichba és belém vetett személyi bizalom is. Mi a csoportok

növekvő önállóságát nagyon pozitív jelenségnek tartottuk, és iparkodtunk támogatni. Viszont kevésbé vettük észre, hogy emellett egyre erősebben jelentkeznek szeparációs törekvések is, s a helyi vezetőségek egyre nehezebben tudják őket féken tartani. Pedig politikai irányvonalunk továbbra is helyes volt - ma már bátran fogalmazhatok így, hiszen azóta cáfolhatatlanul igazolta az idő -, a viszonyok lettek sokkal bonyolultabbak, és ezért tudták célkitűzéseinket egyre nehezebben megérteni a fiatalok. De csak saját magunkat áltattuk volna, ha vigasztalást próbálunk keresni ebben az egyszerű igazságban.

- Ha helyesen látom a helyzetünket, akkor új módszereket kell keresnünk, olyan szövetségeseket kell találnunk, melyek gyökerestől megváltoztatják az erőviszonyokat - állapítottam meg.

Arról volt szó, hogy a jobboldal egyre nyilvánvalóbban opportunistá politikája felháborította, sőt elvadította a fiatalok jelentős csoportjait, akik egyre elégedetlenebbek lettek azzal a meglehetősen tartózkodó móddal, ahogyan mi a reális erőviszonyokat figyelembe véve harcoltunk ellenük. Defenzívában voltunk, ez nem vitás, és minden bizonnyal nem is követtünk el mindent, hogy álláspontunkat megértessük velük. De ez végső soron nem is sikerült volna, mert - mint ez különben ilyen esetekben gyakran történni szokott - a baloldali elégedetlenség éppen a legfontosabb kérdésben Peyerék álláspontját fogadták el: azt, hogy polgárságunkkal nem lehet népfrontot alakítani. Mi tagadás, az adott pillanatban a pártjaik nem is viselkedtek úgy, mintha bármi jót lehetne tőlük várni: együtt üvöltöttek a kormánysajtóval és a jobboldallal, s már azért is rátámadtak az MSZDP-re, mert a Népszava halkabban csaholt, mint ezt elvárták volna. A kérdés éppen az volt: mit hoz a jövő? További behódolást, vagy gyors kiábrándulást? Mi azt vallottuk, nem szabad változtatnunk politikánk alapvonalán, de nem voltak eléggé meggyőző érveink. Túránk ezen a téren is adott némi tapasztalatot.

Természetesen ezúttal is Egerben kezdtünk, és most, az új helyzetben én kerestem meg a titkárt. Okost, akinek máskor iparkodtam nem kerülni a szeme elé. Akkor még nem tudtuk, hogy már szerveződik egy ellenzéki csoport Takács Ferenc és Bresztovszky vezetése alatt, amely nacionalista alapra akarja helyezni a pártot, s hogy Okos is hozzájuk tartozik. Ő maga eléggé óvatosan viselkedett. Nem dicsérte a kormányzó politikáját a Felvidék visszacsatolásáért, csak felhívta figyelmünket arra, hogy aki Egerben politizál, annak tekintettel kell lennie a változás Egerrel kapcsolatos hatásaira is. Eger ugyanis azok közé a városok közé tartozik, melyek Trianonnal elvesztették háttérük jó részét, s ezért zúlleni kezdtek gazdaságilag. Tehát a kereskedelem felpeszsdülése a bécsi döntés hívévé fogja tenni a baloldaliakat, sőt a kisiparban foglalkoztatott munkásokat is.

Ezt a véleményt addigra már hallottam feleségem rokonaitól is, sőt az ifjún munkáscsoport tagjai is biztosra vették a változást, legfeljebb más következtetéseket vontak le belőlük, mint Okos. Mi azután az eger-putnoki kávédarálással indultunk tovább, ott átszálltunk a Tornallya felé vezető vonatra, s a volt cseh határállomáson továbbutazásunk előtt néhány órát kellett töltenünk. Megnéztük hát a modern kisvárost - melyről különben az egriek mint faluról beszéltek nekünk -, azután továbbutaztunk Pelsőc és Rozsnyó felé, anélkül hogy bármi következtetést vontunk volna le a határállomáson töltött időnkéből. Csak most, a sziklán jutottak eszembe unokabátyám bölcs szavai Nagykanizsáról és Csáktornyról, és értettem meg, hogy Eger rettenetesen nagyot fog csalódni. Háttére nem nőni, hanem csökkenni fog. Tornallya magához szívja Putnokot, sőt még sok más helyet is, amely Egernél most hozzá közelebb került. Hogy mennyi időt saccoltam ennek kiderülésére, azt ma már nem tudom, mindenesetre a szükségesnél többet: következő látogatásomnál, kb. fél év múlva már egész Eger Tornallya konkurenciájára panaszkodott. De nem is ez volt töprengéseim lényege. Arra jöttem rá, hogy tovább kell folytatni eddigi politikánkat, de ehhez már nem lesznek

elegendőek eddigi eszközeink. Az OIB két malomkő közé kerülve egymagában keveset tehet. Fel kell vennünk a kapcsolatot a kerületek felnőtt kommunistáival, és meg kell osztanunk egymás között a munkát.

Ezzel az elképzeléssel indultam azután haza. Miskolcon megszakítottuk utunkat, hogy tárgyalhassak az ottani elvtársakkal is. Hajnalban érkezünk, s én a Gyöngyvirág utca 6. szám alá siettem, ahol az egyik összekötőnk lakott, egy fiatal elvtárs, akinek már régen csak a címe emlékezem, a nevére nem. Ő azután délutánra összehívta a vezetőséget. Itt mindenki Reisingerre panaszkodott, mint aki nem győzi Horthyt eleget dicsérni, és elviselhetetlen terrorba kezdett az ificsoport tagjai ellen, akik viszont számíthatnak Rónaira. Ezek után vele is szerettem volna találkozni, de aznap már nem sikerült, éjjel pedig Kertész Lacinak is, nekem is haza kellett utaznunk, mert lejárt mindkettőnk szabadsága. Pesten elmondtam Kulichnak tapasztalataimat és javasolataimat, aki nagyon elgondolkozott. Ha kettesben tárgyaltunk, akkor sem nagyon sietett a beszéddel - mintha akkor is inkább összefoglalt volna. Hogy az OIB tekintélye csökken, azt ő még nem vette észre, de lehetséges, hogy van valami igazam. Tulajdonképpen két észrevételemet tartja fontosnak, vagy inkább hármat, mert ha Tornallyával kapcsolatban igazam van, az óriási dolog: az első konkrét érv arra, hogy a lakosság a Felvidék visszatérésének semmi hasznát nem fogja látni. Ennek majd még nézzek utána, de Miskolcot már most adjam át másnak, és foglalkozzam Budapesttel. Mert kitűnő dialektikus megfigyelés, hogy Peyerék munkásellenes politikájának visszahatásaként a fiatalok között valóban terjedőben van az a nézet, hogy Magyarországon csak munkás-paraszt összefogásra van lehetőség, népfontra nem. Az is fontos, hogy bár a mi erőnk az ifjómunkások számában van, de tulajdonképpen ebben is csak a kerületi vb-k súlya érvényesül. Az OIB-nek velük szemben van egy előnye, az, hogy központi szerv, s így módjában van bizonyos kezdeményezéseket tenni. Csak éppen túlságosan törékenyek vagyunk, meg lehet bennünket fojtani. Óriási lenne, ha el tudnám érni, hogy követeléseink egy részét először a kerületekben vessék fel, s mi onnan vegyük azokat át. Így összeköthetnénk a központ és a periféria erejét.

Nincs szerencsém Kulich stílusával, fülembé cseng ugyan, de sokkal messzebből, semhogy hitelesen tudnám újrateremteni. Az „óriási” például Jákó Pál kifejezése volt, nem az övé. De biztos, hogy használta a *központ és periféria* kifejezést, valamint a *dialektikus* jelzőt, mert mint minden általam ismert autodidaktában, benne is volt parányi előszeretet az idegen kifejezések iránt. A központ és periféria erejének összekapcsolása különben nemcsak helyes kifejezés volt, hanem új gondolat is az én elképzeléseimhez képest, s oly erővel hangsúlyozta, hogy némi gyanúm támadt: vajon csak annyiról van-e szó, amennyit elárul? Megkérdeztem tehát, nincs-e olyasmiről tudomása, hogy a baloldali kerületi titkárok nagyobb képviselőre törekednének a fővárosi vb-ben. Kissé vonakodva felelt:

- Harustyák tata szerint talán igen...

Mindjárt hozzá is tette:

- Harustyákat és Mezőt természetesen továbbra is vállalom...

Gyuszival soha nem alakult ki különösebb baráti kapcsolatunk, hanem annál csodálatosabban ismertük egymás lehetőségeit. Harustyák Józseffel és Mező Gyulával pontosan megjelölte azt a két - általunk ismert - ellenzéki politikust, akivel nekem nem voltak kapcsolataim. Egyébként természetes volt, hogy mint régi fővárosinak, a kapcsolatok tartására nekem vannak jobb lehetőségeim. A félreértések elkerülése végett szeretném leszögezni: mi nem párttagokkal, hanem kommunistákkal akartuk a kapcsolatot felvenni, és nem mint kommunisták, hanem mint az OIB kommunistának ismert tagjai. Hogy Sebestyén nemcsak sejtette Vértés szerepét, mint én, hanem hivatalosan is tudott róla, azt természetesen csak a felszabadulás után mondta

el nekem. Kulich később, mint az események bizonyítják, hivatalos kapcsolatba lépett Turaival, aki akkor a vasasok között a párt megbízottja volt. Biztosra veszem, hogy akkor még róla sem tudott. Rózsa Ferencről, aki Vértes szerepét vette át, azt hiszem, későbben sem. Hogy Rózsa mit tudott rólunk, azt nem sejthetem. Hanem azt biztosra vettem, hogy ha az ifjúsunkás-mozgalomban vannak a pártnak megbízottai, a felnőttek között is kell lenniük, s ha én régi barátaimmal az ellenzék összefogására teszek kísérletet, remélhetőleg ez nekik is tudomásukra jut - hogy melyikükön keresztül, az rám nem tartozott. De azért, mikor néhány év múlva kiderült, hogy éppen azokkal tárgyaltam meg mindent, Goldmann Györggyel, Vida Ferencel, Orosz Dezsővel, Háy Károly Lászlóval, akikre Rózsa is támaszkodott, az nem lepett meg. Az lett volna inkább különös, ha nem tudom, kiket érdemes megkeresnem - mint például, hogy Máté Györggyel, pedig jól ismertem, nem tartottam szoros kapcsolatot. Goldmantól azonban sokfelé ágaztak el az utak, és nagyon fontos emberekhez: Schönstein Sándorhoz, akit változatlanul rendkívül sokra becsültünk, s aki Goldmann-nak talán legjobb barátja volt, és Kádár Jánoshoz, aki akkor kezdett ismét feltűnni a mozgalomban, és tekintélye a VI. kerületben villámgyorsan növekedett, továbbá Reményi-Hoffmanhoz, aki egyre inkább az ellenzék egyik kulcsfigurája lett.

Goldmann műterme egyébként is olyan mozgalmi központ szerepét töltötte be, ahol - tudja isten, miért - félelem nélkül jöttünk össze mi, barátai. Goldmann rendszerint akkor is dolgozott, mi pedig, különböző összetételben, néztük, hogyan készül a szobor, megbeszéltük egymással a világ valamennyi dolgát, a társaság összetételéhez illően, a politikán kívül legtöbbet esztétikával foglalkoztunk, no meg pletykázással, ami azonban a mozgalmi munka szerves része volt. Nemcsak azt kellett tudnunk, kinek mi a véleménye (mármint a jelen nem lévők közül), hanem azt is, kit ki által és milyen módon lehet leginkább megközelíteni. Itt gondoltuk ki Gyuszival azt a sztorit, ami Reményi Árpádhoz jelentette a legközelebbi utat - a már említett hivatkozással Machiavellire -, aminek például része volt abban is, hogy amikor a vesztett választás utáni bizalmiértekezleten Peyer letiltotta a vitát, s végül feloszlatta az értekezletet, másnap Reményi írásbeli javaslatot tett egy kerületi vitasorozat megindítására a pártvezetőség politikájáról - ebben persze kétségkívül nagyobb szerepe volt annak, hogy forradalmi szellemű volt, s a saját árnyékánál súlyosabb fenyegetésekkel is nehéz volt megijeszteni. Schönstein Sándorról korábban már írtam jellemzést - most újabb adalékokat tudtam meg róla. Például, hogy akkor, negyvenéves korában tanult meg sakkozni, de nyomban óriási szenvedélye lett, s csupán azért nem játszott jól, mert csak támadni szeretett, védekezni nem - meglepő adat egy ember arcképéhez, aki nekem mérhetetlen megfontoltságával imponált, s aki még Vértes Györgyöt is rá bírta venni, hogy bizonyos esetekben tegyen engedményeket szokásos hevességéből.

Különben ezt a kezdeményezést nem szabad elképzelni úgy, hogy miután Kulichhal meg-egyezttem, Diogenészként lámpát ragadva, elkezdtem kutatni a kommunisták között. Nekem velük egy percig sem szakadt meg a kapcsolat - elvileg föl is soroltam őket azok között, akik időnként bejártak az OIB-be. Csak éppen tervszerűbbekké váltak megbeszéléseink, és igazán sikereseknek mutatkoztak. Most már persze nem tudnám megmondani, milyen kérdésekben hívtuk segítségül őket, és bennünket ők, de például az OIB már említett akció-programjának sok pontja az ő ötletükből született - utólag nem kétséges előttem, hogy így, összeköttetésekön keresztül Rózsa is beledolgozott -, és nem egy tételt a kongresszus közeledtével különböző emberek javasoltak a kerületekben is. Az egész sikeres kísérlet azt bizonyította, hogy a további fejlődés nehezen képzelhető el egy magyarországi központ megteremtése nélkül, egy ilyen laza összefogás legfeljebb átmenetileg helyettesítheti. Persze, éppen ez volt az a kérdés, amiről mi nem tárgyalhattunk egymással. Egyikünk sem árulhatta el párttagságát a másik előtt.

Különben az OIB tekintélyének várható csökkenésében sajnos igazam lett, s ez az egyik legtragikusabb ügy kifejlődéséhez vezetett, amivel a felszabadulás előtt találkoztam.

Pintér István idézett könyve egy helyén elemzi - szerintem kifogástalanul - a két legnagyobb frakció, Deményék és Justusék indokait, amelyek a népfront ellenségévé tették őket. Szemmel láthatóan nem veszi azonban észre, hogy mégsem ez a két frakció jelentette a fő veszélyt, hanem az a talaj, amelyen megerősödhettek, s hogy a még leginkább OIB-barát kerületekben is egyre növvő elégedetlenkedők tömege, akik úgy vélték, hogy az OIB osztályáruló politikát folytat, amiért nem lép fel kellő eréllyel Peyerék ellen, hanem azt hangoztatja, hogy az ő eltávolításuk a vezetésből nem lehet az egységfront megalakításának előfeltétele. Ezek többségét valóban áldozatkész forradalmárok adták, fiúk, akik kommunistának vallották magukat, gyűlölték a kommunistaellenes frakciókat, és talán, sőt biztosan megbíztak volna bennük, ha tudják, hogy amit mi hirdetünk, az a párt politikája. Csakhogy a KMP a szervezetek felosztása előtt nagyon hangosan és ismerten vallott egy káros egységfront-politikát, amelyet azóta ugyan elhagyott, de hiába bújt ki belőle, levedlett bőre ott maradt az úton, azt ismerték a gyerekek - a Dolgozók Lapját viszont nem, sem Révai, sem Szántó Zoltán állásfoglalásait. Így azután minden demagógiának könnyen bedőlték, s mikor törekvéseiknek végül egy valóban meggyőződéses és tehetséges kommunista állott az élére, katasztrófához vezetett volna, ha a véletlen folytán az egész nem végződik csupán a szervező részére tragikusan.

Éppen a legmegbízhatóbb kerületek egyikében, a VII.-ben tűnt fel váratlanul egy igen jó képességű fiatalember, Győri Vilmos, aki azt mondta magáról, hogy Párizsból érkezett, ahol a kommunista párt tagja volt. Rövid idő alatt, túllépve a kerület határait, nagyarányú szervezőmunkát kezdett mindannak létrehozására, amit nekünk, mint a dinamithoz hasonlóan veszélyes játékszer, nagyrészt már sikerült megszüntetnünk. Illegális szemináriumokat hozott létre, kapcsolatot teremtett különböző kerületek között, irtóháborúra hívta a népet a Peyeréket szalonképessé tevő Büchler-Mónus-szárny ellen, sőt legjobb embereinek elárulta azt is, hogy külföldi megbízással a KIMSZ újjászervezésére érkezett haza. Ez utóbbi bejelentése megdöbbentett néhány embert, aki velünk is jó barátságban állt, elmondták sztoriját, s evvel kezünkbe adta annak a bizonyítékát, amitől már úgyis tartottunk, attól ugyanis, hogy Győri Vilmost a rendőrség küldte közénk. Minden egyéb törekvését lehetett mással is magyarázni, de azt az egyet, hogy ki kapott külföldről megbízatást a KIMSZ irányítására, azt nálunk jobban nem tudta senki sem. Közben sikerült újból megteremteni a külföldi kapcsolatot is, onnan sem jeleztek semmi változást. És egyébként is, egy frakciós hirdethetett a miénkkel ellentétes politikát, sőt egy magát kommunistának gondoló magános farkas is - hanem egy külföldről hazaküldött kommunista semmi esetre sem. Mivel pedig mozgalma rendkívül gyorsan terjedt, és komoly veszéllyel, esetleg az ifjúságmozgalmak feloszlásával fenyegetett, Kulich meg én elhatároztuk, hogy kizárjuk mint provokátort. Az MSZDP-ből, természetesen.

Mondhatom, nehéz munka volt - Büchler gátlástalanságára jellemző, hogy sikerült. A kezünkben levő adatok nem bizonyítottak kielégítően - kivéve azt az egyet, hogy mi vagyunk az ifjúsági mozgalomban a KMP megbízottjai -, s ezt az egyet természetesen nem árulhattuk el senkinek. Illetve bizonyos formában én rákényszerültem, hogy leleplezzem magam. Mikor Sebestyén elutazott, nekem is, Kulichnak is meghagyott egy csomó nevet, akikkel végszükség esetén egy jelszóval felvehettük a kapcsolatot. Ha azt mondtuk volna valamelyiküknek: „Egy vörös hajú barátodtól hozok üzenetet” - akkor az illető tudta, hogy jogom van a párt nevében beszélni, legalábbis abban az ügyben, mellyel hozzá fordulok. Nos, a hetes ifik vezetői nem kedvelték Győrit, de világosan látták, hogy ellene a titkárságon beadott feljelentés a provokátorságának nem adja kielégítő bizonyítékát, és szintén elégedetlenkedtek. Ez volt az egyetlen eset, melyben segítségül kellett vennem egyiküket. Gárdosnak vittem el vörös barátja üzenetét, és elmondtam elhallgatni kényszerült érvünket. Megértette, és egyetértett velünk.

Viszont a szemrehányások áradatát zúdította rám, amiért a kommunista OIB-tagok nem járnak ki elég gyakran a kerületekbe és nem segítik a nehéz helyzetben levő vezetőségeket. Megvallom, kegyetlenül elkésérített. Nem azért, mert éppen velem szemben bizonyíthatóan nem volt igaza - már elmondtam, hogy éppen akkor sokszorosán többet voltam a kerületben, mint korábban, amikor még elégedettek voltak velem -, hanem azért, mert jól mutatta, milyen nehéz helyzetben vagyunk.

No de végül Győrit sikerült provokátornak nyilváníttatni és eltávolítani a mozgalomból. 1944 novemberében aztán, Dachauban, váratlanul hozzám hozta őt Szekeres Ferenc, akit a Békepárt tagjaként halálra ítélték, s akiről egyébként tudtam, hogy korábban a KMP titkárságban dolgozott.

- Ti ismeritek egymást - mondta ő.

Azt feleltem, ismerem, de nem fogok vele kezni, mert provokátornak tartom. Szekeres akkor személyesen vállalt felelősséget, hogy Győrit valóban Franciaországból, a KIMSZ újjászervezésére küldték haza.

- Igaz, aki küldte, annak erre nem volt joga. De Győri ezt nem tudta és nem is tudhatta.

Képzelmek, mennyire megdöbbenem. Rettenetes lehet egy becsületes elvtársnak, ha spicliként ítélik el. De annak sem egészen könnyű, aki tévedésből hozatott ilyen ítéletet. Akkor azt mondta Győri:

- Ne tegyél magadnak szemrehányást. Engem helytelen utasításokkal küldtek haza, s nem ismervén jól a magyar helyzetet, saját számlámra is követtem el ostobaságokat. Ti egyszerűen nem tehetetek mást, mint amit tettetek. Ha én vagyok a te helyedben, én is kizáratlak téged.

Nem sokkal később meghalt a koncentrációs táborban, s én nem tehettem érte mást, mint hogy a VII. kerületi ifik első felszabadulás utáni találkozásán elmondtam róla az igazat, majd később ezt közöltem írásban is.

Az illegalitás rettenetesen kegyetlen valami. Nem úgy értem, hogy a benne élőket teszi kegyetlenekké - legalábbis nem hiszem, hogy mi azok lettünk volna. Ellenkezőleg. A barátság és a segíteni akarás jellemezte a társaságot. De az illegalitás olyan helyzeteket teremtett, melyek nem engedtek választásokat.

Nem sokkal Győri kizárása után Büchler behívott magához, elém tette a Komintern lapját, a Rundschau, és megmutatott benne egy közleményt arról, hogy X. elvtársnőt mint provokátort Párizsban kizárták a pártból. Rettenetes hír volt. X.-et mindnyájan ismertük és szerettük. Emigrálása előtt a VII. kerületben dolgozott, és a fiatal fiúk tűzbe mentek volna érte. Szerencsétlen ember volt: fiatalságában egyszer nem hitte el a fiúról, akit szeretett, hogy provokátor (mint azóta bebizonyosodott, nem is volt az), akkor kemény pártbüntetést kapott, és gyakran lengte körül teljesen ok nélkül valami homályos gyanú. Konkrét támadások ellen különben többször is megvédtük. Én régről ismertem, és jó okom volt, hogy semmiképpen ne higgyem provokátornak: ő volt az a lány, akinek a lakásán szemináriumot tartottam, s a mellettük lakó rendőr gyanút fogott irántunk: ha provokátor, már akkor lebuktathatott volna. De konkrét vád volt ellene: hogy része volt Antal János elvtárs rendőrkékre kerülésében, Antal János éppen börtönbe volt zárva, úgyhogy nem tehettem mást, a Komintern közleményét elmondtam a VII. kerületi ifik vezetőinek.

Egy hét múlva bejött hozzám Rác Gyuri, és kérdőre vont, igaz-e, hogy azt terjesztettem X.-ről, hogy provokátor? Megmondtam neki, hogy személy szerint semmi ilyet nem mondtam, csak közöltem az elvtársakkal a hírt, amit Büchler mutatott nekem a Rundschau-ban. Azután kicsit kötözködve megkérdeztem:

- Miért? Mi lett volna, ha azt mondom?

- Megmondtam volna, hogy hülye csirkefogó vagy! Előbb a Győri Vili, most meg X.!

Én szerettem a kis Ráczot, ő engemet nem. Hamarjában felnevettem, és azt mondtam neki:

- Nézd fiam, én X.-et sokkal régebben ismerem, sőt szerelmes is előbb voltam bele, mint te, (Láttam, hogy elpirul, és ökölbe szorítja a kezét, de nem szólt.) Te is tudod, hogy még itthon evvel a váddal illette Y. elvtársnő, s én nyilvánosan megvédtem. Most sem tudom elhinni, hogy ne volna maradéktalanul tisztességes. Mindent el fogok követni, hogy bebizonyítsam, nem igaz, hogy provokátor. De amíg nem tudom elérni, hogy a kizárását megsemmisítsék, addig úgy fogok vele szemben viselkedni, ahogyan provokátorral szemben muszáj. Érted?

Nagyon elszomorodott, és elismerte, hogy ezek szerint alighanem igazam van, de ha nem én vagyok kurva disznó, akkor az élet az. Evvel teljesen egyetértettem. Magamban ugyanis arra gondoltam, hogy ha volna egy illegális szervezetünk, akkor az ilyen tiszta szívű, hűséges gyerekeket, mint a kis Rácz, magunk mellé tudnánk állítani, és nem kellene átengednünk a balosoknak.

Az OIB tekintélyének erről a megingásáról különben egyetlen általam ismert visszaemlékezésben sem találtam említést - Győri Vilmos szerepléséről sem, nem tudom, miért, hiszen sokan emlékeznek még rá. Talán azért, mert hamarosan tágabb teret nyertünk a manővrőzítésre, és ez a helyzetünkön sokat javított. Azt hiszem, a második zsidótörvény tervezetének közzététele volt az első esemény, amely megmutatta a közvéleménynek, mekkora árat kell fizetnie Magyarországnak a bécsi döntésért. Prága elfoglalása fejezte be azután a kijózanítás folyamatát, Kárpátalja megszerzése korántsem keltett már olyan lelkesedést, mint a Felvidéké.

A zsidótörvény tervezetének hatása nagyobb volt, mint amilyennek általában rajzolni szokták. Nemcsak a zsidókat ábrándította ki a területgyarapodáshoz fűzött ábrándjaikból, és nemcsak a munkásmozgalom érezte veszélyeztetve magát, amiért meg akarják fosztani leggyakorlottabb vezetői egy részétől. A *gleichschaltolás* szó is ettől kezdve terjedt el az országban, s ennek nem szabad lebecsülni a jelentőségét. A vállalatok egy része ugyanis már a törvény megszavazása előtt kezdte önmagát biztosítani, és árákkal kibővíteni személyzetét. A többségük határozottan stróman-rendszert épített ki, s ennek nyomán ismét született egy optimista vicc a kifogástalan származású, gyönyörűen dekorált egykori katonatisztről, akinek súlyos sebesülése miatt kellett korán kvietálnia, s akit most alkalmazni készült az egyik vállalat személyzeti igazgatója, hogy javítsa hivatalnoki karuk összetételét. Mindent teljesen rendben valónak talált a jelentkezőnél, s igazán csak a rend kedvéért kért tőle még egy életrajzot is. Hanem a feljegyzés elolvasása után borúsan mondta a pályázónak, hogy sebesülése sajnos alkalmatlanná teszi a neki szánt munkakör betöltésére.

- Hogyan?! - háborodott föl a tiszt. - Az, hogy a háborúban ellőtték a heréimet, számomra nagyon tragikus következményekkel járt, de a férfiúi kötelességek teljesítésén kívül semmiféle munkára nem tesz alkalmatlanná!

- De igen, kérem! - felelte némi zavarban az igazgató. - Arra az egyre, amire nekünk volna szükségünk. Nálunk ugyanis a tökét kellett volna vakargatnia!

Hanem ez a vicc már nem nagyon tudott meghonosodni, annyira ellentmondott neki a valóság. Mert hiába volt az újonnan alkalmazottak többsége ártalmatlan stróman, ha volt mellettük egy nem jelentéktelen, kemény és erőszakos németbarát kisebbség, amely nemcsak a személyzet megtisztításához látott hozzá, de komoly szerepet kapott a gazdasági ügyekben is, teljesen a német érdekek kiszolgálására állítva át a céget. Váratlanul kiderült, hogy a vállalatok egész sorában a német származás már jobb ajánlólevél, mint a „tiszt magyar vér”, s ez még a

turulisták között is aggodalmat okozott. Azután világossá vált, hogy a finánctóke, mely nem ilyen efemer csatornákon át szerezte információit, ugyancsak aggódik a német befolyás növekedése miatt, mert a parlament, az egész korszak történetében először és utoljára, leszavazta a kormányt, és Imrédyt csak Horthy mentette meg a bukástól. Azt azonban az ő tekintélye sem tudta megakadályozni, hogy a kormánypártból 63 képviselő kiváljon, és Bethlen István szellemi irányításával, a Kisgazdapárt Eckhardt Tibor vezette szárnyával szövetséget kötve, Függetlenségi Frontot alakítson. Mivel ma a Függetlenségi Mozgalom és a Függetlenségi Front későbbi események miatt igen ismert fogalmak, nem árt talán figyelmeztetni arra, hogy ennek a csoportosulásnak a nevének kívül az utóbbihoz nincsen semmi köze. Bethlennek, kihasználva, hogy Kárpátalja elfoglalását egyelőre megakadályozták a németek, a függetlenségen elsősorban további magyarlakta területek visszacsatolását értették, de úgy, hogy ennek érdekében az ország ne keveredjen a németek oldalán háborúba a nyugati hatalmakkal, sőt a Szovjetunióval sem. A Front az MSZDP-vel csak abban az esetben volt hajlandó szövetkezni, ha utóbbi feladja nemzetköziségét. A jobbközéptől a baloldalig tartozó polgári sajtónak viszont sikerült a munkásmozgalmat sarokba szorítania, hiszen mi semmilyen németellenes megmozdulással szemben nem lehettünk közönyösek. Ismét napirendre került a kérdés: elképzelhető-e Magyarországon fasisztaellenes népfront, s ha igen, milyen vezetés alatt. Hiszen a finánctóke manőverein túl széles középrétegek is kezdték fölismerni a német veszélyt a gleichschaltolások nyomán.

Közbevetőleg megjegyezve, ugyanebben az időben, néhány más zsidó vallásúnak született kommunistával együtt, nekem is döntenem kellett erről, mennyire bízom meg a magyar népben, mégpedig égetően fontos személyi okokból, a nyilvánosság teljes kizárásával, nem deklaratív, hanem gyakorlatilag. Történt pedig ez egy olyan esemény után, amelynél a személyi kultusz leleplezéséig semmi nem okozott nekem nagyobb keserűséget, tanácstalanságot és megdöbbenést.

Harminckilenc elején ugyanis rövid időközökben három barátom érkezett Pestre Ausztriából, szökve, illetve emigrálva, hogy innét utazzék tovább Amerika felé. Mind a hárman arról akartak meggyőzni bennünket, hogy meneküljünk mi is Magyarországról, mert zsidónak nem szabad megvárni, amíg a nácik uralomra kerülnek.

Egyik a három közül korábban a bécsi magyar diákok egyesületének vezetőihez tartozott, és meghívta magához bátyámat a Bécsből hazakerült pesti ifjú munkás-vezetőkkel együtt, hogy megóvják őket az elkerülhetetlenül bekövetkező csalódástól. Teljesen letörve, szinte hisztériásan veszekedett velünk, ne várjuk meg, amíg már minden késő lesz.

Mert - mondotta - akármilyen rettenetes is a fasiszmus, ellene harcolva talán még ki lehetne bírni az életet. De Ausztria Kommunista Pártja az Anschluss után azonnal megszakította a kapcsolatot zsidó tagjaival, önvédelemből és elkerülhetetlenül ugyan, de megfosztva evvel őket a harcban való részvétel lehetőségétől is. És hogy ennek majd nálunk is így kell lennie.

Már mondtam, hogy csalódásom személyes jövőmtől függetlenül is rendkívüli volt: elhittem állítását, amit különben egyetlen más forrás sem igazolt. Le kell szögezmem, hogy barátunk tanácsának megfogadása objektív akadályokba egyikünkénél sem ütközött: nekem rokonaim éltek Párizsban, apámnak jó barátja Helsinkiben, tehát akár Franciaországba, akár Finnországba kijuthattam volna, ha akarok. A többieknek pedig olyan diplomájuk volt, mellyel az emésztő mérnökhány miatt mind Dél-Amerikában mind Törökországban könnyen lehetett szerezni letelepedési engedélyt. Tehát nem a szükségből csináltunk erényt, amikor mindnyájan a maradás mellett döntöttünk. Kifejtettük barátunknak, hogy Magyarországon még hosszú évekig lesz lehetőségünk a náciizmus uralomra jutása ellen harcolnunk. S ha végül is elbuknánk, ez csak úgy következhetik be, hogy Németország megszállja hazánkat, és a

magyar nép semmivel nem fogja őket jobb szívvel fogadni, mint a csehek vagy a szlovákok. Nálunk nem jöhet létre olyan helyzet, melyben a KMP ne vállalhatná zsidó tagjait.

Mint ismeretes, mindkét jóslatunk teljesült.

Feleségem meg én különben már valamivel korábban is, még bensőségebb formában tettünk hitet bizalmunkról. Ismert jelekből ugyanis arra kellett következtetnünk, hogy Magda teherbe esett. Felkerestük tehát a kommunisták között már akkor is neves nőgyógyászt, Hirschler doktort, aki igazolta gyanúunkat. Mivel pedig megszokta, hogy a kommunisták nem merik vállalni a gyereket, megkérdezte, hogy most mi lesz.

Azt válaszoltuk: remélhetően leány. Ő pedig örömeiben szinte haditáncot járt a rendelőjében, amiért nem akarjuk elvetetni a gyermeket. Később megkérdeztem, mennyi honoráriumot fog kérni a szülés levezetéséért.

- Ezt magának kell kiszámítania - mondta. - Legmagasabb honoráriumom kétezer pengő volt, ezt egy textilgyáros feleségétől kaptam. Legalacsonyabb, hogy fél évig havi száz pengővel támogattam egy elvtársnőt a szülés után. Számítsa ki, hogy a kettő között milyen kategóriába tartozik.

Kiszámítottam, de nem árulom el az eredményt. A lényeg az, hogy vállalni mertük a szülést, és ezt később sem volt okunk megbánni. Ennek köszönhetem, hogy van egy tizenhét éves unokám is. A fiam életében, azután, hogy apját-anyját letartóztatták, előfordult néhány „meredek” dolog. Például az elvtársak bejuttatták egy soproni bentlakásos óvodába, hogy kevésbé legyen szem előtt, azután pedig az egész óvodát bevitték a gettóba. Hanem akkor Jóboru Magda leutazott érte, egy paplannal bement a gettóba, belecsavarta a fiút, és kihozta a hóna alatt. Itt Pesten azután Ratkó Anna vette magához. Mikor őt is figyelni kezdték, és Gyuri ismét veszélybe került, Jóboru valahova a Kiskunságba vitte le, a szüleihez. Mikor engem a komáromi várbörtönből Dachaubá szállítottak, már avval vigasztalódhattam, hogy felszabadult területen tartózkodik, s ha meg kell halnom, sem fogok elveszni utód nélkül. Ez is igazolja, jogosan nem hittünk abban, hogy a magyar nép fasiszta volna, s bár közben anyámat meggyilkolták a fasiszták, szélesebb családom nagyobb felét pedig elpusztították, utólag sem változtattam meg a véleményemet.

Mint ezekből a közbevetett történetekből is látszik, mi, kommunisták, és a szociáldemokrata párt balszárnya is, szilárdan hittünk abban, hogy lehetséges olyan németellenes összefogást teremteni, amely lehetővé teszi az ország függetlenségének megvédését, ha a mozgalom élére a munkásosztály kerül. Velünk szemben a párt szélsőjobboldala, amely Bresztovszky Ede, a Népszava korábban leváltott vezetője és Takács Ferenc debreceni titkár vezetése alatt főként vidékiekből állt, teljesen a Bethlen-féle Függetlenségi Front uszályába kerülve, revizionista alapra helyezkedett, s a kongresszuson azt javasolta, változtassák a párt nevét *Magyarországi Szociáldemokrata Pártról Magyar Szociáldemokrata Pártra*. Emlékezetem szerint mi nem láttuk egészen tisztán ennek a csoportnak a szerepét, pontosabban szólva, nem ismertük eléggé a tevékenységüket. Bresztovszkyban akkor sem nagyon bíztunk, amikor még baloldalinak számított (Peyer harcolta ki leváltását), mert mindig éreztünk a jellemében valami tisztátalanságot. Arról is tudtunk, hogy átállt a jobboldalra. Hanem Takács Ferencel nem ez volt a helyzet.

Takács rendkívül tehetséges ember volt. Az utolsó választásoknál a vidéki titkárok közül egyedül őt jelölte a pártvezetőség a listáin első helyen, őt is csak azért, mert választókerülete teljesen reménytelennek látszott. Takács azonban megcsinálta a lehetetlent, a vidéki titkárok támogatásával megszerezte a legtöbb szavazatot, és bekerült a parlamentbe. Ez a váratlan siker a pártvezetőség politikájának egyik legélesebb kritikája volt, mert azt a különben is igen

valószínű feltevését erősítette, hogy helyi listavezetőkkel sokkal jobb eredményt érhetnek volna el, mint a fővárosból küldött képviselőjelöltekkel. Takács azután óriási sikert aratott első felszólalásával a parlamentben, és különösen az MSZDP kongresszusán, ahol a parasztság helyzetéről sallangmentesen, de olyan hozzáértéssel, szenvedéllyel és valami különös méltósággal beszélt, hogy a küldöttek egyszerre szívükbe zárták. Sokáig a baloldal reménységének számított, és szerintem nem tudtunk arról, hogy olyan akcióprogramot terjesztett a kongresszus elé, amely mellett még a pártvezetőség is haladónak számított.

Mint már említettem, volt egy harmadik akcióprogram is, a miénk. Az OIB terjesztette elő, de nem egyedül az OIB munkája volt. Céljában pedig egészen más, mint a másik kettő. Nem deklarációnak szántuk, hanem olyan programnak, melynek segítségével a párt kitörhet abból az elszigeteltségből, amelybe a körülmények és vezetőinek tehetetlensége szorította.

A polgári sajtónak sikerült a közvéleménybe bevinni azt a nézetet, hogy a függetlenség védelmének Bethlenék a letéteményesei, a velük való együttműködés az egyetlen reményteljes lehetőség. A revízióról a munkássajtóban tulajdonképpen sem beszélni, sem hallgatni nem lehetett. Épp ezért mi úgy véltük, hogy az alárendelt helyzetből csak ellentámadás segíthet ki bennünket: elismerve, sőt hangsúlyozva, hogy függetlenségünk megvédése a központi kérdés, éppen ennek érdekében követelnünk kell, hogy a dolgozók követeléseinek kielégítésével minél érdekelttőbbé tegyék őket az ország függetlenségében. Napirendre kell tehát tűzni az ország valóban égető problémáit: a hitbizományok megszüntetését, a földreformot, a dolgozók szociális helyzetének védelmét, sőt a magyar ipar támogatását. Vagyis olyan kérdéseket kell a napi viták középpontjába állítanunk, amelyekben egyértelműen foglalhatunk állást. A kongresszust előkészítő egész vitában főképpen azt magyaráztuk, hogy előnyösebb terepre kell áthelyeznünk a harcot, és azon ellentámadást indítanunk. Amikor azonban a pártvezetőség bedobta a névváltoztatás ügyét, tudniillik, hogy a helyzet könnyítésére, változatlanul elutasítva a Magyar Szociáldemokrata Párt elnevezést, vegyük fel a Szociáldemokrata Párt nevet, s a javaslat általános fölháborodást keltett a fővárosi pártszervezetekben, beugorva a közhangulatnak, engedték, hogy szinte kizárólagosan e körül folyjon a vita, s ez jelenlegi nézetem szerint hozzájárult ahhoz, hogy kevesebbet értünk el a kongresszuson a lehetségesnél. Nem volt még gyakorlatunk abban, hogyan kell harcolni hasonló fórumok előtt.

Maga a kongresszus két részre oszlott: értekezletre és előértekezletre. Utóbbit 1939. január 28-án tartották a nyomdászszakszervezet székházában. Ez az egyetlen dátum, melynek nem kell könyvben utánanézni. Nehéz szívvel jöttem el rá: feleségemet az egyik sógorom felügyelete alatt kellett odahaza hagynom. Mindenórás volt, számítanunk lehetett rá, hogy az éjszaka folyamán kórházba kell szállítani. De én nem maradhattam vele: megbeszélés szerint nekem kellett az előértekezleten felszólalnom, és Kulich ismertette volna akcióprogramunkat a nyilvános kongresszuson.

Előértekezletek tartása szokásos volt a mozgalomban. Pártkongresszuson többen nem vettem részt, nem tudom, korábban is éltek-e a lehetőséggel. A szakszervezetek közgyűléseit szükségszerűen megelőzte egy másik, melyen az úgynevezett szabad szervezetek kérdéseit beszélték meg, vagyis a politikai kérdéseket, melyeket a gyűlés betiltásának veszélye nélkül nem lehetett megtárgyalni a rendőrtiszt előtt. Az előértekezlet beiktatása a pártkongresszus elé önmagában nem volt valami elterelő manőver, hanem helyes intézkedés, mert a névváltoztatás kérdéseiről sem folytathatt szabad vita a rendőrség előtt. Mi a napirend vita nélküli elfogadásával követtük el az első hibát. Követelnünk kellett volna, hogy a névváltoztatást és az akcióprogramokat együttesen tárgyaljuk meg, egyrészt, mert utóbbiról sem lehetett a nyilvános ülésen a valódi érveket elmondani, másrészt a két kérdés valóban összetartozott. Így azután egy lényegében másodrangú kérdésre pazaroltuk a drága időt, ahelyett hogy a

feltételekről tárgyaltunk volna, melyeknek elfogadása esetén a küldöttek megszavazzák a névváltoztatást. Mert bármennyire is három különböző politika szimbóluma volt is a három elnevezés (a Takácséktól javasolt rendkívül csúfosan bukott meg), nem szimbólumokról, hanem a követendő gyakorlatról kellett volna vitatkoznunk. Félreértés ne essék: akkor erre én sem jöttem rá, hanem nagy lelkesedéssel mondtam el filippikámat a pártvezetőség javaslata ellen, melyet azután az értekezlet kiéheztetésével, ha kis többséggel is, a pártvezetőség lényegében simán megszavaztatott.

A gyűlés után felizgatva mentem haza. Óvatosan dugtam be a vaksötét folyosón a kulcsomat a zárba, hogy fel ne ébresszem a feleségemet. De üres lakás fogadott. Magda eltűnt, és sehol egy üzenet, egy cédula, mely tudatta volna, mi történt vele. Sok kételyem ugyan nem lehetett, de azért nem értettem a helyzetet. Telefon híján sehonnan nem szerezhettem értesülést. Ruhástól feküdtem le a rekamiéra, hogy hajnalban beszaladjak a kórházba és érdeklődjem a feleségemről. Mikor azután elindultam, láttam, hogy az ablak rácsában, nyilván, hogy minél előbb meglássam, egy előző napi újság van, a szélén felírás: „Gratulálok! Fiú!” Sógorom nem gondolt a vaksötéttel, s így egy nehéz éjszakához juttatott.

Beszaladtam hát a kórházba, megnéztem a fiamat, azután siettem, hogy beérjek a Vasas Székházba a kongresszusra. A lépcsőházban találkoztam Szakasitscsal. Kezet fogtunk, közöltem vele fiam születését, gratulált, én pedig azt mondtam:

- Meg fogom tanítani, hogy szégyellje magát, amiért születése estéjén változtatták meg a Magyarországi Szociáldemokrata Párt nevét.

Szakasits megsértődött, s néhány hónapig nem voltunk túlságosan jóban egymással. Azután leültünk, szétnyílt a függöny, és a színpadon megjelent Büchler József. Hogy a zsidó funkcionáriusokat, s főképpen őt, nem fogják újraválasztani, azt tudtuk, de azt nem, milyen formában fogják ügyüket megoldani. Büchler pedig újból igazolta, hogy van stílusérzéke és akasztófahumora. Utcai ruhában jött be, megállt a rivalda előtt, és a szokásos rövid üdvözlő beszéd helyett csak ennyit mondott:

- A kongresszust megnyitom. A kongresszus tisztségviselőinek megválasztásáig a kongresszus elnökének X. elvtársat ajánlom.

A kongresszuson azután két beszámoló hangzott el, Szakasits Árpádé a pártvezetőség kétéves munkájáról és a párt helyzetéről és Peyer Károlyé a politikai helyzetről és a párt feladatairól. Szakasits referátuma első részében a mozgalom helyzetéről adott - mint később kiderült - a valódi helyzetről lényegesen optimistább jelentést, második felében pedig megvédte a pártvezetés politikáját. Peyer pedig akarva-akaratlanul is kénytelen volt a valóban legfontosabb politikai kérdésekkel foglalkozni, de ezt rendkívül ravasz módon tette. Három probléma állt beszédének tengelyében. Az első, hogy a főként Imrédy és Jaross által propagált terv mezőgazdaságunk fejlesztésére az ipar rovására Magyarországot Németország gyarmatává tenné, a második, hogy szemben a jobboldali propagandával, a tengelybarátság önmagában nem ok, hogy belpolitikailag is közeledjünk Németországhoz, harmadik pedig az összes magyar többségű terület visszacsatolásának követelése, amely pillanatnyilag szemben állván a német tervekkel, németellenes agitációnak tűnhetett, valójában, mint a későbbi események ezt bizonyították is, hosszú távra a német érdekeknek használt. A kongresszus elnöksége érthetetlen okból, időhiányra hivatkozva, nem nyitott vitát a Szakasits-beszámoló fölött, noha a gyakorlatban Peyer referátumához való hozzászólás címén amúgy is bármely tételével lehetett vitatkozni, másodszer pedig a régi szokást követve, mely szerint elsősorban a szakszervezetek képviselőinek adták meg a szót, a baloldali küldötteket amúgy sem hallgatták meg, az építők és a bőrösök, azaz Fodor Gyula és Katona János kivételével. A küldöttek

nyomása azt is elérte, hogy a vita lezárása után még Kulich Gyula is szót kapott, és ismertethette az OIB akciótervét, melyet a kongresszus nem vetett el, hanem vita nélkül a megalakítandó akcióbizottság elé utalt felhasználás céljából. A leglényegesebb ravaszság azonban abban állott, hogy a legvitathatóbb és legvitatandóbb kérdést, a revíziós követelések értékelését, a rendőrség jelenlétében érinteni nem lehetett, s így, bár a függetlenség kérdése méltó módon került a beszámoló középpontjába, kísérlet sem történhetett a függetlenség fogalmának tisztázására. A három ellenzéki szónok csak annyiban különbözött a többitől, hogy felszólalásában aktív, a munkásság érdekeit támadóan képviselő politikát követelt a megválasztandó pártvezetőségtől - többek között a függetlenség védelmének érdekében is.

A vita lezárása után a jelölő bizottság avval kezdte meg beszámolóját, hogy a pártvezetés név szerint felsorolt tagjai saját maguk kérték, akceptálandó okból, hogy ne javasolják őket a vezetőségbe. Ily módon, az egy Buchinger Manó kivételével, az összes eddigi zsidó vezetőt kihagyták a jelölőlistából, az indokolás formális kimondása nélkül. A lista megkapta a szükséges többséget.

Éppen a választással kapcsolatban derült ki, hogy nem használtuk ki eléggé a lehetőségeinket. Mint már említettem, a zsidó vezetők eltávolítására számítottunk, de nem is néztünk utána, nincs-e lehetőségünk, hogy az új vezetőség összeállítását valamennyire is befolyásoljuk. Meg sem próbáltuk megtudni - pedig nem volt reménytelen -, kik lesznek az új jelöltek, s hogy nincs-e közöttük olyan, aki helyett nekünk megfelelőbb jelöltet állíthatnánk. A kongresszus megnyitása után azonban többen szóltak nekem, mint az OIB tagjának, olyan elvtársak, akiket nem számítottunk a baloldalhoz, próbáljuk jelölni Kossa Istvánt, valószínűleg megkapná a többséget. A lista ismeretében biztosra vettem, hogy ha a második - újonnan megválasztott - nyomdász jelölt, Brumiller helyébe javasoljuk, úgy még olyanok is Kossára szavaztak volna, akik nem őt szerették, csupán a nyomdászszakszervezetet nem kedvelték. Én a javaslatok után átmentem az ülésező jelölő bizottsághoz, és minden eshetőségre a magam nevében javasoltam a hivatalos listára Kossa főlvételét, a bizottság pedig roppant udvariasan vette tudomásul javaslatomat, és - legalábbis úgy éreztem - úgy nézett rám, mint egy hülyére. Már tudniillik azért, mert azt hiszem, legcsekélyebb súllyal is a latba esik, amit javasolok. Ezután megkerestem Kulichot, és megkérdeztem, mit tegyünk. Rendkívül rosszkedvű volt. Mint kiderült, neki is ajánlották néhányan, hogy álljunk ki Kossáért. De neki is, nekem is az volt a véleményem, hogy elkéstünk. Egy ilyen javaslatot korábban kellett volna kezdenünk előkészíteni.

A kongresszus így a peyeri szárny teljes győzelmével végződött. Tegyük hozzá nyugodtan: pirruszi győzelmével. Itt kezdődött tulajdonképpen a baloldal megerősödése. És ha alá is becsültük lehetőségeinket az országos kongresszuson, az nem jelenti, hogy erre ne számítottunk volna. Már pontos értesüléseink voltak arról, hogy a kerületi vezetőségekből néhányan a baloldali centrum képviselői közül, egy-két következetesen baloldali titkár segítségével, a fővárosi kongresszusra puccsot készítenek elő, meg akarják és minden valószínűség szerint meg is fogják hódítani a fővárosi végrehajtó bizottságot. Ezzel új erő jelentkezett a harcban, és mi már fel is vettük velük a kapcsolatot.

Pintér István azt írja a kongresszus előértekezletéről, hogy meglepetésszerűen éppen a vezetőséget máskor támogató szakszervezetek képviselői kezdték a támadást a névváltoztatás ellen, mint például a nyomdászoktól Radvánszky Rezső. Számomra azonban csak annyi ebből a meglepő, hogy Radvánszky formálisan a nyomdászok küldötte volt - ezt éppen annyira lehet komolyan venni, mint azt, hogy Kulich a VIII. kerület küldötte volt, én a VII.-é, míg Bottyánszki Margit képviselte az OIB-t - vagyis, hogy így többen vehettünk részt az OIB-ből a kongresszuson. Radvánszky ekkor a IX. kerületi pártbizottság titkára volt, és így is hallgattuk felszólalását. Álláspontja nem is volt meglepetés, tudtuk, hogy a fővárosi ellenzék egyik

legaktívabb vezetője. Mivel pedig szeretnénk volna elérni, hogy az új vb-ben nekünk megfelelő elvtárs képviselje az ifjúnunkásokat, vele kezdtünk tárgyalásokat az OIB nevében, hogy dolgozzunk együtt a fővárosi kongresszuson. Természetesen engem bíztak meg a kapcsolat felvételével, mert én ismertem legrégebben a mieink közül. Fölhívtam tehát telefonon, találkozót kértem tőle, s ő a IX. kerületi pártbizottság helyiségébe hívott. Baráti kézszerítással fogadott, hellyel kínált, megemlítette, hogy ezer éve nem látott - hanem azután, váratlan fordulattal, nem jövetelem céljáról érdeklődött, hanem Weisz Samuról. Igaz-e, hogy nagyon rossz állapotban van? Mert a bátyja az életéért aggódik...

Alaposan meghökkentem. Két okból is. Eddig azt hittem, a vezetőség nem tudja, hogy én is tagja vagyok az ellenzéknek. Most azután törhettem a fejem: Radvánszky csak kivétel-e, s hogy akár az, akár nem, miért egy ilyen kényes célzással kezdi a beszélgetést? Mindenesetre kevés híja volt, hogy nem így feleltem:

- Csodálkozik? Maguk vonták meg tőle a segítyt!

Szerencsére, végül is sikerült uralkodni magamon, s ehelyett azt kérdeztem, miből gondolja, hogy kérdésre éppen tőlem kaphat választ. Elmosolyodott. De csak a szájával, nem a szemével.

- Engländer Náci egy elszólásából. Emlékszik, mikor találkoztunk a strandon? De legyen nyugodt, elszólásokkal nem szoktam visszaélni. A Toronyban úgy tartják számon, mint a jövő egyik legnagyobb reménységét. Jelzem, én is. Gajárszki barátom szerint előbb-utóbb maga lesz a Globus bizalmija. Ha ez aktuális lesz, számíthat a támogatásomra...

Mivel a bizalminak semmi oka nem volt rá, hogy lemondjon a közeli vagy a távoli jövőben, megjegyzését semmitmondó baráti nyilatkozatnak vettem, s nyilvánvalóan annak is szánta. Bár néhány évvel később, amikor éjjeli szervező főbizalminak választottak a Globus nyomdában, örömmel gratulált. Most azonban még nem érthettem, miért kezdte beszélgetésünket egy provokatívnak tűnő kérdéssel. Megmagyarázta.

- Higgye el, Weiszet őszintén sajnálom. Jobb sorsot érdemelt volna. Mindkettőnknek van mit megbánnunk. Neki, hogy ellenzéki lapot indított, nekem, hogy elutasítottam a rendkívüli segély felemelésére tett indítványát.

Újból elmosolyodott, most már a szemével is:

- Nos, Erdős elvtárs, mi kívánsága van az OIB-nek?

Én pedig szépen, kényelmesen, kerülve minden kockázatot, elmagyaráztam, hogy értesültünk az új fővárosi vb-vel kapcsolatos terveikről, s azt készek vagyunk minden erőnkkel támogatni. Viszont azt szeretnénk, ha az ifjúságot a mi jelöltünk képviselné a vb-ben. Ne olyanok, mint a Lampel Mária, akinek nincs hozzánk semmi köze.

Mégiscsak megzavart a fogadtatásom, mert egyébként nem szoktam elkövetni különösebb örültségeket. Ez a megjegyzésem pedig olyan volt, mintha szándékosan akarnám provokálni. Lampel neve persze nem egészen véletlenül csúszott ki a számon, hiszen akkor még nem látszott annyira egyértelműen baloldalinak, mint később, de azért nehezen találhattam volna rosszabb példát nála. Hiszen én is tudtam, hogy ők ketten voltaképpen házastársakként élnek, s csupán azért nem törvényesíthetik viszonyukat, mert Radvánszky felesége élőhalottként fekszik egy kórházban. Elakadt a szavam, és vártam, minek minősíti megjegyzésemet, de roppant szelíden válaszolt.

- Azért nem olyan rossz leány az a Mária, mint hiszi!

- Félreértett, Radvánszky elvtárs - feleltem álnokul. - Éppen azért említettem példának őt, mert kitűnő elvtárs, fiatal, s így minden szempontból megfelelné a fiatalok képviselőjének, kivéve azt az egyet, hogy nem az OIB-ben, hanem a nőbizottságban dolgozik. Legyen ő a fővárosi vb nőfelelőse, mi viszont Bottyánszki Margitot szeretnénk jelölni.

Mivel mindkét javaslatommal egyetértett, könnyen meglett az egyezés. Meg is választották mindkettőt Radvánszkyval, Harustyák Józseffel, Mező Gyulával, Kertész Jenővel, Wiener Tiborral és a centrum s a baloldal más képviselőivel együtt. Hanem a választáson én már nem vehettem részt, bár lett volna némi szerepem felszólalásaink koordinálásában is - abban is megállapodtunk, hogy legalább három felszólalót biztosítanak az OIB-nek. De a szülés után Magda súlyosan megbetegedett, az orvosok szülési pszichózist állapítottak meg nála, s így nem hagyhattam a gyerekekkel egyedül. Goldmann Gyuszi vállalta át a munkámat. Másnap a feleségemet kórházba, a kicsit pedig a gyermekmenhelyre kellett szállítani. Nehéz időszak következett rám. Eleinte úgy látszott, tüneményes gyorsasággal fog minden rendbe jönni. Feleségemet másfél hét múlva kiengedték, Gyuri is hazajöhetett - hanem azután Magda, amilyen gyorsan felgyógyult, olyan gyorsan vissza is esett. Kiderült, hogy nem ismerték fel a betegségét, nem szülési pszichózisa volt, hanem a szoptatástól kellett volna eltiltani. Én akkor már éjjel dolgoztam a Magyar Nemzetnél. Egyik este lekísért az utcáig, ott köszöntünk el egymástól. Mikor éjjel hazaérkeztem, ő nem volt sehol, s csak kétségbeesetten síró kisfiamat találtam a lakásban. Ott álltam tehetetlenül, s el sem tudtam képzelni, mit tegyek. Végül rázártam a gyerekekre az ajtót, lerohantam az utcára, és egy rendőrből ütköztem a kapunk előtt. Neki panaszkodtam el a helyzetemet, megsajnálta, bevitt a közeli őrszobára, és - nyilván szabálytalanul - onnan engedett telefonálni gyermekorvosunknak, mit tegyek. Ő felhívta a menhelyt, melynek különben orvosa volt, s én taxival szállítottam vissza a kicsit. Másnap kitudódott, hogy a feleségem az ajtóban felejtette a kulcsát, s mikor nem tudott bejutni a lakásba, azt hitte, szándékosan zártam ki onnan, és kétségbeesésében az utcán csavarogta át az éjszakát. Átmenetileg zárt intézetbe kellett szállítani.

Az élet mérhetetlenül komisz tud lenni. Ez egy pénteki napon történt. Éjszakai munkám miatt nem járhattam le az ificsoport gyűléseire, de volt minden vasárnap is egy összejövetelük, melyet a szórakozásnak szenteltünk. Ötven-hatvan ember állt össze ezeken a napokon játszani. Ilyen nagy létszámnál már szükség volt valakire, aki diktatórikusan vezette az egész foglalkozást, beosztotta a csoportokat, és kitalálta a játékok sorrendjét. Nehéz szerep volt ez, az egész csoportban mindössze négyen-öten tudtuk kifogástalanul ellátni. Én mindig nagyon utáltam ezt a beosztást, vagy inkább félttem tőle. Letörve vánszorogtam be a Dob utca 90-be, kétségbeesve üldögéltem egy széken, amíg nem érkezett el a kezdés ideje; akkor felugrottam a székemre, felkiáltottam: „Kedves elvtársak!” - és transzba estem, de szó szerint. A legtöbb csoportnak megvolt a maga különös specialitása - nálunk a vasárnapi foglalkozásoknak volt nagy hírük, s ebben elég sok részem volt nékem is. A későbbi híres rendezővel, Pártos Gézával megtanítottuk a gyerekeket commedia dell’artet játszani, és annyira jutottunk, hogy negyedórás tanácskozás után minden jelentősebb politikai eseményből tudtunk rögtönözni egészen hatásos kis szatírákat, de egyébként is szerettük a humoros-szereplős játékokat, például azt, hogy két embernek ki kellett mennie a szobából, a többi addig eldöntötte, melyik milyen politikai legyen - mondjuk Chamberlain és Peyer Károly -, azután mindegyiknek megmondtuk, ki a másik, s úgy kellett egymással viselkedniük, hogy megfejtessék, kit képviselnek önmaguk. Nos, ezen a vasárnapon rajtam volt a játékvezetés sora. Mikor ápolni kellett a feleségemet, természetesen még arról is lemondtam, hogy én fogjam össze a kongresszuson az ellenzék munkáját. Most, amikor csak szomorú voltam, de több szabad idővel rendelkeztem, mint bármikor, restelltem volna, ha kibújok feladatom alól. Elmentem a találkozóra, felálltam a székre, vezettem a játékokat, tudom, mert este mondták, hogy különlegesen jól, mulatsá-

gosnál mulatságosabb tréfákat találtam ki, nevettem a nevetőkkel, és közben, magamban, kisfiam kimerült, nyöszörgésbe fúló sírását véltem hallani. Amikor vége lett a szeánsznak, a kimerültségtől remegve búcsúztam el barátaimtól, hazamentem, elővettem Juhász Gyulát, és olvasni kezdtem a verseit. A felszabadulásig ő volt a kedvenc költőm, még akkor is, amikor már tudtam, hogy József Attila nagyobb nála. Valami végtelenül vigasztalót találtam szemléletében.

*Szeretnék néha visszajönni még
feledni nem könnyű a föld ízét*

- írta, mert hiába volt rettentően szomorú az élete, pontosan tudta, hogy az élet mégis szép másnak, és szépségén mit sem változtat, hogy neki ebből nagyon kevés jutott. Ekkor az Anna-verseket olvastam, mert sok okom volt félni, hogy az én feleségem is már csak emlék marad. De most nem vigasztalt meg Juhász Gyula sem. Nagyon szerettem Magdát. Félretettem a kötetet, és évek óta először újra verset próbáltam írni.

*Mint égbe nyúló, karcsú portorony
eloszlottál és eltűntél magad.
Hiányod száguld körbe szüntelen
mint roppant légvonat.*

Hanem azután nem tudtam befejezni, elnyomott a fáradtság és az álom. Talán jobb is volt így, mert úgyis érvénytelenné tette volna József Attila jóval később megjelent sora:

Hiányod átjár, mint huzat a házon...

VII. Az 1942 márciusához vezető út

1939. március 14-én a németek megszállták Prágát, és másnap bejelentették a cseh-morva protektorátus megalakulását. Hitler ezzel mélyen behatolt Közép-Európába, s ez Magyarország politikai helyzetében is azonnali és jelentős változásokat hozott. Szinte órák alatt született meg a legújabb vicc, amely híven tükrözte a közvélemény megváltozását, s melynek az volt a csattanója, hogy Prága után Pest következik.

És valóban, Csehszlovákia szétzúzása eloszlatta azok illúzióját is, akik még mindig azt remélték, hogy a nyugati hatalmak megálljt fognak kiáltani Hitlernek, és azokat is, akik a németekben valamiféle nagy és többé-kevésbé önzetlen barátot láttak. Az országon a veszélyeztetettség és védtelenség érzése lett úrrá. Némi késéssel a fináncstőke konzervatív szárnya is féltetni kezdte függetlenségét. Ezt persze nem a viccből lehetett megtudni, hanem abból, hogyan vezette a parlamenti választás propagandáját, majd hogyan viselkedett az eredmény ismertté válása után.

A különítményes-időket leszámítva, a német megszállás alatt soha nagyobb nyomás nem nehezedett a szociáldemokrata pártra, mint az 1939-es választás idején. Ezúttal is igénybe vették a csendőrséget és a megyei apparátust, hogy vegzálják a párt funkcionáriusait és ismertebb híveit, de ezúttal ez volt a terror elviselhetőbb része. A kormány most kezdette meg a Munkafront régebben megtett feljelentése nyomán a vizsgálatot a szakszervezetek ellen, kormánybiztosokat küldve ki ellenőrzésükre. Az olasz lapokon keresztül kiszivárogtatták, hogy a szakszervezeteket be fogják tiltani. A párt két nagy gazdasági intézményét, a Fogyasztási Szövetkezetet és a Törekvés Takarékpénztárt csődbe jutottnak nyilvánították, átjátszottak a Hangyának, anélkül hogy a betéteseket és kisérszvényeseket bármivel is kárpótolták volna. A választókerületek beosztását csak az utolsó pillanatban hozták nyilvánosságra, s úgy szabták át a határaikat, hogy tovább romlott az arány az egy kormánypárti, illetve egy baloldali képviselő megválasztásához szükséges szavazatok száma között, szakértők szerint 1:3-ra. A pártvezetőség ennek ellenére azt várta, hogy az első titkos választáson több képviselői helyet fog szerezni, mint azelőtt. Roppant nehéz erről negyven év távlatából bizonyosat mondani, de úgy emlékszem, ha több kétkedéssel is, de mi is osztoztunk a várakozásukban. Sőt, a terror mértéke szerintem azt mutatja, hogy a kormány is hasonlóra számított.

Mikor azután kiderült, hogy a szociáldemokrata párt katasztrofális vereséget szenvedett, mindössze egy vidéki (Győr) és négy fővárosi mandátumát sikerült megtartania (az északi választási kerületben kettőt, délen egyet és egyet Pest-környéken is, míg a budai kerület elveszett), a nyilasok pedig 42 helyhez jutottak a parlamentben, és az új kormányzó párt, a MÉP képviselőinek nagy része is a szélsőjobboldalhoz tartozott, Bethlen István nyilatkozatában maga is katasztrófának nevezte a baloldali radikalizmus összeomlását, Keresztes-Fischer Ferenc, a belügyminiszter pedig úgy érezte, védekezni kényszerül: kijelentette, ő ezt határozottan örömdetesnek tartja, csak abban lát veszélyt, hogy a baloldali radikalizmus „átcsúszott” a jobboldalra. Teljesen hihetetlen, hogy ő maga ne látta volna érvelése szofizmusát. Valódi véleményét az mutatja, hogy sürgősen befejeztette a szakszervezetek elleni vizsgálatot, és a talált hiányosságokról rendkívül enyhe jelentést tétetett közzé. Tulajdonképpen csak két szankciót alkalmazott: kormánybiztost neveztetett ki a Szaktanács mellé, és megtiltotta, hogy a szakszervezetek tagságuk után kollektív tagdíjat fizessenek az SZDP-nek. Ezzel elárulta, hogy a Bethlen-Teleki-féle arisztokrata társaság művészi tökélyre fejlesztette ugyan a parasztság elleni politikai harcot, de a munkásmozgalomhoz tulajdonképpen nem értett. Nem tudom megállapítani, mekkora kárt okozott ennek a pénzforrásnak az

elvesztése az egész pártnak, de bizonyos, hogy sokkal kisebbet, mint saját leghűbb szövetségeseinek, a Peyer-féle társaságnak, amely alól ezzel az intézkedéssel kivonta hatalma anyagi alapjait.

Hogy a szervezett munkásság hogyan fogadta Prága elestét, azt nem tudom megmondani. Ebben az egy kérdésben nem érzem magamat elfogulatlan tanúnak. Közvetlen barátaim közül - talán az egy Goldmannon kívül - nem ismertem senkit, akit a történelem egyetlen változása se rendített volna meg legalább átmenetileg. Hogy kit mikor és melyik esemény zavart meg, azt utólag még jellemzőnek is lehet találni, de előre megjósolni éppen nem lehetett. Ami engem illet, én utólag sem értem, miért éppen Prága eleste döbbsített meg a legjobban. Ha féltem volna, érteném. De nem féltem. Egyszerűen úgy éreztem, a mozgalom szekere most kátyúba ragadt, és sehova nem lehet kimozdítani. Emlékszem, egyszer Háy Károlynál voltam látogatóban, és egészen másról folyó beszélgetés közben, magamnak is váratlanul, megkérdeztem tőle:

- Mondd, Kari! Hiszel te még a világforradalomban?

Ő pedig minden meglepetés nélkül válaszolt:

- Feltétlenül. De nem tudnám megmagyarázni, hogy miért.

Azután ő kérdezte tőlem:

- És te?

Azt feleltem, pontosan úgy vagyok, mint ő, de - bár a párbeszéd tanúsága szerint ő is megzavarodott egy kicsit - nem biztos, hogy valóban egyformán éreztünk volna. Én tapogatóztam, mint a vak, és úgy véltem, hogy OIB-tagságomnak sem tudok megfelelni, amíg a helyzetünk-ből nem látok semmilyen kiutat. Ekkor eszembe jutott, amit Vértes György mesélt közvetlenül letartóztatása előtt: Schöpflin Gyula, a lap munkatársa, közös ismerősünk, valamiért ugyancsak elvesztette a hitét, s akkor ő Molnár Erikhez vitte el, hogy beszéljen vele, s ennek a terápiának teljes sikere volt. Elég vakmerő elhatározásra jutottam: arra, hogy ismeretlenül én is meglátogatom őt. Tudtam, hogy már említett kecskeméti barátom. Kertész Laci többször találkozott vele, leutaztam tehát hozzá, s megkértem, mutasson be neki. Felmentünk a lakására, én elmondtam, ki vagyok, mi a bajom, mit mesélt Vértes Schöpflin Gyusziról, és megkértem, ha lehetségesnek tartja, világítsa meg nekem is a politikai helyzetet. Kötélnek állt. Este kilenc órára visszahívott. Kertész Laci kérte, hogy ő is jelen lehessen. Beleegyezett.

Akkor egyszer voltam az irodájában, s eléggé furcsán emlékszem rá vissza, valószínűleg pontatlanul. Mintha egy óriási előszobája lett volna, plafonig érő sárga polcokkal s azokon töménytelen mennyiségű kartotékkal, alattuk egy íróasztallal és egy titkárnővel. Kertész azt mesélte, hogy a helyi értelmiség szerint a kartotékok többségében nem pöriratok vannak, hanem cédulakatalógus történelmi kutatásairól, s hogy a titkárnő ezek között jobban kiismeri magát, mint a periratokban. A belső szoba kicsiny volt, és meghitt. Ő íróasztala mögött ült, mi kényelmes karosszékekben foglaltunk helyet. Titkárnője feketét hozott, aztán eltávozott. Ő pedig rám nézett, és elmosolyodott:

- De hiszen én semmit nem tudok, amit maga is ne ismerne... A kávé pedig nem törökösen iszom, így a zaccából sem jósolhatok. Talán jó volna, ha együtt gondolkodnánk... Maga tehát meg van arról győződve, hogy a németek most nem mennek tovább?

- Nem vagyok meggyőződve. Félek tőle.

- Jobb szeretné, ha továbbmennének?

- Ha megállítják őket, igen. Ha nem, akkor még rosszabb lenne, mint ami most van.

- Kik állítanák meg? A münchenisták?

- Látja - mondtam -, éppen ez az, amit nem értek. A Szovjetunió nem kockáztathatja meg, hogy egyedül vegye föl a harcot Hitlerékkal, hiszen még a nyugatiak is nekitámadhatnának. A münchenisták pedig már megmutatták, hogy eszükben sincs beavatkozni. Németország tehát elfoglalhatja Európát a francia és a szovjet határ közt, és semmi nem történik... Ha pedig ezt eléri, akkor meg is állhatnak egy időre.

- Maga tehát nem hiszi, hogy az angolok tárgyalni kezdenek a Szovjetunióval?

- De igen. Feltétlenül. (Ez a válasz mutatja, hogy később értem Kecskemétre, mint a németek a Memel-vidékre. Ők ezt már március végén megszállták.) De szövetséget nem kötnek vele, hiszen ha ezt megteszik, akkor jobban járnak, ha bele sem mennek a müncheni egyezménybe.

- De hát akkor miért küldik el egyáltalán a küldöttséget?

Közbevetőleg megjegyzem, én szerettem így vitatkozni - ha hagyták -, hogy kérdésekkel irányítottam partneremet a nekem tetsző megoldás felé. Annyi volt a különbség, hogy néhányan ezt negyven év távlatából is nehezen bocsátják meg nekem, míg én Molnár Erik módorában nem találtam semmi sértőt. Lehet persze, hogy csak azért nem, mert őt igazán abszolút tekintélynek ismertem el, s mert mindig rátapintott gondolkodásomban a következetlenségre. Így, mikor utolsó kérdésére azt feleltem, hogy talán a közvélemény megnyugtatóására, mindjárt hozzá is tettem, hogy persze nem Lengyelországban, mert a lengyel vezérkar az ördöggel is szívesebben lépne szövetségre, mint a Szovjetunióval. Tehát nyilván a saját közvéleményére.

- Ezek szerint az angol közvélemény szovjetbarát? Vagy fél a hitleristáktól?

Azt válaszoltam, hogy nem ismerem Angliát.

- Én sem - mondta ő. - Hanem szegény Kiss Zsiga annál jobban. Tudja, kicsoda Kiss Zsigmond?

Hogyne tudtam volna. A párt egyik titkára, akit Weil Emillel együtt tartóztatott le a rendőrség.

- Kiss sokáig élt Londonban mint egy jelentős cég főkönyvelője. Azt szokta mondani, hogy az angol munkás nem kommunista. Nem is akar úgy élni, mint a szovjet munkások. Hanem azt pontosan tudja, hogy nekik is csak addig van jó dolguk, amíg a szovjet államot a tőkések nem tudják megdönteni. Ebben az értelemben tehát feltétlenül szovjetbarát. És ha azt nem is hiszem, hogy a náciaktól félnének (jelzem, szerintem nincs igazuk), a saját tőkéseiktől annál jobban, és még jól emlékeznek rá, hogy a bányászsztrájk idején azok inkább Németországból szállították a szenet, semhogy teljesítsék a munkások követeléseit.

- Mégis tapsoltak Münchennek! - vettem ellen keserűen.

- Biztos. Hanem azóta kiderült, hogy München mennyit ért...

Elállt a lélegzetem:

- Szóval úgy hiszi, hogy sikerül Chamberlaint rákényszeríteniük az egyezmény megkötésére?

Nevetett. De nevetésében sem volt sértő.

- Már mondtam, hogy zacc nélkül iszom a kávé... Hanem azt bizonyosra veszem, hogy a maga érzéseivel szemben, Nyugaton nem csökkent, hanem az égig csapott a harc lángja. És hogy Magyarországon sem csökkentek, hanem nőttek a népfront lehetőségei. Ha pedig a németek véletlenül megszállnák az országot, még szélesebb rétegek fordulnának velük szembe.

Most én nevettem el magamat.

- Kösz. Azt mondják, harmadik vagyok Kémeriék halállistáján. Ságvári Endre az első. Nem szeretném, ha nyakig földbe ásnának.

- Kérem - nevetett velem ő is. - Természetesen akkor sem kívánnám a németek bevonulását, ha egy emberként ugranánk talpra utána.

Úgy látszik, ezek az aprócska megingások inkább a véget nem érő harcban megrongálódó idegek kisiklásai voltak - ahogy ma mondanák, stresszhatás -, mint ideológiai tévedések, mert leküzdésükhöz minden esetben elég volt ennyi segítség. Molnár Erik lényegében semmi újat nem mondott nekem, csak egy kicsit másképp, de már ez is elég volt ahhoz, hogy megszabaduljak a gonosz varázslat alól, és hittel vállaljam a további munkát. Persze azért nem búcsúztam tőle, hanem tovább beszélgettünk hajnalig, de legalábbis éjfél utánig, mindenféléről, ami eszünkbe jutott. Közben szó esett készülő könyvéről is, s arról, hogy hallott már Eckhardt Ferenc jegyzeteiről, de sehogyan sem sikerült megszereznie. Mivel nekem megvolt a jegyzet, megígértem, hogy elküldöm címére, és be is tartottam ígéreteimet. Cserébe kaptam egy levelet, tele „súlyos szemrehányással”. Hogy ez a jogtörténész többet ért a magyar történelemhez, mint az egész történészbagázs! Ő már azt hitte, hogy befejezte az adatgyűjtést és végre munkához láthat, de Eckhardt jegyzeteiből azt látja, hogy kezdhet mindent előről! Hogy hozhattam ilyen helyzetbe?!

Ami a választási vereséget illeti, az kétségtelenül megijesztette a pártvezetőséget. A párttagság az én emlékezetem szerint inkább feldühödött, mint megijedt. Persze itt is van valami lehetőség arra, hogy eltúlzom a helyzetet, hiszen nekünk, kommunistáknak a szektarianizmus maradványai könnyebben elviselhetővé tették a csalódást: nevezetesen az, hogy túlságosan szélesen értelmeztük a „parlamenti kretinizmus” kifejezést, de nem hiszem, hogy sokat tévednék. A pártvezetőség pedig még csak olajat öntött a tűzre, mikor, érezve a keletkező vihar szelét, a Népszavában közzétett első cikkében kijelentette, hogy a párt politikája helyes volt, s csupán az okozta a vereséget, hogy a párttagok nem ismerték fel a választás jelentőségét, s nem dolgoztak elég határozottan a győzelemért. Ebből egy szó sem volt igaz, s így a már amúgy is dühös párttagság most már sértve is érezte magát. Végül Peyer sem mert elzárkózni egy bizalmi értekezlet összehívása elől, csak éppen meg akarta tiltani, hogy ezen a vezetőség jelentését megvitassák. Mikor a résztvevők már a helyszínen tiltakozó aláírásokat gyűjtöttek a határozat ellen, szokása szerint megpróbálta a rendező gárdistákkal kivezetetni a rendbontókat, de ez az eddig irányában olyan lojális szervezet is fellázadt, és nagyobb részében a tiltakozók mellé állt. Peyer még feloszlatta a gyűlést, de Reményi Árpád már másnap beadvánnyal fordult a VI. kerületi és a fővárosi vb-hez, követelve, hogy a kerületekben indítsanak vitát a vereség okairól. Elhatározásában szerepet játszott, hogy - Machiavellire is kellően hivatkozva - Goldmann György azt javasolta, álljon ő a tiltakozók élére. Tudom, mert másnap korán reggel hármasan beszéltük meg ezt Gyuszi lakásán vele és Háy Karival. Hozzá kell azonban tennem, meggyőzése semmi nehézséget nem okozott, ő maga is ordított haragjában.

Úgy látom, Pintér is, Svéd is úgy értékeli a következő heteket, hogy eleinte sikerült Peyernak ellentámadást indítania. Én evvel nem tudok egyetérteni. Igaz, Pintér közli, hogy húsz baloldali elvtársat, elsősorban kommunistát, sikerült a fővárosi vb-vel kizáratnia a pártból, s erről én akkor nem tudtam, de a közzétett néhány névből arra következtetek, olyanokról volt szó, akik amúgy is nehezen alkalmazkodtak az új viszonyokhoz, s akik így talán a tagságtól elszigetelték magukat. Hanem arról tudtam, hogy Fodort is fegyelmi elé állították - de annyira sikertelenül, hogy ősszel a MÉMOSZ elnökévé választották. A VI. kerületi pártbizottságot feloszlatták, mivel onnan indult ki a tiltakozás, ám az új pártbizottság, melybe Goldmann György, Kádár János és Körös Sándor is belekerült, szilárdabb támasza lett a baloldalnak,

mint volt a megelőző. Feloszlatták a IX. kerületi pártbizottságot, sőt a munkásotthont is bezárták - ám ez elfogadható indokkal történt, ha nem is volt föltétlenül szükségszerű. A kerület nem a baloldalt támogatta, hanem az ifjómunkáscsoporton keresztül bizonyos vagányszellem szivárgott be a szervezetbe, a munkásotthonba, és Radvánszky nem tudott megbirkózni vele. A titkárság Ságvári Endrét bízta meg a rendcsinálással, s a valóban megbízható VIII. kerületi titkárt, Szamai Lajost, aki azonban elfoglaltsága miatt nem tudott részt venni a munkában. A válság ezután úgy oldódott meg, hogy e kerület élére is átmenetileg kommunista titkár került.

Ugyancsak tovább rontotta Peyerék helyzetét a II. zsidótörvény hatálybalépése is, mivel a kormány ennek alapján megtiltotta, hogy a zsidók a munkásszervezetekben vezető szerepet tölthessenek be (a határozat végrehajtására bizonyos határidőt, azt hiszem, hét hónapot adott). Nehéz mással magyarázni az intézkedést, mint azzal, hogy a jobboldal legmesszebb látó emberei is áldozatául estek a saját propagandájuknak, annak, hogy a radikalizmus fő képviselői a zsidók. A szakszervezetek vezetőségében biztosan országos arányuknál nagyobb százalékban vettek részt a zsidók, de az összfuncionáriusokhoz viszonyítva számuk mégis elenyésző maradt. Viszont vallásuktól függetlenül, csupán koruknál fogva valamennyien a háború előtti szociáldemokrácia neveltjei, s így Peyernek, ha nem is feltétlenül hívei, mindenestre megfelelő partnerei voltak, megalkuvásra hasonlóan hajlamosak. A helyükbe választott fiatal keresztények viszont többségükben forradalmárok voltak - s persze ugyanez volt a helyzet zsidó kortársaik között is. Nemcsak Fodor Gyulának, egy sor más kommunistának is sikerült különböző szakszervezetek vezetőségeibe kerülniük, s így Keresztes-Fischer evvel az intézkedésével is a KMP-t támogatta akaratlanul.

Mindezek a harcok rendkívül bonyolult körülmények között folytak, s nem kevésbé voltak bonyolultak a külpolitikai események következményei is. A németellenes összefogás megszervezését Pethő Sándor kezdeményezte a Magyar Nemzetben, de avval, hogy a szociáldemokráciával csak akkor hajlandó szövetkezni, ha az feladja az osztályharcot és a nemzetköziséget. Mielőtt ezzel a kérdéssel részletesen is foglalkoznék, itt csak annyit jegyzek meg, hogy a munkásosztály s így a KMP előtt álló mindkét feladat bonyolultsága lehetetlenné tette, hogy a pártmunkát továbbra is pártszervezetek nélkül végezzék. Ez már önmagában is indokolta volna egy pesti központ megteremtését, de még más események is sürgették. Közülük a külföldi szervekre valószínűleg az hatott leginkább, hogy míg a bécsi döntés után a csehországi irányítást mégis sikerült helyreállítani, Prága megszállása után az elvtársaknak menekülniük kellett, s ezzel a külföldi kapcsolatok elérhetetlenül messzire kerültek. De az ifjúsági munka vonalán az illegális szervezet kiépítését az is szükségessé tette, hogy a fővárosi szervezetek amúgy is kinőttek már az OIB gyámködsége alól, a vidék pedig most már nemcsak a gyenge magyarországi szervezeteket jelentette, hanem az erős felvidéki mozgalmat is.

Magyarországon ekkor három független kommunista csoport dolgozott. Az első a miénk Kulich irányítása alatt, a második Turai József vezetésével a vasasok között, a harmadik Rózsa Ferenc vezetésével a többi szervezetben. Turairól sejtelmem sem volt, Rózsaék létezését sejtennem kellett, ha nem is voltak róluk adataim. Legelsőnek éppen ők léptek: 1939 nyarán létrehoztak az SZDP-ben dolgozó kommunisták munkájának koordinálására egy bizottságot, tagjai Goldmann György, Orosz Dezső és Vida Ferenc lettek, tehát éppen azok, akikkel én is tartottam a kapcsolatot. Mivel pedig a bizottság alakulása a kongresszus szempontjából már elkésztnek volt mondható, komoly segítséget jelentettek számukra az OIB központi értesülései és kapcsolatai. A kongresszus után azonban megerősödtek, és kiépítették saját vonalukat. És jöllehet a csoport tartotta az utasítást, hogy az ifjómunkások között nem szervezkedhetnek, pusztá létük magához vonzotta a kommunista ifjómunkásokat, és akarva-akaratlanul egyre nagyobb szerepük lett az ifjúsági szervezetek gyakorlati irányításában. Mivel pedig közben Kulich is utasítást kapott egy illegális ifjúsági szervezet felállítására, ebből

komoly zavar keletkezhetett volna, ha nem fogják össze közös vezetéssel a három vonalat. Én ugyan pontosan éreztem, hogy a frakció mint olyan már tehetetlenné vált, és sürgettem Gyuszt, szerezzen engedélyt egy szélesebb körű szervezet kiépítésére, de ő csak egyetértését hangoztatta, és látszólag nem jutott semmire. Valószínűnek tartom, hogy titokban mosolygott is rajtam egy kicsit. Csak az év végén szólt, hogy megkezdhetjük soraink bővítését, és megbízott, szervezzek be három elvtársat a VII. kerületből, de úgy, hogy egyelőre ne tudjanak egymásról. Először Gárdos Györgynek szoltam, hiszen előtte a Győri-ügyben már úgylátott fel kellett fednem magamat, utána Csendes Károllyal beszéltem - mindketten készséggel vállalták a munkát. Mielőtt azonban harmadik elvtárssal is tárgyalhattam volna, Büchler elhatározta az OIB újjáavasztását. Még egyszer és utoljára összeült tehát a kéttagú frakció, hogy megbeszélje, miképpen képzei az új OIB összetételét. Úgy láttuk, már nincs akadálya, hogy Kulich legyen a titkár. Én viszont vállaltam, hogy harcolok Varga Elek tagsága ellen. Tulajdonképpen nincs bizonyítékom, hogy ez lett volna az a csöpp, amittől kicsordult Büchlernél a poharam, de tény, hogy amikor engedett Varga ügyében, azt is kikötötte az OIB újrávasztásának feltételéül, hogy én se szerepeljek a jelöltek között. Így azután forma szerint is megszűnt a frakciótagságom - amely, utólag nézve, a valóságban már amúgy sem funkcionált -, elvesztettem kapcsolatomat a párttal. Kulich avval vigasztalt, hogy egyébként is új munkát szántak nekem, olyant, amilyent új munkabeosztásban is el tudnék végezni. Hogy mi lett volna ez, nem tudom. Kulich ugyanis 1940 tavaszán Turai Józseffel és mintegy száz társukkal együtt rendőrkézkre került. Most már nemcsak a kapcsolatam szakadt meg a párttal, hanem az oda vezető utam is elveszett.

Mindez azonban nem jelentette, hogy akár 1939-ben, akár 1940-ben kiszorultam volna a mozgalmi munkából. Mindenekelőtt megmaradt összekötő szerepem a felnőttekkel, és ez lényegében azért a frakciómunka folytatása volt, de mivel ez nem foglalta le az időmet, más tevékenységet is kerestem és találtam magamnak.

Az, hogy Rózsák megerősödtek az SZDP-ben, csak más jellegűvé tette kapcsolatainkat, mint korábban volt, de egyáltalán nem fölöslegessé. Sőt. Minél nagyobb befolyásra tettek szert az ifjúmunkáscsoportokban, annál szükségesebbé vált, hogy ismerjük és egyeztessük egymás terveit. Különös erőpróbát jelentett a Magyar Nemzet már említett kezdeményezése, mely később *szellemi honvédelem* néven lett ismeretes, s amely a szociáldemokratáktól a partnerség fejében azt követelte volna, hogy adják föl elveiket. Millok Sándor, a párt egyik tekintélyes vezetője a Magyar Nemzetben írt cikkében helyeselte Pethő kezdeményezését, és a Takács-csoport is ismét jelentkezett, úgy tüntetve fel, mintha az idő az ő célkitűzésüket igazolta volna. A levelet óriási vita követte a sajtóban, és nemcsak a Népszavában, hanem a Magyar Nemzetben is jelentek meg Millokot és a lap jobboldali munkatársait elítélő levelek. Evvel párhuzamosan azonban az SZDP szervezeteiben is elkeveredett vita folyt, melynek szervezésében nagy szerepet játszottak a kommunisták. Utólag úgy tűnik, ennek a harcnak során az OIB képviselőjéből mindinkább átsúsztam a felnőtt munkába én magam is. Még mindig funkcionárius voltam a VII. kerületnek, más szervezetekben is voltak kapcsolataim, s hovatovább ugyanazt a munkát végeztem, amit Goldmann vagy Vida Ferenc. Annál is inkább így kellett ennek lennie, mert nem ismertem az OIB munkáját az értelmiségiek között. Tudtam, hogy a vitába jelentős fordulatot hozott Darvas József „Egy lépéssel tovább” című, a Magyar Nemzetben megjelent cikke, azt azonban csak most tudtam meg (Pintér könyvéből), hogy a cikk megjelenése előtt Kulich Gyula kezdeményezésére tanácskozássra ült össze ő, Darvas, Donáth Ferenc, Kovács Imre és Pollner György, s ennek a tanácskozásnak része volt a cikk megírásában.

A belpolitikai indítékok gyenge ismeretében csak annál inkább feltűnt nekem az a párhuzamosság, ami a vita és az angol-szovjet tárgyalások alakulása között volt. Ismeretes,

hogy a nyugati hatalmak az első időben úgy viselkedtek, mintha ők tennének a Szovjetnek szívességet, ha szóba állnak vele, és hosszan húzták a tárgyaló bizottság kijelölését is. Az is, hogy később azután olyan bizottságot küldtek Moszkvába, melynek semmire nem volt felhatalmazása. Mégis, egyre inkább érződött, hogy a Szovjetuniót nem lehet másodrangú partnerként kezelni, s mintha ezek a tanulságok is tükröződtek volna abban a változásban, ahogyan idehaza a Magyar Nemzet szerkesztősége kezelte a munkásosztályt.

Vagy lehet, hogy ez is csak utólagos emlékszalódás? Talán abból született, hogy láttam és hallottam néhány percig Pethő Sándort a szovjet-német szerződés megkötésének éjszakáján?

Ha nem néhány tucatnak vesszük az elsők között kifejezést, akkor kétségtelenül az elsők között értesültem a szerződésről Magyarországon. A szerkesztőségből hozták a nyomdába a híradást, mégpedig a szokásoktól teljesen eltérően maga Pethő Sándor. Igazán nem járt be a nyomdába, ezen kívül összesen ha háromszor láttam. Most ő hozta be a cikket a tördelő szerkesztőnek egy újságíró társaságában, akit soha máskor nem láttam, s akiről sejtelmem sincs, ki lehetett. Mindketten vállukra vetett kabátban voltak, pedig augusztus 23-a volt, meleg éjjel. Pethőnek halálosan sápadt volt az arca, és társával együtt idegesen sétált a gépek között, amíg a szedés külsejét megbeszélte a tördelő szerkesztő és Leszt Béla, a metőrünk. Két szedőnek adták oda a cikket, hogy gyorsabban kész legyen - én voltam az egyik. Leszt odahívott bennünket magához, hogy valamit megmagyarázzon. Ekkor hallottam, amikor azt mondja Pethőnek az ismeretlen úr:

- Ez a háború!... Sehogy sem értem!

- Eh! - felelte Pethő. - Átrendezem a könyvtáramat. Mindent kidobok belőle, ami Nagy-Britannia messzeszámító politikáját dicséri! Azt hittem, van alapjuk, hogy ilyen magabiztosak! Micsoda szégyen! Mintha a szolgálat csupa dilettánsból állna!

Úgy írom, ahogyan emlékezem, nem akarok a szövegen változtatni, ebből a fogalmazásból pedig csak akkor érezni, ha külön kimondom, hogy a „Micsoda szégyen!”-t olyan hangsúllyal mondta, mintha magukra értené. De az ismeretlen is így érezhette, mert dühösen felelt:

- Mindenesetre: az oroszok eladták az emberiséget!

Pethő megállt, és gúnyosan nézett a partnerére:

- Ezt majd reggel megírhatod, drágám! Négyszemközt ma este valljuk be, hogy az angolokkal csak azt etetik meg, amit ők maguk főztek!

Sajnos, itt Leszt Béla tapintatlanul megkérdezte, értettem-e az utasítását, s így nem hallgathattam tovább az érdekes párbeszédet. Különben Pethő hamarosan el is távozott, én azonban gondoskodtam arról, hogy kollégáim között elterjedjen a véleménye. Meglepetésemre azonban a nyomdászok enélkül is az angolokat tették felelőssé a szovjet-német szerződésért, és ezt tapasztaltam azután a mozgalomban részt vevő munkások között is. Hiába kezdtek Peyerék hatalmas szovjetellenes agitációba, nem sikerült zavart kelteniük, sőt a kerületi titkárok azt jelentették a fővárosi vb-nek, hogy a pártnapok elnéptelenednek, ha az előadók nem hagynak fel a Szovjetunió megrágalmazásával. Ezzel persze nem azt akarom állítani, hogy a jobboldalon kívül mindenki helyesen látta a helyzetet. Bizonyára voltak a kommunisták között is olyanok, akik elvesztették a fejüket, de ezt csak azért veszem biztosra, mert elképzelhetetlen lenne az ellenkezője - én egyetlen ilyent sem ismertem személyesen. Lengyelország gyors összeomlása sem okozott olyan ijedelmet, mint azt hinni lehetne utólag - szinte kizárólagosan a lengyel hadsereg gyengeségének tulajdonítottuk az ellenállás sikerelenségét. Még nem ismertük a villámháború fogalmát. Az első, igaz, hogy rövid ideig tartó, sorozatos megingást a Szovjetunió nyugat-ukrajnai és nyugat-belorussziai - vagy mint akkor

neveztük, kelet-lengyelországi - bevonulása váltotta ki, ami pedig a legkönnyebben volt érthető az események közül. Nekem, akit Prága eleste fordított ki magamból, tulajdonképpen nem volna hozzá jogom, de humoros emlékeim közé sorolom szeptember 18-át, amikor az újságok közölték a szovjet beavatkozást. Korán keltem aznap, és felmentem Goldmann műtermébe. Éppen arról beszélgettünk, milyen kedvező ez az esemény mind az ott lakók számára, mind a későbbi háború szempontjából - mert akkor még egyáltalán nem kételkedtünk abban, hogy Hitler meg fogja szegni a meg nem támadási szerződést -, amikor berontott Vida Ferenc, és magából kikelve közölte, hogy Lengyelország hátbatámadása az internacionalizmus példátlan elárulása, és ő torkig van az egészszel. Gyuszi rábámult Vidára, azután kurtán felnevetett:

- És különösen az ott lakók mennyire sajnálhatják, nem kerülnek fasiszta megszállás alá!

Most Vida bámult Goldmannra, de mire Gyuszi még három mondatot elmondott, már félbe is szakította:

- Gyerekek, én teljesen meghülyültem!

Innen azután Ferivel kettesben beszélgettünk az OIB-be. Ságvári fogadott bennünket, egyedül és teljesen felháborodva. Mert hát Lengyelország hátbatámadása az internacionalizmus elárulása, és neki ezután mondhat akárki akármit...

Vida félbeszakította:

- Teljesen igazad van! És főképpen az ottani lakosok mennyire sajnálják, hogy nem a fasiszták szállták meg őket!...

Néhány mondattal később Endre elpirult, és azt mondta:

- Pedig én ritkán szoktam meghülyülni!

Mert Ságvári ennél kisebb ügyekért is szokott pirulni, én még külön is szerettem ezért a rokonszenves vonásáért. Érdekes, hogy legjobb barátai közül is milyen kevesen vették észre keménysége és vidámsága mögött szemérmes természetét. Különben ezzel a pirulással már el is volt intézve egész ingadozása. Vidával még legalább egy óráig maradtunk az OIB-ben, s ezalatt legalább tíz különböző ifjúmunkás szaladt föl felháborodva Endréhez, hogy néhány perc múlva szégyenkezzék felháborodásán. Vida meg én nem szóltunk bele a vitába. Engem határozottan gyönyörködtetett a megértésnek és a gyöngéd iróniának az az egyensúlya, ahogyan Endre előadta az érveit. Ez az egész, számomra vígjátékba illő sorozat különben csak azt mutatja, milyen tiszták voltak az egykori illegális harcosok s mennyire komolyan vették az elveiket. Itt szeretném megjegyezni azt is, hogy bár Sztálinnak természetesen roppant tekintélye volt nálunk, ez egyáltalán nem emlékeztetett személyi kultuszra, nem hittük, hogy valami igaz volna csak azért, mert ő mondja, és hogy egyáltalán lennének személyek, akikkel nem szabad vitatkozni, és azt hiszem, harsány kacajt váltott volna ki az, aki Dimitrovot Sztálin legjobb bolgár tanítványának nevezi.

Én egyébként azt hiszem, a lengyelországi bevonulás körüli zavar határozottan jókor érkezett. Mintegy főpróbájává vált a szovjet- finn háború százszorta bonyolultabb kérdésének, és nagy szerepe volt abban, hogy az viszont már azonnali megértésre talált az elvtársak között. Márpedig ez utóbbit minden eddiginél durvább szovjetellenes támadásra használták ki Peyerék, de ismét nem sikerült híveket toborozniuk. Peyer ismét szerzett magának néhány ütleget, de én ezeknek a csatározásoknak a részleteivel nem akarok foglalkozni, mindenekelőtt azért, mert semmi újat nem tudnék elmondani. A kérdést végül is úgysem a vita, hanem Franciaország összeomlása döntötte el. Ráadásul kényelmetlen munkaidőm miatt egyetlen vitán nem vettem részt személyesen, lefolyásukat csak barátaim elbeszélései nyomán tudtam követni.

Munkám súlypontja megint egyszer a kulturális területre tevődött át, ehhez volt időm, alkalmam és különös kedvem is.

Harmincnyolc után a fővárosban egymás után nyíltak meg a presszók, a Mokka nevű volt közöttük a második, mely a jelenlegi Szófia utca és a Népköztársaság útja között állt a Körúton, ma bórdíszmű-kereskedés van a helyén. Itt egy elég nagy intellektuális társaság verődött össze, melynek tagja voltam magam is. Ide járt például Törzs Jenő lánya és két fia (nekik köszönhetem, hogy ha felületesen is, de megismerhettem Törzs Jenőt), Karinthy idősebbik fia, a rendkívül tehetséges költőnek ígérkező Gabi, akivel összebarátkoztam, s aki apjának is bemutatott - Karinthy különben nemcsak mint író felejthetetlen számomra, hanem mint ember is, és bár nem tartozik tulajdonképpen a témámhoz, mégis elmondanék itt róla egy történetet, melyet nem ismernek, de megérdemli, hogy fennmaradjon írásban is.

József Attila halálának évfordulóján a Szép Szó emlékestet rendezett a Zeneakadémián, melynek előkelő szereplőgárdájából én már csak Móricz Zsigmondra emlékezem, aki az általa akkor felfedezett Magyar Elektráról beszélt, és Karinthyra, aki elnökölt. Móricz éppen felsorolta a darab szereplőit, s elmondotta, hogy Bornemisza a karhoz azt írja: „vénasszony”, s ezen döcögösen nevetett, amikor a földszinten egy nyilas fiatalember eldobott egy bűzös folyadékot tartalmazó üveget, azután a teremből zavartalanul kisért. A bűzbomba közelében ülők felugrottak helyükről, zavar támadt, aminek Móricz talán nem értette az okát, mert megsértődött és távozni akart, de hatalmas tapsvihar békítette ki. Ám amikor folytatni akarta előadását, az erkélyen dobott el egy másik nyilas egy másik bűzbombát, majd távozott zavartalanul. Megismétlődött az előbbi jelenet. Hanem amikor a karzatra került a sor, éppen ott, ahol mi, ifjúnunkások ültünk, a nyilasnak nem sikerült távoznia. Felállnia is alig, mert a körülötte ülők nekiestek, és ütni kezdték, ahogy csak erejükből tellett. Pontosan mögöttem, két sorral följebb ült a fickó, természetesen én is verni akartam, de hamar észrevettem, hogy csak a barátaim hátát ütöm, akik eltakarták előlem a merénylőt. Különben ez volt a szerencséje: mivel a bosszúállók egymást akadályozták, az ügyeletes rendőr még jókor érkezett, hogy - letartóztatva - kiszabadítsa az ifjúnunkások ökle alól.

Mivel hamar rájöttem, hogy hiába is strapálnám magam, alkalmam volt megfigyelnem az egész jelenetet. Móricz még mindig távozni akart, s a taps ellenére is félig már fölemelkedett. Hanem azután az elnökre nézett - és a helyén maradt. Karinthy ugyanis, elfeledkezve magas méltóságáról, két ököllel verte az asztalt, és magából kikelve üvöltözött a karzat felé:

- Gyilkoljátok meg! Üssétek agyon!

Én valahonnét kétségtelenül tudtam, hogy ugyanaz a kettős indulat fűti, mint minket: azért is gyűlöli a merénylőt, mert fasiszta, és azért is, mert József Attila emlékét szentségteleníti meg.

Ez az utóbbi egyébként már akkor is megfejtethetetlen rejtély volt számomra, no nem Karinthy, hanem magunkat illetően. Ma sem találok viselkedésünkre kellő magyarázatot. Akinek füle van, elsősorban azoknak a szavaiból hallhatja ki, hogy életében nem ismertük fel Attila igazi nagyságát, akik leghevesebben bizonygatják az ellenkezőjét. Vértess György, mint mindenben, ebben is megbízhatatlan tanú, egyszerűen elfeledkezik az olyan tényekről, melyek ellentmondanak elméleteinek. Ő maga féktelenül támadta megjelenésekor a *Hazám* című költeményt. Jelenlétemben fejtette ki Darvas Józsefnek, hogy ilyen nagy kérdésekről egyszerűen nem szabad olyan könnyedén beszélni, mint ahogy Attila teszi, ez a fajta tálalás majdnem cinizmusnak mondható. Mikor pedig, néhány hónappal korábban, bizonytalanul és véleményemen magam is meglepődve azt mondtam neki, van újabban egy olyan érzésem, hogy József Attila a legnagyobb költőnk, ezt válaszolta:

- Az más eset. József Attila beteg, és kényszerből addig forgatja szájában a szavakat, míg megtalálja a legszebben hangzókat...

Még öngyilkossága sem döbbsentett meg annyira, mint kellett volna. És mégis, egy évvel a halála után hirtelen mindenki tudta közöttünk, hogy óriást veszítettünk el vele. Hogyan jöttünk rá, nem tudom. Hiszen nem voltak még prófétáink, legfeljebb Ascher Oszkár, nem próbálták népszerűsíteni, s ha volt már kultusza, az éppen a mi felismerésünkkel kezdődött el.

Visszatérve a Mokka-hoz, nemcsak nagy apák gyermekei jártak oda, hanem egy sereg olyan fiatal is, aki komoly szerepet játszott kulturális életünkben a felszabadulás után: Pártos Géza és Pásztor János, Gábor Miklós és Ilosvai Katalin, Hajduska István, ki, mielőtt a Néphadsereg főszerkesztőjévé tették volna, iskolát teremtett remek riportjaival, meg Láng István, aki az első újságíró-főiskola igazgatója lett. Szlovák László, a színész és Szlovák Gyuri, a festő, sőt még a zeneszerző Ránki is eljárt egy ideig, s ezzel a felsorolással még korántsem neveztem meg mindenkit, akit felsorolni érdemes. Különös társaság volt: félig befutott emberek és velük egyenrangú tehetségek, akiknek még soha nem volt állásuk, s vagy szüleik támogatásából éltek, vagy a legelképezhetőbb foglalkozásokból tartották el magukat. Szlovák György gyűrűket tervezett, egy vegyész, akinek elfeledtem a nevét, parfümöket készített házilag és szeriöz vásárlóközönsége volt. A társaság pedig összedolgozott, mindenki iparkodott mindenhez érteni, amivel valamelyikünk foglalkozott, helytálló véleményt tudott formálni arról, tetszeni fog-e barátunk legújabb illatszere, s még ma is konyítok valamennyire a ruhatervezéshez, mert abból is élt valaki. Rendkívül jellemző volt a korra Schütz György barátunk története. Jó matematikusnak indult, azután igen invenciózus feltalálónak bizonyult. Volt egy kelmefestési eljárása, mellyel megoldott valamit, ami addig csak a papíriparban sikerült: egyetlen nyomással több színt vinni föl a textíliára, mint ahogyan a márványpapírt készítették. Ezt a találmányát például a Goldberger cég vette meg, de százalék fizetéséért s nem fix összegért, s így soha egy fillért nem látott belőle, mert közben kitört a háború, és nem lehetett többé beszerezni a szükséges vegyszereket. De nem ez volt az egyetlen komoly találmánya, amivel semmire sem jutott, csak a többire nem emlékszem. Bejött ellenben egyszer a presszóba, különféle cigarettásdobozokat tett maga elé, és - miután megnézte, ki milyen ruhát visel, főképpen a lányok - végigkínált bennünket különböző dobozaiból, megkérve, hogy majd egyszerre gyűjtsunk rá. Mi teljesítettük kérését, és mindenkinek a cigarettája olyan színű füstöt eregetett, amilyen ruhát viselt. No, ezt a kis játékát azután meglátta egy éppen ott időző amerikai magyar, ötezer pengőért (hallatlan összeg!) megvette tőle, mondván, hogy mire majd megunják ezt a hülyeséget az amerikaiak, addigra ő már meg is gazdagodik rajta. Hogy azután sikerült-e a terve, azt nem tudhatom. De tény, hogy Schütz csupán ezen a játékon tudott pénzt keresni, komoly dolgai nem kellettek senkinek.

Sok válogatott örültség történt a Mokka-ban, nyugodtan lehetett volna komolytalannak bélyegezni a társaságot, ha a haladó művészetet nem vette volna mindenki halálosan komolyan, és nem hitte volna titokban, hogy egyszer még lesz belőle valaki. Ez az alkotóvágy elég volt ahhoz, hogy Pártos Géza előbb lejárjon a hetes ifikhez, és megtanítsa őket commedia dell'artét játszani, majd segítségével egy hattagú, félig hivatásos művészcsoporthoz alakítottunk, amely több kultúrestet rendezett az OIB-nek. Hivatásosak nem abban az értelemben voltak, hogy pénzt kértek volna fellépésükért, hanem abban, hogy valamilyen képzettsége mindegyiknek volt, legfeljebb nem abban a művészeti ágban, melyben nálunk szerepelt. Nevüket sajnos elfeledtem, de volt egy kitűnő tenoristánk, akit alighanem Kassainak hívtak és a leglelkesebbek egyike volt. Végül még kamarakórust is alakítottunk - már tudniillik szavalókórust -, de ismét nem teljesült a vágyam, hogy valaha én is taníthassak be verseket, mert Pártos ehhez sokkal jobban értett, mint én. Ady Endre *Szüret az Athosz-hegyen* című versét tanulták:

*Két fráter hordja fel a bort
Roskadjon az asztal.
Teljünk be ma, barátaim
- alleluja, alleluja! -
Mámmal és malasztal...*

A próbák a lakásomon folytak, kisfiam, már ágyból hallgatta a szavalatot, s mert az „alleluja, alleluja” a vers mind a négy szakaszában előfordul, ő, aki addig még egy szót nem beszélt, egyszer csak váratlanul és tisztán megszólalt:

- Alleluja.

Ez lett az első szava. Megtetszett neki, és a közönség előtt is tomboló sikert aratott volna, ha megismerhetik - de ezek már bejelentett előadások voltak, és a rendőrség, mint vallásgyalázót, nem engedte előadni a költeményt.

Horváth Ferencsel is ekkor kezdődött a barátságom, de őt nem a Mokkában, hanem a munkásmozgalomban ismertem meg. Sokat szavalt a kultúresteken, és nem kérdéses, hogy Ascher után az ő fellépése az előadóművészet egy újabb forradalmát jelentette: vele kezdődött a szavalás helyett a versmondás. Balszerencsére, őt is utolérte számos nagy újtó sorsa: arról az egyszerűségről, amely ma már minden versmondás *conditio sine qua nonja*, annyira, hogy meglepte már egyáltalán nem érdem, nehezen hihető el, hogy az ő ajkáról még revelációként hatott. Számos hangsúlyára emlékszem, melyet ő használt először, s amely ma már köz-helyszámba megy - ugyanis mindegyik új hangsúly valamely verssor újraértelmezését is jelentette, s ma már ez az új értelem az általánosan elfogadott. Sajnos nem tudom, miként lehetne ezeket szavalási kottarendszer nélkül érzékeltetni, így példaképpen egy kevésbé ismert verset kell felhoznom, melyhez azonban személyes élményem fűződik: Juhász Gyula *Félegyháza 1918 nyarán* című költeményét. Ennek ugyanis így hangzik befejező két sora:

*Egy költő járt itt, kit vész és láz űzött...
Pipálj csak polgár, cirpelj csak tücsök!*

Úgy emlékszem, volt némi részem abban, hogy Juhász Gyula Horváth Ferenc kedvenc költői közé került. Hanem erről a szakaszról én mindig azt hittem, hogy a költő, akit említ benne, ő maga, a szerző. Mikor Horváthtól hallottam szavalni, az ő hangsúlyából lett számomra vitathatatlanul világossá, hogy nem magára, hanem Petőfire gondolt.

Kettőnk együttműködéséből azután született valami, ami tökéletesen bizonyítja, hogy az ötleteket ugyan az emberek találják ki, de a kor inspirálására. 1940-ben már nem lehetett nívósabb előadásokat tartani bejelentés nélkül, s így jutott eszünkbe, hogy agitációnkhoz a magyar irodalom történetében keressünk fogódzót. Még szó sem volt a Vigadói estékről, mikor előadássorozatot tartottunk a VII. kerületi csoportban a magyar irodalom történetéről (már nem tudom, két vagy három előadást-e), valamelyik nagy helyiségben, igen nagy számú hallgatóság előtt. Előadónak Kállai Gyulát kértem fel, s vele együtt választottuk ki az előadásra kerülő verseket is. Óriási sikerünk volt. Kállai Gyula megírta emlékirataiban, hogy azután Horváth Ferencsel az ország sok városában megismételték ezt az előadást, és mindenütt sikert aratott. Nálunk többen vettek részt a produkcióban. Szavalt a feleségem is, ki akkor igen jó előadónak számított, s én voltam a szpíker. Ebből következett azután az előadás-sorozat egy, a korra rendkívül jellemző epizódja.

Utolsó előadásunk után páholyához hívatott az ellenőrző rendőrtiszt, valami idős, aranygalléros nagykutya. Azt hittem, kifogásolnivalója van, de kezét nyújtotta, és gratulált. Nagyszerű volt az előadás, több ilyet is rendezhetnénk.

- Csak - mondta, és az arca elfanyarodott - azt a zsidót miért kellett felléptetniük?

Kis híján elnevettem magam. A kapitány urat is becsapták a saját előítéletei. Horváth Ferencnek - ezt valószínűleg tudják - szép székelj feje van, Magda tipikus jász volt, széles arccsontokkal, paraszti vonásokkal, én - néhai Schwartz Benjámint, volt hittanárómat szerint - sváb legényre hasonlítottam. Kállainak erősen mongoloid a fejformája, keresztben széles, pisze orrcsonttal, amit csak a rendőrtiszt előítélet nézhetett zsidónak. Hanem azt igazán nem sejtette, hogy négyünk közül ő volt egyedül keresztény. Mikor felvilágosítottam, hogy Kállai úkapjának már az úkapja is református volt, megnyugodott, és újból, most már minden fenntartás nélkül szorította meg a kezem.

Hanem a rendőrtiszt vélekedése nemcsak mulatságos volt, hanem a helyzetre jellemző is. Az előadott versek többsége a szabadságról szólt, gyakran nyíltan németellenes élel. És az ő tetszése is mutatta, hogy a németellenesség már olyan körökre is kezd kiterjedni, melyekre kevéssel korábban még nem volt várható. Ez a helyzet teremtette meg azután a Vigadói esték páratlan sikerét - szeretném hangsúlyozni, valószínűtlennek tartom, hogy Hont Ferenc valamit is hallott volna a mi előadásainkról.

Mindezen túl először jutottam hozzá ebben az időben, hogy rendszeresen foglalkozzam írással. Ettől kezdve jelentek meg újra verseim a Népszavában. A Mokka-beli társasággal körülbelül egy időben kezdtek összejárni az úgynevezett munkásírók is, akikkel tudtunk egymásról, s én néha még el is mentem hozzájuk, de akik, minthogy a Mokka-ba entellektüelek jártak, meglehetősen húzódoztak tőlünk. Csömöri József, a munkásírók későbbi antológiájának szerkesztője volt az összekötő kapocs közöttünk, s akkor jelentette meg az első, közös antológiánkat, a *Tizenkét költő* című kötetet, amely csak a cenzúra miatt nem keltett igen nagy feltűnést. Nem sokkal előbb ugyanis Török Sándor az Újságban súlyosan megkritizálta az Új hold körét, amiért verseiben csak a magánélelrel foglalkozik, sőt aggodását fejezte ki társadalmunk helyzete miatt is, ha fiatal költőinknek ennyire nincs érzékük a közösség ügyei iránt. Csömöri ezután elküldte neki mint ellenpéldát a *Tizenkét költő*-t, s Török egy teljes oldalnyi följajzott ismertetést közölt róla, melyet azután a cenzúra nem engedélyezett. Mi erről úgy szereztünk tudomást, hogy Csömörinek postán elküldte azt a kefelevonatot, melyre a cenzori határozatot rávezették.

Szóval volt elegendő munkám, mégpedig olyan, amelyet szerettem és értettem is. Ennek ellenére pártkapcsolat híján eléggé nyomorúságosan éreztem magamat. Egyre világosabbnak látszott, hogy a pártmunkát pártszervezetek nélkül csak különleges helyzetben és nagyon rövid ideig lehet sikeresen végezni, és az egyre gyorsuló események arról győzték meg, hogy az illegális kapcsolatok újjászervezésével alaposan elkéstünk. Tavasszal még egyszer meglátogattam Kulich Gyulát, és sürgettem, adjon megfelelő munkát, de még egy kis türelmet kért, mondván, hogy most már rövidesen aktuálissá válik a nekem szánt megbízatás. Néhány nappal később azonban letartóztatták, s így ugyanabba a helyzetbe kerültem, mint voltam 1937 előtt: várnom kellett, a kezdeményezés lehetősége nélkül, hogy felvesse velem a kapcsolatot a párt, csak most már jóval nehezebben viseltem el a várakozást. A németek már Franciaországot is lerohanták, amikor végre Goldmann György közölte velem, hogy javaslatára felvettek a pártba, s ő fogja velem tartani a kapcsolatot. Ehelyett az erdélyi bevonulás miatt mindkettőnket behívtak munkaszolgálatra, s csak december végén sikerült újra beszélnünk egymással. A következő héten hozott nekem egy találkozót egy másik elvtárhoz, mivel úgy határoztak felőlem, hogy nem az SZDP-ben fogok dolgozni, hanem a nyomdászoknál kell szervezetet kiépítenem. Az ismert okokból ennek nem örültem túlságosan. Annál inkább annak, hogy szó sem volt fehér és zöld újságról, még kevésbé a Keleti pályaudvarról - szóval javult a konspiráció. Meglehetősen eredeti jelszót kaptam. Rá kellett gyűjtanom egy parafás

Miriamra - ez egyértelműen női cigaretta volt -, új összekötőmnek pedig meg kellett kérdezni, hol van az a vendéglő, melyben szarvasgombapörköltet kínálnak, az én válaszom pedig egy pontos Vár-beli cím volt, utcával és házszámmal. Éppen ezt találtam rendkívül ötletesnek. Biztosra vettem ugyanis, hogy a vendéglő valóban a megadott címen található - viszont valószínűtlen volt, hogy ezt ilyen pontosan tudja egy véletlenül Budára vetődő járókelő. Szóval a jelszó majdnem mindenben tetszett, csupán az az egy probléma volt vele, hogy addig még csak nem is próbáltam dohányozni, nem lehettem biztos benne, nem kezdek-e az első szippantás után köhögni. Még azon a napon kipróbáltam, és tapasztaltam, hogy ha nem szívom mellre a füstöt, nem lesz semmi bajom. Hanem azután a lebonyolítás ennél is egyszerűbben sikerült. A találkozó napján erős szél fűjt, s mielőtt sikerült volna meggyűjtanom a gyufámat, már meg is szólított egy föltűnően jól öltözött s velem egy időben érkezett férfi, hogy érdeklődjön a szarvasgomba felől. Körülbelül egyforma termete volt velem, de karcsúságával magasabbnak látszott, szürke puhakalapját elől nyomta össze, de igen formásan, és jól ápolt, enyhén sárga bajusza alól finom iróniával mosolygott rám:

- A legjobb persze az volna, ha most el is mennénk abba a bizonyos vendéglőbe, mert ez a konspiráció gondját is megoldaná. Azt mondhatnánk, te is szereted a szarvasgombát, s ezért magyarázkodás helyett vállaltad, hogy eljössz velem. Csak egy kissé drága hely, s az a gyűrött rongy, amit a fejedre viselsz, elárulná, hogy nem szoktál ilyen helyekre járni. A következő találkozásunkig vegyél magadnak egy új kalapot. A pártfunkcionáriusoknak szolid eleganciával kell öltözniük.

Elcsodálkoztam:

- Igazad van, veszek egy új kalapot magamnak. De miért volnék funkcionárius?

- Mert kooptáltunk a területi bizottságba...

Mélyen a szemembe nézett, s mikor látta, hogy felragyog az örömtől és a büszkeségtől, bólintott. Nem örült volna, ha nem értékelem eléggé a bizalmukat. Az Ugocsa mozi előtt volt a találkozásunk, aztán megindult velem lefelé a Fery Oszkár utcán.

- Engem Molnárnak hívnak. A te neved lehetne például Veréb... Megfelelő?

Ezt tréfának szánta, de nem nyerte meg a tetszésemet. Veréb volt ugyanis az illegális nevem a nyomdászoknál, és nem értettem, miért kellett elárulnia, hogy olyan bizottságban dolgozott, ahol erről tudomása lehetett. S mivel valóban nem ismertünk semmit, ami a személyi kultuszhoz hasonlított volna, mindjárt közöltem is vele kifogásomat. Most pedig ő mondta, hogy igazam van.

Így ismertem meg Gács Lászlót, aki azután tizenöt hónapig az összekötőm maradt. Ezalatt talán százszor is találkoztunk az utcán, s egyszer sem fordult elő, hogy ne egyszerre érkeztünk volna, vagy elfelejtettük volna megbeszélni, honnan ismerjük egymást. Én is eléggé jeleskedtem az utcán való konspirációban, s mégis rengeteget tanultam tőle. Azt például rég tudtam, hogy nem szabad egyenesen a találkozóra menni, hanem előbb meg kell győződni arról, nincsenek-e a nyomomban detektívek. Hanem azt már tőle tanultam, mekkora segítséget jelenthet ebben, ha egy külvárosi buszon utazom, s néhány megállóval a végállomás előtt szállok le róla. Mert amikor még zsúfolt a jármű, nem tudom jól figyelni a velem együtt leszállókat, a végállomáson pedig már késő, mert akkor mindenkinek le kell szállnia. Néhány éves szünet után épp ebben a januárban kezdődtek ismét az illegális találkozók, sokan voltak az elvtársak közül, akik ilyenén most vettek részt először, s így nem szűnt meg arra figyelmeztetni, minél többet beszéljek nekik a helyes viselkedésről. A konspiráció bizonyos fajtáihoz remekül értett. Ezzel szemben ugyanezen idő alatt a névajánláshoz hasonló apró elszólásokból megtudtam róla, hogy nemcsak a területi bizottság vezetője, hanem tagja a

párttitkárságnak is, hogy Újpesten nagyon jól ismerik, sőt azt is gyaníthattam, hogy a neve Gács László. Más dolgokhoz tehát nem volt érzéke. S ezeket nem az érdekesség kedvéért mondtam el, hanem még vissza is fogok térni rájuk, ugyanis a konspiráció nem kellő ismerete később súlyos szerencsétlenségeket hozott a pártra.

A területi bizottságnak kettőnkön kívül még egy tagja volt, Schönherz Zoltán, de részt vett az ülésein, mint a titkárság hivatalos képviselője, Skolnik József is. Mint már említettem, Gácsról egy elszólás nyomán megállapítottam, hogy tagja a titkárságnak (egy alkalommal ugyanis olyan módon helyesbítette Skolnik beszámolóját egy határozatukról, ahogyan csak az tehette, aki a meghozatalában részt vett maga is), Schönherzről viszont csak a kémelhárítón a nyomozóktól tudtam meg ezt. Az viszont nem volt titok, hogy ő is, Skolnik is a Felvidékről kerültek hozzánk. Erről maguk is eléggé nyíltan beszéltek, de ha nem mondják, akkor is érezni lehetett volna róluk, hogy különböznek a pestiektől. Hogy miben, azt eléggé nehéz megfogalmazni. Mindenekelőtt: nem politikai véleménykülönbségekről volt szó. De ők ketten valami módon másképpen ítélték meg az elvtársak viselkedését (elsősorban a nem párttag kommunistákét), mint mi: elvártak volna olyan előzetes egyetértést politikai vonalunkkal, mintha legalísan hirdethettük volna elveinket, s általában túlértékelték gyakorlati lehetőségeinket. Ugyanakkor mintha jobban értettek volna a politikai jelenségek elemzéséhez, tisztábban látták, mint mi, hogy a világpolitika egy-egy eseménye milyen reakciót válthat ki az egyes osztályoknál. A titkárság akkori negyedik tagjával, Rózsa Ferencsel csak egyszer találkoztam - erről majd később részletesen beszámolok -, de ez egyetlen alkalomból arra következtettem akkor is, ma is, hogy ő viszont Schönherznél is jobb elemző volt, azt éreztem, ő a vezető ideológusa a pártnak. (Természetesen az itthoni elvtársakról beszélek.) Azt viszont kétségtelennek tartom, hogy a szervezés motorja Gács volt, már csak azért is, mert mindnyájunknál jobban ismerte a szóba jöhető kádereket. Mielőtt bekerültem a bizottságba, egyedül ő volt a konspiráció felelőse, azután engem adtak melléje segítségül. Ezen akkor nem azt értették, amit tulajdonképpen jelent, csupán az új tagok felvételének ellenőrzését. Az volt a szabály, hogy erről nemcsak az alapszervezetek nem dönthettek önállóan, hanem még a szakmai bizottságok sem, mindenkit külön-külön, név szerint fel kellett terjeszteni a területi bizottsághoz, s annak kellett megvizsgálnia, nem tudnak-e a múltjából olyan adatokat, melyek a párttagságra alkalmatlanná teszik. Jellemző arra, hogy tízéves mozgalmi munka alatt milyen hatalmas személyi ismeretségre tett szert még az is, aki ettől eltökélten húzódozott (magamra gondolok), hogy a következő egy évben nem ajánlottak felvételre olyan elvtársat, akit kettőnk közül ne ismert volna valamelyikünk, vagy legalábbis ne lett volna olyan ismerősünk, akinek segítségével megbízható információkat szerezhettünk. Az intézkedésnek az volt a célja, hogy távol tartsuk a szervezettől a spicliket, de szerintem ez volt konspirációs szempontból a leghibásabb intézkedésünk, s egyben eléggé fölösleges is. Azt a provokátort például, aki jóval később Ságvári letartóztatását indította el, mind a ketten átengedtük volna (egyelőre annyira gyanún felül állt), viszont, mikor egy, mondjuk tagjelöltekből¹⁴ álló apparátust állítottunk fel a röpcédulák terjesztésére, és a helyi elvtársakra bíztuk kiválasztásukat, éppúgy nem vettek fel provokátorokat, mint mi magunk. Az viszont, hogy a szakmai bizottságok titkárai név szerint ismerték alapszervezeteik tagjait, rendkívül megkönnyítette a csendőrnnyomozók munkáját.

Ma is úgy gondolom viszont, hogy a párt politikája, továbbá személyi politikájának iránya teljesen vagy legalábbis fő vonásaiban helyes volt. Először az utóbbiról beszélnék, mert az kevésbé bonyolult.

¹⁴ Ezt a fogalmat akkor nem ismertük.

A személyi politika fő feladatát minden párttagnak ismernie kellett, engem pedig, mikor behívtak a területi bizottságba, természetesen tájékoztattak a fővárosi szervezet helyzetéről is. Továbbra is fennmaradt az a szempont, hogy csak olyanok felvételéről lehet szó, akik a párt politikáját már addig is elfogadták. Emellett a legfontosabb kritérium a megbízhatóságon túl az volt, hogy az ajánlottak mekkora befolyása van legális szervezetekben. 1941 januárjáig lényegében már mindazokkal kapcsolata volt a pártnak, akikkel 1942 tavaszán, ha nem tévedek, csak a kispesti szervezet alakult később, meg a kesztyűsöke - ez utóbbit egy ismerősöm segítségével nekem sikerült létrehoznom, s többek között a szakszervezet titkára is tagja lett -, engem pedig elbűvölt, hány szervezet vezetőségének tagjai vannak sorainkban. Az ilyenek természetesen nemcsak magukat jelentették egy-egy akció szervezése során, hanem egész szervezeteket is, és a párt taglétszámát jelentősen meghaladó erőt biztosítottak. Hogy csak néhány példán éreztessék az arányokat: a BESZKÁRT-szakszervezet vezetőségének egy kivétellel minden tagja hozzánk tartozott, az erzsébeti pártvezetőség kivétel nélkül, az építők és bőrösök több titkára, a MÉMOSZ-nak az elnöke is.

A szervezési elv tulajdonképpen nem volt újdonság számomra, hiszen már minket is e szerint válogattak az OIB-frakció számára, meglepetést csak az okozott, milyen messzire sikerült eljutnunk ezen az úton. Soha korábban nem találkoztam viszont azzal a mély és gondos elemzőmunkával, amellyel a központi vezetőség követte a gyorsan változó eseményeket, és vizsgálta, hogy az adott szakaszban milyen osztályrétegek szövetségére számíthatunk. A legelső időben talán egy kissé túlzottnak is találtam ítéleteik magabiztosságát, vagy inkább túl szélesnek a politikusok körét, akikre kiterjedt a figyelmük, hanem aztán a valóság gyors ütemben igazolta jóslataikat, s én megértettem, hogy ha nyomon akarom követni a változásokat, alapvetően kell megváltoztatnom szemléletemet. Januárban, amikor Franciaországot már legyőzték, Gács olyan koncepcióval ismertetett meg, amely túlnőtt a népfront szokásos keretein. Hogy a finánciók egy része is szembefordulhat a németekkel, addig még csak eljutottam magam is. Az a gondolat azonban, hogy a kormányzati monopóliumát féltő hagyományos arisztokrácia egy része is rászánhatja magát a baloldallal való összefogásra, rendkívül idegennek tűnt nekem. Ám látnom kellett, milyen gyorsan nő a Szovjetunió tekintélye, s hogy ez mennyire nincs ellenére még Telekinek sem. Március 15-e tiszteletére visszakaptuk az 1848-as szabadságharc zászlóit, s a kormány ünnepélyesen fogadta az adományt, széles körben propagálva a szovjet kormány jóindulatának jeleként. A nemzetközi vásáron pedig külön pavilonnal szerepelt a Szovjetunió is, mégpedig valóban elképzelhetetlen sikerrel. Sok leírást olvastam már erről, de úgy érzem, mindegyik elmaradt a valóságtól. A szovjet pavilon a vásár közepén, a német és olasz kiállítás szomszédságában állott, s az első napon olyan elképesztő tömeg rohanta meg, hogy tolongásukban összetörték a bejáratot. Másnap reggelre több mint százméteres terelőkorrlátokat állítottak fel, s ebben órákon át türelmesen várakoztak a látogatók, miközben a hangszórók monoton hangon ismételték: „Kérjük vendégeinket, ne álljanak fölöslegesen sorba. Nézzék meg a német és az olasz pavilont is.” Senki nem követte a felhívást. Beérve a pavilonba, földre gyökerezett lábbal néztek körül az emberek.

- Tulajdonképpen nem is volt olyan óriási a kiállítás, és nem okozott volna akkora szenzációt, ha a propaganda nem azt állította volna eddig, hogy Oroszországban semmi sincsen, csak végtelen nyomor. Az áttekinthetően elrendezett áruk látványa az első pillanatban nemcsak megcáfolta, hanem nevetségessé tette a rágalmakat. A munkások felragyogó arccal álltak be a sorba, hogy folytassák körbe-sétájukat. De hallottam nagyon vegyes érzelmekkel is ezt sóhajtani:

„És még azt mondták, nincs ezeknek semmijük!”

Ez az első meglepetés azután csodát tett: minden szebbnek látszott, mint amilyen a valóban volt. Mert a lencsék - már amennyire én értek ehhez - valóban szokatlanul nagyok voltak. Láttam öreg paraszt bácsikat, akik óvatosan körbenézve elloptak néhány szemet emlékül a zsákból, s aztán kint a pavilon előtt mutogatták: valóban gyönyörű! Hanem a kiállított kazahsztáni almák apróbbak voltak, mint amit nálunk árultak a piacokon, és mégis több napon át hallottam a legkülönbözőbb emberektől emlegetni, milyen csodálatosak. A szörmekiállítás pedig mindenkit lenyűgözött. Jól öltözött asszonyok hitetlenkedő szemmel bámulták a falra akasztott gereznákat.

Mindenki tudta, hogy a kiállítóteremben állandóan vannak detektívek, de ez nem riasztotta vissza a látogatókat, hogy az emlékkönyvbe magasztaló szavakat írjanak. Egy paraszt megkérdezte, hogyan lehetne lencsevetőmaghoz jutni. Egy fiatal vegyész azt írta:

„Csodálatos a glicerinjük. Vajon hogyan csinálják?”

Bocsánat, lehetséges, hogy paraffinról volt szó, pontosan már nem emlékezem. Teljesen mindegy. Tudom azonban, hogy én elgondolkoztam azon, milyen különféle dolgok nyerhetik meg az emberek tetszését.

A legsokrétűbb szenzáció azonban a könyvkiállítás volt. Első napon a könyvek kitűnő kiállításával és sokféleségével. A második naptól azzal, hogy a szoros ellenőrzés ellenére milyen hihetetlen tempóban hordják szét az egészet. A kiállítás szovjet vezetője - ezt hallottuk¹⁵ - rendkívül elkeseredett. Valamelyik német városból hozták át hozzánk az anyagot, és elmondták, hogy ott sem okoztak nekik olyan kárt a fasiszták, mint itt. Tűrhetetlen a vandalizmusuk. Megpróbálták folyamatosan pótolni a hiányzó könyveket, de kevés volt a tartalékuk, rövidesen szinte csupaszon állt a széles fafal, pedig állítólag még a nagykövet személyes könyvtárából is hoztak néhány darabot.

Szerettük volna megvigasztalni az elvtársakat, de nem tudtuk, hogyan juttassuk el hozzájuk a hírt. Azt ugyanis, hogy éppen nem fasiszták hordják szét a könyveiket, hanem szocialista ifjúságmozgások, mégpedig többé-kevésbé szervezettek. S hogy az anyag, amit így elvittek, nem egy hétig szolgálta a propagandát, mint a kiállítás, hanem hónapokig, évekig.

Nekem akkor nem volt kapcsolat az OIB-hez. Tréfából mentem föl Ságvárihoz, hogy megkérdezzem, nem volt-e ez azért túlzás egy kicsit.

- Tudod - mondotta -, talán. Eredetileg csak azt kértük, hogy a daloskönyveket próbálják megszerezni a gyerekek, szüksége volna rájuk a két énekkarnak. Hanem azután már nem lehetett megállítani őket. És nem is lett volna hasznos.

Elborultan tette hozzá:

- A Rusztavelit azért nem kellett volna elvinni!

Igen. Valószínűleg *A párdúcőrös lovag* volt a legszebben kötött könyv, ma is világosan emlékszem rá. Erről igazán el lehetett mondani, hogy túlzás volt az elhozása. Hanem én elmosolyodtam, és megvigasztaltam Endrét. Véletlenül tudtam, hogy ez a könyv végigjárta a fél Telefongyárat, s hogy az emberek kezét mosták, mielőtt megfogták. S hogy az a zuglói barátom, aki a túlzást elkövette, mindenüvé magával vitte, ahol csak megfordult. Így azután volt a szovjet kiállításnak utóélete is Budapesten.

Két-három héttel később hivatalosan összekötője lettem Ságvárinak. Ennek az volt az első oka, hogy a szociáldemokrata bizottsággal is én tartottam a kapcsolatot. (Titkára, Orosz

¹⁵ Én hallottam véletlenül a kiállításon az egyik németül jól tudó beosztottól.

Dezső, akivel találkozni szoktam, egyszer nyíltszívűen elárulta, hogy minél régebben tart ez a kapcsolat, annál inkább érzi, mennyit vesztett avval, hogy én foglaltam el korábbi összekötőjük helyét. Meg kell vallanom, akkoriban nem örültem ennek a kritikának, de mióta tudom, hogy Rózsa Ferenc volt az elődöm, már nem is találok bántónak.) De nyilván az is hozzájárult megbízatásomhoz, hogy az ifjúmunkás-mozgalomban dolgoztam azelőtt. Gács egy napon szólt nekem, keressem fel Ságvárit az OIB-ben, ő már tudja, hogy a párttól jövök. Annyira fontosnak tartják ugyanis a személyét, hogy elszigetelték minden illegális csoporttól, és közvetlenül tartja vele a kapcsolatot a titkárság és a területi bizottság. Éppen ezért én csak a fővárosi ifjúmunkás-mozgalom kérdéseiről tárgyalhatok vele, és nem számoltathatom be az OIB munkájáról. Avval a titkárság összekötője foglalkozik. Én ebből, különben teljesen logikusan, arra következtettem, hogy az OIB-ben is dolgozik egy kommunista frakció, amely azonban nem tud Ságváriról, s a frakció munkáját is közvetlenül irányítja a titkárság. Újabb példa arra, mennyire vigyázni kell a szemtanúk emlékezéseire, s hogy a szemtanúnak milyen aprólékosan kell ellenőriznie saját hiedelmeit. Én például körülbelül csak egy éve jöttem rá tévedésekre, mégpedig annak során, hogy megpróbáltam nyomára akadni a frakció egykori tagjainak. A központi bizottság negyvenkettő tavaszán szervező bizottságot alakított a KIMSZ felállítására, ennek azonban a letartóztatások miatt már nem volt ideje elkezdenie a munkáját. Eddig viszont éppen fordított helyzet volt, mint a mi időnkben. Az OIB munkáját a párt Ságvári személyén keresztül irányította, s ennek zavartalanságát az biztosította, hogy társainak többsége a párt tagjaként, a szociáldemokrata bizottságon keresztül ugyanazokat az elvi utasításokat kapta, amelyeket ő. A tilalmat tehát, hogy az OIB munkájáról beszámoltassam Endrét, az indokolta, hogy a vidéki, valamint a nem szocialista értelmiség közötti munkájuk irányítását magának tartotta fenn a titkárság. Harminckilenc után tehát OIB-frakció csak az én fantáziámban létezett, viszont - szemben például a Tompa utcai akció szervezéséről hirdetett nézeteimmel - soha senki nem vonta kétségbe állításomat.

Azt hiszem, a párt mártírjai közül Ságvári Endre a legismertebb. Még szívesebben mondanám rá, ha ez nem hangzik blaszfémianak, hogy a legnépszerűbb. Meglepően sokat tudnak róla. Például, hogy ő szervezte a munkás- és parasztfiatalok gödi találkozóit. Persze elsősorban élete romantikus vonásainak köszönheti, hogy a fiatalok kedvence lett, annak, hogy úgy tudják, ő kezdeményezte a Tompa utcát, és annak, hogy tűzharcban esett el, halála előtt két detektívet vive szolgájául a másvilágra. Ami a lényegét illeti, az rendben is van. A fiatalságnak véleményem szerint nemcsak joga, kötelessége is a romantika. Mikor én a KIMSZ tagja voltam, a kerületi bizottságok minden fél esztendőben versenyt rendeztek a sejtek között, a győztes a Lenin-, a második a Szamuely-sejt nevet viselhette a következő évben jutalmul. Mi pedig életre-halálra küzdöttünk egymással - a második helyért. Mert senki nem volt ugyan közöttünk, aki ne tudta volna, hogy Szamuely jelentőségét össze sem lehetett hasonlítani Leninével, mégis a magyar forradalom fiatalon meggyilkolt legendás hőséne nevének szeretnünk volna magunkénak.

Csakhogy, mint már mondtam, a Tompa utcát csak szervezte, de ellenezte, halála pedig - nos, a halála csodálatosan illett a jelleméhez. Akkor én nyolc másik kommunistával együtt ültem a szegedi Csillagbörtön egy cellájában, s közülünk négyen - Orosz Dezső, Goldmann György, Vida Ferenc meg én - barátai voltunk Endrének, kitűnően ismertük. Valamelyikünknek a hozzátartozói egy egészségügyi csomagban becsempésztek egy fecnit egy újságból, mely hírt tartalmazott arról, hogy egy vezető kommunistát a hűvösvölgyi cukrászdában tűzharcban agyonlőttek, s hogy a harcnak két detektív is áldozatául esett. A hír eleje letépődött a fecniről, s így nem olvashattuk az áldozat nevét. Mi négyen tökéletesen biztosak voltunk abban, hogy Ságváriról van szó, annyira illett hozzá, hogy elsőként álljon ellen fegyverrel letartóztatásának. Annál kevésbé illik hozzá, hogy akár a hősi halál pózában is szoborrá merevedjen. Ő nem az a forradalmár, aki halála előtt agyonlőtt két pribéket: sokkal több annál.

És a Tompa utcáról sem öncélúan, pusztán azért mondtam el, hogy nem értett vele egyet, mert így történt, hanem mert - most valami nagyon merészet fogok mondani, de vállalom a felelősségét - ha ő javasolta volna a nyilasház megtámadását, akkor nagyon is lehetséges, hogy egyáltalán nem jött volna létre a negyvenkettő március tizenötödiki tüntetés. Hihetetlennek hangzik? Talán. De csak azért, mert megtörténvén, most már magától értetődőnek tűnik, hogy a tiltakozásnak éppen ezt a formáját választotta a párt. A tények azonban azt bizonyítják, hogy mégsem volt ez annyira magától értetődő.

Valahol olvastam a Harminckét nevem volt című filmről Huszti Péter nyilatkozatát, hogy miért mosolyog olyan sokszor Ságvári szerepében. Elmondta, őt Endre barátainak elbeszéléseiből leginkább az ragadta meg, hogy valamennyien a mosolyát emlegették. Ennek segítségével azután sikerült némiképpen Schönherzre hasonlítani (míg a korábbi Schönherz-film főszereplője, Bessenyei valamennyire Ságvára emlékeztetett). Nem ő a hibás. Kitűnő művész, helyesen érezte, hogy ha Endrének mindenki a mosolyát emlegeti, akkor annak nagyon jellemzőnek kellett lennie rá. A barátok emlékeztek rosszul. Ságvári nem azzal tűnt ki, hogy gyakran mosolygott: Schönherz sem mosolygott kevesebbet, de erről mégsem beszél senki. Endre mosolyának a *milyensége* volt felejthetetlen. Az *Alice Csodaországban* című híres regénynek van egy szereplője, a Fakutya, aki hirtelen szokott eltűnni, de a mosolya még eltűnése után is percekig látszik a levegőben. Ilyen volt Endre mosolygása is. Immár több mint harminc éve eltűnt előlünk, de aki ismerte, ma is látja a mosolyát. Harsány volt, vidám és rendkívül magabiztos. Csodálatos érzéke volt a meglepő, senkinek eszébe nem jutó és helytállóan bizonyuló ötletekhez - legfényesebben akkor ragyogott a mosolya, mikor sikerült valakit ilyesmivel meglepnie. A legkisebb dolgoktól a legnagyobbakig mindenfajta ügyel kapcsolatban volt hasonló ötlete. Emlékszem, egyszer a sokat emlegetett Varga Lexi behozta az OIB helyiségébe két könyvét, Rosa Luxemburg *Monopolkapitalizmus*-át és Lenin valamelyik nehezen megszerezhető fő munkáját, mert attól tartott, hogy a rendőrség házkutatást fog tartani nála, és Endre közölte velem, Lexinek semmi szüksége nincsen két ilyen nagy forradalmár könyvére, nekünk azonban annál nagyobb, tehát el fogjuk tulajdonítani tőle. Én tiltakoztam, mondván, nagyon kellemetlen volna, ha a dolog kiderül, ő azonban kinevetett:

- Ugyan! Itt Vargának kettőnkön kívül mindenki jó barátja, csak mi vagyunk az ellenségei. Tehát mindenkit gyanúsítani fog könyvei eltüntetésével, csak éppen bennünket nem.

Lexinek azután nagyon szerencsétlen sors jutott osztályrészéül: a felszabadulás után, mint az iparügyi miniszter. Bán személyi titkárát, őt is elítélték hamis vádak alapján. Kiszabadulása után egyszer találkoztunk az SZTK-székház kapujában - én ismertem meg őt. Ekkor elmeséltem neki könyvei sorsát, nagyon csodálkozott. Közölte, hogy valóban mindenkit gyanúsított, csak éppen kettőnket nem - hiszen mi voltunk az ellenségei.

1939-ben, a munkás-paraszt találkozó idején, úgy, mint az előző évben is, már 19-én este kimentem Gödre, hogy az előkészületeket ellenőrizzem. Szalai András volt a társam. Tulajdonképpen nem volt konkrét feladatunk: a hosszan elnyúló strandon három őrcsapat volt felállítva, és mindegyiknek a vezetője önállóan felelt kijelölt partszakaszáért. Mi csak ügyeletet tartottunk, ha valami különleges dolog történnék, legyen aki a vidékieket vezető Kulich elé utazik Pestre, és megtanácskozza vele, egyáltalán elinduljanak-e. Pontosabban: mind a ketten vettünk magunk mellé még egy-egy gyereket, s az egyik pár járkált a Duna mellett a dunakeszi Magyarság-pályától a horányi révig, benézve az erdőkbe, nem gyülekeznek-e valahol nyilasokra emlékeztető csapatok, a másik pár azalatt a hetes ifik telepén pihent, és várta az esetleges híreket. Mivel munkámban megszoktam, hogy éjjel utánig virrasztok, s azután hajnalig kipihenem magamat, én vállaltam a sétát az éjszaka első felére, azután felkeltettem Szalait, és én feküdtem a helyére. Az éjszaka különben teljes nyugalomban és unalomban telt,

és hajnalban gyönyörű időre virradtunk. Megfürödtem a csípősen hűvös folyóban, kényelmesen megreggeliztem, majd elindultam a vasúti állomásra Kulich és Ságvári elé. Ezzel tulajdonképpen véget is ért a feladatom, már csak az volt a fontos, hogy megtalálható legyek, ha hármunknak valamiben döntenie kellene hirtelen.

Én tulajdonképpen a feleségemre vártam. Ez volt hosszú idő óta az első nyár, melyet nem a budakalászi nyomdásztáborban töltöttünk. Magda féléves kisfiúnkkal Korányban lakott egész nyáron át egy sátorban, s én hozzájuk látogattam minden szombat délután. Magda kitűnő úszó volt, s abban az évben is részt akart venni a leglátványosabb sporteseményen, az úszóversenyen. Tehette, mert közvetlen mögöttünk Olt Károlyék laktak kétéves fiukkal, s ők vállalták, hogy vigyáznak a mi Gyurinkra, amíg Magda ideát lesz.

Szóval vártam a feleségemet - úgy volt, hogy a komppal jön át, hanem azután egy ismerős hozta át csónakon. A fiú mindjárt meg is kérdezte tőlem, hol és mikor lesz az evezőverseny, mert Endre szólt neki, legyenek itt...

Én erről nem hallottam semmit, tehát átszóltam Kulichhoz, aki véletlenül közelemben volt:

- Te Gyula! Hol lesz az evezőverseny?

- Endrét kell megkérdezni! - felelte. - Én nem is hallottam róla!

Ekkorra már két újabb evezős is érkezett. Hármásban felkajtották Endrét, aki azonban túlságosan el volt foglalva, megkérte őket, egyelőre tanyázzanak le a parton, az úszóverseny befutója alatt, idejében fogja őket értesíteni. S megkérte őket, beszéljenek a később érkezőkkel is.

Az úszóverseny lezajlása után (Magda negyedik lett a nők között) kissé türelmetlenkedni kezdtek az evezősök, de Endre odaszalajtott valakit, hogy még egy kis türelmet kér. Én egy kicsit furcsálltam a helyzetet. Igazán nem volt ott sok csónak, legfeljebb húsz lehetett, fele arról, fele a túlsó partról, de hát a folyó ott úgy kanyarodott, hogy szerintem ennyi embernek sem adott elegendő helyet versenyezni. Hanem délben, valamivel ebéd után, az örök jelentették, hogy a vasútállomás körül csendőröket láttak. Néhány perc múlva futva érkezett hozzánk Endre, arcán csak úgy ragyogott legendás mosolya. Közölte, hogy az evezősöknek nem is terveztek versenyt. Csupán attól tartott, hogy a hatóságok is tanultak a múlt évi sportnap sikeréből, és a csendőrök esetleg igazoltatni fognak a parton. Erre az esetre akarta biztosítani a csónakokat, de úgy, hogy ne keltsen pánikot. Kéri tehát az evezősöket, üljenek a lapátok mellé, álljanak sorba a part hosszában, vegyék fel a vidékieket, hogy Horányon át eljuttathassák őket Pestre...

A becsapott evezősök cseppet sem voltak bosszúsak. Ha jól emlékszem, tapssal jutalmazták Endre ötletét. Mi egymásra néztünk Gyuszival. Értettük egymást szó nélkül is. Ságvári intézkedése ellen semmi kifogásunk nem lehetett, igaza volt. Csak mi még megtoldottuk egy kis gondoskodással az ötletét. Mivel büntetett előéletű volt, utasítottuk, hogy az utolsó csónakkal ő is keljen át Horányba. Elkeseredetten tiltakozott. Ő a szociáldemokrata párt alkalmazottja, semmit nem tehetnek ellene. Mi azonban, mint OIB, hivatalosan ragaszkodtunk ahhoz, hogy szedje a cókémóját, és tűnjön el.

Meg kell hagyni, nemcsak magánál, másnál is értékelte az effajta humort. Mikor elindult vele a csónak, ismét felfénylett az arca, és mosolyogva integetett felénk.

Az óvatosságnak ez a különleges, kifinomult fajtája, amely az ésszerű kockázatvállalásnak nem akadálya, hanem támasztéka volt, Ságvári legjellemzőbb sajátosságai közé tartozott. Ennek a nevében fordult szembe a Tompa utca gondolatával. Sem ő, sem én nem elleneztek volna a visszavágás egy ésszerűbb formáját. Csak éppen ha engem kérdeznek, én nem tudtam volna akkor más megoldást ajánlani. Róla feltételezem, hogy igen. Úgy hiszem, mindegyi-

künnél gyorsabban váltott az agya. Erre nem egy bizonyítékom van. Ilyesminek volt köszönhető például az OIB történetének legbájosabb esete, a zugligeti Tündérszikla mellett tartott aktívaértekezlet, melynek lefolyásáról számos írásos visszaemlékezést találtam a Munkásmozgalmi Intézet archívumában. Szerzői azonban szemmel láthatóan nem értették, mi is történt tulajdonképpen.

Teleki öngyilkossága és Jugoszlávia lerohanása után a központi vezetőség egy függetlenségi mozgalom szervezését tűzte ki a KMP feladatául. Nem volt ez még teljesen azonos azzal az elképzeléssel, amely a szovjetellenes háborúba lépésünk után keletkezett, például a lehetséges szövetségesek körét is szűkebben vonta meg, de nem hiszem, hogy érdemes volna elemezni a szubtilis különbségeket. A lényeg az, hogy már ekkor is középpontba került a nemzeti hagyományok erőteljes hangsúlyozása, s ez az ifjúmunkások többsége számára még eléggé szokatlan, sőt gyanús volt. A véletlen pedig úgy hozta, hogy a területi bizottság azon ülése után egy nappal, melyen megismertük a határozatot, találkoznom kellett Ságvárral, s így előbb ismerte meg a tervet, mint bárki OIB-beli kommunista társai közül. Mivel néhány nap múlva sor került az említett Tündérszikla melletti értekezletre, elhatározta, hogy ezen már ismertetni fogja a függetlenségi mozgalmat, s ez ellen nekem semmi kifogásom nem volt. Azt hiszem, nem is lehetett.

A már ismert konspirációs körülmények miatt természetesen saját javaslataként ismertette az elgondolást - és heves vita után kisebbségben maradt. Különösen Szalai András - aki akkor még nem volt a párt tagja - lépett fel ellene nagyon élesen és fogalmazott szellemesen. Avval vádolta Endrét, hogy fel akarja köttetni a piros-fehér-zöld gatyamadzagot. Nagy sikere volt evvel a jelszóval. Még Endre állandó szövetségese, Orbán László sem értett egyet a javaslattal, bár kevésbé hevesen ellenkezett. Endrének nyilván az ő kritikája esett rosszabbul, mert ketten is emlékeznek arra, hogy Ságvári megkérte őket - természetesen tréfásan -, verjék meg egy kicsit Orbánt, hogy jobb belátásra bírják, s ez - természetesen ugyancsak tréfásan - meg is történt, de eredménytelenül. Ők ketten azután, de a többi visszaemlékező is, csodálkozva közlik, hogy körülbelül egy hét alatt, Orbánnal az élén, az egész OIB Ságvári mellé állt, s ezt az eredményt érezhetően Ságvári rendkívüli meggyőzőképességének tulajdonítják. Valójában az történt, hogy közben saját vonalán az OIB minden tagja megkapta és elfogadta a párt határozatát, mely persze nem pusztán azért volt meggyőzőbb, mint Ságvári beszéde, mert a párt álláspontja volt, hanem mert olyan érveket is tartalmazott, melyeket legális körülmények között nem lehetett elmondani.

Ságvárit meglehetősen bosszantotta, hogy kisebbségben maradt. Általában rendkívül bízott magában, és nem ok nélkül, nem szokta meg, hogy ne fogadják el az érveit.

Egyszer mutatott nekem egy Népszavának szánt cikket, és kérdezte véleményemet. Mondtam, hogy kitűnőnek találom.

- Tudom! - szaladt ki a száján. - Én írtam!

Azután elpirult, mert, mint már mondtam, ilyen esetben pirulni szokott.

Egyébként rendkívül vonzódott a romantikához. Erről is van egy történetem, de ez már szorosan kapcsolódik ahhoz a másikhoz, ami miatt azt merészelt állítani, hogy ha helyeselte volna a Tompa utcát, talán nem is valósul meg a március 15-i tüntetés. Éppen ezért el is kell búcsúznom tőle egy időre. Már Jugoszlávia lerohanását sem lehet olyan mellékesen elintézni, ahogyan tettem, a Szovjetunió megtámadását még kevésbé.

Amikor a magyar kormány megszegte a déli szomszédunkkal frissiben kötött szövetségét, természetesen még nem lehetett tudni, hogy ez lesz történelmünk egyik legsötétebb eseményének, az újvidéki mészárlásnak a nyitánya. Számomra tehát elsősorban két dologról emlé-

kezetes: Teleki öngyilkosságáról, és arról, hogy akkor láttunk először német hadoszlopokat átszágulni a fővároson. Mind a kettőnek megrázó hatása volt.

Engem az öngyilkosság tényénél tulajdonképpen jobban megdöbbenett az a mód, ahogyan a hírt a baloldali közvélemény, benne nagyon sok kommunista is fogadta. Már halála másnapján kezdett terjedni az a vélemény, hogy Teleki nem maga fordította maga ellen a fegyvert, hanem a németek tették el láb alól. Természetesen akkor még nem ismertük Horthyhoz intézett, valóban tragikus, perdöntő hangú levelét, ráadásul történelmünkben nagy hagyománya volt annak, hogy Zrínyi Miklóstól Teleki Lászlóig és Nagyatádi Szabó Istvánig minden ellenzéki politikus hirtelen halálát öngyilkosságnak tulajdonítsuk, de a többi esetben a fekete kéz feltételezése legalább politikailag hasznos fikció volt, a kormányfőnek ez a kétségbeesett gesztusa viszont sokkal jobban mutatta a horthysta politika teljes becstelenségét, mint az a feltételezés, hogy céljaik érdekében a németeknek el kellett volna őt távolítani az útjukból. Elvégre ez a gróf nem volt akármilyen politikus, hanem kezdettől fogva az ellenforradalom egyik vezéralakja. Igazán nem lehet ráfogni, hogy túlságosan skrupulózus lett volna lelkiismereti kérdésekben. Ő segítette hatalomra Horthyt, de első miniszterelnökségéről a királypuccs előkészítésében való részvétele miatt kellett lemondania. Ő hozatta meg az államrend hatályosabb védelméről szóló törvényt, melynek nevében a kommunisták tucatjait gyilkolták meg Magyarországon, ő léptette életbe a második zsidótörvényt, ő írta alá a trianoni szerződést, ő csatlakozott a háromhatalmi paktumhoz, miután korábban földrajztudósként az angolok érdekeit képviselte több határvitában - tágan kellett annak értelmeznie a politikai becsületet, aki ennyi gyalázatosságra volt képes. Ha Horthy, Bethlen és Károly király barátja, az ellenforradalom egyik fő ideológusa, a nemzetközi hírű földrajztudós, mélyen vallásos férfi és főcserkész öngyilkosságra szánta el magát, nehezen lehet elhinni, hogy azt valóban egyetlen szerződés megszegése miatt tette volna. Akkor be kellett látnia, hogy a magyar vörös hadsereg terveinek elárulásától logikusan vezetett az útja az újabb nemzetárulásig, és ezt Horthy társaságában már nem is lehet megakadályoznia. Engem felháborított az a különös szűklátókörűség, mely egy újabb német öngyilkosság föltételezése kedvéért enyhítő körülményeket talált volna Teleki számára. Én arra tettem javaslatot, indítsunk propagandakampányt „öngyilkos politika” címen annak bizonyítására, hogy ha tovább mennek a megkezdett úton, így vagy úgy, az ellenforradalom minden vezetőjét utol fogja érni Teleki sorsa, de elutasították azzal, hogy túlságosan hatásvadászó.

Ami a német csapatok átvonulását illette, a pusztán ténynél leverőbb volt, hogy amerre a motorkerékpárosok elvonultak, elég sokan álltak a járdák szélén integetve és éljenezve. Ezt még akkor is nehéz volt lenyelni, ha félreérthetetlenül látszott, hogy a lakosság túlnyomó többsége rühelli az inváziót. Sokan próbálták avval menteni a helyzetet, hogy az integetőknek is csak egy része tudta, mit cselekszik, többségüknek sejtelve sem volt róla. Én azonban visszaemlékeztem arra, mit beszélt a bátyám Bécs megszállásáról, és úgy gondoltam, utóbbiak létezése még nagyobb veszély számunkra, mint az, hogy a fasiszták a németek átvonulását tüntetésre használták ki.

A szovjet-német háború kitörésének világpolitikai jelentőségét már tisztázták, nem hiszem, hogy akár csak illendő is lenne nekem is foglalkoznom vele. De számunkra, magyar kommunisták számára jelentett még valamit, amiről még nem olvastam sehol. Mi - legalábbis az én korosztályom - abban a biztos tudatban nevelkedtünk, hogy jövőnknek két lehetséges útja van. Az első, a sokkal valószínűbb, hogy elkezdődik a világforradalom, és akkor ebben a gyönyörűséges küzdelemben fogunk halni vagy győzni. De ha valamiért ez elmaradna, akkor az összes kapitalista állam részvételével előbb vagy utóbb elkezdődik a második szovjet-ellenes intervenció. Ami a végső kimenetelt illette, optimisták voltunk erre az esetre is, biztosra vettük, hogy éppúgy kudarcra lesz ítélve, mint az első, mivel a nemzetközi munkás-

osztály harc közben majd a Szovjetunió oldalára áll. De bizonyosak voltunk abban is, hogy ránk, külföldi kommunistákra az utóvéd - vagy elővéd - szerepe jut, vagyis azoké, akiknek utolsó emberig kell védeni őrhelyüket és saját testükkel torlaszolni el az ellenség előrenyomulását. Ismertük Lenin hazaérkezésének történetét, és nem ámítottuk magunkat: tudtuk, hogy ezért hazaáruolóknak fognak bennünket kikiáltani, és sok becsületes ember is el fogja hinni az első időben a vádakát. Nem hittük, hogy a kommunisták első nemzedéke, esetleges kivételektől eltekintve, a győzelmet meg fogja élni. És valamennyien el voltunk tökélve, hogy vállalni fogjuk ezt a hálátlan szerepet.

A valóság persze ismét rácsfolt az elméletekre. Eddigre a németek már háborúba keveredtek Franciaországgal és Angliával, gyakorlatilag meghódították egész Európát és magukra vonták minden becsületes ember gyűlöletét. Így ezekben az országokban már azok számítottak hazaáruolóknak, akik a németek győzelmét kívánták, és a kommunisták egy széles népi ellenállás soraiba vegyülhetve teljesíthették kötelességüket. Hanem nálunk még nem ez volt a helyzet. Igaz, itt is egyre többen értették meg, hogy hazánkat ismét a leendő vesztes oldalára kényszerítik a hatalom birtokosai, és követelték: előbb, hogy ne lépünk be a háborúba, később, hogy kössünk különbékét. Hanem azt még nem lehetett sejteni sem, mennyire merik majd a nyilvánosság előtt is vállalni véleményüket. Annyira biztosan nem, hogy ha rendőrkézre kerülünk, megvédjenek a hazaárulás vádja alól. Azt is tudni lehetett, hogy most már valóban életre-halálra megy a játék. Arra is egyre több jel mutatott, hogy ismét megkezdődött a böllérbicskák éjszakája. Nem sokkal Jugoszlávia lerochanása után egyik szombat este valamiért nem jutottam ki a Duna-partra, feleségem egyedül töltötte ott az éjszakát, s én csak másnap reggel érkeztem utána. Kiérve hallottam, hogy előző este a csendőrök razziáztak, és letartóztattak minden zsidót, aki nem tudta hivatalosan igazolni magyar állampolgárságát, közöttük a feleségemet is. (Azt is tudták valahonnét, hogy a Rabbiképző Intézetben őrzik őket.) Természetesen rögtön visszaindultam Pestre. Apámnak néha voltak jó megérzései. Már évekkel korábban ragaszkodott hozzá, hogy váltsuk ki állampolgári bizonyítványunkat. Ennek birtokában már délután sikerült Magdát kiszabadítanom. Hanem akiknek nem voltak rendben az irataik, azokat Galíciába hurcolták, ahol azután a németek és különböző ellenforradalmi elemek legyilkolták őket. Az intézkedés elrendelőinek természetesen tudniuk kellett, mi lesz az elhurcoltak sorsa. Még a különítményesek működésével szemben is volt ebben valami megdöbbentő vonás. A halottak száma meg sem közelítette ugyan Siófok és Orgovány áldozatait, de az a hidegvérű eltökéltség, mellyel egy egész embercsoportot kiirtottak csupán azért, mert alkalom volt rá, új vonás volt a magyar fasizmus történetében, és további félelmetes dolgokat ígért. Azt is figyelembe véve, hogy a kommunista ügyeket évek óta egyre inkább a kémelhárítás szerveihez utalták, nem lehetett kétségünk, hogy az üldöztetés új korszaka előtt állunk.

Hivatalos statisztikák vannak arról, hogy ebben az időben gyorsan csökkent az SZDP-be befolyó párttagdíj mennyisége, azaz csökkent a párttagok száma. Ez biztosan igaz, de semmiképpen nem jelentette a mozgalom gyöngülését. A pártszervezetek életében ennek nyomát sem lehetett látni. Nyilván azok maradtak el, akiknek eddig is csupán a tagdíj fizetésében merült ki a tevékenységük, s amúgy sem jelentettek nagy erőt. Ellenkezőleg, a háború kitörése mozgósította a munkásokat, s ez különféle jelekben is megmutatkozott. A kommunistákról szólva erre csupán egy példát mondok el.

Bátyám Bécsből hazakerülve, mivel a diplomáját nem érvényesítették, a Koporsógyárban inasként kitanulta az azóta már kihalt, de akkor még nagyon jelentős szerszámlakatos szakmát, később pedig a csodálatosan rövid nevű Roesseman és Kühnemann, Fekete és Epp cégnél dolgozott. Az Anschluss látványától csak nehezen tért magához, s a munkásmozgalomban eléggé felületesen vett részt. Néhány nappal Magyarország hadbalépése után feljött hozzám azzal, hogy ha tudok, szerezzek számára kapcsolatot a párttal.

- Mert aki a Szovjet elleni támadás megindulása után nem vesz részt teljes erővel a munkában, az nem kommunista, hanem szar.

A munkásság hangulatát, azt hiszem, nagyon jól tükrözte az a tény, hogy a német orvótámadástól a magyar beavatkozásig a Népszavában egyetlen olyan cikk sem jelent meg, amely dicsérte volna a németeket és támadta volna a Szovjetuniót. A háborús viszonyok között természetesen változtatni kellett a hangján, de akkor is értettek ahhoz a szerkesztőségben, hogy megfogalmazásbeli árnyalatokkal érzékeltessék az olvasókkal különvéleményüket. Nem a munkatársak viselkedése a meglepő - hiszen Szakasits Árpád egyre inkább közeledett a baloldalhoz, és a szerkesztőségben kommunista frakció is dolgozott -, hanem az, hogy még a peyeri szárny sem mert más véleményt hangoztatni, átengedte a baloldálnak a terepet.

A KMP vezetősége szerintem igen helyesen reagált az eseményekre. Nem sokkal korábban komikussá váló hibát követett el, mely azonban nem jutott a párttagok többségének tudomására. Sok olyan írást olvastam, amely legendának minősíti aényt, hogy a pártvezetőségnek lett volna olyan álláspontja, amely szerint egyelőre nem lesz német támadás. Ez érthető, hiszen az emlékezők ilyen információt soha nem kaptak. Mint ilyen esetben gyakran előfordul, mind a legendát hirdető, mind az azt tagadók állítása igaz és egymással összeegyeztethető. Július 20-án, pénteken délelőttre ugyanis a titkárság váratlanul összehívta a területi bizottságot azzal, hogy sürgős közlendője van, elő kell tehát készíteni, hogy a pártapparátus is működésbe lépjen, hogy az üzenet minden alapszervezethez gyorsan elérkezhesen. Ekkorra a területi bizottság már kibővült és szerkezetileg is átalakult, tulajdonképpen két, elvileg egyenlő csoportra oszlott, melyek szerepe azonban a gyakorlatban jelentősen különbözött egymástól. Jugoszlávia után fokoztuk a szervezetek kiépítését, így négy ember már nem láthatta el a közvetlen kapcsolattartást, azt hiszem, ráadásul a titkárság tagjainak egyéb irányú munkája is megnőtt, tehermentesíteni kellett őket a fővárosi bizottságokkal való kapcsolat tartása alól - bár nézetem szerint ez soha nem történt meg eléggé. Ettől függetlenül, e célból a területi bizottságba bevonták Kádár Jánost is, s rajta kívül, mivel az egy-egy ülésen részt vevők számát tovább növelni konspirációs okokból nem lehetett, egyenlő jogú tagokként bevontak még a bizottságba hat elvtársat (név szerint csak Orosz Dezsőre és Szabó Kálmánra emlékezem az újonnan bevontak közül) azzal, hogy ők csak a ritkábban rendezendő teljes üléseken vesznek részt, a közbeeső időkben pedig a bizottság rendszeresen találkozó tagjai tartanak közülük kettőt-kettőt. Gács László még a felszabadulás után is megszidott azért, mert ezt a központi magot titkárságként említettem, a valóságban azonban azt a szerepet töltötte be, annál is inkább, mivel teljes ülésre egyszer sem került sor. Azért kellett ezt itt elmondanom, mert ez teszi érthetővé a történendőket. A szűkebb bizottság tehát a Kiscelli-plató Szépvölgyi út felőli szegélyén, az Újlaki Téglagyár felett találkozott, s ott Skolnik elmondotta, hogy a rémhírekkel ellentétben egyelőre nem várható, hogy a németek megtámadják a Szovjetuniót. Úgy látszik, ez időben csak a rádióadásokra támaszkodhattak, még nem tudtak teremteni Moszkvával más kapcsolatot. Azok hangjából pedig arra következtettek, hogy sürgősen fel kell venni a harcot a rémhírek ellen. Ez a vélemény, ha nem téves az alapvető információ, úgy vélem, teljesen helyes lett volna. Pénteken és szombaton azonban a lánc megnövekedése folytán még csak a területi bizottság külső tagjaival tudtunk találkozni, és ők is csak egy-egy esetben tudták továbbadni az általuk tartott titkárok egyikének-másikának.

Vasárnap valamiféle Bernard Shaw-bemutató volt a Vígszínházban, s hogy megnézhessem, nem mentem ki a strandra. Hogy mit játszottak, nem tudom pontosan, talán a Barbara őrnagyot. Tény, hogy az első szünetben találkoztam Háy Károly Lászlóval, s nagy nyugalommal megkérdeztem, hogy tetszett az első felvonás. Ő úgy nézett rám, mint valami hülyére.

- Nem hallgattál rádiót? - kérdezte azután.

- Nem - feleltem. - Miért?

- Németország megtámadta a Szovjetuniót!

Talán ugyanebben az órában, mint később ezt a börtönben hallottam a két szereplőtől, Orosz Dezső a Duna partján ülve, a táboruk bejáratánál, egy nagy csoport elvtársnak magyarázta, élénk figyelemtől kísérve, miért nem lehetséges egyelőre német támadás. Mikor a legmegcáfolhatatlanabb résznél tartott, lerohant hozzájuk Vida Feri, és azt kiáltotta:

- Most mondta be a rádió! A németek megtámadták a Szovjetuniót!

Így állván a helyzet, az információ nem jutott lejjebb, mint amennyire két délután juthatott. A német orvtámadás híre viszont meglódította a pártot, mindenkinek ugyanaz az ötlete támadt, s így az egyébként körülbelül két hetet igénylő kapcsolatfelvétel néhány nap alatt megtörtént. Az illegalitásban ugyanis a találkozóknak két fajtája szükséges ahhoz, hogy a folyamatosságot biztosítani lehessen: a rendes találkozóké, melyeket külön beszélnek meg minden elváláskor a következő alkalomra, vigyázva arra, hogy lehetőleg ne ismétlődjék a helyük, s a biztosító találkozóké, melyek állandó helyre és időre szóltak, de ezeket nagyon ritkán, s kizárólag abban az esetben vették igénybe, ha a rendes találkozó valamilyen okból nem jöhetett létre. A véletlen úgy hozta, hogy az én biztosítóm éppen hétfőre, tehát másnapra volt megbeszélve Gáccsal, s így próbából kimentem rá, hátha neki is eszébe jut, hogy rendkívüli módon keressem a rendkívüli helyzetben. De nem is ő várt rám, hanem Skolnik József. Korábban jött a kelleténél, és szemmel láthatóan türelmetlenkedett. De komor arca felderült, amikor meglátott.

- Tudtam, hogy eljössz! - karolt belém. - Most az a legsürgősebb...

- Hogy megbeszéljük, honnan ismerjük egymást! - szakítottam félbe a súlyos konspirációs körülmények között felnőtt kommunisták soha ki nem maradó reflexével. Mert mindenről elfeledkezhattünk, csak arról nem, hogy rendőrállamban élünk, és nem tudhatjuk, mikor vonjuk magunkra egy lófráló detektív figyelmét, vagy akár egy házfelügyelőét, akiknek akkora százalékuk volt spiclinek beszervezve, hogy tőlük is illett félni. Skolnik rám mosolygott:

- Ajánlj valamit! Te ehhez sokkal jobban értesz!

Kitaláltam valamit, megegyeztünk, de nem tért vissza rögtön a tárgyra. Bosszúsan rázta a fejét:

- Úgy látszik, ebbe bele kell születni! Én nem tudom megszokni az örökös vigyázást. Pedig egyre nagyobb szükség lesz rá. Ezentúl hetenként kell találkozunk az elvtársakkal, kéthetenként kevés lesz.

Ez magától értetődőnek látszott. Az összekötőkkel gyakrabban kellett beszélnünk, hogy szükség esetén a mozgósítás ne tartson két hétig, viszont az alapszervezetek tanácskozását nem kellett szaporítani, mert velük könnyebb volt kapcsolatot találni.

Megkérdeztem Skolnikot, szerinte hol fogjuk megállítani a németek támadását.

- Na igen, ez a legsürgősebb... Mindenkinek meg kell értenie, hogy győzünk. De a kommunistáknak nem az a feladatuk, hogy egymás között arról tanácskozzanak, mit csinál a szovjet hadsereg, hanem hogy megértessék a közvéleménnyel: kívül kell maradnunk a háborún. Nekünk nem követnünk kell a politikát, hanem csinálnunk.

Úgy emlékszem, kivétel nélkül mindenki eljött a biztosító találkozására. Ságvárít pedig én kerestem fel az OIB-ben. Annyiban megtartottuk a párt utasítását, hogy beszéltünk arról, meg kell nyernünk a közvéleményt a semlegesség gondolatának, hanem a harci helyzeten érthetően

sokat töprengtünk. Bennünket, ha ez egyáltalán lehetséges, a szovjet embereknel is jobban megleptek a németek gyors eredményei, legfeljebb abban reménykedtünk, hogy a német hadi jelentés csupa hazugság, a repülőgépeket nem érték el a repülőtereken, az angol rádió pedig rosszakaratból kontráz a németeknek.

Nem emlékszem, miért, egy ideig most közvetlenül Skolnikkal találkoztam, nem Gáccsal. Már a következő alkalommal hallottam tőle Sztálin téziseit a háború időlegesen és állandóan ható erőiről. Eddigre kétségtelenül az lett a legfontosabb feladat, hogy a legszélesebb körben elterjesszük és megmagyarázzuk ezeket. Egy szót sem hittünk a nyugati jóslatokból, hogy a Szovjetunió legfeljebb hat hétig tud a németeknek ellenállni. De tömördek fejet megzavartak az előrenyomulás hírei és az ezekhez fűzött magyarázatok. A magyar hadüzenet csak rontotta a hangulatot, bár elterjedt, hogy a parlament külügyi bizottságában Peyer Károly és Bajcsy-Zsilinszky Endre élesen elítélte a németek feltétlen kiszolgáltatását.¹⁶ A legjobbkor jelent meg a központi vezetés elemzése a belpolitikai helyzetről és a párt előtt álló feladatokról. Én az illegalitás idejéről nem ismerek még egy olyan vezetőségi határozatot, amely ennyire sorsfordító lett volna, mint ez, s olyan hatással lett volna az egész magyar politika alakulására.

Számomra tartalmazott néhány meglepő állítást, mindenekelőtt azt, hogy ettől fogva számítani lehet arra, hogy a Horthyhoz közel álló körök, sőt katonatisztek is csatlakozzanak a németellenes fronthoz, s így a függetlenségi mozgalomnak rendkívül megnöttek a lehetőségei. Nem értettem teljesen, miből következtek a horthysták álláspontjának ekkora fordulatára, bár, mivel a többi téziseikkel teljesen egyetértettem, hittem ebben a megállapításukban is, és nem lepett meg, amikor be is következett, amit vártak.

Idáig mindent elkövettem, hogy minuciózusan megmutassam, miképpen nőttek ki az OIB-frakció határozatai a napi feladatokból, és hogyan kapcsolódtak közvetlen tapasztalatainkhoz. Természetesen azt is elmondanám, honnan jutottak az elvtársak erre a merész következtetésre, de magam sem tudom. A felszabadulás után többször is faggattam Gácsot, egyszer pedig Skolnikot is, vajon tudomásukra jutottak-e bizonyos változások, melyeket azután általánosítottak, vagy más módon következtettek arra, hogy a magyar hadbalépés még egyes katonatiszteket is szembe fog Horthyval fordítani, de egyikük sem tudott válaszolni. Gács szerint a megállapítás Rózsa Ferencről származott, ő győzte meg igazáról a többieket, de nem emlékezett rá, hogy kiindulási pontja mi volt. Én ennek ellenére biztosra veszem, hogy a változás csírait már akkor észlelni lehetett, s ezt arra alapozom, hogy láttam, miképpen alakult ki a márciusi tüntetés gondolata.

Valamikor szeptember végén felmentem Ságvárihoz. Izgatottan fogadott. Mondta, ha nem jelentkezem, megkockáztatta volna, hogy ő keres fel a lakásomon. Kitűnő gondolata támadt. Október 6-án az ifjúnakásoknak meg kellene koszorúzniuk a Batthyány-örökmécsest. Ez nyilvánvalóan németellenes megmozdulás lenne, de olyan, amibe a rendőrség sem köthetne bele. Rendkívül kínos helyzetbe kerülne, ha meg akarná akadályozni, hogy a szervezett munkásság is kifejezze az első felelős kormány miniszterelnöke emlékművénél a tiszteletét. Csakhogy az akció megszervezéséhez idő kell, s napokon belül meg kell tudnia, engedélyezi-e a párt az akciót.

Nekem is tetszett az ötlete. Számolni kezdtem, s megállapítottam, arról már elkéstünk, hogy a szokott módon juttassam el hozzá a választ. Ez azonban nem jelentett akadályt: az illegális mozgalom több módot is kidolgozott már ilyen feladatok megoldására. Azt választottam közülük, hogy egy bizonyos Trefort utcai telefonfülkében a telefonkönyv meghatározott

¹⁶ Ez az angolszászok elleni hadüzenet után történt.

oldalának meghatározott sorát vagy bekarikázzuk, vagy négyzettel kerítjük körül. A karika igent, a négyzet nemet jelent. A harmadik naptól kezdve minden este nézze meg a könyvet, s idejében megtalálja az üzenetet.

Teljesen szokványos eljárás volt, úgy is adtam elő. Ságvári azonban ki volt rekesztve az illegalitás hétköznapijaiból, nem ismerte a konspiráció s eljárásokat, de rendkívül izgatta fantáziáját, s ezért, ezt hallva, olyan horkantást hallatott, mint a csődör, ha megérzi a sárló kancát. Én ránéztem, és elnevettem magam, de ő olyan izgalomban volt, hogy észre sem vette, hogy pirulnia is lehetne, ha akar. Boldogan szorongatta a kezemet.

Nos, másnap Gáccsal találkoztam, neki módjában állt a javaslatot a titkárság elé terjeszteni, s így Endre is jókor találta meg a telefonkönyvben a karikát. Pedig a döntést hosszú vita előzte meg. Skolnik József nyilatkozott erről a Századunk 1942-ről szóló előadásában, s elmondotta, meglehetősen nagy fenntartásaik voltak, nem hitték, hogy a rendőrségnek politikai aggályai lennének, ha az ifjúmunkások nyilvános fellépését kell megtorolniuk. Végül úgy határoztak, hogy érdemes a javaslatot kipróbálni, de Ságvárit utasították, hogy ő maga ne vegyen részt az akcióban.

Én azonban azt hiszem, hogy a vita ismét a „pestiek” és „nem pestiek” között folyt. Ságvári eszejárásában éppen az volt a különleges, hogy rendszerint a legegyszerűbbet fedezte fel, azt, aminek hallatára a másik okvetlen azt kérdezte magától: „Hogy nem jutott ez nekem is az eszembe?” Gács ugyanúgy első hallásra fogadta el a javaslatot, mint én. Nemcsak egyszerű akció lehetőségét láttuk benne, hanem még két ragyogó elgondolást is. Az első: a polgári politikusok a kormánytól a Magyar Nemzet táboráig állandóan tanúságtételt követeltek a szociáldemokrata párt nemzeti érzéséről, s a Szakszervezeti Tanács adott is erről egy óriási felháborodást kiváltó nyilatkozatot, mely szerintem nemcsak tartalmával vont jogos ellenérzést magára, hanem pusztán tényével is: a nyilatkozat mint forma önmagában is eltakarta azt aényt, hogy tulajdonképpen a munkásmozgalomnak volt joga a hazafiságot az uralkodó osztálytól számon kérni: Károlyi Mihály inkább lemondott, semhogy belemenjen az ország tervezett megcsonkításába, a proletárdiktatúra pedig fegyverrel harcolt az imperialista békediktatúrát ellen - Teleki Pál volt az a politikus, aki elősegítette és elfogadta a trianoni békét.

Viszont a kérdés mégis választ várt, mégpedig halaszthatatlanul, s ennek megfelelő formáját találta meg Ságvári javaslata. Igent mondott a hazafiságra, de nem csatlakozott, hanem kezdeményezett. Amit expressis verbis nem mondhatott volna el, azt elmondta szimbolikusan; a forradalmi hagyományokra, negyvennyolcra szűkítve a magyar történelem igenlő vállalását. Hanem a szűkítésen belül a hagyomány legszélesebb értelmezését adta: mutatva, hogy a frontba a liberális grófig mindenki beletartozik, aki a magyar szabadságot komolyan védelmezi.

Másik nagy előnyét abban láttuk Endre javaslatának, hogy patthelyzetbe hozta a rendőrséget, mely arra még vállalkozhatott volna, hogy megakadályozza a koszorúzást azzal az indokkal, hogy fél a rendzavarástól, de az, hogy egy rendzavarás nélkül lefolyt Batthyány-megemlékezés szervezői ellen eljárást indítson, kétségtelenül túl volt a lehetőségein.

A tüntetés sikerét azután így értékelte a titkárság is, és továbbfejlesztette Táncsics sírjának és Kossuth mauzóleumának megkoszorúzásával november elsején. Ezt az akciót már a felsőbb szervek kezdeményezték, s az erők olyan összefogását hozták létre, melyet Ságvárinak egyedül nem lehetett volna megszerveznie. Minőségi különbség volt a két koszorúzás között, a második óriási előrelépést jelentett a március 15-e felé vezető úton, de aligha jön létre, ha Ságvári nem javasolja az első lépés megtételét.

Mielőtt folytatnám a most már sokkal fontosabbat, szeretnék még Ságváriról néhány apróságot - búcsúzóul - elmondani:

A Batthyány-örökméces megkoszorúzásának története számos visszaemlékezés alapján pontosan rekonstruálható. Szó van bennük lefoglalt telefonfülkékből és telefonon beküldött titokzatos jelentésekről - olyan dolgokról, melyek Ságvári két, eltérő, tulajdonságával is magyarázhatók. Egyik az óvatossága, mely arra készítette, hogy a legveszélytelenebbnek látszó illegális akciót is teljes konspirációs vértetben adassa elő, másik a romantikája, amivel kissé meg is játszotta az illegalitást. Én azt hiszem, mind a kettőnek egyformán része volt a konkrét szervezésben.

Az általam oly sokat emlegetett óvatossága nem azt jelentette, hogy kerülte volna a szükséges kockázatot, hanem hogy iparkodott csökkenteni. Az utolsó történetet attól hallottam, akivel megesett. Egy elvtársnővel, aki kijött a börtönből, s csak akkor folytathatta volna pártmunkáját, ha szigorú illegalitásba vonul. Nem tehette, mert anyja súlyosan megbetegedett, s őt kellett ápolnia. Mindenkitől elszakadva élt a legnehezebb időkben, egészen édesanyja haláláig. Teljesen összetörve kísérte ki anyját a temetőbe, majdnem egyedül, csak néhány szomszéd ment vele. Halálosan kétségbeesve indult a szertartás után hazafelé, mikor valaki hátulról átölelte a vállát. Ságvári volt. Megvigasztalta, hogy az elvtársak törődnek vele, és segíteni fogják, hogy illegalitásba mehessen. Nem kis kockázatot vállalt magára: a temetésen lehetnek volna detektívek is. De nem is jelentkezett előbb, míg meg nem győződött arról, hogy nem fenyegeti veszély. Jegyezzék meg ezt, kérem - egy ellenpélda során még kénytelen leszek visszatérni rá.

Azt hiszem, nem kell emlékeztetnem olvasóimat, hogy a Táncsics-Kossuth-megemlékezésen az OIB-n kívül már a Győrffy¹⁷-kollégium is részt vett, a Népszava szerkesztősége s azok közül is néhányan, akik alapítói lettek a Történelmi Emlékbizottságnak. A szervezés egyébként sem tartozott a területi bizottsághoz, részleteit nem ismerem. Egy vagy két héttel később összeültünk egy Király utcai lakáson, melyet én szereztem, s ahol egy nyomdász barátom lakott, hogy meghallgassuk a KV Javaslatát március 15-e megünnepléséről. Jelen volt Schönherz, Skolnik, Kádár János, Gács László meg én. A neveket nem véletlenül sorolom fel, bár ez nem az aznap történtek szempontjából volt érdekes. A beszámolót Schönherz tartotta, beszéde tulajdonképpen két részből állt. Én hitetlenkedve hallgattam terveit - olyan volt az egész, mintha a békebeli Prágában készülne valami ünnepélyre a párt. Gácsra néztem - cinkosan elmosolyodott. Kádárra néztem, s szomorúnak láttam, de hogy valóban úgy volt-e, azt csak ő maga tudná eldönteni. Hanem a meglepetés akkor jött, mikor Schönherz végére ért terveinek.

- Most pedig - folytatta - elmondom azt a minimális programot, amit minden körülmények között meg kell valósítanunk.

És elmondotta mindazt - a Petőfi-jelvények kibocsátását kivéve -, ami azután meg is valósult: a Népszava karácsonyi számát, a Történelmi Emlékbizottság megalakítását, a Szocialista Képzőművészek „Szabadság” freskópályázatát és kiállítását, és végül a gyűlést a Petőfi- és a Kossuth-szobor előtt, az átvonulást az egyik szobortól a másikig, amit hangos tüntetéssé kell változtatnunk.

Én inkább ezt a tervet tartottam volna maximálisnak, de úgy éreztem, reális, végrehajtása megkísérelhető. Úgy láttam, mindnyájunkat fellelkesítenek a megnyíló lehetőségek, mindenestre egyhangúan fogadtuk el a tervezetet. Utólag talán különösnek hangzik, de a látszólag legnehezebb megvalósítását tartottam a legegyszerűbbnek, éppen azért, amely a területi bizottság tulajdonképpeni feladata volt: néhányszor tízezer munkást felvonultatni a Petőfi-

¹⁷ Akkor még Bolyainak hívták.

szoborhoz, s annak megkoszorúzása után megindítani a hangos tüntetést. Március 15-e ilyen jellegű megünneplésének régi hagyományai voltak a munkásmozgalomban, talán még emlékeznek rá, én is egy ilyen alkalomból láttam először tüntetőket. Elég új szelek fújdogáltak már ahhoz a szociáldemokrata pártban, hogy lehetségesnek tartsam, ők is vállalni fogják, hogy a Petőfi-szobornál ünnepi gyűlést tartanak, akkor pedig igen nagy számú közönség mozgósítása is lehetségesnek látszott. Lelkesedésem pedig csak növekedett, ahogyan láttam, hogy sorra valósulnak meg a nem miáttalunk megvalósítandó tervek is.

De vajon valóban azok a tervek valósultak meg, amiket vártam? Utólag világosan látom, hogy nem. De csak azért tértem át szigorúan az egyes szám első személyre, nehogy Kádár elvtársnak vagy Gács elvtársnak olyan gondolatokat tulajdonítsak, melyekre nincs jogom. Meggyőződésem azonban, hogy tévedésemben a párt legtöbb funkcionáriusa osztozott volna, ha ő van a helyemben. A kommunisták természetesen tudták, hogy a munkásosztály a forradalom vezető ereje, szövetségesek élén folytatja a harcát, s így a KMP mint az osztály élcsapata az országos politikában is vezető szerepet játszik. A mély illegalitás körülményei, de még inkább a párt hibás politikája miatt a párttagoknak azonban, ritka kivételektől eltekintve, nem lehetett olyan érzésük, hogy ebben a vezetésnek személy szerint is szerepe volna. Azoknak, akik részt vettek a Márciusi Front megalapításában, persze igen, s ettől fogva a helyzet meglehetősen gyorsan változott. A Gondolat például kétségtelenül országos tekintélyt élvezett, és bizonyos értelemben volt ilyen jelentősége az OIB-nek is. De azért, amikor a KV arról beszélt, hogy az új helyzetben bizonyos horthysta elemek szövetségére is számíthatunk, nem éreztük, hogy ez a lehetőség részünkről is újfajta munkát követel, elintézését valamiképpen Történelem elvtársra bíztuk, legfeljebb a párt néhány legfőbb vezetőjére - de arra sem túlságosan komolyan. Hogy milyen hajlamunk volt a kávéházi politizáláshoz, azt leginkább Schönherz egy megjegyzésén mértem le. Valamiért találkoznom kellett vele nem sokkal azután, hogy létrejött a Szovjetunió és az angolszászok között a megállapodás, s neki akkor jutott a tudomására, hogy különböző elvtársak baráti beszélgetések során azt tárgyalják, hogy ez a megállapodás ugyan rendkívül fontos, de azért csak ideiglenes, és fel kell készülnünk arra, hogy a háború befejezése után a nyugatiak ismét a legveszedelmesebb ellenségeinkké válnak. Izgatottan mesélte ezt el nekem, s én meglehetősen felületesen válaszoltam:

- Persze van ebben valami igazság...

- Felejtsd el! - kiáltott rám. - Persze hogy van benne igazság, de pillanatnyilag mi közünk hozzá? Mit akarunk mi a politikától: csinálni vagy kommentálni? Amelyik kommunista most az események tárgyilagos szemlélőjének érzi magát, az menjen a fenébe! Mi azt akarjuk, hogy az angolok pálfordulásának hatását itthon is mind többen kellőképpen értékeljék, helyeseljék és támogassák. Akik pedig nem helyeslik, mérlegeljék legalább a következményeit. Ehelyett egyes kommunisták beülnek a kávéházba, és még ők maguk segítenek az együttműködés hatékonyságát illetően kételyeket támasztani!...

Lecsillapodva tette hozzá:

- Meg kell értetni az elvtársakkal, hogy a kommunistáknak ma csak arról szabad beszélniük, ami a Szovjetuniót a nyugati hatalmakkal összeköti...

Én beláttam, hogy Schönherznek igaza van, tovább is adtam tanácsait, saját szavaimmal is fokozni próbálva eredményességüket, de ami felháborodását illette, arról azt gondoltam, túlzás egy kicsit. Mikor a Történelmi Emlékbizottság megalakításának tervét hallottam, és bíztam benne, hogy sikerülni fog, én egy derék és harcra kész társaságra gondoltam, mondjuk Bálint Györggyel és Bernáth Auréllal, esetleg Illyés Gyulával is, és nem gondoltam arra, hogy ami tegnapelőtt még sikernek számított volna, az ma már korántsem lenne elegendő. Amikor

azután megtudtam, hogy ezúttal Szekfü Gyuláról, Andorka Rudolfról és Bajcsy-Zsilinszky Endréről van szó, tehát olyanokról, akik az országos politikának személy szerint is alakítói, megértettem, hogy Schönherz viselkedésében nem volt semmiféle túlzás, hogy a politikáért mostantól mindannyian felelünk, és megpróbáltam ennek megfelelően dolgozni - ami azonban korántsem sikerült. Elvben minden tiszta volt, a gyakorlatban sok minden hiányzott.

Hadd bocsássam előre, egy utolsó alkalom kivételével utoljára vettem részt a területi bizottság ülésén. Két hét múlva, mikor ismét találkozoznunk kellett volna, a kapualjban nem volt kitéve a konspirációs jel, ami azt mutatta volna, hogy veszély nélkül felmehetünk. Elég gyakorlattal rendelkezünk mindannyian, megoldottuk valamiképpen, hogy még ott az utcán, veszély nélkül megbeszélhessük a helyzetet. Elhatároztuk, hogy másnap a szakszervezetben megkeresem a barátomat, megtudakolom, mi történt, s csak azután döntünk a továbbiakról. Kiderült, hogy volt egy albérlőjük is, akinek a személyéről nem tudtak semmi közelebbit, de akit az ülésünket követő napon a rendőrség letartóztatott. Alapos házkutatást is tartottak, tehát ha egy nappal korábban érkeznek, ott találják a már régóta körözött Schönherzcel és Skolnikkal az élén a fele párttitkárságot, az egész területi bizottságot. Az albérlőt különben azóta szabadon eresztették. Csak a menyasszonyát keresték rajta, egy bizonyos Zorát, aki jugoszláv állampolgár volt és engedély nélkül lakott Magyarországon.

Nem állt égnek a hajam, de égnek állhatott volna. Az albérlő ezek szerint az a Szalai András volt, aki a nemzetiszínű gatyamadzagot kitalálta a Tündérsziclánál, jónevű ember volt a mozgalomban, nekem személy szerint is jó barátom. Ha tudom, hogy ott van a lakása, semmiképpen sem ajánlom, hogy ott tartsuk találkozóinkat - de hát ki gondolhat ilyen irtatlanul nagy véletlenre?

A következő héten megbíztak, hogy Újpest, Kispest és Erzsébet kommunista bizottságainak titkáraiból szervezzek egy Pest környéki területi bizottságot, s mert ennek voltaképpen nem volt köze a budapesti bizottsághoz, átmenetileg nem vettem részt az ülésein, hanem Gács külön tartott engem. Természetesen örültem a megtisztelő feladatnak, sajnos rövidesen kiderült, hogy nincsen hozzá megfelelő képességem. Hogy miért nem volt? Mert nem ismertem föl az új terület legfontosabb különlegességét, azt ugyanis, hogy ez a három helység már nem a főváros, hanem Pest megye, a legreakciósabb főispán, a fasizmus egyik legelszántabb képviselőjének, Endre Lászlónak birodalma, és mégsem sikerült őket jobboldali uralom alá hajtania. Sőt Kispesten és Újpesten egy teljesen népfront jellegű összefogás segítségével az utolsó választásokon a baloldal szerezte meg a többséget, ugyanazt a hibát követtem el, amire már utaltam: nem ismertem föl, hogy az új helyzetben közvetlen, gyakorlati feladattá vált a kommunista párt vezető szerepének megvalósítása a politikában. Továbbra is üzemi és szakszervezeti kérdésekkel foglalkoztam - és foglalkoztattam a városi bizottságokat, s speciálisan városi politikával nem törődtem. Igaz, erre Gácstól sem kaptam utasításokat. Áprilisban azután - olyan okból, melyről később beszélni fogok - találkoznom kellett egy elvtárssal, akit - Gács szavai szerint - „Rajtad kívül mindannyian ismerünk”, s ezt olyan hangon mondotta el, melyből kiéreztem, hogy különleges formátumú elvtárssal találkozom, olyannal, akit Gács az általam ismerteknél többre becsül. Csak a kémelhárítón tudtam meg, letartóztatása után, hogy Rózsa Ferencsel találkoztam, a Szent Imre Kollégium alatti, akkor még beépítetlen területen, egy padon. Ott ültünk, és sokáig beszélgettünk mindenről, ami most nem tartozik ide. Akkor váratlanul elhallgatott, majd azt mondta:

- Nézd! A gazemberek!

Néztem, de nem tudtam, mit. Azt gondoltam, detektívhez hasonló embereket vett észre, talán igazoltatásra kell készülnünk. De nem. Csupán egy szabócska kapaszkodott felfelé a meredek úton, egy vékony kis ember, a vállán hatalmas púppal és egy fél tucat nehéz, vastag kabáttal.

A tél ebben az évben elképesztően hideg volt, április viszont nyárian meleg. A kis ember izzadva görnyedt a ruhák súlya alatt.

- Tüdőbajos, púpos, és ilyen terheket cipeltetnek vele!...

A felháborodás elfojtotta Rózsa hangját. Megint egyszer szégyelltem magam. A kizsákmányolást gyűlöltem, de egyes feltűnő eseteinek látványa nem korbácsolta fel szenvedélyeimet. Én nem kísértem volna szájalommal a kis púpos alakját, míg csak el nem tűnt a domb túlsó oldalán. Akkor azt kérdezte tőlem Rózsa Ferenc:

- Az újpesti helyzetet elég jól ismerem. Milyen pártok vannak Kispesten és Erzsébeten? Kik a vezetőik és milyen emberek?

Elképedve bámultam rá. De nem a kérdésen képedtem el, hanem az én ostobaságomon.

- Szent Isten! - tört ki belőlem. - Nem tudom! Nyilván megértette, miért emlegetem az istent, de azért gúnyosan elmosolyodott.

- Endre László bizonyára örül, hogy a városok vezetői közül te csak az Isten nevét tudod!

- Meg Endre Lászlónak - feleltem komoran, mert Rózsának ebből az egyetlen kérdéséből, magamtól is rájöttem, hogy eddig lényegében csak magyaráztam, de nem értettem a függetlenségi politikát.

A továbbiakról majd később. Március előkészítéséhez visszatérve: ha megelégedtünk volna annyival, hogy elegendő számú munkás felvonulását biztosítsuk a Petőfi-szoborhoz, az nem látszott volna túlságosan nehéznek. De ha nem is értettünk még meg mindent, kezdtük megtanulni a feladatainkat, és azt akartuk elérni, hogy az ünnepség résztvevőinek legaktívabb része ne csak háborúellenes tüntetésnek lássa az akciót, hanem a függetlenségi mozgalom jelentős lépésének is. Ez pedig már nem volt technikai feladat, különösen az én területemen nem. Nemcsak Erzsébet és Kispest tartozott hozzám, hanem Orosz Dezsőn keresztül a szociáldemokrata bizottság is, és ezeken a területeken éppen akkor erősen mozgolódni kezdtek a frakciósok, akik tagadták egy ilyen mozgalom lehetőségét.

A frakciós mozgalom az utolsó években jelentős változásokon ment keresztül. A kisebb szovjetellenes csoportosulások széthullottak, a weisshausisták nem tudtak magukhoz térni abból a csapásból, amit Kassai-Sallmayer árulása jelentett, a porondon tehát lényegében két régi frakció maradt meg, s két új keletkezett. Továbbra is Deményé volt a legerősebb, hozzá éppen ekkor csatlakozott a már említett Deák-Mayer-csoportosulás, melynek a belső kerületekben is voltak kapcsolatai. Reneszánszát élte Justus Pál, aki közben szakított a szovjetellenességgel, és nem kis sikereket ért el új elméleteivel, melyekre főként franciaországi tapasztalataiból hozott bizonyítékokat. Akkoriban jelentősnek tűnhetett a két frakció elvei közti különbség, ma már kitérni is alig érdemes rájuk. Mindkettőnek az volt a véleménye, hogy a munkásosztálynak továbbra is a proletárdiktatúráért kell harcolnia, ehhez pedig a polgárságban nem találhat szövetségest. Igazán elhanyagolható, hogy ezt az álláspontot Demény főleg Magyarországra alkalmazta, Justus pedig egész Európára. A lényeg azonos volt mind a kettőnél: hiába hirdették ők is a Szovjetunió megsegítésének jelszavát, elméletük passzivitásra kényszerítette volna a munkásosztályt. Mert politikai mozgástér híján vagy sztrájk- és szabotázsakciókra szorítkozhattak volna - erre pedig Demény is, Justus is egyelőre alkalmatlannak látta a helyzetet -, vagy maradt volna a katonaságra apellálás, akikhez viszont nem voltak kapcsolataik. A legkövetkezetesebben az új, üstökösként feltörő frakcióvezér, Kotymár vagy Katymár József gondolta végig elméletük következményeit, ki egyébként Szamueynek olyan hódolója volt, hogy szerette, ha tiszteletére Tibinek nevezik. Mind a kettőnél képzetlenebb volt - alighanem azért mondta ki nyíltan, hogy szerinte nem szabad a

magyar katonák frontra küldése ellen harcolni, mert ott majd forradalmasodnak, és megteremtik azt a hadsereget, amely saját tisztjei ellen fordítja a fegyverét. Különben a Deák-csoport is megértette, hogy elveiből az következik, hogy a katonáké lesz a döntő szó, csak ők nem a fronton, hanem már idehaza akarták őket forradalmasítani. A következő két esztendőben széles körű kapcsolatokat szereztek a kaszárnyákban, s éppen ennek a munkának a tapasztalatai vezették őket a Deménnyel való szakításig s addig, hogy pártkapcsolat nélkül is lényegében kommunista mozgalmat fejlesztettek ki.

Rajtuk kívül meg kellett küzdenünk nem egy kommunistának a nézeteivel is, akik ugyan helyeselték a népfront kiterjesztését az adott helyzetben, de siettek hozzátenni, hogy a Szekfü-félékkel csak átmeneti megegyezés jöhet létre, amely a magyar-szovjet háború megszűnte esetén azonnal újra ellenségeskedésbe csap át. Mivel a jobboldal is evvel ijesztgette a Történelmi Emlékbizottság tagjait, sőt nem egy résztvevőjét éppen az ettől való félelem tett ingadozóvá, beláthatjuk, hogy álláspontjuk talán veszedelmesebb volt még a frakciók teljes negativizmusánál is.

Az ideológiai harcban egyébként jelentős győzelmet arattunk, igaz, hogy ebben külső tényezők is segítségünkre voltak, a hosszú kések éjszakájának eseményei, mindenekelőtt az újvidéki mészárlás, mely egyre hevesebb tiltakozásra készítette a polgári politikusokat is.

Úgy látom, az idők folyamán feledésbe ment; hogy az újvidéki események hírért a munkás-mozgalom egy nevesebb személye hozta meg, ki éppen hivatalos megbízásban ott tartózkodott. Nevére én sem emlékezem, de azt hiszem, a nyomdászszakszervezet egyik vezetője volt. Letartóztatták, nem akarták visszaereszteni, s végül elég nehezen szabadult. Így az SZDP hiteles szemtanútól elsőként kapott tájékoztatást, s a botrányt is az robbantotta ki - melyet persze a kormány iparkodott elfojtani. A párt éppen abba a helyzetbe került, mint amiben - szerintem - a Felvidék visszacsatolása után volt: elengedhetetlenül szükségesnek látszott, hogy a cenzúrát megkerülve, illegális röpcédulákon hozza az ország, de legalább a főváros lakosságának tudomására a mészárlás hírért. Sajtója most már volt, de terjesztőgárdája még nem. Most azonban már elég erős volt arra, hogy szinte órák alatt egy, a későbbi tagjelöltekhez hasonló elvtársakból sajtóterjesztő láncot hozzon létre, s megoldja a röpcédula kinyomását és terjesztését is. Ez volt az első olyan jel, amelyből a rendőrségnek sejtenie kellett, hogy a pártnak nem csak valami szigorúan elkonspirált vezető csoportja létezik, hanem komoly szervezete is.

És valóban, nem sokkal később egy délután meglátogatott egy detektív, és átkutatta a lakáso-mat. Én nem voltam otthon. Feleségem mesélte, hogy a házkutatás meglehetősen alapos volt, de amikor így sem talált semmi gyanús dolgot, magyarázat és megjegyzés nélkül távozott. Ez számomra meggyőző bizonyítékát szolgáltatotta, hogy a régen kigondolt módszerem a vékonyabb anyagok elrejtésére beválik. Ekkoriban jelentette meg a párt A bolsevik párt történetének IV. fejezetét, mint amelynek az akkori magyar körülmények között komoly eligazító szerepe lehet, s én ennek lapjait a lehúzott rolóhoz tűzve felengedtem a magasba. Minthogy Magda erről nem tudott, kísértésbe sem eshetett, hogy önkéntelenül az ablak felé nézzen, a detektív pedig a normálisan fekvő rolón semmi gyanúsat nem láthatott.

Megbeszélve Gáccsal a dolgot, arra jutottunk, hogy a rendőrség, úgy látszik, figyeltette a fekete embereket, mivel pedig ez nem vezetett eredményre, szűrőpróbaszerűen házkutatást fog tartani olyanoknál, akik átmenetileg kerültek a rendőrségre. Ez az elképzelésünk be is vált. Nekem azonban még valami szöveget ütött a fejembe. Feleségem nem a hat húszas vonattal érkezett Pestre, elképzelhetetlen volt, hogy ne jött volna rá, hogy ismét részt veszek az illegális mozgalomban, legfeljebb nem beszélt róla. Mindennap éjfél után kerültem ágyba, s nemegyszer kora reggel már elmentem hazulról anélkül, hogy magyarázkodni próbáltam

volna, mert ez még mindig kevésbé látszhatott gyanúsak, mint ha ostoba ürügyeket próbállok kitalálni. Engedélyt kértem tehát, hogy nyíltan is közöljem vele párttagságomat. Az engedélyt megkaptam, de feleségemnek is részt kellett vennie a mozgalomban. A vasas tornászok pártszervezetének lett a tagja, mert szülése előtt náluk dolgozott.

Mindent összevetve azonban el kell ismernem, bármennyire érdekes volt is az ideológiai harc, ismét azon az oldalon dolgoztam, amelyiken kevésbé látványosak voltak az események. Sem a Népszava karácsonyi számáról, sem TFB munkájáról nem tudtam semmit, csak azt ismételhetném el, amit más könyvében olvastam róla. Erre természetesen nem vállalkozom. Ott folytatom, amikor március 12-én értesültem, hogy Peyernak sikerült leállítania az SZDP vezetőségében az ünnepélyen való hivatalos részvételt, majd megjelent a Népszavában, hogy a munkások ne menjenek el a Petőfi-szoborhoz, mert félő, hogy a nyilasok provokációra használják fel az alkalmat. Habozás nélkül indultam hat órákor az Ugocsa mozihoz, Gácsnak meg kellett jelennie biztosító találkozónkon. Meg is jelent. Közölte, hogy a Történelmi Emlékbizottság megtartja az ünnepélyt, mi pedig mozgósítjuk a munkásokat. Mivel pedig a Népszava felhívása óhatatlanul zavart fog kelteni, azonnal értesíteni kell minden pártszervezetet, közölgék tagjaikkal, nem vonjuk vissza a mozgósítást. A KV kettőnk, őt meg engem bízott meg avval, hogy bármi áron értesítsünk minden szervezetet, még a konspirációs rendszabályok figyelmen kívül hagyásával is. Ismertünk annyi embert, amennyivel hólabdaszerűen huszonnégy óra alatt minden párttagot le lehetett értesíteni, és tudtuk, hol találhatjuk meg őket. Szétosztottuk egymás között a szervezeteket, és nekiindultunk. Biztosra veszem, másnap estére már senki nem maradt értesítetlenül. A későbbiek okából mint rendkívül jellemzőt megjegyzem, hogy az újpestiek értesítését ő vállalta, jöllehet hozzám tartoztak, és többször is voltam a titkár lakásán.

No meg még annyit, hogy figyelmeztetett, mivel ennyi emberrel kell találkozunk, s ilyen nehéz körülmények között, cserében egyikünk sem mehet el a tüntetésre. Így arról sem tudok személyes képet adni, bár számos beszámolót hallottam róla a következő napokon. A legelsőt a feleségemtől, akinek természetesen szabad volt az akcióban részt vennie, s akire több mint egy órát vártam az utcán, hogy épségben visszajön-e. A várt több tízezer ember helyett körülbelül nyolcezeren jöttek el, ami ilyen körülmények között rendkívül nagy sikernek volt mondható. A tüntetők a Kossuth-szoborig nem juthattak el, mert a Lánchíd körül szétverték őket a kivezényelt rendőrök. Azok számára, akik a Schönherz-filmet látták, elmondanám, hogy a tüntetők valóban a Himnuszt énekelték a rendőrség támadása alatt, de a rendőrség sokkal jobban besulykolt gépezet volt annál, semhogy vigyázza álljon és abbahagyja a tömeg szétverését. Lehet, hogy néhányan közülük zavarban voltak. És bizonyos, hogy a Himnuszt éneklő emberek botozásának látványa félreérthetetlen képet nyújtott a rendőrség lényegéről azoknak is, akik nem résztvevői, csak szemtanúi voltak a tüntetésnek.

Engem nagyon elkésérített, hogy nem mehetek el a Petőfi-szoborhoz, s még ma, negyven év múlva is irigylem azokat, akik ott lehettek a felvonuláson. De azért teljesen egyetértettem az intézkedéssel. Ha nem ér semmi baj, én csupán egy emberrel többet jelentettem volna, balszerencsés esetben viszont, ha letartóztatnak, és valamiképpen kiderül, hogy rendkívüli módon csak egyetlen szervezethez én juttattam el szokásos összekötőjük helyett a párt üzenetét, máris fogódzót jelentettem volna a további nyomozáshoz. Igaz, erre nem volt sok valószínűség. A gyakorlat igazolta, hogy nem is következhetett volna be ilyen katasztrófa. A Lánchídtól sok embert vittek a főkapitányságra, de adataik felvétele után el is engedték őket, pedig olyanok is voltak közöttük, mint Goldmann György, akit föltétlenül kommunisztagyánusnak kellett tartaniuk. Csakhogy a konspirációs szabályok nem függték a valószínűségtől, hiszen az életben nemegyszer éppen a leghihetlenebb eset fordul elő. A konspirációs szabály rigorózus alkalmazása alól csak a végszükség adhatott felmentést. Az említett filmből az

viszont igaz, hogy Schönherz valamiképpen nézte a fölvonulást messziről - ez azonban nem hősiességének példája, csupán egy lépés előre azon a szomorú úton, mely végül halálához vezetett. Hogy a saját szemével akarta látni azt, amiről csak beszámolókból szabadott volna értesülnie, érthető, sőt rokonszenves is. Csak éppen nem volt hozzá joga.

Mint ismeretes, néhány héttel később megkezdődtek a letartóztatások, melyek során mintegy hatszáz elvtársat kínoztak meg, s több mint négyszázat el is ítélték. A kommentárok megegyeznek abban, hogy a párt konspirációs hibái tették lehetővé, hogy a nyomozó hatóságok a szervezetek nyomára bukkanjanak. Ugyanehhez a következtetéshez jutott el az újjászervezett Központi Bizottságnak a lebukások okairól szóló határozata is, kiegészítve a pártvezetés hibáival, és oda konkludálva, hogy a párt által elért sikerek a vezetőségben s különösen a párttagság nagy részében legális illúziókat keltettek és ez a konspirációs szabályok be nem tartásához vezetett. Pintér István *A KMP az 1936-44-es években* című tanulmányában úgy véli, hogy a párthatározat el is túlozta a pártvezetés hibáit, mert: „A nagyméretű letartóztatások fő oka az volt, hogy a Kállay-kormány az 1942. március 15-i tüntetés után döntő leszámolásra készült a kommunistákkal... a politikai rendőrség és a csendőri nyomozó szervek munkáját most a Gestapo-módszerekkel dolgozó Vezérkari Főnökség defenzív osztálya tartotta a kezében. A nyomozást és vallatást azok a csendőrnemzetek csoportok végezték, amelyek Kárpátalján, Észak-Erdélyben és a Délvidéken bebizonyították, hogy emberi mivoltukból kivetkőzött szadisták, akiket csak az érdekelt, hogy a kezükbe került letartóztatottakból vallomást csikarjanak ki bármilyen áron.”¹⁸

Mindez teljesen igaz, de éppen olyan semmitmondó is. Mindenekelőtt két teljesen különálló kérdés, hogyan sikerült a rendőrségnek a párthoz férköznie, és hogyan sikerült az első letartóztatottakon keresztül a párt felgöngyölítésében előrehaladnia. Ami az elsőt illeti: a szervezkedés becserkészésében korábban voltak a rendőrségnek sokkal jobban sikerült akciói is, mikor beépített spiclikkel dolgozott, például amikor Oancz József segítségével azonnal a párttitkárság tagjainak egy részéhez (köztük Révai Józsefhez) sikerült eljutnia. Viszont a megközelítés viszonylag alacsony szintje ellenére a felgöngyölítés terén kétségtelenül az 1942-es nyomozás volt a nyomozó hatóságok legnagyobb sikere, sem korábban, sem később nem sikerült a szervezetnek ekkora kárt okozniuk. Márpedig a nyomozók sem korábban, sem később nem voltak kevésbé gátlástalanul szadisták, mint ekkor. Ha pedig gátlástalanságon csak a kínzóeszközök eldurvulását értjük, akkor állításom korábbra ugyan nem igaz, viszont 1942-ben a letartóztatottaknak még csak a térdét verték, a sípcsontját nem, és nem kellett négykézláb, földre szórt parázson mászkálniuk, mint később. Azt is rendkívül valószínűtlennek tartanám, hogy éppen a három nagy 1941-42-es lebukás letartóztatott elvtársai lettek volna hitványabbak a többiekénél. A különleges helyzetnek tehát kell valami különleges okának lennie, és ennek megfejtése nélkül nem érthetjük meg a történeteket sem. És bár én szilárdan hiszem, hogy nálunk kommunistáknak nem kell még egyszer illegalitásban élniük, s így a tanulságoknak közvetlen hasznát nem fogjuk látni, felderítésük mégis érdekes.

Az én helyzetemet az eddigi elemzőkkel szemben talán megkönnyíti az, hogy míg az általam ismertek közül egyik sem élte át az Andrassy laktanyabeli vallatást, én igen, mégpedig ott voltam az első naptól az utolsóig. Mert igaz, az elfogottakat az első két hétben a főkapitányságon vallatták, s csak később adták át a kémelhárítónak, s akkor én még szabadon éltem,

¹⁸ Én az idézett tanulmány első kiadását olvastam, és azzal vitatkozom. Később tudtam meg, hogy a második kiadásban Pintér már ugyanarra a következtetésre jut, amit én a későbbiekben előadok. Ezzel kapcsolatban talán nem érdektelen megjegyezni, hogy kéziratomban első fogalmazásában én is a régi véleményem fogadtam el. Nehéz megszabadulni a valamikor szentnek hitt előítéleteinktől.

hanem az Andrássy laktanyát velem nyitották meg, úgyhogy egy teljes napon keresztül egyedül voltam az összes csendőrnnyomozóval, s csak este hoztak be még másokat is, viszont az utolsó tizenkét letartóztatottal együtt szállítottak át a Margit körúti fegyházba. Ráadásul - alighanem egyedül, de lehet, hogy Schönherz Zoltánnal együtt - abban a helyzetben voltam, hogy valahányszor újabb csoportot hoztak be, tudtam, honnét jönnek, milyen helyük volt a pártban, tehát azt is, hogy kiket veszélyeztet a további nyomozás. A legfontosabb következtetés levonásában azonban engem is több mint egy évtizedig akadályozott az, hogy a valóság ellentétben állott az általunk elfogadott „becsületkódexszel”, tudniillik azzal, hogy a további lebukások megakadályozása kizárólag a lefogott kommunisták titoktartásán múlik - így ennek megtagadása szinte árulásnak, becstelenségnek tűnt saját magam előtt is. A tények azonban konok dolgok, megkerülni őket nem lehet.

Az újvidéki vérengzés kétségtelenné tette, hogy az állam bizonyos területein már a FEME, a nyíltan gyilkoló jobboldal uralkodik, de utána jöttek ennek egyéb bizonyítékai is. Így például áprilisban váratlanul munkaszolgálatba hívtak több száz baloldalinak ismert szakszervezeti vezetőt, s bár az SZDP a belügytől, de lehet, hogy a miniszterelnöktől is ígéretet kapott azonnali elbocsátásukra, a hadügy az orruk előtt ellopta, Ukrajnába szállíttatta és legyilkoltatta őket. Hogy alig tér vissza közülük valaki, azt persze még akkor nem lehetett tudni. De sok minden mutatta, hogy a hadügy elszemtelenedésén túl is új jelenségről van szó. Az adatok alapján sokat fel tudnék sorolni az elhurcoltak közül. Én magam csak Kossa Istvánra emlékszem. Rá viszont azért, mert én tartottam akkoriban a BESZKÁRT-szakszervezet kommunista frakcióját, és Tóth Mihály, a szakszervezet és a frakció titkára a században meg merészelte látogatni Kossát. Kevés híján őt is ott tartották. Szerencsésnek mondhatta magát, hogy késő este mégis hazaengedték.

A pártnak azonban elsősorban az úgynevezett nyílt nyomozások módszerének megváltoztatását kellett volna észlelnie. A Felvidéken és Észak-Erdélyben a VKF egy intézkedésében kétségkívül átvette a Gestapo gyakorlatát. Az érvényes törvények szerint ugyanis a letartóztatottakat huszonnégy óránál tovább nem volt szabad a nyomozó hatóságnál őrizni, hanem át kellett adni az ügyészségnek, és noha ezt a rendelkezést soha be nem tartották, korábban egy, később két hét kínzás már kivételesen hosszú tortúrának számított. Most gyakorlatilag korlátlanra tették a csendőrségi nyomozás idejét, hiszen emberi mértékkel mérve két-három hónap kínzás már korlátlannak mondható. És az első tapasztalatok megmutatták, hogy ezzel a nyomozás egész jellege megváltozott, s így a kommunistáknak is új védekezési módszert kellett volna kidolgozniuk. Míg korábban az illegalisták megfelelő kiválogatása és kitartásra nevelése a felgöngyölítés megakadályozásának legfőbb és elegendő eszköze volt, és egy-két vezető hősiessége megállította a rendőrség továbbhaladását, most csak azok menekültek meg biztosan, akik illegalitásba mentek, és olyan szervezetek maradtak kint, melyekhez csupán rajtuk keresztül juthattak volna el. Ennek két oka volt: a kevésbé fontos az, hogy három hét vallatást nehezebb volt kibírni, mint három napot, s így több ember adott információt, mint korábban. Alig volt közülük is olyan, aki a szó szoros értelmében árulóvá vált volna, vagyis szolgamód támogatta volna a nyomozókat. Amire konkrétan rákérdeztek, azt elárulták. A legtöbben abba a kérdésbe buktak bele, ki vonta be őket a pártba, mert erre látszólag nem lehetett „nem tudom”-mal válaszolniuk. Minden egyéb titkukat addig rejtegették, amíg nem kerültek az előbbihez hasonló kutyaszorítóba. És itt lépett be a nyomozási idő megnyújtásának veszélyesebb következménye.

Tévedés, hogy a magyar csendőrség átvette a Gestapo módszereit: voltak dolgok, amiben felülmúlták őket is. Nem meglepő módon a szerzők a kitartás példáinak azokat szokták megnevezni, akiket a nyomozók agyonvertek, miközben vallomást akartak kicsikarni tőlük. Őket kétségtelenül nagyobb tisztelet illeti meg másoknál, hiszen hűségükért a legdrágábbal: az

életükkel kellett fizetniük. De azért itt két dolog zavarodik össze: az önfeláldozás és a kitartás. Bizonyos szempontból könnyebb volt hamar meghalni, mint mindent túlélni és mégis kitartani. Ezt pedig a csendőrség is pontosan tudta, és nem utánozta a Gestapo gyilkos módszereit. A nyomozás tartama alatt még a VKF szervei is vigyáztak értékes foglyaik életére, s csak annak lezárása után követtek el mindent, hogy hóhérekre juttassák őket. A nyomozóknak csak az egyik fele kínozta és vallatta a foglyokat, a másik a vallomásokat vetette össze sorról sorra egymással. Mindenki vallomását mindenkiével. Mivel pedig a párt élete nem ment átszervezések, kapcsolatcserék nélkül, továbbá, mivel a párttagok különböző utakon tudhattak egymásról, az ellenőrzések során rendszeresen bizonyosodott be, hogy ennek meg ennek azon kívül, amit már bevallott, másról is kell tudnia, és akkor új ügyekben újra meg újra elővették. Így azután azok, akiktől azt sem lehetett megtudni, ki vonta be őket, hallgatásukkal mégsem tudták megmenteni elvtársaik szabadságát, mert a feltörhetetlen reteszt a nyomozók bizonyos idő múlva megkerülték, és folytatták a felgöngyölítést.

Például, mintegy három héttel letartóztatásom után megállni látszott a nyomozás. Egy-két detektív az erősebben szadisták közül még oda is szólt nekem, milyen szerencsém van, hogy a nyomozás végén kerültem a kezükbe, kevés veréssel megúszom. Hanem azután - nem tudom, mi módon - sikerült a nyomdára rátalálniuk, és a sajtó apparátusán keresztül ismét kinyílt a lezáródni látszó lánc.

Én úgy számítom, néhány tucat kulcsembert illegalitásba menekítésével sikerült volna a szervezet nagyobbik részét megmenteni. Erre mutat az is, hogy később, mikor - ismétlem - az eszközök még durvábbakká váltak, de sok elvtárs különböző okokból már úgyszólván illegalitásba kényszerült, és a papírjain szereplő nevet azok sem tudták, akik egyébként személy szerint ismerték, nem is sikerült a csendőrségnek az 1942-eshez hasonló eredményeket elérnie. A rendőrség már negyvenkettőben fel is ismerte az eltűnés jelentőségét, és a bejelentési kötelezettség megváltoztatásával igyekezett ezt minél nehezebbé tenni. Huszonnégy óránál tovább senki sem tartózkodhatott bejelentés nélkül egy lakásban, s ennek a rendeletnek a végrehajtásán a házmesterek többsége buzgón őrködött. Mivel pedig hamis papírok készítésében nem volt még gyakorlatunk, azok közül is sokan rendőrökre kerültek, akiket a nyomozás későbbi szakaszában illegalitásba küldtek, s meg is próbálták azt végrehajtani.

Nem tudom, egyáltalán vont-e le a KB a lebukásokból ilyen következtetéseket, de azt hiszem, ha igen, sem lett volna már ideje megszervezni a szükséges intézkedéseket. Az első letartóztatások azonban a régi és jól ismert konspirációs szabályok megsértéséből következtek be, s ezek meg nem tartása még külön is súlyos tragédiákat okozott. Ezzel kapcsolatban nem egészen értem a már idézett határozatnak a legális illúziókról szóló tételét. A KB kora tavasszal üzenettel fordult minden pártszervhez, hangsúlyozva a rendőrségi veszély növekedését és az elvtársak felkészítésének szükségességét a várható veszélyekre. Csak éppen nem folyt rendszeres konspirációs oktatás, és a vezető funkcionáriusok egy része is lebecsülte ennek követelményeit.

S itt hadd térjek vissza arra, amit ígértem: hogyan tudtam meg Gács László nevét. Ennek ugyanis a legdőntőbb konspirációs hibával közvetlen összefüggése van.

Kulich letartóztatása és pártkapcsolatom újbóli megteremtése között tudomásomra jutott, hogy az általam már említett frakciók, Kotymár kezdeményezésére, valamiféle összefogásra törekcszenek, s mert fontosnak tartottam, hogy ez a párt tudomására jusson, régi szokásomhoz híven Schönstein Sándort kerestem fel rendelőjében, és neki mondtam el információimat. Történetesen teljesen lehetséges, hogy a vele igen jó barátságban álló Goldmannon keresztül juttatta el üzenetemet a párthoz, s így rövidebb utat is követhettem volna, de tény, hogy Gács már első találkozásunkkor rátért a frakciókkal kapcsolatos jelentésemre, s megbízott avval,

hogy figyeljem tovább a fejleményeket, de meglepődött azon, hogy nem tudok az Újpesten működő Rezi-frakcióról, melyet ő minden másnál veszedelmesebbnek tartott. Mivel ez a kérdés ma már teljesen tisztázott és lezárt, elegendő annyit mondanom, hogy a Rezi-csoport nem volt frakciós, csupán személyi ellentétek miatt nem kerültek be a pártba, és a vallatás közben meggyilkolt Rezi Károly a kommunista párt mártírjának számít. Az érdekes az, hogy Gács, valahányszor ők kerültek szóba, olyan gyűlölettel beszélt róluk, amilyennel Deményékről például nem, így aztán nekem ebben a kérdésben már akkor is voltak bizonyos határozatlan, érzelmi alapokon nyugvó fenntartásaim. Annál is inkább, mert a csoport néhány tagját (Rezit magát nem) korábban ismertem és sokra tartottam.

Egyszer azután Bugár János újpesti ifjómunkás felment az OIB-be, és elpanaszolta Ságvárinak, hogy az újpesti helyzetet rendkívül megnehezíti egy bizonyos Gács László viszályt szító magatartása. Hogy azután ezt Ságvári mondta-e el nekem, vagy más, aki beszélgetésüknek fültanúja volt, nem emlékszem biztosan, de mintha az utóbbi esetről lett volna szó. Nekem ezt természetesen jelentenem kellett Molárnak. Gács nevét azelőtt nem hallottam, mégis gyanúm támadt, hogy Molnár és Gács azonos személy, s így némi kárörömmel tettem meg jelentésem, abban a hiszemben, hogy kissé kellemetlenkedem neki. Ő azonban teljes közönnyel hallgatta szavaimat, s még azt sem árulta el, hogy Bugárt ismeri. Különösebben persze nem érdekelt a dolog, s hamarosan el is felejtettem még a nevet is. Pár héttel később azonban Molnár megkérdezett, ismertem-e az Egyesült Izzóból egy Gács Lászlót, s én teljesen gyanútlanul feleltem, hogy soha. Viszont ismertem valakit, akinek Géza a keresztnéve, és régebben enyhe szimpatizánsnak számított - ha esetleg róla volna szó, megkerestethetem. Molnár azonban nem forszírozta tovább az ügyet, s nem is tért vissza rá.

Én azonban igen. Már hazafelé menet gondolkozni kezdtem, hogyan merült fel ez a kérdés. Ekkor eszembe jutott Bugár elbeszélése, és megértettem, hogy összekötöm legutóbb gyanút foghatott, s ma azt akarta ellenőrizni, tudom-e, hogy ő Gács László.

Addig nem tudtam. Azóta igen.

Mikor megbíztak a Pest környéki bizottság megszervezésével, természetesen én lettem az újpestiek összekötője is, és közelebbről megismerkedtem a kérdéssel. Az újpesti bizottság tagjait szimpatikus, derék elvtársaknak találtam, de mintha kisebb képességűek lettek volna, mint azok, akiket én Reziéktől ismertem. Ez nem lepett meg túlságosan. Annál inkább a két csoport viszonya. Ezek nem úgy vitatkoztak egymással, mint mondjuk a deményisták a kommunistákkal, hanem ahogyan a gyűlölködő testvérek szoktak, akiknek mégiscsak rokon vér folyik az ereikben. Tulajdonképpen égnék állt a hajam minden szála, amíg hallgattam beszámolóikat. A deményisták is sejtették, hogy kik a csoportjukban a kommunisták - de ezek itt mintha nem sejtették volna, hanem bizonyíthatóan tudták. Kissé megkaparva a kérdést, kiderült, hogy már mindegyiküknek volt olyan megbízatása, győzze meg ezt vagy azt a rezistát, bűnt követ el, ha nem a pártban dolgozik. Ez a helyzet teljesen ellentmondott mindannak, amit én a konspirációról tudtam, de egyelőre nem vontam le belőle messzemenő következtetéseket. Figyeltem, és próbáltam jobban megérteni, mi történik ott.

Azután egyszerre megsűrűsödött a levegő az újpestiek körül. Titkárukat, egy nagyon tehetséges textiltest, Némety Ernőt értesítették, hogy meg kell kezdenie néhány hónapos, jogerőssé vált büntetésének letöltését. Át kellett adnia funkcióját a sógorának, de én az utolsó napon még találkoztam vele, hogy a teendőket még egyszer megbeszéljük. Hétfőn kellett bevonulnia, vasárnap - pontosan emlékszem - egy Abonyi utcai vendéglőben beszélgettünk legalább két órán át, azután elbúcsúztunk, s én nyak- és lábtörést kívántam neki. Az utcán váltunk el egymástól.

Isten bizony, még ebben az órában sem tápláltam legális illúziókat, csupán, mint az olykor előforduló állandó veszély idején, egy pillanatra eltompultam - talán túlságosan jól éreztem magamat Ernő társaságában, s az lazította el éberségemet -; tény, hogy elfeledkezve elemi kötelességemről, minden elővigyázat nélkül baktattam az Abonyi utcától a Dob utcáig, ahol a heteseknek volt a szokásos vasárnap délutáni találkozójuk. Csak néhány száz méterre a 90-es háztól jutott hirtelen eszembe, hogy elfelejtettem megnézni, nem ragasztott-e rám Némety óvatlanul egy detektívet, nem követtek-e idáig. De még mindig nem tértem teljesen magamhoz, s így a szakszerű hátrapillantások helyett egészen nyíltan és váratlanul megfordultam, megálltam, és úgy néztem magam mögé. És úgy látszik, ebben a pillanatban éppen ezt kellett csinálnom. Teljes gyanútlanúságom után ez a váratlan cselekvés úgy meglepte azt, akinek észrevétlenül kellett volna követnie, hogy hirtelen ő is megállt, lekapta kalapját, és megvakarta a feje bőrét. Egymásra meredtünk, azután én elindultam visszafelé, ő pedig nem jött utánam. Azt hiszem, ezek után a feletteseinek nem beszélt arról, hogy találkozott valakivel a börtönbe készülő egyén. Én természetesen beszámoltam Gácsnak a kalandomról, de mindketten csak azt a következtetést vontuk le belőle, hogy szerencsém volt. Azt, hogy Németyt figyelték, az olyan események közé soroltuk, mint a nálam tartott házkutatást: a rendőrség vaktában megnézte, nem találkozik-e a börtönbe készülő kommunista valakivel.

A bizottság üléseit eddig is az új titkár lakásán tartottuk. Mintegy két héttel később itt akartunk találkozni az újonnan alakult Pest környéki bizottság tagjaival is. Az erzsébetiek titkára - máig sem tudom, miért - nem jött el, s így a kisésti bizottság vezetőjével, Házi Árpáddal kettesben ballagtunk a csak általam ismert ház felé. Útközben azonban neki is megmondtam a pontos címet. Odaérve láttam, hogy a kapufába be van szúrva egy rajzszög: ez volt a konspirációs jelünk, mely azt jelentette, felmehetünk a lakásba. Ám az utolsó pillanatban észrevettem a túlsó járdán egy kényelmesen sétáló, kövér férfit, nyakában egy nyitott fényképezőgéppel, mely fix támaszpontot kapott szépen domborodó hasán. Pillanatnyi habozás nélkül továbbmentem, s csak attól féltem, hogy Házi megpróbál a kapuba belépni. De nem, ő is jött velem tovább. A második sarkon befordultunk, s akkor azt mondta nekem:

- Szóval te is észrevetted... Egyébként páratlan pimaszság kell ahhoz, hogy egy detektív csak úgy a hasán fityegő géppel várjon a kommunistákra. Mert hogy ők se értenék a mesterségüket, azt nem hiszem...

Fölnevettem, de éppen nem jókedvűen:

- Miért? Mi nem értjük?

Házi kitűnő konspirátor volt, és keservesen panaszkodott, hogy embereivel egyszerűen nem tudja megértetni, egyetlen pillanatra nem szabad elhanyagolni az óvatossági szabályokat, pedig...

Nekem is elmesélte, amit nekik, hogy egyszer például az mentette meg a lebukástól, hogy mielőtt belépett volna a találkozó helyéül kiszemelt kávéházba, előbb benézett az ablakán, és az ajtóhoz legközelebbi asztalnál látott ülni egy férfit, aki nem fogasra akasztotta a kabátját, hanem a szék hátára dobta, s előtte egy hamutálca állt, kipúposodásig megtöltve cigarettacsikkal. Rögtön rájött, hogy ez az alak órák óta vár valakire, és arra készül, hogy ha szüksége van rá, pillanatok alatt elhagyhassa a helyiséget. Ezután ő nem ment be a kávéházba, hanem távolról figyelt egy darabig, látja-e találkozótársát megérkezni vagy távozni, s mikor nem látta, lemondott a találkozóról. És valóban kiderült, hogy az illetőt éppen ott tartóztatták le egy másik találkozóján, s most arra vártak, nem keresi-e még valaki.

Meghökkenem, azután elbeszéltem neki - természetesen neve megemlítése nélkül - hogyan szoktunk mi tárgyalni Tóth Mihállyal. Találkozót mindig utcára adtunk, hanem azután

beültünk valahová, én elővettem egy doboz Symphoniát, ő egy doboz Honvédet, rágyújtottunk, azután a megbeszélés felénél kicseréltük cigarettáinkat: én szívtam Honvédet, ő Symphoniát. Közös hamutartót használtunk, s egy véletlenül odatévedő ügyes detektívnek természetesen éppúgy szemet szűrhatott volna a mi temérdek csikkünk, mint neki a leselkedő detektívé. Megállapítottuk, hasznos volna, ha továbbra is megosztanánk egymással konspirációs tapasztalatainkat, s ezenközben, minden megbeszélés nélkül, jókora kört írva, vissza-kerültünk az elhagyott utcára, s messziről figyelve megvártuk, amíg házigazdánk elment hazulról, maga után vonva a sleppjét. Akkor én besurrantam a házba, felmentem a lakásba, és az asszonytól megtudtam, két nappal azelőtt házkutatás volt náluk. A rajzszöveget pedig azért szúrták a kapufélfába, mert úgy gondolták, a konspirációs jel kitétele azt jelzi, nem szabad felmenni hozzájuk.

- Nem használják az eszüket! - panaszkodtam Házinak. - Könnyen rájöhetett volna, hogy akit letartóztatnak, az már nem tűzhet gombostűt a fába!

Ezek után nem tarthattam véletlennek, hogy a rendőrség éppen az újpesti bizottság körül szimatol. Mindent meggondolva, azt jelentettem Gácsnak, hogy az újpestiek a frakcióharcok során teljesen dekonspirálódtak, és Reziéken keresztül is bármikor lebukhatnak. Ezért javasoltam, hogy azonnal fel kell oszlatni őket, bármilyen nagy áldozattal is járjon ez, el kell szigetelni a párttól, és új emberekből megkezdeni egy új szervezet kiépítését. Gács nem értett velem egyet, mivel azonban ragaszkodtam a véleményemhez, a titkárság elé terjesztette, ez pedig éppen őt bízta meg a helyzet kivizsgálásával. Ennek során újból alaptalannak nyilvánította bejelentésemet, majd arra a kérdésre, hogy hogyan egyeztethető ez össze azzal, hogy a korábban rám bízott szervek irányítását rendben végeztem el, mint tőle magától hallottam, azt felelte, talán tönkrementek az idegeim és elgyávultam. Ennek volt köszönhető az is, hogy Rózsa közvetlenül akarta ellenőrizni munkámat, és eljött Kispestre meghallgatni a beszámolómat. Mi tagadás, ezúttal eléggé gyengén sikerült, pedig máskor rendkívül alaposan szoktam felkészülni. Éppen akkor kellett ismertetni a KB üzenetét a rendőrségi veszély fokozódásáról és az ellene teendő intézkedésekről - nekem azonban állandóan az járt az eszemben, hogy e helyett arról kellene beszélnem, mennyire rosszul irányítottam a Pest környéki munkát, nem értve a függetlenségi mozgalom lényegét, hiszen még azt sem kérdeztem meg soha, kik vezetik az ellenzéki pártokat. Végül olyan zavaros előadást kerekítettem, ami nekem sem tetszett volna Rózsa helyében.

Egyelőre azonban nem történt semmi az ügyemben, végeztem tovább a dolgomat.

1942-ben húsvét április hóra esett, s a KB összehívta a Területi Bizottság ülését, melyen ezúttal nekem is részt kellett vennem. Egyetlen napirend volt: annak megvitatása, meg kell-e változtatni politikánkat a szociáldemokrata párttal szemben Peyer árulása után. Az értekezletet olyan jelenségek kísérték, hogy egy római madárjós bizonyára messzemenő következtetéseket vont volna le belőlük. Mivel az ülés helyét a résztvevőknek éppen a fele ismerte, abban állapotunk meg, hogy kettesével találkozunk, s úgy megyünk ki Rákospalotára. Nekem Tóth Mihállyal kellett találkoznom a Ferdinánd-híd Váci úti végén, s vele ott villamosra szállnom. Éppen valami nagy Újpest-meccs volt a Megyeri úti pályán, rengetegen utaztak arra, s csak a harmadik kocsira tudtunk felkapaszkodni tumultuózus jelenetek közepette. Az első peronon tettük meg végig az utat. Csak amikor leszálltunk, akkor vehettük észre, hogy a szó szoros értelmében az egész bizottság ezen az egyetlen villamoson érkezett. Sorban bukkantak elő a párok - nem lehetett mosolygás nélkül megállni. Hanem azután a négy pár négyfelé indult el, s negyedóra múlva találkoztunk egy magános kis családi házban, melynek már akkor sem tudtam a címét. Rákospalotán egyáltalán nem ismertem ki magamat, az utcát és házszámot pedig szándékosan nem néztem.

Nem vagyok benne egészen bizonyos, de azt hiszem, ismét Schönherz tartotta a referátumot. Fenntartás nélkül a szövetségi politika folytatása mellett foglalt állást. Kivétel nélkül mindnyájan hozzászóltunk, elfogadtuk és különböző részletekkel kiegészítettük a beszámolót. Arra biztosan emlékszem, hogy én beszéltem először, utánam Gács, legutoljára pedig Kádár János. Mivel őt első ízben hallottam elméleti kérdésről beszélni, meglepett, mennyi újat tud még utolsóként is elmondani. Úgy éreztem, neki sikerült valamiképpen magasabb síkra emelnie a KB határozati javaslatát, s ebben Kulich Gyulára emlékeztetett.

Mikor az ülésnek vége lett, Gács szólt, hogy vele menjek ki együtt a házból, mondania kell nekem valamit. Ám az utcára érve ő is Kádárról beszélt.

- Figyelted? - kérdezte. - Szeret utolsónak felszólalni. Úgy tűnik, mintha lassabban gondolkodna, mint te vagy én. Hanem amikor beszélni kezd, kiderül, hogy mindegyikünkénél mélyebben értette meg a kérdést.

De persze nem azért akart velem maradni, hogy ezt mondja el. Közölte, hogy a KB elutasította az újpesti bizottság feloszlására tett javaslatomat, s úgy döntött, nem én fogom tartani velük a kapcsolatot. Adjam át őket Szabó Kálmánnak, olyan hamar, ahogyan tudom. Figyelmeztettem, hogy akkor a Pest környéki bizottság megszervezését sem folytathatom.

- Alighanem az sem a te feladatod lesz! - mondta finoman.

Húsvét lévén, Magda kétnapos túrára ment a Vasas-tornászokkal. Úgy beszéltük meg, ha nem esik az eső, hétfőn utánamegyek, és ott fogunk találkozni tíz órakor, ahol a pilisszentlászlói jelzés keresztezi a dömör-kapui utat. Sógornőmnek kellett volna eljönnie hét órakor a fiamért és átvinni a nagynyjához, hogy idejében tudjak elindulni. De Ili késett, úgyhogy végül, elég dühösen, én szaladtam el hozzájuk az Eötvös utcába Gyurival. Azután loholtam a HÉV-hez, kilenc órára elértem a Dömör-kapu bejáratát, és félig futva sikerült megtennem a hátralevő nyolc kilométeres utat. De hiába érkeztem pontosan, nem várt rám senki. Azt híván, Magda félreértette a megbeszélésünket, átrohantam Szentlászlóra, hátha ott vár rám. Nem várt. Elkeseredetten leültem a kocsmá udvarán, kértem egy pohár sört, és törni kezdtem a fejem, mit csináljak. Ekkor eszembe jutott, hogy ugyanerre a napra Ságvári nagy ifjúsági találkozót szervezett az Oszoly-tetőre, hátha odamentek feleségemék is. Elhatároztam, hogy ezzel még szerencsét próbálok.

Aki ismeri a terepet, tudja, hogy hosszú és különösen fárasztó túra állt előttem, de a sikárosi őrházig gyönyörű út. Legalábbis akkor még az volt. Nem jártam arra azóta sem. A dömör-kapui völgytől előbb egy kanyargós patak partján, üde, fiatal fák között kellett felkapaszkodni, majd egy, a Pilisben ritkán látható nagyságú hegyi rétre értem, amelyen derékig ért a fű. Emlékszem, emberrel csak egyszer találkoztam, milyen áhítatos csendben mentem Bükipusztáig. Mindig szerettem egyedül kószálni, elfeledkeztem bosszúságomról és boldognak éreztem magam. Hanem ezután kezdődött a cifrája. Elég fárasztó út vezet fel onnan a gerincre, majd egy olyan meredek ereszkedő következik Salabasina-forrásig, sőt a pomázi országútig, hogy a végére érve a legedzettebb turistáknak is reszketni kezd egy kissé a térdük. Az oszolyi elágazás innét már nincs túlságosan messze, de odáig annyira eltörődtem, hogy kénytelen voltam a fák alatt egy kissé leheveredni, mielőtt felkapaszkodtam az Oszoly-tetőre. Szándékom ellenére azonnal elaludtam, és jó későn ébredtem fel. Órára néztem. Elszomorodtam. Most már csak két választás állt előttem. Vagy felmegyek a találkozó helyére, számolva avval a majdnem teljes bizonyossággal, hogy már senkit nem fogok ott találni, vagy felkeresem a kevélynyergi menedékházat, ahol legalább egy csésze teát ihatok. Az utóbbi mellett döntöttem. Jelzem, ez sem a legkényelmesebb út. Éppen akkor érkeztem - de túlzás nélkül pontosan akkor -, amikor kimérték valakinek a legeslegutolsó csésze teát. Ezek után pihenés

nélkül leszaladtam Borosjenőre, hogy onnan autóbusszal mehessek haza. Ott is sikerült az utolsó járatot elpasszolnom. Gyalog mentem be a Vörösvári úti temetőig, ahonnan akkor trolibusz járt a Bécsi útig. Innen viszonylag gyorsan értem haza Akácfa utcai lakásomra. Nem volt még senki otthon. Félcipőre cseréltem tehát a bakancsomat, és indultam anyósom Eötvös utcai lakásába a fiamért. A két ház között tulajdonképpen csak egyetlen lehetséges út van, csupán annyi eltéréssel, hogy az ember a Zeneakadémia jobb vagy bal oldalán megy el a mai Szófia utcáig. Míg én elmentem a bal oldalon, Magda elhozta a gyereket a másik oldalon. Hanem innét már nem mentem haza, hanem benéztem a Mokkaiba, és ott maradtam éjfélig. Mikor végül mégis beléptem a lakásomba, Magda, megelőzve szemrehányásaimat, azt mondta:

- De hát Szentlászlóban reggel zuhogott az eső!

Már említettem, milyen furcsa hely az a börtön... Három éven át nem tudtam a sorsnak megbocsátani, hogy ez az utolsó túralehetőségünk ilyen balul sikerült...

Az utasításnak eleget téve, a lehető legsürgősebben létrehoztam a találkozót Szabó és az újpestiek között, de valamire nem emlékszem pontosan, s ha megfeszülök sem tudom megfejtetni a lebonyolítás technikáját. Annyi bizonyos, hogy én ekkor Szabó Kálmánt már nem tartottam, és az üzenetek átadásába bekapcsolódott még valaki, mégpedig avval az eredménnyel, hogy én végül tudtam a találkozó napját, de sem a helyét, sem az óráját. Tény, hogy aznap délután valamiért bementem a Dob utca 90-be, s a kapu alatt találkoztam az egyik sógorommal, Dolival. Halálos izgalommal megragadta a vállamat, s kérdezte, tudom-e már a hírt, hogy Újpesten letartóztattak valamilyen kommunistákat, s ennek nyomán elvitték a bőrösök néhány titkárát és több régi kommunistát is a szakszervezetből. Belefehéredtem a megdöbbenésbe. Azonnal otthagytam Dolit, és Kálmán keresésére indultam, hogy ki ne menjen a találkozóra. A Kereskedelmi Alkalmazottak Szövetségének volt a funkcionáriusa, oda rohantam fel, hátha bent találom. Nem volt ott, viszont egy közös ismerősünk azt állította, hogy hazament. Megint egyszer törhettem a fejem, mit tegyek. Hogy hol lakik, azt tudtam. Ha felmegyek hozzá, vagy idejében érek és megállítom a lebukás továbbterjedését, vagy lekésem, de még mielőtt elkapták volna, végül pedig az sincs kizárva, hogy belefutok a rendőrök karjaiba, akik már ott vigyáznak a lakáson. Úgy határoztam, a lehetőség olyan nagy, hogy érdemes érte megreszkíroznom a konspirációs szabályok megszegését. Felmentem hát a lakására, de csak a feleségét találtam otthon, akivel nem ismertük egymást. De oly hangon közölte, hogy Kálmán nincs otthon, hogy nem volt kétségem: elkéstem, letartóztatták, s már házkutatást is tartottak nála. Két másik KAOSZ-istáról tudtam, hol dolgozik (korábban tartottam az ő szervezetüket is), másnap kora reggel felkerestem őket közös munkahelyükön. Nem is kellett mondanom, miért jöttem, nekik addigra már telefonált az asszony. Minden eshetőségre számítva utasítottam őket, készüljenek fel, hogy elköltözhessenek hazulról. Másnap reggel felhívom őket, s egy vörös hajú barátjuk nevében megüzenem nekik, mit tegyenek. Ez a formula valahogyan rám ragadt Sebestyén Banditól, és gyakran használtam átmeneti ismertető jelül - mint rövidesen kiderült, alighanem nagy szerencsémre. Gácsot persze ezúttal hiába kerestem volna a biztosító találkozón, hiszen nem tudhatott a lebukásokról. Úgy jött ki a lépés, hogy éppen aznap délutánra ígért számomra valami üzenetet. Megdöbbenve hallotta hireimet. Egyetértett avval, hogy a két KAOSZ-ista azonnal menjen illegalitásba. Mikor mondtam, hogy az ajánlatos volna számomra is, csodálkozott:

- Ismert valaki az újpestiek közül?

- Semmi esetre sem. De hogy Szabó Kálmán ismerte-e a nevemet, azt nem tudhatom...

- Akkor menj el te is hazulról. Két hétre. Ha addig nem keresnek, hazamehetsz.

Csodálkoztam:

- Gondolod, hogy két hét alatt most is véget fog érni a nyomozás?

- Nem biztos. De ha Szabó két hétig nem mondja meg a neved, azután sem árul el...

Ezt már én is valószínűnek tartottam, megkérdeztem tehát, milyen üzenetet hozott a számomra.

- A titkárság az általad már ismert okok miatt úgy határozott, hogy kimaradsz a Területi Bizottságból, s mint a nyomdászfrakció titkára dolgozol tovább. Ezután nem is velem találkozol, hanem Kádár Jánossal. Három hét múlva lesz a találkozótok a Homérosz mozinál. Hat órákor délután.

Hirtelen nagyon dühös lettem:

- Fellebbezek a KB-hoz! Elvégre éppen most tartóztatták le az újpestieket, s már a bőrösöket is!

A fejét rázta:

- Az azért még nem biztos, hogy igazad volt. Lehetett véletlen találkozás...

Mint később kiderült, minuciózus pontossággal az következett be, amitől tartottam. A Rezi-csoport két tagját röpcédulaosztogatáson tartóztatták, és bevitték utánuk Rezi Károlyt és a csoport több vezetőjét. A rendőrség ideges volt, és nagyon sietett. Pontosan tudták, hogy Rezi még nem a párt, s tartottak attól, hogy mire sikerül vallomásra bírniuk, a párt elszigeteli az újpesti szervezetet. Ezért azután néhány nap alatt halálra verték, egy társa, Bugár János pedig öngyilkossági szándékból kiugrott az ablakon, de csak a karját törte el. Sikerült helyettük mást szóra bírniuk, az újpestiek között pedig találtak egy igazi árulót, egy olyant, amilyent én neveztem annak: valakit, aki mindent azonnal elmondott, azt is, amit nem lehetett közvetlenül rábizonyítani, s aki attól kezdve a vallomását is úgy fogalmazta meg, hogy az elvtársakra minél kompromittálóbba legyen.

Irgalmatlan elkeseredésemben észre sem vettem, hogy Gács ismét istentelen nagy konspirációs hibát követett el, ezúttal velem kapcsolatosan. Ha lebukás fenyegetett, és elköltöztem hazulról, akkor nem volt szabad három hétre információ nélkül hagyni, tehát vagy az új összekötőmmel kellett volna előbbre hozni a találkozót, vagy ha azt nem lehetett megszervezni, Gácsnak kellett a határozat végrehajtását két héttel elhalasztania, hogy figyelmeztethessen, ha megtud valamit.

Elbúcsúztunk egymástól, s addig azután nem is láttam Gácsot, amíg egy reggelen, Komárom felé indulva, csoportunk meg nem állt a Margit körúti fegyház udvarán. Akkor ő is ott állt az egyik cella ablakában, az ismerősök között. Én indultam haza, hogy összeszedjem holmijaimat, és megbeszéljem feleségemmel, hol és mikor találkozunk, mielőtt hazamegyek. No meg hogy közölje a nyomdával, megbetegedtem, azért nem fogok bemenni a következő napokon. Szüleim addigra már Pestről, apám kívánságára, hazaköltöztek Csurgóra, de most éppen Pesten voltak: apám csillapíthatatlan vérzéssel kórházban, anyám nálunk lakott. Előtte még mindig lehetett mindenről beszélni. Hallotta, miért kell elköltöznöm hazulról.

Úgy döntöttem, első éjjeletem a közeli kis garniszállóban fogom eltölteni, mivel úgy gondoltam, a bejelentő lapokat reggelnél előbb nem viszik be a rendőrségre. A következő napokra Vértés Jenőtől reméltem szállást kapni, de valami miatt nem érezte ő sem biztonságban magát, s nem mert befogadni. A szemközti házban lakott egy közös barátunk, akiről csak annyit tudok, hogy a háta mögött Vöcös Pistának becéztük, annyiszor kellett vizelni; ő osztotta meg velem albérleti szobáját Jenő kérésére, de másnap állítólag érdeklődött rólam a

házmesterné, s így ott sem maradhattam tovább. Nem akarom végigbetűzni: senkinél nem sikerült két napnál többet eltöltenem. A második hét utolsó napján találkoztam végre egy olyan barátommal, aki korlátlan időre ígért szállást, ha másnap nem mehetek haza.

Én pedig még aznap este meglátogattam a kórházban apámat, s nála találkoztam anyámmal is. Együtt távoztam vele, s ő elmondotta, hogy a rendőrség nem keresett, viszont a nyomdában nem fogadták el bejelentésemet, azt majd még el kell intéznom velük. Ennek ellenére, pedig már csak egyetlen éjszaka volt hátra, reggel nem hazaindultam, hanem a Rákóczi térre, ahol Magdának kellett volna várnia, ha addig nem történt semmi baj. Így azután nem a konspirációs hiba miatt buktam le, hanem saját ostobaságom miatt, ha egy éjszakával később jönnek értem, engem semmi felelősség nem terhelte volna. Úgy esett azonban, hogy a Rákóczi térre tartva, elmentem az Aradi utca mellett, s hogy ne kelljen még vissza is jönnöm, bementem a Globusba, hogy elintézzem az ügyemet. Éppen abban a félórában érkeztem, amikor ott keresett a rendőrség, miután a lakásomon nem találva a feleségemet vitte el. Nyomban bevitték az Andrassy-laktanyába, s egy öreg detektívfelügyelő elé állítottak, kiről később tudtam meg, hogy Temesi-Tüttővel azonos, s akinek már ismerős volt előttem a neve. Felvette személyi adataimat, azután megkérdezte, milyen funkcióm van a pártban. Mondtam, hogy a VII. kerületi pártbizottság tagja vagyok. Kaptam tőle egy pofont, és rám ordított, hogy kommunista pártbeli funkciómról kérdezett. Én pedig akaratlanul elnevettem magam, váratlanul olyan gyöngére sikeredett az elsőnek kapott pofon.

Ezután sokáig nem volt okom nevetésre. Egy nem egészen fiatal, őszes bajuszú, civil ruházatú csendőr őrmesterre bízta a vallatásomat, de mivel estig egyedül voltam az épületben s a sok csendőr nyomozó unatkozott, nem maradtam kettesben vele. Ott volt a csendőr nyomozók vezetője, az idősebbik Juhász, meg a detektívéké, az a bizonyos Wayand, aki annak idején a hetes ifiknél székre állva dirigálta az embereit. Meg mindenféle más pribékek, akik egymást váltották, nehogy aki éppen üt, kifáradjon a verésben. Ütötték a talpamat - ebben nem volt semmi meglepetés, korábban ez volt a kínzás fő eszköze, talán csak annyi, hogy fejlődött a technika: azelőtt a delikvens csuklóját, bokáját összekötötték, átdugtak rajta egy rudat, azt két szék támlájára tették, úgyhogy akit vertek, úgy lógott lefelé, mint a lajhár a faágon, most pedig egyszerűen hasra fektették (na, fordulj a töködre! - parancsolta a soros pribék), és kötélnél fogva tartották a térdben behajlított lábat -, de ütötték a térdemet is, amelyről kiderült, hogy sokkal érzékenyebb a talpnál, meg a tenyeremet, ami a térdnél is jobban fájt, azután kigombolták a sliccemet, és pusztá kézzel tördösték a heréimet - jó gyomruk lehetett, ha még kesztyűt sem húztak undorító foglalkozásukhoz. Mikor mindez eredménytelen maradt, átvittek egy másik szobába, két marha nagy barom jobbról-balról hátracsavarta a kezemet, azután megkérdezték, szeretem-e a tormát. Nem tudtam mire vélni kérdésüket, de hamar kiderült. Fejemre húztak egy zacskó reszelt tormát, és elkötötték a nyakam körül. Mintha lángot lélegzettem volna, olyan elviselhetetlen, égető fájdalmat éreztem a mellkasomban, fulladoztam, és - bár eddig kínzás közben negyedóránként megkérdezték, alszom-e, mivel nyögésemet sem hallván, azt hitték, elvesztettem az eszméletemet - most teljes erőmből kiabálni kezdtem. Annyira azonban szerencsére nem, hogy ne halljam, amikor valaki csendesen azt mondja a többieknek:

- Nekünk segít avval, hogy ordít!

Hanem akkorra már nem bírtam elhallgatni. Mikor azonban tetőfokát érte a fájdalom, olyan elviselhetetlenül őrlődő volt, hogy én, aki soha nem tartoztam az izompacsirták közé, hátracsavart két karommal úgy löktem a két óriást kétfelé, hogy egyik az egyik, másik a másik falig repült, s letéptem fejemről a zacskót. Nyomban előntötte arcomat az orromon-számon ömlő takony. Még engedték is, hogy letöröljem. Még csak meg sem ütöttek, amiért ellöktem

őrzőimet. Szépen összekötötték kezemet-lábamat, lefektettek, és fejembe húztak egy másik zacskó tormát. Igen ám, de én eddigre már megszívleltem akaratlanul adott tanácsukat, néma maradtam, mint a csuka, s csak óvatosan pihegtem lélegzés helyett. És íme, alig érezhetővé csökkent a fájdalmam. Egy idő után megunták hallgatásomat, hozzám hajoltak, és valamelyikük felkiáltott:

- Kiharaptad a zacskót?!

Most már bevallhatom, nem jöttem rá erre az egyszerű megoldásra. Eszembe sem jutott. Úgy látszik, annyira nyálaztam, hogy a zacskó magától kiázott - nem is tudom, miért nem készítették papír helyett vászonból. Tény azonban, hogy ki is haraphattam volna, ha eszembe jut, s ha ezután új embert hoztak be a termünkbe, és közelembe ültették, odasúgtam neki:

- Harapd ki a zacskót!

Részletesebb magyarázatot nem adhattam, hiszen állandóan két csendőr vigyázott ránk feltűzőtt szuronnal, csőre töltött puskával, s mi a szalmazsákok végében ültünk, arccal a falnak, legfeljebb tíz centire attól - így láttam, hogy az új fogoly, ki ekkorra az első veréseken már átesett, azt hiszi rólam, beleőrültem a kínzásba -, hanem azután, amikor legközelebb elvitték és visszahozták, már fejbólintással nyugtázta, hogy megértette és köszöni a tanácsot. Bizonyára így tettek a többiek is, mert a tormászacskót, mint alkalmatlan eszközt, nemsokára kihagyták a kellékek közül, s a villanyozást iktatták a helyére. Erről azonban nem nyilatkozhatom, mert nem volt benne részem. Csak a többiektől tudom, hogy alkalmazása közben az egyik pólust a delikvens nyelvéhez vagy szeméhez, a másikat a nemi szervéhez érintették, és volt köztük olyan, aki ezt az eljárást bírta a legkevésbé. Mivel későbben kezdték alkalmazni a többi kínzóeszköznél, úgy látszik, azt hitték, rajtam már kipróbálták, mégpedig sikertelenül, s ezért nem kíséreltek többet vele. Ugyanilyen okból történt velem ennél furcsább ügy is, talán egyedülálló a modern magyar bűnüldözés történetében: a Schönherz-per másik hat fővádottjával együtt tőlem sem vettek ujjlenyomatot, mert a Margit körútról oly hamar szállítottak el minket, hogy nem volt rá idejük. Szegeden pedig nyilván azt hitték, hogy a „zongorázást” már elvégeztették velünk a Margit körúton.

Persze még csak az első napon tartok, amikor estig egyedül voltam a laktanyában, s csak estefelé hozták át a többi gyanúsítottat a kapitányságról, ők pedig a lényegét tekintve nem újabb, hanem régibb letartóztatottak voltak, mint én. Hanem a csendőrök már akkor is vigyáztak az életemre. Nem vertek egyfolytában, pedig lett volna idejük rá, hanem közbenbe pihentetésképpen átvittek a három nagy szoba egyikébe, arccal a falhoz löktek, és megparancsolták, hogy ott álljak. Vigyázni pedig mögém ültettek egy alacsony, fekete hajú, kerek arcú, jóképű kis csendőrt, persze csőre töltött, feltűzőtt szuronyú puskával. Hát amikor a nyomozók kimentek, hallom ám, hogy az emberke megszólal:

- Azután nehogy higgyen nekik egy szót is! Úgysem tartják meg, akármit is ígérnek! Ha mond nekik valamit, annál többet fogják kínozni! Tartsa a száját!

Nem hittem a fülemnek, és főleg nem értettem, miért hagynak éppen egy ilyenekkel magamra. A kis csendőr is érezhette, hogy cselt gyanítok a szavai mögött, mert megmagyarázta:

- Én a Felvidéken lettem csendőr! Sejtelmem nem volt, milyen bandába kerülök!

Sajnos a nevére nem emlékszem: később a Schönherz csendőre néven lett ismeretes, mert Schönherz lebukása után, ha ő volt szobájukban az őr, kérdezgette és beszéltette a Szovjetunióról - nem csalétek volt, hanem egy ember, aki mellénk állt kollégái közül, és ott segített mindenkinek, ahol tudott - persze erre nem volt sok lehetősége. Még egy fickóról maradt jó emlékezetünk: egy pesti őrmesterről a Böszörményi úti laktanyából, akit Szípkásnak

neveztünk magunk között, örökké szájában tartott, olcsó papír szipkájáról, s akit egy év múlva hosszabb fogságra ítélték függelemsértésért, s azok társa lett a fegyházban, akikre egy évvel korábban még ő vigyázott. A többiek - a többiek méltóak voltak azokhoz, akik nyomozókká nőttek ki a körükből.

Iszonyatos társaság. Nehéz elképzelni, hogy lehetnek ilyen emberek is. Pedig vannak. Nem az a legszörnyűbb bennük, hogy kínozni képesek embertársaikat, hanem hogy még hivatástudatuk is van.

Shaw Szent Johannájában az inkvizíció polgári tagja, Warwick lord egyedül marad a kivégzés ideje alatt. Egyszerre nyílik az ajtó, és belép rajta a hóhér.

- Mi az, fickó, mit akarsz? - kérdi a lord. - Ki vagy te?

A hóhér (méltóságteljesen): - Engem nem szokás fickónak szólítani, Mylord. Én Rouen városának főítéletvégrehajtója vagyok. A foglalkozásom nagy tanultságot és szakképzettséget igénylő mesterség. Azért jöttem, hogy jelentsem Lordságodnak: parancsát teljesítettük.

Az ember azt hinné, ez a kitűnő párbeszéd inkább a középkort jellemezné, mint a hóhért. De szó sincsen róla! Az én emberem, a Kalapos - Horváth nem tudom milyen törzsőrmester¹⁹ - a felszabadulás után megbújt a sógora tanyáján, s onnan 1956-ig nem jött elő. Más csendőr nyomozókat sem vontak felelősségre, mert arra használták őket, hogy vallomásokot tegyenek a konstruált perekben arról, hogy a vádlottak rendőrspiclik voltak, de ez a Horváth valóban eltűnt szem elől, halottnak hitték, vagy úgy tudták. Nyugatra menekült. Az ellenforradalom alatt azután előjött rejtkehelyéről, magára öltötte egyenruháját, mindenekelőtt *szétoszlatta a lázongókat*, mert hiszen, mint a tárgyalásán vallotta, a rend fenntartása és a bűnözők előállítás a csendőrség feladata, s azután nem próbált disszidálni, hiszen ismét bebizonyította, hogy híven teljesítette a kötelességét. No, ez a rémség azzal védekezett a tárgyalásán - mit védekezett? büszkélkedett! -, hogy ő nem használt áramfejlesztőt, mint például a debreceni őrs, hanem csak szabályosan és szakképzetten vert, úgy, ahogyan azt az iskolában tanították. És valóban, az ütés hatásossága sem csak az erejétől függött, hanem szakmai ismeretektől is - egy alkalommal, amikor a Kalapos a talpamat verte, az idősebb Juhász egy percre megállította, talpam fölé hajolt, soká vizsgálta, azután azt tanácsolta kínzómnak, ne *abban* az irányban üssön, hanem *ebben* az irányban, és mikor a Kalapos kipróbálta, hát valóban jobban fájt. És még valami sportszerűség is szorult a bitangba! Egyszer például - négy beosztottjától körülvéve - azt játszotta velem, hogy nekem a gumibotja alá kellett tartani a kezemet, s ha véletlenül elkaptam az ütés elől, teljes erővel a fejemre vágott. Ilyenkor a pribékjei hangos örömujjongásban törtek ki. Végül azonban egyetlen alkalommal nem én kaptam el a kezem, hanem ő ütött mellé (nagy ritkaság lehetett ez nála, egyszer láttam, amikor az ágy alól kifutó egeret gumibotja egyetlen ütésével agyoncsapta), s az asszisztensek kiabálni kezdtek:

- A fejére! A fejére!

Ő azonban méltóságteljesen felelt:

- Nem. Ezúttal én találtam rosszul. Most nem jár büntetés...

Istenemre, ezt sportszerűségnek tartotta! Elhitte, hogy aki egy védtelen embert ütlegel, egyáltalán lehet sportszerű!

Az a bizonyos tárgyalás, amelyen halálra ítélték, valahogyan fájdalmasan későn jött. Öreg volt már, szinte szánivalóan öreg. Néha úgy éreztem, most már tulajdonképpen felesleges

¹⁹ Valódi nevét több mint egy évtizeddel később, az ellene lefolytatott perben ismertem meg.

felakasztani. De elég volt erre a sportszerűségére gondolnom, hogy ismét megértsem: százszor is megérdemelné a halált.

És még mindig csak az első nap délutánján tartok...

Nem szoktam a kémelhárítóról beszélni: attól ismét alig elviselhető izgalomba jövök. Persze most, írás közben, módom lenne fegyelmeznem magam és ragaszkodnom a logikus előadáshoz, de szándékosan nem teszem. Úgy érzem, evvel idézhetem fel leginkább a helyzetet: akkor is így száguldoztak a gondolataim elképesztő végletek között. Egy ízben a verés végén valamiért megkérdezték a lakáscímemet, és én nem tudtam megmondani: a sokktól nem jutott eszembe sem az utcanév, sem a házszám. Máskor pedig a verés közben is koncentráltan gondolkodtam azon, mit tegyek. Egyelőre még csak azért vertek, hogy valljam be, tagja vagyok a pártnak, és én tudtam, hogy éppen ez az egy, amit tulajdonképpen ostobaság tagadni, túlságosan könnyen rám bizonyítható. Igaz, egyszer azért is megverték, mert heten vallottak rám, s egyik sem tudta a nevemet - persze sejtettem, hogy ez csak ürügy, azt akarják vele megmutatni, hány vallomás van már ellenem. Csak éppen kétheti magányosság után sejtelmem sem volt arról, mi történt távollétem alatt, és tudtam, hogy ha elég ideig tagadom párttagságomat is, annyi emberrel kell szembesíteniük, hogy végül majd kezdem kiismerni magamat. És valóban, megmutattak vagy fél tucat elvtársnak (már este, mikor kezdett a laktanya megtelni), akik csak azt tudták mondani, ő az, aki tartott bennünket - azután hatodik vagy hetediknek behoztak egy fiatal fiút, aki megmondta nevem, lakcímem, s azt, hogy én vontam be a pártba. Elvesztettem a fejemet, és ordítani kezdtem velük, amiért még ezt a gyereket is addig kínozták, amíg elárult. Pár perc múlva megkaptam addigi legsúlyosabb verésemet. Közben ráértem gondolkodni. Akivel eddig szembesítettek, mind az Újpest körüli sarokból került ki, a gyerekről pedig tudtam, hogy a sajtó apparátusában dolgozik: alighanem az újpesti titkár beárulta a sajtósukkal való találkozóhelyet is. Szabó Kálmánt nem hozták be hozzám, pedig ott volt, láttam egyszer, amikor elvezettek a folyosón. Ő tehát élt a lehetőséggel, hogy a velem való kapcsolatot nem bizonyíthatták rá, és nem beszélt rólam. Ezek szerint a szembesítések útján több információt nem szerezhettek. Mire ezt megállapítottam (kissé lassan forogtak a kerekeim), végeztek a veréssel és Juhász leültetett egy padra, amit különben szintén kínzásra szoktak felhasználni: az áldozatokat rászíjazzák, és úgy ütötték a talpukat.

- Vallottál! - jelentette ki diadalmasan... - Nem azt mondtad, hogy a gyerek hazudott, hanem hogy elárult! Ezzel elismerted, hogy valóban te vontad be a pártba!

Forma szerint igaza volt - ha akarom, övé a baktértozás, ahogyan azt abban az időben szokás volt mondani. Mivel azonban, amikor már a párttagság amúgy is nyilvánvaló volt, pusztán válllását nem tiltották szabályaink, mivel továbbá könnyebben esett a szívemnek, ha nem úgy látszik, hogy a verés hatására engedek, hanem azért, mert túljártak az eszemen, rájuk hagytam, hogy sikerült bizonyítaniuk, és párttagságomat írásban is elismerem.

- Avval még ráérünk, Laci! - csapott rám Juhász. - Előbb még meg kell mondanod, ki vont be a pártba. Ha azt megteszed, mára békében hagyunk!

Először az jutott eszembe, mit mondott a kis csendőr róluk: hogy ha az ujjamat nyújtom, nyomban a tenyeremet követelik, a következő pillanatban pedig leesett agyonhasznált húszfilléresem, és már mondtam is:

- Mikor Sebestyén Endre elment az országból, hagyott nekem egy jelszót: ha valaki egy vörös hajú barátomra hivatkozva jelentkezik, az a pártból keres. Evvel szedett fel azután egy férfit, akit azelőtt nem láttam, s a nevét sem tudom...

A Juhász meg a Kalapos egymásra néztek, én pedig rájuk. Nem azért találtam ki ezt a mesét, hogy el is higgyék. Látniuk kellett, hogy magamban kinevetem őket, s azt hittem, nyomban

újra kezdik kínzásomat. Ehelyett aztán elfogadták vallomásomat. Nyilván azért, mert nem sokkal előbb verés után még a lakásom címét sem tudtam megmondani, tehát nem gondolták, hogy sikerült volna kerek történetet kitalálnom egy szempillantás alatt. Egészen addig nem is tértek vissza a kérdésre, míg tizenegy hét múlva össze nem hasonlították vallomásomat Goldmann Györgyével, s az igazság ki nem derült.

Megparancsolták, bújjak be a cipőmbé, de az sehogyan sem akart feljönni dagadt lábamra. Többen is segítettek, míg egyesült erővel sikerült teljesíteni a nehéz feladatot. Akkor Horváth bevitt egy terembe, másikba, mint amelyikben korábban két verés között őriztek. Ebben ekkor már egy sereg elvtárs feküdt szalmazsákokon, de a félhomályban nem ismertem fel őket. Odavezettek az egyik üres fekvőhelyhez, és megparancsolták, feküdjek le én is. Nehézkesen leültem, és megpróbáltam legalább a szomszédom arcát megnézni. Sikerült is, de hiába: őt véletlenül éppen nem ismertem személyesen, mostanra pedig elfelejtettem, ki volt.

Hanyatt vetettem magam, és szinte nyomban elaludtam a kimerültségtől. Néhány órával később azonban felvert a fájdalom, kezem-lábam irgalmatlanul égett. (Mástól is hallottam később, hogy az első napon szinte nehezebben elviselhetőnek találta az utófájdalmakat, mint magát a verést. Később, a botozás abbahagyása után azonnal megszűnt a fájdalom, de annál nehezebb volt állni az ütést.) Forgolódtam a szalmazsákomon, és szidtam magamat, amiért olyan hülye módon szaladtam a karjaik közé.

- Pedig, öregem - magyaráztam magamnak -, ez a véged. Egy embert biztosan felakasztanak, s az te leszel, mert neked van a legmagasabb beosztásod.

Tulajdonképpen patetikusabban fogalmaztam, és el is ismétlem, bár nem vagyok benne bizonyos, írásban nem hangzik-e nevetségesen, amit a fájdalom és a halálraszántság indokoltta tett:

- Gondoskodnod kell, hogy az te legyél, mert meg kell állítanod a nyomozást!

A szembesítések nyomán ugyanis azt hittem, hogy Szabó Kálmán meg én el tudjuk torlaszolni testünkkel a rendőrség továbbhaladását. A bőrösök kivételével úgy látszott, mindenki annak a piramisnak az aljából származott, melynek én álltam a csúcsán. Gács Lászlóért nem aggódtam, ha én már idejében figyelmeztettem a lebukásokra, nem hittem, hogy elkapnák. Úgy látszott tehát, egyedül rajtam át térhetnének át egy másik vonalra, én pedig - ígértem magamnak - nem teszem meg nekik ezt a szívességet.

Reggel ötkor már ismét álmaimból vert fel az ébresztő. A csendőröket leváltották, a nappali őrség négyesével kísért minket vécére, visszafelé kezét is moshattunk a folyosón a fali csapoknál. Mikor végeztünk, bizonyos letartóztatottak hozták kondérban a levest és szalmazsáukhoz csajkában az ételt. A nagy nyüzsgésben nem lehetett megakadályozni, hogy a szobánkban körülnézzünk, s én megdöbbenve fedeztem fel társaim között Vilmát, Háy Kari feleségét, meg egy közel hatvanéves asszonyt, Goldmann Gyuszi mamáját. Később Vida Ferencnét is láttam. (A DEF-isták elhozták legközelebbi rokonát annak, akit nem találtak. Magda is ott ült egy távolabbi helyiségben.) Ezek szerint a szocdem bizottságot keresik - kellett rájönnöm és kétségbeesnem. A lebukás méreteiről vallott eddigi hiedelmeimmel ezt sehogy nem lehetett magyarázni. Mert Szabó Kálmán esetleg ismerhette Orosz Dezsőt, de nem tudhatott Goldmannról, Háyról - Orosz viszont nem volt még csendőrkézen. Ezek szerint a nyomozóknak az elmúlt két hét alatt sikerült olyan régi kapcsolatokhoz leásniuk, melyeket én még nem ismerhettem, s azokon keresztül folytatni a párt felgöngyölítését...! Már nem lehettem annyira bizonyos, hogy én egyedül útját állhatom a további letartóztatásnak...

Most, negyven év múltán, úgy emlékszem, az asszonyokat már ott találtam az első ébredéskor - de lehet, hogy csak egy-két nappal később hozták be őket. A lényegen ez nem változtatna

semmit, tény, hogy már ott voltak, mire engem szembesítettek Orosz Dezsővel. Tagadtam, hogy ismerném, ami őszintén megvallva nagy marhaság lett volna, ha úgy vesszük, a szó szoros értelmében, hiszen könnyű volt ránk bizonyítani, hogy többször is találkoztunk a Conti utcában, de hát ők nem ebben az értelemben kérdeztek, s én nem is ezt tagadtam, hanem azt, hogy az illegális mozgalomban együtt dolgoztunk volna. Nem is emiatt vertek azután meg újra, hanem azért, mert Dezső később mégis megismert. Őszintén megvallva, nem neki tettem ezért szemrehányást, hanem a sorsnak. Nem magyarázom részletesen, azt hiszem, anélkül is könnyű belátni, nagyobb hiba lett volna fölsísmerni egy újonnan behozottat, aki még párttagságát is tagadhatta, mint egy olyat, aki már lemondott erről a védekezésről. És tudnom kellett, hogy most ez fog következni sokáig: először mindketten tagadni fogjuk az ismeretséget, azután engem is megvernek újra.

Már említettem, hogy a DEF gondoskodott foglyai egészségéről - csinoságukkal egyáltalán nem törődött. Borbély nem volt a házban, mindegyikünknek megnőtt a bajusza meg a szakála. Egy este azután elvitték szomszédomat a szalmazsákról, s néhány órával később simára borotválva hozták vissza, de egyáltalán nem üde állapotban. Kihasználva, hogy a Szipkás állt őrséget, megkérdeztem, mi történt vele, ő pedig közölte, hogy találkozájára vitte el a detektívet, de az összekötője nem jött el, ezért azután, amikor visszahozták, nagyon megverték, amiért becsapta őket. További kérdezősködésekre elmondotta, hogy a helyszínen levették róla a bilincset, és kieresztették az autóból - persze a rendőrség gondosan megszállta az egész környéket.

Ekkor határoztam el, hogy véget vetek az egésznek. Még mindig biztosra vettem, hogy felakasztanak, és ne felejtsek el, kiindulópontom nem is volt helytelen. Rózsa Ferenc letartóztatásának körülményeit nem ismerem, de ő belehalt a kínzásba, Schönherz pedig nem esik csapdába, ha nem követ el megengedhetetlen konspirációs hibát. Akkor pedig én maradtam volna hátra. De mégsem akartam egyszerű öngyilkosságot elkövetni: akartam magamnak adni valami lehetőséget. Időm volt, hogy átgondoljak mindent. Jól emlékeztem arra, hogy a Ferdinánd- (a mai Élmunkás-) hídon a korlát fölött csak helyenként volt drótháló: ott, ahol sín pár futott át a híd alatt - akiknek a közönség biztonságáról kellett gondoskodniok, bizonyára azt gondolták, csak a vonatok elé esni föltétlenül életveszélyes. Elhatároztam tehát, hogy ide viszem ki a detektívet Gács Lászlóhoz, avval a beállítással, hogy nekem a Váci út felől kell a hídra felmennem, neki a Podmaniczky utca felől, s a középen kell találkoznunk. A hidat ugyan egyszer sem használtuk ilyen célra, de rendkívül megfelelő volt, nem kelthetett gyanút. Meg kellett tehát próbálnom, csak még nem azonnal, valamit még meg kellett várnom.

Most csak keserűen mosolygok, ha eszembe jut, akkor mennyi mindennel törődtem. Feltétlenül el akartam kerülni, hogy ha véget ér a büntetésem, vagy akár még börtönben létem alatt bárki is azt hihesse, én is valódi találkozóra vittem el Juhászékát. Márpedig még csak az első találkozó időpontja múlt el Kádár elvtárssal, hátravolt a két biztosító - meg kellett várnom, míg azok ideje is elmúlik -, hogy Gáccsal már egyáltalán nem volt találkozó, az egyáltalán nem volt kétséges. Persze nem hittem, hogy a háború még eltart három évig, s addigra már csak én emlékezem a részletekre, mást már nem is érdekelnek. Még arról sem beszéltek a pártbíráson, hogy nem vittem ki detektívet az összekötőkhöz, pedig nyilván abból tudták meg letartóztatásomat, hogy nem mentem el sem a találkozóra, sem a biztosítóra. Hogy pedig egyszer engem is megborotváltak, az alighanem fel sem tűnt senkinek.

Egyéb törődéseim kevésbé voltak fölöslegesek. Például rájöttem, meg kell fordítanom a találkozót, s magamat indítanom a Podmaniczky utcából, hiszen Gács volt a felső kapcsolat, neki kellett választania azt a kiindulópontot, ahol észrevétlenül megvárhatja, amíg átérek, hogy csak ott csatlakozzék hozzám, ha mindent rendben lévőnek talál. Gondoltam, ha

a nyomozók csak egy kicsit is értik a dolgukat, erre rá kell jönniük - és valóban, ha mást nem is használt, legalább megkímélt egy veréstől.

Elérkezvén az idő, a legközelebbi verés után közöltem, hogy ha megígérik, nem bántanak tovább, kezükre játszom Gácsot - éppen most kezdődnek újra a találkozók az illegalitásom után, természetesen különleges óvatossági rendszabályok közepette. Nem kételkedtek a szavamban, s örültek, mint majom a pucolójának. Nekem pedig nem is volt túlságosan kellemetlen, hogy azt hiszik, teljesen megtörtem, hiszen, ha leugrottam a hídról, bárhogyan végződjék is a kísérlet, rájönnek, hogy becsaptam őket. Ők pedig Temesi-Tüttőre bízták az akció lebonyolítását, s evvel nemcsak az én reményeimet tették tönkre, hanem a két csendőrnemzőjét, akit melléje adtak. Mert, mikor autónk megállt a Podmaniczky utca járdájánál, és ők le akarták rólam venni a vasat, legnagyobb megdöbbenésükre a vén marha rájuk szólt, hogy engem csak hagyjanak a kocsiban, ők ketten várjanak az utcán. Fejemet vesztítve rájuk ordítottam, hogy azután ne nekem tegyenek szemrehányást, ha Gács megmenekül, hanem azután észre térve hátradőltem az autó ülésén, és kijelentettem, jobb is, ha így történik, mert én is teljesítettem az ígéretemet, és Gács sem látja kárát. A két fiataalt pedig kötötte a függőlegességem - legalábbis jelenlétemben nem vitatkozott fölöttesével. Hanem amikor visszavitték a laktanyába, közölték velem, ne higgyem túlságosan okosnak magamat, ha nincs ott a seriff - így hívták egymás között a vezetőiket -, elkapják Gácsot, akármilyen óvatos. Igaz, hogy magának tartott fent minden előnyt, egy olyan forgalmas helyen, mint a Váci út, nehéz lett volna fölfedezniük, amíg nem mászik elő, de ők a Lehel piacig megszállták a környéket, odáig engedhettek egyedül, s evvel biztosan elaltatták volna a gyanúját. Én igazat adtam nekik - miért ne? -, és megkönnyebbülve vettem tudomásul, hogy kínzás nélkül megúszom, mert ezúttal nem én érdelek verést. A laktanyában azután lefeküdtem szalmazsákomra, és magamban keservesen átkoztam Temesi-Tüttőt meg az egész kurva életet, amiért megakadályozta, hogy legalább kipróbálhassam a tervemet.

És itt tulajdonképpen meg kellene szakítanom a történetemet, és a Margit körüti fegyházban felvennem ismét a fonalát. Ami a kémelhárítón történt, lényegében nem tartozik a témámhoz. Itt a politikának csak áldozatai voltunk, nem résztvevői, majd tárgyalásunk előkészítésétől Schönherz kivégzéséig juthattunk még egyszer aktív szerephez az ország életében. S ha mégsem ezt teszem, annak az az oka, hogy akkor maradna két nyitott kérdés, amire ha nem próbálnék választ adni, sokak szemében kétségessé tenném szavahihetőségemet. Az elsőt már többször feltették nekem, a másodikat sajnos soha, de ha nem előzném meg felelettel, nyomban rákérdeznének. Azt hinnék, azért ugrom át a következő heteket, ne kelljen életem nagy kudarcáról beszélnem.

Sokszor és szívesen beszélgettem fiatalokkal az emlékeimről. Ilyen alkalmakkor három-négy esztendővel ezelőtt soha, azóta azonban gyakran tették fel a kérdést, hogyan értekelem, vagy mivel magyarázom Schönherz rendőrkézzre kerülését. Azt tudják, hogy egy elvtársnővel való találkozásán bukott le, abban az időben, melyben a párt az illegális kapcsolatok tartását konspirációs okokból már betiltotta. Arról is hallottak, hogy a találkozóra menet nem a leg gondosabban viselkedett, jóformán belefutott a rá várakozó detektívek karjába, s azt kérdik, hogyan fordulhatott ez elő. Én pedig nem tagadhatom, hogy a kérdésük jogos. Nem kétséges, hogy 1942-ben a két KB-titkár, Schönherz és Rózsa letartóztatása volt a rendőrség legnagyobb sikere. Hogy milyen hatással volt akkor ránk, arra hadd hozzam fel saját példámat: nekem objektíve előnyös volt, hogy Schönherzet lefogták, utána ugyanis már nem kellett tartanom attól, hogy engem fognak halálra ítélni, mégsem megkönnyebbülést éreztem, hanem határtalan kétségbeesést. Életemet áldoztam volna, ha ezzel elkerülhetjük ezt a katasztrófát. És ne higgyék, hogy olyat állítok, amit bizonyíték híján akkor is illendőbb volna nem mondanom, ha történetesen igaz. Már elmeséltem, hogy röviddel ezelőtt a Ferdinánd-hídról készültem

leugrani, hogy megmeneküljek a kínzásoktól. Ott és akkor nem éreztük olyan drágának az életünket, mint általában hinnék.

Nemcsak szadista nem vagyok, de mazochista sem, hogy örömet találjak szenvedéseink leírásában. De hogy jobban átérezzék a helyzetünket, röviden bemutatom a nyomozók egyik jellegzetes példányát, lássák, milyen emberek rendelkeztek velünk.

A Ferdinánd-hídi kirándulást végül nem úsztam meg olyan olcsón, mint reméltem. Reggel a vallatók átadtak Koncz Elek őrmesternek, hogy folytassa vallomásom jegyzőkönyvelését, aki már amúgy is nehezen viselte el, hogy adminisztratív munkára tették. Akkor persze még nem tudtuk a nevét, egymás között az Énekes néven emlegettük, mert művészi hajlamai lévén, délutánonként gyakran énekelt magyar nótákat és népszerű áriákat. Mielőtt leült volna az írógép mellé, közölte, nem ért egyet kollégái puhaságával, ezért bevitt az egyik üres szobába, és elkezdett verni. Nem cifrázta a dolgot, kitarattatta két tenyeremet, és vad erővel püfölte - nem tudom, mennyi ideig. Nagyon sokáig. Első ízben álltam meg nagyon nehezen, hogy ne kezdjek a veréstől ordítani. Akkor hagyta abba - és ezt borzalommal, de félreérthetetlenül leolvashattam az arcáról -, amikor elélezett. Akkor visszavitt a folyosóra, befűzte a gépbe a papírt, és bánatosan mondotta:

- Nem így kell ezt csinálni, Laci! Újvidéken megfogalmaztam a pacák vallomását, rákötöttem a padra, és addig vertem, míg alá nem írta a jegyzőkönyvet...

- Azt is, amit nem követett el? - kérdeztem elképedve.

- Hát?! Még így is kevesebb verést kaptak, mint például te.

Babrált valamit a gépén, aztán kitört:

- Azt hiszitek, hogy a verés élvezet? Annyit kell ütnünk, hogy már az sem élvezet!

Nem tudom, hogyan éreztek mások. Én úgy, hogy könnyebb volna meghalni, mint ilyen férgek hatalmában élni.

Ami különben a fiatalok első kérdését illeti, tudniillik, hogy miért ment ki Schönherz az általános tilalom ellenére erre a találkozójára, véletlenül tudok felelni. Én ugyan nem kérdeztem tőle, amikor egy cellában ültünk, de egy Salgó László nevű régi elvtárs igen, és tőle tudom a választ. Azt az elvtársnőt utolsó találkozójukon illegalitásba küldte, márpedig az illegalitásban az életet jelentheti a kapcsolat. Ezért szerintem a két kérdést külön kell megítélni. A találkozási tilalmat ebben az esetben valószínűleg nem tartottam volna be én sem. Először is, mert teljesen helytállónak tartom Schönherz véleményét. Másodszor, mert - mint már mondtam - nem voltak elképzeléseink arról, mi történik, ha sok embert egyszerre és váratlanul kell elküldenünk mélyillegalitásba. Nem sejtettük, hogy sokan közülük legjobb akaratuk ellenére sem tudják ezt megvalósítani. Még kevésbé hittük, hogy lesznek, akik az utasítás elfogadása után gondolják meg magukat, és tétlenül tűrik, hogy a rendőrség értük jöjjön.

Egy olyan elvtárs találkozójára elmenni, aki megígérte, hogy haladéktalanul illegalitásba vonul, tehát nem is látszott olyan veszélyesnek, mint a valóságban volt. Mindez azonban nem teszi elfogadhatóvá óvatlan viselkedését. A római-fürdői HÉV-megállónál volt a találkozójuk. Zoli fölült a megadott járatra, kiutazott a Rómaira, leszállt a kocsiról, és beleszaladt a nyomozók karjába. Ők lepődtek meg a legjobban, hogy tervük ilyen egyszerűen sikerült. Engem a DEF-en nem kérdeztek Schönherzről, nem is szembesítettek vele - sokkal többet tudtak róla, mint én. Juhász pusztá gonoszsgából hívatott be másnap magához, és közölte, hogy sikerült letartóztatniuk.

- Hanem téged így nem tudtunk volna elkapni! - mondta, és biztosra veszem, hogy nemcsak megjárta az elképedést. - Biztosan korábbi szerelvénnel utaztál volna, és távolabbi állomáson szállsz le, hogy messziről körülnézhess, mi történik a Rómain.

Vagy még azt sem - teszem hozzá utólag. Bizonyos, hogy a rendőrség nagy erővel vonult ki az akcióra, megszállta a korábbi szerelvényeket, a távolabbi állomásokat, sőt a környéket is, és fölismerhettek volna akkor is, ha nem esem egyenesen közéjük. Csakhogy a Rómaira nemcsak HÉV-vel lehetett eljutni, hanem vasúton is, vagy az újpesti hídon keresztül gyalog is a Duna partján, Aquincumon át, vagy Ürömön keresztül, leszállva a solymári állomáson, s még más módokon is egy akkora terepen, melyet egy hadsereg is nehezen ellenőrizhetett sikeresen. Mindez együttvéve sem zárta volna ki a lebukás lehetőségét, de az ésszerűség határán belül tartotta volna a kockázatot. Ebben az esetben is a nyomozók lehetőségeinek lebecsülése volt a tulajdonképpeni hiba.

Ami pedig az én ügyemet illeti, most úgy látom, legjobb lesz visszafordulnom egy kissé, mielőtt hozzákezdenék - bár az első megfogalmazásban itt zavartalanul haladtam tovább. Újraolvasva azonban úgy látom, nemcsak az rossz, amit erről írtam, hanem éppen emiatt korábban is tettem néhány megállapítást, ami kiegészítésre, sőt korrekcióra szorul. Őszintén szólva nem okozna nehézséget, sőt nagyon is kedvemre való lenne, hogy néhány mondatnyi átírással a nyomát is eltüntessem tévedéseimnek, csak éppen avval megsérteném legfőbb törekvésemet, azt ugyanis, hogy amennyire ez emberileg egyáltalán lehetséges, tárgyilagosan mondjam el egykori dolgaimat.

A következő több mint három évet börtönben töltöttem, aki pedig ilyen hosszan élt a börtön természetellenes körülményei között, aligha úszhatta meg, hogy jelleme kisebb-nagyobb torzulásokat ne szenvedjen, ne uralkodjanak el rajta apró mániák. Ezek a szabadulás után nyomtalanul eltűnnek ugyan, de kedvezőtlen körülmények között kiderülhet, hogy észrevétlenül, de szívósan éltek tovább.

Az, hogy fogságom egész ideje alatt sírni támadt kedvem, ha eszembe jutott, hogy Magdával végül is nem találkoztam azon a húsvét hétfői utolsó kirándulásomon, tulajdonképpen még normálisnak is mondható. Durva gyerekeség volt azonban, hogy egy másik mulasztásom is mindig elkeserített. 1941 telén ugyanis, valahányszor Tóth Mihályhoz utaztam találkozóra, át kellett szállnom a Nyugatinál, és ott állt egy kis cukrászda, amely a kirakatában flódnit kínált. Ez a flódni egy almával, dióval és mákkal töltött tésztaféleség, melyet én kora gyerekkorom óta hallottam dicsérni, de sohasem kóstoltam. A kirakat előtt elhaladva minden alkalommal gondoltam, hogy vennem kellene belőle, de nem vettem, mert meglehetősen drága volt. A börtönben pedig káromkodtam dühömben, amiért fukarságomban még ettől az élvezettől is megfosztottam magam.

Persze ezek jelentéktelen apróságok. Amit be kell vallanom, az az, hogy a három év alatt elkeseredetten és sötéten gyűlöltem Gács Lászlót, lényegében őt téve felelőssé minden bajomért. Amikor először találkoztunk a felszabadulás után - még most is pontosan emlékszem, hogy a hűvösvölgyi Nagyréten, a párt valamilyen ünnepségén -, szempillantás alatt elszállt belőlem minden gyűlölet, és örömmel szorítottam meg a kezét. És íme, most mégis kiderül, hogy néhány nagyon fontos kérdés úgy belém rögzült, hogy teljesen gyanútlanul úgy mondom el, ahogyan kiókumláltam negyvenkettő és negyvenöt között, a börtönpszichózis idején. És csak újabb olvasáskor veszem észre, hogy bizonyíthatóan nincs igazam.

Így a Rezi-ügyről szólva elfelejtettem elmondani, hogy a Területi Bizottság tagja, sőt az Újpesti Bizottság összekötőjeként magam is meggyőződéssel tartottam őket frakciósnak, s mivel nem ismerem rehabilitálásuk okát, mértékét, okmányait, egyáltalán nem vagyok abban a

helyzetben, hogy megállapítsam, a személyes ellentétek kialakulásában kinek milyen szerepe volt. Azt persze nem kell visszavonom, hogy nem egyet közülük személy szerint rendkívül sokra tartottam, de hiszen azt még Gács is mindig hangsúlyozta, hogy Földes Lászlót például nagyra becsüli.

Azt elmondtam ugyan, hogy Gács jelentése után Rózsa Ferenc azért találkozott velem, hogy eldöntse, alkalmas vagyok-e a TB munkájára, s azt is, hogy arról kellett meggyőződnie, nem értem eléggé a függetlenségi politikát, és beszámolóm a kispesti értekezleten is rosszul sikerült. Hanem arra már nem jöttem rá, hogy ezek szerint leváltásomat sem Gácsnak, hanem magamnak köszönhetem - bármilyen okból is szerepeltem rosszul Rózsa Ferenc előtt.

És most a legfontosabb: ha a lebukás Reziékről valóban áterjedt a pártfrakcióra, akkor javaslatom elutasítása súlyos konspirációs hiba volt. De ebből nem következik, hogy ez lett volna a lebukás oka. Tisztára a véletlenen múlt, hogy éppen akkor került rendőrkézre két frakciós, amikor a kormány elhatározta, hogy a KMP-vel végezni fog. Az sem változtatott volna a következményeken, ha javaslatomat végrehajtják, hiszen nemcsak az összekötőjük bukott le utánuk, hanem a bizottság cipész tagja elárulta a bőrösszakszervezetben dolgozó kommunistákat is. Márpedig a detektíveket az sem hatja meg, ha kiderül, hogy mi közben „lehagytuk” a bizottság tagjait. Semmivel sem kínozták volna őket rövidebb ideig.

Legjobban azonban azért haragudtam Gácsra, mert illegalitásba küldve összeköttetés nélkül hagyott. És ez jogos is lenne, ha én nála sokkal tapasztalatlanabb lettem volna, és nem ismerem magam is kitűnően a konspiráció követelményeit. Így azonban csak azt mutatja, hogy a lebukások híre mindkettőnkre annyira fejbe csapott, hogy azon az egyen kívül nem gondoltunk semmire. Amikor pedig eltűnt a szemem elől, a hibát már semmiképpen nem lehetett kijavítani.

Most már beszélhetek arról is, hogy a börtönben, lényegében számomra ismeretlen körülmények között, a csendőrség előtti magatartásom miatt kizártak a pártból, és 1945-ben a pártbíróság jóváhagyta a határozatot. Én a pártbírószágtól más ítéletre számítottam, súlyos állapotban, kórházból mentem el a tárgyalásra, s az ítélet megrendített. Kétségbe azonban nem estem. Gondoltam, bűnömöt majd jó munkával jóváteszem - erre volt példa az illegalitásban is. Ami azt illeti, egy évvel később fel is vettek a pártba. Hanem azt még nem sejthettem, hogy a kizárás pusztán ténye milyen rettenetes teher lesz a személyi kultusz körülményei között. Hogy éveken keresztül, bármilyen reakciós csirkefogóval kerüljek össze, elsőként neki adnak igazat, hiszen én már voltam kizárva a pártból. S hogy negatív legendák fonódnak a fejem köré, melyek odáig vittek, hogy amikor emlékhellyé avatták az Andrássy-laktanyát, a Budapesti Pártbizottság titkára az én állítólagos érdekemben tanácsolta a rendezőknek, ne hívjanak meg rá, hiszen: „hogya fogok a szemébe nézni azoknak a fiatal elvtársaknak, akiket én árultam el?” Ez végleg sok volt. Összesen négyen voltak ilyenek, és talán ezt hihette még egy - itt nem érdekes - pesterzsébeti elvtárs is. Viszont több tucaton tudták, hogy szembesítéskor ők ismertek fel engemet és nem fordítva.

Hogy ilyen későn vállalkoztam e könyv megírására, annak sok oka van. Nem utolsó közülük, hogy ilyen előzmények után kellett volna kizárásomról beszélnem. Annak, hogy a rendőröknek sikerült megtörniük, volt bizonyos enyhítő körülménye is. Szerződésemtől kikötöttem a kiadónál, hogy jogom lesz elmondanom. Most azonban görcsöt kaptak az ujjaim. Saját eddigi életemmel fordulnék szembe, ha többet mondanék, mint az első elvtársnak, akitől megtudtam ítéletemet.

Ez a Csillagbörtönben történt, ahová Schönherz kivégzése után néhány nappal szállítottak perünk fővádoltjaival és Péter Györggyel, az 1936-os lebukás egyik vádlottjával. Két cellában

helyeztek el bennünket. Az egyikben elődeink kiharcolták a jogot, hogy oda csak beleegyezésükkel helyezhessenek el embereket, s azért az egész katonai osztályon kommunista zárkának nevezték. Én a másikba kerültem, de ott is csak kommunisták vagy szerb partizánok ültek.

Minden börtönnek megvoltak a különleges szokásai. A Csillagnak például az, hogy vasárnap délelőtt 11 óráig a cellák ajtaja nem volt bezárva, s a rabok a börtönőrök hallgatólagos beleegyezésével meglátogathatták szomszédaikat. 1943-ban megérkezett a Margit körútról 36 két másik elítélte, Sebes István és Kiss Zsigmond. Ők a kommunista zárkába kerültek. Következő vasárnap átjött hozzánk Péter György, s engem magukhoz hívott. Még útközben közölte, hogy az újonnan jöttek elmondták a lebukásunkról szóló párthatározatot. Ebben az is szerepel, hogy engem kizártak a pártból. Cellájukban hivatalosan közölni fogják velem a határozatot, de őt megbízták, kérdezzen meg előbb, tiltakozni akarok-e. Mondtam, nagyon csodálom, hogy minden meghallgatásom nélkül így hoztak rólam határozatot, hiszen könnyen bizonyítható, és a kintieknek tudniuk is kell, hogy kilenc héten keresztül senki sem bukott le miattam, és hogy végül is csak négy nevet árultam el: két nyomdászét és két kispestiét. Hanem tiltakozni nem fogok. Nincs hozzá jogom. Én elfogadtam azt a törvényt, hogy egyetlen ember beköpésének büntetése is a kizárás.

Van még ehhez valami hozzátenni valóm? Igen, de nagyon rövid. Csupán azt szeretném bizonyítani, nem vártam meg a párt határozatát ahhoz, hogy elítéljem magamat. Mikor a kémelhárítóról átvittek a Margit körútra, a már hetek óta ott raboskodó bátyámtól megtudtam, hogy míg a kémelhárítón voltunk, meghalt az apánk, és azt üzente halála előtt, hogy teljesen megbízik bennünk. Ekkor írtam egy verset, mely híven tükrözi akkori érzelmeimet.

*Jó éjt, apám! Jobb is volt sírba bújni
hetvenkét évvel, téli őregen,
mint reszketősen új hírekre lesve,
újra virradni minden reggelen.
A föld megáll. A holtak megnyugosznak.
A drága, zöld fű újra nagyra nől:
Mit bánod már, győzünk-e vagy levernek?
És így vagy úgy, világod romba dől!*

*Vigasztalan szemed most gyakran látom.
Mélyen barázdált, széles homlokod.
Reménytelen, keskenyre száradt szájad,
és könnyeid hullását arcodon...
Vallás, haza, család és kötelesség
véres fogú vad patkánycsapda lett...
Ha volt is egykor méze életednek,
sorsod ezer bűnhődés sorsa lett.*

*Vén Don Quihote! Küzdöttél és csalódtál,
mert gyáván csaltál s tehetségtelen...
Minden vonásom benned feltalálom
és riadtan keresem végzetem.
Lobbanni föl, s kihunyni mint a szalma,
ehhez értettünk mindketten nagyon.
Hittél magadban... Vajon maradt-e bennem
önnön magam iránt még bizalom?*

*A föld megáll, a holtak megnyugosznak,
reánk hagyják a terhes életet,
reánk hagyják a küszködések lázát,
örömök kínját, szép félelmeket...
A lábunk sírnál, fejünk felhők alján,
keskeny vállunkon szédítő teher
- Tetőled van, ha egy-egy drága percem
minden szép örületbe belever.*

*Én élek még, s nem békélek magammal,
mert igazságunk igazság maradt.
Jóéjt apám! Címerpajzsod felvettem:
Piros mezőben sárga tökharang.
S ha félek is, de hitből és muszájból
harangozok halálos holtomig -
csak nem tudom, kísér-e más síromba,
mint búcsúvers. Fiamtól. Mint ez itt.*

Július 31-én vittek át bennünket a Margitba. Mi voltunk az utolsó transzport. Sorban kellett állnunk a földszinti folyosón, amíg elismervény ellenében átvették holmijainkat. Volt ott egy inkább fiatal, mint középkorú férfi, mint később megtudtuk, közismert félkegyelmű, házimunkás a mosodából, akinek megengedték az örök, hogy ott csellengjen körülöttünk, s időnként ránk vicsozítsa a fogát. Egyszerre odaugrott Schönherzhez, és megszorította a nyakát:

- Téged fel fognak akasztani!

Aztán hozzám lépett, és a vállamra ütött:

- Te életben maradsz!

Hangsúlyozzam, hogy nem voltunk babonások? Anélkül is végigfutott hátunkon a hideg! Elképzelhetetlen volt ez a telitalálat! Akkor még nem ismertük azt a bizonyos vádiratot, amely szerint nem lehetett ránk halálbüntetést kiszabni, s amely túl hosszú ideig ringatott hamis biztonságban bennünket, és lelkünk mélyén attól tartottunk, hogy a jóslat valóban beteljesedik. Valahogyan furcsán egymásra mosolyogtunk, s azután sokáig nem említettük ezt az incidenst. Én majd csak Szegeden beszéltem róla először. Szégyelltük magunkat egymás előtt.

Az első hetekben senkivel nem kerültem egy cellába ezek közül a társaim közül. Hanem a fegyházban ragyogóan megszervezett s eléggé tekintélyes kollektíva működött, a régebben ott ülők az újonnan jöttekkel felvették a kapcsolatot. Schönherzcel Weil Emil és Seres István tárgyaltak, engem Péter György hívatott magához, aki a mellettünk levő cellában egy körkötő gépen dolgozott. Nemsokára azonban Schönherzet valamiért áthozták a mi zárkánkba, s evvel számomra is megkezdődött a perre való készülődés időszaka. Máté György és Vida Ferenc *Hűség és hűtlenség* című könyvéből tudom, hogy Schönherz Vidával mint jogással külön is tanácskozott, és kétségtelen, hogy Weiléssel is megbeszélte terveit, sőt azt is biztosra veszem, olyan ügyvédjének is kellett lenni, akin keresztül a kinti elvtársakkal is tartotta a kapcsolatot. Mindezekkel azonban csak ritkán, és korlátozott időre tárgyalhatott, míg velünk, cellatársaival, ha kívánta, megszakítatlanul is, napokon át. Mivel pedig a tárgyalásra sok taktikai kérdést kellett tisztázni, közülünk is sokkal tanácskozott. Biztosan én már csak Non Györgyre és a felszabadulás előtt meggyilkolt Salgó Lászlóra emlékezem. A sok tisztázásra váró probléma közül itt én csak azzal az eggyel kívánok foglalkozni, amelyik a pernek nem taktikai, hanem stratégiai kérdése volt, s amelynek következtében tárgyalásunk minden más kommu-

nistaellenes bírósági tárgyalástól különbözött. Legalábbis én úgy tudom, ez volt az egyetlen eset, amelyben a védelem a vádlottak érdekében politikai tanúkat megidéztetett.

Hogy ez a gondolat Schönherztől magától származott-e, vagy másoktól, azt nem tudom, annyi bizonyos, nem a mi cellánkban született, mi már mint többé-kevésbé elhatározott tényről értesültünk róla. A javaslattal teljesen egyetértettünk, de ez nem jelentette azt, ne tudtuk volna, mekkora kockázatot is vállalunk vele. Személyüket mi is, és mindazok, akik a névsort segítettek összeállítani, a legnagyobb gondossággal igyekeztünk kiválasztani, de pusztá megnevezésük is mutatja, hogy kísérletünk mégsem volt veszélytelen. A Népszava főszerkesztőjén kívül, kihallgatásuk sorrendjében, a következőket idéztettük meg: Baráti Huszár Aladárt, Budapest volt polgármesterét, az OTI vezérigazgatóját, Andorka Rudolf volt tábornokot, Horthy Franco mellé kiküldött első nagykövetét, Szekfű Gyula akademikust, történészt, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter barátját, Bajcsy-Zsilinszky Endrét, és Barankovich Istvánt, az Esti Kis Újság szerkesztőjét, a liberális katolicizmus egyik ismert egyéniségét. Barankovich kivételével valamennyien a jobboldalról, sőt Horthy köréből jöttek, a kommunizmus elkötelezett ellenségei voltak. Az egy Bajcsy-Zsilinszky kivételével akár csak két évvel korábban is, ha kommunistákról kell nyilatkozniuk, felébred bennük a gyalázkodás ösztöne, s maga Bajcsy-Zsilinszky, bár már évek óta következetesen és megfélemlíthetetlenül németellenes volt, mint ez minden róla szóló visszaemlékezésből egyértelműen kiderül, 1942-ben még a közös németellenesség ellenére is elképzelhetetlennek tartotta, hogy a kommunistákkal baráti szövetségre lépjen.

Lehetetlennek gondolom, hogy szabadlábon levő és a politikusok véleményét naprakészen ismerő elvtársak ösztönzése nélkül egyáltalán megszülethetett volna ez a vakmerő elképzelés. De az ő tanácsuk sem jelenthetett garanciát, hiszen Barankovich például elképesztően ellenségesen viselkedett, személy szerint is megpróbálta víz alá nyomni a fejünket. Ennyi év elmúltával nem is merek felelősen vallani arról, vártuk-e egyáltalán, hogy a tanúk kiállanak mellettünk. Úgy emlékszem, voltak bizonyos reményeink. Hogy milyen mértékű segítséget vártunk? Nagyobbat, mint Baráti Huszár Aladárék nyújtottak, és kisebbet, mint Bajcsy-Zsilinszkytól kaptunk. Hanem annyi bizonyos, nem csak, sőt nem is elsősorban azért idéztettük meg őket, hogy az ítéletek súlyosságát igyekezzünk csökkenteni. Ekkor már ismertették velünk a vádiratot, ebben pedig olyan paragrafus alapján emeltek ellenünk vádat, amely halállal nem volt büntethető. Sajnos még nem ismertük az új „politikai divatot”, nem hittük, hogy a hadbíróság még a törvényesség formai látszatára sem fog ügyelni. Az érvényes jog szerint az ügyész csak az esetben változtathatta meg a vádját, ha a tárgyaláson olyan adatok merülnek fel, melyekről a vádirat elkészítésekor még nem tudhatott. Ez pedig elképzelhetetlen volt. Biztosra vehettük, hogy nincs közöttünk áruló. És valóban, senki nem vallotta magát bűnösnek. Így annál föltűnőbb volt, hogy az elnök és az ügyész csupán néhány jelentéktelen kérdést tett fel a vádlottaknak a pártban betöltött funkciójukról és meg sem próbálta bizonyítani, hogy elkövették a hűtlenség büntettét. Nem tudhatom, az szerepelt-e a forgatókönyvben, hogy az elnök a tanúknak majd megengedi, hogy vallomásuk megtétele után a tárgyalóteremben maradhassanak, de megengedte, s így jelentős politikusok jelenlétében hangzott el az a soha meg nem ismételt s jogilag elképzelhetetlen eset, hogy az ügyész arra hivatkozva változtatta meg a hivatkozott paragrafust és kért a fővádlottakra életfogytiglani fegyház helyett halált, hogy titkárnője rosszul gépelte le az iratot.

Márpedig mi, a halálbüntetésen kívül, semmi egyebet nem vettünk komolyan. Teljesen mindegy volt számunkra, tizenhat évet kapunk-e vagy kettőt, biztosra vettük, hogy mindkettő letöltése előtt kiszabadít vagy a forradalom, vagy a szovjet hadsereg. Mi tehát a tanúk felvonultatásától azt vártuk, hogy az országos politikára hassanak. Egy este Schönherz azt fejtegette nekem, hogy ha ez a nemrég jobboldali társaság, történetében először, csupán

tartózkodni fog attól, hogy ellenünk támadjon, már az is a német szövetség elleni állásfoglalásként értékelhető. Bajcsy-Zsilinszky pedig - vélte - el is fogja mondani aggályait.

Ennyire számítottunk biztosan, és ezt el is értük. Mert a többiekhez képest légiessen súlytalan Barankovich vallomása nem sokat nyomott a latban, Bajcsy-Zsilinszky szereplése pedig részben az elnök és az ügyész bornírt ostobaságának is volt köszönhető.

Hanem a tanúvallomásokról nem maradt fent jegyzőkönyv, s így mindenkinek joga van róluk azt írnia, amire emlékezik. Mivel pedig mi, és nemcsak mi, teljes sikerünknek értékeltük azokat, továbbá kissé már feledésbe ment, hogy akkoriban már az is szinte hazaárulásszámba ment, ha valaki nyilvános szereplésen tartózkodni merészelt a kommunisták szidalmazásától, ezért gondolják úgy többen is, hogy a tanúk finoman bár, de megpróbáltak bizonyos mértékig mellettünk is beszélni. Én erre nem így emlékezem, de a vitának attól a részétől, melyben csupán memória áll memóriával szemben, tartózkodom. Módomban volt viszont Dachauban összeismerkednem Baráti Huszár Aladárral, és sokat beszélgettünk - különben rövidesen bekövetkező - halála előtt. Már bemutatkozásomkor megmondottam, hogy látásból ismerem. Harmadrendű vádlott voltam a perben, melyben ő vallomást tett a VKF bírósága előtt. Nagyot sóhajtott:

- Keserves ügy volt! Talán egy kissé neheztettem is magukra, amiért belerángattak. Mert azt tudniuk kellett, hogy nem túlságosan szeretem magukat. Azt is, hogy az adott helyzetben a politikai becsület kérdése, hogy erről hallgatni fogok. Tudja, hányan mondták azután, hogy hazafiatlanul viselkedtem a bíróság előtt?

- El tudom képzelni. Bizonyára azok, akik elsőnek álltak az ország megszállásakor a német szuronyok elé...

Idegesen nevetett, nem felelt. Másnap azonban, kikérdezve születésem és iskoláim felől, megtudva, hogy abszolváltam a jogot, s hogy első osztályú posta-főfelügyelő volt az apám, mint az úri körökben el is volt várható, letegezett. Engem apám annak idején arra is megtanított, hogy a névjegy négy sarkának nyolc lehetséges behajlítása közül melyik mit jelent, tehát udvariasan megkérdeztem:

- És nem lesz az kissé különös, ha egy kommunista kedves bátyjának nevez?

- Semmivel sem inkább, mint hogy egyazon rabságban ülök vele! - felelte. - Különben az a vén agyalágyult meggyőződött arról, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endrének volt igaza.

Különböző kontextusok folytán nem lehetett kétségem, hogy a vén agyalágyultnak Horthyt nevezi...

Ami Bajcsy-Zsilinszky vallomását illeti, annak több leírását olvastam magam is. Tulajdonképpen egyik sem tetszett, pedig szó szerint a valóságot írta mindegyik. Csak éppen annyira bátornak akarták mutatni a tanút, hogy hősiességét végül sikerült elsikkasztaniuk. Valóban rettenthetetlen ember volt, de ez a kifejezés nem azt jelenti, hogy sohasem félt. „Nur Narren fürchten nichts!” - írja Heine, s ő igazán tudja, mit beszél. Bajcsy-Zsilinszky okosan volt bátor, nem esztelenül. Tudta, mit vállal a bíróság előtt, s azt hiszem, nem örült neki. Az elnök kérdésére, mit tud ügyeinkről elmondani, azt felelte ő is: semmit. A témát nem ismeri. De mikor Schönherz Zoltán megkérdezte tőle, igaz-e, hogy a parlament külügyi bizottságában ő is ellenezte a németek oldalán a háborút, habozás nélkül igennel felelt, sőt néhány szóval el is magyarázta, miért. Akkor az elnök, Schönherznek mondva, de úgy, hogy a tanú is értsen, azt mondta: „A képviselő urat ott védte a mentelmi jog!” Bajcsy-Zsilinszky felpattanva válaszolta:

- Az véd engem itten is.

Ekkor jött a nehéz kérdés, amire nem sokan mertek volna igennel válaszolni a polgári politikusok közül:

- Képviselő úr, el tudja képzelni, hogy a kommunisták között is lehet hazafi?

Most nem sietett a válasszal. Leszegte ősz fejét. Gondolkodott. Kommunistákról elismerő szót nyilván nem mondott 1919 óta egyetlen politikus sem nyilvánosság, pláne hatóság előtt. Igaz, hogy védte a mentelmi jog, de a képviselőház, éppen idézett felszólalása miatt, akkor már visszahívta a külügyi bizottságból, és kevés kétsége lehetett, hogy ha a katonai ügyészség ezt kéri, a Ház a mentelmi jogát is fel fogja függeszteni.

Kiegyenesedett:

- Olvastam néhányat az írásaik közül, és meg kell mondanom, éreztem bennük bizonyos hazafias aggodalmat...

Az elnök szemmel láthatóan elképedt. A kijelentés elég nagy politikai nyilvánosság előtt hangzott el, mert a tanúknak megengedte, hogy vallomásuk megtétele után a teremben maradjanak. Ilyen körülmények között nem volt ajánlatos kudarcába beletörödnie. Volt egy még nehezebb kérdése is, feltette azt. Erre igennel válaszolni ugyan nem volt büntetendő cselekmény, de a politikus, aki erre vállalkozott, az akkori körülmények között, a minden erővel szított gyűlölet közepette kockáztatta egész karrierjét.

- De hiszen a kommunisták zsidók! Zsidókról is el tudja képzelni, hogy szerethetik a hazájukat?

A kommunisták természetesen nem voltak zsidók. Hanem az elsőnek tárgyalásra került csoportot úgy állították össze, hogy abban lehetőség szerint csak zsidók szerepeljenek. Ennek érdekében a legelemibb jogász logikát is figyelmen kívül hagyták. Tóth Mihályt, aki a központi bizottság tagja volt, nem lehetett kihagyni a fővádlottak közül. De például Kasztel András ügyét velünk tárgyalták, Kállai Gyuláét pedig egy más alkalommal, pedig ők ketten egy szerkesztőségben dolgoztak, és éppen azzal vádolták őket, hogy a Népszavánál kommunista sejtet kívántak alakítani. Jellemző volt a szélsőjobboldal teljesen elvadult erkölcsére, hogy zsidónak születni még annál is nagyobb bűn volt a szemükben, mint önként vállalni a kommunista meggyőződést.

És Bajcsy-Zsilinszky ismét lehajtotta a fejét. De most csak egy pillanatig habozott:

- Igen! - nézett szembe a bírósággal. - Zsidókról is el tudom képzelni, hogy jó hazafiak!

Itt érnek véget, különben nagyon helyesen, a visszaemlékezések. Hanem a valóságban még nem fejeződött be a kihallgatás. Mint a klasszikus athéni színielőadásokon, a tragédiára szatírtjáték következett. Az ügyésztől a bíróság elnöke, Topolay hadbíró százados vette át a szót. Ő még nem, adta fel.

- Hogy tételezheti föl ezekről, akik...

Hirtelen abbahagyta, és Kasztel Andrásra mutatott:

- A maga családja például mikor jött be az országba?

Kasztel rendkívül szellemes fiú volt. Egy ragyogó ötlettel sikerült fölmentését is elérnie. Azt vallotta ugyanis a kémelhárítón, hogy kommunista előadást tartott a VII. kerületi pártszervezetben, melyen ott volt Pajor Rudolf, a párt főtitkárhelyettese is, de saját magán kívül senki nem jött rá, hogy kommunista elveket propagál. Mi többiek valahonnét megtudtuk vallomását, és meglehetősen lenéztük érte, mivel a teljes behódolás jelének hittük. Csakhogy a tárgyalásra tanúként beidéztette Pajor Rudolfot, aki megerősítette, hogy ő Kasztel előadásában nyomát

sem fedezte fel a kommunista elveknek, azután védőügyvédje, Riesz rámutatott arra, hogy elképzelhetetlen olyan kommunista előadás, melyet a munkáspolitikai szakértői ne ismernének fel, és arra való hivatkozással, hogy a katonai bíróság gyakorlatában már volt erre precedens, kérte védencének felmentését, mivel vallomása ellentmond önmagának.

Szóval Kasztéi felállt, és angyali szerényen felelt:

- Kérem - mondta bocsánatkérően -, hogy a családom pontosan mikor jött az országba, azt nem tudom. De a faluban, ahol lakunk, az én családomé az ismert legöregebb sírkő. Öregebb, mint a grófi családé vagy mint a parasztoké...

Topolay zavarba jött:

- Ilyesmi előfordulhat! - dadogta alig hallhatóan.

Én pedig elámultam ezen a fantasztikus véletlen.

Emlékeznek a két besüppedt sírkőre a Sárgátya partján? Akkor mondtam, hogy erre a témára van még egy poémom, amit egy író sem merhetne megreszkirozni, csak a történelem! És ott utaltam rá, hogy ez a poém a berzencei Kasztelekkel kapcsolatos.

Kasztel Andrást ismertem a szerkesztőségből, de eléggé felületesen, nem tartozott a barátaim közé. S mivel neve éppen nem volt ritkaság, nem gyanakodtam, hogy esetleg rokonok vagyunk. Hanem itt, a tárgyaláson, fel kellett ismernem, hogy az én sírköveimről beszél, ha kicsit pontatlanul is, mivel pedig láttam, hogy Topolay, szemét végig jártatva, új áldozatot keres, fohászkodni kezdtem, engem hívjon fel másodiknak ez az állat! Az akkoriban jól ismert Bridzs-istenke, aki megjutalmazza a bátrakat és ügyeseket és megszegyeníti az ügyetleneket, meghallgatott, s az elnök rám mutatott. Én pedig iparkodtam szerénységben is utolérni Bandit. Nem javítottam ki, hogy tulajdonképpen nem Berzencén van a két sírkő, hanem egy faluval arrébb, és a grófi család tulajdonképpen csak bárói, mindössze azt közöltem, hogy az én őseim sírköve is a legrégebb - és így tovább.

Topolay előbb elsápadt, aztán rám ordított:

- Hogy lehet ez két esetben is?

- Úgy - suttogtam -, hogy harmad-unokatestvérek vagyunk!

Most már föladta Topolay is. Nem volt több kérdése a tanúhoz. Kasztelt másnap átszállították a Gyűjtőfogházba, de az ítélethozatal alatt, a tárgyalás szünetében még sikerült tisztáznunk, hogy valóban rokonok vagyunk.

Mint ismeretes, Schönherzet halálra ítélték. És evvel kezdődött az a hősköltemény, ami nemcsak barátai emlékezetében hagyott felejthetetlen nyomot, hanem még börtönőreit is hitetlenkedő és berzenkedő elismerésre kényszerítette. Nem tagadom, én odakint nem túlságosan szerettem őt. Nincs ebben sem szégyellnivaló, sem szentségtörés. Akkor sem tudtam volna ellene semmi konkrétumot mondani: egyszerűen nem egyezett a természetünk. Ilyen előfordul az azonos nézeteket valló emberek között is. Csak amikor egy szobába kerültünk - a nyomozás utolsó napjaiban, a DEF-en, és láttam, hogyan tudja még a csendőröket is akarata szolgálatába állítani -, nőtt meg hirtelen a szememben. Az ítélet után pedig nekem kellett volna megmondanom a cellában, hogy halálra ítélték, s felfelé menet azon törtem a fejem, miképpen tudom ezt a jelenlétében megoldani. Amikor azonban megérkeztünk - én jöttem elől, ő a hátam mögött -, mikor ránk zárták a cellát, hátát az ajtónak vetette, és elmosolyodott:

- Halálra ítélték...

De nem, engedjék meg, hogy itt átvegyem egy sokkal régebbi leírásomat abból az időből, mikor még elevenebbek voltak az emlékeim. És ráadásul nem is egyes szám első személyben beszéltem el.

„Barátunk a Margit körúti fegyházban ült, abban a cellában, mely közvetlenül az udvaron felállított bitófa fölött volt.

Lent az udvaron Schönherz Zoltán kivégzésére készültek.

Bent a cellában halálos csend volt. Horthy pribékjei hetven embert zsúfoltak össze egy tíz fogolyra méretezett zárkában, s ezeknek többségét kémkedésért vagy feketezésért ítélték el. De ezek sem mertek beszélgetni.

Éppen egy héttel korábban Borkanyuk Alexát, a ruszin kommunista párt titkárát vezették a halálba az ablakok alatt. A Szovjetuniót, a Vörös Hadsereget, a békét élte, s nekik még most is fülükbe csengtek búcsúszavai. Csak a legyőzött halálfélelem kölcsönözhet emberi hangnak ilyen eksztatikus erőt. Mintha ezt mondta volna a hang: »Az élet gyönyörű és rettenetes, hogy engem kiszakítanak belőle. De minket, kommunistákat a halál sem tud térdre kényszeríteni. Ha el kell pusztulnom, akkor is éljen a párt, éljen a Szovjetunió! Nem bántam meg semmit, ha még lenne is választásom, akkor is mindent előlről kezdenék!«

Borkanyukról mindenki tudott, de a cella lakói közül senki sem találkozott vele. És most már ilyenek is fog emlékezetükben megmaradni: egy rettenetes bátor kiáltás, egy utolsó hősi gesztus: éltem, harcoltam, hiába öltök meg, halálom senkit nem fog a harc folytatásától visszariasztani...

De Schönherz Zoltán, mielőtt a siralomházba vitték, itt élt közöttük, ebben a cellában. Ide hozták a tárgyalásról, amelyen kimondták rá a halált, és ők látták ajkán azt a mosolyt, mellyel közölte ítéletét. Ők nemcsak nagyságának híre miatt tisztelték, hanem ezer és egy okból szerették is. Szerették tojásdad arcát, lányosan nagy, sötét szemét, melyet félig eltakartak lebecsátott szempillái, szerették nyugalmaért, feléjük sugárzó gondoskodásáért, kedvességéért, mindenért... Most úgy várták az udvarról búcsúszavait, hogy elsősorban nekik kell majd elmesélniük a világnak az elvtársak között eltöltött utolsó napjait, egyetlen hangot sem akartak elveszíteni. Úgy figyeltek, hogy arcukból kifutott a vér, és se kezüket, se lábukat nem bírták mozdítani.

Ami barátunkat illeti, őt még egy különleges, szinte frivol félelem is gyötörte. Ő nem a cellában találkozott először Schönherzcel. Két éven keresztül együtt dolgozott vele. Szerette volna magának azt a Schönherzet megőrizni, akit ismert, de tudta, hogy az utolsó percek benyomásai eltörölhetetlenek lesznek, s azt hitte, hogy a halálfélelem mindent uniformizál, s a búcsúzó Schönherz jobban fog a búcsúzó Borkanyukhoz hasonlítani, mint korábbi magához.

S ekkor, ebben a mérhetetlen figyelemben, egyszerre meghallották az alig hallhatót. Odalent nyílt és csukódott a kapu, és három ember lépkedett a homokos udvaron. Egy pillanatra még a szívek is megszűntek dobogni, de azután felcsendültek Schönherz búcsúszavai:

- Éljen a Szovjetunió! Éljen a szabad, független Magyarország!

Megborzongtak. Barátunk arcát elöntötte a vér.

Ebből a hangból nem áradt izgalom. Mintha még mindig köztük volna a cellában, s a bolsevik párt történetéről tartana előadást... »Látjátok - mondta a hang -, ez a legfontosabb, az egyedül fontos a világon: a nép, a párt, a Szovjetunió. Hiába érzik ezek itt erősnek magukat, mert elpusztítanak egy kommunistát! Mit számít Schönherz Zoltán élete azokhoz az erökhöz képest,

amelyek hivatta vannak ezt a harcot eldönteni? Ne aggódjatok: a győzelem biztos, és mellékes minden egyéb.«

Szinte már embertelen volt ez a nyugalom. A cellában mindenki felállt, és lángoló arccal fordult az ablak felé.

És akkor hallotta barátunk, hogy a búcsúzó hangja egy pillanatra megcsuklik, vagy talán meg sem csuklott, csak szokatlanul hosszú szünetet tartott két szó között: Éljen a... béke! S ebből megértette, hogy a halálra ítélt most búcsúzott az élettől, Schönherz Zoltán életétől, amely ugyan végtelen keveset számít a párt ügyével összehasonlítva, de harcos és makulátlan élet volt, s egy szívből jövő sóhajtást megérdemel.

Barátunk levette a szemüvegét, és lopva, hogy a többiek ne lássák, megtörölte a szemét.”

Így történt, ahogyan leírtam. Azután persze körülnéztem, és láttam, hogy a többiek is könnyeznek, és ők is szégyellik magukat a társaik előtt. Mert nálunk, Európában az a szokás, hogy a férfinak akkor is röstellnie illik, ha sír, amikor tulajdonképpen az lenne a szégyen, ha száraz maradna a szeme.

Hogy azután mi történt odakint, azt csak a párttörténetből és mások visszaemlékezéseiből tudom: hogyan szervezték újra a pártot, és hogyan folytatták a politikát, amit mi kezdtünk el. Egyről soha nem olvastam, úgy derítettem ki külön nyomozással, barátaimmal beszélgetve, akik kimaradtak ebből a lebukásból. Azt, hogy az elvtársak, mellőzhetetlen szükségből, mintegy mellékesen, megtanulták, hogyan lehet bejelentő papírokat és más iratokat szerezniük, és biztosítani azt, hogy tömegesen élhessenek illegalitásban. Meglepetésemre mintha nem is vették volna észre, hogy evvel ismét elsajátítottak egy olyan tudományt, amely nélkül a továbbiakban nem is lehetett volna progresszív mozgalmat fenntartani Magyarországon.

VIII. Felszabadulásaim története

*Hat óra öt. Kelned kell. Ég a lámpa.
Kéken dermed a meritőpohár.
Reszel az ing, ormótlanodik a bakancs
s a rozsdás csajka levesedre vár.
Egy foszlány álom, míg magadra hányod
ruháidat, még lanyhán átölel,
csak annyira, hogy a teljes ridegség
annál kegyetlenebbül leljen el

mire feleszmélsz. Fordul a kulcs a zárban,
Káromkodnál. Minek? Indulni kell.
Cellád előtted szélesen kitarja,
aki majd este visszaretesz.
A lépcsőn le kopog sok száz fabakancs.
A koporsószeget szól így, ha verik.
Életedbe így verik, míg baktatsz
a Csillagbörtön hosszú perceit.*

No nem, a börtönéveimet nem fogom megírni. Két évem lett volna folytatni ezt a verset, ha tudom, de nem ment. „A Csillagbörtön hosszú percei” - ennyi a lényeg. A többi mind csak ráadás, még az éhezés is. Mert a börtön olyan hely, ahol előrenézve alig látsz el másnap estig, olyan rémisztő távolságban van, ha viszont visszafordulsz, nem hiszed, hogy olyan régóta ott vagy, hiszen mintha csak tegnap lépted volna át a küszöbét. Mert a börtönben üres az idő, nincsen mivel kitölteni. Ugyanazok az emberek, ugyanazok a helyek, ugyanazok az ugyanazok. Ha véletlenül valami szokatlan történik, az több mint valószínűleg kellemetlenség, de mégiscsak megtöri az egyhangúságot, s ezért holnapután már kellemes emlékeid közé tartozik. A börtönben megcukrozod a grenádírmarsot, és lekvárt kensz a fekete retekre, bár gusztus-talannak találod mind a kettőt, és meg is eszed, sőt ízleni is fog, bár később ezért szégyelled magad. Valamelyikünknek egyszer beküldtek az egészségügyi csomagban egy cserép snidlinget vitaminforrás gyanánt, s az őrmester pedig tréfából átengedte a vizsgálaton. Mi aztán a cellánkban körülültük és bámultuk, mintha a legszebb virág lett volna. A legszebb, rendszeresen visszatérő álmom pedig az volt, hogy napsütésben, nyüzsgő embertömegben sétálok a Nagykörúton. Nem történt semmi más. Emberek között voltam, sétáltam, és élveztem a napot. Gádor Béla, a kitűnő humorista együtt volt velem a komáromi vasútépítő században. Ő tréfálkozott avval, legnagyobb vágya, hogy ismét sétálhasson a Körúton, véletlenül neki-ütközzék egy őrnagynak, és udvariasan azt mondhasa neki: pardon. A börtönben még ennél is lejjebb szálltak az igényeim.

Igen, a természetellenes viszonyok valamennyire kiforgatták önmagukból a rabokat is. A börtönben senki sem tarthatta meg változatlanul korábbi énjét, sőt, azt hiszem, szabadulván sem nyerhette vissza azt. A rabság emlékei mindörökre az ember csontjaiba ivódnak. Hanem azután - legalábbis nekem - ott is maradtak. Nem tudom őket a fejembe idézni. Nem tudom elmondani, hogy a börtön mitől olyan rettentően szomorú.

Egyszer például Szegeden, ahová néhány nappal Schönherz kivégzése után szállítottak bennünket, négy napi sötétzárkára ítélték. Automatikusan kemény fekhely járt együtt a fegyelmi-vel, és - ez volt talán a legrosszabb - az amúgy is elviselhetetlenül kevés kosztot is csökkentették kétharmadára. Nehéz büntetés. Ráadásul a Csillag fegyelmi osztályának megérdemelten

igen rossz híre volt. Élén egy erre a célra idomított őrmester állt, akit a kötelességén kívül nem érdekelt semmi sem. Furcsa módon egy igen kedves, jóindulatú fiatal fiú volt a beosztottja. Lehet, hogy megrontottak a tapasztalataim, de nem tudom, csak pályát tévesztett-e, vagy pedig a kémelhárítónak dolgozott.

Szegedre érve a Margit körüti durva, káromkodó örök után kellemesen meglepett az a hang, amely a Csillagban fogadott. Itt is katonai osztályra kerültünk ugyan, de az őrség a hivatásos börtönszemélyzethez tartozott, és a szegedi parancsnokság megtiltotta nekik a foglyok szidalmazását. Csak később jöttünk rá, hogy ez a nyugodt fegyelem nem föltétlenül jó dolog. Nem gázoltak emberi méltóságunkba, de nem fogadtak el megvesztegetést, s aki mégis, az rettentően hamar lebukott. Így osztályos szakaszvezetőnk, aki sok pénzért beleegyezett, hogy beengedi hozzánk a megengedettnél súlyosabb élelmiszersomagokat, katonai bíróság elé került, s csak úgy úszta meg súlyos büntetés nélkül, hogy frontszolgálatra jelentkezett. Hozzá tartozóinknak ettől fogva a postásokat kellett megvesztegetniük, hogy találják a mérlegeléskor három kilónál nem nehezebbnek négykilós küldeményeiket.

A fegyelmis őrmester őszbecsavarodott, sovány férfiú volt. Kifejezéstelenül meresztette rám vörösben úszó szemét, amikor átvett az őről. De ő sem káromkodott. Akkor sem emelte fel a hangját, amikor centiről centire átkutatva ruháimat megtalálta azt a néhány deka kolbászt, amit megpróbáltam volna becsempészni a cellámba. Szó nélkül elkobozta a zsákmányt, és rám záratta a zárka ajtaját. Én pedig körülnéztem - s ez engem is meglepett. Sötétben az ember inkább tapogatózni szokott.

Csak hogy a Csillag felszerelése nem tartozott a legmodernebbek közé. Más börtönökben a sötétzárkaul szolgáló helyiségeknek kettős ajtaja van, s a kettő közé elhelyeznek egy szalmazsákot, kiszorítva evvel nemcsak a fényt, hanem a levegőt is a cellából. A Gyűjtőfogház sötétzárkája például az alagsorban volt elhelyezve, s pokoli bűdösség uralkodott benne. Viszont alul az ajtaján volt egy kívülről, retesszel nyitható kis ablak, melyen át az előtte elhaladó mosodások negyedóránként dugtak be a fegyelmet szenvedőnek hol egy égő cigarettát, hol egy kenyérdarabot.

Persze a cellában a szalmazsák hiánya ellenére is kellő sötétségnek kellett volna uralkodnia. De ennek az egyetlen cellának az ajtaján volt egy hajszálvékony repedés, melyen beszűremkedett a fény, s melyet világosan felfedezni sem lehetett. A vékony sugár egyenesen a priccsemre esett. Botorkálás nélkül megtaláltam tehát, leültem a szélére, s úgy helyezkedtem, hogy éppen a szememre essen a fény. Egy félóráig csupa gyönyör volt ez a váratlan sugár. Hanem azután úgy kezdett idegesíteni, mint állítólag az, amikor egy megkötözött ember kopaszra nyírt fejére csöppönként eresztenek vizet. Szerencsémre ekkor eszembe jutott a sötétkamra törvénye, s mert a priccsen csak szalmazsák nem volt, de lepedő igen, megpróbáltam, hogy a vékony sugár bevetíti-e hozzám a Csillag udvarának képét. Bevetítette, s én nézhettem, hogy mászkálnak odakint az örök és a házimunkások. Nem csináltak semmi érdekeset, de ebédig azért elég jól elszórakoztattak. Ebéd után kissé nehéz volt, de ekkor dúdolni kezdtem. Hogy a cellánkban énekeljek, azt - teljes joggal - nem engedték meg a társaim. Estig evvel is eltelt az idő. Hanem a sötétkamrahatással többet nem játszottam.

Reggel égvé felejtették cellámban a villanyt. Egy magánzárka persze világosan is elég szomorú, de ha a fény a sötétség helyett költözik bele, az önmagában is örömdetes. Ráadásul egész délelőtt azon törtem a fejem, mit fog szólni a törzs úr, ha mulasztását felfedezi? És igazam lett: ezt már nem bírta ki szóltanul. Káromkodott, s durván leszidott, amiért nem szóltam ki, hogy ég a villanyom. Szeme közé nevettem. Semmit nem tehetett velem. Egy vagányt esetleg megverethetett volna házimunkásaival. Egy politikaival - Szegeden - ezt nem tehettem meg.

A harmadik napon megérkezett a Csillagba minden magyar börtönök legfőbb felügyelője, akinek már egy hónappal korábban meghirdették látogatását, s azt, hogy panaszokkal s kérelmekkel járulhat elébe, aki akar. Mind jelentkeztünk kihallgatásra, s úgy látszik, ezt az sem tette hatástalanná, hogy fegyelemben vagyunk. De a vagányok többsége is akart tőle valamit, úgyhogy személyenkénti kihallgatást nem tarthatott. De akkurátus ember lévén, mindenkinek válaszolni akart. Ezért aztán reggel kilenckor kivezettek bennünket a sétálóudvarba, a napfényre, s ott állhattunk fél kettőig, mialatt a felügyelő minden kérelmezőt egyenként megnevezett, felolvasta kérelmét, és kivétel nélkül, egyenként elutasította mindegyiket. Isten tartsa meg az akkurátus disznókat: a rég nem élvezett napozás igazán jólesett, kivált sötétzárka helyett. Mire vége lett a ceremóniának, egész elfáradtam, szinte jólesett cellám hűvös sötétsége, melyben aludni térhettem ebéd után.

A következő nap szombatra esett, s a szombat 1943. július 25-ére. Mindjárt kiderül, honnét tudom ezt ilyen pontosan. A rendes rab a cellájában maga borotválkozik, a fegyelmiseket egy héten egyszer, szombaton délelőtt, borbély nyúzza meg. Nos, tíz óra tájban jött a borbély, leültetett a székébe, nyakamba akasztott egy lepedőt, s közben a fülembe súgta:

- Olaszországban kitört a forradalom. Mussolinit letartóztatták!

Mit törődtem én ezután avval, hogy a cellám sötét! Hosszú évek óta nem volt ilyen fényes a világ!

Kérem, amit most mondok, azt szó szerint higgyék el nekem: én ebből a négy nap sötétből csupán ennyire emlékezem. Még azt sem tudom, aludtam-e éjszakánként, vagy pedig - ez a valószínűbb - álmatlanul forogtam a priccsemen. Igaz, nem hinném, hogy bárkinek lett volna olyan balhész fegyelmi je, mint nekem. De azért két balhé között a cellám sötét volt, egyhangú, és a világ süket. Hogy jobban megérthessék, mit jelent ez a feledékenysé, elmesélek a fegyelmi osztályról egy igaz történetet. Rövid ugyan, de nagyon jellegzetes.

Ugyanez év tavaszán egy fiatal cigánygyerek három hónapi szigorítottat kapott. A harmadik héten sikerült valahol egy hatalmas szeget szereznie, és öngyilkosságot kísérelt meg vele. Beverte a fejébe. Hogyan csinálta, nem tudom. Mindenesetre végletes elkeseredés kellett ahhoz, hogy ez sikerülhessen neki. Szerencséjére felfedezték, rögtön kórházba szállították, megoperálták, és megmentették az életét. Mikor pedig felgyógyult, újabb három hónap szigorítottára ítélték, úgyhogy most már fél esztendő kellett a fegyelemben töltenie, mert az öngyilkosságot szigorúan tiltotta a börtön minden cellában kifüggesztett szabályzata.

A Csillagbörtön katonai osztályán igen vegyes társaság töltötte a büntetését. A rabok többségét kémkedésért ítélték el, de hivatásos csak egy volt közöttük: Marton doktor, Békefi László titkára, a megghiúsult győri szabotázsakció tulajdonképpen szervezője, aki korábban az Intelligence Service megbízásából az olasz gyarmatokon dolgozott orvosként. Hogy az angol kémiszolgálat tagjának lenni milyen rangot jelent, azt csak Dachauban tudtuk meg, ahol Martonból negyvennyolc óra alatt „Stubendienst” lett, egy hét múlva pedig a kórház orvosa - addig hallatlanul gyáván viselkedett. Nála is gyávábban a főnöke, aki állandóan nyomoréknak tette magát. Péter György egy hetet egy cellában töltött vele a kórházban, tőle tudtuk, hogy a nap egyik felét sirással töltötte - de a szó szoros értelmében -, a másik felében komédiázott. Ők ketten nem jelentettek számunkra veszedelmet, annál inkább azok az alakok, akik egy tízesért már korábban is akármelyik fél számára teljesítettek megbízásokat, s a börtönben is árulkodtak mindenkire, részint apró jutalmak reményében, részint, hogy ki ne jöjjenek a gyakorlatból. Persze voltak a kémként elítéltek között teljesen ártatlanok, sőt egy tizenhárom éves román gyerek is, aki egy pengőt kapott egy bácsitól, hogy számolja meg, hány gödröt (tankcsapdát) ástak a román határon a magyar katonák. Bár a magyar törvények szerint a

tizen négy éven aluliak nem felelősek a tetteikért, a szerencsétlen tizenkét évi fegyházat kapott. Náluk azonban nagyobb veszélyt jelentett a - tisztesség ne essék szolván - politikaiak közé számító néhány nyilas, különösen vezérük, Omelka testvér, a törpe szörnyeteg, a Számonkérő Szék későbbi elnöke. Mint én, ő is életfogytiglanit kapott, de ő kormányzósértésért, s egy év múlva kegyelemmel szabadult. Míg bent volt, örökösen Péter Györggyel akart tárgyalni arról, hogy mi, kommunisták és nyilasok, akik ismerjük egymást személyesen, ne bántsuk a másikat, ha valamelyik párt uralomra kerül. Közben pedig feljelentéseket készített ellenünk - ezek közül az egyikről beszámolok.

Az osztályon két kollektíva működött, a magyaroké, melynek kezdetben talán egy tucat tagja volt, de ehhez tartozott a ruszin Vaszilij Borkanyuk is, Aleksza Borkanyuk húsz évvel idősebb bátyja, aki korán elárvult öccsét apaként nevelte fel. A szerb kollektíva kezdettől fogva több mint száz tagot számolt, de rendkívül különböző politikai képzettségű embereket, kommunistáktól partizánokig és azok szimpatizánsaiig, ez utóbbiak között nem egy kulák is akadt. A két kollektíva szorosan együtt dolgozott, a fontosabb kérdéseket a két vezetőség közösen döntötte el. Természetesen a szerbekhez tartoztak a vajdasági magyarok is. Úgy egy év múlva erősítést kaptunk mi is a Margit körútról: Kiss Zsigmondot, Sebes Istvánt a sajtóterjesztő apparátusból egy sereg fiataalt - azt hiszem, a jóval húsz év alatti Hollós Ervin volt közöttünk a legfiatalabb. Vagy velük jött, vagy még később érkezett a Mayer-Deák csoport néhány tagja, akik közül Bajai Ferencre emlékszem, aki velünk együtt is lakott, és magára Mayerra, aki rettenetes állapotban volt. Halálra ítélték, és kegyelmi kérvényére csak egy év múlva hoztak határozatot: felmentették. Addig az örökös aggodalom lesorvasztotta testéről a húst, arca múmiáéra emlékeztetett. Korábban a Margit körúton személyesen volt alkalmam látni, hogyan hat egy emberre az ilyen állapot: volt köztünk egy halálra ítélt katonaszökevény, kinek kegyelmi kérvényét ugyancsak egy esztendeig fektette a vezérkar főnöke. Addig a szerencsétlen minden alkalommal fehérre sápadt, ha szokatlan időben nyílt a cellánk ajtaja, pedig egy cellában közel kilencven ember zsúfolódott, s így nap mint nap rengeteg volt a rendkívüli ügy. Minden esetben azt hitte, érte jönnek, és kivégezni viszik. És valóban, azután egy napon tizenegy óra tájban őt szólították, és a siralomházba kísérték. Kegyelmi kérvényét elutasították, és másnap hajnalban agyonlőtték.

Végül tehát legalább kétszáz politikai fogoly ült Szegeden, és a politikai munka egy percre nem szünetelt közöttük. A szerb kollektívában kevesebb volt a képzett kommunista, nekik is kellett segítenünk. Volt idő, mikor három szemináriumot is tartottam párhuzamosan: egyet a közgazdaságtanról Bunyevacski Bozsidárnak, egy fiatal óbecsei fiúnak, aki azután saját cellájában továbbadta a hallottakat, a másodikat a fiatal magyarok közül valamelyiknek, a sétán, a magyar történelemről, és egyet külön, ugyancsak sétán, az irodalomról Milos Beljanszkinak, aki jelenleg újságíró Zomborban. Biztosan folyt az enyéimmel párhuzamosan még legalább tíz szeminárium, természetesen az örök és a kémek szeme előtt, hiszen őket legfeljebb halló távolságon kívül lehetett tartani. Ez, úgy látszik, sikerült is, mert sokszor jelentettek fel, de soha nem derült ki, hogy a miénk Magyarország egyik legjobb hírszolgálat. Minden két-három héten kaptunk egy csomag vécépapírt, s abban láthatatlan írással egy részletes politikai beszámolót, melynek anyagát a szovjet, az angol rádió és a Petőfi adó műsorából állították össze számunkra. Az írást egy olyan borotvakrémmel lehetett előhívni, mely ként tartalmazott, s melyet tisztasági csomagban szabadon lehetett hozzánk beküldeni. E hírek terjesztése volt a kommunista zárka legfontosabb feladata.

Nekem különben volt még egy roppant undorító megbízásom is: Omelka testvér nagyon szeretett sakkozni, s nekem minden vasárnap játszanom kellett vele, sőt nemcsak játszanom, hanem néhányszor veszíteni is, amit roppant nehezen viseltem el. Többször is köszönetet mondott, amiért kielégítjük a szenvedélyét, de ez nem tartotta vissza attól, hogy az

őrparancsnoknál fantasztikus feljelentést tegyen ellenünk. Nyilván hallott valamennyit szemináriumainkból, s nem hitte, hogy olyan sok tudományt fejben lehet tartani, mert avval vádolt, hogy nemcsak előadásokat tartunk, hanem e célra nagy könyvgyűjteményt őrzünk a zárkánk padlója alatt. Felrohant hát hozzánk az őrparancsnok meg százhusz kilós helyettese, aki különben minden lépcsőjárástól tartózkodott, hozták magukkal a kulcsos őrmestert meg két munkást hatalmas vésővel és kalapáccsal, végigkopogtatták a padlónkat, s az - mit tesz isten - egy helyen valóban kongó hangot adott. Nosza, nekiláttak felszedni a deszkát. Az őrmester aggódva nézett ránk, mi vállrándítással feleltünk neki, mire megnyugodva az ajtó-félfának dőlt, és mosolygott. Jó emberünk volt az öregúr. Vele együtt mi is kíváncsian vártuk, mi lehet a gödörben - nem volt más, csak évek során összegyűlt piszok. Akkor aztán mindent visszaszögeztek, mindenki eldübörgött, s mi magunkra maradtunk - kissé értetlenül, mert senki nem mondta, miért van a hajcihő. Félóra múlva jött az osztályos szakaszvezető, egy Szekercés nevű nyilas, ki idáig Omelka testvér rajongó híve volt. Most mocskolta az aljas csirkefogót, mert volt pofája őt is följelenteni. Felelősségre vonták, miért nem akadályozza meg, hogy szemináriumokat tartunk a cellánkban.

- Tudják, mit feleltem nekik? - kérdezte. - Hogy a kommunisták a bitófa alatt is éljenek a pártot. Hát akkor én hogy parancsoljak nekik? Gyűjjenek, és intézkedjenek maguk...

No, ez volt tulajdonképpen az egyik, amit a Csillagról mégis el akartam mondani. A másik nagyon különös dolog.

Úgy adódott, hogy még egyszer beleszólhattunk az országos politikába. Nyomorúságos kis lehetőség volt, mégis felizzottunk, mint a szélben a parázs. A szövőműhely ugyanis 1943 végén vagy negyvennégy elején elvállalta, hogy egy magánvállalkozónak szalmacsizmákat fog készíteni, melyet az őrt álló honvédek ráhúzhatnak a bakancsukra, hogy meg ne fagyjon a lábuk. Vagyis hadfelszerelést készítették velünk. A fonókat állították át erre a munkára. Egy külső ember megmutatta, mit kell csinálniuk, s a börtön vezetősége megszabta a teljesítményt: egy hét alatt el kell érniük a napi négy pár csizma elkészítését. Mi pedig elhatároztuk, hogy szabotálni fogunk, és három páron tartjuk a termelést.

A dolgozók összetétele sajnos nem volt kedvező: egy kommunista volt közöttük, Máté György. A többi középkorú vagy annál öregebb szerb, véletlenül mindegyik a legpasszívabbak közül. Hanem azért a két kollektíva megegyezett a harcban, a kollektíva tagjai lassították a munkát, az igazgatóság pedig keményen visszaütött. Aki nem teljesítette az adagot, azt első nap egy, másodikon kettő s mindennap egy-egy órával tovább farkasgúzsba kötötték, azaz bokájához szíjazták a csuklóit. A többség három óra után feladta a harcot, az ötödik óráig egyedül Máté jutott el. A következő nap őt sem büntették, mert a többi munkás elkészített neki még egy pár csizmát. De Gyurka kihallgatást kért az őrparancsnoktól, hogy ő személy szerint nem bírja megcsinálni a kívánt adagot, kéri, csökkentsék számára a normát. Mikor az őrparancsnok-helyettes közbeszólt, hogy előző nap ő is négy párat adott le, szívélyesen közölte, hogy nincsenek csodák, s a többi rab ajándékából sikerült a penzumot teljesítenie. Az őrparancsnok pedig nem volt ostoba ember: személyi kivételként teljesítette Máté kérelmét, s így hagyott nekünk egy ici-pici győzelmet. Hanem a valóság könyörtelennek bizonyult. Másnapra kiderült, hogy elfogyott a nyersanyag, és soha többé nem készült a Csillagban szalmabakancs.

Úgy éreztük magunkat, mint akit egy vödör szennyes vízzel nyakon loccsintanak. Valaki fölvetette a kérdést, érdemes volt-e Máténak öt nap egymás után farkasgúzsban ülnie, de azután ő maga is arra szavazott, hogy nem is tehattünk másképp. Én ma is ezt vallom, bár nem hinném, hogy akkor is olyan világosan értettük cselekedetünk értelmét, mint az utólag kiderült. A hadiellátás szempontjából természetesen mit sem számított, hogy egy kisiparosnak

naponta harminc vagy negyven pár tutyit sikerült-e szállítania. De ha mi a börtönben nem használunk ki minden aprócska lehetőséget a harcra, ha nem vagyunk minden pillanatban készek a kipattanásra, mint az összenyomott acélrugó, akkor nagyon kevesen érik meg közülünk a felszabadulást. Akkor elpusztulunk a nagyon rövid idő múlva ránk zúduló megpróbáltatások alatt.

A németek bevonulása után a negyven éven aluli rabokat besorolták munkaszolgálatosnak, a negyven éven felüliekből a zsidókat elszállították valahová.

Mi sárga szalagot hordtunk a karunkon, rajta egy kerek fekete folttal - ez volt a büntető munkásszázadok megkülönböztető jele, negyvenháromban még Ukrajnában a szinte kikerülhetetlen halálos ítéleté. De negyvenégyben, idehaza, mikor a szovjet hadsereg már elérte a Kárpátokat, nekünk nem volt a munkaszolgálat bajunk. A parancsnokunk kitűnő ember volt, a keret főleg pestiekből állt, csupa belevaló gyerek, nagyszerű ellátásunk volt, könnyű munkánk (a légítámadások okozta gödrökbe kellett visszahányunk a földet a szegedi állomás környékén), és még a hozzátartozóinktól is korlátlanul kaphattunk csomagot. Lebarnultunk, és húst szedtünk magunkra néhány hét alatt. Akkor az életfogytiglani fegyházra ítéltet - Vida Ferencet meg engem - leszereltek, és Pestre szállítottak a Gyűjtőfogházba. Az ottmaradottakat a szovjet csapatok közeledtével Nyugat felé kezdték vonultatni, s mielőtt elérték volna a Dunát, a kollektíva vezetősége úgy döntött, hogy aki akarja, megkísérelheti a szökést. Ugyanez volt a helyzet a Vácon alakult századoknál is, akik Szentkirályszabadján kapták meg a szökéshez az engedélyt.

Nincsenek pontos adataim, de valamivel több mint háromszáz magyar kommunista volt a három században, s közülük csak hatan nem éltek a lehetőséggel. Hatukból csak hárman kerültek haza, ötven százalék. Akik menekültek, kivétel nélkül mind elérték céljukat, Pestet vagy - az addigra már felszabadult - Szegedet -, és a Pesten lévők többsége túlélte az ostromot. Aki ismeri a többi üldözött sorsát, tudja, hogy ez egészen elképesztő arány. Nehezen elképzelhető, hogy véletlen legyen, és nem is az. Ők már kijárták az illegalitás iskoláját, tudták, hogyan kell mozogni a tömegek között, s hogy az utolsó pillanatig, minden kis eshetőségért harcolni kell. S mert a börtönben sem jöttek ki a gyakorlatból, a korábbi kockázatvállalás sokuk számára életben maradással fizetett.

Minket is ez mentett meg, s ezen felül még a kommunista kollektíva hihetetlen ereje. Ahova minket a Gyűjtőbe szállítottak, az nem börtön volt, hanem gettó, gettó a börtön közepén. Nekünk az is tilos volt, ami a többi rabnak szabad. Nem spájzoltunk, nem dohányozhattunk, nem kaphattunk csomagot. Kosztunk olyan, hogy ahhoz képest még a szegedi is dúsnak számított. Például egy tányér Hitler-leves és egy kis merőkanál megsavanyodott morzsás metélt. Itt minket nem fogva tartottak, hanem az intézet hírhedt orvosának közmondásossá vált kijelentését akarták megvalósítani:

- Csak rajtunk áll, hogy a letartóztatott kommunisták büntetését halálos ítéletté változtassuk át.

Nekünk azután sikerült bebizonyítanunk, hogy ez azért nem teljesen igaz. Legalábbis akkor, ha a rabok lemészárlásától egyelőre eltekintenek.

Pedig az eredmény érdekében látszólag mindent sikerült megtenniük. A legelvadultabb börtönőrökből állították össze a személyzetet, a legfontosabb személy, az osztály vezetője egy Jónás nevű őrmester volt, egy gonoszságban megőszült, mestersége minden fortélyát ismerő férfiú, helyettese a szép nevű Dózsa szakaszvezető, akinek a haja feketébb volt a főnökénél, de a lelke semmivel nem fehérebb. Ő ráadásul örült is volt, továbbá veszettül babonás. Állítólag még odaérkezésünk előtt, egy éjszaka őrt állván, hirtelen lövöldözni kezdett az

udvaron, és azt kiabálta: itt vannak az oroszok! Mindketten vesztettül gyűlöltek minket, de azért nem számunkra találták ki különös módszereiket; például azt, hogy zárás után csizmájukkal hangosan topogva eltávoztak a folyosóról, majd mamuszt húzva visszaosontak, és bekukucsáltak a cirklikén, hogy szabálytalanságokon kapják a rabokat. Az osztályon az elvakult rosszindulat uralkodott.

Jelzem, két olyan régi fegyencnek, mint Vida meg én, ez némi reményt adott. Mi már tudtuk, nem azok a legveszedelmesebbek, akiknek a hatalom a fejükbe száll, hanem akik kézben tudják tartani.

A Gyűjtőben más-más cellában helyeztek el minket, én egy vagány mellé kerültem, hogy Vidának kommunista volt-e a cellatársa, arra nem emlékezem. Első nap nem vittek sétára, de küblihordáskor este már sikerült Orosz Dezsővel találkoznom - ide hozták azokat is, akik eltűntek Szegedről a sorozás után. Ő figyelmeztetett arra, hogy ami élelmet magammal hoztam - azt ugyanis nem vették el tőlünk -, semmi körülmények között ne fogyasszam el teljesen, ugyanis majd az lesz az alibi, amivel azt a szalonnát fogom legalizálni hipis esetén, amit majd a kollektívától kapok. Mire mi ideérkeztünk ugyanis, már meg volt szervezve a csempészésnek az a páratlanul hatékony rendszere, amely a kollektíva minden tagját el tudta látni a létfenntartáshoz szükséges minimális élelemmel. Így arról, hogyan szerveződött, semmit sem tudok. Működését azonban kitűnően ismerem, mert Vidával együtt én is a szabóságba kerültem, amely az egész szervezet központja volt.

És most mindenekelőtt áldassék Vigyázó Piroska emlékezete, akinek ezt a mesterművet sikerült felépítenie és működtetnie. Orosz Dezső felesége volt, s ő irányította csoportunk ellátását már Szegeden, és most a Gyűjtőben is. Sajnos, amíg élt, nem faggattam, hogyan tudta azt a vagyont előteremteni, ami eltartásunkhoz kellett, és honnan szerezte azt a helyismeretet, ami nélkül a pénz birtokában sem sikerült volna a dolog.

Mindenekelőtt ki kellett derítenie, hogy a Gyűjtőben egy sereg vádlott ül, kinek nem volt még ítélete, s így a szabályok szerint joga volt magát kívülről kosztoltatnia - már amennyiben meg tudta fizetni a vendéglői árakat. Mivel azonban többségük szegény ördög volt, a kinti elvtársak fizettek elő az ebédre helyettük - avval a feltétellel, hogy adaguk felét átadják nekünk. Ehhez azt is ki kellett deríteniük, hogy minden önkosztoz a szabóműhelyben dolgozott, és meg kellett vesztegetni a műhely vezetőit, hogy nyugodtan folytathassuk a csereberét.

A szabóműhely privilegizált hely volt. Ötvenen-hatvanan dolgoztunk benne, és foltoztuk az elszakadt börtönfehérműt. De rajtunk kívül egy igazán kitűnő szabászból és néhány szakképzett elítéltből volt egy rendelésre ruhát készítő részlege is, melyben vagy teljesen ingyen, vagy nevetségesen olcsón az igazságügy és a börtön dolgozóinak készítettek hozott anyagból öltönyöket. Ilyenkor persze a szabász és munkatársai kaptak némi borralalót, s talán a főmasszer is. De számára semmi esetre sem az volt a fő üzlet, hanem hogy kézben tartotta fölötteseit, s azok kénytelenek voltak elnézni, hogy a foglyok is megvesztegetik. Hogy mennyit fizettünk nekik, nem tudom, nem én intéztem az üzleti ügyeket. De bizonyára sokat, mert megszidtuk őket, ha tíz órára nem hozták meg az újságainkat, melyeket persze a műhelyben olvastunk is el.

A szabóságban mindig sokan dolgoztak közülünk, hogy mennyien, azt már nem tudom. A bejárattól legtávolabbi asztalnál ültünk, és természetesen azt sem ellenőrizte senki, beszélgetünk-e és miről. Félnünk csak az asztalunknál ülő néhány vagánytól lehetett volna, mert a csirketolvajok nem ismerik a betyárbeccsületet: folyton veszekedtek, becsapták, megverték, feljelentették egymást, és a politikaiakra is készséggel árulkodtak, nem kevesen nemcsak érdekből, szórakozásból is. Szerencsénkre ott volt az a két nemzetközi zsebes, akinek egy

megjegyzését már idéztem könyvem elején, s ezek a nagy bűnözők tudták, mi a szolidaritás, és feltétlenül betartották a szavukat. Úgy ültek, hogy a közönséges vagányoktól elválasszák a politikaiakat, előttük pedig bármiről beszélgethettünk, semmi áron nem árultak volna el. Különös figurák voltak, két *sitiprinc*, csak testükre szabott rabruhát hordtak, s mert a rendőrség nem tudta megtalálni elrejtett zsákmányukat, mindenkit megvesztegettek maguk körül. Együtt dolgoztak velünk fele-fele alapon, de nagyon kellett vigyázni velük: rendszeresen megpróbálták minket átéjteni, csak nem a mi terhünkre, hanem az övékre - mi pedig ebbe nem mentünk bele. Ha kifáradtunk a beszélgetésben, szívesen mesélték irigylendő kalandjaikat: Európa valamennyi nagy városában, ahova én csak kíváncsi voltam, ők már jártak, sőt nagy részükben ültek is. Hanem zsákmányuk legtöbbször kint maradt, s gondosan gyűjtögettek a pénzt, hogy legyen mivel öreg napjaikat megédesíteniük. Herzog úr keresztény volt, s idejében szabadult, remélem, sikerült gondoskodásának gyümölcseit élveznie. Weisz úr zsidó volt, s ott maradt velünk, a későbbiekben el kellett pusztulnia. Mi sokat köszönhetünk nekik. Érdekes módon azonban rögtön előjött igazi természetük, ha valamelyik vagánnyal kellett veszekedniük: ők is rögtön ellenfelük anyját szidalmazták, aki őt erre a világra szarta ki.

A műhelyben dolgozó kommunisták fő feladata a kollektíva ellátása volt, azaz az élelmiszer becsempészése a zárkába. (További elosztása küblihordáskor semmi gondot nem okozott.) Komoly politikai kérdés volt, mindnyájunk élete függött megoldásától. Az önkosztosoktól a részünket nyíltan vehettük át. Hanem a zárkákhoz vezető folyosó elején hol Jónás, hol Dózsa várt bennünket, és nemcsak nagy gyakorlattal, hanem határozottan állati ösztönrel egyenként megmótázott. Tény, hogy rossz hatásokkal csempésztünk, smasszerkézre került a szalonnánk fele-harmada. (Más élelmiszer csempészését nem is vállaltuk el.)

Még az volt a szerencsénk, hogy a két foglár egyszer sem jelentette feletteseinek az elkobzásokat - sötétzárka járt volna ezért a fegyelemsértésért. Akkor úgy véltük, azért, hogy megtarthassák maguknak a dohányt és a szalonnát - ellenkező esetben ugyanis le kellett volna adniuk. Utólag meggondolva, nem hiszem, hogy egy Jónás-szerű fegyőr negyed kiló szalonnáért megszegte volna a kötelességét. Valószínűleg szabóműhelybeli kollégáit nem akarta vagy nem merte bajba keverni. Ha jelentést tesz ugyanis, kiderül, hogy csupán a náluk dolgozók jutnak csempészeti élelemhez, s akkor - tetszik, nem tetszik - a fogház vezetőségének ellenük is vizsgálatot kell indítania.

Ma is legnagyobb politikai sikereim közé számítom, hogy az élelemszállítás biztonságát végül is nekem sikerült megoldanom. Rájöttem ugyanis, hogy sapkánk szegélye két réteg vászonból készült, ha varrását felbontjuk, belsejében a szalonna vékony szeletekben észrevétlenül elteríthető. Ezután már csak arról kellett gondoskodnunk, hogy Jónásék ne fogjanak gyanút, vagyis továbbra is mindennap kezükre kellett játszani néhány adagot. Ettől fogva a más műhelyekben dolgozók ellátása rendkívül megjavult.

A Gyűjtőfogházról nemcsak lehetett, kellett is írni, itt nem zavaró, hogy csak a győzelmekre emlékezem, hiszen objektíven lemérhető, hogy végül mi maradtunk felül. Az elvtársak fizikai leromlását sikerült megállítanunk, s mire a nyilas hatalomátvétel után Nyugat felé szállítottak, kondíciónkat sikerült kissé még meg is javítani. A gettót a poklunknak szánták, de nem sikerült azzá tenniük. Én például jobban elviseltem, mint Szegedet. Itt nem unatkoztunk: felajzott tevékenységben teltek napjaink. Harcunk nem csupán a csempészés megszervezésére szorítkozott, tucatnyi humoros esetre emlékezem. Csupán arról a kis népünnepélyről beszélek még röviden, mellyel a Sztójay-kormány bukását ünnepeltük, s melynek jórészt mi viseltük a költségeit. Azt is csak azért, mert érzésem szerint jól mutatja, milyen lélekkel harcoltuk végig ezt az ütközetet.

A Lakatos-kormány engedélyezte a gettó-osztály foglyainak is a spájzolás. Ezt velünk egy délutáni séta előtt ismertették, mikor már ott állottunk a folyosón. Közölték, hogy ezentúl mi is dohányozhatunk a sétán.

- Már ma is cigarettázhatnának - tette hozzá kajánul az őrparancsnok-helyettes -, ha volna cigarettájuk. Mivel azonban nincs, meg kell várniuk a következő spájzolást.

Nincs cigarettánk? Nekünk?

Még a vagányok egy részének is volt, igaz, azok kenyérért cserélték a házimunkásoktól. Nem láthattunk a jövőbe, méltán örültünk a kedvező változásnak, s nem bírtuk volna elviselni, hogy ez a pöffeszkedő bagázs ne lássa, mennyit értek a tilalmaik. Így azután főképpen mi, de a jobban ellátott köztörvényesek is szétszótották a náluk levő staubot, s ezen a sétán kivétel nélkül minden fogoly dohányzott. Jónás ott állt az udvar közepén, és káromkodott, a sétát vezető smasszer pedig, aki nem tartozott az osztály személyzetéhez, a háta mögé állt, és a hasát fogva röhögött. Mikor pedig visszatértünk a cellánkba - ekkor már Vidával voltam együtt -, nem bántuk meg pazarlásunkat, csupán azon sajnálkoztunk, hogy az őrparancsnok-helyettes úrnak a cigarettás tüntetést nyilván nem merik jelenteni.

Úgy emlékszem, spájzolásra azután már egyszer sem került sor. Horthy kiugrási kísérletének a napján megtudtuk, hogy a Kisfogházból szabadon bocsátották Bajcsy-Zsilinszkyt és társait, s ez fölkorbácsolta reményeinket. A kormányzó szózatát elhangzása után azonnal elmondták nekünk. Hogy a nyilasok átvették a hatalmat, azt csak egy nappal később tudtuk meg. Annál keservesebb volt a csalódásunk. Nem sokkal később átvittek bennünket a Margit körüti fegyház udvarára, ott kellett állnunk délig, azután bevagoníroztak, és elszállítottak Komáromba. A vasútállomást előző napon nagy bombatámadás érte, s én meglehetősen elégtétellel láttam, hogy a gurulópályának az a része, melyet munkaszolgálatosként én is építettem, romokban hever. Azután bemasírozattak a IV. számú Werkben újonnan berendezett börtönbe, amiről joggal mondhatom, hogy csodálatos hely volt.

A Werk Komárom erőrendszere volt egy része, melyet a legmodernebb elvek szerint építettek - majd száz év előtt. Az épületeket így homokdombok alá bújtatták, de ez nem tette nehezen lakhatóvá a helyiségeit. Minket itt nagy termekben helyeztek el, negyvenet-ötvenet egy helyiségben, de úgy, hogy azért nem éltünk túlságos zsúfoltságban. Az első nap olyan ebédet kaptunk, hogy a gyomrunk szinte énekelt tőle. A többi napon már nem laktunk nagyon jól, bár mindig több adagot készítettek, mint ahány rab volt, sőt, mint amennyire vártak, de mindig többet szállítottak oda a vártnál is, s így sohasem tudtak egyensúlyba kerülni. A börtönparancsnok - korábban a Margit körüti fegyház őrparancsnok-helyettese - úriember volt. Soha nem mondta, isten bassza meg, csak azt, isten bassza meg, kérem - s egyébként is iparkodott könnyíteni a helyzetünkön. Csuda dolgok történtek. Mindenekelőtt odahozták az ország összes börtöneiből a rabokat, itt hallottunk először például a sátorlajújhelyi börtönlázadásról, és olyan barátokkal találkoztunk és beszélgethettünk, akiket évek óta nem láttunk. Itt ismerkedtem meg a „mérnök” Erdős Lacival, akivel tudtunk egymásról, s aki miatt engem a DEF-en egyszer egy félórát vertek, mert nem mondtam meg, hogy laktam Párizsban is. Én tudtam, melyik Erdős Laci lakott Párizsban (volt egy harmadik is, egy cipőfelsőrész-készítő, azt ismertem régről), de erre nem hivatkoztam, mert hátha nyer azzal valamit, ha azt hiszik, én vagyok ő - hanem aztán belépett hozzánk Juhász István, és kivett csendőrei kezéből, hogy ne hülyüljenek, az egy másik Erdős. Ennek ellenére eddig nem beszéltünk egymással, és úgy összebarátkoztunk, hogy egy ágyban feküdtünk mindaddig, míg őt tovább nem vitték Augsburgba. Azután nem láttam többet. De letartóztatásom óta itt találkoztam először a feleségemmel is, mert a parancsnok beszélőt rendezett a börtönön belüli rokonok részére, itt

tudtam meg, hogy Gyuri fiam már túl van a veszélyen, az ország felszabadított részébe menekítette Jóboru Magda.

Higgyék el, nem iróniából mondom, hogy bámulatosan jó helyünk volt Komáromban - csupán volt egy kis szépséghibája. Minden értelmes embernek tudnia kellett, hogy Komárom körülbelül félúton fekszik Pest és a határ között, s hogy nem azért vittek bennünket a IV. számú Werkbe, hogy kellemes körülmények között várhassuk be a szovjet csapatokat, hanem hogy tovább szállítsanak Németországba, sőt, hogy annak köszönhetjük a szokatlanul méltányos bánásmódot, mert még az öreink is sajnálnak várható jövőnk miatt. És valóban, néhány hét múlva megbízható forrásból megtudtuk, hogy a következő napon fognak minket vagonokba rakni, és utazunk.

Férfiak voltunk ott - férfiak és férfilelkű nők. Pánik nem volt, de senki nem röstellte bevallani, hogy fél. Miért röstellte volna? Sejtettük, mi vár ránk Németországban. Illetve a tizedét sem sejtettük az igazságnak, de amit tudtunk, az is elég volt, hogy elképzeljük, sokan nem fogunk visszatérni. Ismertük a dachau-i induló szövegét:

*Bús rab, a vad mocsárban
szájaig érő sárban
így áll...*

Egy ember azért volt közöttünk, aki szégyellte a gondolatait - én. Én ugyanis nem féltem, és tudtam, hogy bolond vagyok.

Nem azért nem féltem, mert bátrabb voltam másoknál, hanem mert elfogott valami legyőzhetetlen és esztelen kíváncsiság. Hogy nekem meg kell ismernem, ami odakint történik, és be kell számolnom róla, ha visszatérek. Mert ez az én visszautasíthatatlan kötelességem. Mert író vagyok.

És eljutottam Németországba - mégpedig éppen Dachaubába -, és vissza is jöttem, bár csak véletlenül. Már réges-régen egyedül voltam életben a barátaim közül, amikor beosztottak egy megsemmisítendő transzportba, és háromezernégyekkel bezártak egy elkülönítő barakkba, hogy onnan Allachba szállítsanak. Itt huszonnégy órát töltöttem egy szál pokrócba burkolózva, különben anyaszült meztelenül, hanem azután visszaadták ruháimat, visszavittek, éppen ebédosztásra a régi barakkomba, s még egy csajka ráadást is kaptam, először és utoljára, amíg odakint voltam, mert a halálból feltámadót ennyi azért megilleti. Mint később kiderült, éppen ezen a napon vágták át az előrenyomuló amerikaiak az utolsó vasútvonalat, s a transzportot már nem lehetett elindítani. Ha csak egyetlen napot késnek, nem mondhattam volna el, amit láttam, és így is tizenkét esztendőre torkomban rekedt a mondanivalóm. Odakint ugyanis nem avval találkoztam, amire fel voltam készülve, azaz szörnyűségekkel, hanem olyannal, ami emberi elmével el sem képzelhető. S ha nem akartam, hogy artikulálatlan kiáltás szakadjon ki belőlem értelmes beszéd helyett, meg kellett várnom, míg el bírom hallgatni a rémségek kilenczített részét, és megírom azt a megmaradt egy tizedet, amelyről azt hiszem, mégiscsak érzékeltet a sorsunkból valamit. Így azonban mindössze egy kurta ívre terjedt a beszámoló, pedig a táborban töltött időn kívül magában foglalja a hazafelé utat is.

Ezt az egy ívet változatlanul fogom könyvem végére tenni. Hanem abban nemcsak a borzalmak nagy részéről hallgatom, de néhány emberről is, akiről már sokat beszéltem, s akiket nagy meglepetésünkre velünk egy szerelvényen hurcoltak Dachaubába. Közülük Győri Vili történetét már elmondtam korábban, Baráti Huszár Aladár halálát pedig az egy ívben megírom. De ott volt például Lévai Sanyi bácsi is, akit úgy fogadtam, mintha apám lett volna, de túlságosan beteg volt, öreg, és már az első fürdönket sem élte túl. Gyüre-i Rudi bácsi viszont kemény kis öregnek bizonyult: hónapokig bírta a fagyot és az éhezést, s csak a

flekktifusz volt végül erősebb nála. Vele úgy bántunk, mi, kommunisták, mintha hozzánk tartozott volna, s ha magunkat, úgy őt is meg tudtuk volna menteni.

Két emberről szeretnék tulajdonképpen még beszélni. Az első közülük az egyetlen volt, akivel ott sem tudtam kibékülni; a másikkal biztosan jó barátokká váltunk volna, ha hamar tovább nem viszik.

Természetesen Szepesi Berci is megpróbált a nyakamba borulni, amikor meglátott, de én csak a kezét fogadtam el.

- Mind a ketten tévedtünk! - mondtam. - Te azt hitted, a nyilasok fel fognak akasztani, én, hogy kitüntetnek, amiért olyan eredményesen harcoltál ellenünk!

Semmi érzéke nem volt a humorhoz, nem is értette, mit mondtam neki.

- Igen, ez jobb, mint a kötél. Meg lehet úszni. Csak egy tanácsot adhatok: ne hívd fel magadra a figyelmüket. A katonaságnál semmiben nem szabad kitűnni!

Pedig igazán nem volt gyáva ember, csak még Peyernél is műveletlenebb volt. Dachauban nem rágalmazásaival, hanem evvel üldözött. Egy napon például odarohant hozzám az udvaron:

- Laci! Laci! Az angolok elfoglalták Boroszlót!

Hogy így nekem rohant, egy pillanatra nagyot dobbant a szívem. Annál dühösebben támadtam rá, mikor magamhoz tértem:

- Még hogy Boroszlót! Megint ostobaságokat beszélsz!

Megsértődött:

- A Völkischer Beobachterben olvastam! Nézd meg magad!

Bordeaux-val tévesztette össze Boroszlót. Nagyon csodálkozott, amikor megmondtam neki.

- Az nem ugyanaz?

Végül a butaságába pusztult bele. Egyszer látta, hogy mikor az SS-ek kihajtanak a barakkból, egy barátommal kiugrottunk az ablakon, mert éreztük, hogy az ajtónál tolongókat azonnal ütni kezdik. Mivel azonban az ablakon tilos volt közlekedni, mi előbb körülnéztünk, nem figyelnek-e. Ő utánunk csinálta az ugrást, de észrevette egy SS. Természetesen azonnal nekiesett:

- Ablakon ugrálsz, te rohadt!

Erre, hogy jóvátége bűnét, kezdett visszakapaszkodni az ablakdeszkára. Az SS persze azt hitte, még gúnyolódik is, lerántotta a földre, és addig verte, míg össze nem esett. Az eszméletét még visszanyerte aztán, hanem az erejét már nem. Meghalt a verést követő harmadik napon.

Sanyi bácsit úgy szerettem, mintha az apám lett volna. Gyüreit megsajnáltam. Szepesivel soha meg nem békültem, de ez őt nem zavarta - talán nem is vette észre. Megint más volt a helyzet Radvánszky Rezsővel, aki többre becsülte magát annál, semhogy erőszakoskodjék, amikor úgy hitte, nem akarunk vele szóba állni. Pedig csak nem ismertük meg. Én 1939 óta nem láttam, Jahn Ferenc, akivel tegező viszonyban volt, szintén régen találkozott vele. De azt hiszem, nem ez volt a fő oka annak, hogy nem ismertük föl, hanem az öltözete. Dupla talpú félcipőt viselt, és elegáns bricsesz nadrágot. Karcsú s egyébként is kissé arisztokratikus alakjával teljesen osztályidegennek látszott, nyilván a polgári foglyok közé soroltuk, és átsiklott rajta a tekintetünk. Odahaza nem szokott így járni. Lábbelijét ugyan még Pestről hozta magával, de felsőruháját találomra vágták hozzá a fertőtlenítés után a fürdős legények.

Ő persze joggal gondolhatta, hogy szándékosan nem állunk vele szóba, de három napig, sértődötten bár, mégis tiltakozás nélkül vette tudomásul, hogy bojkottáltuk. Akkor leereszkedett mellém a barakk lépcsőjére, ahol fázósan üldögéltem, és köszönés nélkül megszólított.

- Hoztam egy kis engesztelő ajándékot, Erdős kolléga!

Meglepődve néztem rája:

- Radvánszky elvtárs! Hogyhogy eddig nem láttam?

Az ő suta megszólítása tette, hogy nem tegeztük egymást Dachauban sem, ahol egyébként ismeretlen volt a magázás.

- Csak nem látott? - kérdezte enyhe gúnnyal. - Én azt hittem, nem vett észre!

És amikor erre csak legyintettem, hozzátette:

- Rudi bácsi is panaszkodott, hogy nem fogadta nagy örömmel...

Fölfortyantam.

- Még szép, hogy Szepesi nem tette szóvá, amiért nem váltottam vele cvikipuszt!

- Azt nem tudom! - felelte élesen. - Vele én nem állok szóba!

Nem bírtam megállni egy maliciózus kis megjegyzés nélkül.

- Nem hittem volna, hogy a szociáldemokratáknak még itt is lesz velem szemben előnyük... Nekem ezt nem lehet vele megcsinálnom...

Felállt a kőről:

- Sétáljunk egy kicsit. Fázom.

Négy barakkból állt egy blokk. Elég hosszan lehetett előttük sétálni. Szótlanul tettük meg az első fordulót. Annyi emléket ébresztett fel bennem ez a váratlan találkozás, hogy alig bírtam megállni, hogy ne kérdezzem Weisz Samuról. De úgy éreztem, bántó célzásnak venné, s ezért inkább arra emlékeztettem, valami ajándékot ígért, amikor leült mellém.

- Ja, persze! Összeismerkedtem a negyedik barakk Stubenältesterével. Vigasztaló ember. Képzeld, az osztrák vasutas-szakszervezet egyik vezetője volt, és az Anschluss óta itt él!

- És mi benne a vigasztaló?

- Hogy él! Úgy látszik, itt sem kell okvetlen megdöglölni.

Hanem ezt én enélkül is hittem. Mióta megtudtam, hogy perünkben nem én leszek az elsőrendű vádlott, nem is gondoltam a halálra. Kifejtettem Radvánszky-nak, hogy eddig még minden tömegmészárlásnak voltak túlélői s én semmi okát nem látom, hogy mi ketten ne tartozzunk közéjük. Nem nagyon osztozott optimizmusomban. Hanem azért feltette azt a kérdést, amiért tulajdonképpen megszólított:

- Én arra volnék leginkább kíváncsi, hogy ha úgy volna, ahogyan maga gondolja, a szociáldemokrata párt lesz-e illegálisban, mire hazaérünk?

- Jó kérdés! - gondoltam. - Történt valami, mióta bent vagyok, ami ezt aktuálissá teszi?

Hangosan pedig azt javasoltam, menjünk be a barakkba és keressük meg Jahnt. Ő az, aki legjobban érti közölünk az elméletet.

Jahn is elcsodálkozott Radvánszky láttán:

- Istenemre! Mint egy gróf! - nyújtotta a kezét. - Hogy neked még itt is mekkora szerencséd van!

Elmondtam neki Radvánszky problémáját. Rám nézett:

- És te mit feleltél?

- Semmit. Én viszont csak arra lennék kíváncsi, hogy ha túléli, kizárják-e Peyert a szocdemek...

- Én a kizárás mellett szavazok - mondta Jahn.

- Én is.

- Szóval ti már eldöntöttétek, hogy nem fognak bennünket betiltani... Egyébként ebben az esetben én is a kizárásra szavaznék.

Megkérdeztem, miért akar továbbra is köztük maradni. Azt felelte, mert a többi nyomdász is ott lesz. Meg, mert közöttük továbbra is haladó maradna, míg közöttünk reakciónak számítana.

- Nincs igazam?

Jahn szerette volna, ha Radvánszky egyik délután elmondaná a véleményét a szocdemek politikájáról. Vállalta, avval, hogy őt is érdekli a mi véleményünk. Hanem erre már nem került sor. Másnap az SS-ek megejtették az első sorozást, és mind a kettőjüket elvitték, állítólag vasútépítésre. De egy olyan transzportba kerültek, melynek sorsáról semmit nem tudunk. Úgy látszik, az ő lemészárlásuknak nem maradt túlélője.

1944 karácsonyán a flekktífusz a mi barakkunkat is elérte, s evvel az egész dachauai zárt láger, vagyis a nagy tábornak az a része, melyben a blokkokat egymástól is tükésdrót választotta el, vesztegzár alá került. A barakkban negyvenen maradtunk magyarok, harminc kommunista és tíz polgári politikus. Nekünk, kommunistáknak, kivétel nélkül több évi börtön volt a hátunk mögött (a legöregebbnek, Kiss Zsigának nyolc esztendő), s mégis sokkal jobban tartottuk magunkat, mint a többiek. Hiába volt csontjaikon vastagabb a hús és arcukon kevesebb a ránc, lelkileg nem készültek fel a szenvedésre, és megadták magukat a sorsnak. Emlékszem, ezen a reggelen Baróti Huszár Aladárral beszélgettünk. Ő az ágyán kuporgott, mi meg az ágyak közti szűk úton szorongtunk. Huszár Aladár orrából egy szál csüngött alá, és minden lélegzetvételnél felhúzódott, majd újra leereszkedett, s neki, Budapest volt főpolgármesterének, az OTI volt elnökének, az igazán jó ízlésű, nagy műveltségű és egyébként makkegészséges úrnak nem volt annyi ereje, hogy megtörölje az orrát. Mi pedig tudtuk, hogy már nem sok ideje van hátra.

Mi azonban élni akartunk. Egyszerűen nem vettünk tudomást a halálról. Goldmann Gyuszi, a nagyszerű szobrász, Kiss Zsigát faggatta, hogyan étkesnek az angolok. S aztán azt mondta:

- Otthon én is így fogok élni Irénnel...

Ottlétünk alatt egyszer sem fogalmazott így:

- Ha életben maradok...

Néhány nappal karácsony előtt vitték el az utolsó transzportot Dachauból. Mint később megtudtam, ők is arról beszélgettek, hogy valószínűleg még találkoznak velünk.

- Mindenki persze nem - sóhajtott Bassist Marci. - Erdős Lacin például látszik, hogy nem él soká...

Két hónappal később egyedül voltam életben társaim közül. Magányosan maradtam olyan körülmények között, melyekben egyedül a társas lét nyújtott lehetőségeket az életben maradásra. Ekkor jutottam el a pokol legfenekére, és itt kezdődött a felszabadulásom, melynek az a perc, mikor az amerikaiak elérték Dachaut, csak egyik állomása volt. A legfontosabb ugyan, de egyáltalán nem a legszebb vagy legörvendetesebb.

Aki nem élt a dachauai zárt lágerben, annak persze azt kell gondolnia, hogy a foglyokat megremítette a kiütéses tífusz híre. Ez azonban nem volt így. Először is nem volt orvosunk, s így azt, hogy ez az új járvány, melyben a beteg először maga alá ereszti az ürülékét, majd kínzó szomjúság gyötri, delirizálni kezd, s végül olyan görcsök között dermed halálba, hogy holttestét csak a vízbefülőkéhez lehet hasonlítani, szóval, hogy ez a járvány a kiütéses tífusz, csak akkor tudtuk meg, mikor erre való hivatkozással megszüntették a hajnali sorakozókat, s az SS-ek többé nem látogattak meg bennünket. A betegség napi tizenöt-húsz áldozatot szedett. A megbetegedettek fele életben maradt - tehát sokkal kíméletesebbnek bizonyult egyéb kínzóinknál, és így általános volt a vélemény, hogy a karantén megéri a kockázatot.

Negyvennégyben Dachauban már nem működtek a gázkamrák. A táborparancsnokságnak tömegkivégzések lebonyolítására ugyan rendelkezésre állottak a szomszéd lágeretek, de csak ritkán vették őket igénybe. Dachau egész zárt része amúgy is megsemmisítőtábornak számított, melyben a gáznál rafináltabb kínzásokkal, éheztetéssel, fagyasztással és veréssel gyötörték a foglyokat a másvilágra.

Egy héttel megérkezésünk után például fürdeni vittek bennünket. A fürdő impozáns épület volt, három fala földig üveg, padlója mozaik, és száz rózsza öntötte márványutánzatú medencéjébe a vizet. Talán csak pad volt benne túl kevés, háromszázunk közül legfeljebb harmincan találhattak ülőhelyet. Ez eleinte nem látszott bajnak, mert bár anyaszült meztelenre kellett vetköznünk, a helyiséget kellemesen fűtötték, s a medence partja nem volt hideg.

Estig várakoztattak bennünket. Akkor kaptunk egy forró zuhanyt, aztán tovább várakoztunk reggelig. A fűtést közben abbahagyták, a terem kihűlt. Az SS-ek kitűnően időzítették a fürdést. Hitvány törülközőnkkel nem tudtuk szárazra dörögni magunkat, s a párolgó meleg víz percek alatt lehűtötte testünket. Éjfél tájban már mindenki reszketett. Szederjes ajakkal, lila arccal bolyongtunk a medence szélén, és kerültük egymás tekintetét. Egyike volt ez azon éjszakáknak, melyekről az ember utólag sem érti, hogyan élhette túl. A padok közt ölték egymást a vagányok. Jajgatás, káromkodás hallatszott, folyt a vér az ülőhelyekért. A kőpadlóra nem lehetett leülni. A medencében a megrekedt víz csalogatta az embert, mártsa bele a fenekét, de hosszan ezt sem lehetett kitartani. A pocsolya hullámzott, előntötte az ember combját, majd visszahúzódott, s a nedves, de el nem takart bőr oly idegesítően fázott, hogy nem a medencéből, a világból szerettünk volt kiszaladni miatta.

Kora hajnalban kaptunk egy újabb zuhanyt, s ettől újult erővel dideregtünk, míg csak át nem melegedett a terem. Ekkor felöltözhettünk, és visszamehettünk a barakkba, illetve az udvarába. Ott kellett állnunk fagypont körüli hidegben, míg csak el nem érkezett az ebéd ideje.

Másnap reggelre száznál több halottunk volt. Az öregek majdnem mind elmentek. Ekkor halt meg Lévai Sándor is, a szociáldemokrata mozgalom egyik legrokonszenvesebb veteránja.

Különb: „felöltözködtünk” - nem kell azért azt hinni, hogy meg is védtük testünket a hideg ellen. Az én ruházatom például akkor a következő volt: rövid zokni és krisztuspapucs, csikos vászonnadrág és olyan nyári szalonkabát, amit ma már senki sem visel - vászonból az is. Alsóruhám egy szakadt férfing és egy női bugyi. Reggelenként mínusz 6 fok hideg.

Valósággal császárrá váltam, mikor értesülve, hogy az elutazókat átöltöztetik, a fentebb említett transzportból visszaszökött egy barátom, és kicserélte cipőjére a szandálomat...

Bocsássanak meg, elragadott a szenvedély. Nem a kínzásokról akartam írni, hanem felszabadulásomról. De ezek nélkül a részletek nélkül aligha értethetem meg azt a csodát, hogy mi, foglyok örültünk a tífusznak. Bár az is lehet, hogy ez az egy dolog is mindent elbeszél: ha a flekk és az SS-ek látogatása között kellett választanunk, habozás nélkül mindenki az előbbire szavazott.

Most az írás szabályai szerint az következne, hogyan csalta meg reményeinket még a kiütéses tífusz is, és gyilkolta le barátainkat két hónap alatt. A valóságban azonban a betegség irgalmas gazdának bizonyult, és sokunknak megkegyelmezett. A megmaradókat nem betegség, hanem a nacionalizmus pusztította el.

Mint később kiderült, életben maradásom a népek közötti szolidaritást dicséri. Így annál több jogom van, hogy elátkozzam a nacionalistákat. Az igazi hazafiakat összeforrasztotta a közös ellenség elleni harc, és nem kérdezték, hogy milyen nemzetiségű az, akin segíteni kell. A nacionalisták azonban jobban gyűlölték a szomszéd népeket, mint a németeket, és segítették azokat irtani. Szerencsére kevés ilyen féreg élt közöttünk, de a németek lehetőleg közülük választották a blokk- és szobaparancsnokokat. Ilyenkor aztán szörnyű napok következtek. A lengyel nacionalisták az ukránokat, az ukránok a lengyeleket gyilkolták, a szlovák nacionalisták minket. És talán az a szerencse, hogy magyar nacionalista nem került hatalomra: alighanem a fél szobát kiirtotta volna.

Társaim közül azokat, akiket a betegség megkímélt, egy cseh nacionalista pusztította el. Ütött bennünket, ahol és amivel ért. Sokat közülünk avval az ürüggyel, hogy tetvesek, meztelen felsőtesttel az udvarra küldött megfagyni, s ha kibírták a büntetést, felfrissítés címen négykézláb szaladgáltatta őket a szobában. Szobatársaink megpróbálták rajtunk segíteni. Elcserélték velünk a legeldugottabb ágyakat, hogy ne kerüljünk a szeme elé, vagy megpróbálták beszélni a fejével. Hasztalan. Csak annyit értek el, hogy egy orosz elvtársat Steh-bunkerbe küldetett, egy másiknak pedig a karját törte el.

Hat hét múlva megingott a hatalma. Este a fejét fájlalta. Egész testében borzongott, láza is volt, de nem magas. Mégis olyan szomorúan üldögélt az ágyán, mint egy beteg gyerek, és átkozta a sorsot, hogy ilyen fiatalon kell meghalnia. Az egész terem a nagy hősön röhögött.

Reggelre pedig meghalt. „Mégiscsak flekktífusza volt” - gondoltuk mi. Később azonban megsúgták nekem, hogy honfitársai végeztek vele. Halálra ítélték, hogy megmentse a magyar rabokat. A flekkesek holtteste pedig - mint már említettem - a vízbe fülókéhoz hasonlatos. El is vitték a többiével egészen gyanútlanul. Egy francia elvtárs került a helyére, és fellélegzett az egész szoba.

Közülünk ekkor már csak négyen éltünk. Goldmann György, Benda Jenő, egy zsidó munkaszolgálatos meg én. Goldmann három nap múlva kórházba vitték. Én ettől fogva Benda Jenővel feküdtem egy ágyon.

Benda bácsi, a *Budapesti Hírlap* egykori főszerkesztője volt az egyetlen a polgári politikusok közül, aki Dachauban sem vesztette el a szívét. Rendkívül bátor, becsületes, jó kedélyű ember volt, és értett hozzá, hogy a dolgokat olyanoknak lássa, amilyenek azok a valóságban. A polgári politikusok gyávaságát látva, szakított velük, és hozzánk csatlakozott. Sokat és nagyon barátián vitatkoztunk vele, s ő lépésről lépésre engedett. Itthon nem számított baloldali politikusnak, de biztosan igaz barátunkként tért volna haza, ha életben marad.

Rajtam ezekben a napokban tört ki a tífusz. A betegeket vagy a 4-es számú barakkba vitték, vagy a kórházba. Benda engem is unszolt, jelentkezzem orvosi vizitre, de én megmakacsoltam magam. Félttem a számtalan betegségtől, mely ezeken a helyeken pusztított. De még inkább attól, hogy a kivégzőblokkba kerülök. Inkább lábon húztam ki betegséget. Benda bácsiba karolva ödöngtem az ágyak között, s ha kérdezték, beteg vagyok-e, tagadóan ráztam a fejemet. Időnként elsötétedett előttem a világ, s ilyenkor Benda a helyemre támaszkodott. De mihelyt újra láttam, felkeltem megint.

A hét végén fürdőre vitték a szobát. Hiába könyörgött Benda, kiálltam az udvarra én is. Egyszerre felkiáltottam:

- Segíts, Jenő! Nem látok!

Átölelt, és a barakkba támaszkodott. Aztán még hallottam valami csörömpölést, egyébről nem tudok. Egy széken tértem magamhoz. Körülöttem millió csajka a földön, úgy látszik, estemben levertem őket a polcra. A már említett francia szobaparancsnok hajolt fölém.

- Menjen a négyes szobába! - tanácsolta. - Ha erős fürdők lesz, nem bírja ki.

Megráztam a fejem, felálltam, és mentem velük. Benda még megpróbált jobb belátásra bírni, de a parancsnok leintette:

- Lehet, hogy igaza van.

És igazam lett. Meglepően kellemes fürdők voltak, rövid és ütlegek nélküli. Én percről percre jobban éreztem magamat. Benda még segített befűzni a cipőmet, de visszafelé menet egyszerre csak megtántorodott.

- Mit csináljunk? - mondtam kétségbeesve. - Most már támaszkodj te rám.

A barakkba érve Benda bácsit lefektettem az ágyra. Reggelre én teljesen egészséges voltam, ő halott. Elvitte a szíve.

Egy egész kenyeret hagyott ránk örökölni, amit testvériesen el akartunk osztani a munkaszolgálatossal. Ez volt az a kenyér, melyért pár perccel később négy volt Vlaszov-gárdista agyba-főbe vert minket. Barátom egy darabig szédelgett az ütlegektől, aztán jobban lett, de lefekvés után ismét fejfájásról panaszkodott. Hajnali három órakor arra ébredtem, hogy halottal fekszem egy takaró alatt. Így vesztettem el egy nap alatt a két utolsó barátomat.

A dachau-i tábor egy széles út osztotta ketté, egyik oldalon álltak a nyitott, a másik oldalon a zárt blokkok. Minden zárt bloknak két barakkja volt, minden barakk két teremből állt, az Essraumból és a Schlafraumból. Ez a megkülönböztetés azonban nem fedte a tényeket, mert az étkezőteremben is háltak, a hálóteremben is ettek. Az étkezőterem a parancsnokok, a csicskások és barátaik lakása volt. Ebben a teremben csak a falak mellett voltak ágyak, középen asztal állt székekkel, még kályhája is volt. Az ebédet ugyan itt osztották, de csak a szoba privilegizált lakói fogyaszthatták asztal mellé telepedve, a hálószoa páriáinak ágyukon kuporodva, odabenn kellett étkezniük. Ez a terem sötét volt, és túlzsúfolt. Az ablakok előtt, az ajtótól balra egy, jobbra pedig két sor ágy állt, és kizárta a szobából a világosságot. Még szemben is volt egy sor ágy, mindegyik sor háromemeletes. Ha kevesen voltunk, ketten feküdtünk egy szalmazsákon, ha új transzportok érkeztek, hárman, sőt négyen is. A kettes sor belső fekhelyei levegőtlenebbek voltak, mint a többi, a harmadik emeleti ágyak pedig minden sorban melegebbek és világosabbak. Az ágyak megosztása bonyolult rangsor szerint történt, melynél számításba vették a nemzetiségi hovatartozást, a Dachauban töltött időt és a személyes tekintélyt. Mi négyen, utoljára a legalsó ágyakon aludtunk, igaz, hogy azok közül a legjobbak egyikén.

Innen, a hálóterem fenekéről keltem fel ezen a reggelen, melyen utolsó barátomat is elvesztettem. Helyzetem reménytelennek látszott. Dachauban az ismeretség határa még a mozgás lehetőségét is megszabta. Rengeteg tolvaj volt közöttünk, s a rabok nem szerették, ha idegen emberek mászkáltak az ágyuk alatt, a legkritikább esetben fordult be valaki más sorba, mint amelyikben lakott. Volt ugyan néhány francia, belga, olasz barátom, de túl messze, másik folyosón feküdtek, s rosszmájú megjegyzések tüzeiben lehetett csak őket meglátogatni. Én tehát álltam a fekhelyem előtt, és nem tudtam, hogy mitévő legyek. Végül kisompolyogtam a szobából, és megálltam a szomszédos barakk ablakai alatt. Abban fiatal magyar kommunisták egy csoportja lakott. A derék gyerekek hamar észrevettek, és beszélgetni kezdtünk az üvegen keresztül. Csakhogy ez a szomszédolás sem volt veszélytelen. Az íratlan dachauai törvények szerint én beszélhattam hozzájuk, de ők nem beszélhettek ki a szobából. Ha észreveszik őket, nem ússzak meg verés nélkül. Végül elszégyelltem magam, s nehogy fölöslegesen bajba rántsam őket, visszatértem a szobába.

Este hozzám lépett egy fiatal francia, jó barátom, a különös nevű költő: Jean Pis-de-vache (Tehéntőgy János).

- Egyedül maradtál? - tette vállamra kezét.

- Egyedül! - bólíntottam nagyon szomorúan.

- Úgy határoztunk, hogy velünk fogsz lakni! - hadarta ő. - Ezentúl franciának vallhatod magad. Te úgyis jól beszéled a nyelvünket.

- Franciául - én! - nyomorúságosan dadogtam bizony, de most a jó fiú még ezzel is vigasztalni akart. Pedig hát franciává válni Dachauban jelentett annyit, mint ma egy főnyeremény. S amellettsoda bizalom és kitüntetés...! Szótlanul szorongattam Jean kezét.

A leggyönyörűbb az volt, hogy a franciák éppúgy meghatódtak, mint én. Jót tenni ilyen körülmények között talán még nagyobb öröm, mint jót kapni. A fiúk ölelgettek, és tízen is kérdezték, hogy milyen a fekhelyem. Jean pedig - ó, Jean! -, soha nem fogom megtudni, tehetséges költő volt-e, vagy csak versíró, mert saját verseit soha nem mondta el nekem. De ezen az estén lámpaoltásig Baudelaire-verseket szavalt, s a fájdalmat valósággal kimuzsikálták belőlem a varázslatos szavak:

Sois sage, oh ma Douleur, et tiens-toi plus tranquille...

Reggel új transzport érkezett, s a termeket átrendezték. A franciákat átvitték egy másik szobába, Jeant pedig kinevették, mikor azt állította, hogy én is francia vagyok, és velük kell mennem. Egyéjszakai boldogság után újra árvaságra jutottam.

Ezek a franciák utánunk érkeztek a táborba, tájékozatlanok voltak, és nem beszéltek németül. Akármilyen kicsi volt is a nyelvtudásom, mégis sok szolgálatot tettem akkoriban nekik. Meghívásukat úgy értelmezhettem, s úgy is értelmeztem, hogy régi adósságukat akarják törleszteni. De hát mi készítette akkor a románokat arra, hogy a franciák elköltözése után ők vegyenek maguk közé? Azelőtt alig érintkeztem velük, bár ketten is tudtak közülük magyarul. Ők csak láttak letörten és tehetetlenül, és felébredt bennük a szolidaritás. Sőt, talán több is történt ennél. Ezekben az időkben a két népet még sikerült egymásnak uszítani ellenségeinknek, de a dachauiak közül csak a nacionalisták gyűlölték egymást. Az én román barátaim a szomszéd nép képviselőjét látták bennem, s ezért is segítettek rajtam. A pusztaszána aligha indokolta volna, hogy egyetlen üres ágyukat három jelentkező közül éppen nekem adják, mikor a másik kettő román volt.

Persze újabb megkönnyebbülés, talán még zavartalanabb, mint az első. Kezdem érezni, hogy megváltozik valami körülöttem.

Pedig nagy árat kellett fizetnem a boldogságért. Szomszédom, a bukaresti operaház első hegedőse, rokonszenves férfi volt. Ám néhány nap múlva megkapta a tifuszt, mégpedig annak legsúlyosabb formáját. A delírium teljesen úrrá lett rajta. Éjjelenként - bocsánat a gusztustalan dolgokért, de a hely volt undorító, ahol éltünk - az illemhelyre képzelte magát, és nadrágját letolva, rám rondított. Román barátaim mindent elkövettek, hogy könnyítsék helyzetemet, esténként dolgára kergették, s még éjszaka is felköltötték, de hasztalan. Végül ők mondták ki, hogy a beteget el kell távolítani, mert teljesen feleslegesen én is tönkremegyek. Keresni kell neki egy ágyat, amelyen egyedül alhatik.

Még mindig a francia elvtárs volt a parancsnok, hozzá fordultunk. Gondterhelten vakarta a fejét. Végül megmutatta az egyetlen lyukat, ami rendelkezésre állt. A legrosszabb helyen, sötét, bűdös és még szalmazsákja sem volt. (Ez utóbbi akkor még szörnyűségnek tűnt, de két héttel később az egész teremből elhordták a szalmazsákokat.) Én hol a lyukat, hol a beteget néztem, a többiek pedig engem. Senki sem beszélt. Román barátaimnak fájt, hogy ilyen helyre kell fektetni beteg társukat, de nem tehettek mást. Én viszont éppen ezt az egyet nem bírtam megtenni.

- Gyere vissza! - mondtam hosszas habozás után. - Mégiscsak ember vagyok...

Felsegítettem az ágyamra, és melléje bújtam én is. A szobaparancsnok megkönnyebbülve ment ki a szobából. A románok is lefeküdtek. Én pedig kissé fellengzős kijelentésem ellenére is rettentően sajnáltam magamat, és némán átkozódtam a sötétben. Különben az a mondas, hogy „mégiscsak ember vagyok”, Dachauban nem is hangzott olyan különösen, mint máshol. Hogy az ember - ember, az csak ott válik igazán feltűnővé, ahol egy egész rendszert hoznak létre azért, hogy az embereket állattá tegyék.

A zenésszel mi a románok szélső ágán feküdtünk, túl rajtunk már a belgák sora következett. Ők pedig rendszeresen kaptak szeretetsomagot, de eddig egyiküknek sem jutott eszébe, hogy megkínálja szomszédjait. Reggel azonban a mellettem fekvő fiatal belga gyerek egy nagy darab püspökkenyeret nyomott a kezembe.

- De miért? - kérdeztem én.

- Mert nem küldted el a beteget - felelte.

Később, az ágyak között sétálva, összeütköztem egy óriási termetű lengyellel, és véletlenül a lábába rúgtam. Igen érzékenyen találhattam el, mert a máskülönben nagyon is nyugodt férfi meg akart verni. Ekkor kibújt ágyából egy görög fiú, és lefogta a kezét. Tört németiséggel magyarázta, hogy én vagyok az, aki nem engedtem szalmazsák nélküli ágyra fektetni a beteget. Lengyelem türelmetlenül hallgatta végig a dadogást, de mikor végre megértette, miről van szó, rám mosolygott, átölelt, és megveregette a vállamat.

Mert igaz, ott nálunk nagyon sokat számított, hogy ki milyen nemzetiséghez tartozik. A franciák és a belgák csomagokat kaptak hazulról. A lengyelek egymás közt osztották el a stubendiensti helyeket, a szovjet emberek élvezték csodálatos szervezettségük áldásait - a csatlós országok szülötteit, a magyarokat és a románokat pedig enyhe gyanakvás vette körül. De teljes jogú dachauai állampolgárrá csak az válhatott, akinek valamilyen véletlen szerencse folytán sikerült bebizonyítania, hogy ember maradt. Ettől fogva aztán nem számított sem születés, sem vallás, egyenlővé vált az egyenlők között.

Hát így értem meg én felszabadulásom első fokozatát...

Később még éltem belgákkal és olaszokkal is, de ez már nem hozott a sorsomban lényeges változást. A legérdekesebb talán az volt, hogy bolyongásaim közepette nem a nemzetiségemet vesztettem el, hanem a nevemet. Hamarosan az egész barakkban így ismertek: a magyar. Persze nem magyarul hívtak magyarnak, de nem is németül. Dachaunak egész külön nyelvjárása volt, aminek csak alapját adta a német, szellemét nem. A pidgin-english nyomán még leginkább pidgin-deutschnak nevezhetném, mert ez is szűkölködött az igékben, és teljesen nélkülözte az igealakokat. A „nézni” szó számtalan szinonimája közül például számukra csak az egy „Kuken” létezett, és az sem volt ragozható. „Kukst du?” - ennek a kifejezésnek például semmi értelme nem volt. Ha az ember valamit meg akart nézni, így szólt: „Tu! Kuken!” Ha viszont mutatni akart, akkor kérdezett: „Tu? Kuken?” Tüzet ezzel szemben így kellett kérni: „Düfő” - mert rendszerint csak a franciáknak volt gyufájuk. A „Feuer” szó mindörökké ismeretlen maradt a dachauiak előtt. E veszteségeikért aztán némileg kárpótolt az, hogy a csajkákat viszont így szedte össze esténként a Stubendienst:

- Schale, mischki, galema, csajka, sajka...

Miután pedig engem is főként román népek között lehetett találni, így szólítottak dachauiul:

- Tu! Ongrozá!

Egyszer délután lélegzetszakadva rohant be hozzám a szobaparancsnok - ekkor már egy lengyel -, és boldogan szorongatta a kezem:

- Tu! Ongrozá! Magyarszki kommen!

A következő pillanatban körülfogtak szomszédaim, és hátamat veregetve segítettek örülni nekem.

Egy ukrainai munkásszázad maradványa érkezett hozzánk. Az általános rokonszenv lehetővé tette, hogy a középső sorban szerezzek nekik fekhelyet, s ennek kedvéért elnézték nekem, hogy részegre fecsegem magam édes anyanyelvemen. De talán meg is értették, mit jelent számomra, hogy barátaimnak szólíthatom őket, ahelyett hogy azt mondanám: mein Freund, vagy mon ami. Sokan közülük azok is lettek, barátaim.

Az ukrainai transzport különben csak az első fecskének bizonyult, mert utánuk sűrűn érkeztek Dachaubá az emberek. Először Auschwitzot ürítették ki, a keletnémet lágereket. Aztán a dél-franciaországiak következtek, végül jönni kezdtek a középnémet lágerek lakói is, és minden transzportban volt néhány magyar. Ezek a transzportok voltak a mi legmegbízhatóbb haditudósítóink. Jóllehet, a táborba járt a *Völkischer Beobachter* és a *Münchener Zeitung*, a lágerek kiürítéséből tudtuk meg, hogy hol állnak a felmentő seregek. Rövidesen látszott, hogy észak és nyugat felől már körülvették Dachaut, és két-három hét alatt kapuink előtt fognak állni. A barakkokban forró, ideges lett a hangulat. Az újonnan érkezettek nemcsak jó híreket hoztak, retteneteket is. Beszéltünk emberekkel, akik olyan táborokból jöttek, melyekben kiürítés előtt a foglyok felét-kétharmadát legyilkolták. S ebből megértettük, hogy olyan táboroknak is kellett lenniük, melyekből hírmondó sem maradt életben. Eddig sem voltak kétségeink a németek szándékai felől, most azonban már bizonyítékunk is volt rá, hogy a következő két-három hétben dől el az életünk.

Ez időben hatvan-hetven magyar lehetett a blokkunkban, közülük csak ketten voltunk politikaiak, a többieket vallásuk miatt hurcolták Németországba. S ha abban kételkedtünk is, hogy egyáltalán életben maradunk, az mégiscsak bizonyosnak látszott, hogy ha igen, úgy együtt és Dachauban érzük meg a felszabadulást. Mégsem így történt. Mikor már egész közel voltak a felmentő csapatok, két transzportot még elhajtottak a táborból. Az elsőben az

oroszokat, a másodikban a zsidókat vitték el. A blokkban ketten maradtunk magyarok. Rozsos Sanyi meg én, a politikaiak.

Ekkor már végsőkéig legyengültünk mi is. Újból a harmadik emeleti fekhely előnyeit élveztük, de már-már azon törtük a fejünket, hogy egy emelettel lejjebb szállítjuk igényeinket, mert már a felkapaszkodás is gondot okozott. Egész nap az ágyunkon hevertünk, csak akkor vánszorogtunk ki az udvarra, ha kergettek. No meg ha valami rendkívüli dolog történt, például amikor amerikai repülőgépek gépfegyverezték az SS-ek táborát.

Egy délután megint az ágyunkon feküdtünk. Egyszer óriási láрма támadt, sokan a kijárat felé rohantak, mások, köztük mi is megpróbáltuk kitalálni, mit jelent ez a zaj. Sanyi értette meg előbb a kiáltozást.

- Laci! - kiáltotta szinte rémülten. - Itt vannak az amerikaiak!

Leszálltunk mi is az ágyról, és a kijáratához igyekeztünk, de azt már eltorlaszolták előlünk a kifelé tolongó emberek. Az ablakhoz szaladtunk, és kiugrottunk az udvarra. Aztán egymásra néztünk, és jól nevettünk magunkon. Egy órával előbb még gondot okozott megmászni az ágyunkat, most pedig ifjú tornászok lendületével „vittük át” az ablakot.

Április 30-a volt. Négy óra lehetett. A blokknak a táborfalra nyíló kapuján ekkor jöttek be az első amerikai katonák. Most pedig hadd fordítom meg az események sorrendjét, hiszen mi is csak a későbbiek során érthettük meg, hogy mi történt velünk másnap, május 1-én. Nem tudom, hogyan viselkedtek más táborokban az amerikaiak, de hozzánk a hírhedt fasisztabarát Patton tábornok csapatai jöttek el, s nem sokáig titkolták, hogy nem rokonszenveznek velünk. A közkatona és az alantas tisztek kedvesek voltak hozzánk, de a vezérkar egyáltalán nem felszabadítóként viselkedett. Ha szabad az eredményről a szándékra következtetni, azt kell mondanunk, hogy megpróbáltak végezni velünk. Hasztalan tiltakoztunk, továbbra is a náci moslékot adták ebédre, másnapról viszont „feljavítás”-képpen mindenkinek adtak egy fél kiló zsíros húskonzervet. A hatás rettenetes volt. Éjjel görcsökben fetrengett a fél tábor. A végsőkéig legyengült szervezetűekkel gyorsan végzett a zsíros étel. Nem számolhattuk meg halottainkat, de hogy több százan voltak, az bizonyos. És ha az első alkalommal még lehetett határtalan felelőtlenséggel magyarázni az esetet, a továbbiak kizárnak minden kétséget. A húskonzervosztást továbbra sem szüntették meg. Aki nem bírta uralkodni magán, az megette - és meghalt. Akinek erős akarata volt, az éhezett - és életben maradt.

Persze április 30-án még mindebből nem sejtettünk semmit. Dachau volt Németország legrégebbi koncentrációs tábora, a Reichstag-per óta működött. Itt is voltak ugyan közönséges bűnözők, homoszexuálisok, kémek, véletlenül odasodródott emberek, de a foglyok többsége az ellenállási mozgalmak katonája volt. Elképzelhetetlennek látszott tehát, hogy az amerikaiak ne életünkért aggódva rohanjanak a felmentésünkre, s hogy az ötvenkilós férfiak, a halált csak akaratauk erejével legyőző mozgó csontvázak megpillantásakor ne támadjon fel bennük a tisztelet és a szánalom. Akkor azt hittem, hogy ezeket az első perceket soha nem fogom elfelejteni, de aztán maguk az amerikaiak gondoskodtak erről. Ma, ha visszagondolok első találkozásunkra, úgy tűnik, mintha már akkor aggodalommal és némi rossz érzéssel néztünk volna rájuk. De hát ez nem igaz. Csupán az történt, hogy a lelkekre nehezedő több millió atmoszféra nyomás egyetlen szempillantás alatt oszlott el, és legyengült szervezetünk nem bírta el a megrázkódtatást. Még vidáman és ragyogva rohantunk le az árok partjára, és integettünk a fenekén mászkáló katonáknak, még megcsodáltuk a kerítés tövében fekvő két SS-holttestet (többet aztán nem is láttunk ilyent), még kiabáltunk és izgultunk a többiekkel, aztán egyszerre elhagyott az erőnk. Legyöngülve és elcsigázva a barakk tövébe ültünk, s már nem tudtuk megérteni, hová sietnek a tábor jobb erőben levő lakói. (Az élelmezési raktárakat

ürítették ki.) S nemcsak mi ketten voltunk így, egyre többen ültek, heverték, guggoltak körülöttünk, és szemünkbe visszatért az az állatian szomorú tekintet, melyről még hónapok múlva is felismertem az egykori deportáltakat.

- Már örülni sem tud az ember! - csikorgatta a fogát Sanyi.

A veszélyt túléltek. Hitünk szerint most már a jóvátevés, az ápolásba vevés, a hazatérés napjai következtek, s mi mégis úgy ültünk ott a fal tövében, mintha mindehhez nem lenne semmi közünk. Körülöttünk izgatottan szaladgált és lelkesedett az erősebbek csapata, mi pedig lassan feltápáskodtunk, és visszamentünk a barakkba, pihenni.

Nem sok idő múlva kiáltás hallatszott a bejárat felől:

- Hé! Vannak itt magyarok?

Felültünk és lenéztünk. Keresztes Sanyi bácsi állt az ajtóban egy ismeretlen fiatal elvtárrsal. Sanyi bácsi két évvel korábban szabadult a Csillagbörtönből, ahol egy esztendő egy cellában töltöttem vele. Sejtelmem sem volt, hogy újra elfogták, s ő sem gondolhatta, hogy itt találkozunk. Mégsem a kezét nyújtotta először felém, hanem egy doboz szardíniát. Szívemre szorítottam ajándékát, aztán ő szorított a szívére engem.

Ki-ki szörnyülködjük, vagy nevéssen rajtunk, tetszése szerint, de nekünk ez a doboz szardínia fontosabb és öröndetesebb volt, mint a felszabadulás ténye. Keresztesék hamar elmentek, hogy a többi blokkban is megkeressék az életben maradt magyarokat, a doboz velünk maradt. Gondterhelten forgattam a kezemben. Aztán Sanyi elkérte, s ő forgatta tovább. Közben jelentős pillantásokat vetettünk egymásra.

- Együk meg - ajánlotta Sanyi.

Én ellenkeztem. Ekkor már visszatértek az élelemszerzők, és azt ajánlottam, cseréljük el a halat krumpliért. Sanyi végül beleegyezett. Kényelmesen leszálltunk az ágyról, és kísértünk az udvarra. Mindenfelé apró tüzek égtek, s a volt foglyok áhítattal főzőcskéztek. Krumpli sok volt, szardínia kevés, s így innen is, onnan is csereajánlatokat kaptunk. De mi illő komolysággal terepszemlét tartottunk, és hosszas mérlegelés után kötöttük meg végre az üzletet. Talán egy kiló szép burgonyához jutottunk. Lassan, élvezettel megtisztítottuk, és beleaprítottuk a vízbe, mely már a tűzön melegedett mellettünk. Jól emlékszem, egy cseppet sem voltam türelmetlen, mert már az a gondolat is örömmel töltött el, hogy rövidesen hazai ízeket fogok érezni a számban. Korrektül megvártuk, amíg a krumpli megpuhul, csak akkor öntöttük le róla a vizet. Sanyi szájába vette az első falatot, megkóstolta, és aztán felém fordult:

- Igazad volt! - suttozta boldogan.

A következő huszonnégy órában aztán halmozódtak az örömteli meglepetések.

Reggel kiléptünk a szögesdróttal befent kapun a tábor főújtjára, és földbe gyökerezett a lábunk. A nyílt blokkok lakói május elseje tiszteletére az éjjel virággal ültették tele a lágert. A főút két oldalán, szabályos közökben virágágyak sorakoztak egymás mellett, árvácskákkal és petúniával. Én ekkor már harmadik éve nem láttam virágot. Megragadtam Sanyi karját, és kényszerítettem, hogy leüljön velem az egyik ágyás elé, és félórán át bámultam a tarka szirmokat. Arcomra egész biztosan hülye vigyor kövült, de én akkor azt hittem, hogy boldogan mosolygok.

Ezután kísértünk az Appelpplatzra, ott találkoztunk az életben maradt magyar elvtársakkal. Kézfogások, ölelések - képzelhetik. Keresztes Sanyi bácsi csodálkozva rázogatta a vállamat.

- Tegnap azt hittem, hogy soha többé nem hagyod el az ágyadat. Hogy számodra későn jött a felszabadulás.

Itt tudtuk meg azt is, hogy délben május elsejei gyűlést tartunk. Már lázasan folyt az előkészület. Zászlókat varrtak, díszítették az emelvényt. A foglyok találékonysága minden akadályt leküzdött. Minden nép a saját nemzeti színei alatt vonult fel. Piros-fehér-zöld zászló is lobogott, bizonyára ez volt akkor az egyetlen hely, ahol e zászlónak makulátlan becsülete volt. Itt azt jelképezte, hogy a magyarok is részt vettek az ellenállásban.

Az amerikai táborparancsnok is eljött a gyűlésre - már nem tudom, tábornok volt-e, vagy csak ezredes, de szeretném hinni, hogy az előbbi. Az eredeti terv szerint ugyanis a zenekar az amerikai himnusszal kezdte volna az ünnepélyt. Ehelyett a foglyok rázendítettek az „Internacionálé”-ra, s a parancsnok úr kénytelen volt feszes vigyázzban végighallgatni a nemzetközi szolidaritás himnuszát. Aztán persze jött a „Yankee doodle” és a beszédek is. De az ünnepély szellemét az „Internacionálé” határozta meg. A gyűlésről hazatérve, leültünk a barakk falához. Egyszerre a szomszédomra, egy idősebb osztrákra nézek, és nem hiszek a szememnek. Kezében könyv: *A bolsevik párt rövid története*, németül. De hiszen akkor a nyílt blokkokban titkos könyvtár s nyilvánvalóan kommunista pártszervezet is létezett! Most már megértettem, hogy lehetett már az első órákban ilyen precíz a szervezés.

- Ember! - kiáltottam a szomszédomra. - Add kölcsön a könyvedet!

Jó fiú volt - kölcsönadta. És így, ott, Dachauban, május elsején olvastam el a párttörténet első négy fejezetét.

Másnap aztán megkaptuk a hideg zuhanyt: a Schmalz-konzervet és a nyomában fellépő betegséget, mely még egyszer megtizedelte sorainkat. Az amerikaiak igazi szándékait mégsem ez, hanem a szállás körüli huzavona leplezte le előttünk végleg. A koncentrációs táborral pár-huzamosan, a drót túlsó oldalán az SS-ek kaszárnyai helyezkedtek el, s azokban kényelmesen elfértünk volna valamennyien. „Felszabadítóink” azonban nem engedtek ki a drót mögül. Továbbra is régi barakkjainkban kellett kínlódnunk. Igaz, fertőtlenítettek, s evvel eltűnt a tetű és a még annál is jobban kínozó bolhasereg, de a szobákban nőtt a piszok, a mellékhelyiségek padlóját előntötte a véres ürülék. A csalódott foglyok nem bírtak többé uralkodni magukon, napirenden volt a verekedés. Most már borotválkoznunk sem lehetett, s az eddig szórványosan előforduló phlegmone egyszerre járványként jelentkezett. Egyre több keléses arcú ember járkált közöttünk. A rüh is új erőre kapott. Az amerikai kórházban mindenkit megvizsgáltak és megvigasztaltak, de aszpirinen és rühkenőcsön kívül orvosságot nem adtak.

- Pleuritise van! - mondták például nekem. - Feküdjön sokat.

Ez valóban nem rossz orvosság a mellhártyagyulladás ellen, de hol fekszem? A levegőtlen barakkban? Negyedmagammal egy ágyon, melynek még szalmazsákja sincsen? Igaz, heverészhettem volna az udvaron is, de sehol nem volt árnyék, s rövidesen kiderült, hogy a hideget még csak bírtuk, de a napfényt egyáltalán nem.

Két hétbe is beletellett, míg a volt foglyokból megválasztott táborbizottság elérte, hogy átköltözhessünk a volt SS-laktanyákba. Ekkor még újabb fertőtlenítés ürügyén elszedték tűrhető ruháinkat, s visszaöltöztettek abba a csikos holmiba, melyet egyébként Dachauban csak az újonnan érkezett foglyokon lehetett látni. A többség vörös foltokkal bemázolt civilruhát viselt, és két kenyéradagért már télikabátot is lehetett szerezni. Pedig az amerikaiaknak rendelkezésére állott az SS-raktárak teméntelen ruhája, azt azonban nem osztották ki közöttünk, hanem teherautókra rakva, ismeretlen rendeltetéssel elszállították. Mi aztán úgy segítettünk magunkon, hogy jelentkeztünk a szállításhoz, és a raktár csendjében átöltöztünk. A

közlegények ebben nem akadályoztak, ha pedig néger akadt a katonák között, az még segített is a megfelelő bakancs kiválasztásában. Minden utunkról hoztunk magukkal pótbakancsot, vagy néhány méter szövetet is, azt aztán külön osztagok kicsempészték a lágerből, és élelmszerre cserélték be a környező falvakban. Az amerikai örök lőttek rájuk, és többet el is találtak közülük.

Ebben a táborban én csak négy napot töltöttem. Közben megkezdődött a franciák, belgák, majd a csehszlovákok hazaszállítása. Ekkor már látszott, hogy bennünket továbbra is fogolyként kezelnek, s a cseh elvtársak vállalták, hogy négy magyart becsempésznek az első transzportjukba, hogy otthon jelentést tehessenek. A négy kiválasztott közé kerültem, s így egy reggel teherautóra raktak bennünket, keresztülrobogtunk fél Németországon, s délután már Pilsenben voltunk. Itt ért végre bennünket is a felszabadulás.

Megpróbáltam a régi históriáknak kijáró tárgyilagossággal és hűvösséggel számot adni szenvedéseinkről. De Csehszlovákiába érve nem tudtam megőrizni nyugalمامat. Ötvenegy kilóra lefogyva, betegen utaztam át Németországon, s nem emlékszem belőle semmire. Prágában négy napot töltöttem, megnéztem a Hradzsint, Károly császár hídját és a Tizenkét apostol templomát - de nem tudom, milyenek. A tájat csak néztem, de nem láttam, viszont lázba jövök, ha a cseh népre gondolok. Talán azért is írtam le ilyen részletesen kínjainkat, hogy jobban megértsék, mit jelentett számunkra a pilseni fogadtatás. Ekkor már három napja jöttek a transzportok a városba, a mi érkezésünk tehát már nem volt szenzáció. S mégis, mikor autóink megálltak az egyik sarkon, kinyíltak a környező házak kapui, és megrohantak bennünket az asszonyok és a gyerekek. Óriási tálcákat hoztak magukkal, a tálcán kancsóokban állt a tej, kávé és tea és magas halmokban a sütemény. Az országban jegyre adtak mindent - bizonyára az egész városrész hordta össze, ami itt élénk került. A vendéglátók szinte könyörögtek, hogy együnk és igyunk, és megsértődtek, ha a harmadik pohár tej a torkunkon akadt. Az első jóllakások ideje nem kevésbé kínos, mint az éhezése. A legyengült gyomor hamar eltelik, kőkemény lesz, és fájni kezd, de teltsége nem szünteti meg az éhségérzetet, sőt minél többet eszel, annál inkább erősödik. Ezek a drága emberek tantaluszi kínokat okoztak nekünk, és mi mégis könnyeztünk a boldogságtól. Aggódó tekintetek, simogató kezek - istenem, mikor volt ebben utoljára részünk!...

- Hogy gondoskodnak rólunk!... - dörmögte valaki.

Aztán rájöttünk, hogy sokkal többről van szó. A sarkon túl egy szállodába vezettek bennünket. A környék lakóinak tudniuk kellett, hogy éjjel-nappal terítve vannak az asztalok, és mindenki akkor ehet, amikor akar. Tudták, hogy nincs szükségünk az ajándékaikra, csupán szeretetüket akarták megmutatni vele, s nekünk valóban az ételnél is nagyobb szükségünk volt erre.

Éjfélkor indult a vonatunk Prágába. Az állomás messze volt. Mindegyikünknek volt egy kis csomagja, egy-két harisnya, ing s egy ruhára való szövet - ezt cipelve baktattam az utcán, az egykori häftlingek tömegében, és nem néztem sem jobbra, sem balra. Egyszerre mellém vágódott egy fehér hajú kis férfi, s kivette kezemből a csomagot. Zavarba jöttem.

- Nincs pénzem! - dadogtam németül.

A kis ember megsértődött. Hát hordárnak nézem őt? Nincs szemem? Nézzek körül...

Körülnéztem. A fél város ott tolongott körülöttünk. Minden hazatérőt egy helybeli lakos támogatott. Diadalmenetben kísérték az állomásra, s azért nem raktak ölben a vonatra, mert nem engedték.

Prága egyik külvárosába futottunk be reggel. Nem tudtuk, merre tartsunk. Két prágai megígérte, hogy szállást keres, és ha talál, visszajön értünk. Mi pedig megálltunk az utcán, és vártunk.

A város ekkor tíz napja volt szabad. Már megindultak az első autóbuszjáratok. Az egyiknek valamivel odább volt a végállomása, mint ahol mi álltunk. Ingajáratban egyetlen kocsi közlekedett, s oda-vissza körülbelül negyedóra alatt járta meg az útját. Mikor másodszor tértek vissza, a kalauz leszállt kocsijáról, s odajött hozzánk.

- Mit állnak itt? Meghútik magukat.

A kollektíva vezetősége gondosan válogatta össze az expedíció tagjait, egyik társunk, egy kárpátaljai magyar fiú kitűnően beszélt csehül, ő magyarázta el a helyzetünket.

- Majd mi elvisszük magukat! - felelte rövid gondolkodás után a kalauz, és feltessékelt bennünket az autóbuszra.

Szerencsénk van - gondoltuk -, hogy a szállás éppen útba esik.

De nem ez volt a helyzet. A kalauz közölte az utasokkal, hogy egy kis kirándulást tesznek, mert előbb minket a szállásunkra szállítanak, s csak aztán térnek vissza megszokott útvonalukhoz. A közönség tapsolt, a sofőr gázt adott, s aztán tízperces kacskaringózás után egy olyan szűk utcácskánál álltunk meg, hogy az autóbusz nem fért el a két járdája között. A következő pillanatban az utasok megrohanták csomagjainkat, és akárcsak Pilsenben, itt is jóformán a karjukban szállítottak ahhoz a kis zárdához, mely ideiglenesen a visszatérők szálláshelyéül volt kijelölve. Pedig itt már mindenki tudta, hogy magyarok vagyunk.

Prágai tartózkodásom óta szinte megértem azokat, akik utazásaikról elsősorban az ételkülönlegességekre emlékeznek vissza. Ha most Prágába kerülnék, a Tizenkét apostol templomához aligha tudnék eltalálni, de ahhoz a hentesüzlethez, melyben először ettem krakkóit, bizonyosan. Felszabadulásom minden fázisát ételek jelzik, mégpedig nem ízükkel, hanem feltálasuk módjával. A belgák püspökkenyere és Keresztes Sándor köszönés helyett odanyújtott szardíniája, majd szomorú közjátékként az amerikaiak undorodva odalökött húskonzerve s aztán a pilseniek kávéja és teája... Prága felvágottal van kikövezve számomra, s bár ezt nem hozták az utcára, még csak nem is tálcán nyújtották felém, mégis talán ennek a története a legszebb s nekünk, magyaroknak a legszokatlanabb.

A lágerben kaptunk egy dollárt útravalóul. Ez volt a vastartalékunk. Az autóbuzsmegálló mellett várva, felváltottuk cseh koronára egy közeli tejcsarnokban, és aztán kértünk a pénzünkért egy-egy pohár tejet. Ekkor derült ki, hogy Prágában mindent, a tejet is jegyre adják, jegyünk nem lévén, nem is vásárolhatunk. Ijedten néztünk egymásra, kezdtek hervadozni reményeink, hanem a kért tej egy perc múlva mégis ott állt előttünk.

- Hát akkor hogyan? - kérdeztük.

- Ingyen - felelték. - Azt senki nem tilthatja meg, hogy megvendégeljük barátainkat.

Azt hiszem, a prágai kereskedelem sok évszázados történetében is ez volt az első eset, hogy a kereskedők árleszállításra használták fel a jegyrendszert. Pedig mindenütt így jártunk. Jegy nélkül sehol sem akartak eladni, kínáltak tehát ingyen. Végül már kissé kellemetlenül éreztük magunkat. Továbbutazásunk előtt sok intéznivalónk volt, csak reggelinket és vacsoránkat fogyaszthattuk a szállásunkon. Viszont, mivel tudtuk, hogy nem fognak pénzt elfogadni tőlünk, az üzletekbe lépve olyan koldusféléknek éreztük magunkat. Odabent azonban a készséges arcok, a szívélyesség láttán minden rossz érzésünk elmúlt.

Emlékszem, egyszer betévedtünk egy vendéglőbe. A szokásos előjáték után - jegy nincs - boldogok leszünk, ha vendégül láthatjuk önöket - a tulajdonos elküldte a pincéreket, és személyesen szolgált fel az asztalunknál. Rajtunk kívül nem volt vendég. A személyzet a fal mellett állva mérgesen és irigyen nézte a szorgoskodó főnököt. Nagy csendben, résztvevő szemek keresztüztüében fogyasztottuk el a levest és a húst, s aztán tésztát kértünk. (A börtönből kiszabadultaknál mindig az a legfontosabb.)

A főnök zavarba jött.

- A tészta sajnos elfogyott - mentegetőzött.

Ekkor odajött a főpincér.

- Hogy mondhat ilyet? Jól tudja, hogy a személyzet még nem fogyasztotta el az ebédjét, és boldogan lemond a tésztájáról.

Szabadkozásunk eredménytelen maradt. A főnököt félrenyomták, s most a pincérek szolgálták fel asztalunknál - saját ebédjüket.

A becézésnek, a szeretetnek a légköre legalább annyival járult hozzá talpraállásunkhoz, mint a bőséges táplálkozás. Felvidámulva és megerősödve indultunk negyednap tovább. Csak az utolsó délután volt egy kellemetlen incidensünk, de az is jóra fordult.

Kárpátaljai barátunkkal az egyik pályaudvaron jártam, hogy megnézzük, mikor indul Brünn felé vonat. A tolongás elszakított tőle, s elvesztettem szemem elől. Egyszer csak hallom, hogy kétségbeesetten kiabálja a nevemet. Meg hogy azonnal menjek hozzá.

Emberek gyűrűjében találtam, akik ruházatától megtévesztve, bujkáló SS-nek nézték, s csaknem meglincselték. Ijedten magyarázta, hogy az én útítársam, s hogy én leveleket is viszek magammal Magyarországra.

A helyzet forró volt, s én mégis csaknem elnevettem magam. Igaz, barátom katonaköpenye eltakarta az alatta levő szedett-vedett ruhadarabokat, de a fején piros fez díszelgett, a balkáni mohamedán SS-ek viselete, melyet tréfából mindannyian magunkkal hoztunk. De ha ez a mókás piros tökfödő nem is tűnt fel a körülállóknak, az én ruhám annál inkább feltűnhetett. Hitlerjugend-bakancs volt rajtam, zöld gyalogos SS-nadrág és fekete Panzer-SS-kabát, alatta gallér nélküli amerikai ing. A harag azonban elvakította a jó prágaiakat, és sürgetően követelték legalább a leveleket.

- Levelek? Minek?

Lehajoltam, és combomig felhúztam a nadrágom szárát. A tömeg egyszerre elnémult. Borzadó tekintetek meredtek rám. És valóban, amíg Dachauban nem jártam, én is csak az álmokóros négerek fényképein láttam ilyent. Lábszáramnak, combomat is beleszámítva, a térdem volt a legvastagabb helye. Úgy ugrott ki szánandóan sovány környezetéből, mint a csontvázakon szokott.

Aztán valaki felkiáltott, másvalaki a nyakamba esett, és megölelt. Rengeteg emberrel szorítottam kezet. Egy vagon cigarettát és csokoládét gyömöszöltek a zsebünkbe. Leültettek egy padra, mindent megérdeklődtek és elintézték helyettünk. Mikor elbúcsúztunk, tiszta szívvel kívántak sikeres hazatérést.

Aztán hazaérkeztünk. Brünn környékéig személykocsikon utaztunk, majd kezdődött a véget nem érő bumlizás, a napokig álldogáló tehervonatok nyitott platformjain. Egészséges embert is próbára tesz az ilyen utazás, hogy mi kibírtuk, az ma már kifejezetten érthetetlennek tűnik

számomra is. A vonatokat gőzölgő kondorokkal várta minden állomáson a helyi nemzeti tanács, s ha megálltunk, kaptunk egy tányér levest. Ahol szovjet katonaság is állomásozott, rendszerint egy csajka scsi is kijárt. Utoljára a szlovák határállomáson ettünk. Szobon nem állt meg a vonat, mire Zebegénybe értünk, öreg este lett. Itt már senki nem várt. Se vacsorát nem kaptunk, se reggelit. Ez azonban nem volt még feltűnő. Zebegény nagyon kis állomás, szinte természetesnek tűnt, hogy ezen a csöpp helyen nem törődnek velünk. Nyolc órakor aztán Szobról befutott egy személyvonat, s ezen a szerelvényen találkoztunk először Magyarországgal.

A kocsik zsúfolásig tömve voltak. Csak a lépcsőn lehetett már lógni. Kis csoportunk itt kettészakadt. Schiffer Pali meg én felkapaszkodtunk egy lépcsőre, a másik kettő nem merte megkockáztatni ezt a veszélyes utazást. Mi persze abban reménykedtünk, hogy úgysem hagynak sokáig lógni bennünket. Pedig hagytak. Csak Nagymaroson szállt le néhány természetes asszony, s az ő helyükre végre befurakodhattunk a kupéba. Az ülőhelyek persze foglaltak voltak. Az ablak mellett két szovjet tiszt vitatkozott valamin egészen Vácig. Ott az egyik, talán elfáradva, körülnézett, és észrevett minket. Elvörösödött, szólt a társának, és átadták a helyüket. Honfitársaink közönyösen nézték a jelenetet.

A vonat még csak Rákospalotáig közlekedett, ott kellett leszállni. Az állomás melletti cukorkásbódében a Nemzeti Segély kirendeltsége székel, végre kaptunk egy zsemlet és egy pohár tejet. Aztán közölték, hogy Pest nem Prága, itt nem utazhatunk jegy nélkül a villamoson. Kétségbeesésünket látva, az állomásfőnök adott jegyre pénzt.

Hanem nekünk ebből elég volt. Dachauban ült többek között a miniszterelnök fia is, és hoztunk tőle az apjának levelet. Nem kísérleteztünk villamossal, hanem felhívtuk a miniszterelnököt, aki autót küldött elénk. Lefüggönyözött luxuskocsiban utaztunk át a városon, úgy, hogy nem láthattuk a romokat. A miniszterelnök szobájában pedig az államtitkára fogadott, Balogh páter. Nagy karosszékben ült, százkilósan, kihívva - mint egy szekrény. Mikor megpillantott bennünket, fennakadt a szeme. A mi szemünk is fennakadt. Néztük egymást, és kölcsönösen nem tudtuk elhinni, hogy ilyen halmazállapotban létezhet ember a földtekén.

Mi van még hátra? A pártközpontban éveken át volt cellatársam, régi barátom fogadott: Máté Gyuri. Persze érkezésem híre gyorsan elterjedt, s jöttek mások is, ismerősök és ismeretlenek. De már akkor is a pártközpontban dobogott az ország szíve. Nagy volt az élet, barátaimat folyton elszólították sürgős ügyek, s én sokat ültem egyedül, sőt elhagyottan. Halálos félelem szorította össze a szívemet. Semmit nem tudtam hozzátartozóimról, feleségemet velem hurcolták Németországba, bátyám és sógoraim fele fogházban, másik fele fronton, kisfiam a nagyanja és az elvtársak gondjaira bízva Pesten maradt, s én nem mertem megkérdezni barátaimat, hogy tudnak-e róluk valamit. Végül azt ókumláltam ki, hogy megpróbállok Vigyázó Piroskával beszélni, tőle kérni felvilágosítást. Piri akkor a XII. kerületben volt párttitkár, s az elvtársak felhívták telefonon. S csak mikor tőle végre megkérdeztem, hogy mi van a családommal, derült ki, hogy ők is mindenkiről tudnak. Fiam, bátyám él, két sógorom a fronton elesett, a többi jól van - csak feleségemről nem hallottak hírt.

Közben a XII. kerületiek meghívtak, lakjam náluk, míg a családom előkerül. Szekeret küldtek értem. Neveessenek rajtam: azt az egy feltételt kötöttem ki, hogy hozzanak nekem cukrászsüteményt.

Aztán a rettenetes élmény: a lassú szekerezés a rommá lőtt városon keresztül. Csak most tudtam meg, mivé lett Budapest. Letörve és kimerülve érkeztem meg az Istenhegyi útra, a kerületi pártbizottság székházába.

Ott megint barátok. Bassist Marci, az, aki Dachauban azt mondta a többieknek, hogy én már aligha maradok életben, Moussong Piroska, akinek lakásán tartotta üléseit egykor az illegális budapesti pártbizottság, de az élet itt is ment tovább, beszélgetés, egyedül maradás s a többi. Feldúlva és idegenül feküdtem le, s egész éjjel hánykolódva törtem a fejem a nap örömein és csalódásain.

Reggel korán lementem a társalgóba. Egyedül voltam a nagyteremben. Egyszerre kopogó lépéseket hallok, hátranézek - és megfagy bennem a vér. A kommunista párt helyiségébe, puskával a vállán - belép egy rendőr...!

Az elvtárs észrevette, hogy elsápadok. Mellém lépett, és megkérdezte, rosszul érzem-e magam. Én pedig mosolyogva és félig-meddig szégyenkezve elmeséltem neki ijedelmem okát. Nevetve rázta meg a kezemet.

- A rendőrség, elvtárs, a párt kezében van! - mondta örömmel.

Én pedig ekkor éreztem meg, hogy hazaérkeztem.